І. М. Михайловська, А. В. Олійник

БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ

Кредитно-модульний курс

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Львів 2011

Відтворення цієї книги або будь-якої її частини заборонено без письмової згоди видавництва. Будь-які спроби порушення авторських прав переслідуватимуться у судовому порядку.

Гриф надано Міністерством освіти та науки України (лист № 1/11-7675 від 11.08.2010 р.)

Р е ц е н з е н т и :

О. І. Барановський, доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи;

І. С. Гуцал, доктор економічних наук, професор, декан факультету фінансів Тернопільського національного економічного університету;

З. Д. Никифорчин, начальник Територіального управління Національного банку України в Хмельницькій області.

І. М. Михайловська, А. В. Олійник
Банківські операції. Кредитно-модульний курс: Навчальний посібник. – Львів: Магнолія 2006, 2011. – 646 с.

ISBN 978-617-574-000-2 “Магнолія 2006”

У навчальному посібнику розкривається сутність та механізм здійснення банківських операцій. Акцентовано увагу на поєднанні теоретичного та практичного викладу матеріалу в ілюстрованій формі. Структурно посібник складається з 7 модулів та 18 тем, згідно Галузевого стандарту Міністерства освіти і науки України. Особлива увага приділяється питанням методики проведення практичних занять. Подані плани проведення лекційних та практичних занять, рішення типових задач, завдання для індивідуальної роботи, питання для самостійного опрацювання та підсумкові тестові завдання.

Для студентів вищих навчальних закладів, аспірантів, викладачів, фахівців у галузі банківської справи.

ISBN 978-617-574-000-2

© І.М.Михайловська, А.В.Олійник, 2010.
© “Магнолія 2006”, 2010.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА
МОДУЛЬ 1. СУТНІСТЬ, ПОРЯДОК СТВОРЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ
Змістовий модуль 1. Сутність, функції, види банків та порядок їх створення в банківській системі України
Тема 1. Види банків і порядок їх створення в Україні
1.1. Сутність банку з точки зору історичного розвитку соціально-економічних відносин
1.2. Економічна сутність, функції та принципи діяльності комерційного банку
1.3. Підходи до визначення сутності та класифікація банківських операцій і послуг
1.4. Види комерційних банків
1.5. Порядок реєстрації комерційних банків в Україні
1.6. Ліцензування банківської діяльності
Практичне заняття №1. Сучасні теоретичні та практичні підходи до визначення сутності банку, банківських операцій та послуг, їх класифікації
Типові задачі та ситуаційні завдання
Завдання для самостійної роботи
Проблемно-пошукові питання
Теми доповідей та рефератів
Практичне заняття №2. Порядок державної реєстрації банків та ліцензування їх діяльності
Типові задачі та ситуаційні завдання
Завдання для самостійної роботи
Проблемно-пошукові питання
Теми доповідей та рефератів
Змістовий модуль 2. Сутність та організація банківської діяльності
Тема 2. Організація діяльності банку
2.1. Організаційна структура та органи управління банком
2.2. Організаційно-правові основи функціонування НБУ
2.3. Функції та операції Національного банку України
2.4. Особливості побудови плану рахунків НБУ
Практичне заняття №3. Організація діяльності банку та її регулювання НБУ
Типові задачі та ситуаційні завдання
Завдання для самостійної роботи

Проблемно-пошукові питання
Теми доповідей та рефератів
Контрольні питання до модуля 1
Підсумкові тестові завдання до модуля 1
МОДУЛЬ 2. ОПЕРАЦІЇ З ФОРМУВАННЯ РЕСУРСНОЇ БАЗИ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ
Змістовий модуль 3. Економічна сутність ресурсної бази та механізм формування власного капіталу банку
Тема 3. Операції банків з формування власного капіталу
3.1. Економічна сутність, склад та структура ресурсів банку
3.2. Власний капітал банку та особливості його формування
Практичне заняття №4. Практичні підходи до розрахунку власного та регулятивного капіталу банку, нормативів його регулювання
Типові задачі та ситуаційні завдання
Завдання для самостійної роботи
Проблемно-пошукові питання
Теми доповідей та рефератів
Змістовий модуль 4. Залучений капітал комерційного банку та механізм його формування
Тема 4. Операції банків із залучення коштів
4.1. Сутність та класифікація банківських депозитів
4.2. Механізм здійснення депозитних операцій банку
4.3. Порядок випуску та оформлення ощадних сертифікатів
4.4. Система гарантування вкладів населення в банках України
Практичне заняття №5. Методика нарахування відсотків за депозитними операціями банків
Типові задачі та ситуаційні завдання
Завдання для самостійної роботи
Проблемно-пошукові питання
Теми доповідей та рефератів
Змістовий модуль 5. Сутність та механізм залучення банківських ресурсів на міжбанківському ринку
Тема 5. Операції банків із запозичення коштів
5.1. Економічна сутність та види операцій на міжбанківському ринку
5.2. Механізм здійснення операцій рефінансування комерційних банків
5.3. Управління ресурсами комерційного банку
Практичне заняття №6. Операції банків на міжбанківському ринку
Типові задачі та ситуаційні завдання
Завдання для самостійної роботи
Проблемно-пошукові питання
Теми доповідей та рефератів

Контрольні питання до модуля 2
Підсумкові тестові завдання до модуля 2
МОДУЛЬ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗРАХУНКІВ ТА ОБСЛУГОВУВАННЯ ПЛАТІЖНОГО ОБОРОТУ КЛІЄНТІВ БАНКУ
Змістовий модуль 6. Сутність платіжного обороту та організація безготівкових розрахунків
Тема 6. Операції банків з обслуговування платіжного обороту
6.1. Сутність та основи організації грошових розрахунків
6.2. Порядок відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів
6.3. Організація безготівкових розрахунків
6.4. Розрахунки за допомогою систем дистанційного обслуговування
6.5. Механізм здійснення міжбанківських розрахунків
Практичне заняття №7. Порядок здійснення безготівкових операцій з розрахункового обслуговування клієнтів банку
Типові задачі та ситуаційні завдання
Завдання для самостійної роботи
Проблемно-пошукові питання
Теми доповідей та рефератів
Змістовий модуль 7. Організація готівкових грошових розрахунків
Тема 7. Операції банків з готівкою
7.1. Сутність касових операцій та правова основа їх здійснення
7.2. Структура операційної каси та види касових операцій
7.3. Організація та порядок касового обслуговування в банках
7.4. Забезпечення касової діяльності комерційного банку
Практичне заняття №8. Порядок здійснення касових операцій банків з обслуговування платіжного обороту клієнтів
Типові задачі та ситуаційні завдання
Завдання для самостійної роботи
Проблемно-пошукові питання
Теми доповідей та рефератів
Змістовий модуль 8. Організація розрахунків з використанням банківських платіжних карток
Тема 8. Операції банків з пластиковими картками
8.1. Становлення платіжної картки як інструменту безготівкових розрахунків
8.2. Сутність та класифікація платіжних карток
8.3. Організація розрахунків з використанням платіжних карток
8.4. Особливості розвитку систем електронної комерції
Семінарське заняття №9. Сучасний стан та проблеми впровадження платіжних карток як інструмента безготівкових розрахунків
Проблемно-пошукові питання

Теми доповідей та рефератів
Контрольні питання до модуля 3
Підсумкові тестові завдання до модуля 3
МОДУЛЬ 4. ОРГАНІЗАЦІЯ КРЕДИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ
Змістовий модуль 9. Теоретико-організаційні засади банківського кредитування
Тема 9. Кредитні операції банків
9.1. Економічна сутність, функції та принципи кредитування
9.2. Класифікація банківських кредитів
9.3. Організація кредитної діяльності банку
9.4. Регулювання кредитної діяльності комерційного банку
9.5. Процес банківського кредитування
9.6. Оцінка кредитоспроможності позичальника
9.7. Форми забезпечення повернення банківських позичок
9.8. Позичковий процент та розрахунок ціни кредиту
9.9. Формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями
Практичне заняття №10. Розрахунок нормативів кредитної діяльності банку та порядок нарахування відсотків за кредитами
Типові задачі та ситуаційні завдання
Завдання для самостійної роботи
Проблемно-пошукові питання
Теми доповідей та рефератів
Практичне заняття №11. Оцінка кредитоспроможності позичальника
Типові задачі та ситуаційні завдання
Завдання для самостійної роботи
Проблемно-пошукові питання
Теми доповідей та рефератів
Практичне заняття №12. Порядок розрахунку резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями
Типові задачі та ситуаційні завдання
Завдання для самостійної роботи
Проблемно-пошукові питання
Теми доповідей та рефератів
Змістовий модуль 10. Організація діяльності банку з обслуговування кредитування малого та середнього бізнесу, споживчих, лізингових та вексельних кредитів
Тема 10. Особливості операцій з надання та погашення окремих видів кредитів
10.1. Організація кредитування суб'єктів малого та середнього бізнесу
10.2. Споживче банківське кредитування

10.3. Характеристика інших видів кредитування
Семінарське заняття №13. Сучасні тенденції впровадження нових банківських продуктів на ринку кредитування
Проблемно-пошукові питання
Теми доповідей та рефератів
Контрольні питання до модуля 4
Підсумкові тестові завдання до модуля 4
МОДУЛЬ 5. ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ НА РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ
Змістовий модуль 11. Організаційно-правові засади вексельного обігу
Тема 11. Операції банків з векселями
11.1. Економічна сутність та класифікація векселів
11.2. Кредитні операції з векселями
11.3. Розрахункові операції банків з векселями
11.4. Гарантійні операції з векселями
11.5. Комісійні операції з векселями
11.6. Торговельні та довірчі операції банків з векселями
Практичне заняття №14. Механізм вексельного обігу та методика визначення дисконту при врахуванні векселів
Типові задачі та ситуаційні завдання
Завдання для самостійної роботи
Проблемно-пошукові питання
Теми доповідей та рефератів
Змістовий модуль 12. Організаційно-правові засади діяльності банку на ринку цінних паперів
Тема 12. Операції банків з цінними паперами
12.1. Діяльність банків на ринку цінних паперів
12.2. Класифікація банківських операцій з цінними паперами
12.3. Емісійні операції банків
12.4. Інвестиційні операції банків на фондовому ринку
Практичне заняття №15. Методика розрахунку вартості та дохідності цінних паперів
Типові задачі та ситуаційні завдання
Завдання для самостійної роботи
Проблемно-пошукові питання
Теми доповідей та рефератів
Контрольні питання до модуля 5
Підсумкові тестові завдання до модуля 5
МОДУЛЬ 6. ОПЕРАЦІЇ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ З ІНОЗЕМНОЮ ВАЛЮТОЮ

Змістовий модуль 13. Економічна сутність та організаційно-правові засади здійснення операцій в іноземній валюті

Тема 13. Економіко-правові та організаційні основи здійснення банками операцій в іноземній валюті

13.1. Поняття валюти та організація валютного ринку

13.2. Сутність валютних операцій та їх класифікація

13.3. Організація діяльності банку на валютному ринку

Змістовий модуль 14. Організація обслуговування суб'єктів підприємництва за міжнародними торговельними розрахунками

Тема 14. Торговельні операції банків в іноземній валюті

14.1. Сутність та види торговельних операцій банків

14.2. Економічна сутність та форми міжнародних розрахунків

14.3. Порядок здійснення операцій за міжнародними розрахунками

Практичне заняття №16. Практичне засвоєння механізмів міжбанківських розрахунків

Типові задачі та ситуаційні завдання

Завдання для самостійної роботи

Проблемно-пошукові питання

Теми доповідей та рефератів

Змістовий модуль 15. Організація діяльності банку з обслуговування касових операцій в іноземній валюті

Тема 15. Неторговельні операції банків в іноземній валюті

15.1. Сутність та види неторговельних валютних операцій

15.2. Операції з касового обслуговування клієнтів в іноземній валюті

Змістовий модуль 16. Організація діяльності банку на міжбанківському валютному ринку

Тема 16. Операції банків в іноземній валюті на міжбанківському ринку

16.1. Економічна сутність конверсійних операцій банку

16.2. Поточні та строкові операції на міжбанківському валютному ринку

16.3. Управління валютною позицією банку

Практичне заняття №17. Практичне засвоєння методів розрахунку фордвардних курсів, дохідності конверсійних операцій та валютної позиції банку

Типові задачі та ситуаційні завдання

Завдання для самостійної роботи

Проблемно-пошукові питання

Теми доповідей та рефератів

Контрольні питання до модуля 6

Підсумкові тестові завдання до модуля 6

МОДУЛЬ 7. НЕТРАДИЦІЙНІ БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

Змістовий модуль 17. Нетрадиційні банківські операції та послуги

Тема 17. Операції з надання банківських послуг

17.1. Банківські послуги та їх види

17.2. Лізингові операції банків

17.3. Факторинг і форфейтинг

17.4. Гарантійні операції банків

17.5. Трастові послуги комерційних банків

Змістовий модуль 18. Оцінка фінансової стійкості комерційного банку

Тема 18. Операції із забезпечення фінансової стійкості банку

18.1. Економічна сутність стійкості комерційного банку

18.2. Інформаційне забезпечення діяльності банку

18.3. Ліквідність та платоспроможність банку

18.4. Аналіз фінансового результату діяльності банку

Практичне заняття №18. Практичне засвоєння методів оцінки ефективності нетрадиційних банківських операцій та фінансової стійкості банку

Типові задачі та ситуаційні завдання

Завдання для самостійної роботи

Проблемно-пошукові питання

Теми доповідей та рефератів

Контрольні питання до модуля 7

Підсумкові тестові завдання до модуля 7

Список використаної та рекомендованої літератури

Додатки

ПЕРЕДМОВА

Ефективна банківська система є найважливішим елементом відтворювальної структури економіки, адже організує рух та перерозподіл ресурсів суспільства. В умовах інтеграції України в Європейську та світову економіку ефективність банківської системи країни визначає ступінь мобілізації тимчасово вільних коштів суб'єктів підприємництва та населення з метою перетворення їх у реальний капітал. Саме комерційні банки здійснюють різноманітні депозитні, кредитні та інвестиційні операції для забезпечення потреб економіки в необхідних ресурсах. В сучасних умовах економічного розвитку, комерційні банки мають своєчасно та гнучко реагувати на будь-які зміни, що відбуваються на ринку фінансових послуг.

Банківська система України в сучасних умовах розвивається динамічно та поступово інтегрується в світовий банківський простір, адаптуючи вимоги Базельського комітету. Цей процес постійно потребує ефективного механізму управління банківською діяльністю та дієвої системи регулювання і контролю банківських операцій. Саме тому є необхідність вивчення основ банківської справи, особливостей надання банківських послуг, врахування міжнародного досвіду та перспектив розвитку банківської системи України.

В умовах загострення конкуренції між банками та стрімкого розвитку інформаційних банківських технологій, управління банківською діяльністю, потребує кваліфікованого менеджерського персоналу. Тому є необхідність у постійному вивченні та дослідженні нових способів та підходів до здійснення банківських операцій.

Мета курсу: формування теоретичних знань про умови функціонування комерційних банків, здійснювані ними операції та послуги.

Завдання: засвоєння теоретичних засад і методології проведення банківських операцій та надання банківських послуг; набуття вмінь оперувати нормативно-правовими документами НБУ, аналізувати стан банківських операцій, розв'язувати питання взаємовідносин між клієнтами і комерційними банками та між НБУ і комерційними банками.

Предмет: операції комерційних банків.

МОДУЛЬ 1. СУТНІСТЬ, ПОРЯДОК СТВОРЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

Змістовий модуль 1. Сутність, функції, види банків та порядок їх створення в банківській системі України

- економічна сутність та функції банку, поняття банківської системи;
- сутність та класифікаційні ознаки банківських операцій;
- види комерційних банків;
- порядок створення банків в Україні.

У змістовному модулі розкрито питання економічної сутності та визначено класифікаційні ознаки банків та їх операцій, з'ясовано механізм створення банків в Україні

Тема 1. Види банків і порядок їх створення в Україні

План, логіка викладення матеріалу:

1.1. Сутність банку з точки зору історичного розвитку соціально-економічних відносин

1.2. Економічна сутність, функції та принципи діяльності комерційного банку

1.3. Підходи до визначення сутності та класифікація банківських операцій і послуг

1.4. Види комерційних банків

1.5. Порядок реєстрації комерційних банків в Україні

1.6. Ліцензування банківської діяльності

Після вивчення теми студент повинен знати:

- історичний процес становлення та розвитку банків;
- сутність банку та його роль у сучасній економіці;
- функції та принципи діяльності комерційних банків;
- класифікаційні ознаки банків;
- сутність банківських операцій та послуг;
- підходи до класифікації банківських операцій та послуг;
- структуру активних та пасивних операцій банків;
- порядок державної реєстрації банків;
- основи ліцензування банківської діяльності.

1.1. Сутність банку з точки зору історичного розвитку соціально-економічних відносин

Сучасна історична наука має багато цікавого матеріалу про перші гроші та грошовий обіг у стародавньому світі. Однак, історія сьогодні, не дає відповіді на на ряд питань: коли і як появились перші фінансово-кредитні установи чи банки, яку роль вони відігравали в суспільному житті, які операції виконували, що лежало в основі їх розвитку. Період зародження фінансово-кредитних відносин, появи перших банків виявився невизначеним в історії. Тому залишилися не з'ясовані питання природи перших банків та їх операцій. Це породжує ряд сумнівів були то банки, в нашому сучасному розумінні, чи передвісники появи та розвитку банківництва у світі.

В науковій літературі можна виділити два підходи щодо визначення періоду зародження банківництва та появи перших банків. **За першим підходом**, ряд науковців вважає, що банківська справа виникла ще в античному світі і була пов'язана з наданням позичок та прийманням внесків з виплатою відсотків. **За другим підходом** сутність банківництва пов'язана з кредитною установою, яка виникла в умовах необхідності кредитування та регулювання грошових відносин в Італії в епоху відродження.

Характеризуючи, перший підхід, можна стверджувати, що початки банківської діяльності сягають часів стародавнього Єгипту і відомі ще у 2700 році до н.е. В істориків є свідчення, що стародавні халеї мали торговельні компанії, які поряд із виконанням своїх безпосередніх функцій, надавали ще й позички. Перші прообрази кредитних операцій згадуються в історії древнього Вавілону і датуються приблизно VI ст. до н.е. У Вавілоні релігійні храми приймали вклади на зберігання і видавали позички під проценти, беручи у клієнтів письмові зобов'язання чи заставу. Аналогічні операції, а також грошові розрахунки здійснювалися у стародавній Греції в IV ст. до н.е. жрецями, храмами і міняйлами-трапезитами (з грецької трапеза – стіл), а у стародавньому Римі – менсаріями (з латини mensa - стіл).

За свідченням істориків, установами, що нагадували банки, були окремі релігійні (культові) храми, в яких концентрувалася значна частина грошових коштів. Храми були надійним місцем для збереження цінностей. Вклади, недоторканність яких гарантувалася шанобливим ставленням до релігії, перетворили знамениті грецькі храми (Дельфійський, Делоський, Самоський, Ефеський) у своєрідні банківські установи. У храмі Артеміди, в Ефесі, накопичувалися

вклади з малоазійського узбережжя, а в храмі Аполлона в Дельфах концентрувались вільні грошові кошти всієї європейської Греції.

Поступово з розвитком кредитних та вкладних (депозитних) операцій одержували розвиток розрахункові операції або трансферти. Розрахунки з коштами клієнтів здійснювалися за допомогою так званого трансферту, тобто перенесення грошових коштів з однієї таблиці (рахунку) в іншу. Кожен вкладник в храмі-банку мав свій персональний трансферт, тобто таблицю із зазначенням свого імені та інформацією про рух коштів. Власне трансферти стали прототипами банківських рахунків.

Існують достовірні свідчення, що стародавні банкіри випускали банківські квитки, які отримали назву – гуду (hudu) і мали обіг нарівні з грошима. Фактично вони виконували роль перших банкнот та векселів.

З падінням Римської імперії занепали і початки банківського ремесла. Розвиток виробництва і торгівлі у середні віки призвів до відродження банківництва. Слова, що були схожі за звучанням зі словом bank та позначали різні поняття зі сфери грошового обігу, увійшли до більшості європейських мов майже одночасно – в епоху розвитку торгівлі в середньовічній Європі. Так словом *bancheri* в Генуї XII ст. називали міняйла, а лавка, його стіл де він здійснював обмінні операції, називалася *banco.* У Франції в цей час, словом *banque* називали скриню міняйли, в якій він зберігав коштовності, золото та монети. Згодом словами *banquir* та *bankier* стали називати власників капіталу, що можуть власноруч визначати тактику та стратегію використання своїх фінансових ресурсів.

У X-XII ст. в Італії, яка в той час стала центром торгівлі в Європі, почали з'являтись лавки міняйл. Це була нова хвиля зародження установ, що стали передвісниками появи банків сучасного типу. Наприклад, відомі такі установи у Венеції (1171 р.) та Генуї. У XIV-XV ст. банкіри вже були потужною суспільною силою. Перші «банкіри» зрозуміли, що накопичені грошові багатства лежать без руху, без діла, тоді як від них можна отримувати значну користь, віддавши в тимчасове користування або самостійно відкривши торговельні та ремісничі підприємства. Вони почали видавати кредити під заставу. Заставою при цьому були кораблі, товари, а в деяких випадках - будинки, дорогоцінні речі і навіть люди (раби).

Отже, можна стверджувати, що перші банківські операції виникли у період становлення держави та активного розвитку товарного обміну і грошово-кредитних відносин у суспільстві. Перші банківські операції були направлені на залучення капіталу,

а потім і розміщення його з певною вигодою.

За другим підходом банк виник як особливий вид підприємницької діяльності. На думку Трахтенберга І.А., - як вид капіталістичного підприємства. Науковці цього підходу пов'язують виникнення банку з необхідністю появи мережі спеціальних закладів, що регулювали б грошовий обіг і здійснювали кредитні операції. Тому банки виникли одночасно з появою підприємств капіталістичного типу, на стадії розвитку кредиту, коли без його використання неможливий розвиток виробництва.

Виникнення перших банків науковці цього напряму відносять до періоду X-XII ст. в містах Венеції та Генуї. **Першим банком в сучасному його розумінні вважають Bankadi San Giorgio – банк, що появився в Італії у 1407 році.**

У багатьох країнах Європи банки виникли завдяки розвитку торгівлі. Вони створювалися купцями для зберігання грошей і здійснення розрахунків. У подальшому банківська справа набуває інтенсивного розвитку й удосконалення. Повноцінні гроші в банківських операціях поступово витісняються борговими розписками, записами на рахунках. З розписок, іменних векселів виростає банкнота, розширюються застосування чеків, практика безготівкових розрахунків, що призводить до розвитку "**жиробанків**". Кредитування значною мірою залишається в руках приватних банкірів-лихварів.

У XVI - XVII століттях купецькі гільдії деяких міст (Венеції, Генуї, Мілана, Амстердама, Гамбурга, Нюрнберга) створили спеціальні **жиробанки** для здійснення безготівкових розрахунків між своїми клієнтами - купцями. **Жиробанки вели розрахунки між клієнтами в спеціальних грошових одиницях, виражених у певних вагових кількостях благородних металів.**

Жиро-розрахунок і сьогодні використовується як система безготівкових розрахунків, що пов'язана з перерахуванням із одного банківського рахунка контрагента на інший в межах одного банку або єдиної банківської системи. *Свого часу система жиро-розрахунків надала підприємцям ряд переваг, а саме: зберігати свої активи в дорогоцінних металах, здійснювати розрахунок шляхом виписування переказу на банк та отримувати плату від своїх контрагентів готівкою чи золотом*. **Паперові перекази жиробанків призвели до появи банкнот – банківських цінних паперів.**

Попередниками сучасних банкнот вважаються білети, що випускались в обіг німецькими золотих справ майстрами в середині XVII ст. як посвідчення прийняття вкладів у золоті та коштовностях. Дане посвідчення ввійшло в історію як "зобов'язання золотоковалів" і

фактично було безстроковим борговим зобов'язанням, що давало пред'явнику безумовне право вимагати у будь-якого члена цеху золотоковалів вказану суму грошей в будь-який час. Дані боргові зобов'язання були у вільному обороті і виступали еквівалентом золотих монет. Золотоковалі надавали частину тимчасово вільних коштів у позику надійним позичальникам, а іншу частину зберігали в резерві для підтримання стійкого обігу своїх боргових зобов'язань.

Постійний обіг банкнот забезпечив англійський банк з 1694 року, хоча перша спроба була здійснена Стокгольмським банком у 1661 році, але невдало. **Англійський банк вперше використав можливість існування повноцінних грошей у межах банківської системи, створивши пропозицію кредиту в банківських білетах, сумарна фактична вартість якого істотно перевищувала реальні грошові ресурси банку в золоті та коштовностях.**

Потужним поштовхом, для активізації й удосконалення банківського бізнесу, став **розвиток капіталістичного виробництва**. Батьківщиною класичного капіталізму, як відомо, є Англія, тому саме там найперше почали складатися основи і принципи банківської справи в її сучасному розумінні. Першим великим акціонерним банком, який широко розгорнув комерційне кредитування, був Англійський банк заснований у 1694 році, за ним ряд інших.

Якісно новим етапом у розвитку банківських операцій став перехід від діяльності, що базується передусім на емісії банкнот, наданні позичок з власних коштів, до кредитування за рахунок залучених коштів у формі клієнтських вкладів. Пріоритетними стають посередництво у платежах і кредитуванні. Швидко розвиваються **пасивні операції - збирання, залучення вільних коштів** у населення, підприємців, торговців, що зумовлює **розширення активних операцій**, і передусім "торгівлі грошима" (вигідного їх розміщення) з метою одержання прибутку. Власний капітал банків втрачає первісну функцію джерела активних операцій і слугує передусім фондом, який гарантує вклади клієнтів і платоспроможність банківської установи.

Разом із розвитком операцій зростають і самі банки як особливі капіталістичні підприємства. У XVII ст. з'являються банки у формі акціонерних товариств, а наприкінці XIX ст. у розвинутих капіталістичних країнах акціонерні банки займають провідні позиції. Під впливом **концентрації виробництва** у промисловості різко **посилилась концентрація банків**. Вона відбувалась шляхом інтенсивного зростання великих банків, об'єднання банків, а також поглинання одних банків іншими.

На початок XX ст. у більшості капіталістичних країн провідні

позиції в кредитній системі зайняли кілька гігантських банків, які налічували сотні філій (відділень) і мали тісні зв'язки з промисловими монополіями. І зараз у країнах з розвинутою ринковою економікою концентрація банків дуже висока.

У сучасних умовах банки західних країн виконують важливу роль у фінансуванні держави, розміщенні облігацій державних позик. У деяких країнах (Франції, Італії та ін.) держава володіє спеціалізованими комерційними банками. Існують різні форми державного регулювання банківської системи, іноді держава бере на себе гарантування банківських депозитів і позичок. У 80-90 роки XX ст. набула швидкого розвитку міжнародна діяльність великих банків. Поряд з міжнаціональними корпораціями в промисловості та інших галузях з'явилися національні банківські монополії, які діють переважно за межами країни базування. Такі банки мають назву транснаціональних (ТНБ). Діяльність ТНБ має різні форми, що визначаються національними традиціями, законодавством тощо. Виникають також багатонаціональні угруповання, до яких входять великі банки різних країн, тобто утворюються консорціуми. З **концентрацією** банків пов'язана тенденція до їх **універсалізації** - розширення великими банками кола операцій. Універсалізація поєднується з процесом спеціалізації банків. Обидві ці тенденції постійно взаємодіють. Серед **спеціалізованих банків виділяються інвестиційні, ощадні, зовнішньоторговельні, сільськогосподарські, іпотечні тощо.**

Банки відіграють важливу роль у суспільстві**. Вони забезпечують передачу грошового капіталу зі сфер накопичення у сфери використання**. Завдяки банкам діє механізм розподілу і перерозподілу капіталу за сферами і галузями виробництва. Банки забезпечують економію суспільних витрат обігу і раціоналізацію всіх процесів обігу товарів і капіталів, сприяють подальшому зростанню концентрації виробництва і капіталу. Через банки мобілізуються великі капітали, необхідні для інвестицій, розширення виробництва. Роль банків суттєво змінюється в умовах дальшого розвитку ринкової економіки. Вони стають надзвичайно важливими суспільними інституціями, від діяльності яких значною мірою залежить економічне благополуччя держави, країни в цілому і кожної людини зокрема.

Функції банків все більше виходять за межі простого фінансово-кредитного посередництва. Вони стають важливим механізмом проведення державної грошово-кредитної політики, а через неї - впливу на всі основні економічні процеси в суспільстві. Поряд з традиційними банківськими операціями (кредитуванням,

розрахунками) розвиваються нетрадиційні. Це насамперед банківські послуги, серед яких чільне місце посідають трастові, гарантійні, консультативні та ін.

1.2. Економічна сутність, функції та принципи діяльності комерційного банку

Як було з'ясовано вище, термін "банк" походить від французького слова "banque" та італійського "banco", що відповідно означає "скриня", "стіл". "Скриня" вказує на те місце, де зберігають цінності, а "стіл" – це місце, прилавок, стіл, де обмінюють гроші і укладають грошові угоди з купівлі-продажу.

У сучасних умовах дати точне й однозначне визначення такого поняття як "банк" є завданням складним із-за його універсальності. **Тому при з'ясуванні сутності банку доцільно дотримуватися наступних вимог:**

- розгляд операцій кожного окремо взятого банку по обслуговуванню своїх клієнтів не розкриває сутності банку;
- сутність банку не залежить від його спеціалізиції та виду;
- сутність банку вимагає розкриття його особливостей, специфічних рис, які вирізняють банк серед інших економічних інститутів;
- сутність банку доцільно розглядати на макрорівні, відносно економіки в цілому, зважаючи на різноманітність діяльності конкретних банків.

Так, банк, виступаючи найважливішою фінансовою установою в економіці, може розглядатися як джерело кредитування різних суб'єктів підприємництва та населення, важливої фінансової інформації, отримання ресурсів для проведення розрахунків в іноземній валюті та як посередник у здійсненні грошових розрахунків. В економічній літературі концептуально сформувалося декілька підходів щодо визначення економічної сутності банку.

У рамках одного з підходів комерційний банк розглядається як підприємство, що купує, виробляє і продає на ринку специфічні товари, які називають фінансовими послугами. За проведену підприємницьку діяльність комерційний банк отримує фінансовий зиск у вигляді прибутку. В процесі діяльності банк керується класичними законами вартості, попиту та пропозиції.

Особливістю банківської діяльності є те, що банки функціонують у сфері обміну, а не у сфері виробництва. **Саме ця**

особливість визначає трактування банку як фінансового посередника, який регулює інтереси кредиторів і позичальників, виконуючи діяльність по заощадженню, кредитуванню та забезпеченню системи розрахунків. Саме комерційні банки мобілізують вільні грошові кошти шляхом відкриття депозитів та здійснюють діяльність по наданню комерційних, споживчих і заставних позичок, а також купівлю цінних паперів Уряду, та муніципальних облігацій. У результаті такої діяльності банк поєднує інтереси кредиторів та позичальників в просторі та часі, приймаючи на себе ризики неповернення коштів та невиконання зобов'язань.

В процесі виконання функцій безпеки і опосередкування фінансових угод банки збирають, зберігають, накопичують, модернізують, обробляють, контролюють та аналізують інформацію щодо своїх клієнтів. **Таким чином, банки розглядаються як "інформаційні центри", "інформаційні процесори", де переробляється великий масив інформації**. Якість інформаційних потоків визначає правильність рішень щодо кредитування, інвестування чи депозитної діяльності банку. В екстремальних випадках невдалі рішення можуть привести банк до фінансового краху.

Як бачимо, комерційний банк можна визначити як підприємницьку структуру, що здійснює комерційну діяльність по заощадженню та розміщенню вільних грошових коштів в умовах якісного інформаційного простору з метою отримання прибутку для подальшого розширення та удосконалення власної діяльності.

Однак в багатьох випадках визначення поняття "банк" необхідно формулювати точніше, причому не стільки для пояснення сутності даного фінансового інституту, скільки для вирішення більш важливих практичних завдань. Наприклад, для вирішення чи є дане фінансове підприємство банком, чим відрізняється банк від кредитної спілки тощо.

Загалом серед фінансових посередників ключове місце займають банки, що проявляється в наступному:

- на банки припадає більша частка в перерозподілі позичкових капіталів на грошовому ринку;

- банки за своїм функціональним призначенням беруть участь у формуванні пропозиції грошей і мають можливість безпосередньо впливати на ринкову кон'юнктуру й економічне зростання, а інші посередники такої можливості не мають. Більше того, діяльність банків з пропозиції грошей багато в чому визначає становище всіх інших посередників на грошовому ринку. Саме банки ведуть рахунки

останніх, сприяють формуванню їх грошових фондів, здійснюють розрахунково-касове і кредитне обслуговування і через це мають можливість впливати на їх діяльність;

- банки мають можливість надавати економічним суб'єктам широкий асортимент різних послуг, тоді як інші посередники спеціалізуються на окремих, часто обмежених фінансових операціях.

Тому можливості впливу на грошовий оборот і економіку загалом у банків значно ширші, ніж у будь-якого виду небанківських фінансових посередників. Виділення банків в окрему групу характерне для всіх наявних класифікацій фінансових посередників. Навіть назвавши першу групу фінансових посередників депозитними інституціями, Фредерік С. Мишкін зауважив, що маються на увазі банки. Така одностайність із виділенням банків у самостійну групу фінансових посередників базується на двох їхніх **функціональних особливостях**:

- банки приймають гроші на поточні (чекові) депозити, за якими вкладники можуть вільно розпоряджатися своїми коштами. Це робить забезпечення ліквідності надзвичайно актуальною проблемою в діяльності банків. Ця обставина примушує їх вкладати значну частину мобілізованих коштів у високоліквідні активи, зокрема в короткострокові позички, що не обтяжені ніякими додатковими умовами, які могли б погіршити ліквідність цих посередників. Так, з цих причин у США в 1933 р. Законом про банківництво, відомим як закон Гласа-Стігала, було розмежовано комерційне та інвестиційне банківництво, унаслідок чого депозитним інституціям було заборонено вкладати кошти в цінні папери корпорацій як високоризиковані та низьколіквідні операції. Відтак ідея банку як суто депозитного інституту була реалізована в найбільш чистому вигляді, хоч сучасна банківська практика США поступово відходить від цієї ідеї;

- розміщуючи свої резерви в позички, банки спроможні створювати нові депозити і цим впливати на пропозицію грошей, що робить їх діяльність надзвичайно відчутною і вразливою для економіки. Завдяки цим двом функціональним особливостям діяльності банків виникає об'єктивна необхідність у системному суспільному контролі за банками.

Основними цілями такого контролю є:

- не допустити, щоб банки заради своїх корпоративних інтересів надмірно збільшували пропозицію грошей і порушували товарно-грошову рівновагу на ринку, завдаючи шкоди суспільству в цілому. Для цього створюється централізована система контролю і регулювання банківських резервів через центральні банки;

- забезпечити достатню надійність комерційних банків заради захисту інтересів їх вкладників. Для цього створюються спеціальні системи забезпечення стабільності банків, основними елементами яких є **централізоване встановлення економічних нормативів** діяльності банків та контролю за їх дотриманням. Щоб забезпечити такий суспільний контроль за банківською діяльністю, банки не тільки абстрактно-теоретично, а й практично виділяються в окрему інституційну структуру, що називається **банківською системою** і функціонує на підставі окремого банківського законодавства, яке передбачає досить жорстку регламентацію роботи банків та чіткий механізм нагляду і контролю за їх діяльністю. Цим досягається урівноваженість інтересів власників банків та їх працівників, з одного боку, та інтересів їх вкладників і суспільства в цілому - з іншого. Маючи завдяки своїм функціональним особливостям явні переваги перед іншими посередниками у своїй комерційній діяльності, банки через систему контролю і нагляду ставляться в такі умови, за яких їхні можливості і становище на ринку вирівнюються з положенням інших його суб'єктів.

Що таке банк? Гостра суперечливість між функціональними можливостями банків як комерційних структур та правовою обмеженістю їх діяльності робить надзвичайно актуальним правильне визначення самого поняття "банк". Будь-яка двозначність в його тлумаченні може створити можливість для використання в комерційних цілях функціональних переваг банківської діяльності й уникнути законодавчого її обмеження. Не випадково в банківському законодавстві США протягом останніх 40 років питання, що таке банк, було одним з найбільш дискусійних. Робилися спроби, і не безуспішно, довести, що банківські операції можуть виконувати і небанківські інституції. В законодавстві навіть з'явився термін "небанківський банк". Урешті-решт було визнано, що банком є будь-яка установа, яка застрахована Федеральною корпорацією страхування вкладів, або виконує одну з двох операцій: приймає вклади до запитання чи переказні рахунки або надає комерційні кредити.

Аналізуючи вище сказане слід звернути **увагу два моменти:**

- виключно формально-правовий підхід (застрахованість будь-якої установи Федеральною корпорацією страхування депозитів);

- зведення банківської діяльності виключно до суто депозитної, а банку - до установи, що виконує одну з депозитних операцій - прийом вкладів до запитання або надання адекватних цим депозитам комерційних позичок. **При такому підході до визначення банку на перше місце ставляться формальні ознаки, економічна ж**

сутність банку відсувається на другий план, ототожнення його з депозитною установою ледве проглядається.

Ще далі в бік формально-правового означення банку пішло законодавство деяких країн Західної Європи. *У Німеччині, наприклад, до банківської діяльності на грошовому ринку може бути допущений і одержати статус банку будь-який фінансовий посередник, що виконує кілька (чи навіть одну) операцій, віднесених законом до банківських*. Серед загального переліку операцій, визначених законом як банківські, є і депозитні, і багато недепозитних. У цьому проявився надто широкий підхід німецького законодавства до визначення банку порівняно з американським. Разом з тим німецьке законодавство має важливе уточнення щодо визначення банку - виконання банківських операцій має бути не побічним, а основним видом діяльності і здійснюватися постійно.

В українському законодавстві спочатку переважав надто широкий підхід до визначення банку. **У першому Законі України "Про банки та банківську діяльність" (березень 1991 р.) банком названо будь-яку установу, що виконує функції кредитування, касового і розрахункового обслуговування народного господарства та здійснює інші банківські операції, передбачені цим законом (ст. 3).** Таких операцій у законі зазначено 16, однак не застережено, чи банк повинен виконувати всі ці операції, чи тільки одну з них для того, щоб одержати відповідний статус. Ця обставина давала можливість надто широко трактувати поняття банк і сферу банківської діяльності, розмивала правову межу між банками і небанківськими фінансовими посередниками. Тому норми банківського нагляду і регулювання могли поширюватися на переважну більшість суб'єктів грошового ринку. Проте українська банківська практика не пішла цим шляхом.

У 1993 р. у закон були внесені уточнення, що забороняли небанківським установам відкривати рахунки, приймати вклади, здійснювати розрахунки та кредитування. Імовірно, малося на увазі, що це - суто банківська діяльність і займатися нею іншим фінансовим посередникам не можна. Але й це уточнення остаточно не вирішило питання про те, що ж розуміє під банком українське законодавство - чи установу, яка виконує всі чотири операції, заборонені для небанківських установ, чи тільки одну з них, чи будь-яку з 16 операцій, названих у 3-й статті Закону. Вимога до банку про страхування депозитів, як це зроблено в законодавстві США, в українському законі навіть не згадувалася.

Незважаючи на такі розбіжності в законодавчому трактуванні сутності банку, можна знайти дещо спільне в усіх указаних підходах і

визначити банк у правовому аспекті як фінансового посередника, що виконує одну чи кілька операцій, віднесених законом до банківської діяльності.

В редакції Закону України „Про банки і банківську діяльність" від 07.12.2000 року, банк – це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати в сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Недоліком правового підходу до визначення сутності банку є відсутність у ньому економічних критеріїв віднесення тих чи інших посередницьких операцій до сфери банківської діяльності. Не зрозуміло, чому одні фінансові операції закон дозволив банкам виконувати, а інші - не дозволив, чому небанківським посередникам закон дозволив виконувати деякі з дозволених банкам операцій, а інші - ні. Знайти відповідь на ці питання можливо лише на підставі економічного підходу до визначення сутності посередницьких операцій, які є виключною "вотчиною" банків. Це дасть можливість визначити економічну сутність самого банку.

Аналіз багатовікової світової історії банківської справи та механізму функціонування грошового ринку дає підстави віднести до банківської діяльності **комплекс із трьох посередницьких операцій:**

- приймати грошові вклади від клієнтів;
- надавати клієнтам позички і створювати нові платіжні засоби;
- здійснювати розрахунки між клієнтами.

Виконання цього комплексу операцій можна вважати визначальною економічною ознакою банку взагалі - як центрального, так і комерційного. **Перелічені операції є базовими, вони створюють первинну (родову) сферу банківської діяльності**. Це місце їх визначається самою природою грошового ринку. Уявімо собі таку гіпотетичну ситуацію, коли на грошовому ринку діє тільки один фінансовий посередник. Щоб ринок міг функціонувати нормально, цей посередник повинен прийняти на вклади всі вільні грошові кошти від продавців, передати їх покупцям і здійснити розрахунки за їхніми зобов'язаннями один з одним та з третіми особами. Тільки в цьому разі попит і пропозиція на грошовому ринку будуть реалізовані і такий посередник виконає повністю свою посередницьку місію. При невиконанні будь-якої з цих операцій зв'язок між попитом і

пропозицією на грошовому ринку буде розірваним або він повинен буде здійснюватися у формі прямих контактів між продавцями і покупцями грошей.

Отже, комплекс із трьох базових операцій - депозитних, кредитних і розрахункових - створює первинну сферу банківської діяльності, а фінансовий посередник, що виконує цей комплекс, є банківським інститутом, банком в економічному розумінні. Насправді банківські посередники, крім базових, можуть виконувати й багато інших, не базових, але потрібних для грошового ринку операцій. При цьому, вони не перестають бути банками, тому що забезпечують комплекс базових операцій. **Такі банки прийнято називати універсальними.**

Але якщо фінансовий посередник виконує не всі базові операції, а тільки одну чи дві з них, чи можна його вважати банком в економічному розумінні? На нашу думку, якщо такий посередник не забезпечує комплексу базових операцій грошового ринку, він не є банком у повному розумінні цього слова, а скоріше це частина такого банку, яка може існувати тільки в кооперації з іншими подібними посередниками, що виконують решту базових операцій грошового ринку. **Такі банки називають спеціалізованими.**

Якщо ж посередник грошового ринку не виконує жодної з названих базових операцій, тобто позбавлений ознак банку, він належить до небанківських фінансових інституцій. Розглянуте визначення економічної сутності банку не є суто теоретичним, відірваним від реальної дійсності. Воно принципово не суперечить правовому визначенню, прийнятому у світовій практиці різних країн, оскільки вказані три базові операції, що конституюють банк як економічне явище, обов'язково присутні у переліку тих операцій, які законодавство дозволило виконувати банкам. І якраз ці операції в багатьох країнах прямо заборонено виконувати небанківським фінансовим посередникам. Тобто і американське, і німецьке банківські законодавства спираються при визначенні суті банку насамперед на ці базові його ознаки, хоч прямо і не говорять про це.

Універсальність економічної сутності банку. *Визначення сутності банку через базові його операції поширюється на всі види банків - як на комерційні, так і на центральні. Адже центральні банки приймають депозити, видають позички і здійснюють розрахунки, тільки мають справу не з господарюючими суб'єктами, а з самими банками.* Проте цей факт не змінює ситуації по суті - центральний банк є банком банків і в цьому розумінні підпадає під вимоги базових банківських ознак. Якби це було не так, то вказані ознаки навряд чи

були б достатніми для визначення сутності банку взагалі. У зв'язку з цим виникає питання, чи можна вважати центральний банк фінансовим посередником грошового ринку? На жаль, це питання в літературі обходять мовчанням. Так, у відомому американському підручнику Фредеріка С. Мишкіна фінансовими посередниками названо більше як 10 інституцій, проте Федеральну резервну систему (ФРС) як центрального банку США серед них немає. На наш погляд, для виключення центрального банку з числа фінансових посередників немає економічних підстав. Тією мірою, якою він відповідає економічним критеріям банку, він є фінансовим посередником. Більше того, як банк банків він виконує ще більш складну і відповідальну посередницьку місію, ніж ділові банки, оскільки є посередником серед фінансових посередників.

У зв'язку з виконанням депозитно-позичкових операцій банки беруть участь у забезпеченні обороту платіжними засобами, у нарощуванні їх маси в обороті, активно впливаючи на пропозицію грошей. Відтак **виникає ще одна специфічна риса в діяльності банків - зберігання вільних резервів на кореспондентських рахунках у центральних банках і нормування залишку їх по залучених депозитах.**

Обов'язкове нормування депозитів є однією з найбільш жорстких вимог законодавства до банків, яка ставить їх у нерівні конкурентні умови на ринку з небанківськими посередниками. Тому в літературі інколи цю рису теж відносять до базових ознак банку. Проте для цього немає достатніх підстав і немає в цьому потреби**. По-перше**, обов'язкове нормування депозитів є похідною рисою, яка випливає з базових операцій банків. **По-друге,** ця риса не властива всім банкам, зокрема не нормуються пасиви центральних банків. Вона є відмітною рисою тільки банків другого рівня. **По-третє**, теоретично не виключається така ситуація на грошовому ринку, за якої відпаде потреба в нормуванні депозитів як інструментів монетарного регулювання.

В економічній літературі, присвяченій теоретичним аспектам банківської справи, тривалий час дискутувалося питання, чим є банк - посередником між кредиторами і позичальниками чи звичайним підприємством, яке виробляє фінансові продукти і продає їх на грошовому ринку. Ця дискусія активно велася ще між основоположниками натуралістичної та капіталотворчої теорій кредиту. Не вичерпала вона себе і досі.

Так, у підручнику Фредеріка С. Мишкіна банки розглядаються виключно як фінансові посередники. У

російському підручнику "Гроші, кредит, банки" за редакцією О. І. Лаврушина банки вважаються переважно підприємствами: "Більш плідним є вихідне положення про те, що банк є підприємством... Виробничий характер банку проглядається насамперед у тому, що він створює свій власний специфічний продукт". До таких продуктів відносять передовсім платіжні засоби, що продукуються банками.

Проте між цими підходами немає непереборної суперечності. Все залежить від того, з яких позицій розглядати банк - з макроекономічних чи мікроекономічних. *Якщо з макроекономічних, коли банк є учасником руху капіталу в процесі суспільного відтворення, він неминуче буде зведений до посередника фінансового ринку. Якщо ж з мікроекономічних, коли банк аналізується як комерційна структура, один з багатьох конкуруючих суб'єктів ринку, то зразу виникає питання, з чим він виходить на ринок, що він протиставляє своїм конкурентам. У цьому разі банк неминуче опиняється в ролі продавця своїх продуктів, а значить і їх продуцента, тобто підприємства.*

Отже, є підстави розглядати банк і як фінансового посередника, і як підприємство - виробника особливих продуктів для ринку. Тому цілком логічно і правомірно, що в роботах, присвячених макроекономічним проблемам, зокрема грошово-кредитній політиці, банки розглядаються переважно як фінансові посередники. Це особливо виразно проявилося у згадуваному вище підручнику Фредеріка С. Мишкіна. А в працях, присвячених управлінню банками, конкретним механізмам їх функціонування, банки розглядаються як підприємства, фабрики кредиту та інших фінансових продуктів.

Як зазначалося вище, банки як фінансові посередники проявляють свою сутність і роль передусім через три види базових операцій: депозитні, позичкові і розрахункові. Виконання цих операцій уже забезпечує провідне місце банкам у фінансовому посередництві, оскільки через них вони установлюють зв'язки майже з усім економічним оточенням і мають можливість впливати на переважну частину економічних процесів. Проте обмежитися тільки цими операціями в сучасних умовах банки просто не можуть. Під тиском своїх конкурентів, загострення фінансових ризиків, проникнення небанківських посередників у сферу діяльності банків останні змушені все глибше проникати у вузькоспеціалізовані сегменти грошового ринку і навіть у сферу прямого фінансування, виступаючи там у ролі звичайних брокерів та дилерів. Достатньо сказати, що навіть такою

специфічною діяльністю на грошовому ринку, як страхування, банки мають право займатися у Бельгії, Франції, Німеччині, Великобританії. Брокерські та андеррайтингові операції банки можуть виконувати в Бельгії, Франції, Німеччині, Італії; у Канаді та Великобританії - з певними обмеженнями. Такий активний вихід банків за сферу своєї традиційної діяльності дає змогу їм поліпшувати диверсифікацію своїх активів, зменшувати фінансові ризики, підтримувати прибутковість і конкурентоспроможність, утримувати свої провідні позиції на грошовому ринку.

Комерційний банк це кредитно-фінансова установа, що здійснює універсальні банківські операції для підприємств, установ і населення головним чином за рахунок грошових коштів, залучених у вигляді внесків і депозитів. Комерційні банки здійснюють на договірних умовах кредитне, розрахунково-касове та інше банківське обслуговування юридичних і фізичних осіб, приймають і розміщують грошові вклади своїх клієнтів, ведуть рахунки банків-кореспондентів, а також можуть виконувати всі або деякі з наступних операцій:

- фінансування капітальних вкладень за дорученням власників, або розпорядників капіталів, що інвестуються;
- випуск платіжних документів та інших цінних паперів (чеків, акредитивів, векселів, акцій, сертифікатів, облігацій тощо);
- купівля, продаж і зберігання державних цінних паперів, а також цінних паперів інших емітентів;
- видача доручень, гарантій та інших зобов'язань за третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- касове виконання державного бюджету;
- придбання права вимоги з постачання товарів і надання послуг, прийняття ризиків виконання таких вимог та їх інкасування (факторинг);
- купівля у підприємств і громадян та продаж їм іноземної валюти;
- купівля і продаж у держави і за кордоном дорогоцінних металів, природних дорогоцінних каменів, а також виробів з них;
- довірчі операції (залучення і розміщення коштів; управління цінними паперами тощо) за дорученням клієнтів;
- надання консультативних та інших послуг, пов'язаних з банківською та іншою комерційною і господарською діяльністю.

Коло операцій, що можуть виконувати сучасні універсальні банки подано на рис 1.1.

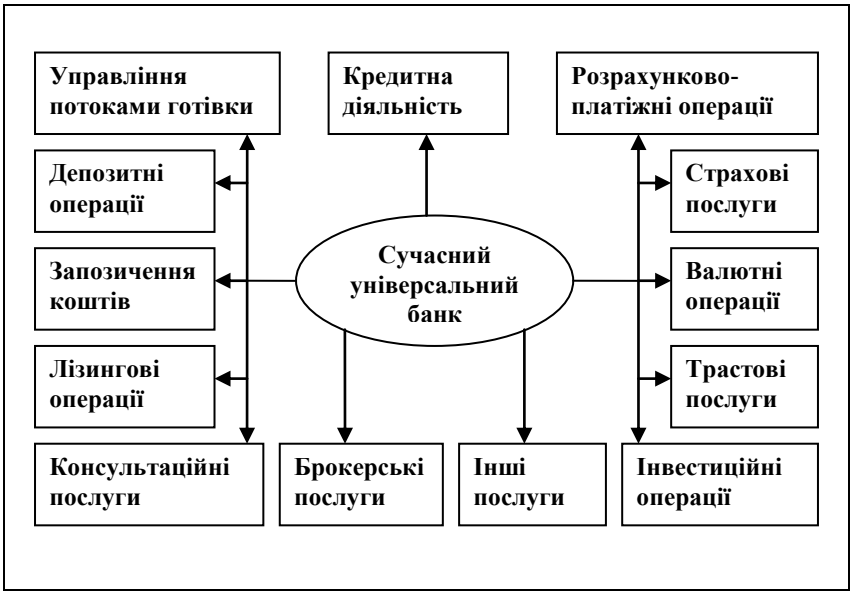

Рисунок 1.1 – Операції та послуги, що може здійснювати сучасний універсальний банк

Сутність банку можна розкривати через структуру банку – певний устрій, який дає можливість йому функціонувати як специфічному інституту.

Структура банку складається з наступних елементів:

- банківського капіталу, який в широкому розумінні складається із власних, залучених та позичкових коштів і постійно перебуває в русі;
- банківської діяльності, що характеризується комплексом операцій, які в сукупності може виконувати тільки банк;
- колективу працівників з профільними знаннями банківської справи, управління банком та інформаційних технологій;
- виробничого блоку, що забезпечується приміщеннями, банківською технікою, зовнішньою та внутрішнюю інформацією, виробничими матеріалами тощо.

Сутність банку можна з'ясувати розглядаючи його функції. Будучи самостійними суб'єктами грошового ринку, банки виконують певні економічні функції, в яких конкретизується їх сутність та призначення. В економічній літературі, на жаль,

найчастіше функції банків ототожнюються з їх певними напрямами чи видами діяльності, а то й просто з окремими операціями. Такий підхід до визначення функцій банків не правомірний.

По-перше, функція банку - більш складне, глибоке явище, ніж операція. Вона характеризує банк як абстрактну економічну структуру з макроекономічних позицій, з позицій її місця в економічній системі взагалі і впливу на все економічне середовище, в якому банк функціонує. **Функція - це те, що властиве кожному банку постійно, незалежно від того, які конкретні операції він виконує в даний момент**. Операція ж характеризує певний вид роботи банку тільки в даний момент і стосовно лише окремого економічного суб'єкта, тобто на мікрорівні.

По-друге, ототожнення функцій з операціями означає відмову від використання такого явища, як функція, для з'ясування сутності банку, що веде до збіднення цієї сутності, зведення її до переважно операційно-технічного прояву.

Враховуючи викладене вище, можна зробити висновок, що банки виконують такі функції:

- платіжно-розрахункова – посередництво банків у платежах і розрахунках;
- ощадно-капіталотворча – залучення тимчасово вільних ресурсів, мобілізація тимчасово-вільних грошових доходів і заощаджень та перетворення їх у реально діючий капітал;
- кредитно-інвестиційна – розміщення залучених коштів у позички завдяки механізму створення кредитних інструментів обігу.

Виходячи із функцій банківської діяльності, можна дати визначення поняття “банк”. Саме так визначає банк Васюренко О.В.

Сучасний банк – це універсальне підприємстово, що здійснює професійне управління ресурсами суспільства в їх грошовому виразі й виконує відповідні специфічні функції в економіці на законній підставі та під юрисдикцією державних органів, що забезпечують регулювання та контроль банківської діяльності.

Комерційним банкам в Україні забороняється займатися діяльністю у сфері матеріального виробництва і торгівлі матеріальними цінностями, а також діяльністю з усіх видів страхування, їм забороняється використовувати свої союзи та інші об'єднання для досягнення згоди, спрямованої на монополізацію ринку банківських послуг, встановлення монопольних ставок і комісійних винагород, обмеження конкуренції у банківській справі.

Принципи діяльності банків:

- робота в межах наявних ресурсів – банк повинен забезпечити не тільки кількісну відповідність між власними та залученими ресурсами, але й прагнути відповідності характеру банківських активів специфіці мобілізованих ним ресурсів;

- економічна самостійність та відповідальність за результати діяльності – вільний вибір клієнтів та вкладників, розпорядження власними коштами, залученими ресурсами та доходами здійснюється банком самостійно;

- договірний характер відносин між клієнтами та банком, що засновані на ринкових критеріях прибутковості, ризику і ліквідності;

- регулювання діяльності здійснюється тільки ринковими методами.

Банківська система – це сукупність різних видів банківських установ та банківських інструментів, за допомогою яких здійснюється мобілізація грошових коштів та їх розміщення через надання різних операцій та послуг. Банки і банківська система – це економічні структури, які становлять один із типів фінансових посередників у системі ринкової інфраструктури.

Банківська система України сформувалася у 1991 році і складається із двох рівнів. Схема побудови банківської системи України наведена на рисунку 1.2.

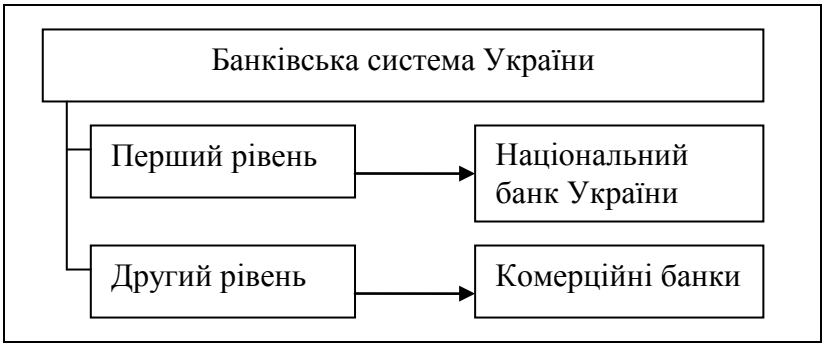

Рисунок 1.2 – Банківська система України

Перший рівень банківської системи становить Центральний банк – Національний банк України (НБУ). На другому рівні – комерційні форми різних форм власності, спеціалізації та сфер діяльності.

НБУ як центральний банк країни відповідає за підтримання

стабільності національної грошової одиниці і забезпечує ефективне функціонування банківської системи в цілому. На відміну від центрального банку комерційні баки обслуговують учасників економічного процесу, фізичних осіб та державні структури.

До основних функцій банківської системи належать:

- трансформаційна;
- емісійна – створення платіжних засобів та регулювання грошової маси;
- стабілізаційна – забезпечення стійкого розвитку банківської діяльності та грошового ринку.

Трансформаційна функція зумовлена посередницькою місією банків взагалі і їх особливим місцем серед фінансових посередників зокрема. Полягає вона в зміні (трансформації) таких якісних характеристик грошових потоків, що проходять через банки, як рівень ризикованості, строковість, обсяги капіталів та просторове спрямування. У зв'язку з цим можна виділити такі напрями цієї функції:

- трансформація ризиків;
- трансформація строків;
- трансформація капіталів;
- просторова трансформація.

Трансформація ризиків полягає в тому, що банки, діяльність яких пов'язана з високим ризиком, вживаючи відповідних заходів, можуть звести ці ризики для своїх вкладників та акціонерів до мінімуму. До таких заходів належать: диверсифікація активних операцій, створення резервів, диференціація процентних ставок залежно від ризикованості кредитів, страхування депозитів тощо. Завдяки цим заходам банки беруть на себе переважну частину ризиків непогашення позичок.

Трансформація строків означає, що, мобілізуючи значні обсяги короткострокових коштів і постійно поповнюючи їх, банки одержують можливість деяку їх частину спрямовувати в довгострокові позички та інші довгострокові активи. Це вигідно не тільки банкам (вони одержують більш високий дохід), а й їхнім клієнтам. Позичальники одержують можливість профінансувати свої довгострокові проекти, а кредитори банків - одержати більший дохід за своїми вкладами в банках.

Трансформація обсягів капіталів виявляється в тому, що, мобілізуючи великі обсяги дрібних вкладів, банки дістають можливість акумулювати великі маси капіталу для реалізації масштабних проектів. Без банків ці кошти залишались би

розпорошеними, використовувалися б з низькою віддачею чи взагалі не використовувалися.

Просторова трансформація означає, що банки можуть акумулювати ресурси з багатьох регіонів і навіть з інших країн і спрямувати на фінансування проектів одного регіону, однієї країни, одного об'єкта. Таким чином розсуваються географічні межі грошового ринку, він перетворюється у міжнародний і світовий, що полегшує балансування попиту і пропозиції на грошовому ринку в будь-якому місці світового ринку.

Емісійна функція банків полягає в тому, що тільки вони можуть створювати додаткові платіжні засоби і спрямовувати їх в оборот, збільшуючи пропозицію грошей, або ж вилучати їх з обороту, зменшуючи пропозицію грошей. Цю функцію виконує як центральний банк, емітуючи готівкові гроші, так і комерційні банки, емітуючи депозитні гроші через механізм грошово-кредитного мультиплікатора.

Стабілізаційна функція пов’язана з ризиковістю банківської діяльності, з роботою банків переважно не з власним капіталом, а із залученими коштами. Згідно з даною функцією в банківській системі створюється ринковий механізм державного регулювання та нагляду за діяльністю комерційних банків. Дана функція проявляється у прийнятті законів та нормативних актів, що регламентують діяльність банківської системи від НБУ до комерційних банків.

Свої функції комерційні банки реалізують через виконання певного набору операцій. Перелік операцій, які може здійснювати сучасний комерційний банк, змінюється залежно від країни та виду банку.

1.3. Підходи до визначення сутності та класифікація банківських операцій і послуг

Банки – це комерційні інституції, які в своїй діяльності перш за все реалізують свої власні економічні інтереси. Звісно кожен комерційний банк ставить за мету максимально отримати доходів на кошти, що були вкладені в якості капіталу акціонерами та засновниками банку. Тому основним показником діяльності банку є прибуток, що визначається як різниця між доходами від банківських операцій та витратами на їх здійснення. Очевидно, що в стратегії управління діяльністю банків діє принцип: “Купити дешевше – продати дорожче”. Отже банк, свою діяльність на ринку банківських послуг, спрямовує на залучення ресурсів за найменшою вартістю та пошуком найбільш доходних варіантів їх розміщення з мінімально

допустимим ризиком.

Саме для виконання своїх функцій та стратегічних і тактичних цілей комерційні банки здійснюють відповідні операції, постійно збільшуючи їх кількість та підвищуючи якість. В умовах розвитку сучасної банківської ситеми України, більшість банків виконують порядка 50 видів операцій та послуг. В той же час банки Євросоюзу здійснюють 200 - 300 видів операцій. Із вітчизняних банків найбільшу кількість операцій та послуг надає сьогодні ПАТ „ПриватБанк", яка наближається до 180 видів.

В науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення елементів, що характеризують ринок банківських послуг. Вітчизняні економісти звичайно відносять до банківських послуг сукупність банківських операцій. Зарубіжні вчені розглядають банківські операції лише як різновид банківських послуг. При цьому до банківських послуг вони відносять такі види діяльності банку, як управління грошовими ресурсами, споживчий кредит, лізинг і т.д.

Аналіз наукових праць зарубіжних вчених вказує на те, що під банківськими послугами вони розуміють усі види операцій та угод, які здійснюються банками. Наприклад, Ж. Матук **зазначає, що банківська послуга є задоволенням фінансового попиту клієнтів з урахуванням фінансових можливостей банку.**

К.Гавальда та Ж.Стуфле стверджують, що приймання вкладів і розподіл кредитів залишаються ядром банківської діяльності, проте, зараз вона збагатилась різноманітними послугами, винагорода за надання яких забезпечується постійно зростаючою частиною їх ресурсів.

У російській літературі з банківської справи поняття „банківська послуга" визначається, як „проведення банківських операцій за дорученням клієнта і на користь останнього за визначену плату". Так наприклад, **О.М. Іванов розглядає банківські послуги як „комплексну діяльність банку, спрямовану на створення оптимальних умов для залучення тимчасово вільних ресурсів і задоволення потреб клієнтів при проведенні банківських операцій та отримання прибутку".**

Законодавство України не визначає чітко поняття „банківська послуга", хоча у текстах нормативних актів воно вживається. Без розкриття юридичного змісту даного поняття фактично унеможливлюється практичне застосування деяких положень банківського законодавства України. Наприклад, у статті 2 Закону України „Про банки і банківську діяльність" від 7 грудня 2000 року № 2121/III поняття „клієнт банку" визначається як „будь-яка

фізична чи юридична особа, яка користується послугами банку".

Вітчизняні економісти також мають різні підходи до визначення поняття „банківська послуга". Так, О.А.Брегеда **визначає банківську послугу як „набір упорядкованих дій банку, які безпосередньо не є пов'язаними із формуванням та використанням ресурсів банку і не несуть ризику їх втрати".**

Н.М.Перепечай під поняттям **„банківська послуга" розуміє „результат комплексної діяльності банку (технологічної, інтелектуальної, фінансової та іншої), який становить економічні блага для задоволення певних потреб людини при проведенні банківських операцій.** Специфіка банківської послуги полягає в тому, що потреба клієнта є первинною, а надання послуги може виконуватися без участі клієнта за допомогою певних банківських технологій із дотриманням стандартів у межах діючого законодавства".

Ряд науковців та практиків, зокрема Л.П.Снігурська, визначають поняття банківської операції та послуги через накопичену та додану вартість. Для банківських установ **накопичена вартість** – це кошти, які банк акумулює для здійснення діяльності. **Додана вартість** – це винагорода у вигляді комісійних, процентних, торговельних доходів, за продукти, що створюються працівниками банку.

Тоді, **банківські операції** – це комплекс упорядкованих дій банку, що призводить до руху накопиченої вартості у вигляді формування та розміщення ресурсів.

Банківські послуги – це комплекс упорядкованих, пов'язаних з обслуговуванням клієнтів дій банку, що не потребує руху накопиченої вартості, а пов'язаний лише з рухом доданої вартості.

Зміст поняття "банківська послуга" можна розглядати через призму поняття "фінансова послуга". Закон України „Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" від 12 липня 2001 року № 2663-III (п.5 ст.1) **визначає фінансову послугу як „операції із фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, - і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, із метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів".** Таким чином, даний Закон також визначає поняття "послуга" через поняття „операція".

В підручнику „Операції комерційних банків" А.О.Єпіфанов, Н.Г.Маслак, І.В.Сало вводять поняття „операції банку". Очевидно, є

необхідність в розмежуванні понять „банківська послуга”, „банківська операція” „банківські продукти” і „операції банку”.

Операції банку – це дії банківської установи, спрямовані на забезпечення її функціонування, з одного боку, як суб’єкта підприємницької діяльності, з іншого – як фінансового посередника, який здійснює притаманні йому функції.

Виходячи із сутності банку, можна уточнити вище зазначене визначення. Ілюстративно сутність операції банку показано на рисунку 1.3.

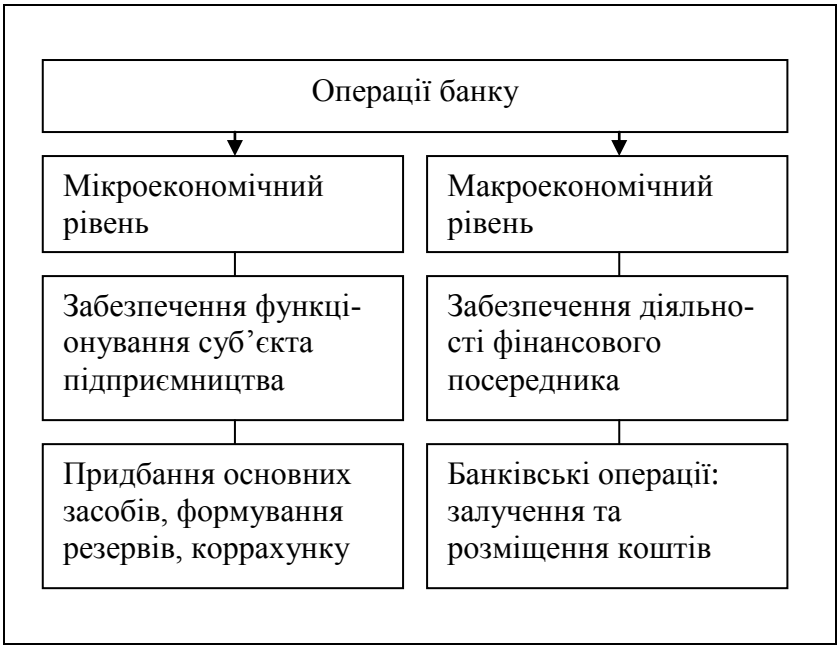

Рисунок 1.3 – Розкриття сутності операцій банку

Операції банку – це дії банку, направлені на забезпечення його функціонування на мікроекономічному рівні, як суб’єкта підприємницької діяльності, та на макроекономічному рівні, як фінансового посередника, що здійснює специфічну діяльність згідно з чинним законодавством. Тоді, на мікроекономічному рівні банк здійснює операції, що забезпечують його життєдіяльність та існування, а на макроекономічному, власне банківські операції.

Банківська операція – дії банків із залучення грошових

коштів і їх розміщення, випуску в обіг і вилучення з нього грошових коштів, проведення розрахунків.

Банківська послуга - технологічно взаємозв'язана сукупність банківських операцій, які реалізуються банком клієнту на договірній основі і направлених на задоволення потреб клієнта в банківському обслуговуванні. Банківська послуга – це форма задоволення потреб (у кредиті, розрахунково-касовому обслуговуванні, гарантіях, купівлі-продажу та збереженні цінних паперів, іноземної валюти, дорогоцінних металів тощо) споживачів – клієнтів банку.

На наш погляд, **банківська послуга – це економічні відносини, що виникають між банком і контрагентом з приводу забезпечення попиту у сфері грошового обігу та кредиту, які створюють додаткову вартість, не впливаючи на рух і ризик втрати акумульованих ресурсів.**

Сутність банківських операцій та послуг допоможуть розкрити їх характерні відмінності. О.А. Брегеда визначає основні відмінності банківських операцій від послуг приведені в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 – Основні відмінності банківських операцій від послуг

Критерії	Характеристика банківських операцій	Характеристика банківських послуг
Формування та використання ресурсів	Пасивні операції формують ресурси банку, активні пов'язані з їх розміщенням.	Послуги безпосередньо не пов'язані з формуванням та використанням ресурсів.
Збільшення вимог та зобов'язань банку	Активні операції збільшують вимоги, а пасивні - зобов'язання банку щодо третіх осіб	Послуги, як правило, не збільшують ні вимоги, ні зобов'язання банку
Ризик втрати активів банку	При проведенні операцій банк несе ризик втрати активів та неотримання доходів від проведення операції.	Не притаманний. Найбільш небезпечний операційний ризик - помилки при наданні послуг.
Використання основних засобів	Рівень використання основних засобів, як правило, незначний. Переважно - це комп'ютери та засоби зв'язку	Значна кількість послуг передбачає використання спеціальних, часто дорогих основних засобів.

Формування резервів	Операції вимагають формування резервів	Не передбачають формування резервів
Вивчення контрагента і зовнішнього середовища	Активні операції обов'язково передбачають вивчення контрагента та ринку.	Не має принципового значення
Відношення до внутріш-нього валово-го продукту (ВВП)	Доходи від операцій відносяться до проміжного споживання і лише частково включаються у ВВП	Доходи від послуг відносяться до кінцевого споживання і включаються в ВВП
Ступінь самостійності	Операція є самостійним банківським продуктом і не обумовлює обов'язкового надання банківських послуг.	Існує група послуг, яка пов'язана з проведенням банківських операцій

Існують розбіжності науковців, щодо визначення поняття „банківський продукт". Ряд науковців розуміють під банківським продуктом сукупність всіх банківських операцій та послуг. Інші економісти відносять до банківських продуктів лише активну частину, тобто операції та послуги з розміщення ресурсів.

Банківський продукт - це комплекс взаємозв'язаних послуг і операцій банку, направлених на задоволення потреб клієнтів в окремих видах банківської діяльності.

На наш погляд банківський продукт має характеризуватись виробничою специфікою банку, адже на мікроекономічному рівні банк підприємство, - виробник специфічних продуктів на ринку фінансових послуг. Отже, **банківський продукт – це комплекс взаємопов'язаних операцій та послуг банку щодо розміщення ресурсів, спрямованих на задоволення попиту та пропозиції на ринку фінансових послуг.**

Для більш точного розуміння сутності банківських операцій визначимо їх класифікаційні ознаки та згрупуємо за ними рисунок 1.4.

Є й інші підходи до класифікації банківських операцій. Наведемо одну з них нижче із загальною характеристикою операцій.

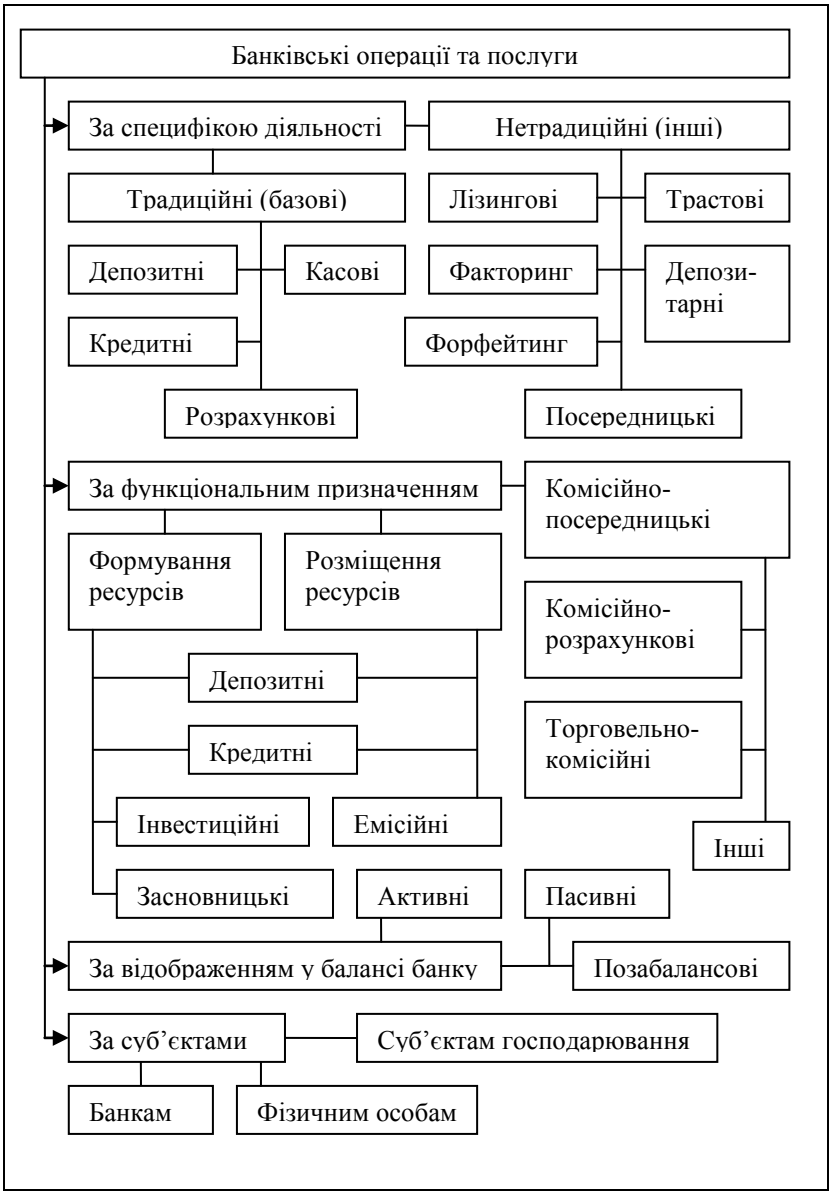

Рисунок 1.4 – Класифікаційні ознаки банківських операцій і послуг

За функціональними ознаками, всі банківські операції можна об'єднати у наступні групи: розрахунково-касові, депозитні, міжбанківські, кредитні, інвестиційні, засновницькі, посередницькі, емісійні, комісійні тощо.

Розрахунково-касові операції – це операції з надання таких послуг, як зберігання коштів клієнтів на поточних рахунках, отримання платежів на користь клієнтів та здійснення грошових переказів за дорученням власників коштів, прийняття готівкових коштів для зарахування на рахунки контрагентів та видача цих коштів з поточних рахунків через операційну касу в поточну діяльність.

Депозитні операції – це операції із залучення тимчасово вільних коштів юридичних та фізичних осіб на поточні рахунки контрагентів з метою заощаджень, накопичень та проведення розрахунків.

Міжбанківські операції – операції з недепозитного залучення ресурсів на міжбанківському ринку, а саме: отримання кредитів НБУ, позик від інших комерційних банків, надання позик іншим комерційним банкам та розміщення депозитів в НБУ.

Кредитні операції – це операції з надання банком позичальнику в тимчасове користування вільних грошових ресурсів на умовах платності, забезпеченості, поворотності, строковості та цільового характеру використання. Отже, кредитні операції полягають у проведенні комплексу дій, пов'язаних з наданням і погашенням банківських позичок.

Інвестиційні операції – це операції з вкладання фінансових ресурсів у різноманітні державні та корпоративні цінні папери, інші боргові зобов'язання шляхом придбання цих фондових цінностей на біржах та організованому позабіржовому фондовому ринку. Інвестиційні операції банків означають вкладення коштів у цінні папери підприємств (державних, колективних і приватних) на відносно тривалий період часу. Інвестиційні цінні папери - це боргові зобов'язання у вигляді акцій, облігацій, векселів, сертифікатів тощо. *Цінні папери можуть бути об'єктом банківських інвестицій за умов вільного обігу їх на фондовому ринку*.

Функції банківських інвестицій полягають у створенні вторинних резервів для задоволення потреби у коштах, яка виникає внаслідок вилучення клієнтами своїх вкладів, або надходження замовлень на позички, що перевищують наявні ресурси. Здійснюючи інвестиційні операції, банки мають на меті: додержання безпеки грошових коштів, забезпечення їх диверсифікації, доходу та ліквідності.

Засновницькі операції – це операції комерційних банків зі створення нових суб'єктів господарювання, засновниками яких виступають банки.

Посередницькі операції – це операції банків їз розміщення цінних паперів емітентів на первинному фондовому ринку, брокерські та ділерські послуги в операціях з фондовими цінностями, іноземною валютою, інші види операцій на грошовому ринку, в яких банки виступають як посередники, поєднуючи інтереси різних сторін фінансових угод.

Емісійні операції – це операції з формування власного капіталу та недепозитного залучення фінансових ресурсів, що здійснюється через випуск банківських акцій, облігацій, векселів та інших боргових зобов'язань.

Комісійні операції – це сукупність різноманітних консультаційних, інформаційних, аудиторських, реєстраторських, облікових, трастових послуг, в результаті надання яких банки отримують дохід у вигляді комісійної винагороди.

В залежності від того в якій частині балансу банківські операції відображаються, тобто за економічною сутністю, їх прийнято класифікувати на активні та пасивні.

Пасивні операції – це операції з формування власного капіталу та ресурсної бази банку, забезпечують проведення активних операцій з метою досягнення запланованих показників дохідності, ліквідності та платоспроможності. Структура пасивних операцій показана на рисунку 1.5.

Як бачимо з рисунку 1.5 до пасивних операцій належать:

- операції з формування власних ресурсів, які включають:
  а) операції з формування статутного фонду;
  б) операції з формування резервного фонду;
  в) операції з формування страхових фондів;
  г) операції з формування спеціальних фондів;
  д) операції з формування і розподілу банківського прибутку.
- операції з формування залучених ресурсів (пасивні депозити);
- операції із запозичення коштів, тобто кредитні операції, що пов'язані з отриманням кредитів на міжбанківському ринку;
- інвестиційні операції, що пов'язані з випуском і розміщенням власних боргових зобов'язань, наприклад облігацій.

Рисунок 1.5 – Класифікація пасивних операцій комерційних банків

Активні операції – це операції з розміщення банками власного капіталу та залучених ресурсів з метою отримання доходу, забезпечення діяльності та відповідного рівня ліквідності.

Активні операції банків полягають у діяльності, пов'язаній із розміщенням і використанням власного капіталу, залучених і позичених коштів для одержання прибутку при раціональному розподілі ризиків за окремими видами операцій і підтриманні ліквідності.

Отже, до активних операцій банків належать рисунок 1.6:

- касові операції з приймання видавання готівки;
- операції з купівлі-продажу дорогоцінних металів;
- розрахункові операції, що пов’язані з платежами контрагентів;
- операції з вкладення банківських ресурсів у грошові кошти в готівковій та безготівковій формі з метою підтримання ліквідності банку;
- кредитні операції з надання кредитів суб’єктам господарювання,банкам та фізичним особам;
- інвестиційні операції з вкладення банківських ресурсів у цінні папери на довгостроковій основі;

- операції з купівлі-продажу цінних паперів на фондовому ринку;

- депозитні операції з розміщення тимчасово вільних коштів в депозити НБУ;

- валютні операції з купівлі-продажу іноземної валюти на валютних ринках.

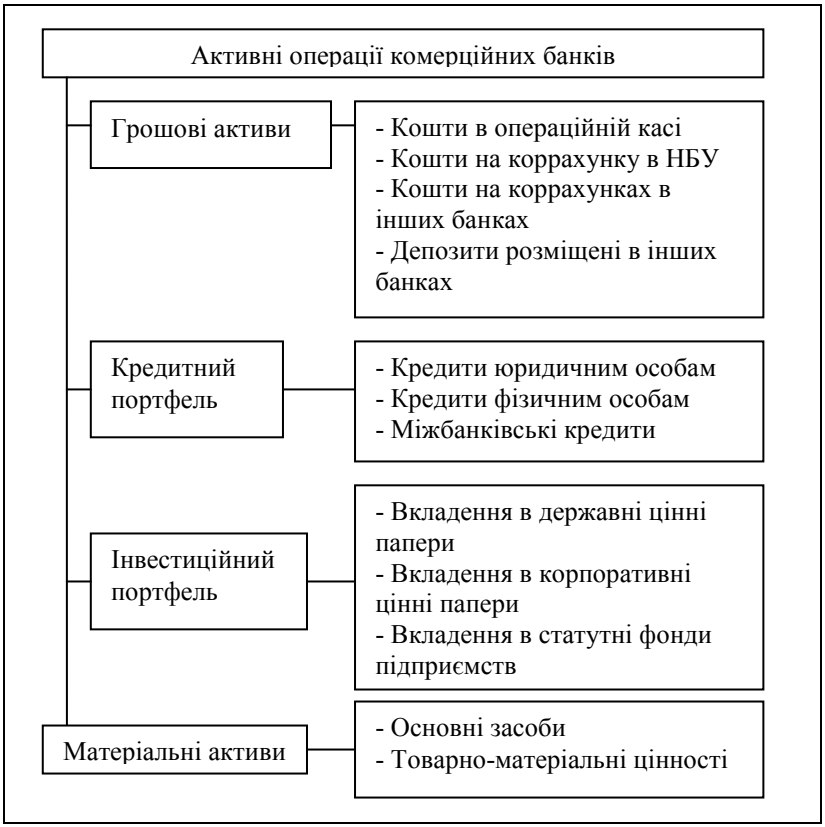

Рисунок 1.6 – Класифікація активних операцій комерційного банку

Інформація про операції, що здійснюються банками відображається на рахунках Плану рахунків бухобліку комерційних банків, структура якого наведена на рисунку 1.7. План рахунків є мультивалютним і передбачає наявність управлінського обліку. Логічно план рахунків можна поділити на три частини: балансові

рахунки 1-5-й класи, рахунки доходів та витрат 6-7-й класи, позабалансові рахунки 9-й клас.

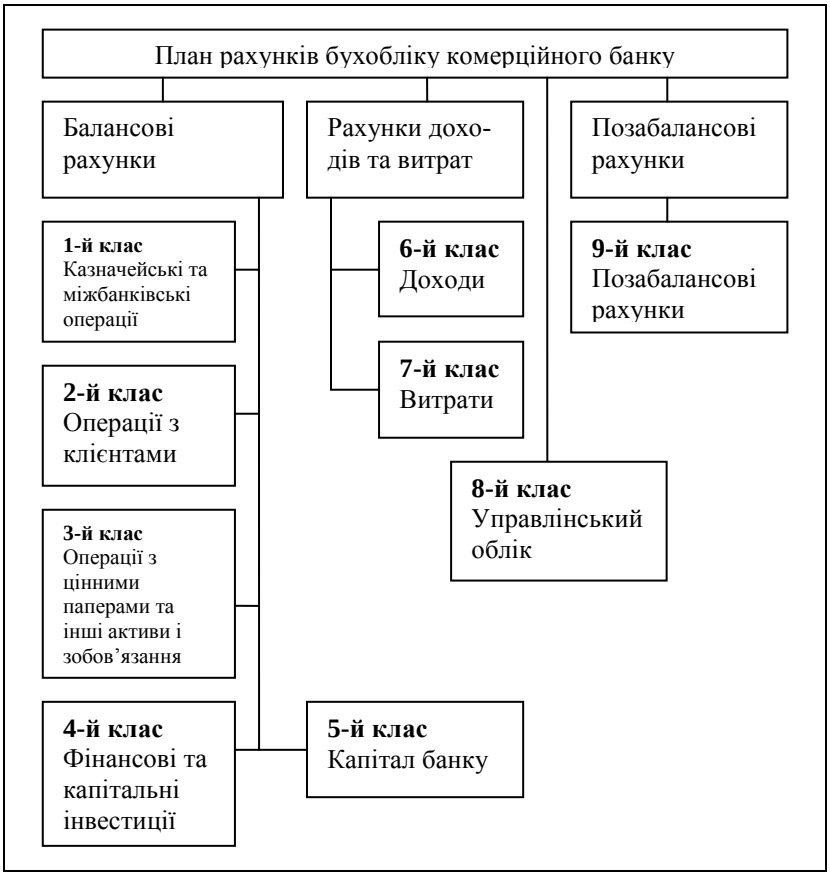

Рисунок 1.7 – Структура плану рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків

У першому класі обліковуються казначейські інструменти: готівкові кошти, банківські метали, кошти в НБУ, кошти НБУ, казначейські інші цінні папери, що рефінансуються НБУ, цінні папери емітовані НБУ та міжбанківські інструменти: міжбанківські розрахунки, депозити, кредити, операції РЕПО, фінансовий лізинг.

У другому класі відображаються операції з усіма категоріями клієнтів, крім банків, а саме розрахункові, кредитні, депозитні, довірчі тощо.

Третій клас призначений для обліку операцій з цінними паперами, що рефінансуються НБУ, фінансових інвестицій, матеріальними цінностями, дебіторської та кредиторської заборгованості, урегулювання валютної позиції, клірингові розрахунки тощо.

Четвертий клас відображає облік операцій за фінансовими та капітальними інвестиціями, основними засобами та нематеріальними активами.

У п'ятому класі обліковується капітал банку: статутний капітал, загальні резерви та фонди банку, результат діяльності банку та результатит переоцінки.

Шостий та сьомий класи призначені для обліку доходів та витрат, що виникають під час діяльності банку. Доходи та витрати поділяються на банківські та небанківські. До банківських відносять процентні, комісійні, торговельні та інші банківські операційні доходи та витрати. До небанківських адміністративні витрати, витрати на створення резервів, неопераційні та непередбачені доходи.

Рахунки восьмого класу призначені для відображення управлінського обліку. Модель управлінського обліку як і відповідні рахунки, кожен банк може створювати самостійно.

Дев'ятий клас призначений для обліку позабалансових операцій. Усі рахунки цього класу поділяються на групи: для обліку ризикових операцій, цінностей і документів, позабалансова позиція банку та контррахунки, для забезпечення подвійного запису.

Важливою властивістю банківських операцій є їх продуктивний характер. Банк не просто акумулює гроші - він перетворює «неробочі» грошові кошти в працюючі активи, що дають прибуток, сприяють, урешті-решт, розвитку виробництва. Прибуток банків - це економічний показник його діяльності, визначається як різниця між доходами і витратами банку. Кожний вид банківських операцій може бути прибутковим або збитковим, залежно від того, що приносять ці операції - дохід чи витрати.

1.4. **Види комерційних банків**

Комерційні банки класифікуються за різними критеріями: формою власності, організаційною формою, розміром капіталу; філійною мережею, діапазоном операцій, що ними виконуються, та

сектором ринку, де вони функціонують рисунок 1.8.

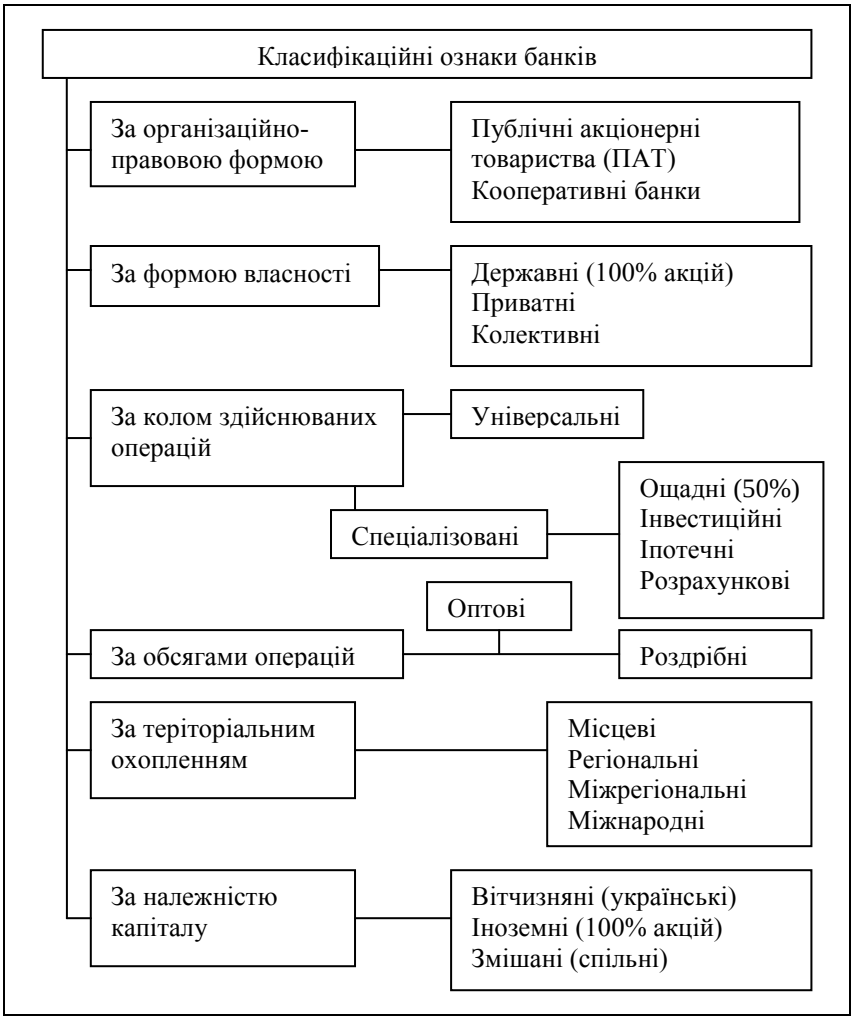

Рисунок 1.8 – Класифікація комерційних банків

За **формою власності** комерційні банки поділяються на унітарні і колективні.**Унітарні** банки мають одного власника в особі держави (100% акцій у власності держави) чи приватної особи. В

Україні функціонують два унітарні комерційні банки з державною формою власності: Ощадбанк і Укрексімбанк. Статутні фонди цих банків створені за рахунок бюджетних коштів і коштів бюджетних установ. Інші вітчизняні комерційні банки - це банки з колективною формою власності, вітчизняним, іноземним та змішаним капіталом.

Залежно **від організаційної форми** комерційні банки з **колективною формою** власності, до 14.09.2009 року, були представлені на банківському ринку **акціонерними товариствами відкритого і закритого типу** (ЗАТ) та товариствами з обмеженою відповідальністю (ТОВ) або пайовими банками. Акціонерні банки відкритого і закритого типу формують свій капітал за рахунок об'єднання індивідуальних капіталів засновників і учасників за допомогою випуску і розміщення акцій банку. Власником капіталу виступає акціонерне товариство, тобто банк. Акціонери, як правило, не мають права вимагати від банку повернення своїх внесків. Тому акціонерні банки вважаються більш стійкими і надійними. В Україні, більшість комерційних банків - це акціонерні товариства відкритого типу.

Згідно з внесеними змінами до Закону України „Про банки і банківську діяльність" від 14.09.2006 банки можуть створюватись у формі відкритих акціонерних товариств (ВАТ) та кооперативного банку. Внесеними змінами передбачена реорганізація всіх комерційних банків, створених як ЗАТ та ТОВ у форму ВАТ на протязі трьох років.

30 квітня 2009 року, набрав чинності Закон "Про акціонерні товариства" в редакції від 17.09.2008, згідно з яким визначено два типи акціонерних товариств:

- Публічні акціонерні товариства (ПАТ);
- Приватні акціонерні товариства (ПрАТ).

Так як нова редакція закону відмінила такі форми акціонерних товариств як закриті та відкриті, то банки можуть створюватись у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку.

Особливостями публічного акціонерного товариства, у формі якого може створюватись банк, є:

- акціонери можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів та товариства;
- товариство може здійснювати як публічне, так і приватне розміщення акцій;
- при публічному розміщенні акцій акціонери не мають переважного права на придбання акцій, що додатково розміщуються товариством;

- товариство зобов'язане пройти процедуру лыстингу та залишатися у біржовому реєстрі принаймні на одній фондовій біржі, при цьому укладання договорів купівлі-продажу акцій товариства, яке пройшло процедуру лістингу на фондовій біржі, здійснюється лише на цій фондовій біржі;

- у разі якщо умовами емісії акцій передбачена можливість їх оплати не грошовими коштами, товариство зобов'язане залучити незалежного експерта для встановлення ринкової вартості майна, майнових або немайнових прав, які передаються в обмін на акції, при цьому вартість негрошового внеску не може відхилятися від ринкової вартості акцій більше ніж на 10 відсотків;

- річна фінансова звітність товариства підлягає обов'язковій перевірці незалежним аудитором, а також оприлюдненню (разом із аудиторським висновком);

- обрання членів наглядової ради і ревізійної комісії товариства здійснюється виключно шляхом кумулятивного голосування;

- окрім питань, для вирішення яких законом вимагається кваліфікована більшість (три четвертих голосів від загальної кількості акціонерів товариства, які мають право голосу), рішення загальних зборів товариства приймаються простою більшістю голосів присутніх на зборах акціонерів. Товариство і його акціонери не мають право на свій розсуд розширяти коло питань, які вирішуються кваліфікованою більшістю, а також збільшувати число голосів, якими вирішуються інші питання.

Фактично почався двохрічний перехідний період, відведений для акціонерних товариств в Україні для впровадження ними суттєвих змін в системі корпоративного управління, а також у їх відносинах з акціонерами, кредиторами та інвесторами. Для банківських установ розпочався ще й процес перереєстрації в публічні акціонерні товариства.

Кооперативні банки формують свій капітал за рахунок внесків грошових коштів (паїв) клієнтів банку. За кожним з учасників зберігається право власності на його частку капіталу, тобто банк не є власником капіталу. Тут відповідальність, кожного учасника, обмежена розміром його внеску у капітал банку.

Залежно **від наявності філій** комерційні банки можна кваліфікувати на багатофілійні, малофілійні, безфілійні. Більшість вітчизняних банків є мало- і безфілійними.

Залежно **від діапазону операцій**, що виконують комерційні банки, і сектора ринку, де вони функціонують, розрізняють:

універсальні банки; банки з клієнтською спеціалізацією; банки з галузевою спеціалізацією; банки з функціональною спеціалізацією.

Універсальні банки виконують широкий спектр операцій та надають різноманітні послуги своїм клієнтам. В Україні більшість комерційних банків можна вважати універсальними, бо майже всі вони мають потенційні юридичні можливості для впровадження всіх банківських продуктів і залучення до обслуговування різних типів клієнтів.

До **банків із клієнтською спеціалізацією** належать кооперативні банки, в яких основними засновниками і переважними клієнтами є кооперативи. У країнах з розвинутою ринковою економікою дуже помітна деталізація і диференційність банків залежно від спеціалізації з обслуговування конкретного типу клієнтури. Зокрема, функціонують біржові банки, які обслуговують операції біржових структур; страхові - страхових інститутів; кооперативні - кооперативів тощо.

Функціональна спеціалізація полягає в тому, що комерційні банки виконують переважно вузьке коло спеціалізованих операцій. Це, наприклад, інвестиційні, ощадні, іпотечні та інші банки. Функціональна спеціалізація принципово впливає на характер діяльності банку, визначає особливості формування активів і пасивів, а також специфіку роботи з клієнтурою. В Україні функціональна спеціалізація комерційних банків не розвинута.

Банк набуває статусу спеціалізованого банку (крім ощадного) у разі, якщо більше 50% його активів є активами одного типу:

- для інвестиційного банку - емісія та розміщення цінних паперів, що здійснюються за рахунок грошових коштів приватних інвесторів;
- для іпотечного банку - активи, розміщені під заставу землі чи нерухомого майна;
- для розрахункового (клірингового) банку - активи, що розміщуються на кліринговых рахунках.

Банк набуває статусу спеціалізованого ощадного банку в разі, якщо більше 50% його пасивів є вкладами фізичних осіб.

Ощадні банки (більше 50% вклади фізичних осіб) у країнах з розвинутою ринковою економікою - це, як правило, невеликі кредитні установи, які функціонують у регіональному просторі (у межах міста, землі, штату тощо). Діяльність ощадних банків, як правило, контролюється державою, яка в особі місцевої влади є, гарантом за їх операціями. Головним клієнтом цих банків є населення. Вклади

населення залучаються на поточні, інвестиційні та інші рахунки. Розміщення коштів здійснюється у формі надання споживчих, іпотечних, бланкових (незабезпечених) кредитів, купівлі акцій та облігацій. Ощадні банки широко кредитують населення за допомогою кредитних карток.

Інвестиційні банки здійснюють мобілізацію довгострокового позичкового капіталу і надають його підприємницьким структурам і державі. Механізмом залучення коштів клієнтів є емісія і розміщення облігацій та інших видів зобов'язань (сертифікатів, векселів). Інвестиційні банки вивчають фінансові потреби клієнтів, узгоджують умови позичок, визначають строки випуску і види цінних паперів з урахуванням стану ринку, їх емісію і наступне розміщення серед інвесторів. Інвестиційні банки виконують не тільки посередницьку функцію між позичальниками та інвесторами, а й продають великі пакети акцій та облігацій за власний рахунок, надають кредит покупцям цінних паперів. Законодавство багатьох країн відносить такі банки до небанківських фінансово-кредитних установ.

Іпотечні банки спеціалізуються на видачі довгострокових позичок під заставу нерухомості - землі і міських будівель. Ресурсами іпотечних банків є власні накопичення та іпотечні облігації.

1.5. Порядок реєстрації комерційних банків в Україні

Процес створення, реєстрації та функціонування вітчизняних банків визначається чинним законодавством України. Спеціальні вимоги та умови створення і реєстрації комерційних банків визначено Законом України “Про банки і банківську діяльність” та відповідними нормативними документами НБУ, зокрема „Положенням про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень” затвердженого постановою НБУ від 31.08.2001 за № 375 зі змінами та доповненнями.

Враховуючи той факт, що банківська діяльність заснована на комерційному інтересі, тобто ставить за мету отримання прибутку, то відповідно підпадає під дію Законів України “Про підприємництво”, “Про господарські товариства”, “Про цінні папери та фондовий ринок”, “Про обмеження монополізму та недобросовістної конкуренції у підприємницькій діяльності”.

Державна реєстрація банку - надання банку статусу юридичної особи відповідно до вимог глави 3 Закону України „Про банки і банківську діяльність”.

Реєстрація новостворених комерційних банків, незалежно від

їх місця розташування та територіального характеру діяльності здійснюється Головним управлінням НБУ в м.Києві. Національний банк України розглядає пропозиції щодо створення нових банків та надає дозвіл на їх створення. Новостворені банки обов'язково мають бути зареєстровані в республіканській книзі банків, валютних бірж та фінансово-кредитних установ, після чого набувають статусу юридичної особи.

Згідно з Законом України "Про банки і банківську діяльність" глава 2 стаття 15, суб'єкти підприємництва без їх реєстрації в НБУ не мають права використовувати у своїх назвах слово "банк" та похідні від його словосполучення. Це пов'язано з тим, що комерційні банки є унікальними установами, які працюють із специфічним товаром – грошовими ресурсами.

Комерційні банки різних видів і форм власності створюються у вигляді відкритих акціонерних товариств або кооперативного банку відповідно до Закону України "Про банки і банківську діяльність".

Уповноважена особа банку - особа, яка на підставі статуту чи угоди має повноваження представляти банк та вчиняти від його імені певні дії, що мають юридичне значення.

Учасники банку це - засновники банку, акціонери банку, який є відкритим акціонерним товариством, і пайовики кооперативного банку;

Засновниками (учасниками) банку можуть бути:

- юридичні та фізичні особи;
- резиденти та нерезиденти;
- держава в особі Кабінету Міністрів України (КМУ) та інших уповноважених ним органів.

Власники істотної участі у банку повинні мати бездоганну ділову репутацію та задовільний фінансовий стан.

Істотна участь – це самостійне, опосередковане або спільно з іншими особами володіння щонайменше 10% статутного капіталу або права голосу придбаних акцій (паїв) банку чи незалежна від формального володіння можливість вирішального впливу на керівництво чи діяльність банку.

Учасниками банку не можуть бути юридичні особи, в яких банк має істотну участь, об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації. *У створенні банку не можуть брати участь військовослужбовці та посадові особи органів суду, прокуратури, держбезпеки, внутрішніх справ, держарбітражу, а також посадові особи органів державної влади та управління.* Ці обмеження спрямовані на усунення можливості адміністративного впливу на

банківську діяльність з боку окремих категорій посадових осіб, а також недопущення відволікання їх від виконання державних службових обов'язків.

Основною передумовою створення комерційного банку є формування статутного капіталу. Розмір статутного фонду комерційного банку визначається згідно з рішенням засновників, але не може бути меншим ніж визначено нормативними документами НБУ.

Акціонери та учасники банку повинні до дня скликання установчих зборів та державної реєстрації банку (не пізніше як за 15 днів) сплатити статутний капітал не менше розміру, передбаченого статтею 31 Закону „Про банки і банківську діяльність". **Сьогодні статутний капітал банку, який створюється, не може бути меншим 10 млн євро.**

Статутний фонд комерційного банку згідно зі ст.32 Закону України "Про банки і банківську діяльність" та положенням НБУ "Про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень", формується тільки за рахунок власних коштів засновників у грошовій формі, що виключає можливість використовувати розподільний механізм для залучення бюджетних і кредитних ресурсів у банківську власність. Грошові внески для формування та збільшення статутного капіталу резиденти України здійснюють у гривнях, а нерезиденти в іноземній валюті або гривнях.

Статутний капітал не може формуватись за рахунок не підтверджених джерел та бюджетних коштів, якщо вони мають інше цільове призначення. Після виконання всіма учасниками своїх зобов'язань щодо оплати паїв та акцій банк має право збільшувати статутний капітал у відповідності з встановленим порядком.

Для формування статутного фонду в регіональному управлінні НБУ, за місцем знаходження комерційного банку, відкривається тимчасовий рахунок, на який кожний засновник вносить визначену установчими документами частку статутного капіталу. **Підставою для відкриття такого рахунку є:**

- заява на відкриття рахунку за підписом одного засновника, якому загальними зборами доручено оформлення документів;
- копія нотаріально засвідченого установчого договору.

На час подання в НБУ необхідного для реєстрації пакету документів на тимчасовому рахунку має бути зібрана сума коштів, зазначена в установчому договорі, але не нижна від рівня мінімальних вимог НБУ до статутних фондів комерційних банків.

Для державної реєстрації банку уповноважена

засновниками особа або голова спостережної ради подає до територіального управління Національного банку за місцем створення банку пакет документів:

- заяву про реєстрацію банку за підписом уповноваженої особи, яка призначена установчими зборами відповідальною за реєстрацію або головою спостережної ради;
- установчий договір, підписаний засновниками та засвідчений печаткою. Підписи фізичних осіб – засновників завіряються нотаріально. У випадках реєстрації кооперативного та державного банку установчий договір не подається;
- статут банку, затверджений установчими зборами і підписаний уповноваженою особою;
- протокол установчих зборів, підписаний головою та секретарем зборів. У випадку створення державного банку відповідна постанова Кабміну;
- бізнес-план, що визначає види діяльності, які банк планує здійснювати на протязі першого року діяльності та стратегію діяльності на три роки;
- відості про склад спостережної ради, правління та ревізійної комісії;
- документи, що підтверджують бездоганну ділову репутацію голови, заступників та членів спостережної ради банку;
- копію звіту про наслідки підписки на акції для банків у формі відкритого акціонерного товариства (ВАТ), зареєстрованого Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку (ДКЦПФР). До звіту додається реєстр акціонерів банку із зазначенням повного найменування, паспортних даних, адреси проживання, кількості та вартості акцій;
- угоду про передавання приміщення у власність для розміщення банку або договір оренди приміщення не менше ніж на 5 років;
- документи, що дають можливість зробити висновок про професійну придатність і бездоганну ділову репутацію голови та його заступників, членів виконавчого органу і головного бухгалтера та його заступників. Кандидати мають мати вищу економічну, юридичну освіту, стаж роботи в банківській системі за відповідним фахом на керівній посаді не менше 3-х років відсутність зауважень з боку територіального управління НБУ та фактів порушень банківського законодавства;
- копії платіжних документів про сплату внесків юридичними та фізичними особами до статутного капіталу;

- висновки аудиторських фірм за підсумками перевірки фінансової звітності юридичних осіб – засновників банку, незалежно від його організаційно-правової форми та форми власності, на яких покладені зобов'язання вести бухоблік та подавати фінансову звітність;

- фізичні особи учасники банку, які вносять кошти до статутного капіталу банку у розмірі більше 200 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, надають довідки з Державної податкової адміністрації (ДПА) України про підтвердження джерел надходження цих коштів;

- фінансову та бухгалтерську звітність юридичних осіб – засновників на перше число місяця яким було внесено кошти до статутного фонду, підтверджену висновками аудиторських фірм;

- установчі документи засновників банку у вигляді нотаріально завірених копій;

- копію свідоцтва про державну реєстрацію засновників, засвідчену нотаріально;

- копії ліцензії ДКЦПФР на здійснення діяльності зберігача або торговця цінними паперами засновників, якщо вони здійснюють таку діяльність;

- рішення органів Антимонопольного комітету України про надання згоди на створення відповідного банку згідно вимогами чинного законодавства;

- документи, що підтверджують ділову репутацію юридичних та фізичних осіб, що мають істотну участь у банку;

- копію платіжного документа про внесення плати за державну реєстрацію банку.

Установчий договір підписується засновниками банку та завіряється печаткою у випадку, коли засновник є юридичною особою. Якщо засновник фізична особа, то підпис засвідчується нотаріально. **В установчому договорі відображається інформація:**

- про організаційно-правову форму;
- про напрями діяльності та спеціалізацію у разі її наявності;
- про мету діяльності;
- про склад засновників, їх назва та місцезнаходження;
- про склад та компетенцію органів управління банку, порядок прийняття ними рішень та внесення змін до установчого договору;
- про особу, що уповноважена укладати договори та діяти від імені засновників;
- про розмір, строки та порядок формування статутного

капіталу банку;

- про відповідальність сторін за невиконання взятих на себе зобов'язань;
- про порядок розподілу прибутків і покриття збитків банків;
- про порядок реорганізації та ліквідації банку.

Статут банку має відповідати вимогам Законів України "Про банки і банківську діяльність" і "Про господарські товариства" підписується уповноваженою особою та затверджується установчими зборами. **Статут має визначати наступні моменти:**

- повну та скорочену назву банку, його юридичну адресу;
- положення про те, що банк є юридичною особою з моменту реєстрації в НБУ, виконує вимоги нормативних актів НБУ, використовує єдині правила бухобліку згідно з прийнятим стандартом в банківській системі, подає в НБУ звітність та іншу інформацію в установлених формах, обсягах, термінах та з застосуванням систем автоматизації банківської діяльності;
- інформацію про засновників банку та їх частку в статутному капіталі банку;
- положення про органи управління банком, їх структуру, порядок утворення, повноваження та порядок прийняття рішень;
- розмір, порядок та термін формування статутного фонду банку, порядок його збільшення чи зменшення;
- розмір та порядок створення резервного, страхового та інших фондів банку;
- перелік операцій, що здійснюється банком згідно з ліцензією НБУ;
- порядок розподілу прибутків і покриття збитків;
- положення про внутрішній та зовнішній аудит;
- положення про органи контролю за діяльністю банку;
- порядок внесення змін і доповнень до статуту;
- порядок реорганізації та ліквідації банку.

Протокол установчих зборів містить рішення про створення банку, ухвалення статуту, обрання членів органів управління банку та органів контролю, призначення голови правління, головного бухгалтера та особи уповноваженої від імені засновників відповідати за реєстрацію банку. Протокол підписується головою та секретарем зборів.

Бізнес-план включає розрахунковий баланс банку на перший рік діяльності, а також розрахунок доходів, витрат та прибутку на кінець першого року діяльності.

Перевірку фінансового стану і платоспроможності

засновників можуть здійснювати як аудиторські фірми так і окремі аудитори при наявності відповідної ліцензії. Достовірність висновків аудиторської організації перепровірється відповідними підрозділами НБУ. **Висновок аудиторської організації включає дані про:**

- фінансовий стан і платоспроможність засновників;
- наявність у них власних вільних коштів у розмірі, який би забезпечував виконання їхніх зобов'язань щодо формування статутного капіталу банку;
- достовірність балансових даних бухгалтерської та фінансової звітності на дату здійснення внеску до статутного фонду банку.

Бухгалтерська і фінансова звітність подається всіма засновниками – юридичними особами незалежно від розміру їх участі у статутному фонді банку станом на перше число місяця в якому здійснюється внесок до даного фонду.

Відомості про перших керівних осіб банку мають відповідати вимогам НБУ і подаються у вигляді:

- витягу з трудової книжки, що засвідчується в установленому порядку територіальним управлінням НБУ за місцем знаходження банку;
- нотаріально засвідченої копії диплома про вищу рсвіту;
- трьох рекомендацій осіб, які працюють у банківській сфері одна з яких обов'язково з попереднього місця роботи;
- інформації наглядових органів НБУ про відсутність зловживань, порушень чинного законодавства та нормативних документів НБУ.

НБУ висуває до кандидатів такі вимоги:

- наявність для голови правління вищої фінансово-економічної або юридичної освіти;
- наявність економічної або бухгалтерської освіти для головного бухгалтера;
- стаж роботи не менше 5-ти років за фахом та 3-х років на керівних посадах;
- відсутність на їх попередньому місці роботи порушень законодавства та нормативних документів НБУ.

На керівні посади комерційних банків не можуть бути призначені особи незаконні дії яких у минулому призвели до банкрутства або ліквідації комерційного банку або іншої юридичної особи та які були звільнені на вимогу НБУ.

Пакет установчих документів передається на розгляд у територіальне управління НБУ за місцем створення банку. Процес

державної реєстрації комерційного банку показано на рисунку 1.9.

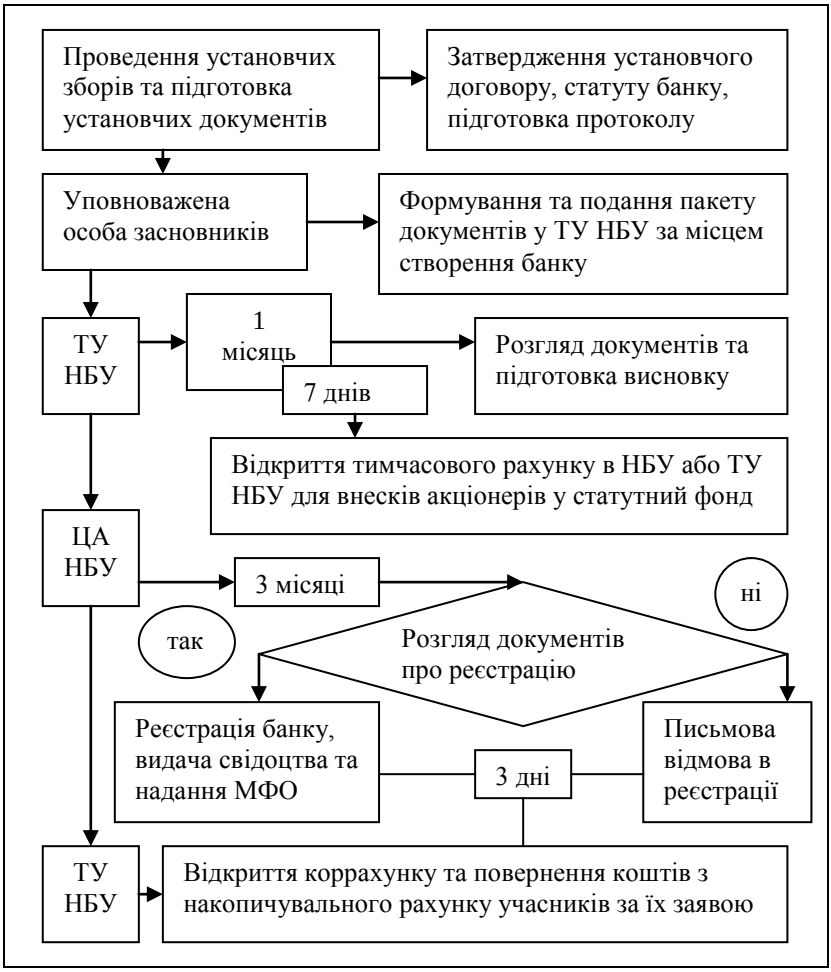

Рисунок 1.9 – Процес державної реєстрації комерційного банку

НБУ у місячний термін з дати отримання від банку повного пакету документів готує висновок про загальну оцінку фінансового стану, платоспроможність і ділову репутацію засновників банку, наявність власних коштів для внесення до статутного фонду банку, наявність приміщення придатного для розміщення банку та

будівництва косового вузла, ділову репутацію та професійну придатність керівництва банку, відповідність установчих документів банку чинному законодавству України. Після отримання висновку повний пакет установчих документів разом з висновком передається на розгляд Генерального департаменту банківського нагляду, в комісію НБУ з питань нагляду та регулювання діяльності банків.

В тримісячний термін після отримання повного пакету документів разом з висновком НБУ зобов'язаний прийняти рішення про державну реєстрацію банку або відмову в ній. У випадку позитивного рішення реєстрація банку здійснюється шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків. В п'ятиденний термін після прийняття рішення про реєстрацію банку НБУ має видати свідотство про державну реєстрацію банку.

Рішення НБУ про реєстрацію комерційного банку доводиться до відома Спостережної ради банку та територіального управління НБУ за місцем розташування створюваного банку у вигляді відповідного листа за підписом посадових осіб НБУ завірених печаткою.

Національний банк може відмовити комерційному банку в реєстрації. У разі відмови НБУ зобов'язаний надіслати копію рішення про відмову уповноваженій особі рекомендованим листом або вручити особисто в руки за підписом. Рішення про відмову в державній реєстрації банку може бути оскаржене в судовому порядку. **Підставою для відмови в державній реєстрації комерційного банку з боку НБУ можуть бути наступні причини:**

- порушення порядку створення банку;
- невідповідність статуту банку та інших установчих документів законодавству України;
- відсутність бездоганної ділової репутації чи незадовільний фінансовий стан принаймі одного з засновників, що має значну частку в капіталі;
- професійна непридатність керівництва банку;
- відсутність угоди про надання банку приміщення, придатного для розташування в ньому банківської установи;
- подання неповного пакета установчих документів.

У випадку створення банку з іноземним капіталом його засновники мають отримати попередній дозвіл в НБУ. Ця процедура поширюється і на банки, які вже створені і діють, але в зв'язку з появою іноземного інвестора, доля участі в капіталі якого значна, можуть отримати статус банку з іноземним капіталом. **У випадках, коли банк має можливість отримати статус банку з іноземним**

капіталом, для державної реєстрації додатково подаються наступні документи:

- клопотання про надання попереднього дозволу за підписом уповноваженої особи, а для діючих банків клопотання правління банку;
- інформація про склад засновників та їх ділову репутацію;
- повідомлення центрального банку іноземної держави про здійснення достатнього контролю за діяльністю банку і згоду на придбання або збільшення істотної участі в банку на території України, якщо засновником є банк і законодавство країни вимагає отримання такої згоди;
- нотаріально засвідчена за місцем видачі легалізована копія висновку аудиторської фірми про можливість здійснення заявленого внеску до статутного фонду за рахунок власного капіталу.

Під час діяльності банки можуть створювати філії та представництва, з метою розширення мережі та поліпшення якісних характеристик обслуговування клієнтури. Для створення відокремлених структурних підрозділів банк зобов'язаний розробити власну нормативну та інструктивну базу, яка визначає порядок створення філій, представництв, відділень тощо.

Філії банку діють від імені банку на підставі положення про філію. Вони можуть здійснювати банківські операції згідно з положенням про філію та на підставі дозволу наданого банком, але у межах ліцензій, які отримав банк. Операції філій відображаються на окремому балансі. Філія може самостійно приймати участь в системі міжбанківських електронних розрахунків та мати окремий кореспондентський рахунок або ж працювати за консолідованим коррахунком. Філії не можуть укладати кореспондентські відносини з іншими банками та відкривати для них рахунки.

Відкриття нових філії комерційних банків погоджується з НБУ. Для отримання згоди Національного банку необхідно подати наступні документи:

- клопотання банку про відкриття філії із зазначенням місцезнаходження та основних видів діяльності;
- рішення спостережної ради банку про відкриття філії;
- положення про філію, затверджене спостережною радою банку;
- інформацію про керівника та головного бухгалтера філії.

Національний банк має право відмовити у відкритті філії за таких підстав:

- надані документи не відповідають вимогам чинного

законодавства;

- приміщення та обладнання філії не відповідають вимогам НБУ щодо безпеки зберігання цінностей у разі з намірами самостійно працювати з готівкою;
- запропоновані кандидатури керівника та головного бухгалтера філії не відповідають встановленим вимогам щодо професійної відповідності та ділової репутації;
- у банку заявника виявлено фінансові або правові проблеми, що вказують на можливість негативних наслідків для клієнтів банку.

Реєстрація філій здійснюється на протязі одного місяця після надання всіх необхідних документів шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків.

Представництва, що відкриваються банком, діють на підставі окремого положення та від імені банку, фінансуються ним та не мають права здійснювати банківську діяльність. Банк відкриває представництвам поточні рахунки згідно нормативно-правових актів НБУ.

Для внесення до Державного реєстру банків інформації про відкриття представництва комерційному банку до НБУ необхідно надати такі документи:

- клопотання банку про реєстрацію представництва;
- копію протоколу компетентного органу банку про відкриття представництва засвідчений печаткою банку;
- положення про представництво;
- копію довіренності керівнику представництва на здійснення представницьких функцій від імені банку.

Банку може бути відмовлено у відкритті представництва, якщо він значно або критично не докапіталізований. Реєстрацію представництва НБУ здійснює на протязі 10 робочих днів після отримання всіх необхідних документів.

Відділення має право виконувати операції після погодження його відкриття з територіальним управлінням НБУ за місцезнаходженням відділення. Відділення може бути з самостійним балансом або безбалансовим і тоді його баланс відображається на балансі філії або банку.

1.6. Ліцензування банківської діяльності

На відміну від звичайних суб’єктів підприємництва таких як підприємства, організації торгівлі та сфери послуг, які можуть починати свою діяльність відразу після державної реєстрації,

комерційні банки, зареєстровані в державному реєстрі банків, не мають права на здійснення банківських операцій без отримання відповідних ліцензій. Без отримання ліцензії не дозволяється здійснення операцій по залученню депозитів, видачі кредитів та ведення рахунків контрагентів.

Банківська ліцензія - документ, який видається Національним банком України в порядку і на умовах, визначених Законом України „Про банки і банківську діяльність", на підставі якого банки та філії іноземних банків мають право здійснювати банківську діяльність.

Ліцензування – це порядок видачі комерційним банкам, які мають статус юридичної особи, дозволу на здійснення певних банківських операцій.

Ліцензування банківської діяльності здійснюється з метою обмеження надання банківських послуг тільки тим юридичним особам, які мають дозвіл на їх проведення від уповноваженого державного органу. Це є світовий і європейський, адже в більшості країн створення банку передбачає отримання спеціального дозволу або ліцензій на проведення певних видів банківських операцій.

Ліцензування здійснюється з метою допущення на ринок банківських послуг України комерційних банків, умови діяльності яких відповідають установленим НБУ обов'язковим вимогам і не загрожують інтересам їхніх клієнтів. При ліцензуванні враховується обсяг капіталу банку, його фінансовий стан, дотримання економічних нормативів регулювання банківської діяльності, професійна придатність керівників, висновки незалежного аудиту, термін діяльності банку на фінансовому ринку.

Таким чином створення комерційного банку, крім реєстрації, передбачає обов'язкове ліцензування банківської діяльності. Воно полягає в наданні Національним банком офіційного дозволу на здійснення певних банківських операцій.

Ліцензія на здійснення банківських операцій видається Національним банком на підставі клопотання банку за наявності документів, що підтверджують:

- наявність сплаченого та зареєстрованого статутного капіталу банку у розмірі, що встановлений чинним законодавством;
- забезпеченість банку належним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням, приміщеннями відповідно до вимог НБУ;
- наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами правління банку, які мають відповідну освіту та досвід необхідний для

управління банком.

Рішення про надання банківської ліцензії чи про відмову в її наданні Національний банк приймає протягом одного місяця з дня отримання вище зазначених документів. Банківська ліцензія не може передаватись третім особам.

НБУ може відмовити в наданні ліцензії, якщо зазначені вище умови не виконані банком на протязі одного року з дати державної реєстрації банку. За таких умов державна реєстрація скасовується, а банк підлягає ліквідації.

Під час здійснення банківської діяльності НБУ може відкликати ліцензію на проведення операцій у випадках:

- якщо було виявлено, що документи надані для отримання ліцензії, містять недостовірну інформацію;
- якщо банк не виконав жодної банківської операції протягом одного року з дня отримання банківської ліцензії;
- у разі порушення чинної законодавчо-нормативної бази, що спричинило значну втрату активів і настання неплатоспроможності банку;
- на підставі висновку тимчасового адміністратора про неможливість приведення банку в правову відповідність з вимогами банківського законодавства;
- недоцільності виконання плану тимчасової адміністрації щодо реорганізації банку.

На підставі банківської ліцензії комерційні банки мають право здійснювати наступні банківські операції:

1Л – приймання вкладів та депозитів від юридичних і фізичних осіб;

2Л – відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них;

3Л – розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

Вище зазначені операції 1Л-3Л належать до суто банківських операцій, здійснювати які в сукупності дозволяється тільки юридичним особам, що мають банківську ліцензію. Інші юридичні особи мають право здійснювати операції, визначені пунктами 2Л-3Л, на підставі ліцензії на здійснення окремих банківських операцій.

Крім перелічених вище операцій, за наявності банківської ліцензії без отримання письмового дозволу, банк має право здійснювати ще й такі операції та угоди:

1Н – надання гарантій, поручительств та інших зобов'язань

від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;

2Н – придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг);

3Н – лізинг;

4Н – послуги відповідальгного зберігання та надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів;

5Н – випуск, купівлю, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних документів;

6Н – випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій з їх використанням;

7Н – надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій.

За умови отримання письмового дозволу НБУ комерційні банки можуть здійснювати наступні операції:

а) Операції з валютними цінностями:

- неторговельні операції з валютними цінностями;
- ведення рахунків клієнтів (резидентів та нерезидентів) в іноземній валюті та клієнтів нерезидентів у грошовій одиниці гривні;
- ведення кореспондентських рахунків банків (резидентів і нерезидентів) в іноземній валюті;
- ведення кореспондентських рахунків банків (нерезидентів) у грошовій одиниці гривні;
- відкриття кореспондентських рахунків в уповноважених банках України в іноземній та здійснення операцій за ними;
- відкриття кореспондентських рахунків у банках (нерезидентах) в іноземній валюті та здійснення операцій за ними;
- залучення та розміщення іноземної валюти на валютному ринку України;
- залучення та розміщення іноземної валюти на міжнародних ринках;
- операції з банківськими металами на валютному ринку України;
- операції з банківськими металами на міжнародних ринках;
- інші операції з валютними цінностями на міжнародних ринках;
- емісія власних цінних паперів;
- організація купівлі-продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;
- здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені

(включаючи андеррайтинг);

- здійснення інвестицій у статутні фонди інших юридичних осіб;
- здійснення випуску, обігу та погашення державної та іншої грошової лотереї;
- перевезення валютних цінностей та інкасація коштів;

б) Операції за дорученням клієнта або від свого імені:

- операції за дорученням клієнта або від свого імені з інструментами грошового ринку;
- з інструментами, що базуються на обмінних курсах та відсотках;
- з фінансовими ф'ючерсами та опціонами;
- довірче управління коштами та цінними паперами за договорами з юридичними і фізичними особами;

в) Депозитарна діяльність і діяльність із ведення реєстрів власників іменних цінних паперів:

- депозитарна діяльність зберігача цінних паперів;
- діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

Банківська ліцензія оформляється на спеціальному бланку за підписом заступника Голови Правління НБУ і набуває чинності з моменту прийняття рішення комісією з питань нагляду і регулювання діяльності комерційних банків. Термін дії ліцензії не обумовлюється, тобто ліцензія дійсна на протязі всього періоду діяльності банку. Однак розширюючи свою діяльність комерційний банк може подавати нове клопотання, а НБУ розглядаючи його надавати нову ліцензію. Термін дії старої ліцензії в такому випадку припиняється і вона скасовується.

Оформлена ліцензія надсилається управлінням реєстрації та ліцензування банків територіальному управлінню НБУ за місцем створення банку і видається його представнику на підставі довіреності і копії документа про оплату процедури ліцензування. Ліцензія дійсна тільки за наявності додатку з переліком операцій на які вона поширюється.

Водночас на комерційні банки накладені певні обмеження щодо їх діяльності. Так банкам забороняється діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі за винятком реалізації пам'ятних та ювілейних монет та страхування, крім функцій страхового посередника.

Структура Закону України „Про банки і банківську діяльність” в частині створення, реєстрації та ліцензування банку показана на рисунку 1.10.

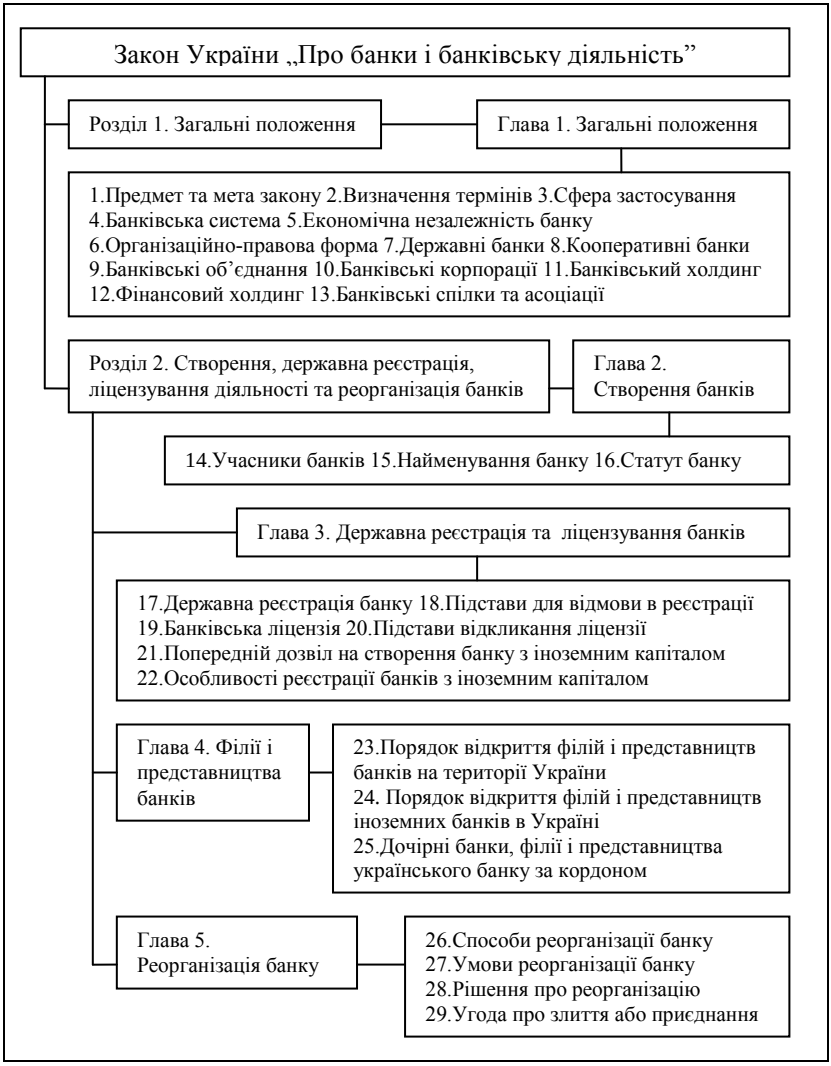

Рисунок 1.10 – Структурна побудова Закону України “Про банки і банківську діяльність” в частині створення банку

Відклик ліцензії на всі банківські операції означає припинення банківської діяльності взагалі. У даному випадку банк може бути зареєстрований у Державному реєстрі банків і знаходитись у стані ліквідації. По закінченні ліквідаційної процедури та отриманні ліквідаційного балансу приймається рішення про скасування запису в Державному реєстрі банків і банк повністю завершає своє існування.

Висновки:

1. У системі грошово-кредитних відносин ключове місце займають банки. В умовах ринкової економіки банки поділяються на центральні і комерційні (ділові). Центральний банк є першим рівнем банківської системи країни, а комерційні - другим.
2. Комерційні банки класифікуються за різними ознаками і критеріями. Вони виконують різноманітні операції, які поділяються на традиційні і нетрадиційні. До перших належать кредитування, розрахунки, залучення вкладів тощо. До других - різноманітні послуги (лізингові, факторингові, консультативні тощо). Операції та послуги у балансі відображаються як активні, пасивні та позабалансові.
3. Комерційні банки є установами, які за головну мету діяльності ставлять отримання прибутку. Тобто в своїй діяльності використовують принцип “Купити дешевше – продати дорожче”. Відповідно всі послуги банку направлені на отримання певної винагороди при наданні. Однак є операції, за які банк надає виногороду клієнтурі, наприклад залучення коштів та ресурсів у банк. На сучасному етапі розвитку банки надають великий спектр банківських операцій та послуг.
4. Банківська діяльність в усьому світі та Україні зокрема відрізняється від діяльності звичайних виробничих підприємств та подібних їм суб’єктів підприємництва. Саме тому вона підлягає реєстрації в окремому державному органі яким є центральний банк та ліцензуванню щодо здійснення операцій. В Україні процедура реєстрації та ліцензування комерційних банків покладена згідно з чинним законодавством на Національний банк. Відповідно розроблено порядок реєстрації та ліцензування банків, а також вимоги, які вони мають виконати.

Практичне заняття №1. Сучасні теоретичні та практичні підходи до визначення сутності банку, банківських операцій та послуг, їх класифікації

Перед практичним заняттям студент має знати: сутність понять банк та банківська система, структуру банківської системи України, організаційно-правову форму банку, функції банків, роль банків у ринковій економіці, класифікацію банків, сутність і класифікаційні ознаки банківських операцій та послуг.

Мета практичного заняття: *розвиток економічного мислення та загального уявлення про банки, банківські операції та послуги, їх вплив на розвиток економіки країни.*

Після проведення практичного заняття студент повинен уміти:

- використовувати правову базу щодо діяльності банків;
- користуватись матеріалами банківської статзвітності;
- аналізувати та визначати структуру активних і пасивних операцій банку.

Питання практичного заняття

1. Економічна сутність та правова база діяльності комерційних банків в Україні
2. Підходи до визначення сутності, класифікації банківських операцій та послуг, їх відмінні риси
3. Структура активних та пасивних операцій банків
4. Концептуальні підходи до класифікації банків.

Ключові поняття: *комерційний банк, центральний банк, банківська система, інвестиційний банк, ощадний банк, іпотечний банк, універсальний банк, державний банк, спеціалізований банк, трансформаційна функція, емісійна функція, стабілізаційна функція, унітарні банки, пайові банки, кооперативні банки, оптові банки, роздрібні банки, операції банків, банківські операції, банківські послуги, банківські продукти, активні операції, пасивні операції, кредитні операції, розрахункові операції, касові операції, депозитні операції, інвестиційні операції, емісійні операції, міжбанківські операції, комісійні операції, посередницькі операції, засновницькі операції.*

Типові задачі та ситуаційні завдання.

Ситуаційне завдання 1. У портфелі банківських продуктів банку „Імідж" є такі операції та послуги:

- касове обслуговування юридичних та фізичних осіб;
- розрахункове обслуговування суб'єктів господарювання;
- надання кредиту суб'єктам підприємництва;
- надання банківських гарантій;
- відкриття акредитива – банк за дорученням клієнта бере на себе зобов'язання виконати платіж третій особі;
- консультація з питань оформлення угоди застави.

Визначити та обгрунтувати, які з банківських продуктів є банківськими операціями, а які послугами.

1) Касове обслуговування юридичних та фізичних осіб є касовою операцією, - впливає на рух накопиченої вартості.
2) Розрахункове обслуговування суб'єктів господарювання – відноситься до банківських операцій, має безпосередній вплив на рух ресурсів банку.
3) Надання кредиту суб'єктам підприємництва – банківська операція, що супроводжується рухом кредитних ресурсів та ризиком їх втрати.
4) Надання банківських гарантій – є банківською послугою, не призводить до руху ресурсів банку, має комісійну винагороду, але має ризики, як банківські операції. Можна говорити про поєднання операцій та послуг.
5) Відкриття акредитива – банк за дорученням клієнта бере на себе зобов'язання виконати платіж третій особі. Це банківська операція, що супроводжується рухом ресурсів банку та ризиком їх втрати.
6) Консультація з питань оформлення угоди застави - банківська послуга, не призводить до руху ресурсів банку, має комісійну винагороду, та не має ризику.

Завдання 2. Діяльність банку "Прогрес" на поточний момент характеризується такими показниками (у тис грн):

- кошти на поточних рахунках суб'єктів підприємництва – 45000;
- вклади до запитання фізичних осіб – 36000;
- отримані міжбанківські кредити – 8000;
- кредити, надані іншим банкам – 19000;
- кредити, надані суб'єктам підприємництва – 80000;
- строкові депозити – 25000;
- кошти бюджету та позабюджетних фондів – 2000;

- вкладення в цінні папери – 4000;
- кредити, надані фізичним особам – 3000;
- кошти на коррахунку в НБУ – 7000;
- кошти в операційній касі банку – 3000.

Необхідно визначити, які показники діяльності відносяться до активних і пасивних операцій та відповідно яка їх величина.

До пасивних операцій відносяться:

- кошти на поточних рахунках суб'єктів підприємництва – 45000;
- вклади до запитання фізичних осіб – 36000;
- отримані міжбанківські кредити – 8000;
- строкові депозити – 25000;
- кошти бюджету та позабюджетних фондів – 2000;

Всього активи: 45000 + 36000 + 8000 + 25000 + 2000 = 116000

До активних операцій відносяться:

- кредити, надані іншим банкам – 19000;
- кредити, надані суб'єктам підприємництва – 80000;
- вкладення в цінні папери – 4000;
- кредити, надані фізичним особам – 3000;
- кошти на коррахунку в НБУ – 7000;
- кошти в операційній касі банку – 3000.

Всього пасиви: 19000 + 80000 + 4000 + 3000 + 7000 + 3000 = 116000 тис. грн.

Завдання для самостійної роботи

Ситуаційне завдання 1. Визначте та обгрунтуйте, які з наведених банківських продуктів банку „Імідж" є банківськими операціями, а які послугами:

- обмін іноземної валюти;
- продаж дорожніх чеків Томас Кук;
- відповідальне зберігання цінностей;
- надання в оренду сейфів-чарунків;
- купівля опціону, тобто контракту за яким банк купує право купити чи продати вказану кількість певного активу за певною ціною на протязі відповідного періоду;
- купівля цінних паперів емітованих іншими банками;
- участь у статутних фондах інших юридичних осіб;
- видача розрахункового чека, тобто доручення здійснити перерахування з рахунку чекодавця на рахунок чекодержателя.

Ситуаційне завдання 2. Визначте та обгрунтуйте, які з наведених банківських продуктів банку „Прогрес" є банківськими операціями чи послугами:

- видача готівки в операційній касі банку за платіжною карткою;
- факторинг – придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі перед клієнтом при здійсненні розрахунків;
- довірче управління цінними паперами клієнта за угодою;
- авалювання векселів – взяття відповідальності за їх сплату;
- продаж ювілейних монет в операційній касі банку;
- видача векселів.

Ситуаційне завдання 3. У портфелі банківських продуктів банку „Імідж" є такі операції та послуги:

- внесення готівки в касу банку на вклад до запитання;
- врахування векселів, тобто їх достроковий викуп до погашення за ціною нижчою номінальної;
- депозитарна діяльність, - зберігання та облік цінних паперів клієнтів;
- доміциляція векселя, - сплата за векселем в зазначеному місці, іншому від місця видачі векселя;
- андерайтинг – купівля в емітента цінних паперів з метою перепродажу їх інвестору.

Визначити та обгрунтувати, які з банківських продуктів є банківськими операціями, а які послугами.

Завдання 4. Діяльність банку "Імідж" на поточний момент характеризується такими показниками (у тис грн):

- кошти на поточних рахунках – 150000;
- основні засоби – 5000;
- цінні папери у портфелі банку на продаж – 100000;
- вклади до запитання фізичних осіб – 50000;
- дебіторська заборгованість – 20000;
- отримані міжбанківські кредити – 60000;
- цінні папери у портфелі банку до погашення – 30000;
- кредити, надані іншим банкам – 40000;
- кредити, надані суб'єктам підприємництва – 120000;
- цінні папери, що рефінансуються НБУ - 7000;
- строкові депозити – 55000;
- кредити, надані фізичним особам – 45000;
- кошти на коррахунку в НБУ – 65000;
- кошти в операційній касі банку – 25000.

Необхідно визначити, які показники діяльності відносяться до активних і пасивних операцій та відповідно яка їх величина.

Завдання 5. За матеріалами ”Вісника НБУ” визначте та побудуйте:

- діаграму зміни кількості банків за останні 5 років;
- діаграму зміни кількості банків з іноземним капіталом;
- діаграму співвідношення частки іноземного та вітчизняного капіталу в банківській системі України.

Проблемно-пошукові питання

1. Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків
2. Характеристика відмінностей між банківськими операціями, послугами та продуктами
3. Світовий досвід діяльності кооперативних банків та перспективи їх створення в Україні
4. Характеристика правового та економічного підходів до визначення сутності банку
5. Погляди на сутність банку з точки зору різних економічних теорій

Теми доповідей та рефератів

1. Еволюція економічної сутності банку з позиції історичного розвитку.
2. Особливості функціонування сучасних банківських систем.
3. Становлення та розвиток банківської системи України.
4. Місце та роль банків на ринку фінансових послуг.
5. Підходи до визначення сутності понять банківські операції та банківські послуги
6. Правова база діяльності комерційних банків в Україні
7. Види, функції та принципи діяльності комерційних банків.

Практичне заняття №2. Порядок державної реєстрації банків та ліцензування їх діяльності

Перед практичним заняттям студент має знати: суть пасивних операцій, порядок формування статутного капітіталу, поняття банківських зобов’язань, суть активних операцій, порядок державної реєстрації банку, порядок ліцензування банківської діяльності.

Мета практичного заняття: *засвоєння теоретичних та набуття практичних знань щодо порядку державної реєстрації та ліцензування банківської діяльності.*

Після проведення практичного заняття студент повинен уміти:

- аналізувати та робити висновок щодо можливості створення банку;
- використовувати законодавчі та нормативні документи при вирішенні питань державної реєстрації банку і ліцензуванні банківської діяльності.

Питання практичного заняття

1. Порядок державної реєстрації банків.
2. Порядок ліцензування банківської діяльності.

Ключові поняття: *державна реєстрація банків, статутний капітал банку, істотна участь в капіталі банку, установчий договір, статут банку, установчі документи, ліцензування банківської діяльності, базова ліцензія, письмовий дозвіл НБУ.*

Типові задачі та ситуаційні завдання.

Задача №1. Нехай засновниками банку „Імідж" є ПАТ „Верес" з участю у статутному капіталі – 15% та відповідно ПАТ „Реноме" – 25%, ПАТ „Брама" – 5%. Визначити якою часткою капіталу банку „Імідж" володіє ПАТ „Брама", якщо вона володіє 60% капіталу ПАТ „Верес" та 10% капіталу ПАТ „Реноме".

Розв'язок

За умовою задачі ПАТ „Брама" не має істотної участі у капіталі банку „Імідж", її самостійна частка 5%, що менше 10%. Однак вона має участь у капіталі ПАТ „Верес" та „Реноме", що мають участь у капіталі банку. Тому визначимо якою часткою капіталу банку володіє ПАТ „Брама" опосередковано:

$$0{,}6 \cdot 15\% + 0{,}1 \cdot 25\% = 9{,}0\% + 2{,}5\% = 11{,}5\%$$

Отже, опосередковано ПАТ «Брама» має в капіталі банку „Імідж" частку 11,5%, тобто істотну участь. Загалом самостійно і опосередковано ПАТ „Брама" володіє часткою 11,5% + 5% = 16,5% статутного капіталу банку „Імідж"

Задача №2. На початок поточного року статутний фонд банку становить70000 тис. грн. В процесі діяльності, за звітний період, банком було отримано прибуток у розмірі 20000 тис. грн. Яким за

обсягом буде резервний фонд банку по закінченню звітного періоду, якщо норма відрахувань складає 5%.

Розв'язок.

1) Резервний фонд становить 25% від статутного капіталу на початок періоду: 70000 · 0,25 = 17500 тис. грн.
2) З прибутку банку за звітний рік в резервний фонд направлено: 20000 · 0,05 = 1000 тис. грн.
3) Резервний фонд по закінченню звітного року становитиме: 17500 + 1000 = 17600 тис. грн.

Завдання для самостійної роботи.

Завдання 1. В територіальне управління НБУ подано пакет документів щодо реєстрації банку "Претендент" у формі ПАТ. За даними установчого договору, підписаного засновниками банку та засвідченого відбитками печаток до складу засновників увійшли:

- ПАТ "Комбайновий завод" - 40% статутного капіталу;
- ПрАТ "Кондитерська фабрика" – 30% статутного капіталу;
- Кредитна спілка "Альянс" – 20% статутного капіталу;
- Агропідприємство "Агротехніка" – 10% статутного капіталу.

Кошти для формування статутного фонду, у повному обсязі всіма учасниками, перераховано на накопичувальний рахунок. Як на вашу думку чи задовольнить НБУ дане прохання щодо реєстрації банку.

Завдання 2. В територіальне управління (ТУ) НБУ подано пакет документів щодо реєстрації Акціонерного банку "Претендент". За даними установчого договору, підписаного засновниками банку та засвідченого відбитками печаток до складу засновників увійшли:

- ПАТ "Нафтопереробний завод" - 35% статутного капіталу;
- ПрАТ "Взуттєва фабрика" – 25% статутного капіталу;
- Політична партія "Реформи і порядок" – 15% статутного капіталу;
- Агропідприємство "Агрохімія" – 25% статутного капіталу.

Кошти для формування статутного фонду, у повному обсязі всіма учасниками, перераховано на накопичувальний рахунок. Як на вашу думку чи задовольнить НБУ дане прохання щодо реєстрації банку.

Завдання 3. До ТУ НБУ подано такі документи для реєстрації банку у формі ПАТ:

- заявка про реєстрацію банку;
- статут банку;
- установчий договір;
- протокол установчих зборів;
- копія звіту про результати підписки на акції;
- виписка з тимчасового рахунку про сплату статутного фонду;
- бізнес-план;
- договір на оренду приміщення терміном на три роки.

Визначити та проаналізувати:

1) чи достатня кількість документів у пакеті для реєстрації банку у формі ПАТ;
2) яке рішення буде прийнято ТУ НБУ після розгляду пакета документів.

Ситуаційне завдання 4. До ТУ НБУ надійшов повний пакет документів для реєстрації банку „Претендент" у формі ПАТ.

Проаналізуйте ситуацію на предмет:

1) які документи були подані до ТУ НБУ для реєстрації;
2) можливих дій ТУ НБУ після отримання пакета документів;
3) коли та де було прийняте рішення про створення банку чи відмову;
4) яка сума статутного фонду мала бути накопичена на тимчасовому рахунку в НБУ на момент реєстрації;
5) як використав банк кошти статутного фонду одразу після прийняття рішення про державну реєстрацію.

Ситуаційне завдання 5. До НБУ надійшло клопотання про видачу банківської ліцензії від банку „Претендент". У відповідності з поданими документами встановлено, що банк не забезпечений, відповідно вимог НБУ, обладнаним приміщенням операційної каси.

Проаналізувати:

1) яким може бути рішення НБУ щодо надання банківської ліцензії;
2) які умови мають бути виконані комерційним банком для отримання банківської ліцензії.

Задача №6. На початок поточного року статутний фонд банку становить 450000 тис. грн. В процесі діяльності, за звітний період, банком було отримано прибуток у розмірі 120000 тис. грн. Яким за обсягом буде резервний фонд банку по закінченню звітного періоду, якщо норма відрахувань складає 5%.

Задача №7. Засновниками банку „Претендент" є ПАТ „Верес"

з участю у статутному капіталі – 10%, ПАТ „Брама” – 7%, ПАТ „Мікросистема” – 25% та ПАТ „Реноме” – 5%.

Визначити:

1) якою часткою статутного капіталу банку „Претендент” володіє ПАТ „Реноме”, якщо воно володіє 51% капіталу ПАТ „Верес”;
2) власників істотної участі у статутному капіталі банку.

Задача №8. Засновниками банку „Імідж” є ПАТ „Верес” з участю у статутному капіталі – 5%, ПАТ „Реноме” – 15% та ПАТ „Брама” – 3%. Відомо також, що ПАТ „Мікросистема” володіє 30% акцій ВАТ „Верес” та 55% акцій ВАТ „Реноме”, а ПАТ „Реноме” має участь 35% у капіталі ПАТ „Брама”. В той же час ПАТ „Брама володіє 55% акцій ПАТ „Верес”.

Визначити:

1) розмір загальної участі всіх ПАТ у капіталі банку;
2) власників істотної участі у капіталі банку „Імідж”.

Завдання №9. За матеріалами ”Вісника НБУ” визначте та проаналізуйте:

1) сучасну нумерацію операцій, на які НБУ надає банкам банківську ліцензію та письмовий дозвіл на здійснення операцій;
2) які банківські операції можуть виконувати вітчизняні банки за наданими ліцензіями та письмовими дозволами;
3) скільки банків зареєстровано, мають банківську ліцензію, виведено з Державного реєстру банків та скільки знаходиться на ліквідації на даний момент часу.

Проблемно-пошукові питання

1. За матеріалами наукової літератури з’ясуйте світовий досвід створення комерційних та кооперативних банків.
2. Дайте та обгрунтуйте пропозиції щодо оптимізації процесу реєстрації банку (у формі ессе).
3. Дайте та обгрунтуйте пропозиції щодо оптимізації процесу ліцензування банківської діяльності (у формі ессе).

Теми доповідей та рефератів

1. Особливості державної реєстрації банку в (зарубіжній країні).

2. Особливості ліцензування банківської діяльності в (зарубіжній країні).

3. Проблеми реєстрації банків та ліцензування банківської діяльності в Україні

Список літератури

1. Банківські операції: Підручник / За редакцією В.І. Міщенка, Н.Г.Слов'янської. – К: Знання, 2006. – 727с.
2. Банківська справа / За ред. Р.І. Тиркала. – Тернопіль: Карт-бланш, 2001. – 316с.
3. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посіб. – 6-те видання перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2008. – 318с.- (Вища освіта XXI століття).
4. Гроші та кредит / За ред. Б.С. Івасіва. – Тернопіль: Карт-бланш, 2000. – 510 с.
5. Гроші та кредит / За ред. М.І. Савлука. – К.: 2002. – 598 с.
6. Єпіфанов А.О., Маслак Н.Г., Сало І.В. Операції комерційних банків: Навчальний посібник. – Суми: ВТД „Університетська книга", 2007. – 523 с.
7. Михайловська І.М., Ларіонова К.Л. Гроші та кредит: Навч. посіб. - Львів: Новий Світ-2000, 2006.- 432 с.
8. Мороз А.М., Савлук М.І., Пуховкіна М.Ф. та інші. Банківські операції: Підручник за ред. д-ра екон. Наук Мороза А.М. – К: КНЕУ, 2000. – 384с.
9. Павлишин О.П., Ричаківська В.І. Банківські операції. Практикум: Навч.-метод. посібник. К.: Алерта, 2005. – 158 с.
10. Снігурська Л.П. Банківські операції і послуги: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів – К: МАУП, 2006. – 456с.

Нормативна література

11. Закон України "Про банки і банківську діяльність" від 07.12.2000 № 2121-III // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. – 2001. - №1. – С.3-46 (зі змінами і доповненнями).
12. План рахунків бухгалтерського обліку банків України та Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України від 26.07.2004 № 918. / http://www/rada.kiev.ua
13. Положення "Про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензії на виконання окремих операцій", затверджене постановою Правління НБУ від 17.07.2001 № 275. / http://www/rada.kiev.ua

14. Положення “Про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень”, затверджене постановою Правління НБУ від 31.08.2001 № 375. / http://www/rada.kiev.ua

Змістовий модуль 2. Сутність та організація банківської діяльності

- організаційна структура комерційного банку та органи управління;
- організаційно-правовий статус Національного банку України;
- державне регулювання діяльності комерційних банків.

У змістовному модулі розкрито сутність банківської діяльності, питання організації діяльності комерційного банку, визначено сутність та організаційно-правовий статус НБУ як державного регулятивного органу в банківській системі України

Тема 2. Організація діяльності банку

План, логіка викладення матеріалу:
2.1. Організаційна структура та органи управління банком
2.2. Організаційно-правові основи функціонування НБУ
2.3. Функції та операції Національного банку України
2.4. Особливості побудови плану рахунків НБУ

Після вивчення теми студент повинен знати:
- економічну сутність банківської діяльності;
- законодавчу базу щодо діяльності банків;
- типову організаційну структуру комерційного банку;
- загальний механізм управління банком;
- організаційно-правовий статус НБУ;
- сутність державного регулювання діяльності банків.

2.1. Організаційна структура та органи управління банком

Банківська діяльність – залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб. Саме так визначено банківську діяльність у Законі України „Про банки і банківську діяльність".

Банки – це особливі інституції ринку, які в своїй діяльності керуються вимогами закону. **Отже, банківська діяльність – набір посередницьких операцій на грошовому ринку, виконання яких**

дозволене законом під особливим наглядом держави.

Банки як юридичні особи, економічно самостійні і повністю не залежать від виконавчих і законодавчих органів влади. В своїх рішеннях, банки пов'язані зі своєю оперативною внутрішньою діяльністю. Це говорить про те, що банки керуються вертикально, тобто зверху вниз згідно власної структури і не керуються горизонтально, а саме органами державної влади.

Щодо правового впливу на банківську діяльність, то його можна поділити на зовнішній і внутрішній. **До інструментів зовнішнього впливу на діяльність банків слід віднести закони України та нормативно-інструктивні документи НБУ**.

Головним джерелом регламентації роботи банків є Закон України «Про банки і банківську діяльність», в якому чітко розмежовуються функції НБУ та комерційних банків. НБУ як центральний банк працює відповідно до Закону України «Про Національний банк України», де регламентується його законодавче право щодо впливу на роботу банків та її регулювання. Структурна побудова Закону України «Про банки і банківську діяльність» в частині капіталу, органів управління та діяльності банку наведена на рисунку 2.1.

До інструментів внутрішнього впливу слід віднести наступні:

- статут банку;
- правила внутрішнього розпорядку;
- накази та розпорядження банку;
- внутрішні інструкції затвердженні Правлінням банку тощо.

Органами управління банку є загальні збори учасників, спостережна рада, правління (рада директорів) банку. Органом контролю банку є ревізійна комісія та внутрішній аудит банку.

Організаційна структура управління комерційним банком визначається функціональними підрозділами, службами та керівними органами. **Вищим органом управління банку є загальні збори акціонерів** (учасників), які вирішують стратегічні завдання в його діяльності. Вищий орган банку реалізує свої завдання та функції безпосередньо через виконавчі та контрольні органи, які повністю йому підзвітні.

Виконавчим органом акціонерного банку є **правління,** а **пайового - дирекція**. Роботою правління керує голова, а дирекції - генеральний директор, які обираються чи призначаються згідно зі статутом банку. Контроль за діяльністю правління банку здійснює ревізійна комісія, склад якої затверджується загальними зборами.

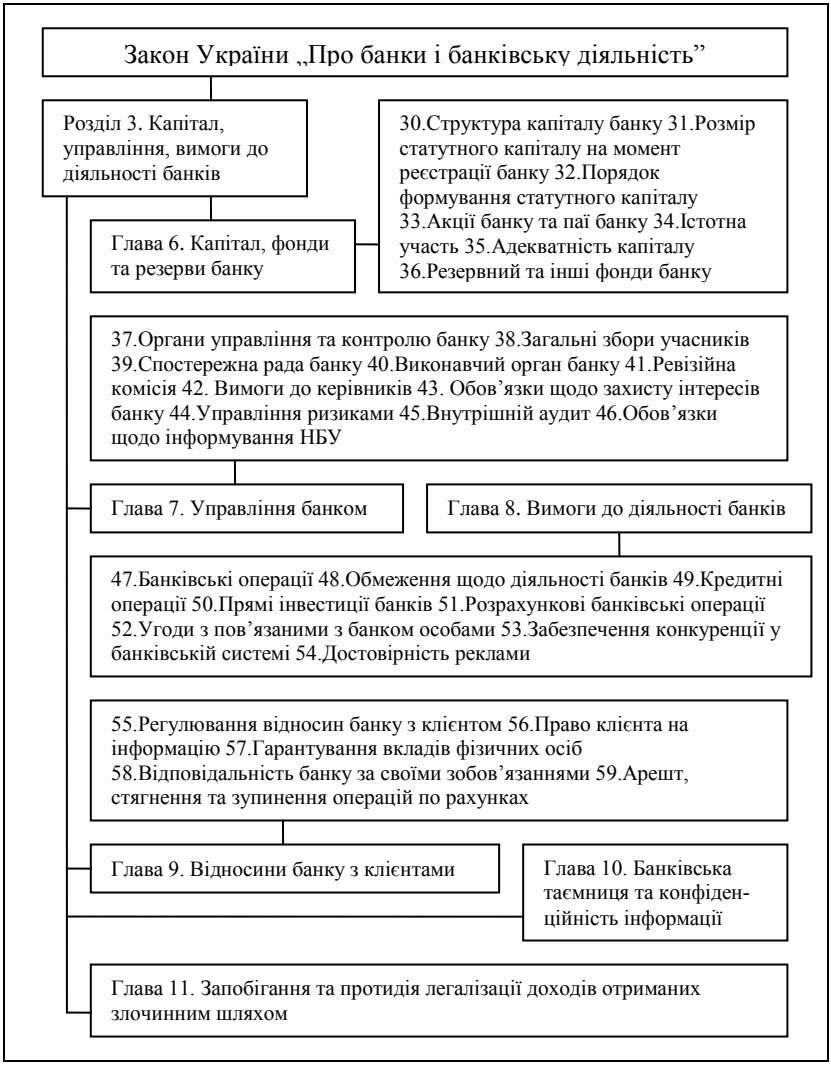

Рисунок 2.1. – Структурна побудова Закону України “Про банки і банківську діяльність” в частині діяльності банку

До компетенції загальних зборів банку належить прийняття рішень щодо:

- визначення основних напрямів діяльності банку та затвердження звітів про їх виконання;
- внесення змін та доповнень до статуту банку;
- зміни розміру статутного капіталу банку;
- призначення та звільнення голів та членів спостережної ради банку, ревізійної комісії;
- затвердження річних результатів діяльності банку, включаючи його дочірні підприємства, затвердження звітів та висновків ревізійної комісії та зовнішнього аудитора;
- розподілу прибутку;
- припинення діяльності банку, призначення ліквідатора, затвердження ліквідаційного балансу.

За рішенням зборів акціонерів (учасників) створюється **спостережний орган** з метою загального керівництва роботою банку і контролю за роботою правління та ревізійної комісії. Таким органом є спостережна рада, яка захищає інтереси акціонерів у перерві між проведенням загальних зборів. Рада вирішує стратегічні завдання управління та розвитку банку.

Спостережна рада банку обирається загальними зборами учасників з числа учасників банку або їх представників. Члени спостережної ради банку не можуть входити до складу правління (ради директорів) банку, ревізійної комісії банку.

Спостережна рада банку здійснює такі функції:

- призначає і звільняє голову та членів правління (ради директорів) банку;
- контролює діяльність правління (ради директорів) банку;
- визначає зовнішнього аудитора;
- встановлює порядок проведення ревізій та контролю за фінансово-господарською діяльністю банку;
- приймає рішення щодо покриття збитків;
- приймає рішення щодо створення, реорганізації та ліквідації дочірніх підприємств, філій і представництв банку, затвердження їх статутів і положень;
- затверджує умови оплати праці та матеріального стимулювання членів правління банку;
- готує пропозиції щодо питань, які виносяться на загальні збори учасників;
- здійснює інші повноваження, делеговані загальними зборами учасників банку.

Повноваження і порядок роботи спостережної ради банку визначаються статутом банку чи положенням про раду банку, що

затверджуються загальними зборами учасників банку.

Організаційна структура комерційного банку показана на рисунку 2.2 і включає функціональні служби та підрозділи, кожен з яких виконує певні операції, має свої права та обов'язки.

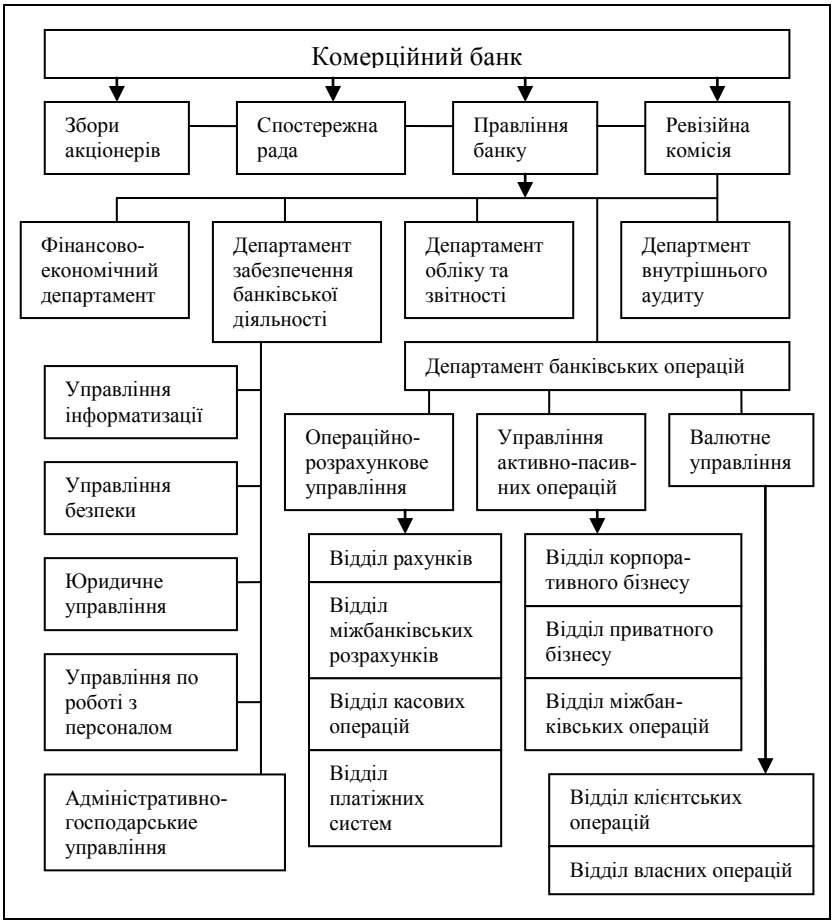

Рисунок 2.2. – Організаційна структура комерційного банку

Основним критерієм організаційної побудови банку є економічний зміст та обсяг операцій, які він виконує. Департаменти, управління, відділи формуються відповідно до класифікації окремих банківських операцій або їхніх груп за функціональним призначенням.

Тому їх кількість і конкретна назва у різних комерційних банків можуть бути неоднаковими.

Правління (рада директорів) банку є виконавчим органом банку, здійснює управління поточною діяльністю банку, формування фондів, необхідних для статутної діяльності банку, та несе відповідальність за ефективність його роботи згідно з принципами та порядком, встановленими статутом банку, рішеннями загальних зборів учасників і спостережної ради банку.

У межах своєї компетенції правління (рада директорів) діє від імені банку, підзвітна загальним зборам учасників та спостережній раді банку. Правління (рада директорів) банку діє на підставі положення, що затверджується загальними зборами учасників чи спостережною радою банку. Голова правління (ради директорів) банку керує роботою виконавчого органу та має право представляти банк без доручення.

Ревізійна комісія здійснює контроль за фінансово-господарською діяльністю банку, а саме:

- контролює дотримання банком законодавства України нормативно-правових актів Національного банку України;

- розглядає звіти внутрішніх і зовнішніх аудиторів та готує відповідні пропозиції загальним зборам учасників;

- вносить на загальні збори учасників або спостережній раді банку пропозиції щодо будь-яких питань, віднесених до компетенції ревізійної комісії, які стосуються фінансової безпеки і стабільності банку та захисту інтересів клієнтів.

Ревізійна комісія обирається загальними зборами учасників банку з числа учасників або їх представників. Ревізійна комісія підзвітна загальним зборам учасників банку. Членами ревізійної комісії не можуть бути особи, які є працівниками банку.

Ревізійна комісія здійснює перевірку фінансово-господарської діяльності банку за дорученням загальних зборів учасників, спостережної ради банку або на вимогу учасника (учасників), які володіють у сукупності більше ніж 10 відсотками голосів.

Ревізійна комісія має право залучати до ревізій та перевірок зовнішніх та внутрішніх експертів і аудиторів. Ревізійна комісія доповідає про результати ревізій та перевірок загальним зборам учасників чи спостережній раді банку. Ревізійна комісія готує висновки до звітів і балансів банку. Без висновку ревізійної комісії загальні збори учасників не мають права затверджувати фінансовий звіт банку.

Великі банки мають певну мережу філій, відділень і

територіальні органи управління ними (дирекції чи управління).

Філія банку - відокремлений структурний підрозділ банку, що не має статусу юридичної особи і здійснює банківську діяльність від імені банку.

Представництво банку - територіально відокремлений структурний підрозділ банку, що виконує функції представництва та захисту інтересів банку і не здійснює банківську діяльність.

Банки мають право створювати банківські об'єднання таких типів:

- банківська корпорація;
- банківська холдингова группа;
- фінансова холдингова група.

Банки можуть бути учасниками промислово-фінансових груп з дотриманням вимог антимонопольного законодавства України. Банківське об'єднання створюється за попередньою згодою Національного банку України та підлягає державній реєстрації шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків.

Банк може бути учасником лише одного банківського об'єднання. Учасники банківського об'єднання перед своєю власною назвою вказують назву банківського об'єднання.

Учасники банківського об'єднання можуть вийти з його складу із збереженням взаємних зобов'язань та дотриманням умов укладених договорів з іншими суб'єктами господарювання.

Банківське об'єднання зобов'язане публікувати в офіційних друкованих виданнях - газеті "Урядовий кур'єр" або "Голос України" інформацію про створення банківського об'єднання за визначеною Національним банком України формою, про зміни в ньому та про припинення його діяльності, а також консолідовану звітність за обсягами та за формою, встановленими Національним банком України.

Учасники банківського об'єднання несуть відповідальність за зобов'язаннями інших його учасників відповідно до укладеного між ними договору.

Банківська корпорація - це юридична особа (банк), засновниками та акціонерами якої можуть бути виключно банки. Банківська корпорація створюється з метою концентрації капіталів банків - учасників корпорації, підвищення їх загальної ліквідності та платоспроможності, а також забезпечення координації та нагляду за їх діяльністю.

Банківська корпорація підлягає реєстрації у Національному банку України і заноситься до Державного реєстру банків. Статутний

капітал банківської корпорації повинен відповідати загальним вимогам Національного банку України щодо статутного капіталу новостворюваного комерційного банку.

Вимоги Національного банку України щодо надання банківській корпорації ліцензій на виконання окремих операцій встановлюються на рівні загальних вимог для комерційних банків виходячи з розміру консолідованого капіталу.

Банківська корпорація виконує функції розрахункового центру для банків - членів корпорації і не веде безпосереднього обслуговування клієнтів (фізичних та юридичних осіб, крім банків та інших фінансових установ). Усі банки - члени корпорації виконують свої розрахунки та платежі (як у національній, так і в іноземних валютах) виключно через свої кореспондентські рахунки, відкриті в Національному банку України або безпосередньо у банківській корпорації.

Банківська холдингова група - це банківське об'єднання, до складу якого входять виключно банки.

Материнському банку банківської холдингової групи має належати не менше 50 відсотків акціонерного (пайового) капіталу або голосів кожного з інших учасників групи, які є його дочірніми банками.

Дочірній банк не має права володіти акціями материнського банку. У разі, якщо дочірній банк набув право власності на акції материнського банку, він зобов'язаний відчужити їх у місячний термін.

Банківські холдингові групи дозволяється створювати лише за умови, що угода про їх створення передбачає покладання на головний банк групи додаткових організаційних функцій стосовно банків - членів групи, а також створення системи управління спільною діяльністю.

Материнський банк банківської холдингової групи відповідає за зобов'язаннями своїх членів у межах свого внеску в капіталі кожного з них, якщо інше не передбачено законом або угодою між ними.

Фінансова холдингова група має складатися переважно або виключно з установ, що надають фінансові послуги, причому серед них має бути щонайменше один банк, і материнська компанія має бути фінансовою установою.

Материнській компанії має належати більше 50 відсотків акціонерного (пайового) капіталу кожного з учасників фінансової холдингової групи. Материнська компанія фінансової холдингової групи зобов'язана подавати наглядовим органам консолідовано

фінансовий та статистичний звіти групи.

Материнська компанія фінансової холдингової групи відповідає за зобов'язаннями своїх членів у межах свого внеску в капітал кожного з них, якщо інше не передбачено законом або угодою між ними.

З метою захисту та представлення інтересів своїх членів, розвитку міжрегіональних та міжнародних зв'язків, забезпечення наукового та інформаційного обміну і професійних інтересів, розробки рекомендацій щодо банківської діяльності банки мають право створювати неприбуткові спілки чи асоціації.

Асоціація (спілка) банків є договірним об'єднанням банків і не має права втручатися у діяльність банків - членів асоціації (спілки).

У загальному випадку діяльність комерційного банку характеризується показниками прибутковості капіталу та активів, чистою процентною маржею та чистим СПРЕДом. Дані показники корисні як для акціонерів, так для менеджерів банку у випадках прийняття управлінських рішень.

Прибутковість капіталу (ROE) – це відношення чистого (бюджетного) прибутку до капіталу банку. Цей показник показує об'єм прибутку на одиницю капіталу. Показник розраховується за формулою:

$$\text{ROE} = \frac{\text{ЧП}}{\text{К}} \cdot 100\%, \qquad (2.1)$$

де ЧП – чистий (бюджетний) прибуток – це прибуток після сплати податків, але до виплати дивідендів;

К – сукупний капітал банку.

Останній показник дозволяє власнику банку оцінити ефективність роботи керуючих, які прийняли на себе відповідальність за управління банком.

Значення ROE засноване на показниках ринку, відповідно його значення постійно змінюється. В його основі лежить ставка LIBOR плюс премія за ризик, яку згоден заплатити інвестор. Для української практики цей показник має виключно розрахункове значення і не заснований на ринкових показниках.

В міжнародній практиці ROE прогнозується керуючими та інвесторами. Керуючі при прогнозі рівня дохідності на акцію в майбутньому періоді звичайно спираються на величину дивідендів, яка виплачується акціонерам у звітному періоді і курсової вартості акцій банка на початок і кінець звітного періоду.

Таким чином, власний капітал банку – це першооснова його створення та ефективного функціонування. Збільшення розміру капіталу дозволяє банку відповідно розширювати вартісні межі своєї діяльності, але разом з тим здійснювати складніші, ризикованіші та більш доходні операції на фінансових ринках. За розміром та структурою капіталу можна зробити висновки про надійність і стабільність комерційного банку.

Прибутковість активів (ROA) визначається як відношення чистого прибутку до загальних активів. Показник визначає частку прибутку на одиницю активів і розраховується за формулою:

$$\text{ROA} = \frac{\text{ЧП}}{\text{А}} \cdot 100\%, \tag{2.2}$$

де ЧП – чистий (бюджетний) прибуток – це прибуток після сплати податків, але до виплати дивідендів;

А – загальні активи банку.

Діяльність банку характеризується також процентною маржою та чистою процентною маржою. **Процентна маржа (ПМ) розраховується як різниця між процентними доходами та процентними витратами і визначається за формулою:**

$$\text{ПМ} = \text{ПД} – \text{ПВ}, \tag{2.3}$$

де ПД – процентний дохід;

ПВ – процентні витрати.

Чиста процентна маржа визначається як відношення процентної маржі до робочих активів і показує частку прибутку на одиницю робочих активів. Чиста процентна маржа визначається за формулою:

$$\text{ЧПМ} = \frac{\text{ПМ}}{\text{Ар}} \cdot 100\%, \tag{2.4}$$

де ПМ – процентна маржа;

Ар – робочі активи (прибуткові активи).

Чистий спред (ЧС) розраховується за формулою:

$$ЧС = (\frac{ПД}{Ар} - \frac{ПВ}{Зп}) \cdot 100\%, \quad (2.5)$$

де ПД – процентні доходи;
ПВ – процентні витрати;
Ар – робочі активи;
Зп – Зобов'язання підпроцентні.

2.2. Організаційно-правові основи функціонування НБУ

Центральний банк України - Національний банк - було утворено у 1991 р. згідно з законом України "Про банки і банківську діяльність". Законом було закладено основи класичної дворівневої банківської системи, яка включає, з одного боку, центральний банк, як головний банківський інститут держави, який є емісійним центром і відповідає за збереження монетарної стабільності, а з іншого - банківську систему, представлену мережею комерційних банків.

Основи правового статусу НБУ як центрального банку країни визначено Конституцією України. Згідно з Основним Законом держави Національному банку надано право законодавчої ініціативи у Верховній Раді, що свідчить про його особливу роль у системі органів державного управління.

Стрімкий розвиток банківської системи, необхідність посилення незалежності центрального банку країни від владних структур у проведенні монетарної політики і водночас необхідність підвищення відповідальності центрального банку,за забезпечення монетарної стабільності обумовили необхідність прийняття у 1999р. окремого Закону України "Про Національний банк України", структура якого наведена на рисунку 2.3.

Згідно з законом, **Національний банк є особливим центральним органом державного управління, основним завданням (функцією) якого є забезпечення стабільності національної грошової одиниці - гривні. Виконуючи своє основне завдання, Національний банк сприяє забезпеченню стабільності банківської системи у межах своїх повноважень і цінової стабільності.**

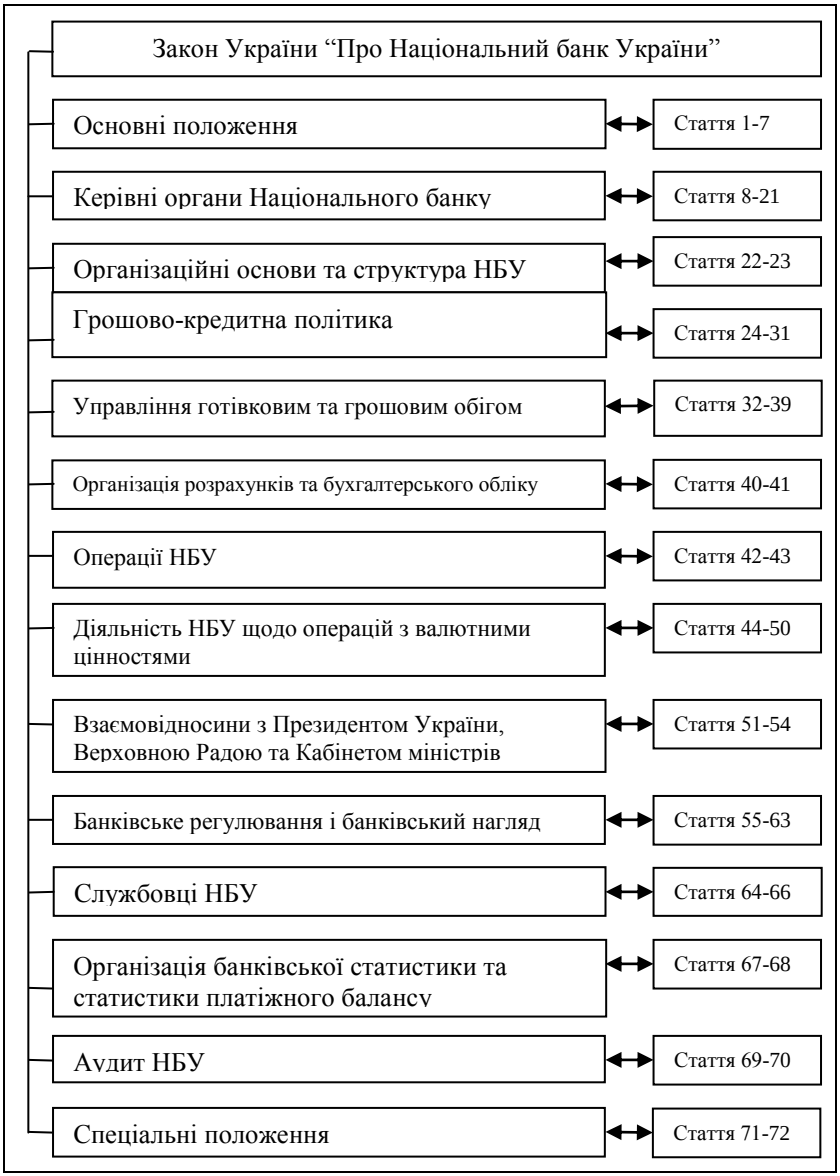

Рисунок 2.3. – Структурна будова закону України “Про Національний банк України”

Національний банк є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом державної власності та перебуває у його повному господарському віданні. Статутний капітал банку є державною власністю і слугує для забезпечення зобов'язань банку.

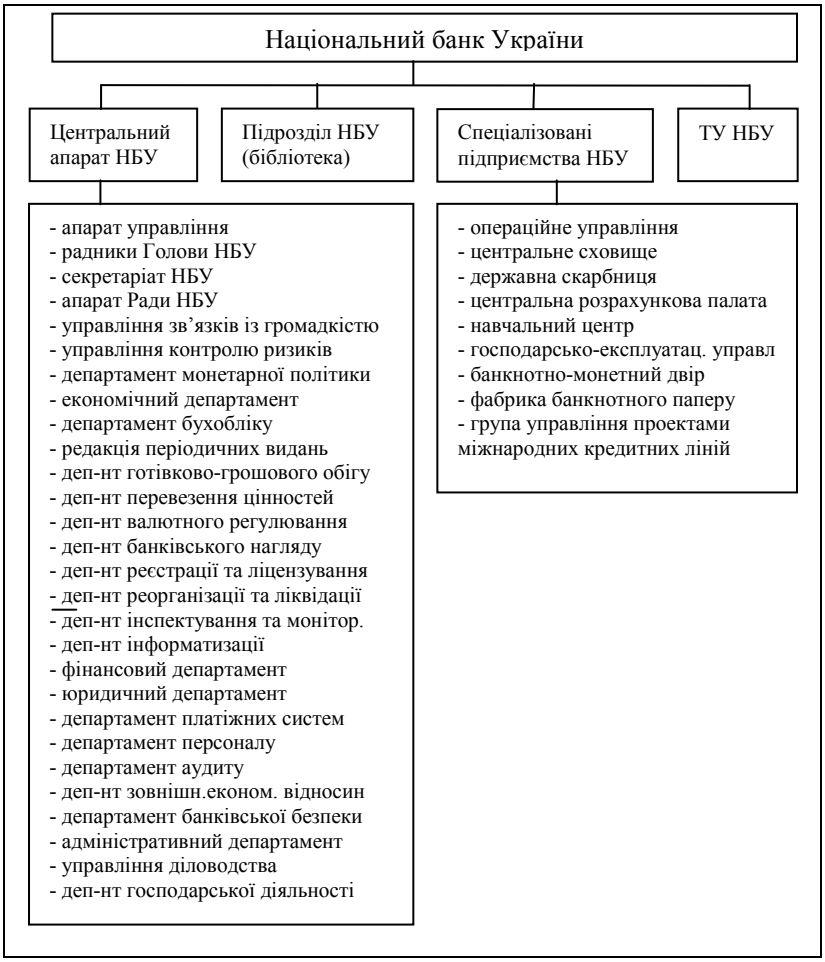

Рисунок 2.4. – Організаційна структура Національного банку України

Згідно з чинним законодавством передбачена така система

(структура) Національного банку: центральний апарат, територіальні управління в областях і Кримській автономній республіці, розрахункові палати, Банкнотно-монетний двір, Фабрика банкнотного паперу, Державна скарбниця, Центральне сховище грошей, спеціалізовані підприємства та установи, необхідні для забезпечення діяльності банку рисунок 2.4.

Закон передбачає дворівневу систему управління центральним банком - Рада НБУ і Правління НБУ, що загалом відповідає світовій банківській практиці. Рада НБУ складається із 15 осіб, сім членів Ради призначаються Верховною Радою, а сім - Президентом України строком на 7 років рисунок 2.5. Голова НБУ входить до складу Ради за посадою.

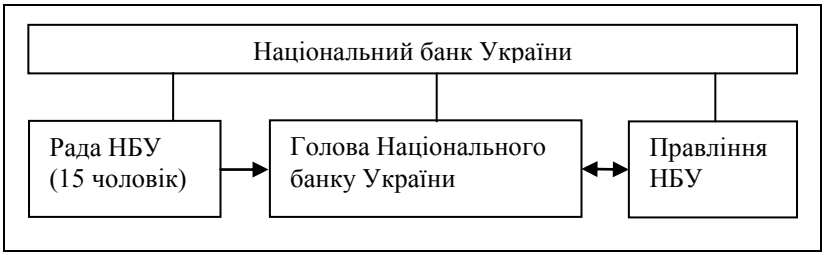

Рисунок 2.5 – Система управління Національним банком України

До компетенції Ради НБУ належить:

- розроблення основних засад грошово-кредитної політики та здійснення контролю за їх виконанням;
- розроблення рекомендацій Правлінню банку щодо методів та інструментів грошово-кредитного регулювання;
- затвердження кошторису доходів і витрат банку;
- затвердження бухгалтерського балансу банку;
- право застосування відкладального вето щодо окремих рішень Правління банку;
- інші повноваження.

Правління НБУ - це другий керівний орган банку. До його компетенції належить забезпечення реалізації монетарної політики через відповідні монетарні інструменти, організація діяльності банку та інші повноваження, які випливають із функцій банку, передбачених у Законі. Кількісний та персональний склад Правління формується Головою НБУ і затверджується Радою НБУ.

Голову НБУ призначає Верховна Рада строком на п'ять

років за поданням Президента України. Голова НБУ керує діяльністю банку і несе одноосібну відповідальність за неї перед Верховною Радою та президентом України. Голова Нацбанку входить до складу Ради національної безпеки та оборони за посадою. Голова НБУ не є одночасно головою Ради НБУ, який обирається членами Ради строком на три роки. У країнах світу, де існує дворівнева система керівних органів центрального банку, голова (президент банку) очолює як орган, що визначає монетарну політику, так і виконавчий орган.

Основні принципи функціонування Національного банку, передбачені законом:

- принцип незалежності банку;
- принцип президентського та парламентського контролю за діяльністю банку;
- принцип економічної самостійності банку;
- принцип централізації системи банку;
- принцип єдності системи банку;
- принцип вертикальної структури управління банком.

Першочерговою проблемою банківського законодавства є визначення статусу центрального банку, рівня його залежності (чи незалежності) від органів державної влади. *Згідно з законом "Про Національний банк України" органи законодавчої і виконавчої влади не мають права втручатись у виконання банком функцій, передбачених на законодавчому рівні. Крім того, НБУ надано право підтримувати економічну політику уряду доти, доки вона не суперечить забезпеченню стабільності національної грошової одиниці.*

Істотне значення для посилення незалежного статусу НБУ має положення Закону, яке забороняє банку надавати прямі кредити уряду на фінансування витрат державного бюджету. Здійснювати операції з державними цінними паперми НБУ дозволено лише на вторинному ринку, що також спрямовано на обмеження тиску на банк з боку уряду, який прагне вирішувати проблеми з покриттям дефіциту державного бюджету за рахунок емісійних коштів НБУ.

Національний банк підзвітний Президенту та Верховній Раді України, які наділені повноваженнями стосовно призначення на посаду і звільнення з посади Голови Нацбанку та формування Ради банку. Голова НБУ інформує Президента та Верховну Раду про діяльність банку та стан грошового ринку в країні. Згідно з Законом Рада НБУ щорічно вносить Верховній Раді основні засади грошово-кредитної політики для інформування. Рахункова палата Верховної Ради здійснює перевірки НБУ в частині руху коштів Державного

бюджету та виконання кошторису.

Національний банк є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах кошторису, затвердженого Радою НБУ. У разі перевищення доходів над витратами різниця вноситься до державного бюджету, а перевищення витрат над доходами покривається за рахунок державного бюджету, наступного за звітним роком. Кошторис доходів і витрат повинен забезпечувати можливість виконання банком його функцій. Одержання прибутку не є метою діяльності банку.

Принцип централізації системи НБУ означає, що система організована таким чином, щоб забезпечити реалізацію єдиної державної монетарної політики в усіх регіонах України під загальним централізованим керівництвом. Територіальні управління є структурними підрозділами НБУ без статусу юридичної особи і від його імені здійснюють функції на визначеній території. Діяльність усіх структурних підрозділів та установ, що входять досистеми НБУ, контролюється і напрямляється із єдиного центру, який очолює Голова НБУ.

Принцип єдності системи НБУ передбачає, що всі структурні підрозділи та установи системи об'єднані спільністю цілей і завдань, що стоять перед НБУ. Усі вони керуються єдиними правовими нормами, що закріплені в законах України, указах Президента, постановах уряду, нормативних актах НБУ.

Принцип вертикальної структури управління системою НБУ означає, що призначення посадових осіб та їх підпорядкованість здійснюється тільки по вертикалі. Так, начальники територіальних управлінь НБУ призначаються на посаду згідно із наказами Голови НБУ, які видаються на підставі постанов Правління НБУ. Структури нижчого рівня та підрозділи системи НБУ підпорядковуються вищестоящим органам НБУ, не маючи ніяких горизонтальних зв'язків підпорядкування місцевим органам влади й управління.

Закон України "Про Національний банк України" визначає функції банку. НБУ як емісійний центр готівкового обігу започаткував емісію українського карбованця у 1992р., коли Україна вийшла із співдружності держав, які використовували у грошовому обігу російські рублі, і почала проведення грошової реформи. По завершенні грошової реформи у 1996 р. НБУ здійснює емісію національної валюти - гривні і копійок.

Для виготовлення грошей в Україні створені Банкнотно-

монетний двір і Фабрика банкнотного паперу. НБУ розробляє дизайн грошових знаків, установлює номінали, визначає систему захисту, платіжні ознаки. Як емісійний центр країни він має повноваження щодо організації і регулювання готівкового грошового обігу на території України. НБУ прогнозує готівковий обіг, установлює правила випуску в обіг, зберігання, перевезення, інкасації та вилучення готівки з обігу, визначає порядок ведення касових операцій для банків, підприємств і організацій.

2.3 Функції та операції Національного банку України

Призначення центрального банку обумовлює його функції (основні напрями діяльності). Одні з них поступово були делеговані іншими банками, а інші він сам взяв на себе з огляду на своє специфічне положення в банківській системі. **Основними з них є функції рисунок 2.6:**

- емісійного центру готівкового обігу;
- банку банків;
- органу банківського регулювання та нагляду;
- банкіра і фінансового агента уряду;
- провідника монетарної політики.

Емісійний центр готівкового обігу. Емісія банкнот в історичному плані - найдавніша функція центрального банку. Саме ця функція, а точніше потреба в централізації банкнотної емісії, спричинила надання одному з банків статусу емісійного і започаткувала формування центрального банку. У XX ст. емісійна функція центрального банку зазнала істотних змін, зумовлених, по-перше, переходом від системи золотомонетного стандарту до системи обігу грошей, нерозмінних на золото, по-друге, модифікацією грошового обігу - розширенням сфери використання депозитних грошей.

У сучасних умовах в усіх країнах банкнотна емісія має фідуціарний характер. Забезпеченням банкнот слугують головним чином державні цінні папери. Наслідком емісії банкнот під забезпечення державними цінними паперами є можливість надлишкового випуску їх в обіг порівняно з потребами товарного обігу, переповнення ними каналів грошового обігу та їх знецінення. Центральний банк у процесі розроблення і реалізації монетарної політики регулює загальну суму грошової пропозиції, а що стосується банкнотної (готівкової) емісії, то він її обмежує відповідно до зміни реального обсягу попиту на готівку.

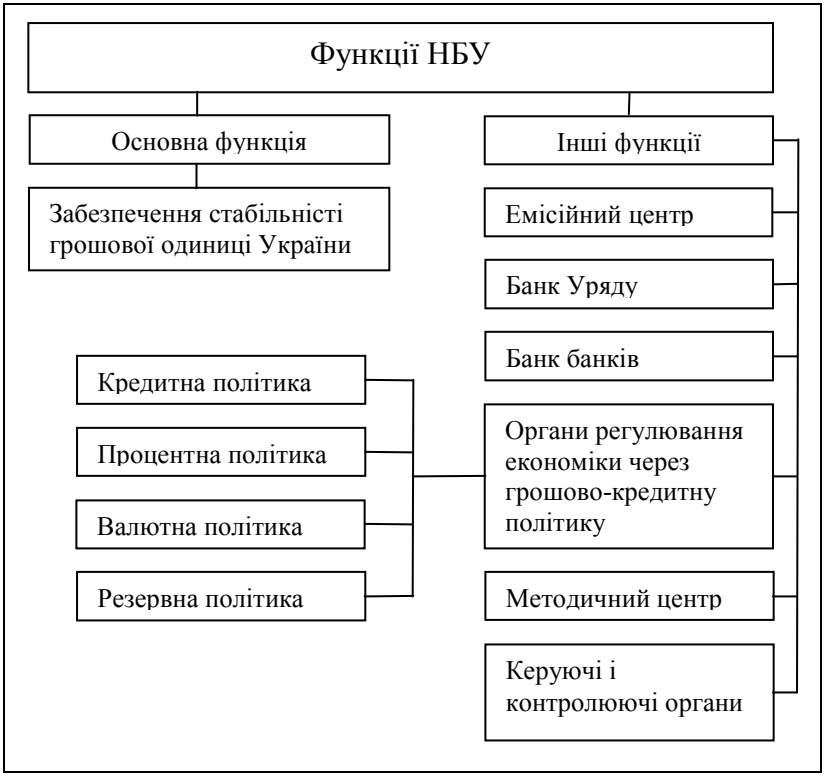

Рисунок 2.6. – Функції Національного банку України

Сьогодні в країнах з ринковою економікою готівка становить у загальній грошовій масі (пропозиції) незначну частку - 5-10%. Незважаючи на це, вона посідає особливе місце в грошовій системі. Комерційні банки пропонують своїм клієнтам замінники готівки у формі депозитів, якими можна розпоряджатися з допомогою чеків, карток, переказів тощо, але в кінцевому підсумку комерційні банки залежать від емісійного банку, тому що клієнти можуть зажадати перетворення своїх банківських депозитів на готівку. Центральний банк, як правило, має монопольне право емісії банкнот і розмінної монети. Він зазвичай організовує виготовлення грошей, регулює їх обіг, вилучає з обігу фальшиві та зношені гроші, здійснює їх утилізацію.

В Україні функцію емісійного центру готівкового обігу виконує Національний банк України, який із завершенням у 1996р. грошової реформи емітує в обіг національну валюту - гривні та копійки. Як емісійний центр країни, він має повноваження щодо організації і регулювання готівкового грошового обігу.

Банк банків. Центральний банк як банк банків забезпечує касове, розрахункове та кредитне обслуговування комерційних банків. Враховуючи монопольне право центрального банку на забезпечення платіжного обороту готівкою, комерційні банки зберігають частку своїх резервів у безготівковій формі на рахунках у центральному банку. Коли у комерційних банків виникає потреба у підкріплені каси готівкою, вони звертаються до центрального банку, який видає їм готівку в обмін на їх безготівкові резерви. Надлишки готівки комерційні банки здають до центрального банку для зарахування на їхні рахунки. Операції центрального банку щодо касового обслуговування комерційних банків не приводять до зміни обсягів грошової бази, але вони змінюють її структуру, зокрема частку готівкового компонента грошової бази.

Участь центрального банку у розрахунковому обслуговуванні комерційних банків може мати різні форми, що залежить передусім від характерного для даної банківської системи поєднання централізованої платіжної системи і децентралізованої. Централізована система передбачає здійснення міжбанківських розрахунків через рахунки комерційних банків, відкриті в центральному банку. Децентралізована система передбачає два варіанти розрахунків:

- через приватні розрахунково-клірингові центри з проведенням остаточних розрахунків (сальдо взаємних міжбанківських вимог та зобов'язань) через центральний банк;
- через кореспондентські рахунки, які комерційні банки відкривають один у одного.

У багатьох країнах світу, крім централізованої платіжної системи, функціонують децентралізовані системи. Наприклад, у США поруч з централізованою платіжною системою Fed Wire, що належить ФРС і за якою кожний федеральний резервний банк є водночас розрахунковою палатою для банків свого округу, функціонує децентралізована система міжбанківських клірингових розрахунків - CHIPS (Clearing House Interbank Payments System).

Незалежно від характеру і структури платіжної системи центральний банк в її організації та функціонуванні відіграє ключову роль, яка проявляється у різних напрямах його діяльності, а саме:

- розробленні нормативних документів, що регламентують порядок функціонування платіжної системи;

- організації і проведенні міжбанківських розрахунків;

- наданні комерційним банкам надкоротких кредитів (внутрішньоденних - daylight overdrafts і нічних - overnights) на завершення міжбанківських розрахунків;

- ліцензуванні спеціальних видів діяльності у сфері міжбанківських розрахунків, наприклад проведення міжбанківського клірингу;

- проведенні остаточних-розрахунків за операціями між учасниками розрахунково-клірингових центрів.

Центральний банк як банк з особливим статусом, виступаючи у ролі посередника у міжбанківських розрахунках, забезпечує:

- мінімізацію банківських ризиків;

- концентрацію, а водночас і оптимізацію надлишкових резервів комерційних банків;

- належний рівень безпеки системи розрахунків;

- ефективне регулювання грошового ринку завдяки отриманню оперативної та точної інформації про переміщення грошових коштів і стан банківських рахунків;

- нагляд за функціонуванням банківської системи в цілому, а також за діяльністю кожного банку окремо;

- оперативне застосування превентивних заходів щодо стабілізації фінансового стану банків-учасників ринку платіжних послуг;

- взаємодію системи міжбанківських розрахунків з процесинговими центрами системи масових електронних платежів, із системою обігу цінних паперів тощо.

Центральний банк, користуючись підтримкою держави, має можливість забезпечувати платіжну систему потужними засобами телекомунікацій і впроваджувати у міжбанківські розрахунки системи термінових переказів великих сум у режимі реального часу класу RTGS (Real-Time Gross Settlement). За останнє десятиліття багато країн упровадили систему RTGS. Із метою ефективного проведення монетарної політики в межах Європейського Союзу (ЄС) центральні банки країн-членів ЄС запровадили Трансєвропейську автоматизовану систему термінових переказів великих сум у реальному часі - TARGET (Trans-European Automated Real-Time Gross-Settlement Express Transfer System), що зв'язала між собою системами класу RTGS країн-учасниць. Система TARGET призначена для здійснення операцій між

Європейським центральним банком (ЄЦБ), національними центральними банками країн-учасниць і комерційними банками Європи.

В Україні Національний банк запровадив загальнодержавну Систему електронних платежів (СЕП), що забезпечує здійснення міжбанківських розрахунків на всій території країни.

Участь центрального банку в кредитному обслуговуванні комерційних банків має багатогранне функціональне призначення.

По-перше, кредити центрального банку - це один із інструментів впливу банку на грошовий обіг. Зростання обсягу наданих кредитів збільшує грошову базу і розширює пропозицію грошей, тоді як падіння обсягу кредитів зменшує грошову базу і звужує пропозицію грошей. Кредитна діяльність центрального банку впливає також на рівень ринкових процентних ставок.

По-друге, центральний банк виконує роль кредитора останньої Інстанції і надає комерційним банкам короткостроковий кредит Для підтримки їх ліквідності. Комерційні банки мають можливість регулювати свою ліквідність за рахунок кредитів міжбанківського ринку, проте цим кредитам притаманний високий системний ризик, зумовлений чутливістю банківської системи до крахів окремих банків, пов'язаних ланцюгом кредитних і розрахункових відносин. Крім того, через міжбанківський кредитний ринок, з точки зору банківської системи в цілому, здійснюється лише горизонтальний перерозподіл вільних (надлишкових) резервів між банками, тоді як за рахунок кредитів центрального банку збільшується загальна банківська ліквідність. Центральний банк як кредитор останньої інстанції взагалі повинен брати участь у створенні системи банківської безпеки, призначенням якої є запобігати системному ризику і втраті довіри до банківської системи.

По-третє, кредити центрального банку - це засіб урегулювання міжбанківських розрахунків і забезпечення таким чином безперебійного функціонування платіжної системи.

Комерційні банки звертаються до центрального банку як до кредитора у випадках, коли:

- банківська система в цілому потребує збільшення резервів (ліквідності) у зв'язку із зростанням обсягу ВВП;

- спостерігається масове вилучення вкладниками вкладів з банків. Як наслідок такого вилучення складаються умови, загрозливі для стабільності банківської системи. Завдяки кредитам центрального банку комерційні банки отримують резерви для регулювання

потенційного відпливу вкладів. У свою чергу, центральний банк своїми кредитами запобігає банківській кризі (паніці), відновлює довіру до банківської системи;

- є серйозні проблеми з платоспроможністю та ліквідністю в окремого банку, які закривають йому доступ на міжбанківський ринок. Центральний банк вирішує проблему надання кредиту у такій ситуації індивідуально у кожному випадку При цьому він повинен орієнтуватися на мінімізацію можливих втрат, зокрема від морального ризику;

- виникла потреба регулювання миттєвої ліквідності. Комерційні банки отримують надкороткі кредити для завершення міжбанківських розрахунків, для дотримання норм обов'язкового резервування тощо.

Центральні банки використовують різні способи кредитування (рефінансування) комерційних банків:

- надання ломбардних кредитів;
- надання кредитів овернайт;
- тендерне кредитування;
- кредитування під заставу депозитних сертифікатів;
- купівля цінних паперів у комерційних банків на умовах угоди РЕПО;
- редисконтування векселів.

Нині основний спосіб кредитування - це надання ломбардних кредитів під заставу цінних паперів, насамперед державних цінних паперів, що обертаються на організованому ринку. Вартість застави повинна перевищувати суму ломбардного кредиту. Банк-позичальник зберігає право власності на депоновані в центральному банку цінні папери, проте якщо кредит своєчасно не погашається, право власності переходить до центрального банку. Після реалізації цінних паперів центральний банк утримує із виручки суму основного боргу із нарахованими процентами.**Центральні банки використовують два методи надання ломбардних кредитів:**

- прямий метод. Центральний банк надає кредит безпосередньо банку, який подав кредитну заявку, під фіксовану процентну ставку;
- тендерний (аукціонний) метод. Банки - потенційні позичальники подають кредитні заявки центральному банку, який організовує торги. Тендери бувають кількісні та цінові. Проведення кількісних тендерів передбачає, що банки вказують у заявках тільки суму кредиту. Заявки задовольняються за фіксованою процентною ставкою. Якщо попит на кредит з боку комерційних банків перевищує

пропозицію центрального банку, то кредитні заявки задовольняються пропорційно.

У 80-90-ті роки у країнах з розвинутою економікою значно зросла роль такого способу рефінансування комерційних банків, як проведення операцій з цінними паперами на умовах угоди РЕПО. Операція РЕПО з рефінансування комерційного банку складається з двох частин. У першій частині цієї операції комерційний банк продає цінні папери центральному банку. Водночас комерційний банк бере на себе зобов'язання викупити цінні папери у визначений термін або на вимогу другої сторони. Це зобов'язання на зворотну купівлю відповідає зобов'язанню на зворотний продаж, що його бере на себе Центральний банк. Слід додати, що зворотна купівля цінних паперів здійснюється за ціною, яка відрізняється від ціни первісного продажу. Різниця між цінами і є тим процентним доходом, який має отримати центральний банк, що є покупцем цінних паперів (продавцем грошових коштів) у першій частині операції РЕПО.

В Україні Національний банк поступово освоює методи кредитування комерційних банків, що є загальноприйнятими у світовій банківській практиці.

Орган банківського регулювання та нагляду. Успішне регулювання центральним банком грошового ринку потребує наявності в країні стабільної та надійної банківської системи. Банки функціонують головним чином як недержавні, приватні структури, мета діяльності яких - отримання максимального прибутку. Водночас вони виконують суспільне корисні й необхідні функції, що і робить регулювання та нагляд за їх діяльністю обґрунтованим і необхідним завданням держави. У більшості ринкових економік законодавчі й нормативні акти, що регламентують діяльність центрального банку, покладають на нього функцію регулювання банківської діяльності. Що стосується наглядової функції, то її, крім центрального банку, можуть виконувати спеціальні установи, створені під егідою міністерства фінансів, або незалежні установи, підзвітні парламенту. Наприклад, у Німеччині та Японії створені наглядові банківські структури під егідою міністерства фінансів, які тісно співпрацюють з центральними банками (Федеральне відомство з контролю за банками в Німеччині і Бюро банків у Японії). Прикладом структури банківського нагляду, незалежної від центрального банку й уряду, є Федеральна корпорація страхування депозитів у США, підзвітна Конгресу.

Терміни "регулювання банківської діяльності" та "нагляд за діяльністю банків" цілком слушно часто вживають поруч, тому що вони характеризують взаємозв'язані та взаємодоповнювальні види

діяльності.

Під регулюванням банківської діяльності розуміють:

- використання монетарних інструментів з метою впливу на обсяг і структуру банківських резервів, а також на рівень процентних ставок;
- ухвалення положень, що базуються на чинному законодавстві і регламентують діяльність банків у вигляді нормативних актів, інструкцій, директив;
- застосування превентивних І протекційних заходів, які спрямовані на забезпечення стабільності функціонування банківської системи і на проведення центральними банками ефективної монетарної політики.

Превентивні заходи застосовуються для уникнення можливих негативних наслідків від тієї чи іншої економічної ситуації. **До превентивних заходів, зокрема, належать:**

- вимоги щодо розміру, структури банківського капіталу та його адекватності банківським активам з урахуванням їх ризикованості;
- вимоги щодо ліквідної позиції банків;
- вимоги щодо диверсифікації банківських ризиків (наприклад, установлення для банків нормативів, що регламентують максимальний розмір кредитів на одного позичальника, ризик "великих" кредитів);
- обмеження для банків на деякі види діяльності (наприклад, на інвестиції в корпоративні цінні папери) тощо.

Протекційні заходи застосовуються для' захисту від уже існуючої загрозливої для банку ситуації, яка може спричинити неплатоспроможність, банкрутство банку. **До протекційних заходів, зокрема, належить:**

- рефінансування комерційних банків центральним банком;
- створення і функціонування систем гарантування банківських депозитів;
- вимоги щодо формування банками резервів для відшкодування можливих втрат від проведення активних операцій тощо.

Під банківським наглядом розуміють моніторинг процесів, що мають місце в банківській системі на різних стадіях, функціонування банків - від моменту створення банків до моменту їх ліквідації, а також застосування до банків певних коригувальних заходів і засобів примусового впливу з метою регулювання їх діяльності.

Держава в особі центрального банку та відповідних уповноважених органів ставить за мету впровадження пруденційного нагляду, спрямованого на забезпечення обачливої та розважливої поведінки банків, виконання ними вимог фінансової безпеки.

У світовій практиці існують різні моделі інституційної побудови системи банківського регулювання та нагляду, проте для всіх їх дуже важливо, щоб центральний банк або інші банківські регулятивно-наглядові органи мали всі необхідні повноваження для ефективного виконання поставлених перед ними завдань. Крім того, ці повноваження мають бути передбачені на законодавчому рівні.

До основних повноважень центрального банку, як регулятивно-наглядового органу, належать такі:

- регулювати доступ до банківської системи. Це означає, по-перше, можливість визначити певні вимоги й умови, що є обов'язковими для отримання ліцензії на право займатись банківською діяльністю, і, по-друге, здійснювати нагляд за дотриманням цих вимог та умов;
- забезпечувати розумне регулювання діяльності банків, тобто таке, яке, з одного боку, не обмежує їхньої самостійності в підтримуванні фінансової стійкості, а з іншого - передбачає певні вимоги до банків, спрямовані на мінімізацію банківських ризиків;
- регулярно отримувати від банків звітність для проведення безвиїзного нагляду;
- здійснювати інспекційні перевірки в банках;
- застосовувати заходи примусового впливу щодо проблемних банків;
- брати неплатоспроможні банки під особистий нагляд, призупиняти їхню діяльність, організовувати реорганізацію та ліквідацію банків.

В Україні функцію банківського регулювання та нагляду виконує Національний банк.

Банкір і фінансовий агент уряду. Центральні банки, виступаючи у ролі банкіра уряду, тісно взаємодіють з фінансовими органами. Вони співпрацюють як при вирішенні загальних питань монетарної і фіскальної політики, так і під час повсякденного виконання фінансових операцій.

Центральні банки відіграють помітну роль у касовому виконанні державного бюджету. Суть касового виконання бюджету полягає в організації надходження грошових коштів до бюджету (податки, збори, виторг від реалізації державних цінних паперів) і видачі бюджетних коштів у процесі виконання бюджету. Центральний

банк, як правило, веде рахунок Міністерства фінансів (казначейства) і забезпечує таким чином розрахунково-касове обслуговування уряду, що дає змогу, у свою чергу, уряду, враховуючи особливий статус банку, мінімізувати ризики, пов'язані з банківським обслуговуванням.

У процесі касового виконання бюджету кошти списуються з рахунків платників податків, покупців державних цінних паперів, Що відкриті в комерційних банках, і зараховуються на рахунок міністерства фінансів (казначейства), відкритий у центральному банку. У результаті збільшуються депозити уряду і зменшується грошова база. Коли уряд фінансує державні витрати, то процес розвивається у зворотному порядку. Наприклад, при оплаті устаткування для державного медичного центру кошти списуються з рахунка Міністерства фінансів (казначейства) і зараховуються на рахунки постачальників устаткування, відкриті в комерційних банках. Депозити уряду зменшуються, а банківські резерви і відповідно грошова база зростають.

Країни, що розвиваються, не мають добре розвиненого і достатньо місткого ринку капіталів, на якому уряд міг би розмістити потрібну кількість державних зобов'язань, тому дуже часто єдиним джерелом фінансування бюджетного дефіциту в таких умовах є додаткова емісія грошей, а центральному банку доводиться виступати у ролі кредитора уряду.

Центральні банки, виконуючи роль фінансового агента уряду, як правило, беруть активну участь в організації випуску державних боргових зобов'язань, їх розміщенні і підтримці ринкового курсу, виплаті доходів та погашенні.

В Україні Національний банк здійснює розрахунково-касове обслуговування уряду, виконує функції платіжного агента уряду з обслуговування державного боргу, є кредитором уряду.

Провідник монетарної політики. Найважливішою функцією центрального банку є визначення і реалізація монетарної політики. Взагалі функції центрального банку тісно переплітаються, вони взаємопов'язані і взаємообумовлені, проте, безумовно, проведення монетарної політики є вінцем діяльності центрального банку, оскільки саме в цій функції найповніше реалізується призначення центрального банку і в тій чи іншій формі проявляються усі інші його функції. Разом з тим монетарна політика центрального банку слугує ключовим елементом всієї грошової системи країни. В Україні провідником монетарної політики є Національний банк як центральний банк країни.

Крім розглянутих основних функцій, центральні банки виконують ще й додаткові функції, які сприяють реалізації їх

призначення. Вони здійснюють аналіз і прогнозування економічної ситуації в країні на макрорівні, моніторинг стану реального сектора економіки на мікрорівні, складають банківську та монетарну статистику, інформують громадськість та дають роз'яснення щодо монетарної політики, представляють інтереси держави у взаємовідносинах з центральними банками інших держав, з міжнародними валютно-фінансовими організаціями і банками.

Підсумовуючи вище сказане можна виділити наступні функції, які виконує Національний банк України:

- монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує її обіг;
- відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику;
- виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування;
- встановлює для банків та інших фінансово-кредитних установ правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;
- організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;
- визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками та фінансово-кредитними установами;
- визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує та контролює створення електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;
- здійснює банківське регулювання та нагляд;
- веде Реєстр банків, їх філій та представництв, валютних бірж і фінансово-кредитних установ, здійснює ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законами випадках;
- складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування;
- представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;
- здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення платежів в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за комерційними банками та іншими кредитними

установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення операцій з валютними цінностями;

- забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами;
- аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінових та валютних відносин;
- організує інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей;
- бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України;
- здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом.

2.4. Особливості побудови плану рахунків обліку операцій НБУ

З 1 січня 1998 року вся банківська системи України перейшла на новий стандарт бухгалтерського обліку. Враховуючи особливості діяльності Національного банку як центрального банку, для відображення операцій в обліку запроваджено план рахунків бухобліку НБУ, що відрізняється від плану рахунків комерційних банків. Тому в банківському бухобліку діє два плани рахунків: перший для НБУ, другий для комерційних банків.

Статті плану рахунків НБУ класифіковано за активами, зобов'язаннями та капіталом як вимагає стандарт євробухобліку і направлено на спрощення підготовки фінансової звітності. Відповідно має виконуватись основне рівняння бухобліку:

$$\text{Активи} = \text{Зобов'язання} + \text{Капітал} \qquad (2.6)$$

Активи та зобов'язання, в свою чергу, поділяються на основні, на підставі яких НБУ здійснює основну діяльність, та інші, що не пов'язані з фінансовими операціями рисунок 2.7.

До першого класу "Основні активи" плану рахунків НБУ належать:

- готівкові кошти;
- монетарне золото та банківські метали;
- розміщені депозити;
- цінні папери та інвестиції, що не оформлені цінними паперами;

- надані кредити;
- сумнівна заборгованість та резерви за нарахованими доходами;
- інші основні активи НБУ.

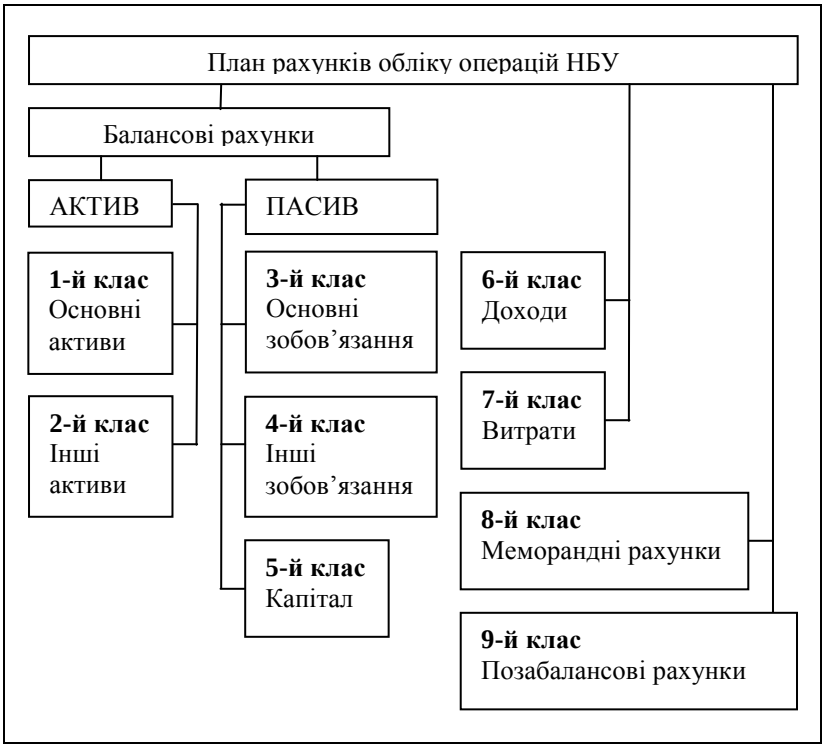

Рисунок 2.7. – Структура плану рахунків обліку операцій НБУ

Другий клас плану рахунків НБУ призначений для відображення активів, що пов'язані з внутрішньобанківською діяльністю і включає:

- матеріальні цінності;
- нематеріальні активи;
- необоротні матеріальні активи;
- клірингові рахунки;
- транзитні рахунки та суми до з'ясування;
- розрахунки з територіальними управліннями НБУ;

- розрахунки з установами та підприємствами НБУ;
- сумнівна заборгованість та резерви за іншими нарахованими доходами.

У третьому класі відображаються основні зобов'язання НБУ, що виникають внаслідок основної діяльності, а саме:

- готівкові кошти, що випущені в обіг;
- цінні папери власного боргу;
- залучені депозити;
- отримані кредити;
- кошти бюджету та позабюджетних фондів України;
- рахунки Міжнародного валютного фонду (МВФ);
- інші основні зобов'язання НБУ.

Четвертий клас включає пасиви за внутрішньогосподарською діяльністю НБУ до яких належать:

- клірингові рахунки, суми до з'ясування та транзитні рахунки;
- розрахунки з територіальними управліннями, установами та підприємствами НБУ;
- інші зобов'язання Національного банку.

П'ятий клас призначений для відображення капіталу банку і включає:

- статутний капітал та інші фонди Національного банку;
- результати переоцінки.

Шостий клас призначений для обліку доходів НБУ і включає:

- комісійні доходи;
- процентні доходи;
- доходи за внутрішньобанківськими операціями;
- інші операційні доходи;
- результатит переоцінки;
- зменшення резервів;
- непередбачені доходи;
- неопераційні доходи.

Сьомий клас плану рахунків НБУ включає наступні витрати:

- комісійні витрати;
- процентні витрати;
- витрати на утримання персоналу;
- адміністративні витрати;
- інші операційні витрати;
- витрати за внутрішньобанківськими операціями;

- неопераційні витрати;
- витрати за активами та доходами;
- непередбачені витрати.

Восьмий клас включає меморандні або технічні рахунки, що використовуються для здійснення контролю за окремими операціями НБУ з метою оперативного забезпечення інформацією. До нього належать:

- меморандні рахунки;
- рахунки для обліку документів за цивільно-правовими угодами з клієнтами;
- рахунки для здійснення контролю за операціями визначеними НБУ.

Дев'ятий клас плану рахунків призначений для позабалансового обліку і містить:

- рахунки за емісійними операціями НБУ;
- зобов'язання та вимоги з кредитування і всіх видів гарантій;
- зобов'язання та вимоги за операціями з валютою, банківськими металами, цінними паперами, депозитами тощо;
- інші зобов'язання і вимоги;
- списана заборгованість та кошти до повернення;
- цінні папери та інші активи клієнтів;
- облік інших засобів, цінностей та документів;
- контррахунки.

Висновки

1. Організаційна структура управління комерційним банком визначається функціональними підрозділами і службами та керівними органами. Вищим органом управління банку є загальні збори акціонерів, які вирішують стратегічні завдання в його діяльності. Вищий орган банку реалізує свої завдання та функції безпосередньо через виконавчі та контрольні органи, які повністю йому підзвітні. Виконавчим органом акціонерного банку є правління. Роботою правління керує голова, який обирається чи призначаються згідно зі статутом банку. Контроль за діяльністю правління банку здійснює ревізійна комісія, склад якої затверджується загальними зборами акціонерів.
2. Основним критерієм організаційної побудови банку є економічний зміст та обсяг операцій, які він виконує. Департаменти, управління, відділи формуються відповідно

до класифікації окремих банківських операцій або їхніх груп за функціональним призначенням. Тому їх кількість і конкретна назва у різних комерційних банків можуть бути неоднаковими.

3. Центральні банки мають особливий правовий статус, оскільки вони поєднують у собі окремі риси банківської установи і державного органу управління. У більшості країн з розвиненою ринковою економікою центральні банки є незалежними від органів державної влади у встановленні цільових орієнтирів монетарної політики й у виборі інструментів регулювання грошового обороту. Проте незалежність центрального банку не може бути абсолютною.
4. Функції центрального банку визначаються його призначенням. Основними з них є функції: емісійного центру готівкового обігу; банку банків; органу банківського регулювання та нагляду; банкіра і фінансового агента уряду; провідника монетарної політики.
5. Національний банк України є особливим центральним органом державного управління, основним завданням (функцією) якого є забезпечення стабільності національної грошової одиниці - гривні. Згідно з Законом "Про Національний банк України" він виконує всі функції, які традиційно притаманні центральному банку країни.

Практичне заняття №3. Організація діяльності банку та її регулювання НБУ

Перед практичним заняттям студент має знати: сутність банківської діяльності, організаційну структуру банку, загальний механізм управління банком, показники прибутковості банківської діяльності, правовий та організаційний статус НБУ, основні операції та функції НБУ, особливості побудови плану рахунків НБУ.

Мета практичного заняття: *поглиблення теоретичних знань щодо організаційно-правових основ механізму функціонування банку та регулювання банківської діяльності НБУ.*

Після проведення практичного заняття студент повинен уміти:

- аналізувати організаційну структуру банку;

- використовувати правову базу щодо діяльності банку;
- визначати загальні показники прибутковості банківської діяльності;
- користуватись планом рахунків бухобліку НБУ;
- використовувати регулятивні та нормативні документи НБУ в банківській діяльності.

Питання практичного заняття

1. Визначення організаційної структури в залежності від мети створення, завдань та місії банку.
2. Знайомство з Законом України "Про Національний банк України".
3. Розрахунок показників прибутковості комерційного банку.

Ключові поняття: *банківська діяльність, організаційна структура банку, збори акціонерів, правління банку, спостережна рада, ревізійна комісія, органи управління банком, виконавчі органи, контролюючі органи, філії, відділення, представництва банку, банківська корпорація, банківський холдинг, фінансовий холдинг, банківська асоціація, прибутковість капіталу, прибутковість активів, процентна маржа, чиста процентна маржа, чистий спред, центральний банк, економічні нормативи НБУ, план рахунків бухгалтерського обліку НБУ, принцип незалежності банку, принцип президентського та парламентського контролю за діяльністю банку, принцип економічної самостійності банку, принцип централізації системи банку, принцип єдності системи банку, принцип вертикальної структури управління банком.*

Типові задачі та ситуаційні завдання.

Задача №1. За даними балансу банку „Імідж" за звітний рік маємо:

- активи банку – 42000 тис. грн;
- зобов'язання банку – 32000 тис. грн;
- робочі активи – 35000 тис.грн;
- чистий прибуток – 500 тис. грн.

Визначити прибутковість капіталу та активів за звітний рік.

Розв'язок

1) Знайдемо капітал банку з головного рівняння балансу:

Капітал = Активи–Зобов'язання=42000–32000= 10000 тис. грн.

2) Розрахуємо прибутковість капіталу ROE:

$ROE = (ЧП / К) \cdot 100\% = (500 / 10000) \cdot 100\% = 5\%$

3) Визначимо прибутковість активів банку ROA:
ROA = (ЧП / А) · 100% = (500 / 42000) · 100% = 1,19%

Задача №2. За даними балансу банку «Імідж» за звітний рік:
- робочі активи – 35000 тис. грн;
- чистий прибуток – 500 тис. грн;
- процентні доходи – 2500 тис. грн;
- процентні витрати – 2000 тис. грн.

Визначити процентну та чисту процентну маржу.

Розв'язок.

1) Знаходимо процентну маржу за формулою: ПМ = ПД – ПВ = 2500 – 2000 = 500 тис. грн.
2) Розраховуємо чисту процентну маржу: (ПМ / Ар) · 100% = (500 / 35000) · 100% = 1,43%

Задача №3. За даними балансу банку «Імідж» за звітний рік:
- надані кредити – 1000 тис. грн, процентні доходи 18% ;
- цінні папери – 500 тис. грн, процентні доходи 20%;
- недохідні активи – 200 тис. грн;
- загальні активи – 1700 тис. грн;
- строкові вклади – 50 тис. грн, процентні витрати 13% ;
- вклади до запитання – 800 тис. грн, процентні витрати 5%;
- кредити інших банків – 450 тис. грн,процентні витрати 14%;
- капітал банку – 400 тис. грн
- всього пасивів – 1700 тис. грн.

Визначити процентну та чисту процентну маржу та чистий спред.

Розв'язок.

1) Знаходимо процентні доходи: 1000 · 0,18 + 500 · 0,2 = 280 тис. грн
2) Аналогічно процентні витрати: 50 · 0,13 + 800 · 0,05 + 450 · 0,14 = 109,5 тис. грн
3) Знаходимо процентну маржу за формулою: ПМ = ПД – ПВ = 280 – 109,5 = 170,5 тис. грн.
4) Розраховуємо чисту процентну маржу: (ПМ / Ар) · 100% = (170,5 / 1700) · 100% = 10,01%
5) Визначаємо чистий процентний спред: ЧС = (ПД / Ар – ПВ / Зп) · 100% = (280 / (1700 - 200) – 109,5 / (1700 - 400)) · 100% = 10,17%

Завдання для самостійної роботи.

Задача №1. За наступними показниками діяльності банку "Форвард" необхідно розрахувати процентну маржу (ПМ), чисту процентну маржу (ЧПМ) та чистий спред (ЧС):

- надані кредити юридичним особам на суму 570 млн грн під 21% річних;
- надані кредити фізичним особам на суму 350 млн грн під 20% річних;
- цінні папери в портфелі банку на продаж у сумі 410 млн грн. з прибутковістю 14% річних;
- інші робочі активи у сумі 158 млн грн. з процентним доходом 15% річних;
- інші неробочі активи – 59 млн грн.;
- кошти на поточних рахунках клієнтів – 330 млн грн. під 3% річних;
- кошти на депозитах юридичних осіб у сумі 520 млн грн. під 15% річних;
- кошти на депозитах фізичних осіб у сумі 447 млн грн. під 17% річних;
- капітал банку – 250 млн грн

Задача №2. Знайти процентний дохід, який забезпечить банку "Форвард" рівень прибутковості капіталу ROE до 15%, якщо активи банку – 21000 тис.грн., капітал – 1700 тис. грн., комісійні доходи – 85 тис.грн., операційні витрати – 515 тис.грн., податки – 84 тис.грн.

Задача №3. Визначити прибутковість капіталу, прибутковість активів, процентну маржу та чисту процентну маржу за наступними показниками діяльності банку "Форвард" в тис.грн.:

- активи банку – 31000;
- робочі активи банку – 25000;
- зобов'язання банку – 26500;
- процентні доходи – 4500;
- процентні витрати – 3100;
- чистий прибуток – 700.

Задача №4. Визначити показник прибутковості активів банку "Форвард", якщо:

- активи банку – 45000 тис.грн.;
- показник прибутковості капіталу – 20%;
- відношення акціонерного капіталу до активів 1:15.

Проблемно-пошукові питання

1. Визначте спільні та відмінні моменти в організації систем регулювання банківської діяльності в розвинутих країнах (США, Великобританія, Німеччина, Японія) та Україні.

2. Як НБУ адаптує вимоги Базельського комітету до умов банківської системи України?

3. Перспективи розвитку банківської системи України та роль НБУ в даному процесі.

Теми доповідей та рефератів

1. Організаційно-правовий статус НБУ.
2. Функції та операції Національного банку України.
3. Історія становлення та розвитку центральних банків.
4. Роль Національного банку України в умовах процесу глобалізації фінансових ринків.
5. Національний банк – провідник грошово-кредитної політики.
6. Співпраця НБУ з міжнародними фінансово-кредитними установами.

Список літератури

1. Банківські операції: Підручник / За редакцією В.І. Міщенка, Н.Г.Слов'янської. – К: Знання, 2006. – 727с.
2. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посіб. – 6-те видання перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2008. – 318с.- (Вища освіта XXI століття).
3. Гроші та кредит / За ред. М.І. Савлука. – К.: 2002. – 598 с.
4. Єпіфанов А.О., Маслак Н.Г., Сало І.В. Операції комерційних банків: Навчальний посібник. – Суми: ВТД „Університетська книга", 2007. – 523 с.
5. Михайловська І.М., Ларіонова К.Л. Гроші та кредит: Навч. посіб. - Львів: Новий Світ-2000, 2006.- 432 с.
6. Павлишин О.П., Ричаківська В.І. Банківські операції. Практикум: Навч.-метод. посібник. К.: Алерта, 2005. – 158 с.
7. Снігурська Л.П. Банківські операції і послуги: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів – К: МАУП, 2006. – 456с.

Нормативна література

8. Закон України "Про банки і банківську діяльність" від 07.12.2000 № 2121-III // Законодавчі та нормативні акти з

банківської діяльності. – 2001. - №1. – С.3-46 (зі змінами і доповненнями).
9. Закон України “Про Національний банк України” від 20.05.1999 № 679 – XIV. / http://www/rada.kiev.ua
10. План рахунків бухгалтерського обліку банків України та Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України від 26.07.2004 № 918. / http://www/rada.kiev.ua

Контрольні питання до модуля 1

1. Що сприяло виникненню перших банків та як вони вплинули на розвиток економіки та суспільства?
2. У чому полягає сутність системи жиро-розрахунків?
3. Які функції банківської діяльності ви знаєте? Охарактеризуйте їх.
4. Як вплинуло на розвиток банківської справи введення в обіг “зобов’язань золотоковалів”?
5. Яка структура банківської системи України?
6. Чому банк є посередником на грошовому ринку?
7. Дайте визначення банку, у чому проблематика визначення банку?
8. У чому полягає економічна сутність банку?
9. За якими ознаками класифікуються банки? Наведіть приклади.
10. Якими законами регулюється банківська діяльність в Україні?
11. Економічна сутність банківських операцій та послуг, їх відмінні риси.
12. Які банківські операції та послуги пропонує універсальний банк?
13. Чому серед фінансових посередників ключове місце займають банки?
14. Дайте характеристику посередницьких операцій банківської діяльності?
15. Чому правовий підхід на дає змогу визначити сутність банку. Наведіть приклади?
16. У чому полягає суть головного принципу банківської діяльності?
17. Як можна класифікувати банківські операції за економічним змістом?

18. В якій формі здійснюються внески до статутного капіталу банку?
19. Які юридичні та фізичні особи не можуть бути засновниками та акціонерами комерційного банку?
20. Як можна класифікувати банківські операції за функціональною ознакою?
21. За рахунок яких джерел формується статутний капітал банку?
22. У чому полягає головна мета ліцензування банківської діяльності?
23. Який порядок державної реєстрації банків?
24. Які особливості державної реєстрації банків з іноземним капіталом?
25. Який механізм прийняття рішення щодо видачі ліцензії?
26. Які відмінності у порядку створення та реєстрації підприємств і банків ви знаєте?
27. В яких випадках НБУ має право відмовити засновникам у реєстрації банку?
28. В яких випадках НБУ має право відмовити банку у видачі ліцензії?
29. Які встановлено основні умови видачі банкам ліцензії на здійснення банківських операцій?
30. Які операції є виключно банківськими з метою ліцензування?
31. Для здійснення яких операцій в НБУ необхідно отримати письмовий дозвіл?
32. Який порядок державної реєстрації філій банків?
33. Яка структура Плану рахунків бухобліку комерційного банку?
34. Організаційна структура комерційного банку
35. У чому полягає економічне призначення центрального банку в ринковій економіці?
36. Які аргументи можна привести "за" і "проти" незалежного статусу центральних банків?
37. Які аргументи можна привести "за" і "проти" виконання центральним банком функції органу банківського нагляду?
38. Яке місце Національний банк України займає у вітчизняній фінансово- кредитній системі?
39. Що є вищим керівним органом НБУ та які основні завдання на нього покладено?

40. Яким чином побудована організаційна структура НБУ?
41. Охарактеризуйте відносини НБУ з органами державної влади.
42. Які послуги комерційним банкам надає Національний банк?
43. Для чого НБУ надає кредити комерційним банкам?
44. Яким законом регулюється діяльністьНБУ? Дайте характеристику його структурних елементів.
45. Який визначений механізм підзвітності НБУ?
46. Яке головне завдання НБУ?
47. Які основні функції виконує Національний банк?
48. У чому сутність операцій НБУ на відкритому ринку?
49. Як структурно побудований план рахунків бухобліку НБУ?

Підсумкові тестові завдання до модуля 1

1. Що з нижче наведеного є особливістю банківської діяльності:

а) функціонування у сфері обліку;
б) функціонування у сфері обміну;
в) функціонування у галузі виробництва;
г) здійснення банківських операцій.

2. Постійний обіг банкнот забезпечив:

а) банк Венеції у 1171 році;
б) Стокгольмський банк;
в) Французький банк у 1694 році;
г) Англійський банк.

3. Яка з наведених нижче систем розрахунків є сутністю жиро-розрахунку:

а) система безготівкових розрахунків;
б) система безготівкових розрахунків між клієнтами в межах одного банку;
в) система безготівкових розрахунків між клієнтами різних банків;
г) система готівкових розрахунків між різними банками.

4. Французьким словом banque в стародавні часи називали:

а) міняйла;
б) лавку міняйли;
в) власника капіталу;
г) скриню міняйли.

5. Які з переваг отримали підприємці завдяки жиро-розрахункам:
а) зменшились обсяги боргових зобов'язань;
б) можливість зберігати свої активи в дорогоцінних металах;
в) збільшився власний капітал;
г) збільшились обсяги реалізованого товару.

6. Яка з перерахованих особливостей банківської діяльності визначає банк фінансовим посередником:
а) функціонування в сфері обміну;
б) функціонування в сфері виробництва;
в) облікова діяльність;
г) функціонування в галузі інформації.

7. Які з перерахованих фінансових посередників мають найбільший вплив на грошовий обіг:
а) банки;
б) страхові компанії;
в) кредитні спілки;
г) лізингові компанії.

8. Який з комплексів посередницьких операцій є базовим в банківській діяльності:
а) обмін валюти, приймання вкладів, надання позичок;
б) приймання вкладів, надання позичок, проведення розрахунків;
в) збереження цінностей, приймання вкладів, проведення розрахунків;
г) проведення розрахунків, надання позичок, обмін валюти.

9. Які з перерахованих функцій виконують банки:
а) трансформаційна;
б) платіжно-розрахункова;
в) ощадно-капіталотворча;
г) кредитно-інвестиційна.

10. На макроекономічному рівні банк є:

а) інформаційним центром;

б) підприємством;

в) посередником;

г) емісійним центром.

11. Що є інструментами зовнішнішнього правового впливу на діяльність банків:

а) статут;

б) накази;

в) закони України;

г) внутрішні інструкції.

12. Банківська система України за своєю структурою є:

а) однорівнева;

б) дворівнева;

в) трирівнева;

г) багаторівнева.

13. Що є інструментами внутрішнього правового впливу на діяльність банків:

а) статут;

б) закони України;

в) нормативні документи НБУ;

г) Конституція України.

14. Які з перерахованих банків є державними:

а) Укрінбанк;

б) Укрпромбанк;

в) Укрексімбанк;

г) Укрсоцбанк.

15. На мікроекономічному рівні банк є:

а) інформаційним центром;

б) підприємством;

в) посередником;

г) емісійним центром.

16. Які з приведених класифікаційних ознак банків відповідають критерію за формою власності:

а) змішані;

б) спеціалізовані;
в) регіональні;
г) іпотечні.

16. Які з приведених класифікаційних ознак банків відповідають критерію за колом здійснюваних операцій:
а) іноземні;
б) універсальні;
в) акціонерні;
г) інвестиційні.

17. Які з приведених класифікаційних ознак банків відповідають критерію за спеціалізацією:
а) змішані;
б) спеціалізовані;
в) іпотечні;
г) універсальні.

18. Які з приведених класифікаційних ознак банків відповідають критерію за організаційно-правовою формою:
а) іноземні;
б) іпотечні;
в) акціонерні;
г) ощадні.

19. В якому році з'явився перший акціонерний банк:
а) 1171;
б) 1661;
в) 1694;
г) 1799.

20. Іпотечні банки здійснюють:
а) мобілізацію довгострокових вкладень для надання кредитів;
б) надання довгострокових позик під заставу землі та нерухомості;
в) збереження вкладів населення;
г) споживче кредитування населення.

21. Які з перерахованих нижче грошових засобів відносяться до складу активних операцій?:
а) кредити отримані в інших комерційних банках;

б) кошти в операційній касі банку;
в) кредити надані юридичним особам;
г) кошти вкладників.

22. Які з перерахованих нижче категорій учасників можуть бути засновниками банку?:
а) громадські та благодійні організації;
б) юридичні і фізичні особи;
в) юридичні особи, в яких банк має істотну участь;
г) держава в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів.

23. Які з перерахованих нижче грошових засобів відносяться до складу пасивних операцій?:
а) кредити отримані в інших комерційних банках;
б) статутний капітал;
в) кредити надані юридичним особам;
г) кошти на коррахунках в інших банках.

24. В яких випадках банк має право розпочинати банківську діяльність?:
а) за умови реєстрації в державному реєстрі банків;
б) отримання письмового дозволу НБУ;
в) отримання банківської ліцензії;
г) отримання банківської ліцензії та письмового дозволу НБУ.

25. Які з перерахованих нижче органів банку є контрольними?:
а) правління банку;
б) ревізійна комісія;
в) загальні збори акціонерів;
г) спостережна рада.

26. В яких з випадків НБУ може відкликати банківську ліцензію комерційного банку?:
а) порушення порядку державної реєстрації банку;
б) порушення законодавчої та нормативної бази, щопризвели до значної втрати активів та неплатоспроможності банку;
в) якщо банк на протязі одного року після отримання ліцензії не здійснив ні однієї операції;
г) якщо банк не подав вчасно річної звітності в НБУ.

27. Для створення місцевого кооперативного банку необхідний статутний капітал у розмірі:

а) 5 млн євро;

б) 7 млн євро;

в) 10 млн євро;

г) сума визначається засновниками.

28. На основі яких документів здійснюють діяльність банківські філії?:

а) статуту банку;

б) договору про кореспондентські відносини між банками;

в) банківської ліцензії;

г) положення про філію та дозволу банку на здійснення операцій.

29. Які з перерахованих нижче особливостей притаманні Плану рахунків бухобліку комерційного банку?:

а) мультивалютність;

б) наявність управлінського обліку;

в) моновалютність;

г) наявність позабалансового обліку.

30. Який з принципів є головним щодо управління банківською діяльністю?:

а) розподіляй та владствуй;

б) клієнтів менше – операцій та послуг більше;

в) купуй дорого – надавай якісно;

г) купуй дешевше – продавай дорожче.

31. На який термін обирається Рада НБУ?:

а) 3 роки; б) 4 роки;

в) 5 років; г) 7 років.

32. Держава дістала можливість впливати на пропозицію грошей завдяки:

а) концентрації та монополізації виробництва;

б) концентрації та монополізації банкнотної емісії;

в) купівлі певної кількості комерційних банків;

г) введенню норм обов'язкового резервування для комерційних банків.

33. З якою метою центральний банк здійснює емісію готівки?:

а) забезпечити готівкою комерційні банки в обмін на їх резерви;

б) забезпечити готівкою комерційні банки в обмін на їх ресурси;

в) забезпечити готівкою комерційні банки в обмін на їх акції;

г) забезпечити готівкою комерційні банки в обмін на їх капітал.

34. Що сприяло виникненню емісійних банків?:

а) потреба в регулюванні діяльності комерційних банків;

б) потреба в зниженні інфляції;

в) потреба в централізації банкнотної емісії;

г) потреба в банку для здійснення державних операцій.

35. Що з перерахованого належить до компетенції Ради НБУ?:

а) організація діяльності НБУ;

б) затвердження доходів та витрат;

в) забезпечення реалізації монетарної політики;

г) розробка основних засад грошово-кредитної політики.

36. У чому полягає головне призначення центрального банку?:

а) регулюванні діяльності комерційних банків;

б) управлінні золотовалютним резервом;

в) управлінні грошовим оборотом;

г) нагляді за діяльністю комерційних банків.

37. Що з перерахованого складає систему управління НБУ?:

а) Рада НБУ та Правління НБУ;

б) Голова Правління НБУ та Правління НБУ;

в) Верховна Рада та Рада НБУ;

г) Голова Правління НБУ та Рада НБУ.

38. Величина банківського мультиплікатора показує:

а) скільки коштів може бути введено в обіг на одиницю залучених ресурсів;

б) скільки коштів може бути введено в обіг на одиницю виданих кредитів;

в) скільки коштів може бути введено в обіг на одиницю власного капіталу;

г) скільки коштів може бути введено в обіг на одиницю отриманого прибутку.

39. Рада НБУ складається з:

а) 7 осіб; б) кількість визначає Голова Правління НБУ;

в) 15 осіб; г) кількість визначає Голова Ради НБУ.

40. Що з перерахованого є грошима підвищеної ефективності?:

а) резерви комерційних банків;

б) депозити в комерційних банках;

в) кредити, що видані суб'єктам підприємництва;

г) готівка в обігу.

41. Яким законом НБУ надано право законодавчої ініціативи у Верховній Раді?:

а) Законом України "Про банки і банківську діяльність";

б) Законом України "Про Національний банк України";

в) Конституцією України;

г) Цивільним кодексом України.

42. Які з принципів функціонування НБУ передбачені законом "Про НБУ"?:

а) принцип горизонтальної структури управління;

б) принцип незалежності;

в) принцип вертикальної структури управління;

г) принцип демократичності.

43. Які з наведених способів рефінансування комерційних банків використовує НБУ?:

а) купівля акцій комерційних банків;

б) купівля цінних паперів у комерційних банків на умовах операцій РЕПО;

в) надання кредитів комерційним банкам;

г) ломбардне кредитування.

44. В якому законі визначено головне завдання НБУ – забезпечення стабільності національної грошової одиниці гривні?:

а) Закон України “Про банки і банківську діяльність”;

б) Закон України “Про Національний банк України”;

в) Конституція України;

г) Цивільний кодекс України.

45. Що з перерахованого є інструментами грошово-кредитної політики НБУ?:

а) страхування депозитів;

б) регулювання обов’язкових резервів;

в) регулювання діяльності комерційних банків;

г) управління процесом інфляції.

МОДУЛЬ 2. ОПЕРАЦІЇ З ФОРМУВАННЯ РЕСУРСНОЇ БАЗИ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

Змістовий модуль 3. Економічна сутність ресурсної бази та механізм формування власного капіталу банку

- економічна сутність ресурсної бази комерційного банку;
- склад, структура та функції власного капіталу банку;
- операції з формування власного капіталу комерційного банку.

У змістовному модулі розкрито питання економічної сутності, складу, структури ресурсної бази комерційного банку та з'ясовано механізм формування власного капіталу

Тема 3. Операції банків з формування власного капіталу

План, логіка викладення матеріалу:

3.1. Економічна сутність, склад та структура ресурсів банку

3.2. Власний капітал банку та особливості його формування

Після вивчення теми студент повинен знати:

- економічну характеристику банківських ресурсів;
- склад та структуру ресурсної бази комерційного банку;
- економічну сутність та функції капіталу банку;
- механізм формування власного капіталу банку.

3.1. Економічна сутність, склад та структура ресурсів банку

На мікроекономічному рівні банк є підприємством, що здійснює посередницьку діяльність на грошовому ринку. Сутність посередницької діяльності комерційного банку полягає з одного боку в купівлі тимчасово-вільних коштів, а з іншого боку в їх продажу на грошовому ринку. Очевидно, що банк на грошовому ринку, постійно здійснює операції із залучення та розміщення грошових коштів.

Операції із залучення тимчасово-вільних коштів в банк формують ресурсну базу, а операції із їх розміщення характеризують обсяги діяльності комерційного банку. Отже, ефективність діяльності комерційного банку залежить від наявності в його розпорядженні певної суми грошових коштів, що складають ресурсну базу. Грошові

ресурси – фінансова основа всіх видів активних операцій, продуктів, послуг, що надаються або проводяться комерційним банком.

В науковій літературі існують різні підходи, до визначення поняття ресурсної бази комерційного банку. Аналіз різних джерел економічної літератури показує, що сьогодні використовуються і найчастіше вживаються поняття: „ресурси комерційного банку", „банківські ресурси", „ресурсна база комерційного банку" та „ресурсний потенціал банку". Іноді дані поняття вживаються як тотожні, але часто в їх визначенні існують суттєві відмінності.

Ресурсна база банку визначається, а іноді ототожнюється з капіталом банку. Так В. В. Кисельов визначає ресурсну базу через капітал і приводить таке визначення: **«Ресурсна база комерційного банку – це той сукупний капітал, який створюється в результаті проведення банком політики збільшення власного капіталу та залучених коштів і використовується для здійснення активних операцій з метою реалізації суспільних і власних інтересів»**. Як бачимо, за цим визначенням банківський капітал складається не лише з власного капіталу і використовується банком для реалізації інтересів; сукупний капітал називається ресурсною базою комерційного банку.

О.В. Дзюблюк «ресурсну базу» прирівнює до коштів, залучених у різного роду пасиви. Фактично поняття «**ресурсна база**» та «**банківські ресурси**» ототожнюються.

Інше визначення ресурсної бази (Ж.В. Мартинюк) зводиться до частини грошового ринку, представленої «сукупністю виведених з обігу коштів господарських суб'єктів і грошових доходів населення, які мобілізуються банком на умовах виникнення зобов'язання власності та боргу для подальшого розміщення серед юридичних і фізичних осіб, яким необхідні банківські ресурси, з метою одержання прибутку».

На думку М.Д.Алексеєнко, термін «ресурсна база» найбільш придатний для розроблення стратегічних засад формування банківських ресурсів, тоді як термін «банківські ресурси» відображає кошти, що фактично вже знаходяться у розпорядженні банків. Ідеться передусім про те, що термін «ресурсна база» характеризує можливість залучення банками з грошового ринку коштів, які вже задіяні або ще не задіяні в банківському і грошовому обороті, що створює засади розширення банківської діяльності. Ресурсна база залежить, з одного боку, від масштабів грошового ринку, зокрема обсягу пропозиції грошей, а з іншого – від обсягів фінансування потреб держави, частки грошей у позабанківському обігу.

На макроекономічному рівні пропозиція грошей має своєю природною межею загальну масу грошей в обігу і не може перевищити її. Однак зміни в пропозиції можуть бути спричинені зміною завдань і цілей монетарної політики центрального банку, які можуть вимагати чи то зменшення, чи то збільшення маси грошей в обігу.

На мікроекономічному рівні пропозиція грошей залежить від зміни дохідності розміщення їх у відповідні активи, насамперед від зміни процентної ставки. Чим вища процентна ставка, тим більше грошей пропонується в позичку, і навпаки. Взаємозв'язок понять «ресурсна база банку», «банківські ресурси» та «банківський капітал» показано на рисунку 3.1.

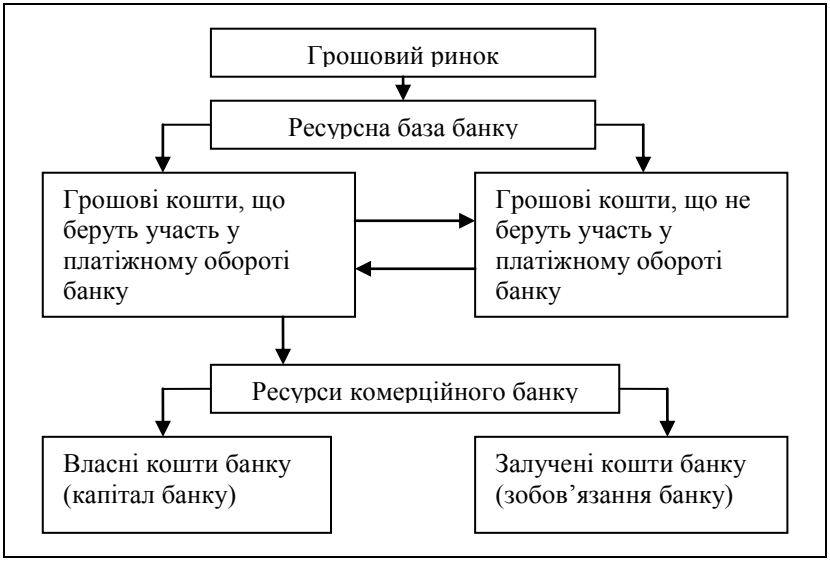

Рисунок 3.1. – Взаємозв'язок понять «ресурсна база», «банківські ресурси» та «банківський капітал»

Банківські ресурси – це сукупність грошових коштів, що надходять у розпорядження банку з різних джерел та використовуються ним для здійснення активних операцій. Так визначаються банківські ресурси в економічному за редакцією А.Н. Азриліяна та фінансовому Н.В. Геретовського словниках.

Ряд економістів, зокрема А.М. Мороз, О. Кириченко, Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С. визначають банківські

ресурси так: **«Банківські ресурси – сукупність коштів, які перебувають у розпорядженні банків і використовуються ними для кредитних, інвестиційних та інших активних операцій».**

В.І.Міщенко та Н.Г.Слов'янська **визначають ресурси комерційного банку як сукупність зобов'язань та капіталу, що належать постачальникам коштів.** Іншими словами, ресурси комерційного банку – це сукупність грошових коштів, що знаходяться у розпорядженні банку і використовуються ним для виконання своїх операцій.

З невеликим уточненням зазначимо, що *банківські ресурси - це сукупність коштів, які є власністю банку або тимчасово перебувають у його розпорядженні і протягом певного часу використовуються в банківській діяльності з метою задоволення потреб клієнтів та отримання прибутку.*

Ряд науковців, зокрема А.М.Мороз, М.І.Савлук, О.В.Васюренко, ототожнюють ресурси комерційного банку та ресурсний потенціал банку і дають таке визначення: **«Ресурсний потенціал банку – це сукупність усіх коштів, що перебувають у його безпосередньому розпорядженні, і коштів, які можуть бути потенційно залучені банком унаслідок проведення ефективної повномасштабної банківської діяльності або прирощені чи втрачено в разі проведення активних операцій.»**

Розглядаючи економічний зміст ресурсів комерційних банків, необхідно зазначити, що їх перелив здійснюється на кредитній основі й що вони є своєрідним **товаром**. **Споживча вартість банківських ресурсів полягає у спроможності функціонування як капітал і приносити дохід у вигляді позичкового процента, який є складовою банківських прибутків.** З огляду на це вважається, що поняття "ресурси комерційного банку" можна розглядати в двох аспектах.

По-перше, традиційні банківські ресурси являють собою акумульовані банком тимчасово вільні кошти господарства й населення на умовах виникнення зобов'язань власності чи боргу для подальшого розміщення на ринку з метою вилучення прибутку. **Ці кошти, по суті, вільна частина пасиву балансу комерційного банку, тому пропонується вважати їх банківськими ресурсами у вузькому розумінні.**

По-друге, у зв'язку з тим, що поняття "ресурс" (від французького "resources") трактується не лише як "засоби і запаси", а й як "можливості" це дає право застосовувати його до поняття банківські ресурси у широкому розумінні. **У цьому разі, окрім**

традиційних банківських ресурсів, у дане поняття можна включити й реальні можливості банків не лише акумулювати кошти в зобов'язання боргу або з власності, а й можливості вилучати прибуток від проведення дохідних банківських операцій (тобто дохідних активних, комісійних і посередницьких операцій). Розмір же прибутку має бути достатнім для окупності залучення та запозичення ресурсів і поступового зростання капіталу банку.

Згідно з міжнародними стандартами бухгалтерського обліку чистий реальний залишок зобов'язань банку і його капіталу складає ресурси комерційного банку рисунок 3.2.

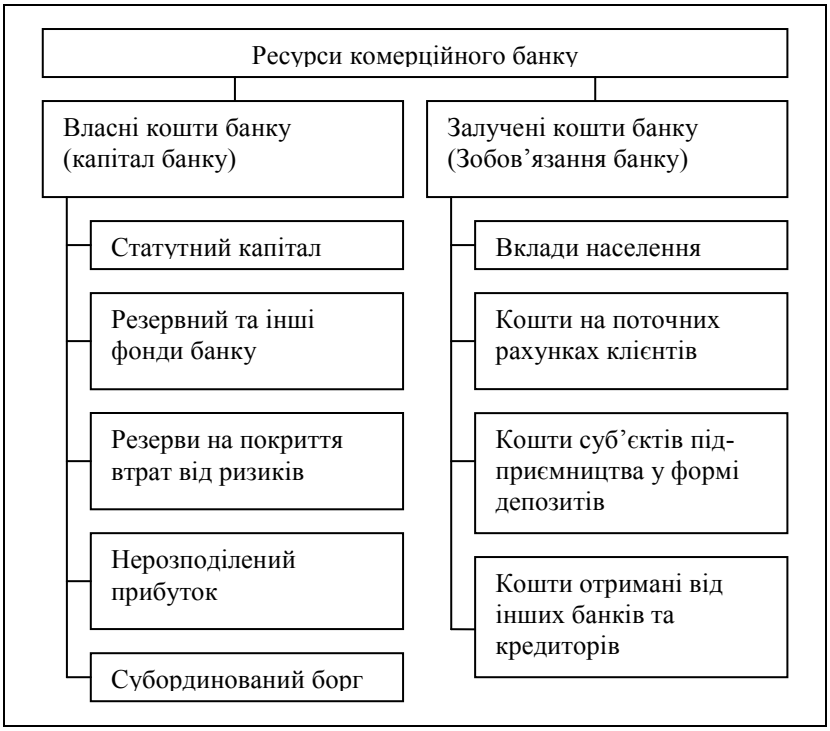

Рисунок 3.2. – Склад ресурсів банку за відображенням в обліку

Саме наявність або відсутність права власності на деякі складові банківських ресурсів є підставою для їх розмежування на власні і чужі, тобто такі що не належать банку, але на відповідних умовах можуть бути задіяні в кредитно-інвестиційних операціях.

Ресурси кожного комерційного банку мають конкретну структуру, тобто співвідношення між власними, залученими та запозиченими коштами. Ця структура складається насамперед під впливом конкретних умов: універсалізації чи спеціалізації банку, його кредитної тактики і стратегії, позиції на грошовому ринку, обсягу продуктів і послуг, які пропонуються клієнтам. Водночас слід зазначити, що структура ресурсної бази окремого банку є індивідуальною і залежить від ступеня спеціалізації банку, універсалізації банківських операцій та інших факторів. На рисунку 3.3 показано класифікаційні ознаки ресурсів комерційного банку.

Рисунок 3.3. – Класифікаційні ознаки ресурсів комерційного банку

Для зручності розгляду та практичної оцінки джерел

банківських ресурсів вдаються до їхньої класифікації. **Є кілька різних класифікацій ресурсів комерційних банків, побудованих на основі різних критеріїв рисунок 3.3, а саме:**

а) за економічним змістом:

- власні кошти, що складаються із статутного фонду, резервного та інших фондів, що створюються в процесі діяльності банку;
- нерозподілений прибуток банку;кошти банків-кореспондентів;кошти клієнтів на рахунках банків;
- грошові заощадження населення, що формуються в результаті зменшення поточного особистого споживання населення;
- міжбанківські кредити, включаючи кредити від НБУ;
- цінні папери випущені;
- інші ресурси.

б) за місцем мобілізації:

- ті, що мобілізуються самим банком;
- придбані в інших банках.

в) за можливістю прогнозування величини ресурсу:

- ті, що піддаються безпосередньому прогнозуванню;
- ті, що піддаються опосередкованому прогнозуванню.

г) за джерелом утворення:

- власні;
- залучені (кошти, які банк залучає на вклади і депозити);
- запозичені (кошти, які банк залучає шляхом випуску облігацій або міжбанківських кредитів).

д) за терміном використання:

- короткострокові;
- довгострокові.

В банківській діяльності постійно постає питання формування оптимального складу й структури ресурсної бази, що має забезпечити вирішення головної проблеми банківської діяльності "прибутковість-ліквідність". Для вирішення даної проблеми, комерційний банк здійснює формування своєї ресурсної бази (тобто залучення й запозичення коштів у боргові зобов'язання й формування власного капіталу), орієнтуючись на:

- максимізацію доходів комерційного банку;
- мінімізацію витрат, пов'язаних із формуванням банківських ресурсів;
- максимальну віддачу механізму захисту банківських ресурсів від втрат.

Найризиковіші серед строкових депозитів – це вклади населення. Практика свідчить, що останні орієнтуються перш за все на ринкову кон'юнктуру. Повністю залежні від ринку, ці кошти є високомобільними, занадто сильна орієнтація на них при настанні несприятливої ситуації може поставити банк у скрутне фінансове становище у результаті масового відпливу коштів. Строкові депозити дають змогу здійснювати довгострокові кредитні операції, що приносить більший дохід банку.

Вклади населення є одним із найбільш стійких джерел банківських ресурсів, тому важливо підвищувати зацікавленість населення в заощадженнях, зокрема, за рахунок організації сімейних вкладів, активізації операцій за виграшними вкладами, розширення практики цільових вкладів тощо. Реклама цільових вкладів впливає на свідомість вкладника, змушує клієнта замислитись над метою зберігання заощаджень, а при збігові вкладу та потреб клієнта саме цільове призначення вкладу є додатковим стимулом для клієнта.

Несприятливе прагнення деяких законодавців обкласти податком вклади громадян, внаслідок чого може бути перекрито одне з найбільших джерел банківських ресурсів. Проблемою в залученні коштів населення є вимога наявності ідентифікаційного коду, чим порушується пропагована таємниця вкладу, що й відлякує громадян.

Кошти юридичних осіб як залучені ресурси мають короткостроковий характер. Податковий тиск змушує значну частину суб'єктів підприємницької діяльності працювати "в тіні", внаслідок чого чимало коштів не перебуває у банківському обігу. На цей вид ресурсу впливає ряд чинників:

- мінімальні витрати з обслуговування роблять цей ресурс найдешевшим серед банківських зобов'язань, враховуючи реальні проценті виплати;
- ведення поточних рахунків клієнтів зобов'язує банк підтримувати найвищий рівень першокласних ліквідних активів;
- найменша порівняно з іншими видами банківських зобов'язань залежність від кон'юнктури ринку пояснюється призначенням даних коштів – здійснення функцій засобу обороту.

Банк може прогнозувати кошти на поточних рахунках, вивчаючи економічну ситуацію в країні, регіонах, а також здійснюючи оперативне спостереження за грошовими потоками, що дає змогу йому об'єктивніше оцінювати платоспроможність клієнта і перспективу стану його поточного рахунка.

Міжбанківський кредит як джерело формування ресурсів банку важко оцінити однозначно. Як інструмент залучення коштів,

використовуваних для подальшого розміщення в дохідні кредитні операції в трансформаційній економіці, можливе використання лише кредитів рефінансування під реальні кредитні вкладення. Кредити комерційних банків можна рекомендувати включати у ресурсну базу банку переважно для підтримки поточної ліквідності. Оптимальний граничний рівень міжбанківського кредиту в ресурсній базі може становити не більш як 5%.

З поняттям ресурсів тісно пов'язане поняття банківської ліквідності, яка відіграє важливу роль як у діяльності самих банків, так і у фінансовій системі країни. Щоденна робота з підтримки достатнього рівня ліквідності є неодмінною умовою самозбереження та виживання банку.

Ліквідність банку – це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші витрати).

Сутність проблеми ліквідності полягає в тому, що попит на ліквідні засоби рідко дорівнює їх пропозиції в будь-який момент часу, тому банк постійно має справу або з дефіцитом ліквідних коштів, або з їх надлишком. Дефіцит ліквідних засобів призводить до порушення нормативних вимог центральних банків, штрафних санкцій і – що найнебезпечніше для банків – до втрати депозитів. Проблеми ліквідності банку можуть виникати як при здійсненні пасивних операцій банку (зняття коштів з клієнтських рахунків, погашення заборгованості банком тощо), так і внаслідок проведення активних операцій (видача чи пролонгація кредитів), якщо рішення про розміщення коштів приймається раніше, ніж знайдено відповідні джерела фінансування.

Ліквідність тісно пов'язана (а іноді і змішана) з поняттям платоспроможності, яке тлумачиться як здатність банку вчасно і в повному обсязі відповідати за своїми зобов'язаннями. Ліквідність банку значною мірою визначається його платоспроможністю, яка залежить і від ряду інших чинників, таких, як розмір капіталу і спеціалізація банку, диверсифікація банківських послуг, загальний рівень ризиковості діяльності, співвідношення власних і залучених коштів.

Ефективність процесу управління банківською ліквідністю оцінюється за двома основними характеристиками: швидкістю перетворення активів в грошову форму і задоволення потреби в

грошових коштах (часовий компонент) та вартістю підтримки певного рівня ліквідності (вартісний компонент). Адже найбільш стабільні джерела коштів потребують найвищих витрат, а найбільш ліквідні активи – непрацюючі та низькодохідні.

Важливим етапом процесу управління ліквідністю має бути постійний аналіз ресурсної бази з погляду стабільності та імовірності зняття клієнтами коштів зі своїх рахунків. **За ступенем стабільності зобов'язання поділяються на три групи:**

- зобов'язання за "гарячими грошима" або "летючі вклади" – кошти, які можуть бути зняті з рахунків без попередження і чутливо реагують на зменшення процентної ставки на ринку. До даної групи належать міжбанківські позики з нефіксованим строком погашення, кредити "овернайт" тощо.
- мінливі зобов'язання – це кошти, значна частина яких може бути вилучена з банку у будь-який час, але певна сума залишків перебуває на рахунках. Це поточні, розрахункові, бюджетні рахунки клієнтів, коррахунки інших банків, рахунки фізичних осіб, чекові рахунки, кредитори тощо.
- стабільні зобов'язання або основні вклади – джерела коштів, за якими ймовірність довгострокового відпливу грошей мінімальна. До даної групи належать ощадні рахунки, депозитні сертифікати, строкові вклади, недепозитні джерела коштів з фіксованими строками погашення, кошти від продажу цінних паперів.

Банки повинні постійно управляти ліквідністю, підтримуючи її на достатньому рівні для своєчасного виконання всіх прийнятих на себе зобов'язань з урахуванням їх обсягів, строковості й валюти платежів, забезпечуючи потрібне співвідношення між власними та залученими коштами, формувати оптимальну структуру активів із збільшенням частки високоякісних активів з прийнятним рівнем кредитного ризику для виконання правомірних вимог вкладників, кредиторів та всіх інших клієнтів.

Традиційно ресурси комерційного банку формуються за рахунок різних джерел. Одним із джерел формування і збільшення ресурсної бази банківської установи є власні кошти або капітал банку.

У вітчизняній та зарубіжній літературі суть капіталу як категорії визначається з точки зору джерел його формування, серед яких можна виділити: акціонерний капітал; резервний капітал; нерозподілений прибуток (частина прибутку, яка залишається після виплати дивідендів і відрахувань в резервні фонди). Саме ж поняття "капітал" (англ., фр. - capital; лат. - capitalis) означає багатство у формі грошових коштів, цінних паперів,

нерухомості, яке використовується для самозбільшення.

Поряд із власним капіталом наступним важливим джерелом фінансових ресурсів банку є залучені кошти клієнтів та кредитних установ. **Залучені ресурси - це тимчасово вільні кошти вкладників, мобілізовані банком на певних умовах і на певний термін чи до запитання**. У світовій банківській практиці всі залучені ресурси за способом їх акумуляції групують таким чином:

- депозити;
- недепозитні залучені кошти.

Депозит (вклад) - це грошові кошти у готівковій або безготівковій формах, національній або іноземній валютах, передані до банку їх власником або третьою особою за рахунок і за дорученням власника для зберігання на визначених умовах. **Операції, пов'язані із залученням коштів для вкладів називаються *депозитними***. Депозитним може бути будь-який відкритий клієнту в банку рахунок, на якому зберігаються його грошові кошти.

Недепозитні залучені кошти - це кошти, які банк отримує у вигляді позички або шляхом продажу власних боргових зобов'язань на ринку. Недепозитні джерела банківських ресурсів відрізняються від депозитних тим, що мають, по-перше, неперсональний характер, тобто не асоціюються із конкретним клієнтом банку, а залучаються на ринку на конкурентній основі, і по-друге, ініціатива залучення цих коштів належить самому банку. Недепозитними залученими ресурсами користуються в основному великі банки. Придбання недепозитних коштів здійснюється великими сумами, тому їх вважають операціями, що мають оптовий характер.

3.2. Власний капітал банку та особливості його формування

Первісна роль, у процесі створення ресурсної бази банку, належить формуванню власного капіталу банку. Зміцнення ресурсної бази вітчизняних банків, інтеграція банківської системи у світову економіку значною мірою залежатимуть від зростання обсягів власних капіталів банків.

Термін „капітал" (capitalis) походить з латини і означає „головний". В той же час в англійській та французькій мовах „капітал" (capital) вживається у значенні багатства у вигляді грошей, майна, цінних паперів, яке використовується власниками для його примноження та накопичення.

Власний капітал комерційного банку являє собою кошти і

виражену у грошовій формі частину майна, які належать його власникам, забезпечують економічну самостійність і фінансову стійкість банку, використовуються для здійснення банківських операцій та надання послуг з метою одержання прибутку. *Власні кошти або капітал банку – головний показник його здатності до розвитку, можливості витримувати конкуренцію, здійснювати його подальший розвиток.*

Капітал банку складається з:

- статутного фонду, який утворюють кошти акціонерів, які придбали акції банку;
- резервного фонду, що створюється за рахунок прибутку для покриття можливих збитків та втрат;
- нерозподіленого прибутку.

Розмір і динаміка капіталу банку, формування й шляхи його збільшення – найважливіші питання банківської діяльності, тому що ***капітал є інструментом зміцнення довіри з боку клієнтів, вкладників і кредиторів до банківської установи****, а також до банківської системи в цілому*.

У порівнянні з іншими сферами підприємницької діяльності власний капітал комерційного банку має незначну питому вагу у сукупному банківському капіталі. Так частка власного капіталу комерційного банку у сукупному капіталі складає 8-10%, в той час як власний капітал підприємств складає 40-60% сукупного капіталу. Власний капітал банку використовується передусім для страхування інтересів вкладників і кредиторів банку, на гарантування прибутковості та фінансової стійкості комерційних банків, а також на покриття поточних збитків від банківської діяльності. В той же час власний капітал підприємства призначений для забезпечення платоспроможності та виконання оперативних функцій.

Отже, порівняно з іншими сферами підприємницької діяльності власний капітал банку має незначну питому вагу в сукупному банківському капіталі. Це пояснюється специфікою діяльності банків як фінансових посередників, що здійснюють мобілізацію тимчасово вільних коштів на грошовому ринку з подальшим розміщенням їх серед юридичних і фізичних осіб. Тому власний капітал у банківській діяльності має дещо інше призначення, аніж в інших сферах підприємництва. Це чітко простежується через виконувані власним капіталом банку функції рисунок 3.4.

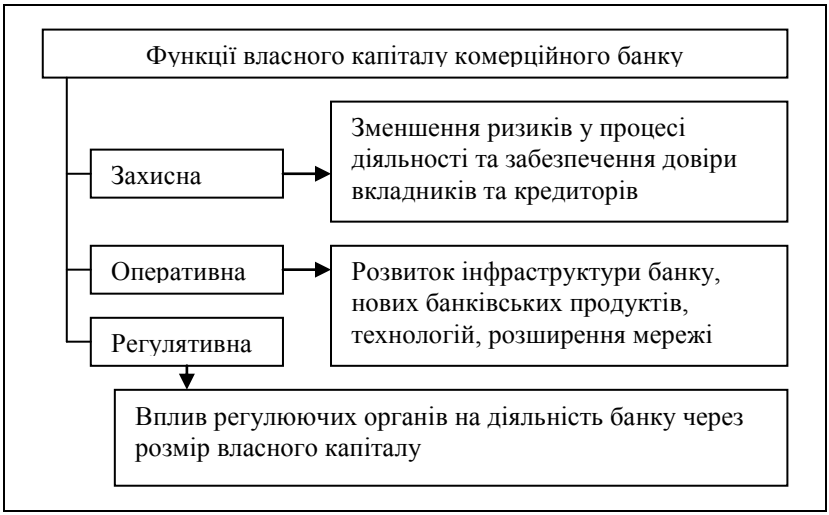

Рисунок 3.4. – Функції власного капіталу комерційного банку

Основними функціями, які виконує власний капітал комерційного банку є:

- захисна (полягає у зменшенні ризику в процесі проведення банками операцій, капітал – це ніби гроші "на чорний день");
- оперативна (підтримка зростання банку (шляхом купівлі нового устаткування, програмних продуктів, фінансування нових видів послуг);
- регулятивна (полягає у необхідності регулювання розміру капіталу з боку держави).

Суть захисної функції власного капіталу полягає у тому, що він слугує насамперед для захисту інтересів вкладників і кредиторів банку, для покриття можливих збитків від банківської діяльності. Ця функція включає гарантування вкладів, яке захищає інтереси вкладників банку у разі його ліквідації чи банкрутства, а також забезпечує функціонування банку у разі виникнення збитків від поточної діяльності. Такі збитки, як правило, покриваються за рахунок поточних прибутків. Якщо поточних прибутків для цього, а також для покриття непередбачених витрат недостатньо, використовується частка власного капіталу. Тому коли банк має достатній резервний капітал та інші подібні резерви, він тривалий час може вважатися фінансово стійким навіть за наявності збитків від поточної діяльності.

Роль захисної функції власного капіталу банку змінюється залежно від низки факторів: загальноекономічного та фінансового стану країни, а також стабільності грошової сфери; стану гарантування вкладів у країні; стратегії і тактики банків, насамперед у галузі підпорядкування їх забезпеченню ліквідності та фінансової стійкості. Чим вищий у країні рівень розвитку гарантування вкладів і здійснення активних операцій, тим менші вимоги до захисної функції власного капіталу і тим менша його сума може знаходитися в обороті банку.

Функція забезпечення оперативної діяльності порівняно із захисною функцією у банківській діяльності є другорядною для власного капіталу банку. Проте недооцінювати чи ігнорувати її не слід, особливо на перших кроках створення та функціонування банку, коли за рахунок власного капіталу формується його інфраструктура та розгортається банківська діяльність. Роль цієї функції власного капіталу відчутна за подальшого розширення та структурного розвитку банку, розроблення та запровадження нових банківських технологій і продуктів.

Сутність регулюючої функції полягає в тому, що через фіксацію розміру власного капіталу (або окремих його складових) органи регулювання та нагляду з боку держави впливають на діяльність банку в цілому. Зокрема, встановлення нормативів капіталу має на меті недопустити надмірної мінімізації банками власного капіталу заради максимізації отримуваних доходів, знизити ризик банкрутства банків і підвищити рівень захисту інтересів вкладників і кредиторів.

Багатофункціональне призначення власного капіталу робить його неоднорідним за складом. Одна його частина, найпостійніша, призначена для забезпечення банківської діяльності, і виступає у формі статутного капіталу, частково резервного та субординованого капіталу, емісійних різниць, переоцінки основних засобів і нематеріальних активів, фондів розвитку банку.

Друга частина власного капіталу призначена для страхування активних та інших операцій і послуг банку від збитків. Вона рухоміша й виступає частково у формі резервного капіталу, резервів для покриття ймовірних збитків від активних операцій.

Третя частина призначена для регулювання розміру власного капіталу, однак може використовуватися й для забезпечення банківської діяльності та для страхових потреб банку. Тому розмір її є найрухомішим, може змінюватися залежно від зміни стратегічних і тактичних цілей самого банку, а також від зміни вимог регулюючих і наглядових органів. Ця частина власного капіталу виступає у формі

нерозподіленого прибутку, частково для цього можуть залучатися кошти на умовах субординованого боргу.

Краще зрозуміти сутність власного банківського капіталу дає змогу класифікація його за різними ознаками, що запропонував М.Д. Алексеєнко:

- *залежно від організаційно-правової форми діяльності комерційного банку* його власний капітал поділяється на акціонерний та пайовий. **Акціонерний капітал** формується початково від випуску та розміщення акцій. **Пайовий власний капітал** формується за рахунок внесків коштів і майна (паїв) у статутний капітал банку. Пайові банки організовуються на засадах кооперативного банку, у яких відповідальність кожного учасника обмежена розміром його внеску. При виході учасника з пайового комерційного банку йому виплачується вартість частини майна банку, пропорційна його частині у статутному капіталі;

- *залежно від форми інвестування* виділяють формування власного капіталу в грошовій, матеріально-речовій формі та у формі фінансових активів;

- *залежно від форми власності* розрізняють такі види банківського капіталу комерційного банку: приватний; колективний; державний;

- *виходячи із резидентност*і розрізняють власний капітал Національний, що сформований і належить на правах власності резидентам України, та іноземний, що сформований та належить на правах власності нерезидентам;

- *за характером використання власниками* розрізняють власний капітал, що нагромаджується (використовується у виробничих цілях) і споживається;

- *відповідно до характеру використання у банківській діяльності* власний капітал комерційного банку поділяється на робочий і неробочий. Робочий – це власний капітал, який приносить дохід банку, неробочий – капітал, вкладений в активи, що не тільки не приносять банку доходів, а іноді фактично збиткові;

- *залежно від способу розрахунку* виділяють балансовий і нормативний або регулятивний капітал. Балансовий власний капітал розраховується як різниця між балансовою вартістю активів і зобов'язань банку. Нормативний власний капітал використовується органами банківського нагляду для обчислення економічних нормативів діяльності комерційних банків та деяких інших потреб.

З деяким уточненням ми пропонуємо класифікаційні ознаки капіталу комерційного банку, що схематично показані на рисунку 3.5.

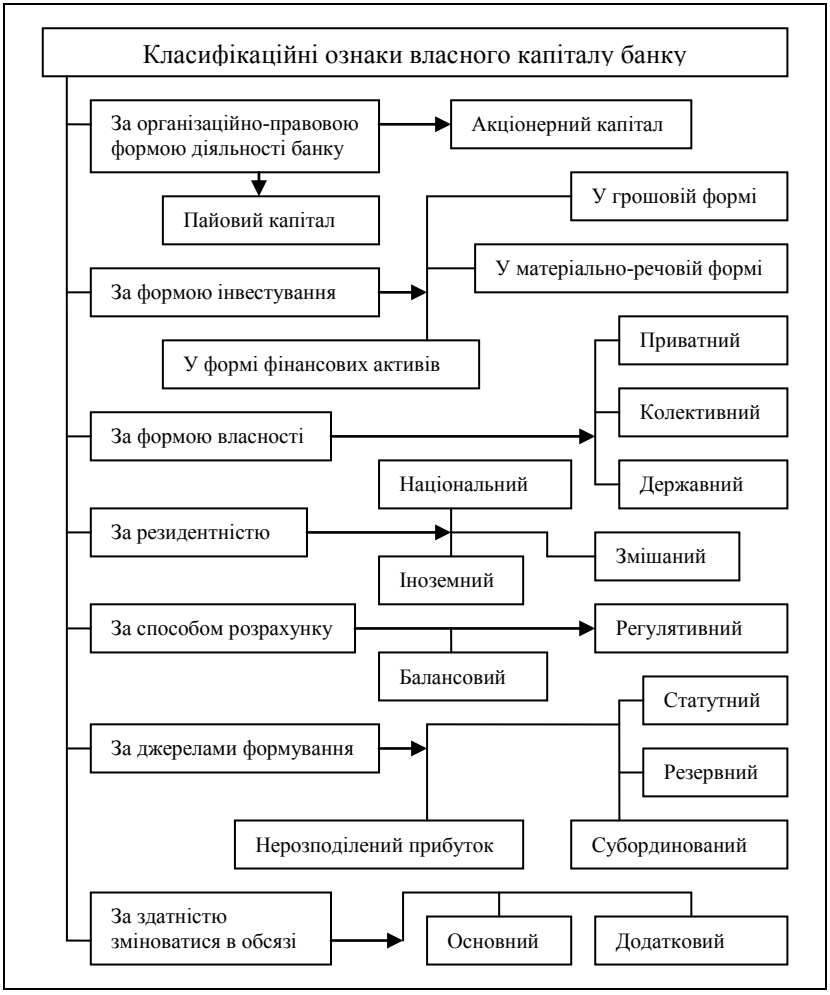

Рисунок 3.5. – Класифікаційні ознаки капіталу комерційного банку

Балансовий капітал достатньо прозорий. Він складається із суми сплаченого статутного капіталу, нерозподілених прибутків минулих років та загальних банківських фондів, що сформовані за рахунок прибутку, а також коригується на результат поточної діяльності (прибутки-збитки) поточного року.

При визначенні капіталу, згідно з вимогами Базельського комітету, застосовуються два основних принципи – **принцип обережності й принцип економічної доцільності**. Основні положення Базельської угоди використовує і Україна. НБУ при визначенні достатності власного капіталу комерційних банків додержується положень цієї угоди адаптованої до умов розвитку вітчизняної банківської системи.

Структурна побудова власного капіталу комерційного банку полягає у виділенні елементів двох рівнів рисунок 3.6:

- основного капіталу (ОК) (капітал першого рівня);
- додаткового капіталу (ДК) (капітал другого рівня).

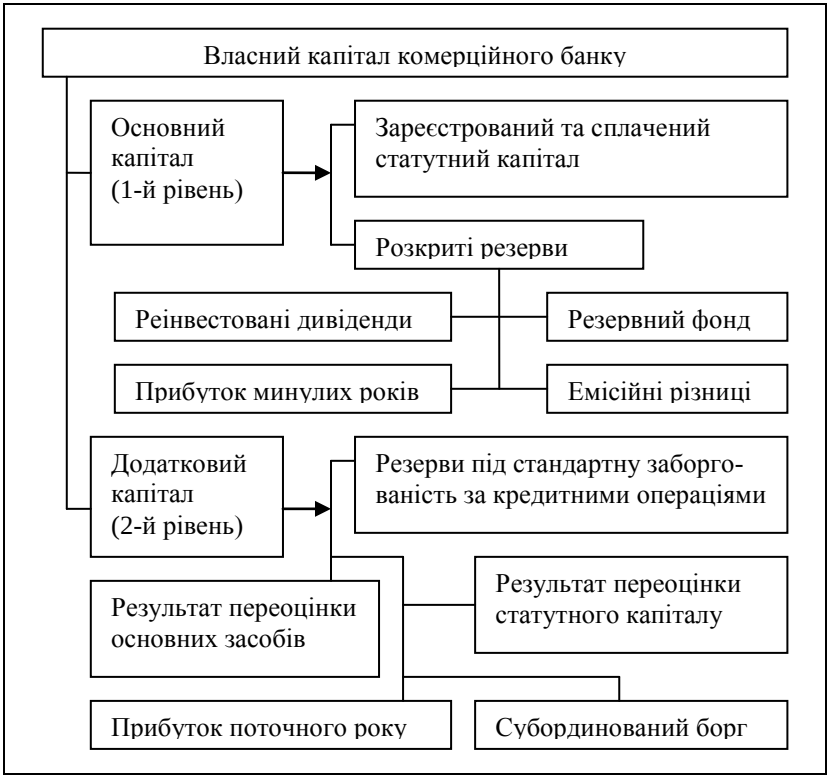

Рисунок 3.6. – Структура власного капіталу комерційно банку

До основного капіталу входить:

а) фактично сплачений зареєстрований статутний капітал;

б) розкриті резерви, що створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку, а саме:

- дивіденди, які направлені на збільшення статутного капіталу, їх називають реінвестованими дивідендами;
- емісійні різниці;
- резервні фонди, що створюються згідно з законами України;
- загальні резерви під невизначені ризики при проведенні операцій;
- прибуток минулих років.

Ці складові частини включаються до основного капіталу лише за умови, що вони відповідають наступним критеріям:

- відрахування до резервів і фондів здійснено з прибутку після оподаткування або з прибутку до оподаткування, скоригованого на всі потенційні податкові зобов'язання;
- призначення резервів, фондів та рух коштів по цих резервах і фондах окремо розкрито в оприлюднених звітах банку;
- фонди мають бути в розпорядженні банку з метою необмеженого і негайного їх використання для покриття збитків.

Загальний розмір основного капіталу визначається з урахуванням можливих втрат за невиконаними зобов'язаннями клієнтів і зменшується на суму:

а) недосформованих резервів під можливі збитки:

- за кредитними операціями;
- операціями з цінними паперами;
- дебіторською заборгованістю;
- сумнівними щодо отримання нарахованими доходами за активними операціями, які просрочені більше 30 днів;
- коштами на коррахунках в банках, які ліквідуються або зареєстровані в офшорних зонах;

б) нематеріальних активів за вирахуванням суми зносу;

в) капітальних вкладень в нематеріальні активи;

г) збитків минулих років і збитків минулих років, що очікують затвердження;

д) збитків поточного року.

До складу додаткового капіталу входять:

- резерви під стандартну заборгованість інших банків;
- резерви під стандартну заборгованість клієнтів за кредитними операціями банків;

- результат переоцінки статутного капіталу з урахуванням індексу девальвації чи ревальвації гривні;
- результат переоцінки основних засобів;
- прибуток поточного року;
- субординований борг, що враховується до капіталу.

Субординований борг – це звичайні незабезпечені боргові капітальні інструменти (складові елементи капіталу), які відповідно до угоди не можуть бути взяті з банку раніше п'яти років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій усіх інших кредиторів. При цьому сума таких коштів, уключених до капіталу, не може перевищувати 50% розміру основного капіталу з щорічним зменшенням на 20% від його первинної вартості протягом п'яти останніх років дії угоди.

Залучення коштів на умовах субординованого боргу вигідно для банку з таких причин:

- субординовані зобов'язання менш ризикові, ніж, наприклад, акції банків, оскільки мають менший рівень дохідності та є дешевшим джерелом формування банківського капіталу;
- проценти за субординованим боргом сплачуються за рахунок збільшення валових витрат;
- боргові зобов'язання не надають їхнім власникам права на управління банком;
- механізм залучення грошових коштів на умовах субординованого боргу простіший, ніж застосовуваний, наприклад, у разі емісії акцій;
- формування капіталу шляхом емісії субординованих зобов'язань і цінних паперів сприяє прибутковості акцій.

Кошти, залучені на умовах субординованого боргу, можуть включатися до капіталу банку після отримання дозволу Національного банку в разі їх відповідності таким критеріям:

- є незабезпеченими, субординованими та повністю сплаченими;
- не можуть бути погашені за ініціативою власника;
- можуть вільно брати участь у покритті збитків без пред'явлення банку вимоги щодо припинення торговельних операцій;
- дозволяють відстрочення обслуговування зобов'язань щодо сплати відсотків, якщо рівень прибутковості не дозволяє банку здійснити такі виплати.

Залучення коштів на умовах субординованого боргу з метою урахування цих коштів до капіталу банку може здійснюватися у вигляді кредитів/депозитів від банків та депозитів інших юридичних

осіб. Мінімальна сума залучених коштів на умовах субординованого боргу для врахування цих коштів у розрахунок капіталу банку становить 500 тис. грн. Банк має право залучати кошти на умовах субординованого боргу в іноземній валюті у тому випадку, якщо ним отримано письмовий дозвіл НБУ на право здійснення операцій з валютними цінностями в частині залучення та розміщення іноземної валюти на валютному ринку України та/або міжнародних ринках. У разі залучення коштів на умовах субординованого боргу від нерезидентів в іноземній валюті угода про залучення коштів на умовах субординованого боргу підлягає обов'язковій реєстрації в НБУ до часу фактичного одержання банком коштів.

Процентна ставка за субординованим боргом не може перевищувати розмір облікової ставки НБУ протягом усього періоду дії угоди за умови залучення коштів у національній валюті. Якщо залучено кошти на умовах субординованого боргу в іноземній валюті, то процентна ставка за субординованим боргом не може перевищувати ставку LIBOR плюс 4% річних протягом усього періоду дії укладеної угоди. Капіталізація процентів за субординованим боргом не допускається. Сплата процентів за субординованим боргом здійснюється не частіше, ніж один раз на квартал.

На капітал 2-го рівня накладаються такі обмеження:

- при розрахунку загальної суми регулятивного капіталу загальний розмір додаткового капіталу не повинен бути більше, ніж 100% основного капіталу;

- розмір субординованого капіталу не може перевищувати 50% розміру основного капіталу.

Більшість вітчизняних банків створені у формі публічних акціонерних товариств (ПАТ) і тому формування статутного капіталу банків здійснюється шляхом випуску та відкритого продажу іменних акцій. **Згідно з чинним законодавством, усі акції українських банків – іменні, випуск вітчизняними банківськими установами акцій на пред'явника заборонено.**

Прості акції дають власникам пріоритетне право на отримання частини прибутку у вигляді дивідендів, проте не гарантують його, як і повернення вкладених грошей. Звичайні акції можуть купуватися і продаватися на вторинному ринку. Для придбання так званої "істотної участі" (тобто 10% і більше акцій) потрібний спеціальний дозвіл НБУ. Власники звичайних акцій беруть участь в управлінні банком.

Привілейовані (преференційні) акції дають право на отримання дивідендів у фіксованому розмірі. У разі банкрутства банку

власникам привілейованих акцій відшкодовується їх вартість після задоволення всіх вимог кредиторів. Однак зазначені власники не беруть участі в управлінні банком. Згідно із чинним законодавством питома вага привілейованих акцій не може перевищувати 10% статутного фонду. Тобто акціонерне товариство має право на 90 простих акцій випускати 10 привілейованих.

Рішення про збільшення статутного капіталу приймається або на загальних зборах акціонерів, або правлінням акціонерного товариства. Є два шляхи такого зростання: підвищення номінальної вартості кожної акції або збільшення кількості акцій старого номіналу.

Нормативи регулювання діяльності комерційних банків є основними економічними заходами контролю та впливу на діяльність банків з боку НБУ як контрольного та наглядового органу. Економічні нормативи регулювання діяльності банків розроблені згідно вимог Базельського комітету та адаптовані до умов банківської системи України. **На даний час НБУ встановлено 12 обов'язкових економічних нормативів, що об'єднані в групи**:

- нормативи капіталу;
- нормативи ліквідності;
- нормативи кредитного ризику;
- нормативи інвестування.

Базою для розрахунку економічних нормативів НБУ є регулятивний капітал банку, що є одним з найважливіших показників діяльності банків, основним призначенням якого є покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, які банки беруть на себе в процесі своєї діяльності, та забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості і стабільної діяльності банків.

Отже, регулятивний капітал комерційного банку – це результат корегування основного та додаткового капіталу за методикою НБУ, яка наведена на рисунку 3.7. Вартість боргових цінних паперів (ЦП) відраховується від суми основного та додаткового капіталу з метою уникнення ланцюгового банкрутства, коли банки купуватимуть акції один в одного для штучного збільшення капіталу.

До групи нормативи капіталу належать:

- норматив мінімального розміру регулятивного капіталу (Н1);
- норматив адекватності регулятивного капіталу (Н2);
- норматив співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (Н3).

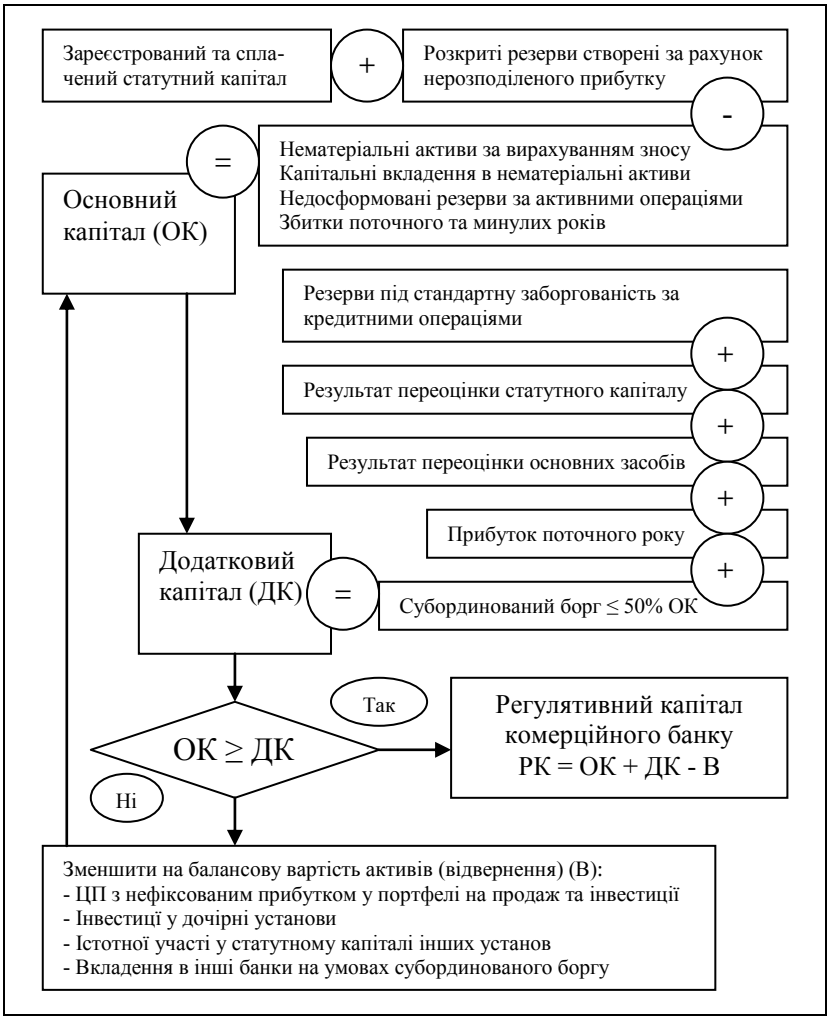

Рисунок 3.7. – Методика розрахунку регулятивного капіталу банку

Згідно з методикою НБУ регулятивний капітал комерційного банку обчислюється за формулою:

$$РК = ОК + ДК – В, \quad (4.1)$$

де РК – регулятивний капітал; ОК – основний капітал; ДК – додатковий капітал; В – відвернення.

НБУ встановлено, що норматив мінімального розміру регулятивного капіталу (Н1) для діючих банків має становити не менше 10 млн євро.

Згідно з постановою НБУ від 06.08.2008 за № 228 затверджені зміни до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні. У відповідності до внесених змін банки, які на дату набрання чинності даної постанови мають регулятивний капітал менший, ніж 10 млн євро, зобов'язані збільшити його розмір відповідно до таких вимог:

а) розмір регулятивного капіталу яких більший, ніж 8 млн євро:

- до 01.07.2009 - 9 млн євро;
- до 01.07.2010 - 10 млн євро;

б) розмір регулятивного капіталу яких менший, ніж 8 млн євро:

- до 01.01.2010 - 7 млн євро;
- до 01.01.2011 - 8,5 млн євро;
- до 01.01.2012 - 10 млн євро.

Національний банк України залежно від економічного становища країни, стану фінансового та валютного ринків може переглядати мінімальний обсяг регулятивного капіталу. У випадку значного підвищення нормативу для комерційних банків встановлюється певний перехідний термін для нарощення капіталу згідно з програмами капіталізації.

Норматив адекватності регулятивного капіталу або норматив платоспроможності відображає здатність банку своєчасно і в повному обсязі розрахуватися зі своїми зобов'язаннями, що випливають із торговельних кредитних та інших операцій грошового характеру.

Чим вище значення показника адекватності регулятивного капіталу, тим більша величина ризику, який приймають на себе власники банку і навпаки, чим нижче значення показника, тим більше зростає частка ризику кредиторів та вкладників банку.

Норматив адекватності регулятивного капіталу (Н2) розраховується за формулою:

$$Н2 = \frac{РК}{Ар} \cdot 100\%, \qquad (4.2)$$

де РК – регулятивний капітал банку, Ар – активи, зважені на відповідний коефіцієнт ризику залежно від групи до якої віднесено актив. Всього для активів встановлено п'ять груп за ступенем ризику з відповідними коефіцієнтами зважування.

Значення нормативу Н2 має бути не меншим ніж 10% для діючих банків. Для новостворених банків не менше 15% на протязі перших 12 місяців діяльності з дня отримання ліцензії, не менше 12% протягом наступних 12 місяців і не менше 10% в подальшій діяльності.

Як бачимо, норматив адекватності регулятивного капіталу встановлюється з метою запобігання надмірного перекладання банком ризику неповернення активів на кредиторів та вкладників.

Норматив співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (Н3) встановлюється з метою визначення спроможності банку захистити кредиторів і вкладників від непередбачуваних збитків, яких може зазнати банк у процесі своєї діяльності залежно від обсягу різноманітних ризиків.

Норматив адекватності основного капіталу (Н3) розраховується за формулою:

$$Н3 = \frac{РК}{ЗА} \cdot 100\%, \qquad (4.3)$$

де РК – регулятивний капітал, ЗА – загальні активи.

Значення нормативу Н3 має бути не меншим ніж 9%.

Отже, власний капітал банку – це першооснова його створення та ефективного функціонування. Збільшення розміру капіталу дозволяє банку відповідно розширювати вартісні межі своєї діяльності, але разом з тим здійснювати складніші, ризикованіші та більш доходні операції на фінансових ринках. За розміром та структурою капіталу можна зробити висновки про надійність і стабільність комерційного банку.

Висновки:

5. Власний капітал банку – це першооснова його створення та ефективного функціонування. Збільшення розміру капіталу дозволяє банку відповідно розширювати вартісні межі своєї діяльності, але разом з тим здійснювати складніші,

ризикованіші та більш доходні операції на фінансових ринках. За розміром та структурою капіталу можна зробити висновки про надійність і стабільність комерційного банку.

6. Пасивні операції комерційних банків є основним елементом управління банківською діяльністю, адже без якісного формування ресурсної бази не можна забезпечити відповідну ефективність здійснення активних операцій. Тому пасивні операції банків, як і активні безпосередньо впливають на рівень доходності. Тоді активи і зобов'язання необхідно розглядати як загальний портфель банківських ресурсів, управління яким має бути достатньо скоординованим

Практичне заняття №4. Практичні підходи до розрахунку власного та регулятивного капіталу банку, нормативів його регулювання

Перед практичним заняттям студент повинен знати: структуру та класифікацію банківських ресурсів, суть власного капіталу банку, структуру основного капіталу, структуру додаткового капіталу, суть регулятивного капіталу, методику визначення розміру регулятивного капіталу, економічні нормативи регулювання капіталу банку, роль власного капіталу в банківській діяльності.

Мета практичного заняття: *практичне засвоєння методики визначення мінімального розміру регулятивного капіталу та розрахунок нормативу адекватності регулятивного капіталу, нормативу адекватності основного капіталу.*

Після проведення практичного заняття студент повинен уміти:

- визначати розмір власного капіталу банку;
- визначати розмір регулятивного капіталу банку;
- розраховувати нормативи Н2 та Н3.

Питання практичного заняття

1. Знайомство зі структурою банківського балансу.
2. Практичне засвоєння методики визначення регулятивного капіталу.
3. Розрахунок адекватності регулятивного капіталу.

4. Норматив співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів.

Ключові поняття: *ресурси банку, власні ресурси, залучені ресурси, запозичені ресурси, капітал банку, статутний капітал, власний капітал банку, основний капітал, додатковий капітал, регулятивний капітал, реінвестовані дивіденди, емісійні різниці, резервний фонд, субординований борг, акції банку, привілейовані акції, відвернення, резерви банку, нормативи капіталу.*

Типові задачі та ситуаційні завдання.

Задача №1. Банк „Імідж" залучив депозит на умовах субординованого боргу у сумі 10 млн грн терміном на 5 років. Визначте розмір субординованого боргу, який включається в додатковий капітал банку щороку, якщо НБУ дозволив включати субординований борг в повному обсязі в додатковий капітал.

Розв'язок

Як відомо в розрахунок додаткового капіталу включається вартість субординованого боргу з щорічним зменшенням на 20% вкладеної вартості на протязі 5-ти років. Тоді кожного року сума субординованого боргу, що включається в додатковий капітал розраховується так:

7) перший рік – включається вся сума – 10 млн грн;
8) другий рік – 10 – 10 · 0,2 = 10 – 2 = 8 млн грн;
9) третій рік – 8 - 10 · 0,2 = 8 – 2 = 6 млн грн;
10) четвертий рік – 6 - 10 · 0,2 = 6 – 2 = 4 млн грн;
11) п'ятий рік – 4 - 10 · 0,2 = 4 – 2 = 2 млн грн.

Задача №2. Діяльність банку "Прогрес" на поточний момент характеризується такими показниками (у тис грн):

- сплачений зареєстрований статутний капітал – 70000;
- реінвестовані дивіденди – 4000;
- резервний фонд – 500;
- резерви під кредитну заборгованість клієнтів – 55000;
- загальні резерви – 100;
- субординований борг – 20000;
- емісійні різниці – 3000;
- результат переоцінки основних засобів – 2000;
- нематеріальні активи – 800;
- сума зносу нематеріальних активів – 200;
- прибуток минулих років – 4500;
- збитки поточного року – 300.

Розрахуйте суму основного, додаткового та регулятивного капіталу. Проаналізуйте його структуру та отримані результати.

Розв'язок

До основного капіталу віднесемо:

- сплачений зареєстрований статутний капітал – 70000;
- реінвестовані дивіденди – 4000;
- резервний фонд – 500;
- загальні резерви – 100;
- емісійні різниці – 3000;
- прибуток минулих років – 4500;

Основний капітал буде зменшено на суму:

- нематеріальних активів – 800;
- зносу нематеріальних активів – 200;
- збитки поточного року – 300.

Всього відвернення складають суму:

$$800 + 200 + 300 = 1300 \text{ тис. грн}$$

Разом основний капітал банку:

$$70000 + 4000 + 500 + 100 + 3000 + 4500 = 82100 \text{ тис. грн}$$

Додатковий капітал складається:

- резерви під кредитну заборгованість клієнтів – 55000;
- субординований борг – 20000;
- результат переоцінки основних засобів – 2000;

Разом додатковий капітал:

$$55000 + 20000 + 2000 = 77000 \text{ тис. грн.}$$

Регулятивний капітал:

$$РК = ОК + ДК – В = 82100 + 77000 – 1300 = 157800 \text{ тис. грн.}$$

Завдання для самостійної роботи

Задача №1. Банк „Імідж" залучив депозит юридичної особи на умовах субординованого боргу у сумі 5 млн грн терміном на 7 років. Визначте розмір субординованого боргу, який включається в додатковий капітал банку щороку, якщо НБУ дозволив включати субординований борг в повному обсязі в додатковий капітал. Проаналізуйте отриманий результат.

Задача №2. Діяльність банку "Прогрес" на поточний момент характеризується такими показниками (у тис грн):

- сплачений зареєстрований статутний капітал – 120000;
- реінвестовані дивіденди – 10000;
- резервний фонд – 1000;
- резерви під кредитну заборгованість клієнтів – 90000;
- загальні резерви – 500;

- субординований борг – 40000;
- емісійні різниці – 3000;
- результат переоцінки основних засобів – 15000;
- нематеріальні активи – 1000;
- сума зносу нематеріальних активів – 400;
- прибуток минулих років – 8000;
- прибуток поточного року – 1500;
- резерви під заборгованість інших банків – 4000.

Розрахуйте суму основного, додаткового та регулятивного капіталу. Проаналізуйте його структуру та отримані результати.

Задача №3. За наведеними нижче показниками діяльності банку необхідно розрахувати розмір регулятивного капіталу банку, норматив адекватності регулятивного та співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів. Проаналізуйте отримані результати.

- Основний капітал – 500 млн грн
- Додатковий капітал – 700 млн грн
- Субординований капітал – 70 млн грн
- Недосформовані резерви за кредитними операціями – 20 млн грн
- Нематеріальні активи за вирахуванням суми зносу – 10 млн грн
- Відвернення – 60 млн грн
- Актиави зважені за ступенем ризику – 3500 млн грн
- Загальні активи – 5000 млн грн

Задача №4. Основний капітал банку – 400 млн грн

- Додатковий капітал – 200 млн грн
- Фактично сформований резерв за інвестиційними операціями – 30 млн грн
- Розрахункова сума резерву, що має бути створений за кредитними операціями – 50 млн грн
- Відвернення – 30 млн грн
- Збиток минулого року – 80 млн грн

Визначити розмір регулятивного капіталу та порівняти його з нормативним значенням. Зробити висновки.

Задача №5. За наведеними нижче показниками діяльності банку “Шанс” (тис.грн) необхідно розрахувати норматив адекватності регулятивного капіталу банку (Н2) та проаналізувати отримані результати:

- фактично сплачений зареєстрований статутний фонд – 9500;
- прибуток минулих років – 470;

- фактично сформований резерв за інвестиційними операціями – 390;
- недосформований резерв за інвестиційними операціями – 60;
- збитки поточного року – 600;
- субординований капітал – 1200;
- активи, зважені за ступенем ризику – 52000;
- додатковий капітал – 3000;
- відвернення – 700.

Задача №6. За наведеними нижче показниками діяльності банку "Шанс" (тис.грн) необхідно розрахувати норматив співвідношення регулятивного капіталу та сукупних активів банку (Н3) та проаналізувати отримані результати:
- основний капітал – 15100;
- фактично сформований резерв за кредитними операціями – 900;
- фактично сформований резерв за операціями з цінними паперами – 780;
- недосформований резерв за операціями з цінними паперами – 120;
- нематеріальні активи за вирахуванням суми зносу – 3200;
- загальні активи – 341000;
- прибуток минулого року – 600;
- емісійні різниці – 300;
- знос основних засобів – 780.

Проблемно-пошукові питання

1. Світовий досвід щодо формування ресурсної бази комерційних банків.
2. Адаптація вимог Базельського комітету в банківській системі України.
3. Концептуальні підходи до класифікації ресурсів банку.
4. Підходи до визначення капіталу банку.

Теми доповідей та рефератів

1. Сучасний стан та тенденції капіталізації банківської системи України.
2. Роль власного капіталу банку в захисті інтересів кредиторів та вкладників банку.
3. Підходи до класифікації власного банківського капіталу.

4. Механізм управління процесом формування власного капіталу банку

Список літератури

11. Алексеєнко М.Д. Капітал банку: питання питання теорії та практики: Монографія. – К.: КНЕУ, 2002. – 276 с.
12. Алексеєнко М.Д., Алексеєвський Л.М. Формування статутного капіталу банку. // Фінанси України. – 2005. - №4. - С.109-116.
13. Банківські операції: Підручник / За редакцією В.І. Міщенка, Н.Г.Слов'янської. – К: Знання, 2006. – 727с.
14. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посіб. – 6-те видання перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2008. – 318с.- (Вища освіта XXI століття).
15. Добровольський О. Адекватність капіталу та його вплив на результати діяльності банку. // Вісник НБУ.- 2004. - №6. С.34-36.
16. Єпіфанов А.О., Маслак Н.Г., Сало І.В. Операції комерційних банків: Навчальний посібник. – Суми: ВТД „Університетська книга", 2007. – 523 с.
17. Кротюк В., Куценко О. Базель ІІ: нова концептуальна редакція Базельської угоди про капітал. // Вісник НБУ. – 2006. - №3. - С.2-5.
18. Лобанова А.Л. Ресурсна політика комерційних банків. // Фінанси України. – 2005. - №1 - С.88-95.
19. Міщенко В., Набок Р. Роль іноземного капіталу в банківському секторі країни. // Вісник НБУ. – 2005. - №11. - С.38-44.
20. Павлишин О.П., Ричаківська В.І. Банківські операції. Практикум: Навч.-метод. посібник. К.: Алерта, 2005. – 158 с.
21. Снігурська Л.П. Банківські операції і послуги: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів – К: МАУП, 2006. – 456с.

Нормативна література

22. Закон України "Про банки і банківську діяльність" від 07.12.2000 № 2121-ІІІ // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. – 2001. - №1. – С.3-46 (зі змінами і доповненнями).
23. Закон України "Про Національний банк України" від 20.05.1999 № 679 – XIV. / http://www/rada.kiev.ua

24. Інструкція “Про порядок регулювання діяльності банків в Україні”, затверджена постановою Правління НБУ від 28.08.2001 № 368 (зі змінами і доповненнями).

Змістовий модуль 4. Залучений капітал комерційного банку та механізм його формування

- сутність залученого капіталу комерційного банку;
- операції із залучення вкладів та депозитів;
- система гарантування вкладів фізичних осіб.

У змістовному модулі розкрито сутність операцій із залучення коштів у вклади і депозити та систему захисту вкладників фізичних осіб у банківській системі України.

Тема 4. Операції банків із залучення коштів

План, логіка викладення матеріалу:

4.1. Сутність та класифікація банківських депозитів
4.2. Механізм здійснення депозитних операцій банку
4.3. Порядок випуску та оформлення ощадних сертифікатів
4.4. Система гарантування вкладів населення в банках України

Після вивчення теми студент повинен знати:

- економічну характеристику залучених банківських ресурсів;
- класифікаційні ознаки банківських депозитів;
- сутність операцій із залучення вкладів та депозитів;
- суть системи гарантування вкладів фізичних осіб.

4.1. Сутність та класифікація банківських депозитів

Комерційні банки залучають тимчасово вільні грошові кошти вкладників (фізичних та юридичних осіб) в якості ресурсної бази шляхом здійснення депозитних операцій. Саме депозитні операції виступають найбільш вагомим джерелом формування ресурсної бази комерційних банків.

В банківській системі України депозитна діяльність банків регулюється Законом України „Про банки і банківську діяльність" та згідно „Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами" затвердженого Постановою Правління Національного банку України від 03.12.2003 №516. В зазначеному положенні визначено ряд понять та порядок здійснення депозитних операцій у комерційних банках.

Вкладник - юридична чи фізична особа, яка здійснила розміщення готівкових (безготівкових) грошових коштів або

банківських металів на рахунок у банку чи придбала ощадний (депозитний) сертифікат банку на договірних умовах.

Вкладна (депозитна) операція – операція банку із залучення грошових коштів або банківських металів від вкладників на їх рахунки в банку на договірних засадах або депонування грошових коштів вкладниками з оформленням їх ощадними (депозитними) сертифікатами.

Вклад (депозит) - це грошові кошти в готівковій або безготівковій формі у валюті України або в іноземній валюті або банківські метали, які банк прийняв від вкладника або які надійшли для вкладника на договірних засадах на визначений строк зберігання чи без зазначення такого строку (під процент або дохід в іншій формі) і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору.

Ощадний (депозитний) сертифікат – це письмове свідоцтво банку про депонування грошових коштів, яке засвідчує право власника сертифіката або його правонаступника на одержання після закінчення встановленого строку суми вкладу (депозиту) та процентів, установлених сертифікатом, у банку, який його видав.

Аналіз наукової та навчальної літератури показує, що існують різні погляди на визначення основних понять депозитної діяльності банку, зокрема у визначенні сутності депозиту.

Депозитними є пасивні операції банків із залучення грошових коштів юридичних і фізичних осіб у національній та іноземній валютах у формі вкладів (депозитів) шляхом їх зарахування на відповідні рахунки на певних умовах.

Вклад (депозит) – це гроші, передані в банк їх власником для зберігання, та які залежно від умов зберігання обліковуються на тому чи іншому банківському рахунку. Так визначає депозит професор О.В.Васюренко.

Професор А.М.Мороз визначає депозит з рядом уточнень. **Депозит (вклад) (від лат. depositium** – річ, яку віддали на зберігання) – це грошові кошти в національній та іноземній валюті, передані їхнім власником або іншою особою за його дорученням у готівковій або безготівковій формі на рахунок власника для зберігання на певних умовах.

Депозит – це економічні відносини щодо передачі коштів клієнта в тимчасове користування банку. Особливість депозиту полягає в його роздвоєності щодо практичного застосування. **З одного боку, депозит є для вкладника потенційними грошима, вкладник може виписати чек і спрямувати відповідну суму в обіг. Але з**

іншого боку, "банківські гроші" приносять вкладникові дохід і виступають уже в ролі капіталу.

Перевага депозиту перед готівкою в тому, що депозит приносить дохід у формі процента, а недолік у тому, що процент депозиту нижчий порівняно з тим, який виплатять на капітал, якщо його позичити. Тому саме при депозитних операціях дуже виразно виступає сутність комерційної діяльності банків – платити за депозит дешевше, а розміщувати його за вищу плату.

Заощадження – це процес, пов'язаний із забезпеченням в майбутньому виробничих і споживчих потреб. Отже, заощадження – це економічний процес, пов'язаний з інвестуванням: частина доходу, що залишається невикористаною при витратах на поточні виробничі та споживчі потреби, накопичується.

На процес формування заощаджень впливають наступні фактори:

- державна політика, спрямована на забезпечення політичної стабільності та сталого розвитку національної економіки, запобігання кризовим ситуаціям, сприяння розвитку і підприємництва;
- динаміка основних економічних показників рівня інфляції, процентних ставок, безробіття, розвитку регіонів та їх інфраструктури;
- стан розвитку банківської системи та фінансово-кредитних інститутів;
- рівень довіри до комерційних банків та ступеня поінформованості населення про їх діяльність;
- демографічною ситуацією в країні, наприклад частка заощаджень вища там, де більша частина молоді.

У банківській практиці всі рахунки клієнтів, відкриті в банку для збереження коштів, у цілому називають депозитами, а залучені кошти - депозитними зобов'язаннями.

Вклади – це основа, за рахунок якої банки розвиваються і здійснюють успішну діяльність. Вклади забезпечують "сировину" для кредитів банку і, таким чином, являють собою безпосереднє джерело росту прибутків банку.

Існують різні підходи щодо класифікації депозитів рисунки 4.1 та 4.2.

Депозити за своїм економічним змістом можуть бути як пасивними, так і активними рисунок 4.1. **Активні депозити** – розміщення банківських коштів на вклади в інших банках. **Пасивні депозити** – це кошти, залучені банком.

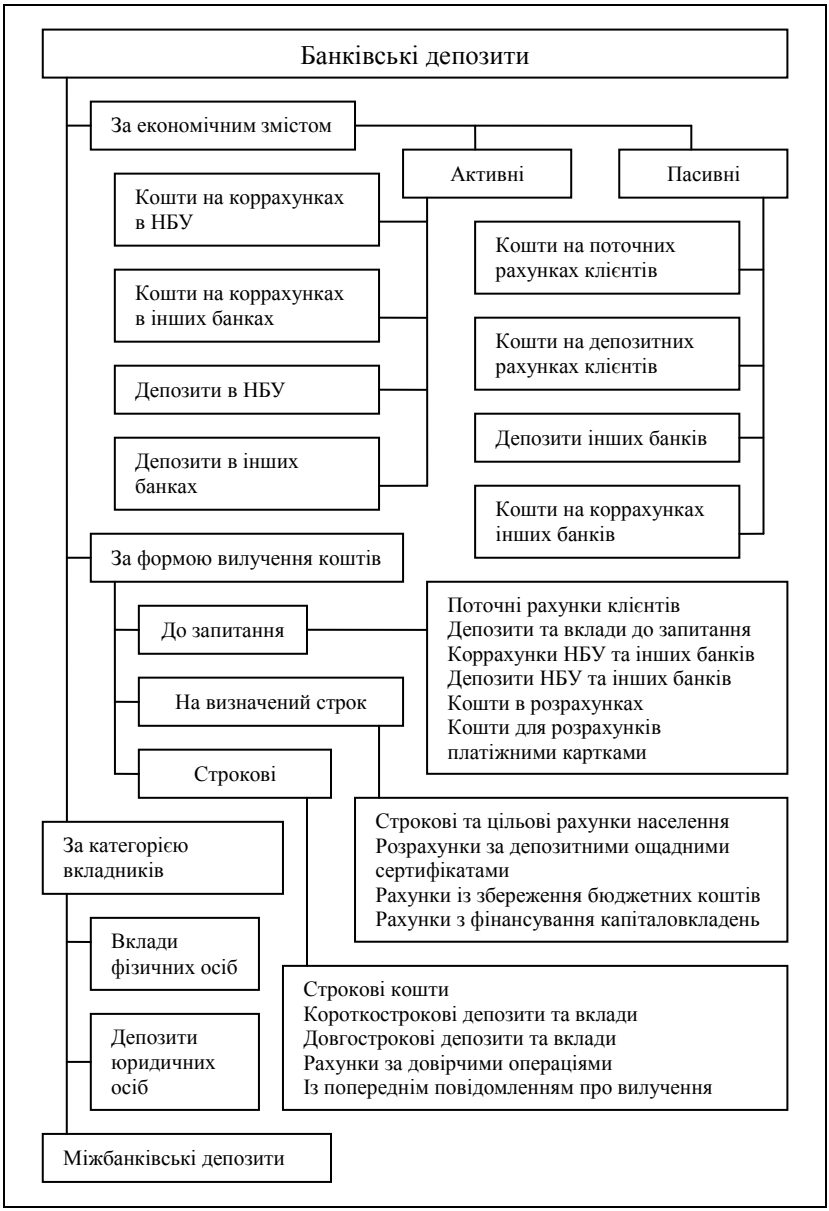

Рисунок 4.1. – Класифікація банківських депозитів

Вклади громадян неоднорідні за економічною природою та властивістю трансформуватись у кредитні ресурси як самого банку, так і кредитної системи в цілому. **Вклади населення поділяються на три основні види:**

- вклади до запитання;
- строкові вклади;
- ощадні вклади.

Вклади до запитання зручні для клієнтів, які регулярно здійснюють платежі, оскільки це дає змогу проводити розрахунки без використання готівки, що насамперед безпечно.

Вклади (депозити) на вимогу (до запитання) - це грошові кошти або банківські метали, що розміщені вкладниками в банках на умовах видачі вкладу (депозиту) на першу вимогу вкладника або здійснення платежів за розпорядженням власника рахунку.

Депозити до запитання *– це кошти, що зберігаються на поточних рахунках, на спеціальних рахунках (для зберігання власних коштів підприємств, призначених для капітальних вкладень, на бюджетних рахунках), кредитові залишки коштів на кореспондентських рахунках за розрахунками з іншими банками, кошти місцевих бюджетів, кредитові залишки на рахунках іноземних банків-кореспондентів.*

Кошти до запитання використовуються для здійснення поточних розрахунків власника рахунку з його партнерами. За вимогою клієнта кошти з поточного рахунку у будь-який час можуть вилучатися шляхом видачі готівки, виконання платіжного доручення, сплати чеків або векселів. До вкладів до запитання прирівнюються внески із попереднім повідомленням банку про намір зняти гроші з рахунку (за умови, що термін повідомлення не перевищує одного місяця). Оскільки залишки коштів постійно змінюються, рахунки мають короткостроковий характер зберігання. Одним із видів депозитів до запитання є залишок коштів на кореспондентських рахунках, відкритих у даному банку іншими банками.

Вклади (депозити) строкові - це грошові кошти або банківські метали, розміщені вкладниками в банку на визначений договором строк.

До строкових депозитів *відносяться грошові кошти, що зберігаються на банківських депозитних рахунках протягом наперед встановленого терміну і можуть бути знятими після закінчення цього терміну або після попереднього повідомлення банку за встановлений період.* На строкових вкладах кошти розміщуються в

банках на конкретно визначений термін.

Власне строковий вклад повертається власникові у попередньо обумовлені терміни. У разі, коли строковий вклад не вилучено вкладником у визначений термін, власник надалі може розпоряджатися цим вкладом як вкладом до запитання. Строкові вклади можуть прийматися з визначенням мінімального строку зберігання. Вилучення строкових вкладів відбувається шляхом переказування грошей на поточний рахунок або готівкою з каси банку.

Строкові вклади є для банків кращим видом депозитів, оскільки вони стабільні і зручні у банківському плануванні. За ними сплачується високий депозитний процент, рівень якого диференціюється залежно від терміну, виду внеску, періоду повідомлення про вилучення, загальної динаміки ставок грошового ринку та інших умов.

Очевидно, що строкові депозити вигідні як вкладникам, так і банкам; останні користуються залученими коштами тривалий термін і мають змогу розширювати коло активних операцій. Власне строковий депозит повертається власнику в заздалегідь обумовлений термін, до цього моменту рахунок "заблокований" і банк ним розпоряджається. Якщо вкладник продовжує зберігати гроші на депозитному рахунку після обумовленого терміну, то розпоряджатися ним може як поточним рахунком.

Як бачимо на рисунку 4.2 банківські депозити класифікуються:

а) залежно від терміну і порядку вилучення:

- депозити до запитання;
- строкові депозити;

б) за ступенем подорожчання:

- безкоштовні (кошти на поточних рахунках);
- платні (кошти на депозитних рахунках);

в) за способом оформлення виділяють депозити:

- оформлені договором (поточні рахунки і депозити);
- оформлені ощадною книжкою;
- оформлені в електронній формі (платіжні картки);
- оформлені цінними паперами (сертифікати).

Строкові вклади є джерелом одержання прибутків їхніми власниками. Вони оформляються депозитним договором у письмовій формі між власником коштів і комерційним банком. Депозитний договір засвідчує право комерційного банку управляти залученими від юридичних і фізичних осіб коштами та право вкладників отримати в чітко визначений строк суму депозитного вкладу та відсотків за його

користування. Депозитний договір (додаток 1) укладається в двох примірниках, один з яких зберігається у клієнта, інший у банку.

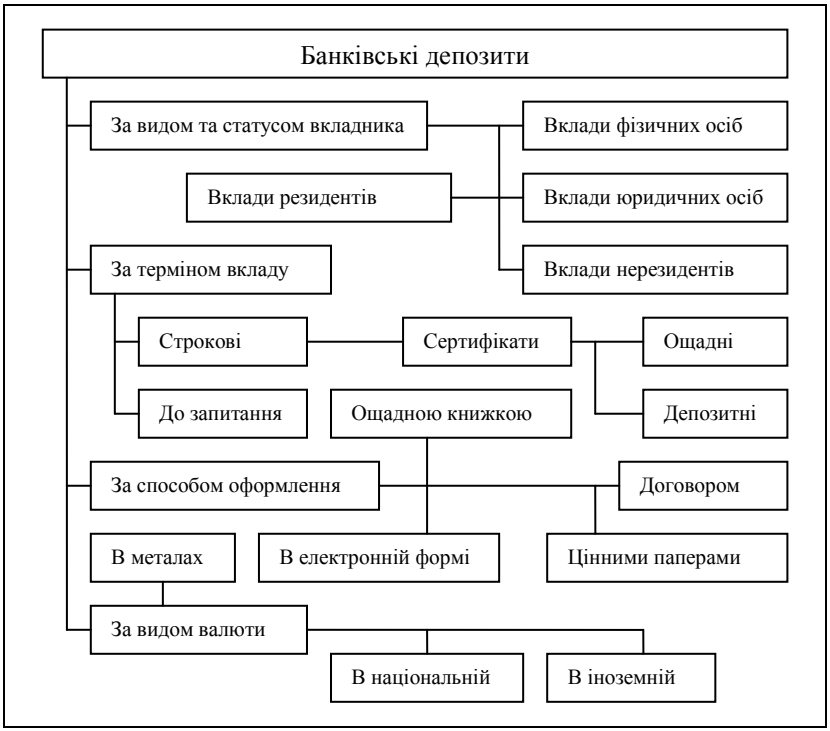

Рисунок 4.2 – Класифікація банківських депозитів

Різновидністю строкових депозитів терміном більше року є депозитні сертифікати. ***Депозитний сертифікат*** *– це цінний папір, що може використовуватися його власником як платіжний засіб і обертатися на фондовому ринку.*

Депозитний сертифікат *– письмове свідоцтво кредитної установи про депонування грошових коштів на визначений термін, яке дає право вкладникові одержувати депозитну суму і встановлений дохід.*

Сертифікати мають суттєву перевагу над строковими вкладами, оформленими депозитними договорами. Завдяки вторинному ринку цінних паперів сертифікат може бути достроково проданий власником іншій особі з одержанням деякого прибутку за

час зберігання і без зміни при цьому обсягів ресурсів банку, тоді як дострокове вилучення власником строкового вкладу означає для нього втрату прибутку, а для банку – втрату частини ресурсів.

Сертифікати бувають депозитні та ощадні. *Депозитні сертифікати надаються юридичним, а ощадні – фізичним особам.* **Сертифікати можна класифікувати за такими ознаками**:

- спосіб випуску – сертифікати випускаються як одноразово так і серіями;
- спосіб оформлення – іменні і на пред'явника;
- термін обертання – термінові і до запитання;
- умови сплати процентів – з регулярною сплатою процентів після закінчення визначеного розрахункового періоду і з виплатою процентів у день погашення сертифікатів.

Купонний ощадний (депозитний) сертифікат – це ощадний (депозитний) сертифікат, що має окремі купони, на кожному з яких зазначено строк здійснення виплати процентної плати. У разі настання цього строку банк відриває купон і виплачує власнику сертифіката дохід згідно з визначеним процентом.

Безкупонний ощадний (депозитний) сертифікат – це сертифікат, який не має окремих відривних купонів, проценти сплачуються разом з поверненням суми вкладу (депозиту);

Процентний ощадний (депозитний) сертифікат - це ощадний (депозитний) сертифікат, який випущений банком з визначеною процентною ставкою.

Договором банківського вкладу (депозиту) може бути передбачено внесення грошових коштів або банківських металів на інших умовах їх повернення. **Такі вклади (депозити) є умовними.** Умови за вкладом не можуть суперечити законодавству України. Якщо строки зберігання умовних вкладів (депозитів) визначено договором, то такі вклади (депозити) обліковуються як строкові. Якщо строки зберігання умовних вкладів (депозитів) договором не визначено, то вони обліковуються як вклади (депозити) на вимогу.

4.2. Механізм здійснення депозитних операцій банку

Механізм залучення комерційними банками України коштів (як у національній, так і в іноземній валюті) юридичних і фізичних осіб на депозитні рахунки і випуску ощадних (депозитних) сертифікатів регулюється „Положенням про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами" затвердженого Постановою Правління НБУ від

03.12.2003 №516.

Сума, термін та інші умови приймання вкладів (депозитів) визначаються між банком та вкладником на договірних засадах. **Залучення банком вкладів (депозитів) юридичних і фізичних осіб підтверджується:**

- договором банківського рахунку;
- договором банківського вкладу (депозиту) з видачею ощадної книжки;
- договором банківського вкладу (депозиту) з видачею ощадного (депозитного) сертифіката;
- договором банківського вкладу (депозиту) з видачею іншого документа, що підтверджує внесення грошової суми або банківських металів і відповідає вимогам, установленим законом, іншими нормативно-правовими актами у сфері банківської діяльності (банківськими правилами) та звичаями ділового обороту.

Залучення депозитів (вкладів) юридичних і фізичних осіб оформляється банком шляхом відкриття строкового депозитного рахунка з укладенням договору банківського вкладу (видачею ощадної книжки) або видачі ощадного (депозитного) сертифіката. За договором банківського депозиту (вкладу) комерційний банк, який прийняв кошти від вкладника, зобов'язується виплатити вкладникові суму депозиту (вкладу) та нараховані відсотки на умовах та у порядку, що передбачені договором. Договір банківського вкладу має бути укладений письмово.

Додержання письмової форми договору є обов'язковою умовою взаємовідносин між банком і вкладником. Договори банківського рахунку та банківського вкладу (депозиту) визначають права, зобов'язання суб'єктів вкладних (депозитних) операцій (власників грошових коштів або банківських металів і банку) та інші умови, визначені Цивільним кодексом України, і мають бути підписані сторонами договору (уповноваженими ними особами). Договір, укладений з фізичною особою, скріплюється печаткою банку, а договір, укладений з юридичною особою, скріплюється печатками сторін.

Депозитний договір оформляється в двох примірниках. Співробітник банку реєструє договір у книзі реєстрації, фіксує дату, номер договору і номер депозитного рахунка. Договір укладається з обох сторін і скріплюється печатками. Після повного оформлення договору один примірник видається клієнту.

Основними реквізитами та умовами депозитного договору мають бути (додаток 1):

- назва та адреса банку, який приймає депозит (вклад);
- назва та адреса власника коштів;
- дата внесення депозиту;
- сума депозиту;
- дата вимоги вкладником своїх коштів;
- відсоткова ставка за користування депозитом (комерційний банк може залишити за собою право змінювати відсоткову ставку відповідно до зміни облікової ставки НБУ з відповідним повідомленням про це вкладника. У разі незгоди вкладника договір може бути змінений або розірваний відповідно до чинного законодавства України);
- зобов'язання банку повернути суму, яка внесена на депозит;
- підписи сторін: керівника виконавчого органу банку або уповноваженої на це особи та вкладників (для юридичної особи - керівника або уповноваженої на це особи; для фізичної особи - власника коштів або уповноваженої на це особи).

Для вкладників - фізичних осіб банк зобов'язаний установлювати однакові типові умови договору банківського вкладу (депозиту) відповідного виду, крім випадків, передбачених законодавством України. Договір банківського рахунку укладається для відкриття вкладнику чи визначеній ним особі поточного рахунку в банку на умовах, погоджених сторонами.

Банк зобов'язаний укласти договір банківського рахунку з юридичною або фізичною особою, яка звернулася з пропозицією відкрити рахунок на оголошених банком умовах, що відповідають законодавству України та банківським правилам.

Грошові кошти на вкладні (депозитні) рахунки перераховуються юридичними особами з поточних рахунків і повертаються банками в безготівковій формі на поточні рахунки юридичних осіб. Банки можуть перераховувати грошові кошти на вкладний (депозитний) рахунок юридичної особи з її іншого вкладного (депозитного) рахунку, відкритого в цьому банку, лише в разі зміни банком порядку бухгалтерського обліку рахунку юридичної особи, пов'язаної із запровадженням банком процедури зміни рахунків клієнтів не за їх ініціативою. Нараховані проценти за вкладами (депозитами) юридичних осіб відповідно до умов договору банківського вкладу (депозиту) банки можуть перераховувати на поточний рахунок юридичної особи або зараховувати на поповнення вкладу (депозиту).

Етапи та механізм здійснення депозитних операцій в загальному випадку показано на рисунку 4.3.

Рисунок 4.3. – Технологія проведення депозитних операцій банку

Проведення розрахункових операцій за вкладними (депозитними) рахунками юридичної особи забороняється, крім операцій, пов'язаних з реалізацією майнових прав на суму вкладу

(депозиту) відповідно до укладених договорів застави та законодавства України.

Грошові кошти на вкладні (депозитні) рахунки фізичних осіб можуть бути внесені готівкою, перераховані з іншого вкладного (депозитного) рахунку або поточного рахунку і повертаються банками готівкою або в безготівковій формі на зазначений у договорі рахунок вкладника для повернення коштів чи за заявою вкладника на інший його рахунок. Банки можуть відповідно до умов договору банківського вкладу (депозиту) перераховувати фізичним особам нараховані проценти за вкладами (депозитами) на їх поточний рахунок, для поповнення вкладу (депозиту) або видавати готівкою.

Особливості залучення грошових коштів або банківських металів на вклади (депозити) регулюються внутрішніми положеннями банків, розробленими відповідно до законодавства України. Банки мають встановлювати основні умови залучення банківського вкладу (депозиту) відповідного виду. Зазначені умови мають бути оприлюднені банком шляхом розміщення відповідної інформації в установі банку в загальнодоступному для клієнтів місці. Ця інформація може додатково розміщуватися банком у засобах масової інформації.

Комплекс заходів комерційного банку із формування портфеля депозитних послуг, різноманітних форм і методів здійснення цих заходів, визначення його конкурентних позицій на даному сегменті ринку та забезпечення стійкості і надійності ресурсної бази називають депозитною політикою.

У роботі комерційних банків щодо залучення вкладів (депозитів) важливу роль відіграє **процентна політика**, оскільки одержання прибутків від вкладених коштів є для клієнтів суттєвим стимулом з активізації внесків. **Найважливішим інструментом депозитної політики є процент, який банк сплачує вкладникам за залучені ресурси**. Залучені кошти за ціною можна поділити на "дешеві" й "дорогі". Залучені кошти, зокрема депозити належать до дорогих банківських ресурсів.

За економічним змістом процентна ставка – це вартість грошей протягом часу, яка відображає альтернативні варіанти їх розміщення та ризиковості. Депозитна ставка є компенсацією власникові тимчасово вільних грошових коштів за їх використання протягом обумовленого періоду часу. При виборі одного із напрямків вкладення інвестор прагне компенсувати втрачені можливості одержання доходів, які передбачені в інших варіантах. Щоб зацікавити вкладників у розміщенні грошей у банку, змусити їх відмовитися від

інших варіантів, позичальники мають компенсувати йому середній рівень дохідності в економіці країни в цілому. Цей рівень майже дорівнює реальним темпам економічного росту за визначений період часу. В такий спосіб визначається позикова, або основна вартість позикових коштів, яка відбиває дійсне зростання, на противагу інфляційному росту цін на товари та послуги, і тому відома як реальна процентна ставка.

Реальна процентна ставка для будь-яких вкладень – це ставка на майбутній період і у момент інвестування вона невідома. Отже, розрахунки процентної ставки за депозитами ґрунтуються на оцінці чи прогнозі реального економічного росту, який очікується на період вкладення коштів.

При визначенні рівня доходів вкладників від розміщення їхніх грошових коштів банки використовують схеми нарахування простих та складних відсотків. **При використанні схеми простих відсотків базою нарахування відповідної процентної ставки за кожний встановлений період буде одна і та сама основна сума строкового вкладу**. Загальний розмір вкладу на кінець встановленого періоду визначається за формулою:

$$Sf = S \cdot (1 + n \cdot R \cdot \frac{i}{360}), \qquad (4.1)$$

де S – основна, початкова сума вкладу,
R – річна процентна ставка за вкладом,
n – кількість періодів нарахування,
i – період нарахування у днях.

При використанні схеми складних процентів дохід за кожний період обчислюється не з первісної суми вкладу, а із загальної суми, яка включає первісну суму вкладу та проценти, що були нараховані за всі попередні період. Розрахунок майбутньої суми вкладу з використанням складних процентів визначається за формулою:

$$Sf = S \cdot (1 + R \cdot \frac{i}{360})^n, \qquad (4.2)$$

де S – основна, початкова сума вкладу, R – річна процентна ставка за вкладом, n – кількість періодів нарахування, i – період нарахування у днях.

У загальному випадку, НБУ рекомендує використовувати комерційним банкам, для визначення кількості днів при нарахуванні суми процентів такі методи:

- метод „факт/факт" – при розрахунку суми відсотків береться фактична кількість днів у місяці та році;
- метод „факт/360" – при розрахунку суми відсотків береться фактична кількість днів у місяці та умовно в році - 360;
- метод „30/360" – при розрахунку суми відсотків береться умовна кількість днів у місяці – 30 та році – 360.

У випадку визначення кращого для вкладника варіанту розміщення депозиту є необхідність розраховувати ефективну річну процентну ставку за формулою:

$$R_e = ((1 + R \cdot \frac{i}{360})^n - 1) \cdot \frac{360}{m}, \qquad (4.3)$$

де R – річна процентна ставка за вкладом, n – кількість періодів нарахування, i – період нарахування у днях, m – загальний термін користування вкладом у днях.

Сплата процентів за депозитним рахунком – основна стаття витрат банку. Особливо це важливо для банків із високою питомою вагою залучених ресурсів у загальній сумі ресурсів. *Отже, банки не зацікавлені у занадто високому рівні процентної ставки. Разом з тим, вони змушені підтримувати такий її рівень, який був би привабливим для клієнтів.*

Ціноутворення за депозитними зобов'язаннями банків базується на аналізі співвідношення між депозитною ставкою, яка відображає ринкову вартість залучених коштів, та витратами банку, пов'язаними з обслуговуванням кожного виду депозитного рахунку. Якщо операційні витрати банку за рахунками значні, наприклад, для розрахункових рахунків клієнтів, то ставка буде низькою або взагалі проценти не виплачуються. Відсутність або незначні прибутки стимулюють власників рахунків до запитання скорочувати до мінімуму залишки коштів на них і вкладати їх у прибутковіші операції (термінові депозити, цінні папери тощо).

Банки встановлюють диференційовані процентні ставки залежно від виду депозитного рахунку, строку розміщення коштів на депозиті та суми вкладу. Чим триваліший термін, тим вище процентні ставки. На рівень депозитної ставки впливають такі чинники, як попит і пропозиція грошових коштів на ринку, рівень ліквідності банку, строки та умови вкладів, правила обліку та

оподаткування тощо. Але в основу формування депозитної ставки покладено визначення базової ринкової ставки, яка показує той мінімальний рівень дохідності, що задовольняє інвестора у разі вкладення власних коштів у конкретний банк.

Щоб оцінити процентну політику банку за пасивними операціями, аналізується вартість всіх залучених ресурсів. **Основні напрямки такого аналізу:** вивчення динаміки, в тому числі номінальної середньої ціни ресурсів комерційного банку; середньої номінальної процентної ставки за залученими ресурсами в цілому і за окремими видами їх; розрахунок реальної вартості ресурсів, включно з окремими видами їх; аналіз зміни частки процентних витрат за залученими ресурсами в загальному розмірі витрат комерційних банків; виявлення основного чинника подорожчання ресурсів банку.

Таким чином, пошук оптимального рівня депозитної ставки – складне завдання, яке повинен вирішувати менеджмент кожного банку самостійно залежно від ринкової ситуації, власних потреб та можливостей. **Занадто низький рівень процентної ставки** призводить до відпливу депозитів з банку, зменшення обсягів кредитних ресурсів, а отже, звужує можливості проведення активних операцій та отримання доходів. **Завищення депозитної ставки** тягне за собою зростання процентних виплат за рахунками клієнтів і за відсутності високоефективних напрямів розміщення ресурсів спричинює до зменшення маржі або навіть завдає збитків.

Кожний комерційний банк повинен приділяти першочергову увагу сучасним технологіям управління депозитами (вкладами) і заощадженнями юридичних і фізичних осіб. Важливе значення має застосування банками різноманітних святкових, новорічних, відпускних, подарункових та інших строкових внесків з метою нагромадження коштів, достатніх, наприклад, для купівлі новорічних подарунків (або подарунків на інші свята), оплати видатків на час відпустки тощо.

4.3. Порядок випуску та оформлення ощадних сертифікатів

Останнім часом поширюється практика роботи вітчизняних комерційних банків з депозитними сертифікатами. Сертифікати можуть бути номіновані як у національній, так і в іноземній валюті. Сертифікати сплачуються у гривнях, а у випадках, передбачених умовами їх випуску, - в іноземній валюті. Сертифікати можуть випускатися: одноразово або серіями, іменними або на пред'явника,

строковими або до запитання. Строк обігу сертифіката встановлюється від дати його видачі до дати, коли власник сертифіката отримує право вимоги депозиту (вкладу) за сертифікатом.

Бланки сертифікатів мають містити такі обов'язкові реквізити:

- назву "ощадний (депозитний) сертифікат";
- порядковий номер сертифіката та його серію (якщо випуск є серійним);
- дату внесення депозиту;
- розмір депозиту, який оформлений сертифікатом (літерами та цифрами);
- зобов'язання банку повернути суму, внесену на депозит;
- дату вимоги вкладником суми за сертифікатом;
- відсоткову ставку за користування депозитом;
- умови сплати відсоткової ставки - у разі вимоги вкладника про повернення вкладу до обумовленого строку;
- назву та адресу банку-емітента, а для іменного сертифіката - назву (ім'я) вкладника;
- місце для підпису особи, яка уповноважена банком підписувати зобов'язання, та місце для печатки банку.

Ощадні (депозитні) сертифікати можуть випускатися за ініціативою банку:

- одноразово або серіями;
- іменними або на пред'явника;
- на вимогу або на строк.

Ощадні (депозитні) сертифікати можуть бути емітовані:

- в паперовій (документарній) формі;
- процентними;
- купонними або безкупонними.

Ощадні (депозитні) сертифікати можуть бути номіновані як у національній валюті, так і в іноземній валюті.

Випуск та розміщення банками ощадних (депозитних) сертифікатів, номінованих у банківських металах, не дозволяється.

Емітентами ощадних (депозитних) сертифікатів можуть бути лише банки - юридичні особи.

Ощадними (депозитними) сертифікатами на пред'явника, номінованими як у національній, так і в іноземній валюті, оформляються лише вклади (депозити) на строк більше ніж 30 днів.

Розміщуючи ощадні (депозитні) сертифікати, банки зобов'язані залучати лише ту валюту, у якій номіновані ощадні (депозитні) сертифікати.

Строк обігу ощадних (депозитних) сертифікатів установлюється від дати видачі сертифіката безпосередньо вкладнику (власнику сертифіката) до дати, з якої власник сертифіката отримав право вимоги вкладу (депозиту).

Ощадні (депозитні) сертифікати мають містити реквізити, визначені законодавством України.

Виготовлення бланків ощадних (депозитних) сертифікатів здійснюється відповідно до вимог законодавства України.

Бланк ощадного (депозитного) сертифіката заповнюється банком за допомогою відповідних технічних засобів або від руки чорнилом чи кульковою ручкою. Жодні виправлення під час заповнення сертифіката не допускаються. Якщо під час заповнення бланка сертифіката допущено помилки, то він уважається зіпсованим і підлягає знищенню.

Бланки ощадних (депозитних) сертифікатів зберігаються в грошових сховищах або у вогнетривких шафах. Корінці сертифікатів після відображення вкладних (депозитних) операцій за балансовими рахунками вміщуються в окремі теки та зберігаються в грошових сховищах або вогнетривких шафах. Реєстраційні журнали (за умови ведення їх в документарній формі) та інформація на паперових носіях щодо розміщення іменних ощадних (депозитних) сертифікатів, яка виписана з реєстраційного журналу, який ведеться в електронній формі, зберігаються в грошових сховищах або вогнетривких шафах.

Сума вкладу (депозиту) зазначається словами і пишеться з великої літери на початку рядка. Назва валюти, у якій номінований ощадний (депозитний) сертифікат, у відповідному відмінку пишеться після зазначеної словами суми впритул.

У разі виникнення розбіжностей між сумами, зазначеними словами та цифрами, дійсною вважається та сума, яка зазначена словами.

Ощадний (депозитний) сертифікат має підписувати керівник банку або уповноважена на це особа.

Іменні ощадні (депозитні) сертифікати можуть мати корінці (додаток 2).

За умови випуску іменного ощадного (депозитного) сертифіката банк заповнює всі реквізити корінця сертифіката, який підписується вкладником або уповноваженою ним особою, відривається від сертифіката, обліковується і зберігається в банку в

окремій теці. Якщо до бланка сертифіката корінець не передбачений, то банк веде реєстраційний журнал випущених іменних ощадних (депозитних) сертифікатів, до якого включаються реквізити, що відповідають тим, які передбачені для корінця. Реєстраційний журнал може вміщувати й інші потрібні банку реквізити.

Заповнення та ведення реєстраційного журналу випущених іменних ощадних (депозитних) сертифікатів може здійснюватися банками в електронній формі. За такої умови банк-емітент має роздруковувати інформацію про розміщення іменних ощадних (депозитних) сертифікатів на паперових носіях щоденно в кінці операційного дня, підшивати цю інформацію до окремої теки.

Розміщення та погашення ощадних (депозитних) сертифікатів здійснюється лише банком-емітентом. До погашення приймаються тільки оригінали ощадних (депозитних) сертифікатів.

Ощадний (депозитний) сертифікат, який виписаний на користь юридичної особи, отримує в банку керівник підприємства або уповноважена на це особа. Сертифікат, що виписаний на користь фізичної особи, отримує особа, яка внесла грошові кошти на вклад (депозит), або інша уповноважена на це особа згідно із законодавством України.

За умови настання строку вимоги вкладу (депозиту) банк здійснює платіж проти пред'явлення ощадного (депозитного) сертифіката.

Погашення ощадних (депозитних) сертифікатів, які номіновані в національній валюті, та виплата процентів за ними здійснюються банками лише в національній валюті.

Погашення ощадних (депозитних) сертифікатів, які номіновані в іноземній валюті, та виплата процентів за ними здійснюються банками в іноземній валюті, а за письмовою заявою вкладника або особи, уповноваженої на здійснення цієї операції, - у національній валюті за курсом Національного банку України на дату закінчення строку, що зазначений в ощадному (депозитному) сертифікаті, або на дату дострокового викупу сертифіката.

За умови дострокового подання ощадного (депозитного) сертифіката до погашення банк сплачує власнику сертифіката суму вкладу (депозиту) та проценти, які виплачуються в розмірі як за вкладом (депозитом) на вимогу, якщо умовами сертифіката не встановлений інший розмір процентів.

У разі дострокового пред'явлення ощадного (депозитного) сертифіката на пред'явника, номінованого як у національній, так і в іноземній валюті, до погашення грошові кошти зараховуються

банком на поточний рахунок вкладника, відкритий у цьому банку, і можуть бути видані або перераховані за розпорядженням вкладника на інший рахунок не раніше ніж через п'ять робочих днів після їх зарахування.

Банк перевіряє справжність ощадного (депозитного) сертифіката і його відповідність записам на корінці або в реєстраційному журналі. Якщо дані збігаються, то в реєстраційному журналі власників сертифікатів робиться позначка про погашення (для іменного ощадного (депозитного) сертифіката). Після цього на підставі заяви власника ощадного (депозитного) сертифіката, у якій обов'язково мають зазначатися дані про документ, що згідно із законодавством України засвідчує особу (назва, серія та номер документа, дата видачі, повна назва органу, що видав документ), грошові кошти перераховуються на зазначений у заяві рахунок або видаються готівкою фізичним особам, також здійснюється погашення сертифіката шляхом написання слова ***"Погашено"*** у правому верхньому його куті.

Розрахунки за придбані ощадні (депозитні) сертифікати та сплата грошових коштів за ними для юридичних осіб здійснюються лише в безготівковій формі. Розрахунки за придбані ощадні (депозитні) сертифікати та сплата грошових коштів за ними для фізичних осіб здійснюються як у готівковій, так і в безготівковій формі.

Якщо строк одержання вкладу (депозиту) за строковим ощадним (депозитним) сертифікатом прострочено, то такий сертифікат вважається документом на вимогу, за яким на банк покладається зобов'язання сплатити зазначену в ньому суму вкладу (депозиту) та процентів за ним у разі пред'явлення ощадного (депозитного) сертифіката.

4.4. Система гарантування вкладів населення в банках України

Страхування (гарантування) вкладів – це комплекс заходів держави та центрального банку, спрямований на підтримку стійкості банківської системи. Банківська діяльність пов’язана з ризиковістю. Банківські установи, працюючи зі значними сумами вкладів і депозитів, повинні підтримувати відповідний рівень ліквідності, що можливе лише за умови нормального функціонування банківської системи в цілому.

Більшість урядів світу, крім системи банківського нагляду та

регулювання, створюють ще й системи страхування банків, якими передбачається застосування механізмів захисту депозитів та кредитора останньої інстанціїї.

Нині обов'язкові системи страхування депозитів створено у більшості країн світу. **В світовій практиці є наступні варіанти захисту депозитів:**

- відсутність будь-якого захисту вкладів;
- законодавче першочергове право вкладників на задоволення своїх фінансових вимог у разі ліквідації банку;
- гарантування вкладів опосередковано;
- надання обмежених гарантій;
- надавання повних гарантій.

В наш час не існує єдиної універсальної схеми страхування депозитів для всіх країн, тому що, незважаючи на процес уніфікації банківського законодавства, національні особливості банківських систем ще досить значні. Системи страхування депозитів підрозділяються на гарантовані та з законодавчо не визначеними гарантіями.

Система визначених гарантій властива країнам, у яких офіційна процедура гарантування депозитів відображена в державних і спеціалізованих банківських законах або в затверджених статутах фондів страхування депозитів. **Система не визначених гарантій** характеризується відсутністю: спеціального закону у вигляді юридичного зобов'язання щодо збереження вкладів у банках, правил, що регламентують порядок відшкодування та розмір компенсацій за вкладами у разі банкрутства, відповідних фондів компенсацій.

Система визначених гарантій може проявлятися в наступних формах:

- бути заснована на державній власності й знаходитися в державному керуванні;
- керуватися державою, а фінансуватися як державою так і банками;
- спільно керуватися державою і банками за умови фінансування банками;
- керуватися банками, коли депозитні інститути страхують один одного.

В Україні застосовується система визначених гарантій страхування депозитів. Закон України "Про фонд гарантування вкладів фізичних осіб" встановлює засади функціонування Фонду гарантування вкладів, порядок відшкодування вкладів вкладникам, а також регулює відносини між Фондом, Кабміном України та НБУ.

Основними завданнями Фонду є:

- забезпечення захисту прав фізичних осіб, вкладників банків, які є учасниками Фонду, шляхом відшкодування за його рахунок коштів вкладів та відсотків за ними у разі ліквідації банку;
- здійснення організаційно-управлінських заходів з метою забезпечення виплат вкладникам сум відшкодування втрат;
- забезпечення надходження та акумуляції сум зборів з банків учасників та інших коштів призначених для відшкодування втрат;
- забезпечення цільового використання коштів, що знаходяться на рахунках Фонду.

Для зменшення ризику кризи банківської системи через втрату ліквідності в зв'язку з масовим зняттям депозитів Указом Президента України від 10.09.1998 р. №996/98 "Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб – вкладників комерційних банків України" було створено спеціальний Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. Згідно з Указом кожний вкладник у разі банкрутства банку має змогу отримати повну суму свого вкладу та процентів за ним, але не більше як 500 грн.

Однак впровадження нової системи страхування депозитів супроводжувалося низкою негативних моментів.

По-перше**,** указом не передбачалися права Фонду у разі здійснення виплат на користь вкладників того чи іншого банку-банкрута набувати статусу першочергового кредитора цього банку.

По-друге, в процесі впровадження нової системи страхування депозитів постраждали як банки, так і вкладники. Річ у тому, що до формування досить великого обсягу Фонду гарантування вкладів фізичних осіб Національний банк вирішив зберегти і стару систему, тобто резервування цінних паперів на депо-рахунках у Національному банку – Спеціальному фонді страхування вкладів фізичних осіб. При цьому за рішенням Правління НБУ цей фонд виведено зі складу обов'язкових резервів і встановлено відсоток резервування до нього, що дорівнює 10% від обсягу залучених вкладів фізичних осіб. Усе це призвело до того, що такий пасив, як вклади громадян, виявився для банків абсолютно невигідним. Результатом стало стрімке зниження влітку 1999 року процентних ставок за депозитами фізичних осіб, а кілька банків взагалі відмовилися працювати з населенням. Лише восени 2000 року НБУ скасував Спеціальний фонд страхування, дещо нормалізувавши ситуацію у цьому напрямі.

Верховна Рада на 5 липня 2001 року прийняла нову редакцію Закону України "Про фонд гарантування вкладів фізичних осіб". Фонд гарантує кожному вкладнику банку-учаснику відшкодування коштів за

його вкладами, включаючи відсотки, у сумі 1,2 тис. грн. станом на той день, коли вклад став недоступним. Двічі на рік банки-учасники повинні перераховувати до фонду 0,25% загальної суми за вкладами станом на 31 грудня року, що передує звітному, і 30 червня поточного року. Дещо пізніше, 30.08.2002 року спільною Постановою Кабінет Міністрів і НБУ було прийнято Положення про фонд гарантування вкладів фізичних осіб, за яким збільшення суми відшкодування за вкладами дасть змогу банкам залучити додаткові кошти фізичних осіб. Чим більша сума гарантії, тим краще для банків.

Сьогодні Фонд гарантує кожному вкладнику банку, що є учасником Фонду гарантування вкладів, відшкодування у розмірі, який затверджений Радою Фонду та прийнятий відповідним законом. З лютого 2006 року ця сума складала 8000 грн. З початку 2007 року сума складала 25000 грн, 11 вересня 2007 року сума відшкодування була збільшена до 50000 грн, а з листопада 2008 року вона складає 150000 грн. Для порівняння: сума відшкодування для кожного вкладника в державах Європейського союзу становить 20 тис. євро. Це залишає надію на те, що за умови сприятливої економічної кон'юнктури сума гарантованого відшкодування зростатиме, що, означатиме зростання довіри до банків і забезпечуватиме їм достатній приплив коштів для подальшої успішної діяльності.

Практичне заняття №5. Методика нарахування відсотків за депозитними операціями банків

Перед практичним заняттям студент має знати: сутність депозитного залучення коштів у банк, поняття депозитної політики банку, методику нарахування відсотків за депозитними операціями та визначення ефективної процентної ставки банку.

Мета практичного заняття: *поглиблення теоретичних знань щодо сутності депозитних операцій банку, практичне засвоєння методики нарахування відсотків за депозитними операціями.*

Після проведення практичного заняття студент повинен уміти:

- використовувати в практичній роботі методику НБУ щодо нарахування відсотків;
- здійснювати нарахування за схемою простих та складних процентів;
- розраховувати ефективну річну процентну ставку.

Питання практичного заняття

1. Сутність депозитних операцій.

3. Практичне засвоєння методики нарахування відсотків за депозитами.

Ключові поняття: *депозит, вклад, депозитний сертифікат, депозитна політика банку, процентна ставка, прості відсотки, складні відсотки, ефективна процентна ставка, система страхування (гарантування) вкладів, система визначених гарантій страхування депозитів, фонд гарантування вкладів фізичних осіб.*

Типові задачі та ситуаційні завдання.

Задача №1. Вкладник вклав свої кошти у розмірі 1000 грн на строковий депозит в банк "Скарб" терміном на 6 місяців під ставку 14% річних з щомісячним нарахуванням простих відсотків. Яка сума вкладу буде на кінець визначеного терміну? Яку суму відсотків вкладник буде отримувати щомісячно?

Розв'язок.

Очевидно, що загальний розмір вкладу визначається за формулою простих відсотків:

$$Sf = S \cdot (1 + n \cdot R \cdot i / 360) = 1000 \cdot (1 + 6 \cdot 0,14 \cdot 30 / 360) = 1000 \cdot 1,07 = 1070 \text{ грн}$$

Відповідно, кожного місяця, вкладник буде отримувати:

$$S_m = 1000 \cdot 1 \cdot 0,14 \cdot 30 / 360 = 11,67 \text{ грн}$$

Задача №2. Вкладник вклав свої кошти у розмірі 1000 грн на строковий депозит в банк "Скарб" терміном на 6 місяців під ставку 14% річних з щомісячним нарахуванням складних відсотків. Яка сума вкладу буде на кінець визначеного терміну? Яку суму відсотків вкладник буде отримувати щомісячно?

Розв'язок.

Очевидно, що загальний розмір вкладу визначається за формулою складних відсотків:

$$Sf = S \cdot (1 + R \cdot i / 360)^n = 1000 \cdot (1 + 0,14 \cdot 30 / 360)^n = 1000 \cdot 1,072 = 1072,07 \text{ грн}$$

Відповідно кожного місяця вкладник буде отримувати:

$S_1 = 1000 \cdot 0,14 \cdot 30 / 360 = 11,67$ грн

$S_2 = 1011,67 \cdot 0,14 \cdot 30 / 360 = 11,80$ грн

$S_3 = 1023,47 \cdot 0,14 \cdot 30 / 360 = 11,94$ грн

$S_4 = 1035,41 \cdot 0,14 \cdot 30 / 360 = 12,08$ грн

$S_5 = 1047,49 \cdot 0,14 \cdot 30 / 360 = 12,22$ грн

S_6= 1059,71 · 0,14 · 30 / 360 = 12,36 грн

Задача №3. Банк "Скарб" пропонує вкладникам депозити терміном на півроку трьох видів: а) депозит "Капітал" на умовах нарахування складних відсотків за ставкою 15% річних один раз по закінченню терміну; б) депозит "Різдв'яний" на умовах щоквартального нарахування складних відсотків за ставкою 16% річних; в) депозит "Пенсійний" з щомісячним нарахуванням складних відсотків за ставкою 17% річних. Який із зазначених депозитів найбільш прийнятний для вкладника?

Розв'язок.

Для визначення найбільш прийнятного для вкладника варіанту депозиту необхідно розрахувати ефективну річну процентну ставку за умовами кожного депозиту. Для цього скористаємося відомою формулою та отримаємо:

$R_e = ((1 + R \cdot i / 360)^{n} - 1) \cdot 360 / m \cdot 100\%$

$R_e(а) = ((1 + 0,15 \cdot 180 / 360)^{1} - 1) \cdot 360 / 180 \cdot 100\% = 0,15 \cdot 100\% = 15\%$

$R_e(б) = ((1 + 0,16 \cdot 90 / 360)^{2} - 1) \cdot 360 / 180 \cdot 100\% = 0,1632 \cdot 100\% = 16,32\%$

$R_e(в) = ((1 + 0,17 \cdot 30 / 360)^{6} - 1) \cdot 360 / 180 \cdot 100\% = 0,1761 \cdot 100\% = 17,61\%$

Отже, депозит "Пенсійний" є найбільш прийнятний для вкладника, адже він має найвищу ефективну річну процентну ставку.

Завдання для самостійної роботи.

Задача №1. Банк "Скарб" пропонує вкладникам депозити терміном на три місяці двох видів: а) депозит "Капітал" на умовах щомісячного нарахування складних відсотків за ставкою 17% річних; б) депозит "Різдв'яний" на умовах щодекадного нарахування складних відсотків за ставкою 16% річних. Який із зазначених депозитів найбільш прийнятний для вкладника?

Задача №2. Фірма "Супер" тимчасово вільні кошти розмістила в банку "Скарб" двома депозитами, що відрізняються на 1000 грн. Більший депозит вкладено на рік під 14% річних, а менший на півроку під 15% річних. Визначте початкову суму депозитів, якщо проценти нараховуються за простою схемою, а сума відсотків більшого депозиту в два рази більша за суму відсотків меншого депозиту.

Задача №3. На скільки років потрібно вкладнику покласти кошти на депозит в банк під 15% річних за простою ставкою, щоб розмір відсотків перевищив початково вкладену суму в два рази?

Задача №4. На який період вкладнику потрібно розмістити тимчасово вільні кошти на депозит в банку під просту процентну ставку 15% річних, щоб початково вкладена сума 15000 грн зросла до 20000?

Задача №5. Пан Петренко П.П. поклав у банк „Клад" на депозит 15000 грн терміном на півроку під ставку 18% річних із щомісячним нарахуванням відсотків. Розрахуйте суму вкладу по закінченні терміну за схемою простих та складних відсотків. Проаналізуйте отримані результати.

Проблемно-пошукові питання

4. За матеріалами "Вісника НБУ" побудуйте діаграму динаміки залучення депозитних ресурсів в банки України за останні 10 років. Проаналізуйте отриманий результат.
5. Проблеми залучення депозитних ресурсів в банківській системі України.
6. Дайте та обгрунтуйте пропозиції банкам щодо залучення довгострокових депозитних ресурсів (у формі ессе).
7. Світовий досвід страхування та гарантування депозитів.
8. Перспективи впровадження в банківській системі України ощадних (депозитних) сертифікатів в електронній формі.

Теми доповідей та рефератів

1. Депозитна політика комерційного банку та її роль у формуванні ресурсної бази банку.
2. Суть систем гарантування вкладів фізичних осіб та захист прав вкладників в Україні.
3. Ощадний депозитний сертифікат: сутність, види та механізм функціонування.
4. Сучасні депозитні банківські продукти для населення
5. Роль та значення процентної політики банку при здійсненні депозитних операцій

Список літератури

1. Алексеєнко М.Д. Капітал банку: питання питання теорії та практики: Монографія. – К.: КНЕУ, 2002. – 276 с.
2. Банківські операції: Підручник / За редакцією В.І. Міщенка, Н.Г.Слов'янської. – К: Знання, 2006. – 727с.

3. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посіб. – 6-те видання перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2008. – 318с.- (Вища освіта XXI століття).
4. Єпіфанов А.О., Маслак Н.Г., Сало І.В. Операції комерційних банків: Навчальний посібник. – Суми: ВТД „Університетська книга", 2007. – 523 с.
5. Кириленко В. Депозитна політика комерційного банку. // Банківська справа. – 2005. - №2. - С.29-36.
6. Лобанова А.Л. Ресурсна політика комерційних банків. // Фінанси України. – 2005. - №1 - С.88-95.
7. Павлишин О.П., Ричаківська В.І. Банківські операції. Практикум: Навч.-метод. посібник. К.: Алерта, 2005. – 158 с.
8. Петрук О.М. Банківська справа: Навчальний посібник / За редакцією д.е.н., проф. Ф.Ф. Бутинця. – К.: Кондор, 2004. – 461 с.
9. Снігурська Л.П. Банківські операції і послуги: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів – К: МАУП, 2006. – 456с.

Нормативна література

10. Закон України "Про банки і банківську діяльність" від 07.12.2000 № 2121-III // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. – 2001. - №1. – С.3-46 (зі змінами і доповненнями).
11. Закон України „Про фонд гарантування вкладів фізичних осіб" від 20.09.2001 (зі змінами і доповненнями) / http://www/rada.kiev.ua
12. Положення „Про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами" затверджено Постановою Правління Національного банку України від 03.12.2003 №516. / http://www/rada.kiev.ua

Змістовий модуль 5. Сутність та механізм залучення банківських ресурсів на міжбанківському ринку

- економічна сутність та роль операцій недепозитного формування ресурсів комерційного банку;
- види та характеристика операцій на міжбанківському ринку;
- механізм рефінансування комерційних банків.

У змістовному модулі розкрито сутність, види та механізм здійснення операцій комерційних банків щодо залучення ресурсної бази на міжбанківському ринку

Тема 5. Операції банків із запозичення коштів

План, логіка викладення матеріалу:

5.1. Економічна сутність та види операцій на міжбанківському ринку

5.2. Механізм здійснення операцій рефінансування комерційних банків

5.3. Управління ресурсами комерційного банку

Після вивчення теми студент повинен знати:

- сутність операцій на міжбанківському ринку;
- види та характеристику операцій на міжбанківському ринку;
- механізм рефінансування банків Національним банком.

5.1. Економічна сутність та види операцій на міжбанківському ринку

Левова частка ресурсів комерційного банку формується за рахунок залученого капіталу, а не власного. Співвідношення між власним та залученим капіталом в банківській системі України коливається в межах від 1:10 до 1:20 для різних банків.

Залучений капітал банку в основному використовується в якості кредитних ресурсів, тобто перетворюється або розміщується в активах. Між залученими ресурсами та виданими кредитами має існувати відповідний баланс, адже його відсутність може привести до проблем втрати фінансової стійкості банку.

Залучений капітал комерційного банку, за джерелами утворення, можна класифікувати на капітал депозитного та недепозитного залучення. Формування капіталу банку шляхом

залучення депозитів (вкладів) розглянуто в попередній темі. В загальному випадку залучені ресурси банку можуть формуватися за рахунок власне залучених коштів, запозичених та здійсненням операцій рефінансування на міжбанківському ринку. Структура залучених ресурсів банку показана на рисунку 5.1.

Рисунок 5.1. – Структура залучених ресурсів банку за механізмом утворення

Недепозитні залучені (позичені) кошти банку – це головним чином позики на грошовому ринку, які залучаються у формі міжбанківських кредитів і кредитів центрального банку (НБУ), операцій з цінними паперами на вторинному фондовому ринку, позик

на валютному ринку, а також операцій з наявними активами. Ці кошти мають суттєве значення для підтримки поточної банківської ліквідності і тому активно використовуються комерційними банками України.

В наш час найбільш поширеними недепозитними джерелами формування банківських ресурсів є:

- отримання міжбанківських кредитів;
- рефінансування комерційних банків Національним банком;
- емісія цінних паперів власного боргу;
- операції позабалансового фінансування (сек'юритизація активів, продаж позик, випуск кредитних гарантій).

Одним із основних джерел поповнення недепозитних ресурсів комерційного банку є **міжбанківський кредит**. Кредитними ресурсами торгують фінансово стійкі комерційні банки, в яких завжди є надлишок ресурсів. Ці банки для одержання прибутку прагнуть розмістити вільні ресурси в інших банках. Крім фінансової вигоди, банки-кредитори одержують можливість установлення ділових партнерських стосунків.

Призначення міжбанківських кредитів полягає в наступному:

- забезпечення короткострокової ліквідності банку;
- задоволення потреб банків у ресурсах;
- можливість отримання прибутків банками-кредиторами;
- забезпечення вимог обов'язкового резервування НБУ.

Банки-позичальники залучають міжбанківський кредит для розширення своєї кредитної діяльності з клієнтами, а також у зв'язку з необхідністю регулювання банківської ліквідності. В Україні, у зв'язку з упровадженням електронних розрахунків, міжбанківське кредитування здійснюється шляхом прямих контактів між банком-кредитором і банком-позичальником. Кредитування здійснюється на договірних умовах на чітко визначений термін.

Банки, що виходять на ринок міжбанківських кредитів, повинні чітко сформулювати для себе – з якою метою вони виходять на даний сегмент на ринку. Використання ринку може здійснюватися для надійного розміщення коштів (тоді банк виступає в ролі кредитора) або оперативного залучення коштів (тоді банк виступає як позичальник), або банк здійснює операції для одержання прибутку.

Якщо банк має вільні кошти, які він може розмістити на ринку, то його кредитна позиція позитивна (довга), якщо банк хоче залучити кошти – то знак його позиції буде від'ємним (коротка позиція). Одним із завдань на ринку міжбанківських

кредитів є приведення позиції банку до нуля.

Міжбанківські кредити мають ряд переваг в порівнянні з депозитами:

- оперативне залучення ресурсів;
- не потребує додаткових витрат на рекламу тощо;
- не здійснюється резервування в НБУ.

Операції міжбанківського кредитування є вигідними з точки зору простоти та швидкості оформлення. Банк-позичальник взаємодіє з банком-кредитором без посередників. Узгодження умов кредитування здійснюється по телефону, факсу, електронній пошті. Після завершення повного оформлення кредитної угоди банки обмінюються між собою підписаними екземплярами з допомогою телефаксу. Відразу після підписання кредитної угоди банк-кредитор перераховує кошти на рахунок банку-позичальника у розмірі зазначеної суми. Терміни міжбанківських кредитів можуть бути різними – від одного дня до 1-2 місяців. Процентна ставка за міжбанківськими кредитами, як правило, нижча ніж за кредитами, наданими господарникам, і пов'язана з обліковою ставкою НБУ.

У договорі на міжбанківське кредитування, крім терміну, обумовлюється сума кредиту, рівень процентної ставки, порядок погашення. Звичайно при порушенні терміну погашення міжбанківського кредиту банк-кредитор передбачає своє право на безспірне списання боргу. Якщо банк, що позичив кредитні ресурси, не може їх повернути в установлений термін, то він купує гроші в іншому банку.

Національний банк здійснює політику рефінансування комерційних банків, використовуючи наступні інструменти:

а) рефінансування банків шляхом постійно діючої лінії рефінансування для надання банкам кредитів:
- овернайт;
- кредитів рефінансування на термін від 14 до 365 днів;
- за операціями прямого РЕПО;

б) надання стабілізаційних кредитів;

в) депозитні операції:
- укладання депозитних договорів;
- емісія депозитних сертифікатів НБУ;
- операції зворотного РЕПО.

Рефінансування банків НБУ здійснює шляхом операцій на відкритому ринку виключно під забезпечення державних цінних паперів, векселів суб'єктів господарювання та векселів Державного казначейства, що враховані банком.

Досить активно використовуються міжбанківські кредити терміном на один день **овернайт (overnight),** мета яких полягає у підтримці поточної ліквідності банку. Класифікаційні ознаки міжбанківських кредитів подано на рисунку 5.2.

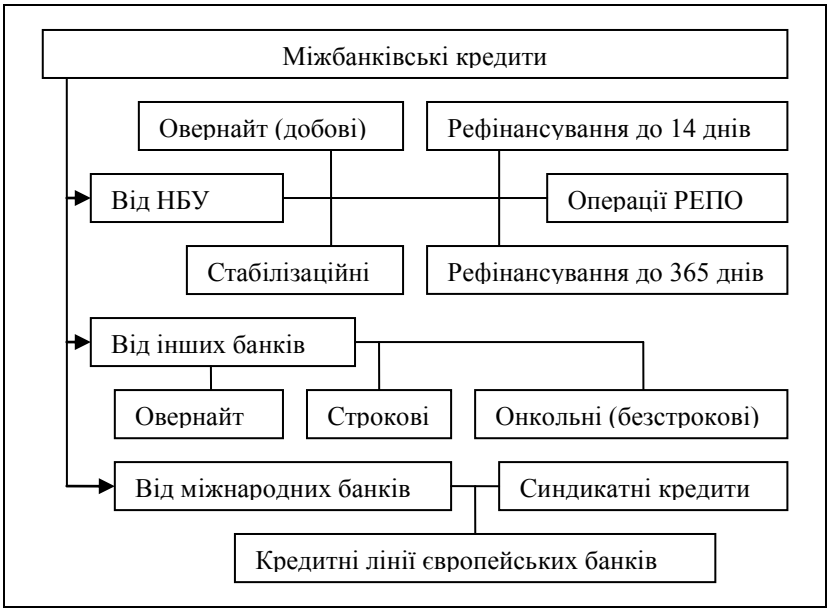

Рисунок 5.2. – Класифікаційні ознаки міжбанківських кредитів

Кредит овернайт – це кредит у межах обумовленого ліміту та визначеної процентної ставки, який надано банку Національним банком за постійно діючою лінією рефінансування строком на один день під забезпечення цінних паперів або як бланковий (без забезпечення).

Стабілізаційний кредит – це кредит Нацбанку, що може надаватися банку на підтримку виконання заходів фінансового оздоровлення для забезпечення його ліквідності на визначений Правлінням НБУ термін.

Стабілізаційні кредити НБУ може надавати комерційним банкам на термін до трьох років за умови забезпечення його високоліквідною заставою або гарантією чи порукою іншого фінансово стабільного банку.

Короткострокове рефінансування шляхом операцій на

відкритому ринку здійснюється на строк до 14 днів та 365 днів. Ці види рефінансування банків проводяться через кількісний або процентний тендер.

Кількісний тендер – тендер на якому НБУ наперед установлює ціну (процентну ставку), за якою банки можуть одержати кредит шляхом рефінансування.

Процентний тендер – тендер, на якому банки у своїх заявках до Національного банку, крім суми очікуваного кредиту, пропонують ціну (процентну ставку), за якою вони погоджуються отримати кредит від НБУ шляхом рефінансування.

Операції РЕПО (repurchase agreement) – це операції з цінними паперами, які складаються з двох частин. Для їх здійснення укладається єдина генеральна угода між учасниками ринку (НБУ і комерційними банками) про продаж-купівлю державних цінних паперів на певний строк із зобов'язанням зворотного продажу-купівлі у визначений термін або на вимогу однієї зі сторін за заздалегідь обумовленою ціною.

Ряд комерційних банків проводять політику інтенсивного розвитку та диверсифікації діяльності на ринку боргових зобов'язань, випускаючи в обіг цінні папери власного боргу такі як фінансові векселі та банківські облігації.

Банківський вексель – це цінний папір, в якому міститься безумовне грошове зобов'язання банку про сплату зазначеної у векселі суми векселетримачу в указаному місці та у встановлений термін. Банківські векселі є високоліквідним та надійним інструментом фінансового ринку. Вексель – це досить гнучкий інструмент. Він вільно обертається на грошовому ринку, може бути заставою, засобом розрахунку за поставлену продукцію та послуги.

Облігація банку – це цінний папір, який надає право його власнику отримати у визначений термін грошові кошти у номінальну вартість облігації з відповідною процентною платою або без неї. За своєю природою облігація схожа на банківський сертифікат.

Кошти, отримані комерційним банком за допомогою **облігацій**, не можуть вважатися власним капіталом, тому що облігації випускаються на певний строк, після закінчення якого ці кошти повертаються інвесторам. Вони свідчать про надання власниками облігацій зазначених коштів у розпорядження емітента у формі довгострокової позики.

Якщо комерційний банк і надалі хоче утримувати у своєму обороті кошти, залучені за допомогою облігацій, він вдається до рефінансування попередніх випусків. Це здійснюється шляхом викупу

раніше випущених облігацій за рахунок коштів, отриманих від випуску нових незабезпечених боргових зобов'язань.

Облігації, якщо це передбачено умовами емісії, можуть бути конвертовані в прості акції. Тоді залучені з їх допомогою кошти переходять у власний капітал комерційного банку. Конвертованість облігацій дає змогу підвищити їх привабливість у колі покупців, оскільки останні можуть придбати акції банку в найбільш вигідний момент. Власники облігацій ризикують менше, ніж власники акцій, бо у разі банкрутства комерційного банку кредиторам кошти повертаються раніше, ніж звичайним акціонерам.

Слід зазначити, що останнім часом в банківській системі України набувають розвитку операції позабалансового фінансування щодо запозичення ресурсів на міжбанківському ринку. Основними методами позабалансового фінансування є:

- операції сек'юритизації активів;
- продаж позик;
- випуск кредитних гарантій.

Сутність методу сек'юритизації активів полягає у трансформації кредитів, наданих банкам, у відповідне не депозитне джерело залучення ресурсів шляхом випуску цінних паперів власного боргу. **Механізм здійснення сек'юритизації активів наступний:**

- комерційний банк за рахунок залучених раніше ресурсів надає клієнтам кредити обов'язково під реальну заставу;
- при винекненні потреби в залученні додаткових ресурсів банк об'єднує в єдиний пакет усі документи, що підтверджують внесення відповідних видів застави під надані клієнтам кредити;
- банк здійснює емісію цінних паперів власного боргу, наприклад облігацій чи векселів, забезпеченням яких виступає саме цей пакет заставних документів, що передається інвесторам разом з цінними паперами у момент здійснення їх продажу;
- банк отримує ресурси на ринку за мінімальною вартістю тому, що його цінні папери забезпечені реальною заставою;
- за рахунок отриманих ресурсів надаються нові кредити або кошти вкладаються в інші доходні активи;
- погашення банком емітованих цінних паперів здійснюється за рахунок коштів, що повертаються позичальниками-заставодавцями.

Загальний механізм сек'юритизації кредитів показаний на рисунку 5.3.

Кредитна гарантія – це позабалансове зобов'язання банку, згідно з яким він погоджується за визначену плату гарантувати повернення кредиту своїм клієнтом іншому банку або виконання умов

контракту, що був укладений між клієнтом банку і третьою особою. Очевидно, що банк за видачу кредитної гарантії отримує комісійний дохід не використовуючи ресурсної бази, а клієнт отримує можливість зміцнити свою репутацію надійного клієнта та розраховує на зниження вартості кредиту.

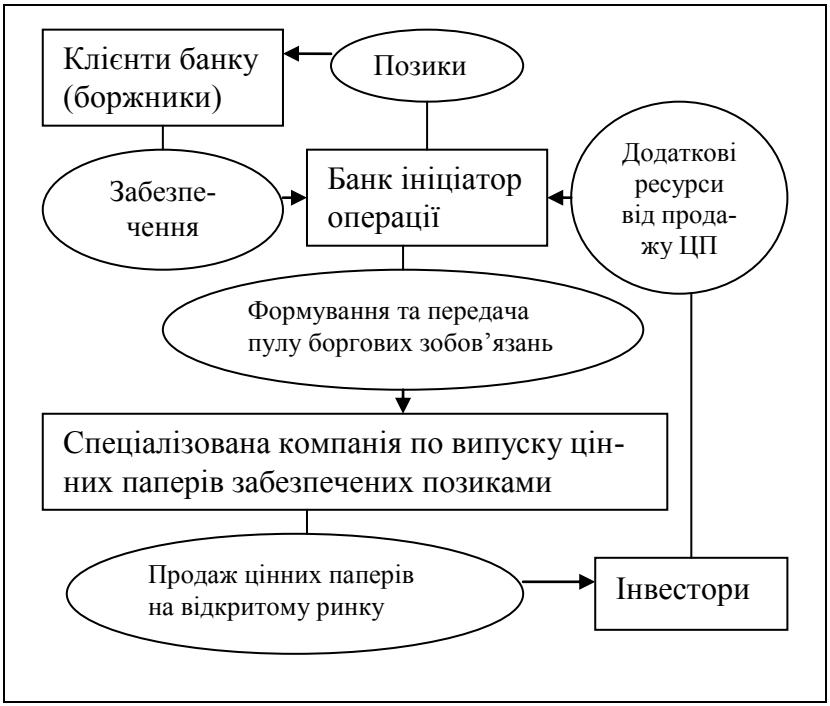

Рисунок 5.3. – Механізм операцій сек'юритизації кредитів

Сутність методу продажу позик полягає у здійсненні операцій з продажу права власності банку на якісні короткострокові кредити іншим банківським установам. Основною причиною, що спонукає банки продавати свої якісні активи є очікуване підвищення ринкової ставки.

Таким чином пасивні операції виступають ключовим елементом управління банківською діяльністю, оскільки забезпечують ефективність здійснення активних операцій, шляхом формування ресурсної бази банку. Очевидно, що комерційний банк має мати ресурсів рівно стільки, скільки необхідно для забезпечкння активних

операцій.

5.2. Механізм здійснення операцій рефінансування комерційних банків

Механізм рефінансування комерційних банків регулюється згідно з вимогами „Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України", затвердженого постановою Правління Національного банку України від 25 листопада 2008 року №395. Дане положення встановлює відповідні вимоги та процедури щодо операцій з регулювання ліквідності та розміру співвідношення кредиту рефінансування до наданого банком забезпечення, що встановлюються окремими документами НБУ.

НБУ може кредитувати комерційний банк через відповідні механізми рефінансування, при умові дотримання таких вимог:

- банк має ліцензію Національного банку на здійснення відповідних банківських операцій і письмовий дозвіл, у тому числі за операціями з валютними цінностями та з цінними паперами за дорученням клієнтів або від свого імені;
- строк діяльності – не менше ніж один рік після отримання ліцензії Національного банку на здійснення банківських операцій і відповідного письмового дозволу;
- має активи, які можуть бути прийняті Національним банком у заставу (крім кредиту овернайт (бланкового));
- виконує такі нормативи: мінімального розміру регулятивного капіталу (Н1), співвідношення регулятивного капіталу та сукупних активів (Н3), максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7);
- сформував резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями в повному обсязі відповідно до встановлених вимог;
- здійснює своєчасне погашення одержаних від Національного банку кредитів та сплачує проценти за користування ними;
- є учасником інформаційної системи міжбанківського кредитного ринку.

Національний банк може встановлювати додаткові вимоги до банків залежно від інструментів та строків рефінансування, а також виду забезпечення кредиту рефінансування.

Банки, які не дотримуються наведених вище вимог, можуть одержати від Національного банку кредит овернайт або кредит

строком до 14 днів лише за умови надання в забезпечення кредиту рефінансування державних цінних паперів, врахованого векселя, авальованого іншим банком, або надання відповідно до законодавства України гарантії іншого банку. Кошти банку перераховуються лише після отримання повідомлення територіального управління про наявність гарантії іншого банку.

Національний банк здійснює рефінансування комерційних банків у таких розмірах залежно від застави:

- державними облігаціями України в розмірі 100% від їх балансової вартості, але не вищої від номінальної вартості цих цінних паперів з урахуванням процентів за користування кредитом і пені;

- депозитними сертифікатами в розмірі 100% від їх номінальної вартості з урахуванням процентів за користування кредитом і пені;

- державними облігаціями України, які перебувають у довірчій власності, у розмірі 95% від їх вартості, оприбуткованої на позабалансових рахунках банку-управителя, але не вищої від номінальної вартості цих цінних паперів з урахуванням процентів за користування кредитом і пені;

- облігаціями Державної іпотечної установи з додатковим забезпеченням у формі державної гарантії за зобов'язаннями емітента, яка видана Кабінетом Міністрів України та облігаціями підприємств, розміщення яких здійснено під гарантію Кабінету Міністрів України, у розмірі 95% від їх балансової вартості, але не вищої від номінальної вартості цих цінних паперів з урахуванням процентів за користування кредитом і пені;

- іпотечними облігаціями та іпотечними сертифікатами Державної іпотечної установи України в розмірі 85% від їх балансової вартості, але не вищої від номінальної вартості цих цінних паперів з урахуванням процентів за користування кредитом і пені;

- врахованими векселями суб'єктів господарювання та векселями банків, авальованими іншим банком, та отриманою гарантією іншого банку-резидента за кредитами рефінансування строком до 14 днів у розмірі 80% від балансової вартості врахованих векселів та від обсягу наданої гарантії, строком до 365 днів - у розмірі 70% з урахуванням процентів за користування кредитом і пені;

- облігаціями місцевих позик, облігаціями підприємств, іпотечними облігаціями за кредитами рефінансування строком до 14 днів у розмірі 70% від їх балансової вартості, але не вищої від номінальної вартості цих цінних паперів, строком до 365 днів - у розмірі 60% з урахуванням процентів за користування кредитом і пені;

- іпотечними сертифікатами з фіксованою дохідністю за кредитами рефінансування строком до 14 днів у розмірі 50% від суми кредиту, наданого банком позичальнику, строком до 365 днів - у розмірі 40% з урахуванням процентів за користування кредитом і пені;

- подвійними складськими свідоцтвами за кредитами рефінансування строком до 14 днів у розмірі 50% від суми кредиту, наданого банком позичальнику, строком до 365 днів - у розмірі 40% з урахуванням процентів за користування кредитом та пені;

- заставними за кредитами рефінансування строком 14 днів у розмірі 50% від суми кредиту, наданого банком позичальнику, строком до 365 днів - у розмірі 40% з урахуванням процентів за користування кредитом і пені;

- майновими правами в розмірі 80% від суми кредиту, наданого банком позичальнику, з урахуванням процентів за користування кредитом і пені;

- акціями власників істотної участі в банку в розмірі 90% від їх балансової вартості, але не вищої від номінальної вартості цих цінних паперів з урахуванням процентів за користування кредитом і пені.

Види та умови рефінансування комерційних банків шляхом тендерного кредитування НБУ показано на рисунку 5.4.

Національний банк здійснює **рефінансування банків за процентною ставкою, що не нижча облікової ставки** Національного банку і протягом дії кредитного договору не підлягає коригуванню. Одержані кредити рефінансування пролонгації не підлягають.

Для нарахування процентів строк користування кредитом згідно з умовами кредитного договору між Національним банком та банком починається з дня надходження коштів на кореспондентський рахунок банку і закінчується в день, який передує даті повернення коштів. Базовою кількістю днів для нарахування відсотків за користування кредитом вважається 365 днів.

Рефінансування банків на строк до 14 днів та на строк до 365 днів здійснюється через кількісний або процентний тендер.

НБУ проводить тендери з рефінансування щосереди з такою періодичністю: три середи підряд – рефінансування на строк до 14 днів; одна середа – на строк до 365 днів.

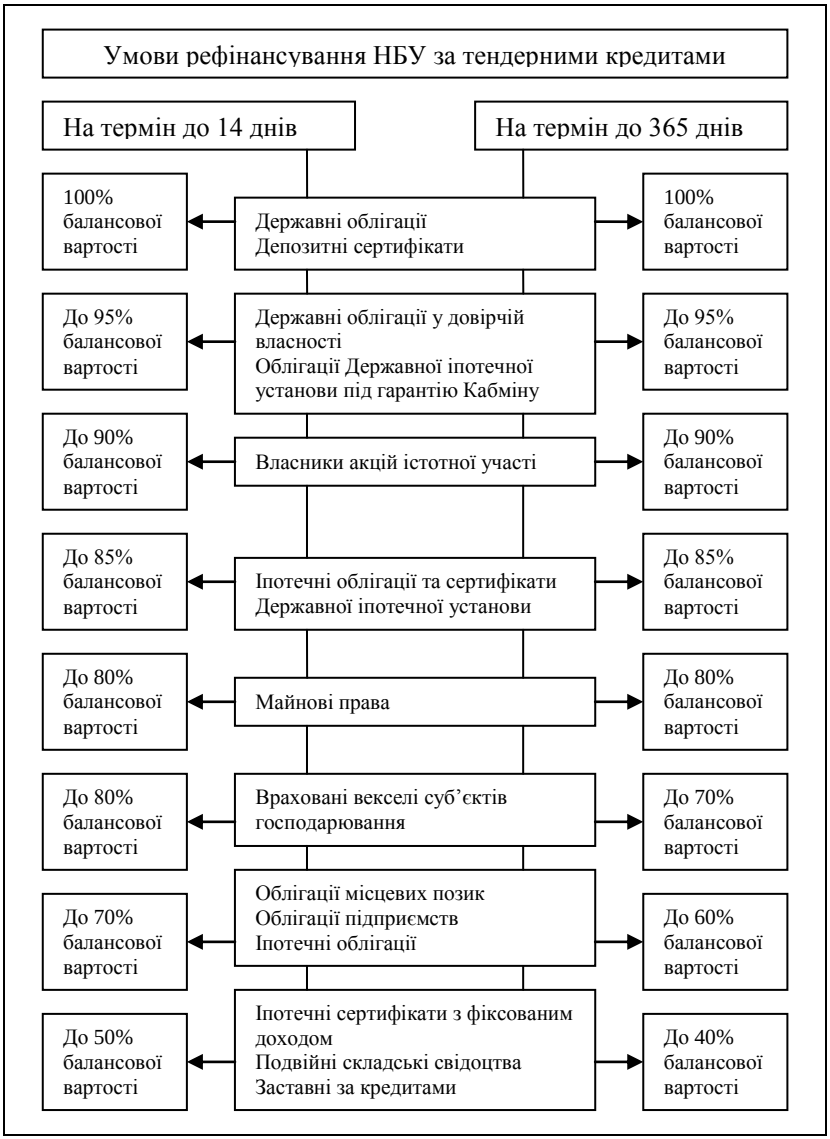

Рисунок 5.4. – Види та умови рефінансування банків шляхом надання тендерних кредитів

У повідомленні про проведення тендера НБУ зазначаються такі умови:

- дата;
- тип тендера (кількісний або процентний);
- строк користування кредитом;
- загальна сума кредиту, що пропонується НБУ (або без оголошення такої);
- мінімальна сума заявки для одного банку;
- вид забезпечення кредиту тощо.

Умови проведення тендера визначаються залежно від стану грошово-кредитного ринку та ліквідності банківської системи. Залежно від ситуації на грошово-кредитному ринку та стану ліквідності банків Національний банк може змінювати періодичність та черговість проведення тендерів, а також визначати додаткові вимоги до їх учасників, про що повідомляється банкам засобами електронної пошти.

Один банк не може одержати більше як 50% запропонованого на тендері обсягу кредитів.

Сума заборгованості за кредитами Національного банку (крім кредиту овернайт), у тому числі за кредитами з урахуванням поданої заявки на участь у тендері, не повинна перевищувати 50% розміру регулятивного капіталу банку, розрахованого за даними останнього балансу.

Кредит рефінансування строком до 14 днів може надаватися банку під забезпечення гарантії іншого банку в обсязі наданої гарантії або врахованого векселя, авальованого іншим банком, але не більше ніж 50% розміру регулятивного капіталу банку-позичальника, розрахованого за даними останнього балансу.

У разі звернення за кредитом рефінансування строком до 365 днів банк, крім вимог, викладених вище, має дотримуватися таких додаткових вимог:

- у кредитному портфелі банку кредити (крім кредитів строком понад один рік), що отримані ним на міжбанківському ринку та надані іншим банкам, не перевищують 20% від загальної суми зобов'язань банку на останню звітну дату, що передує даті звернення;
- прострочені та сумнівні кредити в портфелі банку (відповідно до визначених у нормативно-правових актах Національного банку з питань банківського нагляду критеріїв їх класифікації) становлять до 10% від суми кредитного портфеля;
- сума заборгованості за кредитами Національного банку (крім кредиту овернайт), у тому числі за кредитами з урахуванням

поданої заявки на участь у тендері, не повинна перевищувати 50% розміру регулятивного капіталу банку, розрахованого за даними останнього балансу.

До заявки на одержання кредиту рефінансування строком понад 14 днів додається інформація Генерального департаменту банківського нагляду НБУ щодо фінансового стану банку та дотримання ним вимог нормативно-правових актів Національного банку з висновком щодо доцільності такого рефінансування. Територіальні управління, Генеральний департамент банківського нагляду постійно здійснюють моніторинг фінансового стану банку, який має кредит, наданий на строк понад 14 днів, і щокварталу його фінансовий стан розглядається на засіданні Комітету з управління активами і пасивами Національного банку. На засідання можуть бути запрошені керівники банку.

У разі проведення кількісного тендера розподіл кредитів здійснюється згідно з поданими заявками до закінчення суми, яка запропонована на цей тендер. Якщо запропонованої на кількісний тендер суми недостатньо для задоволення всіх заявок банків, то кредитні кошти за однією тендерною ціною розподіляються між усіма банками пропорційно до поданих заявок.

Під час проведення НБУ процентного тендера банки самостійно пропонують процентну ставку, за якою вони погоджуються одержати кошти, але не нижчу за облікову. На процентному тендері заявки задовольняються відповідно до зниження запропонованої в них процентної ставки, починаючи з найвищої і надалі поступово знижуючи її до закінчення запропонованого обсягу кредитів або задоволення всіх заявок банків.

Якщо неможливо задовольнити заявки усіх банків – учасників процентного тендера, які пропонують однакову процентну ставку, у зв'язку з недостатністю кредитів, кошти, що залишилися, розподіляються пропорційно між цими банками.

Про результати тендера повідомляються банки – учасники тендера і відповідні територіальні управління НБУ. Банки, чиї заявки задоволені, укладають кредитний договір та договір застави з відповідним територіальним управлінням НБУ, яке має повідомити засобами програмного забезпечення «Кредитний тендер» Департамент монетарної політики НБУ про укладення договору.

У кредитному договорі між НБУ і банком-позичальником як основні умови зазначаються:

- строк дії договору;
- сума, на яку укладається договір;

- процентна ставка та порядок її обрахування (базовою кількістю днів для нарахування процентів за користування кредитом вважається 365 днів);

- застосування заходів впливу до банку в разі прострочення виконання зобов'язань за наданим кредитом рефінансування;

- перелік і характеристика державних цінних паперів, що надані під забезпечення;

- балансова вартість державних цінних паперів;

- балансова вартість урахованих векселів, подвійних складських свідоцтв, іпотечних сертифікатів із фіксованою дохідністю, прийнятих під забезпечення;

- перелік і характеристика облігацій підприємств, облігацій місцевих позик, що надані під забезпечення, їх балансова вартість;

- порядок надання гарантії банку;

- черговість погашення заборгованості за кредитом і процентів за користування ним;

- здійснення протягом дії кредитного договору відповідним територіальним управлінням перевірок банку щодо правильності проведення операцій з цінними паперами, що пропонуються банком під забезпечення кредиту;

- застосування Національним банком переважного і безумовного права задовольняти вимогу, за якою настав строк погашення;

- реалізація Національним банком права продажу активів, що перебувають у заставі як забезпечення вимог Національного банку, та задоволення вимог за рахунок коштів від їх продажу;

- звернення до гаранта.

З метою вирівнювання тимчасових коливань ліквідності банківської системи, «тонкого» регулювання грошово-кредитного ринку НБУ запроваджує постійно діючу лінію рефінансування, що є гнучким механізмом короткострокового (миттєвого) підтримання ліквідності банку. **Кредит через лінію рефінансування надається строком на один робочий день – кредит овернайт.**

Кредити овернайт надаються за щоденно оголошеною НБУ процентною ставкою і за умови укладення між банком і НБУ генеральної кредитної угоди. Кошти від кредиту перераховуються в день отримання НБУ заявки від банку.

НБУ може надавати банкам кредит овернайт під забезпечення державними цінними паперами та без забезпечення (бланковий).

Генеральна кредитна угода про використання лінії рефінансування НБУ укладається банком з відповідним

територіальним управлінням НБУ на календарний рік незалежно від періодичності користування цією лінією за умови, що банк має стійку репутацію кредитно спроможного банку і дотримується умов, які діють щодо тендерного кредитування.

Банки можуть подавати заявки до Національного банку на одержання кредиту овернайт під забезпечення державних цінних паперів за умови, що вони перебувають у власності банку – клієнта депозитарію державних цінних паперів (або депонента – клієнта депозитарію Національного банку) і не обтяжені будь-якими зобов'язаннями.

Заявку на одержання кредиту овернайт (бланкового) банк може подавати до Національного банку за умови дотримання таких додаткових вимог:

- отримав комплексну рейтингову оцінку «1» або «2» за рейтинговою системою CAMELS (інформація щодо рейтингової оцінки надається Генеральним департаментом банківського нагляду НБУ за результатами останньої комплексної інспекційної перевірки);

- у кредитному портфелі банку кредити (крім кредитів строком понад один рік), отримані банком на міжбанківському ринку, не перевищують 20%, а ті, що надані іншим банкам, - 15% від загальної суми зобов'язань банку на останню звітну дату, яка передує даті звернення.

Національний банк може встановлювати згідно зі своїми розпорядчими документами частоту звернень та максимальний розмір кредиту овернайт (бланкового) на певний період диференційовано залежно від:

- комплексної рейтингової оцінки («1» або «2») за рейтинговою системою CAMELS;

- рупи банків, визначеної відповідно до рішення Комісії Національного банку з питань нагляду та регулювання діяльності банків.

Для перевірки розрахунку суми максимального розміру кредиту овернайт (бланкового) територіальні управління можуть використовувати дані про стан кореспондентського рахунка в Національному банку, обороти за ним, участь банку на ринку міжбанківських кредитів, виконання нормативу обов'язкового резервування.

Національний банк щоденно (у робочі дні) до 17-ї години оголошує банкам засобами електронної пошти розмір процентної ставки за кредитами овернайт, що діятиме наступного робочого дня. Розмір процентної ставки за кредитами овернайт оголошується окремо

за кредитом овернайт під забезпечення державними цінними паперами та кредитом овернайт (бланковим). Розмір процентної ставки за кредитом овернайт під забезпечення державними цінними паперами має бути не нижчим облікової ставки Національного банку плюс один процентний пункт. Розмір процентної ставки за кредитом овернайт (бланковим) установлюється не нижчим, ніж облікова ставка Національного банку плюс два процентні пункти рисунок 5.4.

Умови рефінансування шляхом надання кредитів овернайт наведено на рисунку 5.5.

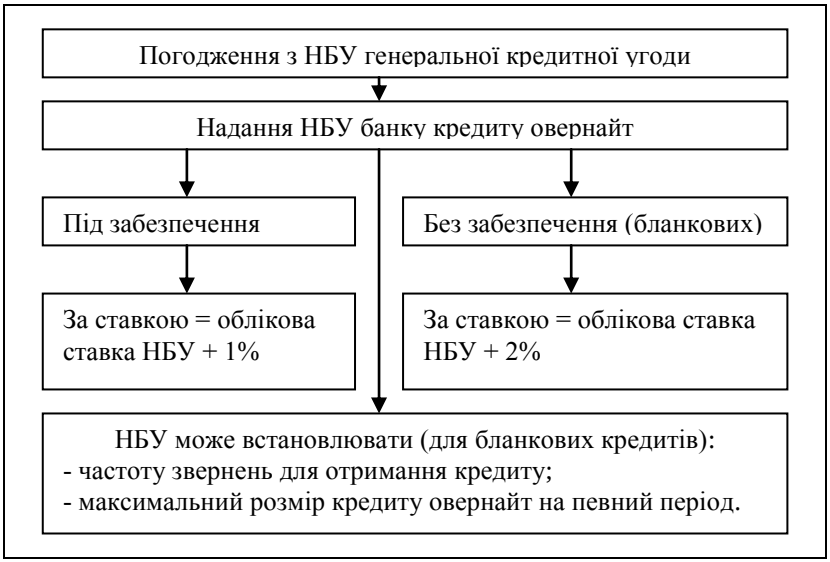

Рисунок 5.5. – Умови рефінансування за кредитом овернайт

Генеральний кредитний договір має передбачати обов'язкові умови щодо:

- безспірного списання Національним банком заборгованості (суми основного боргу та процентів за користування кредитом) з кореспондентського рахунка банку відповідно до статті 73 Закону України «Про Національний банк України» у разі неповернення банком кредиту та процентів за користування ним до 14-ї години наступного після отримання кредиту робочого дня;

- перерахування коштів за умови надання/повернення кредиту овернайт під забезпечення державних цінних паперів з одночасним

блокуванням/розблокуванням відповідних державних цінних паперів на рахунках у цінних паперах банків згідно з порядком, визначеним нормативно-правовими актами Національного банку з питань депозитарної діяльності;

- задоволення вимог за рахунок отриманої гарантії або врахованого векселя, авальованого іншим банком.

У генеральному кредитному договорі між банком і Національним банком передбачається, що в разі недостатності коштів на кореспондентському рахунку банку для одночасного погашення заборгованості за кредитом, процентів за користування ним, пені та збитків, завданих Національному банку простроченням виконання зобов'язання, у першу чергу погашається заборгованість за кредитом, у другу – проценти за користування кредитом та пеня, а потім відшкодовуються витрати, пов'язані з одержанням виконання.

Якщо банк отримує кредит овернайт під забезпечення державних цінних паперів протягом трьох робочих днів підряд, то, починаючи з четвертого, кожний наступний кредит овернайт під забезпечення державних цінних паперів надається за оголошеною процентною ставкою для цього виду кредиту овернайт плюс два процентні пункти.

Повернення банком кредиту овернайт здійснюється до 14-ї години наступного робочого дня одночасно з процентною платою. У разі неповернення банком кредиту овернайт і процентів за користування ним Департамент монетарної політики повідомляє відповідне територіальне управління, у якому обслуговується кореспондентський рахунок банку-позичальника, про застосування переважного і безумовного права щодо списання в безспірному порядку заборгованості за кредитом та процентів за користування ним з кореспондентського рахунка цього банку.

Інструментом оперативного управління ліквідністю банківської системи та регулювання обсягів грошової маси в обігу, який використовує НБУ при здійсненні грошово-кредитної політики, **є операції репо**. НБУ може проводити з банками операції «прямого» і «зворотного» репо на визначену суму і на відповідний строк.

«Пряме» репо – це кредитна операція, що ґрунтується на двосторонній угоді між НБУ та банком про купівлю НБУ державних цінних паперів із портфеля банку або іноземної валюти з подальшим зобов'язанням банку викупити ці державні цінні папери або іноземну валюту за обумовленою ціною на обумовлену дату.

«Зворотне» репо – це депозитна операція, що ґрунтується на двосторонній угоді між НБУ та банком про продаж НБУ зі свого

портфеля державних цінних паперів з одночасним зобов'язанням зворотного їх викупу в банків з обумовленою ціною на обумовлену дату.

Банки, які потребують підтримання своєї короткострокової ліквідності, можуть звертатися до НБУ щодо здійснення операцій «прямого» репо. Для участі в операціях репо банки повинні дотримуватись умов щодо їх рефінансування НБУ.

Залежно від потреби оперативного підтримання ліквідності банків або нейтралізації надлишкової грошової маси в обігу НБУ може здійснювати операції з купівлі/продажу державних цінних паперів як шляхом безпосередньої домовленості з банками, так і через проведення тендера заявок банків на участь в операціях репо. У разі проведення тендера щодо участі банків в операціях репо НБУ надсилає банківській системі відповідне повідомлення про проведення тендера із зазначенням його умов та строку операції репо.

Банки подають до НБУ заявки на участь у тендері, в яких пропонують свої умови щодо ціни купівлі/продажу державних цінних паперів. Якщо НБУ є покупцем державних цінних паперів, то заявки банків задовольняються залежно від потреби в підтриманні їх ліквідності, а якщо НБУ є продавцем державних цінних паперів, то заявки банків задовольняються виходячи з потреби вилучення відповідної надлишкової суми коштів із грошового обігу на певний період.

Залежно від строку НБУ може здійснювати такі види операцій «прямого» і «зворотного» репо:

- відкрите репо (строк операцій у договорі не визначається, кожна із сторін договору може вимагати виконання операцій репо в будь-який час, але з обов'язковим повідомленням про дату завершення дії цього договору);
- строкове репо (термін операції чітко визначений).

У разі досягнення згоди на проведення операцій репо між банком і НБУ укладається договір за формою, встановленою НБУ. У договорі, крім інших умов, має передбачатися блокування державних цінних паперів, що є предметом договору, на відповідних рахунках депо-обліку в депозитарії. Після отримання від депозитарію довідки про блокування державних цінних паперів на відповідних рахунках депо-обліку НБУ здійснює перерахування коштів банку-позичальнику.

При здійсненні операцій «прямого» репо в договорі має бути передбачено, що в разі несвоєчасного виконання банком зобов'язання щодо зворотної купівлі державних цінних паперів НБУ може

застосувати примусове безспірне стягнення відповідної суми коштів з кореспондентського рахунка банку.

НБУ може надавати стабілізаційний кредит банку, який переведений у режим фінансового оздоровлення або який взяв на себе борг банку, що перебуває у режимі фінансового оздоровлення, за наявності його клопотання та висновків відповідного територіального управління НБУ. *Стабілізаційний кредит може надаватися банку лише за умови його забезпечення заставою: високоліквідними активами банку-позичальника або гарантією чи порукою іншого фінансово стабільного банку чи фінансової установи.* **Стабілізаційний кредит НБУ має цільове призначення і для кредитних операцій комерційного банку не використовується.**

Для отримання стабілізаційного кредиту банк подає до територіального управління НБУ клопотання і затверджену Радою банку програму фінансового оздоровлення. Після здійснення аналізу фінансового стану банку та його програми фінансового оздоровлення територіальне управління НБУ надсилає пропозиції Генеральному департаменту банківського нагляду НБУ. Цей департамент готує пропозиції Правлінню НБУ щодо можливості надання банку, що перебуває у режимі фінансового оздоровлення або який узяв на себе борг банку, який перебуває в режимі фінансового оздоровлення, стабілізаційного кредиту.

Стабілізаційний кредит надається банкам терміном до трьох років, а якщо програма фінансового оздоровлення забезпечує достатні грошові потоки, то банку може надаватися короткостроковий кредит терміном до одного року. Рішення про надання стабілізаційного кредиту банку приймає Правління НБУ на підставі висновку територіального управління НБУ та пропозицій Генерального департаменту банківського нагляду НБУ. У цьому рішенні визначається строк користування кредитом, порядок його погашення і сплати процентів за користування стабілізаційним кредитом. Прийнявши позитивне рішення про надання стабілізаційного кредиту, відповідне територіальне управління НБУ вживає організаційних заходів щодо укладення з банком договору і договору-застави про надання кредиту. Банк-позичальник повинен розробити графік погашення стабілізаційного кредиту і дотримуватися його строків.

5.3. Управління ресурсами комерційного банку

Управління ресурсами комерційного банку – це діяльність,

пов'язана з оптимізацією розміру та структури залучених ресурсів у відповідності з їх розміщенням. Управління ресурсами комерційних банків здійснюється на рівні НБУ та власне комерційних банків рисунок 5.6.

Рисунок 5.6. – Процес управління ресурсами комерційного банку

Одним з найважливіших напрямів управління ресурсами комерційного банку є формування обов'язкових резервів за залученими коштами.

Обов'язкові резерви – це певна сума активів, які комерційний банк згідно з чинним законодавством зобов'язаний зберігати в центральному банку. Роль резервів можуть виконувати лише певні види активів – кошти на коррахунку в центральному банку та готівкові кошти в касі комерційного банку.

Обсяг обов'язкових резервів визначається нормами резервування, які встановлює центральний банк, та структурою і обсягом депозитних зобов'язань кожного банку. Як правило,

законодавством країни регулюються верхня і нижня межі резервних вимог, у діапазоні яких центральний банк фіксує фактично діючі норми резервування згідно зі станом кредитного ринку та завданнями поточної грошової політики.

Формування обов'язкових резервів має на меті:

- регулювання грошової маси в обігу;
- забезпечення своєчасності здійснення платежів за вимогами клієнтів;
- підтримання ліквідності комерційного банку.

Обов'язкові резерви в повному обсязі можуть бути використані банком лише у разі припинення його діяльності.

Формування обов'язкових резервів, у банківській системі України, регулюється згідно „Положення про порядок формування обов'язкових резервів для банків України", яке затверджене Постановою Правління Національного банку України від 16.03.2006 № 91.

Для всіх банків України встановлюється єдиний порядок визначення і формування обов'язкових резервів. Обов'язковому резервуванню підлягають усі залучені банком кошти, за винятком коштів, залучених від банків-резидентів, міжнародних фінансових організацій, а також коштів, залучених на умовах субординованого боргу.

Банки формують обов'язкові резерви, виходячи із встановлених нормативів обов'язкового резервування до зобов'язань щодо залучених банком коштів, у цілому за зведеним балансом банку - юридичної особи з урахуванням усіх філій, за винятком філій банків, створених на території інших держав, що формують обов'язкові резерви відповідно до вимог, визначених чинним законодавством держави за місцезнаходженням філії.

Національний банк може встановлювати для різних видів зобов'язань диференційовані нормативи обов'язкового резервування залежно від:

- строку залучення коштів (короткострокові зобов'язання банку, довгострокові зобов'язання банку);
- виду зобов'язань у розрізі валют (національна, іноземна, у тому числі в банківських металах);
- суб'єктів (юридичні, фізичні особи).

Формування та зберігання банками коштів обов'язкових резервів здійснюється в грошовій одиниці України на кореспондентському рахунку банку в Національному банку або на окремому рахунку в Національному банку.

Залежно від стану грошово-кредитного ринку і прогнозу його подальшого розвитку Правління Національного банку України приймає окремі рішення щодо:

- звітного періоду резервування;
- нормативів обов'язкового резервування;
- складу зобов'язань банку (об'єкт резервування), щодо яких установлюються нормативи обов'язкового резервування;
- обсягу обов'язкових резервів, який має щоденно на початок операційного дня зберігатися на кореспондентському рахунку банку в Національному банку;
- порядку формування та зберігання коштів обов'язкового резервування на окремому рахунку в Національному банку.

Сума залишків коштів, що береться для розрахунку обов'язкових резервів за відповідний звітний період резервування, визначається за формулою середньоарифметичної величини:

$$Ld = \frac{L1 + L2 + L3 + + Ln}{n}, \qquad (5.1)$$

де Ld - середньоарифметичні залишки коштів, що використовуються для розрахунку обов'язкових резервів за звітний період резервування;

L1, 2, 3, ... - сума залишків коштів за визначеним об'єктом резервування за станом на кожне число (дату) звітного періоду;

Ln - сума залишків коштів за визначеним об'єктом резервування на початок останнього календарного дня звітного періоду;

n - кількість календарних днів у звітному періоді резервування.

Сума недорезервованих банком коштів за звітний період резервування визначається як від'ємна різниця між середньоарифметичною сумою обов'язкових резервів та розрахованою середньоарифметичною сумою залишків коштів на коррахунку банку в Національному банку у відповідному звітному періоді резервування.

Згідно з Постановою Правління НБУ від 22.12.2008 № 442 „Про окремі питання регулювання грошово-кредитного ринку" **встановлені такі нормативи обов'язкового резервування для формування банками обов'язкових резервів:**

- строкові кошти і вклади (депозити) юридичних і фізичних осіб у національній валюті – 0%;

- строкові кошти і вклади (депозити) юридичних і фізичних осіб в іноземній валюті – 4%;

- кошти вкладів (депозитів) юридичних і фізичних осіб у національній валюті на вимогу і кошти на поточних рахунках – 0%;

- кошти вкладів (депозитів) юридичних і фізичних осіб в іноземній валюті на вимогу і кошти на поточних рахунках – 7%.

Висновки

6. Властивість міжбанківського кредиту забезпечувати поточну ліквідність та підвищувати платоспроможність банків-позичальників безпосередньо пов'язана з властивістю перерозподілу банківських ресурсів між окремими банками, регіонами країни, галузями економіки та між різними країнами. Такий перерозподіл ресурсів реалізується через здійснення міжбанківських розрахунків, мультиплікації кредиту та міжбанківського кредитування. В останньому випадку відбувається безпосереднє надання міжбанківських кредитів або розміщення міжбанківських депозитів.
7. Ефективність міжбанківського кредитування значною мірою пов'язана з організацією відносин між банком-кредитором і банком-позичальником. Найпростішою формою такої організації є безпосередні, прямі двосторонні відносини між кредитором і позичальником. Такі відносини можуть мати як разовий, епізодичний, так і постійний характер. Згодом така форма організації відносин трансформується у групову, коли банки поділяються на групи, в межах яких вони довіряли один одному за міжбанківського кредитування. Це особливо характерно для періодів нестабільності економіки і банківської системи.
8. Джерелом формування банківських ресурсів можуть бути запозичення банками коштів на міжнародних фінансових ринках, здійснювані шляхом розміщення банками власних боргових зобов'язань або одержанням кредитів від іноземних банків. Доступ на міжнародні фінансові ринки мають великі, з відповідною репутацією, банки. Вітчизняні банки з різних причин не мають необмеженого доступу до таких ринків, тому в більшості випадків користуються багатостороннім механізмом фінансування, зокрема відкритими для окремих вітчизняних банків кредитними лініями.

Практичне заняття №6. Операції банків на міжбанківському ринку

Перед практичним заняттям студент має знати: сутність та види операцій на міжбанківському ринку, механізм рефінансування комерційних банків на міжбанківському ринку та порядок формування обов'язкових резервів банків.

Мета практичного заняття: *поглиблення теоретичних знань щодо здійснення операцій комерційними банками на міжбанківському ринку.*

Після проведення практичного заняття студент повинен уміти:

- визначати основні умови для проведення рефінансування банку;
- використовувати нормативну базу щодо діяльності банків на міжбанківському ринку;
- визначати загальні показники банківської діяльності необхідні для проведення операцій на міжбанківському ринку.

Питання практичного заняття

1. Аналіз виконання комерційними банками умов рефінансування на міжбанківському ринку.
2. Розрахунок сум обов'язкових резервів банків при залученні ресурсної бази.

Ключові поняття: *недепозитні операції, міжбанківський ринок, кредити овернайт, тендерне кредитування, кількісний тендер, процентний тендер, операції РЕПО, пряме РЕПО, зворотне РЕПО, сек'юритизація активів, вексель, рефінансування банків, облігація, синдикативні кредити, онкольні кредити, обов'язкові резерви, кредитний аукціон, продаж позик, випуск кредитних гарантій.*

Типові задачі та ситуаційні завдання.

Задача №1. Банк „Імідж" випустив в обіг вексель на номінальну суму 10000 грн за процентною ставкою 20% річних на термін 90 днів. За якою ціною банк продасть вексель та викупть його після закінчення терміну обігу.

Розв'язок

1) Банк продасть вексель за номінальною вартістю – 10000 грн

2) Після закінчення терміну обігу векселя банк викупить вексель у його власника за ціною:

$Sf = S \cdot (1 + R \cdot n / 360) = 10000 \cdot (1 + 0{,}20 \cdot 90 / 360) = 10500$ грн

Задача №2. Норма обов'язкового резервування за депозитами до запитання ($r1$) – 10%, а за строковими ($r2$) – 5%. Період резервування – п'ять днів. Залишки коштів на строкових депозитних рахунках ($ЗКДР_{ст}$), рахунках до запитання ($ЗКДР_{зап}$) та на кореспондентському рахунку (ЗККР) відповідно становили:

У млн грн

День періоду	1-й	2-й	3-й	4-й	5-й
$ЗКДР_{зап}$	50	100	100	100	50
$ЗКДР_{ст}$	50	20	10	20	50
ЗККР	5	20	10	5	10

Визначити, чи дотримується банк норм обов'язкового резервування.

Розв'язок.

3) Визначимо середній залишок коштів на депозитних рахунках та кореспондетському відповідно, як середнє арифметичне: $ЗКДР_{зап.серед} = (50 + 100 + 100 + 100 + 50) / 5 = 80$ млн грн $ЗКДР_{ст.серед} = (50 + 20 + 10 + 20 + 50) / 5 = 30$ млн грн $ЗККР_{серед} = (5 + 20 + 10 + 5 + 10) / 5 = 10$ млн грн

4) Визначаємо суму обов'язкового резерву: $ОР = ЗКДР_{зап.серед} \cdot r1 + ЗКДР_{ст.серед} \cdot r2 = 80 \cdot 0{,}1 + 30 \cdot 0{,}05 = 9{,}5$ млн грн. Отже, банк дотримується вимог щодо обов'язкових резервів, оскільки вимоги до обов'язкових резервів (ОР = 9,5) менші середнього рівня за період залишку коштів на кореспондентському рахунку ($ЗККР_{серед} = 10$ млн грн).

Завдання для самостійної роботи.

Задача №1. Банк „Імідж" випустив в обіг вексель на номінальну суму 20000 грн за процентною ставкою 15% річних на термін 30 днів. За якою ціною банк продасть вексель та викупть його після закінчення терміну обігу.

Задача №2. Норма обов'язкового резервування за депозитами до запитання ($r1$) – 8%, а за строковими ($r2$) – 4%. Період резервування

– п’ять днів. Залишки коштів на строкових депозитних рахунках ($ЗКДР_{ст}$), рахунках до запитання ($ЗКДР_{зап}$) та на кореспондентському рахунку (ЗККР) відповідно становили:

У млн грн

День періоду	1-й	2-й	3-й	4-й	5-й
$ЗКДР_{зап}$	150	130	140	180	170
$ЗКДР_{ст}$	80	75	70	75	80
ЗККР	15	25	30	15	20

Визначити, чи дотримується банк норм обов’язкового резервування.

Задача №3. Норма обов’язкового резервування за депозитами в іноземній валюті до запитання ($r1$) – 7%, а за строковими ($r2$) – 4%. Період резервування – п’ять днів. Залишки коштів на строкових депозитних рахунках ($ЗКДР_{ст}$), рахунках до запитання ($ЗКДР_{зап}$) та на кореспондентському рахунку (ЗККР) відповідно становили:

День періоду	1-й	2-й	3-й	4-й	5-й
$ЗКДР_{зап}$ тис євро	70	80	90	100	120
$ЗКДР_{ст}$ тис євро	20	30	40	50	55
ЗККР млн грн	15	20	10	5	15

Визначити, чи дотримується банк норм обов’язкового резервування, якщо офіційний курс НБУ на дату резервування за 1 євро = 10,5 грн.

Задача №4. Комерційний банк має такі середньоарифметичні значення зобов’язань за залученими коштами, млн грн:

- строкові депозити юридичних осіб у національній валюті 1050
- строкові депозити фізичних осіб у національній валюті 5680
- строкові депозити юридичних осіб в іноземній валюті 3700
- строкові депозити фізичних осіб в іноземній валюті 4200
- короткострокові депозити юридичних осіб в національній валюті 2550
- короткострокові депозити юридичних осіб в іноземній валюті 7200
- короткострокові депозити юридичних осіб в національній

валюті 980

- короткострокові депозити фізичних осіб в іноземній валюті 980
- кошти клієнтів на поточних рахунках 18050
- кошти місцевих бюджетів 1740
- депозити інших банків у даному банку 1220

Визначити:

а) якими мають бути обов'язкові резерви банку, виходячи з установлених НБУ норм обов'язкового резервування;

б) оцінити дотримання банком вимог щодо обов'язкових резервів, якщо середнє значення залишку коштів на кореспондентському рахунку банку в НБУ за цей же період становило: варіант 1 - 10500 млн грн; варіант 2 - 5200 млн грн.

Завдання №5. Банки „Імідж", "Прогрес", "Форвард" та "Клад", які працюють на ринку банківських послуг від 1 до 10 років за ліцензією НБУ та письмовими дозволами на здійснення окремих операцій, зформували резерви на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями в повному обсязі та постійно погашають кредити НБУ у вказані терміни, звернулись до НБУ з наміром придбати кредитні ресурси при проведенні кількісного тендеру в сумі по 20 млн грн кожний. До НБУ від вказаних банків надійшов пакет документів, які містять інформацію, що приведена в таблиці 5.1.

Таблиця 5.1. – Інформація про банки, що допущені до участі в процентному тендері НБУ

№ пп	Показник	Банк „Імідж"	Банк „Прогрес"	Банк Форвард	Банк „Клад"
1	Термін діяльності на ринку, в роках	1	2	10	5
2	Пропозиції щодо виду забезпечення за кредитом	Державні цінні папери	Враховані векселі	Державні цінні папери	ЦП власного боргу
3	Виконання нормативу мінімального розміру регулятивного капіталу Н1	-	+	+	+
4	Норматив адекватності основного капіталу Н3, %	2	3	7	5
5	Максимальний ризик на одного позичальника, %	25	10	8	30
6	Сума отриманих міжбанківських кредитів, млн грн	0	3	50	45
7	Сума кредитів, які банк хоче придбати, млн грн	20	20	20	20
8	Відсоткова ставка запропонована банком, %	12	13	8	10

На тендер запропоновано до продажу банківські ресурси на суму 40 млн грн. Облікова ставка НБУ встановлена у розмірі 12%.

Проаналізуйте ситуацію та зробіть висновок про можливість продажу кредитних ресурсів, заявленим на тендер, комерційним банкам. Які рішення може прийняти НБУ, обгрунтуйте можливі варіанти.

Проблемно-пошукові питання

1. Сутність операцій сек'юритизації активів та механізм їх здійснення.
2. Сутність та механізм здійснення операцій позабалансового формування банківських ресурсів.
3. Норми обов'язкового резервування НБУ та їх вплив на вітчизняний грошовий ринок.
4. Сучасний механізм функціонування міжбанківського ринку кредитних ресурсів.

Теми доповідей та рефератів

1. Проблеми та напрями вдосконалення діяльності банків на міжбанківському ринку кредитних ресурсів.
2. Тенденції розвитку операцій недепозитного залучення коштів на міжбанківському ринку України.
3. Світовий досвід рефінансування комерційних банків.
4. Сучасні інструменти регулювання діяльності комерційних банків на міжбанківському ринку.
5. Функціонування міжбанківського ринку кредитних ресурсів в умовах загострення економічної кризи.

Список літератури

1. Алексеєнко М.Д. Капітал банку: питання питання теорії та практики: Монографія. – К.: КНЕУ, 2002. – 276 с.
2. Банківські операції: Підручник / За редакцією В.І. Міщенка, Н.Г.Слов'янської. – К: Знання, 2006. – 727с.
3. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посіб. – 6-те видання перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2008. – 318с.- (Вища освіта XXI століття).
4. Єпіфанов А.О., Маслак Н.Г., Сало І.В. Операції комерційних банків: Навчальний посібник. – Суми: ВТД „Університетська книга", 2007. – 523 с.

5. Петрук О.М. Банківська справа: Навчальний посібник / За редакцією д.е.н., проф. Ф.Ф. Бутинця. – К.: Кондор, 2004. – 461 с.
6. Снігурська Л.П. Банківські операції і послуги: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів – К: МАУП, 2006. – 456с.

Нормативна література

7. Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 07.12.2000 № 2121-III // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. – 2001. - №1. – С.3-46 (зі змінами і доповненнями).
8. Закон України “Про Національний банк України” від 20.05.1999 № 679 – XIV. / http://www/rada.kiev.ua
9. Положення „Про регулювання Національним банком України ліквідності банків України”, затверджене постановою Правління Національного банку України від 25 листопада 2008 року №395.
10. Положення „Про порядок формування обов'язкових резервів для банків України”, яке затверджене Постановою Правління Національного банку України від 16.03.2006 № 91.
11. Постанова Правління НБУ від 22.12.2008 № 442 „Про окремі питання регулювання грошово-кредитного ринку”

Контрольні питання до модуля 2

1. У чому полягає економічна сутність капіталу банку?
2. Яка структура капіталу банку?
3. Як здійснюється формування статутного капіталу акціонерного банку?
4. Економічна сутність ресурсної бази комерційного банку.
5. Як класифікуються ресурси банку?
6. Що таке основний, додатковий та регулятивний капітал банку?
7. Як розрахувати норматив мінімального обсягу регулятивного капіталу банку?
8. У чому полягає сутність депозитних операцій банків?
9. Які основні функції виконує капітал банку?
10. Як визначити норматив адекватності основного капіталу банку?
11. У чому полягає сутність ощадного вкладу?

12. Як розрахувати норматив адекватності регулятивного капіталу?

13. Як нараховуються прості та складні проценти за банківськими депозитами?

14. У чому полягає сутність депозитного сертифіката?

15. Як ви розумієте поняття ефективної річної ставки?

16. У чому полягає сутність операцій РЕПО?

17. Як ви розумієте механізм здійснення операцій сек'юритизації активів?

18. Роль банківських векселів та облігацій щодо запозичення коштів на міжбанківському ринку?

19. Що таке кредит овернайт?

20. Умови рефінансування банків на міжбанківському ринкує

21. Механізм рефінансування банків на міжбанківському ринку.

22. Рефінансування банків шляхом проведення кредитних аукціонів.

23. Норми формування обов'язкових резервів для комерційних банків.

24. Сутність процесу управління ресурсами комерційного банку.

25. Сутність та умови надання стабілізаційного кредиту

Підсумкові тестові завдання до модуля 2

1. Які з нижче наведених елементів входять до основного капіталу банку?:

а) результат переоцінки статутного капіталу;

б) фактично сплачений статутний капітал;

в) резерви під стандартну заборгованість інших банків;

г) емісійні різниці.

2. Які з нижче наведених елементів входять до додаткового капіталу банку?:

а) результат переоцінки основних засобів;

б) сума нематеріальних активів;

в) прибуток поточного року;

г) розкриті резерви, що створені за рахунок нерозподіленого прибутку.

3. Які з обмежень накладаються на на капітал 2-го рівня?:

а) не може бути більшим ніж 50% від основного капіталу;

б) обсяг субординованого капіталу не може перевищувати 50% основного капіталу;

в) обсяг субординованого капіталу не може перевищувати 100% основного капіталу;

г) не може бути більшим ніж 100% від основного капіталу;

4. Яка частка власного капіталу банку допустима в залежності від активів?:

а) не менше 10%;

б) не менше 40%;

в) не менше 8%

г) не менше 60%.

5. Які з нижче наведених функцій виконує капітал?:

а) трансформаційну;

б) регулятивну;

в) захисну;

г) депозитну.

6. Що є базою для розрахунку економічних нормативів НБУ?:

а) основний капітал;

б) власний капітал;

в) додатковий капітал;

г) регулятивний капітал.

7. Що із зазначеного відображає норматив адекватності регулятивного капіталу?:

а) частку ризику що приймає на себе банк за активними операціями;

б) частку ризику яку приймають на себе вкладники та кредитори банку;

в) частку ризику яку приймають на себе позичальники банку;

г) частку ризику яку приймає на себе банк.

8. З якою метою встановлюється норматив адекватності основного капіталу?:

а) захистити власників банку від непередбачуваних збитків банку;

б) захистити вкладників банку від непередбачуваних збитків банку;

в) захистити кредиторів банку від непередбачуваних збитків банку;

г) захистити банк від обсягу різних ризиків в його діяльності.

9. Мінімальний розмір власного капіталу банку встановлений у сумі:

а) 5 млн євро;

б) 7 млн євро;

в) 10 млн євро;

г) 3 млн євро.

10. При створенні комерційного банку статутний капітал формується у сумі не менше:

а) 3 млн євро;

б) 5 євро;

в) 7 млн євро;

г) 10 млн євро.

11. Значення нормативу співвідношення регулятивного капіталу та сукупних активів (Н3) не менше:

а) 8%;

б) 4%;

в) 9%;

г) 10%.

12. Яка з систем захисту депозитів застосовується в банківській системі України?:

а) система визначених гарантій;

б) система невизначених гарантій;

в) система законодавчо закріплених гарантій;

г) система страхування вкладів.

13. Яку суму відшкодовує на даному етапі вкладнику Фонд гарантування вкладів фізичних осіб?:

а) 50000 грн;

б) 150000 грн;

в) 25000 грн;

г) немає правильної відповіді.

14. Які з перерахованих операцій є недепозитними джерелами залучення коштів у банк?:

а) ощадний вклад;

б) кредити овернайт;

в) кредити овердрафт;

г) операції РЕПО.

15. На який термін надаються кредити овернайт?:

а) 14 днів;

б) 1 місяць;

в) 1 день;

г) 1 рік.

16. Рефінансування банків шляхом операцій на відкритому ринку здійснюється під забезпечення врахованих векселів у розмірі, що не перевищує:

а) 65% номінальної вартості врахованих векселів;

б) 70% номінальної вартості врахованих векселів;

в) 85% номінальної вартості врахованих векселів;

г) 75% номінальної вартості врахованих векселів.

17. Рефінансування банків шляхом операцій на відкритому ринку здійснюється під забезпечення державних цінних паперів у розмірі, що не перевищує:

а) 65% балансової вартості державних цінних паперів;

б) 70% балансової вартості державних цінних паперів;

в) 85% балансової вартості державних цінних паперів;

г) 75% балансової вартості державних цінних паперів.

18. До недепозитних операцій позабалансового фінансування відносяться:

а) кредит овернайт;

б) сек'юритизація активів;

в) операції РЕПО;

г) надання кредитних гарантій.

19. Які з приведених нормативів є обов'язковими економічними нормативами НБУ?:

а) нормативи ринкового ризику;

б) нормативи операційного ризику;

в) нормативи кредитного ризику;

г) нормативи капіталу.

20. Які з показників мінімального розміру регулятивного капіталу встановлені для діючого банку на даний момент?:

а) 10 млн євро;

б) 5 млн євро;

в) 8 млн євро;

г) 7 млн євро.

МОДУЛЬ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗРАХУНКІВ ТА ОБСЛУГОВУВАННЯ ПЛАТІЖНОГО ОБОРОТУ КЛІЄНТІВ БАНКУ

Змістовий модуль 6. Сутність платіжного обороту та організація безготівкових розрахунків

- сутність грошових розрахунків та платіжного обороту;
- порядок відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів;
- організація безготівкових розрахунків;
- механізм здійснення міжбанківських розрахунків.

У змістовному модулі розкрито питання економічної сутності грошових розрахунків, відкриття та ведення поточних банківських рахунків, організації безготівкових та міжбанківських розрахунків

Тема 6. Операції банків з обслуговування платіжного обороту

План, логіка викладення матеріалу:

6.1. Сутність та основи організації грошових розрахунків

6.2. Порядок відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів

6.3. Організація безготівкових розрахунків

6.4. Розрахунки за допомогою систем дистанційного обслуговування

6.5. Механізм здійснення міжбанківських розрахунків

Після вивчення теми студент повинен знати:

- сутність економічних відносин, що виникають в процесі грошових розрахунків клієнтів банку;
- принципи організації розрахунків у банківській системі;
- порядок відкриття поточних рахунків у банках;
- порядок здійснення безготівкових розрахунків;
- механізм міжбанківських розрахунків.

6.1. Сутність та основи організації грошових розрахунків

У процесі купівлі-продажу товарів, надання послуг, а також виконання різного роду зобов'язань у грошовій формі відбуваються різноманітні розрахунки та платежі. Тому основу економічних відносин між суб’єктами господарської діяльності складають

розрахунки та платежі, які забезпечують задоволення взаємних вимог і зобов'язань.

Розрахунки – це відносини, що виникають між юридичними та фізичними особами в процесі реалізації, розподілу та перерозподілу суспільного продукту на підставі здійснення підприємницької діяльності та задоволення власних потреб.

Грошові розрахунки є необхідним елементом розширеного відтворення, кінцевою ланкою у процесі реалізації суспільного продукту. Платежі також здійснюються за розподілу й перерозподілу грошових коштів. **Сукупність усіх платежів створює грошовий оборот.**

Грошовий оборот – це сукупний рух вартості всіх платежів у грошовій формі між фінансовими та нефінансовими установами у внутрішньому та зовнішньому оборотах країни за визначений період. **До складу грошового обороту входять:**

- грошовий обіг;
- фінанси;
- кредит.

Основу грошового обігу складає платіжний оборот у якому гроші використовуються для погашення взаємних боргових зобов'язань і функціонують як засіб платежу.

Платіжний оборот – частина сукупного грошового обігу, в якому гроші функціонують як засіб платежу в безготівковій формі й готівкою. В господарській і банківській практиці основну частину платіжного обороту становлять безготівкові розрахунки (більше 80%). Об'єктами безготівкових платежів є товари та послуги, будівельно-монтажні роботи, відрахування на капітальне будівництво і капітальний ремонт основних фондів та фінансові зобов'язання перед бюджетом. Платежі проводять суб'єкти підприємництва, організації, установи, фінансово-кредитні органи тощо. Платіжний оборот готівкою включає виплату підприємствами заробітної плати, платежі громадян за товари, комунальні послуги, оплату податків тощо. **Отже, платіжний оборот може мати дві форми: готівкову та безготівкову.**

В загальному випадку з метою організації платіжного обороту використовуються такі платіжні засоби:

- готівкові гроші – банкноти, монети;
- безготівкові гроші – кошти на поточних рахунках, депозити;
- замінники грошей – чек, вексель;
- електронні гроші – вартість, що зберігається на електронних пристроях.

Важлива роль своєчасного здійснення грошових платежів у забезпеченні функціонування економіки кожної країни обумовлює необхідність створення спеціальних платіжних систем, спроможних надати всім економічним агентам (фізичним та юридичним особам) можливість виконати свої платіжні зобов'язання.

Платіжна система в широкому розумінні – це сукупність визначених законом платіжних інструментів, норм, правил, а також механізмів та процедур їх застосування всіма суб'єктами грошового обороту. Учасниками платіжної системи є всі види підприємств, державні структури, громадські організації, населення, комерційні та центральний банки. Установлення в межах платіжної системи для всіх її учасників визначених законом норм та правил поведінки ставить їх у рівні умови, захищає інтереси кожного з них. Тому створення високоефективної, дійової та надійної платіжної системи є одним із ключових економічних завдань держави.

Особливе місце в платіжних системах посідають банки. Вони не тільки беруть участь у них як звичайні платники та одержувачі платежів, а й як посередники в платежах, покликані якнайшвидше, в режимі реального часу доставити грошові кошти від платника до одержувача. Цю свою роль у платіжній системі банки виконують через сукупність розрахунково-касових операцій, які, по суті, є ключовим елементом платіжної системи.

Розрахунков-касове обслуговування клієнтів є однією з трьох базових операцій банків, що визначають їх як особливі фінансові установи, що називаються банками. Та частина платіжного обороту, яка проводиться на рахунках у банках, а не готівкою, - називається безготівковим платіжним оборотом. Отже, платник і одержувач коштів використовують в розрахунках власні поточні рахунки відкриті в банках. Операція може бути проведена як в одному банку, так і між різними кредитними установами.

Безготівкові розрахунки – це перерахування банками певної суми коштів із рахунків платників на рахунки одержувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням юридичних і фізичних осіб коштів, унесених ними готівкою в касу банку, на рахунки одержувачів коштів.

Основою безготівкового обороту є те, що **платежі здійснюються банками на доручення клієнта** шляхом списання коштів з його рахунку і зарахування їх на рахунок одержувача, вказаного клієнтом. Коли рахунки відкриті в різних банках, міжбанківські розрахунки проводяться з допомогою системи кореспондентських відносин. Отже, у платіжному обороті діють не

тільки рахунки платника й одержувача коштів, а й рахунки банків, що їх обслуговують. Організація безготівкових розрахунків підпорядковується відповідним принципам і вимогам рисунок 6.1.

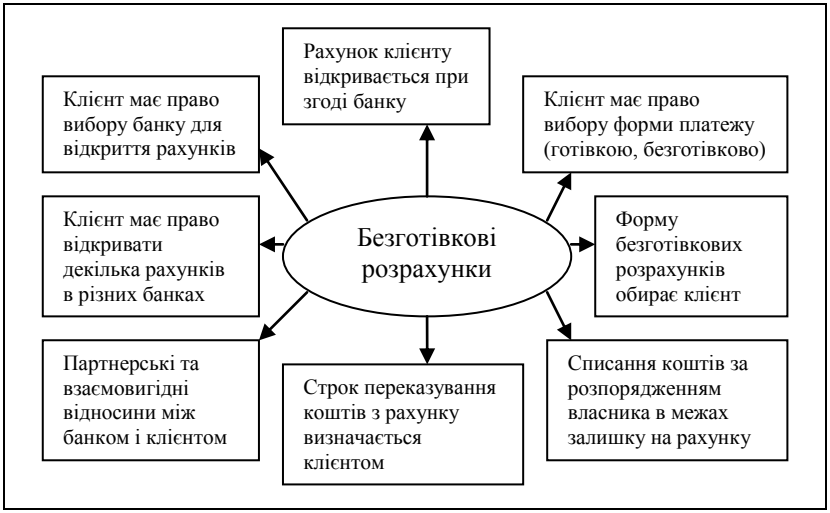

Рисунок 6.1 – Принципи безготівкових розрахунків

Порядок безготівкових розрахунків, їх форми, стандарти документів і документообіг визначає "Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті", затверджена постановою Правління НБУ від 21.01.2004 № 22.

У даній інструкції сформульовані такі принципи організації безготівкових розрахунків:

- розрахунки здійснюються через банківські рахунки, які відкриваються клієнтам для зберігання і переказування коштів. Це стосується як юридичних, так і фізичних осіб, тоді як в умовах планово-адміністративної економіки через банки могли розраховуватися тільки юридичні особи, бо існувало чітке законодавче розмежування сфери готівкового і безготівкового грошового обороту. Але у зв'язку з тим, що в Україні досить значного розміру набула так звана «тіньова економіка», яка прагне до розрахунків готівкою поза банками, НБУ тимчасово ввів певні обмеження у використанні готівки для міжгосподарських розрахунків, які зніматимуться у міру легалізації «тіньовиків»;

- платежі за рахунками мають здійснюватися банками за

розпорядженням власників коштів у порядку встановленої ними черговості та в межах залишків коштів на рахунках платників. У цьому принципі закріплено право суб'єктів ринку визначати черговість платежів з їхніх рахунків, що підтверджує справжню економічну самостійність суб'єктів господарювання. У зв'язку з платіжною кризою, яка виникла внаслідок економічної кризи, цей принцип організації безготівкових розрахунків в Україні тимчасово порушується. Для забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджету, розрахунків за енергоносії тощо Указом Президента України введена першочерговість цих платежів, але це тимчасові заходи, які зніматимуться у міру розв'язання кризи платежів;

- суб'єкти ринку мають свободу вибору форм безготівкових розрахунків і закріплення їх у господарських договорах за невтручання банків у договірні відносини. Цей принцип також має на меті забезпечення економічної самостійності суб'єктів господарювання і підвищення їхньої матеріальної відповідальності за результативність договірних відносин. Банку відведена посередницька роль у платежах;

- момент платежу має бути максимально зближеним із моментом виникнення грошового зобов'язання. Таке зближення сприяє скороченню обсягів перерозподілу ресурсів між господарниками, прискоренню реалізації, кругообігу фінансових ресурсів. Цей принцип реалізується через строковість платежу, що означає здійснення розрахунків відповідно до строків, передбачених у господарських, кредитних, строкових договорах, інструкціях Мінфіну, колективних угодах із робітниками і службовцями про оплату праці тощо. Еко номічний зміст цього принципу полягає в тому, що отримувач коштів заінтересований не в зарахуванні грошей на свій рахунок взагалі, в будь-який момент, а в попередньо визначений строк. Дотримання цього принципу дає змогу підприємцям точніше визначити потребу в коштах і раціональніше управляти своєю платоспроможністю і ліквідністю. На жаль, в Україні у зв'язку з економічною кризою цей принцип порушується. Багато підприємств не виконують вчасно своїх грошових зобов'язань, що призводить до виникнення взаємної простроченої заборгованості;

- суб'єкти господарювання мають право вибору банку для відкриття свого рахунку. Розрахунково-касове обслуговування банками своїх клієнтів здійснюється на договірній основі і передбачає виконання їхніх розпоряджень на переказування коштів або видачу готівки з рахунку відповідно до встановлених правил. Цей принцип має важливе значення для забезпечення всім суб'єктам ринку рівних можливостей у користуванні банківськими послугами, широкої

економічної самостійності і партнерства у відносинах з банками.

Доповненням до принципів організації безготівкових розрахунків виступають певні вимоги, дотримання яких є обов'язковим для всіх учасників розрахунків. Вони зводяться до такого:

- грошові розрахунки у внутрішньому господарському обороті здійснюються тільки у національній валюті. Кошти з рахунку клієнта списуються за розпорядженням його власника, крім випадків, у яких чинним законодавством передбачається безспірне стягнення та безакцептне списання коштів. Це насамперед платежі за виконавчими листами судових органів і прирівняними до них документами у вигляді стягнення недоїмок за всіма видами платежів до бюджету, а також штрафні платежі за розпорядженням податкової інспекції, КРУ Мінфіну тощо;

- розрахункові документи приймаються банком до виконання тільки в межах наявних коштів на рахунку клієнта. Якщо на рахунку клієнта недостатньо коштів для здійснення розрахунків, банк приймає в першу чергу безспірні і безакцептні грошові вимоги, виконуючи платежі у міру надходження коштів на рахунок платника в календарній черговості;

- платежі одного клієнта за рахунок коштів іншого не дозволяються, за винятком випадків уступки вимоги і переказування боргу;

- кошти господарників підлягають обов'язковому зберіганню в банках, за винятком залишків готівки в їхніх касах у межах установленого банком ліміту та норм витрат з виторгу, які передбачені чинним порядком ведення касових операцій у господарстві України.

З метою забезпечення успішного здійснення безготівкових розрахунків світова практика має широкий спектр платіжних інструментів зі своїми перевагами та недоліками.

Платіжні інструменти – це складені за встановленою формою документи, які подаються банкам юридичними та фізичними особами з дорученням чи вимогою переказати з їхніх рахунків чи зарахувати на їхні рахунки вказану суму коштів.

Базельський банк міжнародних розрахунків класифікує усі платіжні інструменти за трьома ознаками:

а) такі, що базуються на кредитовому переказувані коштів:

- доручення про кредитовий перказ грошей в системі “жиро”;

- доручення про кредитовий переказ грошей в системі автоматизованих розрахункових палат;
- постійні доручення;
- доручення про кредитовий переказ в системі SWIFT;

б) такі, що базуються на дебетовому переказуванні коштів:

- векселі;
- розрахункові чеки;
- прямі дебетові списання;
- банківські тратти;
- інші;

в) пластикові платіжні картки, що мають ознаки як дебетових так і кредитових інструментів.

Безготівкові розрахунки в банківській системі України здійснюються за такими формами документів рисунок 6.2:

- платіжне доручення;
- платіжна вимога-доручення;
- чек;
- акредитив;
- вексель;
- платіжна картка;
- платіжна вимога;
- інкасове доручення (розпорядження).

Форми розрахунків підприємства обирають самостійно та вказують їх під час укладення між собою договорів. Платіжні вимоги та інкасові доручення (розпорядження) застосовуються у разі безспірного і безакцептного списання коштів. Взаємні претензії за розрахунками між платником та одержувачем коштів розглядаються сторонами в претензійно-позовному порядку без участі банку.

Розрахункові документи, які подаються в банк у паперовій формі, мають відповідати вимогам установлених НБУ стандартів і вміщувати, залежно від їхньої форми, певні реквізити. Якщо хоча б один із передбачених формою розрахункового документа реквізитів не заповнено або заповнено неправильно, банк такий документ до виконання не бере. Використання факсиміле замість власноручного підпису, виправлення і підчистки у розрахункових документах не допускаються.

Клієнт може подавати до банку розрахункові документи як у паперовій формі, так і у вигляді електронних розрахункових документів (електронних повідомлень) каналами зв'язку. Спосіб

подання ним документів до банку передбачається в угоді на розрахунково-касове обслуговування.

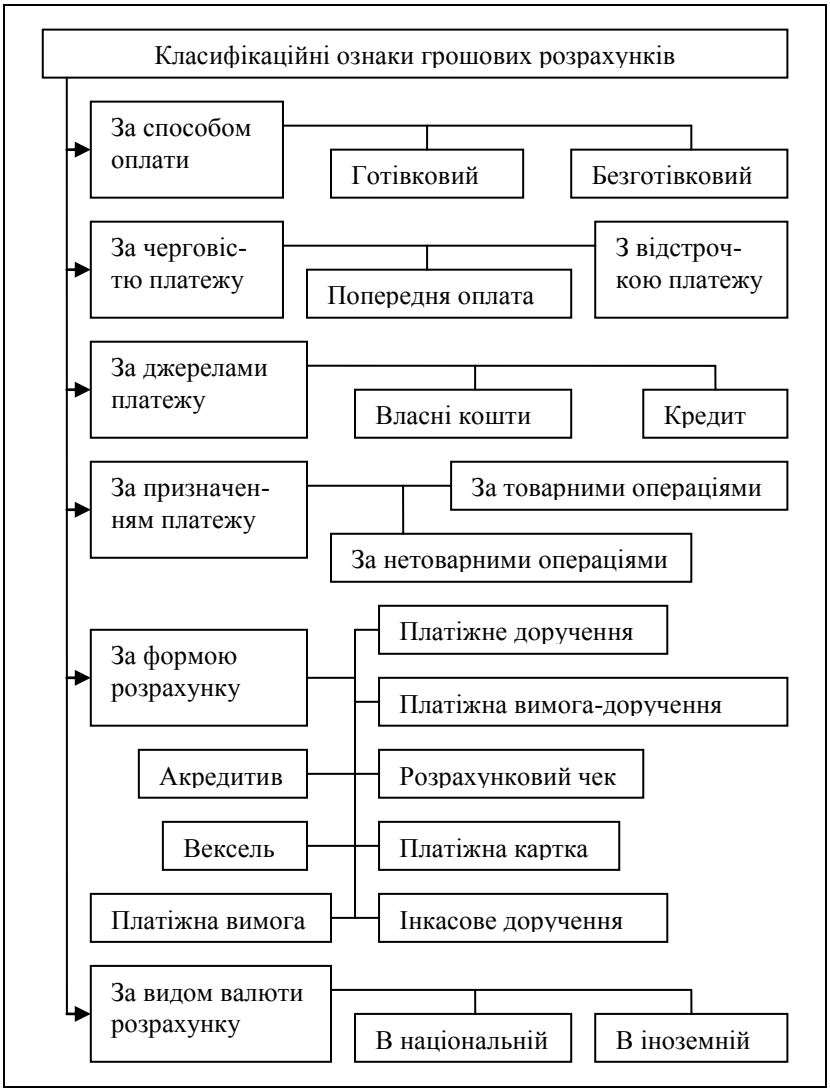

Рисунок 6.2. – Класифікаційні ознаки грошових розрахунків

Під час здійснення розрахунків клієнти можуть застосовувати систему «клієнт-банк». Юридичною підставою для входження клієнта в систему електронних платежів «клієнт-банк» і оброблення його електронних документів банком є окрема угода між ним і банком.

Складовою державного механізму розрахунків є міжбанківські розрахунки. **В Україні реалізуються загальні принципи організації міжбанківських розрахунків, які склалися у світовій практиці і які основані на таких моделях:**

- за рахунками міжфілійних оборотів;
- через кореспондентські рахунки, які відкривають комерційні банки один у одного;
- через кореспондентські рахунки, відкриті банками в Національному банку;
- через клірингові палати.

Більшість міжбанківських розрахунків здійснюється через систему електронних платежів (СЕП) за безпосередньої участі Національного банку України, що є методологічним центром не тільки розрахунків у моделі СЕП, а й інших моделей.

6.2. Порядок відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів

Усі проведені банком операції повинні бути відображені в бухгалтерському обліку. Для цього використовуються рахунки бухгалтерського обліку, які систематизуються за різним ступенем деталізації. Найбільш загальні рахунки – це синтетичні рахунки, перелік та нумерація яких визначені планом рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків України.

Структурно балансові рахунки в плані рахунків класифікуються за видами контрагентів, характером операцій і ступенем зниження ліквідності. Балансові рахунки, що є об'єктом синтетичного обліку, забезпечують інформацію про операції, які виконуються установою, та їх відображення у фінансовій звітності. Детальна інформація про кожного контрагента та кожну операцію забезпечується за допомогою аналітичного обліку, що дає змогу уникнути використання зайвої кількості окремих балансових рахунків. Структура балансового рахунку приведена на рисунку 6.3.

Деталізують інформацію рахунки аналітичного обліку. Структура рахунків аналітичного обліку визначена Національним банком України. У відповідності із встановленою структурою, нумерацію рахунків аналітичного обліку кожен банк розробляє

самостійно. Структура аналітичного рахунку подана на рисунку 6.4.

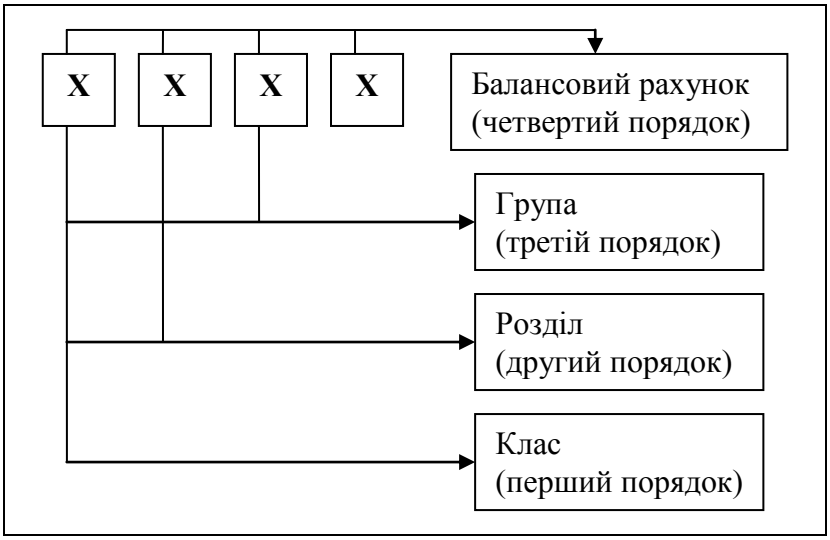

Рисунок 6.3. – Структура балансового (синтетичного) рахунку

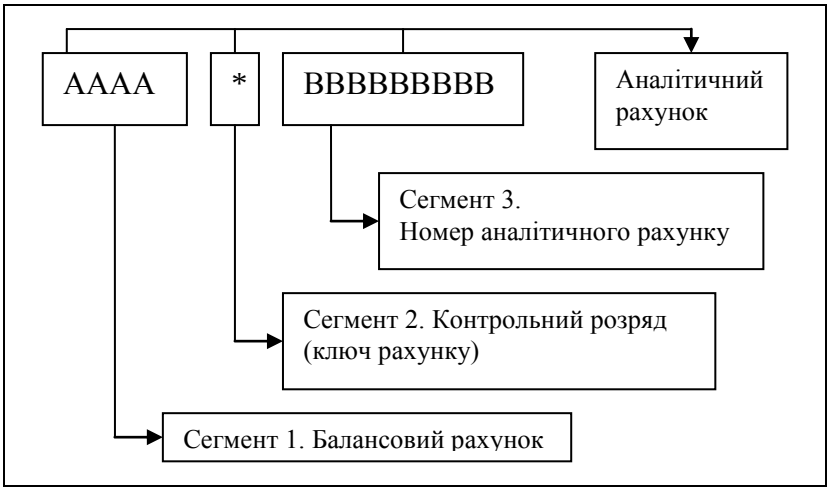

Рисунок 6.4. – Структура аналітичного банківського рахунку

Сегмент 1 (АААА) містить номер балансового синтетичного рахунку (4 цифри), що визначає Національний банк України у плані рахунків бухгалтерського обліку.

Сегмент 2 (К) містить одну цифру - ключовий розряд, що є контрольним ключем до рахунку і визначається для кожного аналітичного рахунку окремо. Алгоритм розрахунку ключового розряду встановлює Національний банк України. Контрольний (ключовий) розряд призначений для перевірки достовірності номера рахунку та захищає інформацію від суб'єктивних помилок користувача при внесенні даних. До розрахунку ключового розряду входять сегменти 1,2,3 номеру рахунку і код МФО банку. Наприклад розглянемо обчислення контрольного розряду по рахунку 1210В728011234 --------- для банку, код МФО якого 300001

1. Записуємо рахунок, для якого необхідно обчислити контрольний розряд, в такому виді : 3 0 0 0 0 1 2 1 0 К 7 2 8 0 1 1 2 3 4

2. Множимо його порозрядно на число 13713 371 371 371 371 37 , причому в результат пишемо тільки одиничні розряди, відкидаючи вищі , (поки що приймаючи К = 0) :

300001210К728011234
1371337137137137137
3000034100766037298

3. Отримані цифри додаємо:
3+0+0+0+0+3+4+1+0+0+7+6+6+0+3+7+2+9+8 = 59

4. Додаємо до цієї суми кількість знаків рахунку (в даному прикладі - 14) : 59+14 = 73

5. Останній розряд отриманої суми множимо завжди на "7" : 3*7=21

6. Останній розряд отриманої суми "1" і є контрольним розрядом К для рахунку 1210К728011234 (12101728011234)

Сегмент 3 (ВВВВВВВВВ) – задає власне номер аналітичного рахунку, формат якого або систему кодування банківська установа визначає самостійно. Як правило сегмент 3 може бути складений з двох сегментів ЕЕЕЕЕЕ – коду клієнта - контрагента та ССС – спеціальної секції або порядкового номеру рахунку. В найпростішому випадку сегмент 3 може містити порядковий номер клієнта – контрагента і довжина рахунку в такому випадку буде меншою ніж 14 знаків.

Виняток становлять рахунки бюджету та державних позабюджетних фондів України, для яких порядок формування номерів рахунків ведеться за окремою схемою, запропонованою Національним банком України.

Суб'єкти підприємницької діяльності та фізичні особи в Україні можуть відкривати рахунки для зберігання грошових коштів і здійснення усіх видів банківських операцій у будь-яких банківських установах за власним вибором та згодою цих банків. Організація та порядок відкриття рахунків клієнтурі банків регулюється "**Інструкцією про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валютах"**, що затверджена Постановою Правління НБУ від 12.11.2003 N 492 і рядом змін та доповнень до неї. *Дана інструкція регулює правовідносини, що виникають при відкритті клієнтам банків* ***поточних, депозитних (вкладних) рахунків*** *у національній та іноземній валюті, а також поточних бюджетних рахунків у національній валюті України.*

Банки відкривають рахунки зареєстрованим в установленому чинним законодавством порядку наступним категоріям власників:

- юридичним особам;
- фізичним особам – суб'єктам підприємницької діяльності;
- філіям, представництвам, відділенням та іншим відокремленим підрозділам підприємств – юридичних осіб;
- виборчим фондам (політичних партій, виборчих блоків партій);
- представництвам юридичних осіб-нерезидентів;
- іноземним інвесторам;
- фізичним особам на умовах, що регулюються вище названою інструкцією та договором між установою банку і власником рахунку. Умови договору не повинні суперечити вимогам чинного законодавства. Операції на рахунках здійснюються на підставі розрахункових документів установлених форм.

Поточні рахунки *відкриваються підприємствам усіх видів та форм власності, їх відокремленим підрозділам, а також фізичним особам - суб'єктам підприємницької діяльності для зберігання грошових коштів та здійснення усіх видів операцій за цими рахунками відповідно до чинного законодавства України. Поточні рахунки відкриваються фізичним особам для зберігання коштів, отримання готівки та проведення безготівкових розрахунків у національній валюті з юридичними та іншими фізичними особами.*

Поточні бюджетні рахунки відкриваються підприємствам, установам, організаціям, які утримуються за рахунок бюджетів.

До поточних рахунків також належать:

- **рахунки за спеціальними режимами їх використання**, що відкриваються у випадках, передбачених законами України або рішеннями Кабінету Міністрів України;

- **карткові рахунки**, що відкриваються відповідно до вимог та з урахуванням особливостей, визначених відповідними нормативно-правовими актами Національного банку України, що регулюють здійснення операцій із застосуванням платіжних карток.

Депозитні рахунки відкриваються підприємствам усіх форм власності, їх відокремленим підрозділам, фізичним особам на підставі укладеного депозитного договору між власником рахунку та установою банку на визначений у договорі строк. *Кошти на депозитні рахунки підприємств та їх відокремлених підрозділів перераховуються з поточного рахунку і після закінчення строку зберігання повертаються на поточний рахунок. Проведення розрахункових операцій та видача коштів готівкою з депозитного рахунку юридичної особи або її відокремленого підрозділу забороняється.*

Кошти на вкладні (депозитні) рахунки фізичних осіб можуть бути внесені готівкою, перераховані з власного вкладного рахунку в іншому банку чи з поточного рахунку в національній чи іноземній валюті. *Нараховані проценти за депозитами* ***юридичних осіб*** *та їх відокремлених підрозділів, відповідно до умов депозитного договору, можуть перераховуватися на поточний рахунок або зараховуватися на поповнення депозиту.* ***Фізичні особи*** *відповідно до умов договору можуть перераховувати нараховані проценти за депозитами на поточний рахунок, на поповнення депозиту чи отримувати їх готівкою.*

Клієнти банку можуть відкривати лише один рахунок для формування статутного фонду господарського товариства і один рахунок за кожною угодою спільної діяльності без створення юридичної особи. Юридичні особи-нерезиденти можуть відкривати на території України поточні рахунки для здійснення інвестицій у національній та іноземній валюті, а також поточні рахунки для здійснення господарської діяльності.

У разі відкриття поточного або депозитного рахунку суб'єкта підприємницької діяльності банк зобов'язаний в триденний термін надати інформацію про відкриття рахунку в ДПА та отримати повідомлення про взяття рахунку на облік відповідним податковим органом. Повідомлення має відповідати

зразку корінця повідомлення від платника податків про відкриття рахунку в установі банку, затвердженого наказом Державної податкової адміністрації України від 01.08.2001 №306 і зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 31.10.2001 за № 923/6114.

Днем відкриття рахунку *вважається дата, що зазначена на заяві про відкриття рахунку.* ***Датою початку операцій*** *за рахунком суб'єкта підприємницької діяльності в установі банку є дата реєстрації отримання банком вище зазначеного повідомлення, яке зберігається в юридичній справі клієнта.*

Документи на відкриття всіх банківських рахунків підприємств особисто подають до банку особи, які мають право першого та другого підписів і повноваження яких перевіряються уповноваженим працівником банку. У разі зміни осіб, які мають право підпису, новопризначені особи мають особисто подати до банку картки із зразками підпису та пред'явити паспорт. Якщо серед осіб, які мають право першого чи другого підписів, є іноземці або особи без громадянства, які тимчасово перебувають на території України, то зазначені особи зобов'язані додатково подати документи, що підтверджують законність їх перебування на території України.

Фізичні особи, які відкривають рахунки на своє ім'я, на ім'я неповнолітніх осіб чи на ім'я іншої фізичної особи за довіреністю, мають пред'явити уповноваженому працівнику банку паспорт чи документ, що його замінює, а також довідку податкового органу про присвоєння ідентифікаційного номера. У разі відкриття рахунку особисто неповнолітньою особою, якій не виповнилося 16 років, вона подає свідоцтво про народження та довідку із зразком свого підпису, видану навчальним закладом, де навчається, або картку із зразком підпису, засвідчену в установленому законодавством порядку. Крім того, рахунок може бути відкритий в присутності одного з батьків із поданням паспорта, де є запис про дитину, та свідоцтва про народження неповнолітньої особи.

Уповноважений працівник банку в присутності осіб, які відкривають рахунки, робить копії сторінок паспорта (що містять останнє фото, прізвище та ім'я, інформацію про дату видачі та орган, що видав паспорт, а за наявності – інформацію про постійне місце проживання громадянина) або документа, що його замінює. У разі відкриття рахунку фізичній особі уповноважений працівник банку, крім копії відповідних сторінок паспорта або документа, що його замінює, робить копію довідки про присвоєння їй ідентифікаційного номера, які зберігаються в справі з юридичного

оформлення.

У випадку виявлення банком підроблених або недостовірних документів, наданих для відкриття рахунку, банк зобов'язаний негайно повідомити про це органи внутрішніх справ із зазначенням паспортних даних особи, яка подає документи на відкриття банківського рахунку.

При отриманні документів на відкриття чи переоформлення банківських рахунків **банки зобов'язані здійснити перевірку поданих документів** на відповідність їх чинному законодавству, зокрема:

- **підписи осіб на заяві** про відкриття рахунку мають бути розшифровані з обов'язковим зазначенням прізвища й ініціалів та ідентифіковані з підписами в картці із зразками підписів та відбитком печатки;

- **свідоцтво про державну реєстрацію** суб'єктів підприємницької діяльності має відповідати зразкам, згідно з Положенням про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності;

- **посвідчувальні написи нотаріуса** на документах уважаються, якщо вони відповідають формам, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 07.02.94 № 7/5 (0038-94) "Про затвердження форм реєстрів для реєстрації нотаріальних дій, нотаріальних свідоцтв, посвідчувальних написів на угодах і засвідчувальних документах", зареєстрованим Міністерством юстиції України 02.03.94 за № 38/247 (із змінами і доповненнями).

Місцезнаходженням власника рахунку вважається адреса, зазначена в картці із зразками підписів та відбитком печатки, яка має відповідати адресі, зазначеній в статуті та свідоцтві про державну реєстрацію. У разі зміни місцезнаходження власник рахунку протягом трьох днів з дня внесення змін до свідоцтва про реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності зобов'язаний подати установі банку:

- нову копію свідоцтва про реєстрацію з унесеними змінами, засвідчену органом, який його видав, або нотаріально;

- копію змін до установчих документів, засвідчену органом, щозареєстрував зміни, або нотаріально.

Порядок відкриття рахунків суб'єктам підприємництва. Для відкриття поточних рахунків та поточних бюджетних рахунків юридичні особи подають установам банків такі документи:

- **заяву на відкриття рахунку** встановленого зразка (додаток 3), яку підписує керівник та головний бухгалтер підприємства. Якщо в штаті немає посади головного бухгалтера чи іншої службової особи,

на яку покладено функцію ведення бухгалтерського обліку та звітності, то заяву підписує лише керівник;

- **копію свідоцтва про державну реєстрацію** в органі виконавчої влади, іншому органі, уповноваженому здійснювати державну реєстрацію, засвідчену нотаріально чи органом, який видав свідоцтво, крім бюджетних установ та організацій;

- **копію статуту**, засвідчену нотаріально чи органом, який реєструє, за винятком положень, які затверджуються постановами Кабінету Міністрів України чи указами Президента України, нотаріального засвідчення не потребують. Установи та організації, що діють на підставі законів, статути не подають, як наприклад міліція, ДПА тощо;

- **копію документа**, що підтверджує взяття підприємства на податковий облік, засвідчену податковим органом, нотаріально або уповноваженим працівником банку;

- **картку із зразками підписів осіб**, яким відповідно до чинного законодавства чи установчих документів підприємства надано право розпорядження рахунком та підписання розрахункових документів, завірену нотаріально або вищестоящою організацією установленому порядку. У картку включається також зразок відбитка печатки підприємства (додаток 3);

- **довідку про реєстрацію в органах Пенсійного фонду України**. Довідка про реєстрацію в органах Пенсійного фонду України має відповідати типовій формі та містити назву установи банку. Уповноважений працівник банку, який приймає документи на відкриття рахунку, зобов'язаний відповідним чином оформити відривну частину довідки та повернути її клієнту для подання до органів Пенсійного фонду України;

- **копію довідки про внесення підприємства до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України**, засвідчену нотаріально або органом, що видав довідку. Організації що не використовують найману працю, як наприклад політичні партії, релігійні громади, монастирі, різні місіонерські та благодійні товариства вказану довідку не подають;

- **копію страхового свідоцтва**, що підтверджує реєстрацію підприємства у Фонді соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України як платника соціальних страхових внесків, засвідчену нотаріально або органом, що його видав, чи уповноваженим працівником банку;

Підприємства (господарські товариства, товарні біржі, засоби масової інформації тощо), що діють на підставі лише установчого

договору, замість статуту, надають нотаріально засвідчену копію установчого договору. Орендні підприємства, подають, додатково, копію договору оренди, засвідчену нотаріально.

Фізичним особам – суб'єктам підприємницької діяльності, які здійснюють свою діяльність без створення юридичної особи, поточний та інші рахунки відкриваються на їх ім'я за умови надання паспорта чи іншого документа, що засвідчує особу та слідуючих документів:

- **заяви про відкриття поточного рахунку** встановленого зразка, підписаної суб'єктом підприємницької діяльності;

- **копії свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності,** засвідченої нотаріально або органом, що його видав;

- **копії документа, що підтверджує взяття суб'єкта на податковий облік**, засвідченого податковим органом, нотаріально або уповноваженим працівником банку;

- **довідки про реєстрацію в органах Пенсійного фонду України**;

- **картка із зразками підписів** (**додаток** 4), що надаються в присутності працівника банку, який відкриває рахунок, та засвідчуються цим працівником або нотаріально;

- **копію страхового свідоцтва,** що підтверджує реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності у Фонді соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України як платника соціальних страхових внесків, засвідчену нотаріально або органом, що його видав, чи уповноваженим працівником банку **(подається, якщо фізична особа – суб'єкт підприємницької діяльності використовує найману працю).**

За довіреністю суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи, що засвідчена нотаріально, його рахунком можуть розпоряджатися інші особи. У разі смерті суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи його права і обов'язки щодо розпоряджання коштами на рахунках переходять до його спадкоємців відповідно до чинного законодавства України.

При відкритті рахунку для формування статутного фонду господарського товариства подається:

- **рішення засновників** про визначення особи, якій надається право розпорядчого підпису при проведенні грошових операцій за цим рахунком, яке оформлюється у вигляді довіреності, засвідченої нотаріально (якщо хоча б одним із засновників є фізична особа);

- **копія установчого договору**, засвідчена нотаріально (якщо

засновником є фізична особа);

- заява про відкриття рахунку, підписана уповноваженою засновниками особою;

- **картка із зразком підпису** особи, якій засновниками надано право розпорядчого підпису, засвідчена уповноваженим працівником банку.

Кошти на цей рахунок перераховуються засновниками та акціонерами для формування статутного фонду господарського товариства до його реєстрації як юридичної особи. Цей рахунок починає функціонувати як поточний тільки після одержання банком документів щодо реєстрації господарського товариства в установленому порядку. У разі відмови в реєстрації господарського товариства або в інших випадках, передбачених чинним законодавством України, кошти повертаються засновникам, учасникам, а рахунок закривається.

Карткові рахунки відкриваються клієнтам на умовах договору про відкриття картрахунку і здійснення операцій із застосуванням платіжних карток. Якщо в установі банку відкрито поточний рахунок клієнта, то картковий рахунок йому відкривається на підставі заяви про відкриття карткового рахунку та отримання платіжної картки і договору.

Особливості відкриття рахунків фізичним особам.

Комерційні банки можуть відкривати поточні рахунки таким категоріям фізичних осіб:

- резидентам – громадянам України;
- резидентам – іноземцям та особам без громадянства, які отримали посвідку на проживання в Україні;
- нерезидентам - громадянам України, які постійно проживають за межами України;
- нерезидентам-іноземцям та особам без громадянства, які тимчасово перебувають на території України строком до 1 року відповідно до відкритої візи або документів, що підтверджують законність їх перебування на території України згідно з чинним законодавством.

***Поточні рахунки відкриваються фізичним особам**, як наприклад приватним нотаріусам, адвокатам, патентним повіреним на підставі заяви, документа, що засвідчує особу (паспорта або документа, що замінює його), договору про відкриття та обслуговування рахунку між установою банку і громадянином; картки із зразками підписів. Зразки підписів засвідчуються працівником банку, який відкриває рахунок. Між установою банку та фізичною особою*

ухвалюється угода в якій зазначаються серія, номер, дата та ким виданий документ, що засвідчує фізичну особу (паспорт або документ, що замінює його), адреса за місцем прописки, а також ідентифікаційний номер фізичної особи - платника податку (резидента), що вноситься в договір на підставі відповідного документа, виданого податковим органом.

Якщо договір укладається з фізичною особою, яка через свої релігійні або інші переконання відмовляється від прийняття ідентифікаційного номера та офіційно повідомила про це відповідні державні органи і в паспорті якої зроблено відмітку про право здійснювати будь-які платежі без ідентифікаційного номера, в договорі ідентифікаційний номер не зазначається, а уповноважений працівник банку в присутності особи, яка відкриває рахунок, знімає копію сторінки паспорта з такою відміткою.

Карткові рахунки відкриваються фізичним особам на підставі вище зазначених документів. Якщо в установі банку фізичній особі відкрито поточний рахунок, то картковий рахунок відкривається на підставі заяви на відкриття карткового рахунку і договору. У заяві про відкриття карткового рахунку та отримання платіжної картки, крім обов'язкових реквізитів зазначаються реквізити, що установою банку або платіжною системою, які необхідні для ідентифікації держателя картки, визначення параметрів платіжної картки тощо.

На поточні рахунки фізичних осіб в національній валюті зараховуються:

- оплата праці, пенсії, допомоги, авторські гонорари за літературні роботи, музичні твори, витвори образотворчого мистецтва, за артистичну діяльність, наукові роботи та винаходи;
- виплати страхових та викупних сум, позичок з особистого страхування, страхове відшкодування за майновим страхуванням;
- орендна плата за найм житлових помешкань, рухомого і нерухомого майна;
- відшкодування шкоди, заподіяної робітникам та службовцям каліцтвом або у разі втрати годувальника;
- кошти в національній валюті за продану іноземну валюту;
- кошти за реалізоване власне майно та за здану сільгосппродукцію;
- інші надходження у випадках, що не суперечать чинному законодавству України.

Відповідно з поточних рахунків у національній валюті фізичних осіб за розпорядженням власника чи за його дорученням проводяться наступні операції:

- розрахунки за надані послуги юридичними та фізичнимиособами;

- розрахунки за придбані в підприємствах торгівлі товари;

- відрахування до державного та місцевих бюджетів обов'язкових та інших платежів;

- розрахунки за участь у створенні підприємств різної форми власності;

- розрахунки за купівлю та продаж цінних паперів на біржовому або позабіржовому ринку;

- розрахунки за купівлю готівкової іноземної валюти;

- інші операції – у випадках, що не суперечать чинному законодавству України;

Забороняється перерахування коштів на будь-який рахунок фізичних осіб-нерезидентів.

На поточні рахунки фізичних осіб-нерезидентів, зараховуються відповідно:

- кошти, одержані як оплата праці, допомога, авторські гонорари;

- кошти, одержані як відшкодування шкоди, заподіяної робітникам та службовцям каліцтвом;

- кошти від продажу власного майна;

- успадковані кошти;

- кошти, отримані внаслідок здійснення іноземної інвестиції в Україну;

- виплата страхових сум;

- кошти, що були раніше зняті власником з рахунку, але не використані або не повністю використані;

- інші надходження, що не суперечать чинному законодавству України.

З поточних рахунків у національній валюті фізичних осіб-нерезидентів за розпорядженням власника чи за його довіреністю проводяться такі операції в грошовій одиниці України:

- видача коштів готівкою;

- видача платіжних документів для здійснення безготівкових розрахунків;

- розрахунки у безготівковій формі за послуги, надані юридичними та фізичними особами на території України;

- сплата мита, податків та інших обов'язкових платежів;

- сплата страхових та членських внесків;

- здійснення платежів з відшкодування витрат судовим, слідчим, нотаріальним та іншим органам;

- перерахування на рахунок іншої фізичної особи;

- перерахування на інший власний поточний рахунок в іншому банку України чи на вкладний рахунок;

- перерахування на рахунок юридичної особи-резидента як внесок до її статутного фонду у випадках, передбачених чинним законодавством;

- інші операції, що не суперечать чинному законодавству України.

Вкладні або депозитні рахунки відкриваютьсятим же самим категоріям клієнтів, що і поточні. У випадку відкриття вкладного рахунку фізичними особами (резидентами) в договорі про відкриття вкладного рахунку на підставі відповідного документа податкового органу вказується ідентифікаційний номер фізичної особи - платника податку.

Якщо депозитний рахунок відкривається фізичній особі, яка через свої релігійні або інші переконання відмовляється від прийняття ідентифікаційного номера та офіційно повідомила про це відповідні державні органи і в паспорті якої зроблено відмітку про право здійснювати будь-які платежі без ідентифікаційного номера, в договорі ідентифікаційний номер не зазначається, а уповноважений працівник банку в присутності особи, яка відкриває рахунок, знімає копію сторінки паспорта з такою відміткою. При цьому власнику рахунку видається вкладний документ. Таким документом може бути ощадна книжка (іменна чи на пред'явника) або інший, виданий банком документ, що засвідчує укладення з банком договору.

У договорі обумовлюються:

- сума, що вноситься або перераховується на вкладний рахунок;

- строк зберігання та порядок повернення коштів після закінчення строку зберігання, сплати відсотків, умови перегляду їх розміру, відповідальність сторін, умови розірвання договору;

- інші умови за погодженням сторін.

На вкладні рахунки в національній валюті фізичних осіб-нерезидентів зараховуються:

- готівкові кошти (кошти фізичних осіб-нерезидентів, які проживають в Україні відповідно до відкритої візи строком до 1 року, зараховуються за наявності підтвердження джерел походження готівкових коштів у грошовій одиниці України);

- кошти з власного поточного рахунку.

Відповідно з вкладних рахунків фізичних осіб-нерезидентів у разі закінчення строку договору проводяться операції у грошовій

одиниці України (при закритті рахунку):

- виплата готівкових коштів;
- виплата платіжними документами;
- перерахування на власний поточний рахунок.

Характеристика рахунків типу "Н" та "П". НБУ встановив окремий порядок відкриття і ведення рахунків у національній валюті іноземним організаціям та установам. Комерційні банки можуть відкривати таким клієнтам рахунки типу "Н" і "П". Банк може відкривати такі рахунки при наявності відповідної ліцензії.

Рахунок типу "Н" відкривається комерційним банком:

- іноземним дипломатичним, консульським, торговельним та іншим офіційним представництвам, міжнародним організаціям та їх філіям, що користуються імунітетом та дипломатичними привілеями;
- представництвам юридичних осіб-нерезидентів, установам, які представляють інтереси юридичних осіб-нерезидентів в Україні і не займаються підприємницькою діяльністю на території України;
- представництвам іноземних банків;
- організаціям та установам (групам управління програмами або проектами), які згідно з чинними міжнародними договорами України та законодавством України залучаються до здійснення програм або проектів міжнародної допомоги чи міжнародної технічної допомоги.

Для відкриття рахунку типу "Н" офіційному представництву до уповноваженого банку подаються такі документи:

- заява представництва про відкриття рахунку;
- копія посвідчення Міністерства закордонних справ України про акредитацію представництва на території України, засвідчена Міністерством закордонних справ України або нотаріально;
- картка із зразками підписів та відбитком печатки, засвідчена Міністерством закордонних справ України або нотаріально.

На рахунок типу "Н" для здійснення розрахунків, можуть бути зараховані кошти:

- від продажу на міжбанківському валютному ринку України іноземної валюти, отриманої від відповідного органу іноземної держави чи юридичної особи - нерезидента;
- отримані посольством, консульством за надані консульські послуги, у тому числі і в готівковій формі;
- отримані для відшкодування збитків у разі настання страхових випадків;

- від нарахованих відсотків за залишком коштів на цьому рахунку (якщо таке нарахування передбачене договором між банком та власником рахунку);

- від продажу на території України майна, що належить представництву (транспортні засоби, комп'ютерна та інша техніка, меблі тощо);

- відшкодування суми податку на додану вартість від купівлі представництвом на території України майна для власних потреб у національній валюті.

Наявні кошти з рахунку типу "Н" можуть бути використані його власником для:

- здійснення в Україні розрахунків, пов'язаних з утриманням представництва, організації чи установи (в тому числі на оплату праці, орендну плату, купівлю та утримання обладнання і транспортних засобів, поточний ремонт будівлі чи приміщення представництва, установи тощо);

- страхування в Україні майна та транспортних засобів представництва, а також життя і здоров'я його працівників;

- перерахування офіційним представництвом та представництвом юридичної особи-нерезидента благодійних внесків на користь юридичних осіб-резидентів згідно з чинним законодавством України;

- впровадження організацією чи установою (групою управління програмою або проектом) програм та проектів міжнародної допомоги та міжнародної технічної допомоги;

- купівлі на міжбанківському валютному ринку України іноземної валюти з метою її перерахування на рахунок відповідного органу іноземної держави чи рахунок юридичної особи-нерезидента для використання коштів на оплату праці працівників-нерезидентів, на відрядження та представницькі витрати за кордоном.

Рахунок типу "П" відкривається банком постійним представництвам іноземних компаній, фірм, міжнародних організацій, створеним у будь-якій організаційній формі без статусу юридичної особи, через які повністю або частково здійснюється підприємницька діяльність нерезидента на території України. **Для відкриття рахунку типу "П" постійному представництву до банку подаються такі документи:**

- клопотання юридичної особи-нерезидента про відкриття постійному представництву рахунку типу "П";

- заява про відкриття рахунку;

- копія свідоцтва про реєстрацію постійного представництва

уповноваженому органі державної влади України, засвідчена нотаріально або органом, що його видав;

- копія легалізованої довіреності на здійснення представницьких функцій тією чи іншою особою в Україні, засвідчена нотаріально;

- копія легалізованого витягу з торговельного, банківського чи судового реєстру або реєстраційне посвідчення місцевого органу влади іноземної держави про реєстрацію юридичної особи-нерезидента, якій належить постійне представництво, засвідчена нотаріально;

- копія дозволу центрального банку відповідної країни на відкриття рахунку типу "П" постійному представництву юридичної особи-нерезидента на території України, засвідчена нотаріально, якщо наявність цього дозволу передбачена договорами, які укладені на рівні урядів або центральних банків України та іноземної країни, юридичною особою якої є цей нерезидент, та набрали чинності в установленому порядку;

- картка із зразками підписів і відбитком печатки, засвідчена нотаріально.

Рахунок типу "П" використовується відповідно до правил, встановлених для поточних рахунків резидентів України (у тому числі для нарахування та зарахування на рахунок відсотків за залишком коштів на цьому рахунку, якщо таке нарахування передбачено договором між банком та власником рахунку), крім випадків купівлі іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України. **Наявні кошти з рахунку типу "П" можуть бути використані постійним представництвом юридичної особи-нерезидента для купівлі на міжбанківському валютному ринку України іноземної валюти з метою її перерахування тільки на:**

- рахунок юридичної особи-нерезидента, інтереси якої представляє на території України це представництво;

- на суму коштів отриманих внаслідок здійснення в Україні операцій купівлі - продажу товарів (робіт, послуг);

- нарахованих та зарахованих відсотків за розміщеними депозитами та за залишком коштів на цьому рахунку;

- залишку на рахунку (після сплати обов'язкових податків та платежів) у разі припинення діяльності на території України, яке підтверджується відповідними документами;

- власний рахунок в іноземній валюті в уповноваженому банку України для використання на: оплату праці працівників-нерезидентів; виплату коштів на відрядження за кордон; представницькі витрати за кордоном відповідно до чинного законодавства України.

Здійснення інвестицій в Україні, з рахунків типу “П”, не дозволяється. Розміщення коштів на депозитних рахунках в установах банків України здійснюється з рахунку типу "П" з подальшим поверненням коштів та нарахованих відсотків на зазначений рахунок.

Порядок відкриття, надання документів та режими функціонування рахунків в іноземній валюті практично не відрізняються від рахунків в національній валюті.

Переоформлення та закриття рахунків. Під час **реорганізації** підприємства, а також у разі проведення перереєстрації суб'єкта підприємницької діяльності, викликаної зміною його назви, організаційно-правової форми, форми власності, рахунок закривається. Для відкриття нового рахунку подаються документи в установленному порядку.

У разі **ліквідації** підприємства для проведення ліквідаційної процедури використовується один поточний рахунок підприємства, що ліквідовується, визначений ліквідатором. Для цього до банку подаються рішення про ліквідацію підприємства і нотаріально засвідчена картка із зразками підписів ліквідатора і відбитком печатки підприємства, що ліквідовується. Інші рахунки, виявлені при проведенні ліквідаційної процедури, підлягають закриттю ліквідатором.

Поточні рахунки закриваються в установах банку на підставі:

- заяви власника рахунку;
- рішення органу, на який законом покладено функції щодо ліквідації або реорганізації підприємства;
- відповідного рішення суду або господарського суду про ліквідацію підприємства
- іншого, передбаченого чинним законодавством України чи договором між установою банку та власником рахунку.

Закриття поточного рахунку за бажанням власника здійснюється на підставі його заяви. При цьому у разі наявності коштів на рахунку банк здійснює завершальні операції за рахунком (з виконання платіжних вимог на примусове списання /стягнення/ коштів, виплати коштів готівкою, перерахування залишку коштів на підставі платіжного доручення на інший рахунок підприємства, зазначений у заяві тощо). Датою закриття рахунку вважається наступний після проведення останньої операції за цим рахунком день. Якщо на рахунку власника немає залишку коштів, а заява подана в операційний час банку, то датою закриття рахунку є день отримання банком заяви.

У день закриття рахунку банк зобов'язаний видати клієнту довідку про закриття рахунку. Справа з юридичного оформлення рахунку залишається в установі банку і зберігається на протязі встановленого чинним законодавством терміну.

У разі закриття поточного або депозитного рахунку суб'єкта підприємницької діяльності установа банку протягом трьох робочих днів повідомляє про це податковий орган. Повідомлення про закриття рахунку надсилається електронною поштою з використанням засобів захисту інформації Національного банку України.

6.3. Організація безготівкових розрахунків.

Механізм безготівкових розрахунків, їх форми, стандарти документів і документообіг визначає "Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті", затверджена постановою Правління НБУ від 21.01.2004 № 22. **Дана Інструкція дозволяє суб'єктам підприємницької діяльності вільно обирати форми розрахунків, попередньо закріпивши їх договорами**. Але, у свою чергу, банки повинні вивчати стан розрахунків і пропонувати клієнтам використовувати найбільш доцільні форми, враховуючи специфіку їх діяльності й організації взаємних відносин.

На даний момент в Україні безготівкові розрахунки можуть здійснюватися у формі інкасо, акредитиву, розрахункового чеку, векселя з використанням документів на паперових носіях та в електронній формі. **При здійсненні розрахункових операцій використовуються наступні платіжні інструменти у формі:**

- меморіального ордера (додаток 5);
- платіжного доручення (додаток 6);
- платіжної вимоги-доручення (додаток 7);
- розрахункового чека (додаток 8);
- акредитива;
- векселя;
- платіжної вимоги (додаток 9);
- платіжної картки.

Платіжні інструменти є уніфікованими та стандартизованими для всіх суб'єктів підприємництва і банків в Україні, відповідно мають обов'язковий визначений набір реквізитів.

Клієнт, виходячи із своїх технічних можливостей, може подавати до банку розрахункові документи як у паперовій формі, так і

у формі електронних розрахункових документів (електронних повідомлень). Спосіб подання ним документів до банку передбачається в договорі на розрахунково-касове обслуговування.

Паперові розрахункові документи, як правило, виписуються з використанням технічних засобів у двох примірниках, платіжні вимоги та документи підприємств, які обслуговуються в одній установі банку, - у трьох примірниках.

Розрахункові документи повинні відповідати вимогам установлених стандартів та вміщувати, залежно від їх форми, такі реквізити:

- назву документа;
- номер документа, число, місяць, рік його виписки;
- назви платника та одержувача коштів, які відповідають зареєстрованим у статуті, їх ідентифікаційні коди за Єдиним державним реєстром підприємств і організацій України, у фізичних осіб – ідентифікаційні номери, що проставляються на підставі відповідних документів податкових органів, номери рахунків в установах банку;
- назви банків платника та одержувача, їх місцезнаходження та умовні номери за МФО (код банку);
-суму платежу цифрами та літерами;
- призначення платежу: назва товару (виконаних робіт, наданих послуг), посилання на документ, на підставі якого здійснюється операція (договір, рахунок, товарно-транспортний документ та інше), із зазначенням його номера і дати, законодавчого акта, яким передбачено право безспірного стягнення та безакцептного списання коштів (його дата, номер і відповідний пункт). Замість назви товару може зазначатись його кодове (умовне)значення;
- на першому примірнику (незалежно від способу виготовлення розрахункового документа) - відбиток печатки (окрім випадків, передбачених інструкцією) та підписи відповідальних осіб платника або (та) одержувача коштів;
- підрозділи бюджетної класифікації та строк настання платежу (у разі перерахування коштів до бюджету);
- суму податку на додану вартість або напис "***без податку на додану вартість***".

Банк не приймає документ до виконання в разі, якщо хоча б один з вищезазначених реквізитів (якщо вони передбачені формою документа) не заповнений або заповнений неправильно. Використання факсиміле, виправлення і підчистки у розрахункових документах не допускаються. Робити виправлення на поданих розрахункових документах, за винятком випадків, обумовлених нормативними актами

Національного банку України, банк не має права.

У разі відмови прийняти від клієнта розрахунковий документ банк у день отримання документа має зробити на його зворотному боці напис про причину повернення документа без виконання (за підписами головного бухгалтера і виконавця, завіреними штампом банку) та повернути його клієнтові.

До основних правил роботи з розрахунковими документами в банках відносяться:

- кошти списуються з рахунку платника тільки на підставі першого примірника розрахункового документа;

- розрахункові документи банки приймають до виконання без обмеження їх максимального або мінімального розміру суми. Платежі з рахунків клієнтів банки виконують у межах залишків коштів на початок операційного дня, у разі технічної можливості врахування поточних надходжень коштів на рахунки клієнтів протягом операційного дня, можуть здійснювати платежі за їх дорученнями з урахуванням цих сум;

- для документального підтвердження часткової оплати розрахункових документів відповідальний працівник банку виписує у двох примірниках меморіальний ордер;

- банк платника приймає документи від клієнтів протягом операційного часу, який регламентується режимом роботи банку;

- розрахунки за документами, що надійшли до банку платника протягом операційного дня, здійснюються банком того ж дня;

- розрахункові документи, які надійшли після операційного дня, банк виконує наступного дня;

- на всіх примірниках паперових розрахункових документів банк в обов'язковому порядку в правому верхньому куті проставляє дату надходження цих документів. Якщо документи надійшли після закінчення регламентованого банком часу роботи з клієнтами, на них, крім того, проставляється штамп **"*Вечірня*".** Дата виконання розрахункового документа проставляється у правому нижньому куті. У разі, якщо дата розрахункового документа збігається з датою проведення його банком, дата отримання банком документа у правому верхньому куті може не проставлятися.

Розрахунки платіжними дорученнями. В Україні, на даному етапі розвитку, найбільш поширеною формою безготівкових розрахунків є платіжне доручення.

Платіжне доручення – це письмове розпорядження клієнта банку, що його обслуговує на перерахування вказаної суми грошових коштів зі свого рахунка (О.В.Васюренко).

Платіжне доручення – це письмовий документ, оформлений за стандартною формою, з дорученням клієнта банку, що його обслуговує, на перерахування вказаної суми коштів з його рахунку на рахунок одержувача (А.М.Мороз).

Платіжне доручення – це письмове розпорядження платника банкові, що його обслуговує, про списання з його поточного рахунку зазначеної суми на рахунок одержувача коштів.

Банки приймають до виконання платіжні доручення протягом десяти днів з дати їх заповнення і тільки на суму, яка є на поточному рахунку юридичної особи, або в рахунок отриманого платником кредиту.

Платіжне доручення містить наступні основні реквізити (додаток 6):

- назву документа;
- номер документа та дату його виписки (число, місяць, рік);
- назву платника;
- назву одержувача;
- код МФО, назву та місцезнаходження банку платника;
- код МФО, назву та місцезнаходження банку одержувача;
- поточний рахунок платника (за дебетом);
- рахунок одержувача коштів (за кредитом);
- суму платежу цифрами та прописом;
- призначення платежу.

Розглянемо механізм здійснення розрахунків платіжними дорученнями за умови обслуговування клієнтів у різних банках рисунок 6.5:

- 1 – товарна операція: одержано замовлення та виписано рахунок-фактуру;
- 2 – оформлене платіжне доручення передається платником у банк;
- 3 – з поточного рахунку платника списується сума згідно з платіжним дорученням;
- 4 – міжбанківський платіж: банк платника перераховує вказану суму коштів в банк одержувача;
- 5 – банк одержувача зараховує кошти на рахунок одержувача;
- 6 – клієнтові видано витяг з особового рахунку про зарахування коштів**.**

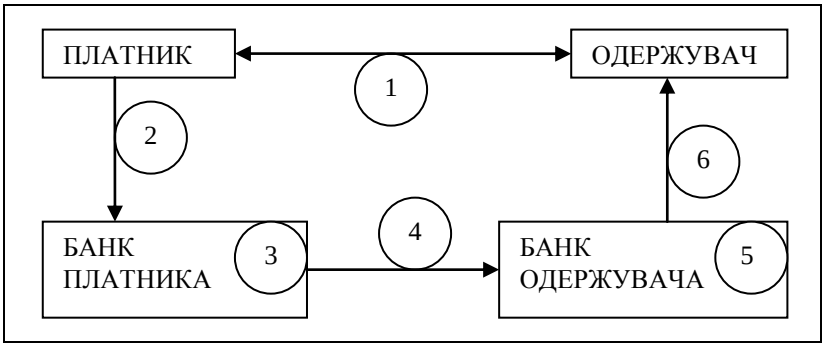

Рисунок 6.5. – Схема здійснення платежів платіжним дорученням

Постачальник одержує замовлення на товар або послугу і виписує рахунок-фактуру. При надходженні рахунка покупцем проводиться перевірка правильності оформлення документа і за дозволом керівника підприємства, при згоді оплати, виписується платіжне доручення.

Доручення оформляється відповідно до вимог і подається клієнтом у банк. Перший примірник виконує функцію меморіального документа і вміщується в документи дня банку платника, другий - видається платникові з відмітками банку про одержання та виконання доручення. Банк платника на підставі першого примірника платіжного доручення списує з поточного рахунку свого клієнта кошти і перераховує на коррахунок банку постачальника. Якщо постачальник і платник обслуговуються в одному банку, то проводиться списання коштів з поточного рахунку платника і зарахування їх на поточний рахунок одержувача. Кошти переказуються в банк одержувача через систему електронних платежів у день їх списання.

Після надходження коштів на коррахунок банку одержувача їх зараховують на поточний рахунок постачальника. За підписом працівника банку постачальнику передається витяг з особового рахунку про зарахування коштів, до якої додається копія платіжного доручення.

Платіжні доручення призначені для розрахунків за наступними платежами:

- фактично відвантажену продукцію, надані послуги, виконані роботи тощо;
- сплати податків, зборів та обов’язкових платежів до бюджетів і державних цільових фондів;

- перерахування юридичними особами сум, що належать фізичним особам, а саме зарплати, пенсії на відповідні рахунки, відкриті в банках;
- у порядку попередньої оплати, якщо такий порядок установлений чинним законодавством та оговорено в договорі;
- завершення розрахунків за актами звірки взаємної заборгованості суб'єктів господарювання;
- інші розрахунки згідно укладених угод, які не перечать чинному законодавству.

Платіжна вимога-доручення (додаток 7) – це комбінований розрахунковий документ, який складається з двох частин:

- *верхня* – вимога постачальника (одержувача коштів) до покупця (платника) сплатити вартість поставленої продукції, наданих послуг;
- *нижня частина* – доручення платника своєму банку про перерахування зі свого рахунку вказаної суми одержувачеві.

Механізм розрахунку за платіжною вимогою-дорученням складається з наступних елементів рисунок 6.6:

- 1 – постачальник (одержувач) разом з товарно-транспортними документами передає платіжну вимогу-доручення покупцеві (платнику) або надсилає поштою;
- 2 – покупець акцептує платіжну вимогу-доручення, тобто перевіряє відповідність товару чи послуг платіжним документам і дає згоду на оплату;
- 3 – покупець передає в банк нижню частину вимоги доручення, власне доручення підписане та завірене печаткою;
- 4 – банк платника списує з поточного рахунку покупця зазначену суму коштів;
- 5 – банк платника міжбанківським платежем перераховує зазначену суму в банк одержувача;
- 6 – банк одержувача зараховує кошти на рахунок постачальника;
- 7 – постачальнику видається витяг з особового рахунку про зарахування коштів.

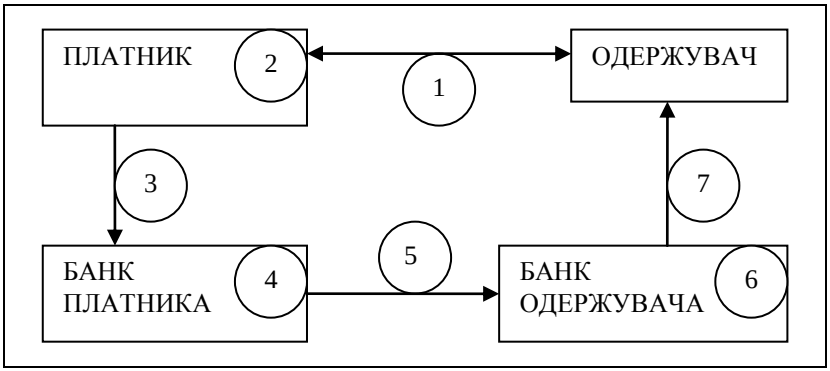

Рисунок 6.6. – Механізм розрахунку платіжною вимогою-дорученням

Вимогу-доручення виписує постачальник і разом з товарно-транспортними документами, які передбачені угодою, надсилає покупцю (платнику). Перший примірник оформляється підписами постачальника і скріплюється печаткою.

Для гарантованої прискореної доставки платникам вимог-доручень рекомендується передавати їх у комплекті з розрахунковими та відвантажувальними документами за поставлену згідно з договором (угодою) продукцію (виконані роботи, надані послуги тощо).

У разі згоди оплатити вимогу-доручення платник заповнює нижню частину цього документа і здає в банк, що його обслуговує. **Платіжні вимоги доручення вважаються дійсними та приймаються банками на протязі 20 календарних днів після їх виписки.**

Вимога-доручення подається платником в установу банку у двох примірниках. Банк платника на основі першого примірника платіжної вимоги-доручення списує кошти з його рахунку та перераховує їх у банк постачальника в день списання.

До оплати банком вимога-доручення приймається на суму, яка може бути сплачена за наявними коштами на рахунку платника. У разі відмови платника сплатити вимогу-доручення він повідомляє про мотиви відмови безпосередньо одержувачу коштів у порядку і строки, зазначені в договорі.

Розрахунки чеками. Розрахунковий чек – це документ, що містить письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) установі банку (банку-емітенту), який веде його рахунок, сплатити пред'явнику (чекодержателю) зазначену в чеку суму коштів.

Чекові книжки є бланками суворої звітності і виготовляються

на спеціальному папері на Банкнотній фабриці Національного банку України за зразком, затвердженим Національним банком України, та брошуруються по 10, 20 та 25 аркушів. Строк дії чекової книжки – один рік.

Чек включає (додаток 8):

- назву документа "*Розрахунковий чек*";
- назву власника чекової книжки (далі - чекодавця) та номер його рахунку;
- назву банку-емітента та його код МФО;
- ідентифікаційні коди чекодавця та чекодержателя за Єдиним державним реєстром підприємств та організацій України, у фізичних осіб - ідентифікаційні номери в разі їх присвоєння Державною податковою інспекцією;
- назву чекодержателя;
- доручення чекодавця банку-емітенту сплатити конкретну суму, що зазначена цифрами та літерами;
- призначення платежу;
- число, місяць та рік складання чека (місяць має бути написаний літерами, дата видачі чека має відповідати його реальній видачі), місце складання чека;
- підписи чекодавця та відбиток печатки (юридичної особи).

Чек, на якому відсутній будь-який із зазначених реквізитів, вважається недійсним і повертається банку чекодавця без виконання. Чек заповнюється від руки (кульковою ручкою, чорнилом) або з використанням технічних засобів без виправлення та використання факсиміле замість підпису.

Чек із чекової книжки пред'являється для оплати в банк чекодержателя протягом десяти календарних днів (без урахування дня виписки). Якщо закінчення строку для пред'явлення чека припадає на неробочий день, то останнім днем строку вважається наступний робочий день.

Чек приймається чекодержателем для оплати безпосередньо від чекодавця, на ім'я якого виписаний документ. Забороняється передавання чекової книжки її власником будь-якій іншій юридичній або фізичній особі, а також підписання незаповнених бланків чеків і проставляння на них відбитка печатки юридичними особами.

Гарантована оплата чека забезпечується:

- шляхом депонування чекодавцем коштів з основного рахунку підприємства на окремий рахунок у банку, де він є клієнтом;
- наявністю коштів на рахунку чекодавця.

При тимчасовій відсутності коштів на цьому рахунку банк може надати кредит і оформити його кредитним розпорядженням під наявні зобов'язання чекодавця.

При видачі чекової книжки працівник банку повинен під розписку ознайомити особу про порядок заповнення чеків, а також попередити про відповідальність за її втрату і втрату виписаних чеків, за перевищення суми виписаного чека понад суму, депоновану на окремому рахунку. Порядок видачі лімітованої чекової книжки показано на рисунку 6.7.

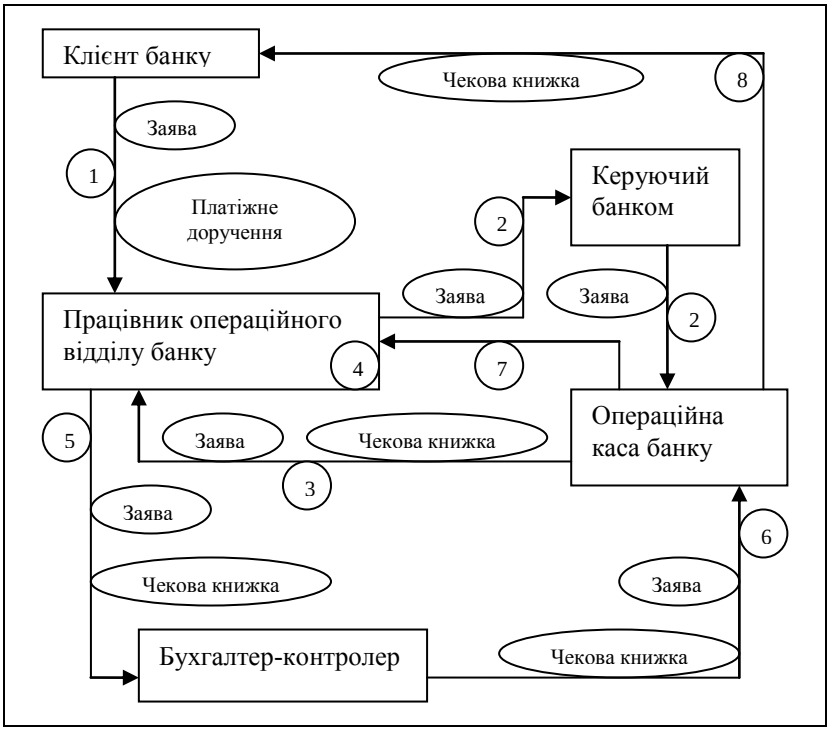

Рисунок 6.7. – Порядок видачі розрахункової чекової книжки

Як видно на рисунку 6.7 процес видачі розрахункової чекової книжки складається з таких операцій:

- 1 – для отримання чекової книжки підприємство подає банку-емітенту заяву в одному примірнику за підписами уповноважених осіб, яким надане право підписання документів для

здійснення розрахунково-касових операцій, і з відбитком його печатки. У заяві та талоні до неї чекодавець проставляє номер рахунку, з якого сплачуватимуться чеки. У разі потреби дозволяється одночасне надання підприємству за однією заявою кількох чекових книжок із зазначенням загальної суми ліміту за рахунок депонованих чекодавцем коштів. На звороті заяви чекодавець самостійно вказує суму ліміту за кожною книжкою;

- 2 – операційний працівник банку перевіряє правильність заповнення заяви, наявність коштів на рахунку клієнта, відповідність підпису і відбитка печатки чекодавця зразкам у картці зразків підписів та печатки, подає заяву на підпис керівнику або головному бухгалтеру установи банку або особам, яким надане право підпису, та передає її разом з талоном до каси;

- 3 – касир проставляє на заяві та талоні до неї номери чеків і передає операційному працівникові чекову книжку разом із заявою під розписку в талоні. Талон до заяви залишається в касі;

- 4 – операційний працівник банку перевіряє наявність усіх чеків у чековій книжці та заповнює внутрішній бік обкладинки книжки: назву чекодавця, номер рахунку, з якого сплачуються чеки, строк дії та ліміт чекової книжки. Потім він вписує в кожний чек такі реквізити: назву і номер МФО банку-емітента (банк може проставляти свій штамп); назву чекодавця та номер його рахунку, з якого здійснюється оплата чеків;

- 5 – оформлена чекова книжка передається разом із заявою працівникові банку, який здійснює контроль для перевірки правильності її оформлення і підписання контрольним підписом;

- 6 – чекова книжка (на звороті обкладинки) завіряється печаткою банку та повертається разом із заявою до каси;

- 7 – перевірка касиром наявності чеків у книжці, підписання талону до заяви і повернення книжки операціоністу для списання бланка чекової книжки з позабалансового рахунка 9820 – бланки суворої звітності;

- 8 – видача розрахункової чекової книжки клієнту.

Банк веде позасистемний облік номерів чеків у спеціальній реєстраційній картці, де вказуються номер рахунку, з якого сплачуватимуться чеки, дата видачі книжки, номери чеків, строк дії книжки, для яких розрахунків вона видається.

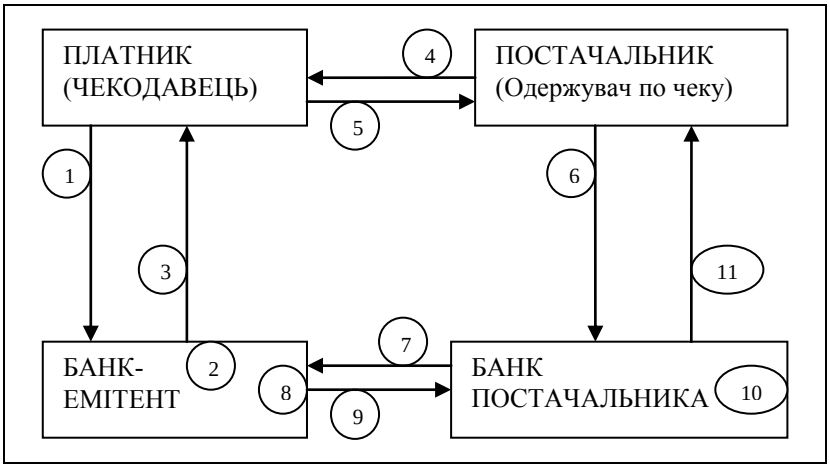

Рисунок 6.8. – Схема здійснення безготівкових розрахунків чеком

Схема здійснення розрахунків чеками показана на рисунку 6.8 і складається з наступних етапів:

- 1 – у банк подається заява на видачу чекової книжки і платіжне доручення на депонування суми ліміту;
- 2 – банк депонує кошти на окремому рахунку;
- 3 – видача чекової книжки платнику;
- 4 – продавець відвантажує товар або надає послуги платнику;
- 5 – чекодавець виписує чек на ім'я продавця за наданий товар чи послуги;
- 6 – чекодержатель подає в банк чек для оплати;
- 7 – банк чекодержателя пересилає чек в банк-емітент для інкасації;
- 8 – банк платника списує кошти, які були депоновані на окремому рахунку;
- 9 – кошти за чеком перераховуються в банк постачальника;
- 10 – сума за чеком зараховується на рахунок постачальника;
- 11 – банк чекодержателя повідомляє продавця про зарахування коштів на поточний рахунок.

Чеки з чекової книжки, в яких вказується: найменування постачальника, дата і місце заповнення чека, сума, виписуються в момент здійснення платежу і видаються чекодавцем за отримані ним товари та надані послуги. Постачальник відвантажує покупцеві товар

одразу або після зарахування коштів на рахунок. Виписуючи чек, чекодавець переносить залишок ліміту з корінця попереднього чека на корінець виписаного чека і виводить новий залишок ліміту.

Чеки підписують особи, які мають право підписувати розрахункові документи, проставляється на чеку відбиток печатки чекодавця. Якщо чек підписує службова особа чекодавця за дорученням керівника підприємства, то право підпису чеків обумовлюється в цьому дорученні.

Приймаючи чек для оплати за товари (виконані роботи, надані послуги), чекодержатель перевіряє:

- відповідність чека встановленому зразку;
- правильність заповнення чека;
- відсутність виправлень;
- відповідність суми корінця чека сумі, вказаній на самому чеку;
- строк дії чека;
- наявність на ньому чіткого відбитка штампа або печатки банку та назви чекодавця.

Після цього чекодержатель переконується в ідентичності особи пред'явника чека за паспортом або документом, що його замінює. Зробивши вказану перевірку, чекодержатель приймає чек із чекової книжки до оплати, відділяє його від корінця, проставляє на звороті розрахункового чека та корінці календарний штемпель і підписує чек. Чек, оформлений з порушенням, до оплати не приймається.

Чекодержатель здає в банк чеки разом з трьома примірниками реєстрів - якщо рахунки чекодавця і чекодержателя ведуться в одній установі банку, і в чотирьох примірниках - на кожну установу банку окремо - якщо рахунки чекодавця і чекодержателя ведуться в різних установах банків. Перший примірник реєстру чеків має завірятися підписами та відбитком печатки чекодержателя згідно з карткою зразків підписів.

Після перевірки правильності даних та реквізитів чека, якщо чекодавець і чекодержатель обслуговуються в одній установі банку, сума чека зараховується на рахунок чекодержателя.

Для здійснення розрахунків чеками між клієнтами різних банків банк чекодержателя зобов'язаний прийняти чеки з реєстром. У цьому разі кошти на рахунок чекодержателя зараховуються тільки після отримання їх із банку-емітента. Умови інкасування чеків мають бути зазначені в договорі на розрахунково-касове обслуговування.

Останній примірник реєстру повертається чекодержателю з

відміткою про оплату - якщо клієнти обслуговуються в одній установі банку, або з відміткою про інкасування - якщо клієнти обслуговуються в різних банках.

Після отримання чека разом з двома примірниками реєстру банк-емітент перевіряє:

- відношення даного чека до цього банку;
- відповідність номера чека, зазначеному в реєстра ційній картці;
- відповідність підписів та відбитка печатки чекодавця з карткою зразків підписів (у юридичних осіб) або наявність напису:
- відповідність суми чека граничній сумі ліміту чекової книжки;
- належність номера чека до виданої книжки та дотримання строків її дії;
- правильність оформлення чека.

Оплачений чек разом з примірником реєстру залишається у банку-емітенті. На чеку ставиться штамп банку "Проведено". Якщо чеки не оплачуються у зв'язку з відсутністю коштів та в інших випадках, то вони викреслюються з реєстру з виправленням підсумку і повертаються спецзв'язком банку чекодержателя.

У разі ненадходження коштів банк чекодержателя після закінчення 10 календарних днів від дати інкасування чека здійснює запит електронною поштою до банку-емітента щодо причин несплати чека. Банк-емітент, отримавши запит, не пізніше наступного робочого дня має дати відповідь банку чекодержателя, який повідомляє про це свого клієнта.

Невикористані чеки після закінчення строку дії чекової книжки або вичерпання ліміту підлягають поверненню до банку-емітента, де вони мають бути погашені банком. За бажанням клієнта банк може продовжити строк дії чекової книжки або клієнт може поповнити її ліміт у разі його вичерпання.

Для поповнення ліміту чекодавець подає в банк платіжне доручення разом з відповідною чековою книжкою. У дорученні в рядку "*Призначення платежу"* вказується: "*Поповнення ліміту за чековою книжкою*". У разі припинення клієнтом подальших розрахунків чеками та наявності невикористаного ліміту за чековою книжкою до закінчення строку її дії чекодавець подає її в банк разом з дорученням для зарахування невикористаного залишку ліміту на той рахунок, з якого депонувалися кошти.

Якщо при повному використанні чеків ліміт чекової книжки

не буде вичерпано, чекодавцю може бути надана нова розрахункова чекова книжка на суму невикористаного ліміту. Для цього чекодавець має подати в банк книжку з корінцями використаних чеків разом із заявою на отримання нової чекової книжки.

Чекодавець має періодично перевіряти правильність використання, уповноваженими ним особами, чеків і відповідність оплачених чеків товарно-транспортним документам постачальників, для сплати яких видані ці чеки. Про таку перевірку має бути здійснена відмітка за підписом головного бухгалтера чекодавця або його заступника на звороті корінця останнього виданого чека. Чекодавець має звіряти суми в корінцях чеків з отриманими від банку витягами з особового рахунку чекової книжки.

У разі втрати чекової книжки (розрахункового чека) чекодавець має подати до банку-емітента заяву із зазначенням номерів невикористаних чеків. Банк у реєстраційній картці робить у графі **"Примітка**" відмітку про номери загублених чеків. Кошти на суму невикористаного ліміту чекової книжки повертаються на рахунок клієнта на підставі його доручення не раніше як через 10 днів після отримання заяви про втрату чекової книжки.

Банк-емітент може відмовитись від оплати чека у випадках, якщо:

- чек заповнений з порушенням або має виправлення і підчистки, факсиміле замість підпису;

- реєстр чеків заповнений з порушенням або має виправлення і підчистки, факсиміле замість підпису;чек виписаний чекодавцем на суму більшу, ніж сума ліміту

У разі відмови банку-емітента сплатити чек чекодержатель має право пред'явити чекодавцеві в установленому порядку претензію, а в разі її повного або часткового відхилення - позов.

Відповідальність за неправильне використання чеків, за збитки, що утворились у разі передачі чекової книжки або окремих чеків іншій особі, втрати або крадіжки, а також через зловживання з боку осіб, уповноважених на підписання чеків, несе чекодавець, якому видана чекова книжка.

У разі порушення клієнтом порядку розрахунків чеками банк може позбавити його права користування цією формою розрахунків, якщо це передбачено умовами договору на розрахунково-касове обслуговування.

Розрахунки акредитивами. Акредитив – це форма розрахунків, за якою банк, що відкриває акредитив (банк-емітент), за дорученням свого клієнта (заявника акредитива) зобов'язаний

здійснити платіж на користь третьої особи (бенефіціара) за поставлені товари, виконані роботи та надані послуги або надати повноваження іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж. Так визначає акредитив професор Васюренко О.В.

Професор Мороз А.М. визначає акредитив наступним чином. **Акредитив** – це зобов'язання банку оплатити платіжні вимоги, які він надає на прохання свого клієнта-платника його контрагенту-постачальнику (бенефіціару) за умови дотримання останнім передбачених в акредитиві умов поставки та платежу.

Умови та порядок проведення акредитивної форми розрахунків передбачаються у договорі між юридичною особою, на користь якої виставлено акредитив (бенефіціаром), і платником, який звернувся в банк, що його обслуговує, для відкриття акредитива (заявником акредитива).

Банк-емітент може відкривати такі види акредитивів:

- покриті або непокриті (гарантовані);
- відкличні та безвідкличні.

Покритими називаються акредитиви, при відкритті яких банк (банк-емітент, який відкриває акредитив) перераховує власні кошти платника або наданий йому кредит у розпорядження виконуючого банку.

Непокритим називається акредитив, оплата за яким гарантована банком без попереднього депонування коштів платника. Такий акредитив ще називається гарантованим. Непокриті акредитиви застосовуються найчастіше між банками, які мають кореспондентські відносини.

Відкличним вважається акредитив, що може бути змінений або анульований банком-емітентом без попередньої згоди постачальника товарів та послуг. **Безвідкличний** акредитив не може бути змінений чи анульований без згоди постачальника (бенефіціара).

Для зменшення ризику порушень постачальником умов договору акредитив може бути виставлений з оплатою документів після акцепту заявника акредитива.

У договорі про акредитив між одержувачем і платником вказуються:

- назва банку-емітента;
- вид акредитива і спосіб його виконання;
- повний перелік і точна характеристика документів, які повинен подати постачальник для одержання коштів за акредитивом;
- строк пред'явлення документів після відвантаження товарів і вимоги до їх оформлення.

Документи, які підтверджують виплату за акредитивом, повинні подаватися в банк бенефіціара (або виконуючий) до закінчення строку дії акредитива і підтверджувати виконання всіх умов. При порушенні хоча б однієї з цих умов виплата за акредитивом не здійснюється.

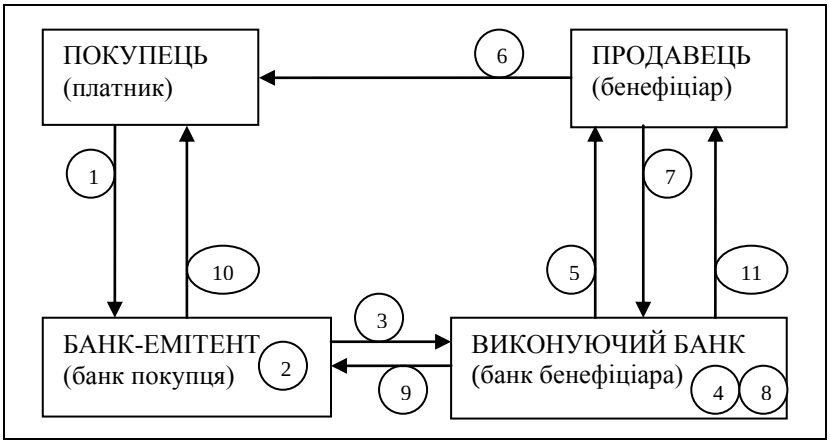

Рисунок 6.9. – Схема здійснення розрахунків за покритим акредитивом

Механізм здійснення розрахунків за покритим акредитивом, який відкритий у банку постачальника наведено на рисунку 6.9:

- 1 – покупець подає в банк заяву на відкриття акредитива;
- 2 – сума акредитива списується з поточного рахунку платника;
- 3 – банк-емітент надсилає виконуючому банку доручення відкрити акредитив і перераховує суму акредитиву згідно з договором;
- 4 – банк бенефіціара відкриває рахунок та депонує на ньому відповідну суму коштів;
- 5 – бенефіціару повідомляється про відкриття на його користь акредитива;
- 6 – продавець відвантажує покупцеві продукцію або надає послуги згідно з договором;
- 7 – бенефіцар подає у банк документи про відвантаження продукції і виконання умов акредитива;
- 8 – кошти зараховуються на рахунок продавця;

- 9 – банку-емітенту посилається повідомлення про оплату акредитива;
- 10 - банк-емітент повідомляє про здійснений платіж покупця;
- 11 – виконуючий банк повідомляє про зарахування коштів на поточний рахунок продавця.

Для відкриття акредитива заявник подає в банк-емітент заяву, де має вказати:

- назву заявника і бенефіціара та їх ідентифікаційні коди за Єдиним державним реєстром підприємств та організацій України;
- назву банку-емітента та банку, який виконує акредитив;
- вид акредитива;
- строк дії акредитива (число і місяць закриття акредитива у виконуючому банку);
- суму акредитива;
- дату і номер договору (угоди), яким передбачається відкриття акредитива;
- умови акредитива (види товарів, які оплачуються, розрахункові документи, порядок оплатиих документів - з акцептом уповноваженої особи платника або без акцепту та інше).

У разі відкриття акредитива, депонованого у виконуючому банку, банк-емітент перераховує кошти платника у цей банк та повідомляє бенефіціара про умови акредитива. Сума акредитива в день списання перераховується в банк бенефіціара. Одночасно перераховується плата за виконання акредитива.

Після відвантаження продукції, виконання робіт або послуг бенефіціар подає необхідні документи, передбачені умовами акредитива, разом з реєстром документів виконуючому банку. Реєстр документів за акредитивом подається в банк у чотирьох примірниках. Виконуючий банк ретельно перевіряє подані бенефіціаром документи щодо дотримання всіх умов акредитива й у разі порушення хоча б однієї з них виплати за акредитивом не проводить, про що інформує бенефіціара, і надсилає повідомлення банкові-емітенту для отримання згоди на виконання акредитива.

Перший примірник реєстру документів за акредитивом залишається в документах дня виконуючого банку, другий примірник видається бенефіціару з необхідними відмітками банку. Банк бенефіціара перевіряє дотримання постачальником усіх умов акредитива та правильність оформлення реєстру рахунків і відповідність підписів та печатки на ньому.

У банк-емітент надсилають спецзв'язком третій та четвертий

примірники реєстру разом з документами, передбаченими умовами акредитива. На підставі третього примірника списуються кошти з позабалансового рахунку. Банки мають здійснювати контроль за строком дії акредитивів. Усі претензії до бенефіціарів, крім тих, що виникли з вини банку, розглядаються сторонами без участі банку.

Строк дії акредитива в банку-емітенті встановлюється емітентом у межах 15 днів з дня відкриття, не враховуючи нормативний термін проходження документів спецзв'язком між банками. Керівник установи банку-емітента має право за поданням заявника акредитива у разі необхідності продовжити строк дії акредитива на 10 днів, якщо це викликано зміною умов поставки та відвантаження продукції.

Банк-емітент, у свою чергу, повідомляє про це виконуючий банк, а останній - бенефіціара. Дата, зазначена в акредитиві, є останнім днем для оплати виконуючим банком документів за акредитивом. У день закінчення строку дії акредитива, у кінці операційного дня виконуючий банк списує кошти акредитива та повертає банку-емітенту.

Після отримання коштів банк-емітент зараховує суму акредитива на поточний рахунок заявника акредитива та списує відповідну суму з позабалансового рахунку.

Вексель – це безумовне грошове зобов'язання, за яким одна особа зобов'язується сплатити іншій визначену суму коштів у визначений термін (Васюренко О.В.).

Вексель – це цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання терміну певну суму грошей власникові векселя (векселедержателю). Іншими словами: **вексель** – це цінний папір, який є засобом оформлення кредиту, що надається в товарній формі продавцями покупцям шляхом відтермінування оплати за продані товари.

Вексель допомагає прискорити реалізацію товарів і збільшує швидкість руху обігових коштів. Вексель – це вид кредитних грошей.

Платіжна вимога – це документ, що містить письмове розпорядження стягувача коштів обслуговуючій його банківській установі про списання грошей з рахунка відповідної юридичної особи або фізичної особи. Платіжні вимоги застосовуються у випадках примусового та договірного списання коштів з рахунків платників. Порядок примусового списання коштів за платіжною вимогою показано на рисунку 6.10.

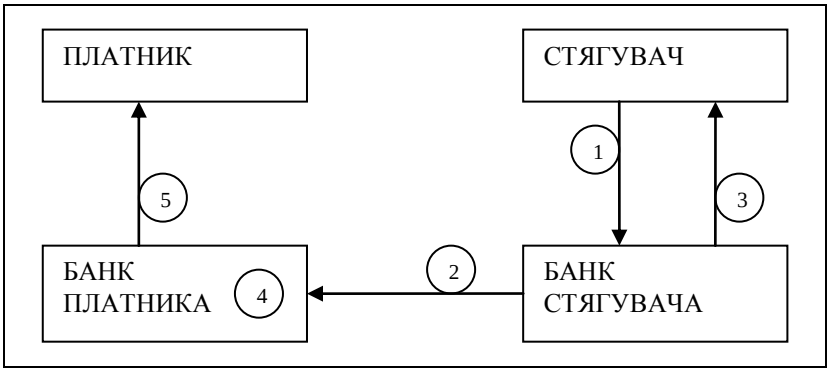

Рисунок 6.10. – Порядок списання коштів за платіжною вимогою

Як показано на рисунку 6.10 порядок розрахунків платіжною вимогою складається з таких операцій:

- 1 – оформлення стягувачем трьох примірників платіжної вимоги та подання її до банку. Платіжну вимогу стягувач подає до банку, що його обслуговує, разом із двома примірниками реєстру платіжних вимог. Банк, що обслуговує стягувача, приймає платіжні вимоги протягом 10 календарних днів з дати їх складання, а банк платника протягом 30 календарних днів з дати їх складання;

- 2 – пересилання банком стягувача двох примірників платіжної вимоги у банк платника. Якщо платник і стягувач обслуговуються в різних банках, то банк, що обслуговує стягувача, надсилає банку платника не менше ніж два примірники платіжної вимоги на примусове списання коштів (один з яких - перший);

- 3 – повернення стягувачу третього примірника платіжної вимоги разом з реєстром платіжних вимог. Стягувачу повертається не менше ніж один примірник платіжної вимоги та реєстру платіжних вимог. Перший примірник реєстру платіжних вимог залишається в банку, що обслуговує стягувача;

- 4 – прийняття платіжної вимоги банком платника і на її підставі списання коштів з рахунка платника в межах залишку. Банк платника приймає до виконання платіжну вимогу стягувача незалежно від наявності достатнього залишку коштів на рахунку платника і не має права повертати її в разі неподання стягувачем реєстру платіжних вимог;

- 5 – повідомлення платнику про примусове списання коштів з його поточного рахунку не пізніше слідуючого робочого дня. У разі недостатності коштів на рахунку платника банк виконує платіжну

вимогу в межах залишку. Часткову оплату платіжної вимоги банк оформляє меморіальним ордером, у реквізиті "Призначення платежу" якого зазначає номер і дату платіжної вимоги, яку частково сплачено, суму, що залишилася до сплати, та повторює текст, що наведений у реквізиті "Призначення платежу" платіжної вимоги. Для підтвердження часткової оплати відповідальний виконавець на першому примірнику платіжної вимоги окреслює реквізит "Сума" та зазначає на зворотному боці дату, суму часткового платежу, засвідчуючи це своїм підписом. Перший примірник платіжної вимоги, на підставі якого здійснено часткову оплату, залишається на зберіганні в банку платника.

Примусове стягнення коштів з рахунків платників дозволяється лише у випадках, установлених законами України, а саме на підставі рішень судів та деяких інших державних органів. Платіжна вимога про примусове стягнення коштів на підставі виконавчого документа подається державним виконавцем, на списання податкового боргу.

Банк обумовлює своє право на здійснення договірного списання за дорученням платника з його рахунку в договорі банківського рахунку або іншому договорі про надання банківських послуг. **Договір має містити інформацію, яка потрібна для належного виконання банком доручення платника, зокрема:**

- умови, за якими банк повинен здійснити (здійснювати) договірне списання;
- номер рахунку платника, з якого має здійснюватися договірне списання назву отримувача;
- номер і дату договору з отримувачем, яким передбачене право отримувача на договірне списання коштів з рахунку платника;
- перелік документів, які отримувач має надати банку, що обслуговує платника (якщо вони передбачені в договорі).

Отримувач для здійснення договірного списання оформляє платіжну вимогу, яку подає до банку, що обслуговує платника, відповідно до пункту 2.13 глави 2 цієї Інструкції.

Платіжна вимога оформляється за формою, згідно з вимогами щодо заповнення реквізитів розрахункових документів. У реквізиті "Призначення платежу" отримувач зазначає назву, номер і дату договору з платником, яким передбачене право отримувача на договірне списання, а також назву і статтю закону, що передбачає таке списання.

Розрахунки під час здійснення заліку взаємної заборгованості. До розрахунків, що здійснюються як залік взаємної

заборгованості платників, належать розрахунки, за якими взаємні зобов'язання боржників і кредиторів погашаються в рівнозначних сумах, і лише за їх різницею здійснюється платіж на загальних підставах.

Ці розрахунки можуть здійснюватися шляхом зарахування зобов'язань між двома платниками або групою платників усіх форм власності однієї або різних галузей господарства. Підприємства, що мають господарські зв'язки за поставками товарів (виконаними роботами, наданими послугами), можуть періодично здійснювати **розрахунки за сальдо зустрічних вимог.**

У договорах між підприємствами передбачаються періодичність звіряння взаємної заборгованості зі складанням відповідного акта, строки та платіжні інструменти, із застосуванням яких здійснюватимуться розрахунки.

Після складання акта звіряння взаємної заборгованості в строки, визначені законодавством України, та сторона, на користь якої склалося кредитове сальдо взаємозобов'язань, виписує розрахунковий документ (платіжне доручення, вимогу-доручення) або оформляє вексель.

6.4. Розрахунки за допомогою систем дистанційного обслуговування

Оперативне ведення клієнтом своїх рахунків у банку та обмін технологічною інформацією, визначеною в договорі між сторонами, клієнт може здійснювати за допомогою систем дистанційного обслуговування. Дистанційне обслуговування рахунку клієнт може здійснювати за допомогою систем "клієнт-банк", "клієнт-Інтернет-банк", "телефонний банкінг" тощо.

Юридичною підставою для роботи клієнта за допомогою систем дистанційного обслуговування і оброблення банком дистанційних розпоряджень клієнта є договір банківського рахунку. У договорі обов'язково мають обумовлюватися права, обов'язки та відповідальність сторін, порядок вирішення спорів у разі їх виникнення тощо.

Програмне забезпечення систем дистанційного обслуговування має відповідати вимогам законодавства, які пред'являються до технології та захисту електронних банківських розрахунків.

Системи типу "клієнт-банк", "клієнт-Інтернет-банк", "телефонний банкінг" на підставі дистанційних розпоряджень клієнта можуть виконувати функції рисунок 6.11:

- надання інформаційних послуг, згідно з переліком, що зазначений в договорі між банком та клієнтом;
- здійснення операцій за рахунком клієнта.

Рисунок 6.11. – Послуги дистанційного банківського обслуговування

Під час здійснення розрахунків за допомогою систем "клієнт-банк", "клієнт-Інтернет-банк" застосовуються електронні розрахункові документи. Якщо це передбачено договором між банком та клієнтом, то використання клієнтом системи не виключає можливе оброблення банком документів клієнта на паперових носіях.

Реквізити електронного розрахункового документа, що використовуються в системах "клієнт-банк", "клієнт-Інтернет-банк", визначаються договором між банком та клієнтом, але обов'язково цей документ має містити такі з них:

- дату і номер;
- назву, ідентифікаційний код (номер) платника та номер його рахунку;

- назву та код банку платника;
- назву, ідентифікаційний код (номер) одержувача та номер його рахунку;
- назву та код банку одержувача;
- суму цифрами;
- призначення платежу;
- електронний цифровий підпис;
- інші реквізити, які під час формування електронного розрахункового документа системою електронних платежів розміщуються в полі "Допоміжні реквізити".

Відповідальні особи платника, які вповноважені розпоряджатися рахунком і на законних підставах володіють особистим ключем, від свого імені або за дорученням особи, яку представляють, накладають підписи під час створення електронного розрахункового документа.

Платник може формувати електронні розрахункові документи на підставі належним чином оформлених платіжних доручень, платіжних вимог-доручень, а також з використанням платіжних карток.

Не дозволяється формування клієнтами електронних розрахункових документів на підставі розрахункових документів, які мають додатки (реєстр розрахункових чеків, реєстр документів за акредитивом тощо), а також формування стягувачем електронних розрахункових документів на підставі платіжних вимог на примусове списання, стягнення коштів, отримувачем - у разі договірного списання коштів. Ці платіжні вимоги стягувач/отримувач надсилає до банку на паперових носіях в банк.

Під час використання систем "клієнт-банк", "клієнт-Інтернет-банк" клієнт має дотримуватися всіх вимог, що встановлює банк, з питань безпеки оброблення електронних розрахункових документів. Якщо це передбачено в договорі, то банк має право виконувати періодичні перевірки виконання клієнтом вимог щодо захисту інформації та зберігання засобів захисту і припиняти обслуговування клієнта за допомогою системи в разі невиконання ним вимог безпеки.

Для здійснення операцій за рахунком клієнта (оплата комунальних послуг, телефонних переговорів тощо) за допомогою системи "телефонний банкінг" (дистанційне обслуговування клієнтів за допомогою телефонних каналів зв'язку) клієнт у договорі банківського рахунку або іншому договорі про надання банківських послуг зазначає інформацію, яка потрібна банку для списання ним коштів з рахунку клієнта. Якщо це передбачено договором між банком

та клієнтом, то використання клієнтом системи не виключає можливе оброблення банком документів клієнта на паперових носіях.

Ідентифікація клієнта для доступу до системи "телефонний банкінг" здійснюється за допомогою засобів ідентифікації, що передбачені в договорі між банком та клієнтом. Засоби ідентифікації (номер клієнта, особистий ПІН-код, сукупність цифрових та літерних компонентів тощо) банк надає клієнту після укладення договору.

Передавання дистанційного розпорядження за допомогою системи "телефонний банкінг" та реєстрація його банком здійснюються за погодженим каналом доступу в автоматичному режимі.

Дистанційне розпорядження вважається таким, що передане клієнтом та прийняте банком до виконання, якщо клієнт:

- для доступу до системи ввів правильне значення засобу ідентифікації;
- увів код операції та всі параметри, які запитуються системою;
- підтвердив це розпорядження.

Банк, що обслуговує платника, здійснюючи на підставі дистанційного розпорядження платника списання коштів з його рахунку, оформляє розрахунковий документ, у реквізиті "Призначення платежу" якого зазначає інформацію про платіж і документи, на підставі яких здійснюється перерахування коштів. Якщо клієнт не підтвердив розпорядження на здійснення операції, то банк операцію не виконує, про що інформує клієнта.

Якщо в банку виникає потреба з'ясувати особу клієнта, суть діяльності, фінансовий стан, а клієнт не надасть документів і відомостей, що підтверджують ці дані, або умисно подасть неправдиві відомості про себе, то банк залишає без виконання електронний розрахунковий документ або дистанційне розпорядження, що передано по телефону. Банк повідомляє клієнта засобами системи про причину невиконання електронного розрахункового документа чи дистанційного розпорядження (з обов'язковим посиланням на статтю 64 Закону України "Про банки і банківську діяльність").

Якщо операція містить ознаки такої, що підлягає фінансовому моніторингу, то банк може відмовити клієнту у виконанні електронного розрахункового документа, переданого по телефону. Банк повідомляє клієнта засобами системи про причину відмови у виконанні електронного розрахункового документа (з обов'язковим посиланням на частину 2 статті 7 Закону України "Про запобігання та

протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом".

Банк має забезпечити зберігання інформації про електронні розрахункові документи, що не виконані з тих чи інших причин, та включити цю інформацію до архіву системи для зберігання протягом установленого строку. Також банк повертає електронний розрахунковий документ без виконання, про причину повернення якого, повідомляє клієнта засобами системи (з обов'язковим посиланням на статтю закону України, відповідно до якої електронний розрахунковий документ не може бути виконано, або пункт нормативно-правового акта Національного банку, який порушено).

6.5. Механізм здійснення міжбанківських розрахунків

Як було зазначено вище, переказ безготівкових коштів з рахунку одного учасника платіжної операції на рахунок іншого називається безготівковим розрахунком. **Отже, процес передачі безготівкових коштів з рахунку клієнта, за його дорученням, на рахунок одержувача називається банківським переказом.** Банківський переказ є основою здійснення внутрішньобанківських та міжбанківських розрахунків.

Банківський переказ, що здійснюється в межах одного банку, тобто поточні рахунки платника та одержувача відкриті в одному і тому самому банку, є **внутрішньобанківським розрахунком**.

Банківський переказ, що здійснюється між платником та одержувачем, які обслуговуються в різних банках є **міжбанківським розрахунком.**

Міжбанківські розрахунки – це система здійснення і регулювання платежів за грошовими вимогами та зобов’язаннями, які виникають між банківськими установами в процесі їх діяльності.

Системи міжбанківських розрахунків призначені для здійснення платіжних транзакцій між банками, що зумовлені виконанням платежів клієнтів банків або власних зобов'язань одного банку перед іншим. Системи міжбанківських розрахунків різних країн можуть значно відрізнятися. В світі не існує єдиної платіжної моделі, але існують загальні принципи побудови платіжної системи.

Залежно від характеру стосунків між учасниками платіжного процесу розрізняють два основних методи здійснення розрахунків:

- з використанням двосторонніх кореспондентських рахунків;

- з використанням рахунків у центральному банку, який відіграє роль посередника у розрахунках.

За повнотою здійснення міжбанківських розрахунків розрізняють дві системи розрахунків:

- систему міжбанківських розрахунків на **чистій основі** або **нетто-систему (net)**;
- систему міжбанківських розрахунків на **валовій основі** або **брутто-систему (gross)**.

Механізм розрахунків на чистій основі використовується з метою скорочення потреби в коштах та спрощення порядку обміну платіжними документами і заснований на принципах взаємозаліку - клірингу. **Кліринг** – процедура періодичного взаємозаліку за зобов'язаннями учасників розрахунків певної платіжної системи, що включає процес отримання, сортування та розподілу розрахункових документів кожного учасника розрахунків, а також визначення остаточного розрахункового сальдо.

За цим механізмом розрахунки і документи не проводяться в реальному часі, а накопичуються на протязі певного часу. Розрахунки здійснюються на чистій основі, тобто залік дебіторської та кредиторської заборгованості проводиться у визначений час в кліринговій палаті, яка на кінець дня проводить розрахунки залишку кожного банку, що приймає участь у взаємозаліку з урахуванням всіх відправлених та отриманих платежів, виконанням проведення на суму чистого залишку. Якщо по банку отримано дебетове сальдо, то банк має погасити заборгованість, шляхом перерахування в клірингову палату відповідної суми. В кінці всіх розрахунків сума взаємних зобов'язань банків має бути нульовою.

Таким чином нетто-система забезпечує накопичення певного обсягу платіжних повідомлень, після чого виконується підрахунок чистої нетто-позиції кожного з банків-учасників, що називається неттінгом. Тобто, за платіжними документами, що стосуються одного учасника, вираховується різниця між сумами коштів, які цей банк отримує, та коштами, які він сплачує, і ця різниця може бути як дебетовою, так і кредитовою. Саме ці чисті нетто-позиції відображаються потім на рахунках банків-учасників.

Механізм розрахунків на валовій основі передбачає розрахунок за кожним платіжним документом, тобто за кожною транзакцією окремо. Система на валовій основі виконує розрахунки в реальному часі, відразу при отриманні документа і використовує кореспондентські рахунки, що відкриті банкам в розрахунковій палаті.

Кореспондентські відносини з відкриттям

кореспондентського рахунку це договірні відносини між банками, метою яких є здійснення платежів, розрахунків та надання інших банківських послуг за взаємними дорученнями. За системою на валовій основі платежі виконуються лише в межах наявних коштів на коррахунку банку. СЕП НБУ функціонує за системою "брутто".

Кореспондентський рахунок це рахунок, який відкривається банку (філії) для обліку коштів та проведення розрахунків, що їх виконує один банк за дорученням і на кошти іншого банку на підставі укладеного договору.

Кореспондентський рахунок ЛОРО - кореспондентський рахунок, який відкриває комерційний банк банку-кореспонденту в себе та за яким комерційний банк здійснює операції списання і зарахування коштів згідно з чинним законодавством України та укладеним договором. **В обслуговуючого банку-кореспондента рахунок ЛОРО відображається в пасиві балансу, а в банку-власника – в активі балансу**.

Кореспондентський рахунок НОСТРО – називається рахунок, відкритий даним банком в іншому комерційному банку. **Рахунок НОСТРО відображається у банку власника в активі балансу, а в обслуговуючого банку відповідно в пасиві.**

Отже, один і той же самий коррахунок для банку-власника буде рахунком НОСТРО, а для обслуговуючого банку – рахунком ЛОРО.

Залежно від режиму функціонування кореспондентського рахунку розрізняють дві системи міжбанківських розрахунків:

- система розрахунків з наданням банком, який веде кореспондентський рахунок, кредиту-овердрафту;
- система розрахунків без надання банком, який веде кореспондентський рахунок, кредиту-овердрафту, тобто платежі здійснюються у межах залишків коштів на кореспондентському рахунку.

Згідно з нормативними актами Національного банку **міжбанківські розрахунки на території України можуть здійснюватись**:

- через систему електронних платежів Національного банку України;
- внутрішньобанківську платіжну систему;
- прямі кореспондентські відносини між банками (за наявності дозволу регіонального управління НБУ за місцем відкриття кореспондентського рахунку).

Система електронних платежів (СЕП) Національного

банку України – це загальнодержавна платіжна система, яка забезпечує здійснення розрахунків в електронній формі між банківськими установами та їх філіями як за дорученнями клієнтів банків, так і за зобов'язаннями банків один перед одним на території України.

Консолідований кореспондентський рахунок - об'єднання коштів комерційного банку та його філій (або певної кількості філій) на кореспондентському рахунку, відкритому в територіальному управлінні Національного банку України з метою роботи банку (філії) в СЕП за відповідною моделлю обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку.

На технічному коррахунку відображаються операції по кожному документу окремо. На реальному коррахунку облік ведеться реальними, агрегованими сумами підсумкових обігів за день. На початку кожного дня операційний відділ регіонального управління НБУ передає в регіональну розрахункову палату інформацію щодо залишку коштів на реальному коррахунку. Протягом дня всі платіжні документи відображаються на технічному рахунку. Підведені в кінці операційного дня підсумки за технічним рахунком передаються в операційний відділ НБУ для виконання проведень за реальним коррахунком. Якщо протягом дня крім СЕП не було інших джерел надходження коштів на коррахунок, то після виконання проведень залишок на технічному рахунку повинен дорівнювати залишку на коррахунку.

Розрахунковий документ в електронному вигляді – документ визначеного формату, що містить установлені реквізити і несе інформацію про рух коштів, має форму електронних записів, обов'язково захищений криптографічними методами захисту інформації, передається засобами телекомунікаційного зв’язку та зберігається на зовнішніх засобах збереження інформації у вигляді файла.

Банківський документ в електронному вигляді - розрахунковий документ в електронному вигляді, службове повідомлення СЕП, довідкове повідомлення інформаційно-пошукової системи Національного банку України, інформаційне повідомлення.

Основними завданнями СЕП є:

- задоволення потреб економіки, що реформується і розвивається;

- удосконалення кредитно-монетарної політики, яку проводить НБУ, завдяки отриманню оперативної та точної інформації про переміщення грошових коштів і стан кореспондентських рахунків;

- виконання міжбанківського етапу всіх видів безготівкових розрахунків;

- мінімізація часу на виконання міжбанківських розрахунків та на обіг грошових коштів;

- високий рівень безпеки міжбанківських розрахунків;

- надання широкого спектра послуг для користувачів;

- високий рівень внутрішнього бухгалтерського обліку та контролю;

- мінімізація вартості банківського посередництва шляхом оптимізації платіжних засобів і раціоналізації систем.

Основними функціями СЕП НБУ є:

- проведення розрахунків між банками України в національній валюті країни та в інших іноземних валютах;

- ефективне використання тимчасово вільних ресурсів банків;

- контрольні функції Національного банку щодо стану кореспондентських рахунків комерційних банків;

- надання інформаційних послуг учасникам розрахунків;

- обмін екстреною інформацією стосовно проведення розрахунків;

- забезпечення надійності розрахунків;

- багатоступеневий контроль за достовірністю даних на всіх стадіях розрахунків;

- багаторівневий захист інформації від несанкціонованого доступу, використання, викривлення та фальсифікації на всіх стадіях обробки;

- надання НБУ механізму впливу на порушників чинного законодавства та норм банківської діяльності методом обмеження їх обслуговування у СЕП.

СЕП НБУ побудована як деревоподібна мережева структура рисунок 6.12. На нижньому рівні СЕП розташовані банки - учасники електронних розрахунків. Середній рівень СЕП представлений мережею регіональних розрахункових палат (РРП). **Регіональна розрахункова палата** – структурний підрозділ територіального управління Національного банку України, який обслуговує в СЕП банки відповідного банківського (віртуального банківського) регіону.

На верхньому рівні СЕП міститься Центральна розрахункова палата (ЦРП) НБУ. **Центральна розрахункова палата НБУ** – установа Національного банку України, яка забезпечує функціонування СЕП у цілому, ведення бази даних для інформаційно-пошукової системи (ІПС) щодо електронних міжбанківських розрахунків, виконаних через СЕП, а також здійснює функції РРП для

банківських установ м.Києва та Київської області, обслуговує інші віртуальні банківські регіони.

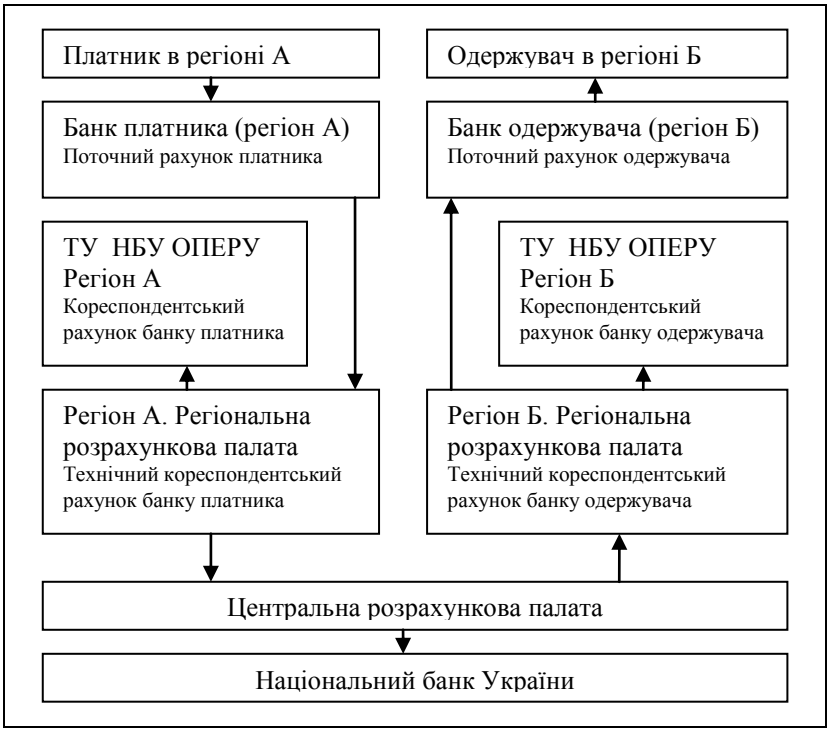

Рисунок 6.12. – Схема взаємозв'язків між учасниками СЕП НБУ

Для відкриття кореспондентських рахунків в НБУ комерційні банки подають такі документи:

- заяву про відкриття рахунків;
- один із примірників статуту банку;
- копію банківської ліцензії;
- завірені нотаріально два примірники картки із зразками підписів та відбитком печатки;
- довідку про взяття банку на податковий облік в ДПА;
- довідку про реєстрацію банку в органах Пенсійного фонду України;
- завірену нотаріально копію довідки про реєстрацію та включення до ЄДРПОУ в органах державної статистики.

Алгоритм здійснення міжбанківських розрахунків наведенемо у вигляді блок-схеми на рисунку 6.13.

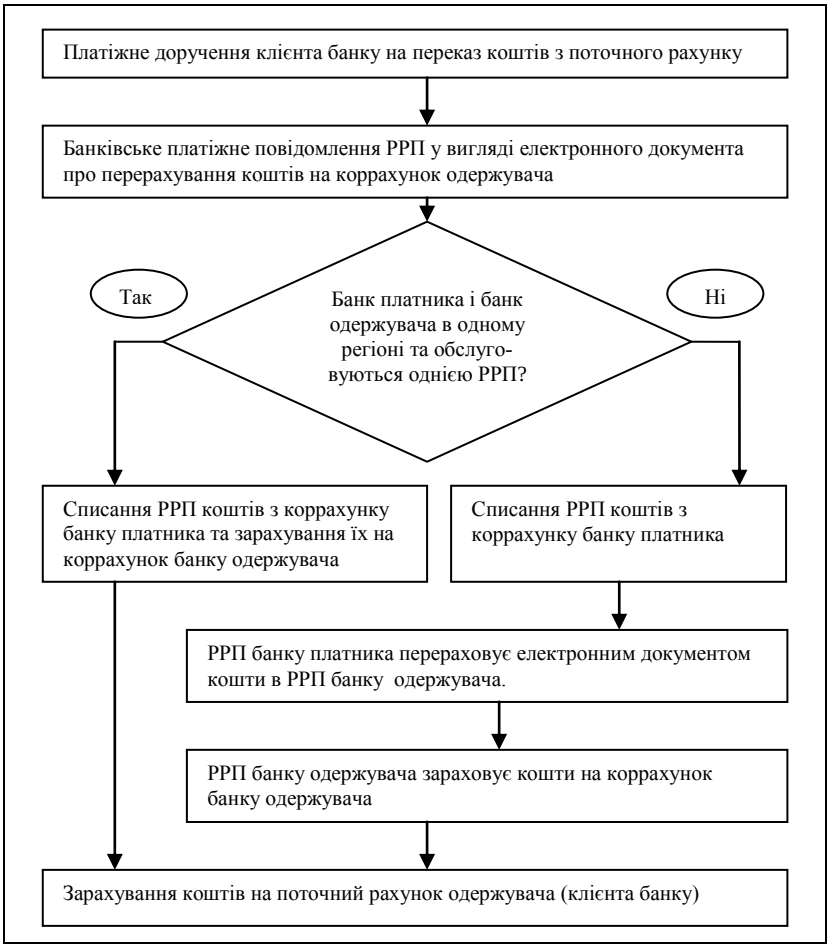

Рисунок 5.13 – Алгоритм здійснення міжбанківських розрахунків у СЕП НБУ

СЕП НБУ побудована і функціонує за наступними принципами:

- **заборона на проведення дебетових електронних документів**. Введено поняття інформаційного дебетового документа, що носить лише інформативний характер;

- **ініціатива проведення транзакції належить банку, що дебетує свій рахунок.** НБУ в деяких випадках може дебетувати рахунок учасника, але для обмеженої кількості операцій;

- **мультивалютність** – забезпечує розрахунки в СЕП як в національній так і в іноземних валютах. Мультивалютний режим функціонування СЕП – це відокремлене передавання та зберігання в СЕП інформації про платежі в кожній конкретній валюті при однаковому функціональному призначенні цієї інформації та технології її оброблення;

- **наявність нічного транзитного коррахунку в РРП**, що забезпечує збереження трансакцій, які не були завершені на протязі поточного банківського дня. Це надає можливість учасникам СЕП організувати роботу з урахуванням власної специфіки роботи банку;

- **послідовність** – всі транзакції обробляються за черговістю їх надходження в систему, пріоритети відсутні;

- **функціонування в реальному часі** – всі транзакції відображаються на рахунках в режимі реального часу;

- **блокування овердрафту** – всі транзакції, що приводять до червоного або жовтого сальдо не приймаються до виконання;

- **безпаперова технологія** – СЕП використовує в роботі електронні документи і виключає паперові технології;

- **заборона на відміну проведених транзакцій** – виконана транзакція не може бути відміненою, тобто операція що була здійснена не може бути скасованою;

- **необмеженість сум транзакцій** – максимальна сума транзакції обмежена наявними коштами НБУ на коррахунку;

- **сеанс** – обмін документів в СЕП організовано у вигляді технологічних циклів прийому-передачі електронних документів;

- **обмеженість кількості документів в одній пачці** – кількість документів в пачці не перевищує 1000 штук.

Висновки:

7. Усі проведені банком операції повинні бути відображені в бухгалтерському обліку. Для цього використовуються рахунки бухгалтерського обліку, які систематизуються за різним ступенем деталізації. Найбільш загальні рахунки – це синтетичні рахунки, перелік та нумерація яких визначені планом рахунків бухгалтерського обліку комерційних

банків України. Деталізують інформацію рахунки аналітичного обліку. Структура рахунків аналітичного обліку визначена Національним банком України. У відповідності із встановленою структурою, нумерацію рахунків аналітичного обліку кожен банк розробляє самостійно.

8. Розрахунков-касове обслуговування клієнтів є однією з трьох базових операцій банків, що визначають їх як особливі фінансові установи, що називаються банками. Та частина платіжного обороту, яка проводиться на рахунках у банках, а не готівкою є безготівковим платіжним оборотом. Отже, платник і одержувач коштів використовують в розрахунках власні поточні рахунки відкриті в банках.
9. Платіжні інструменти є уніфікованими та стандартизованими для всіх суб'єктів підприємництва і банків в Україні, відповідно мають обов'язковий визначений набір реквізитів. Клієнт, виходячи із своїх технічних можливостей, може подавати до банку розрахункові документи як у паперовій формі, так і у формі електронних розрахункових документів (електронних повідомлень). Спосіб подання ним документів до банку передбачається в договорі на розрахунково-касове обслуговування.
10. Системи міжбанківських розрахунків призначені для здійснення платіжних транзакцій між банками, що зумовлені виконанням платежів клієнтів банків або власних зобов'язань одного банку перед іншим. Системи міжбанківських розрахунків різних країн можуть значно відрізнятися. В світі не існує єдиної платіжної моделі, але існують загальні принципи побудови платіжної системи.

Практичне заняття №7. Порядок здійснення безготівкових операцій з розрахункового обслуговування клієнтів банку

Перед практичним заняттям студент повинен знати: види банківських рахунків, порядок відкриття поточних рахунків юридичним особам та фізичним особам – суб'єктам підприємницької діяльності у національній валюті, порядок відкриття депозитних рахунків в комерційних банках, сутність безготівкових розрахунків, види платіжних інструментів платіжного обороту, обов'язкові реквізити платіжних документів, механізм здійснення розрахунків платіжними дорученнями, механізм здійснення безготівкових

розрахунків платіжними вимогами-дорученнями, механізм здійснення безготівкових розрахунків розрахунковими чеками, механізм здійснення розрахунків акредитивами.

Мета практичного заняття: *засвоєння порядку відкриття поточних рахунків клієнтів банку та механізму здійснення безготівкових операцій різними платіжними інструментами.*

Після проведення практичного заняття студент повинен уміти:

- формувати пакет документів для відкриття поточного рахунку;
- оформляти та перевіряти платіжні доручення та платіжні вимоги-доручення;
- оформляти заяву на одержання розрахункової чекової книжки, чекову книжку, чек на оплату продукції чи послуг, реєстр чеків;
- оформляти заяву на акредитив, реєстр документів за акредитивом.

Питання практичного заняття

1. Порядок відкриття, ведення та закриття поточних рахунків у банківських установах
2. Механізм здійснення безготівкових розрахунків різними платіжними інструментами

Ключові поняття: *поточні рахунки, депозитні рахунки, резиденти, нерезиденти, карткові рахунки, безготівкові розрахунки, меморіальний ордер, платіжне доручення, акцепт, платіжна вимога доручення, платіжна вимога, розрахунковий чек, акредитив, вексель, платіжна картка, покритий акредитив, непокритий акредитив, відзивний акредитив, безвідзивний акредитив, інкасування, бенефіціар, міжбанківські розрахунки, кореспондентський рахунок, консолідований кореспондентський рахунок, електронний розрахунковий документ, технічний кореспондентський рахунок, платіжна пластикова картка, система електронних платежів НБУ.*

Типові задачі та ситуаційні завдання.

Задача №1. Банк „Імідж” обслуговує ПАТ „Реноме”, ПАТ „Верес” та ПрАТ „Мрія”, які приймають участь у заліку. Здійснюється разовий розрахунок за сальдо зустрічних вимог між даними

суб'єктами господарювання. Платіжні вимоги виставлені кредиторами на платників акцептовані за кожною позицією дебіторської заборгованості та наведені в таблиці:

Платник	Кредитор	Сума тис. грн
ПАТ „Реноме"	ПАТ „Верес" ПрАТ „Мрія"	30 70
ПАТ „Верес"	ПрАТ „Мрія"	20
ПрАТ „Мрія"	ПАТ „Реноме" ПАТ „Верес"	50 40

Провести залік заборгованості.

Розв'язок

За кожним суб'єктом господарювання, виходячи з умови, визначимо розмір дебіторської та кредиторської заборгованості і складемо відповідну таблицю:

У тисячах гривень

ПАТ „Реноме"		ПАТ „Верес"		ПрАТ „Мрія"	
Дебет	Кредит	Дебет	Кредит	Дебет	Кредит
Дебітори 30 (Верес) 70 (Мрія)	Кредитори 50 (Мрія)	Дебітори 20 (Мрія)	Кредитори 30 (Реноме) 40 (Мрія)	Дебітори 50 (Реноме) 40 (Верес)	Кредитори 70(Реноме) 20 (Верес)
Оборот 100	Оборот 50	Оборот 20	Оборот 70	Оборот 90	Оборот 90
50			50		

За результатами заліку банк спише з рахунку ПАТ „Реноме" 50 тис. грн та зарахує на рахунок пАТ „Верес".

Завдання для самостійної роботи

Задача №1. Банк „Імідж" обслуговує ПАТ „Реноме", ПАТ „Верес" та ПрАТ „Мрія", які приймають участь у заліку. Здійснюється разовий розрахунок за сальдо зустрічних вимог між даними суб'єктами господарювання. Платіжні вимоги виставлені кредиторами на платників акцептовані за кожною позицією дебіторської заборгованості та наведені в таблиці:

Платник	Кредитор	Сума тис. грн
ПАТ „Реноме"	ПАТ „Верес"	150

	ПрАТ „Мрія”	80
ПАТ „Верес”	ПрАт „Мрія” ПАТ „Реноме”	200 50
ПрАТ „Мрія”	ПАТ „Реноме” ПАТ „Верес”	250 400

Провести залік заборгованості.

Завдання №2. Приватне підприємство “Реноме” звернулось в банк “Імідж” з проханням відкрити поточний рахунок у національній валюті. Необхідно перерахувати документи, які необхідно представити в банк, сформувати пакет документів та оформити заяву і картку зі зразками підписів для відкриття поточного рахунку. Поясніть вимоги щодо оформлення вказаних документів.

Завдання №3. Приватний підприємець Петренко П.П., що працює самостійно (надає послуги страхування), звернувся в банк “Імідж” з проханням відкрити поточний рахунок у національній валюті. Необхідно перерахувати документи, які необхідно представити в банк, сформувати пакет документів та оформити заяву і картку зі зразками підписів для відкриття поточного рахунку. Поясніть вимоги щодо оформлення вказаних документів.

Завдання №4. Пенсіонер Іваненко І.І. звернувся в банк “Імідж” відкрити строковий вклад на 1 рік під 15% річних з щомісячною капіталізацією відсотків на вклад до запитання. Які документи необхідно оформити для відкриття строкового вкладу? Необхідно оформити депозитний договір щодо обслуговування пана Іваненка І.І.

Завдання №5. Громадянин Сидоренко С.С. звернувся у банк “Імідж” з проханням відкрити картковий рахунок. Необхідно пояснити порядок відкриття карткового рахунку, оформити документи заяву та договір, пояснити умови ведення карткового рахунку.

Завдання №6. На початок операційного дня сума коштів на поточному рахунку 26008200122001 приватної фірми “Сіріус” в банку “Імідж” становила – 50000 грн. На протязі операційного дня за рахунком даного клієнта в банку були здійснені наступні операції:

а) проведено оплату за поставлені швейні вироби фабриці “Грація” на поточний рахунок 26002100541002 в Укрсоцбанку, МФО 315018, у розмірі – 15000 грн.

б) сплачено прибутковий податок за попередній період у розмірі – 4000 грн.

Необхідно оформити платіжні доручення за даними операціями. Поясніть дії операціоніста у випадку, коли фірма “Сіріус”

надасть ще третє платіжне доручення за надані послуги на суму – 35000 грн.

Завдання №7. На початок операційного дня сума коштів на поточному рахунку 26008200122001 приватної фірми "Сіріус" в банку "Імідж" становила – 27000 грн. На протязі операційного дня за рахунком даного клієнта в банку були здійснені наступні операції:

а) фірма "Сіріус" розрахунковим чеком розрахувалася за швейні вироби з фабрикою "Грація" на поточний рахунок 26002100541002 в Укрсоцбанку, МФО 315018, у розмірі – 12000 грн.

б) фабрика "Грація" подала в АКБ "Укрсоцбанк" розрахунковий чек для оплати разом з реєстром.

в) фірма "Сіріус" подала в банк "Імідж" платіжне доручення на поповнення депо-рахунку чекової книжки у сумі – 15000 грн.

Необхідно оформити відповідні платіжні документи за даними операціями. Яка сума коштів залишиться на поточному рахунку фірми "Сіріус" після проведення зазначених операцій?

Завдання №8. В АКБ "Імідж" звернувся клієнт ТОВ "Веретено" (на рахунку 26000400157001 сума залишку 85000 грн) з проханням відкрити безвідкличний акредитив для розрахунків з фірмою "Сіріус" на 25000 грн. Необхідно оформити документи для оформлення акредитива та визначити термін дії акредитива. Який механізм здійснення розрахунків?

Проблемно-пошукові питання

1. Сучасний стан та перспективи розвитку системи міжбанківських розрахунків в Україні.
2. Перспективи розвитку нових форм безготівкових розрахунків в Україні.
3. Моделі обслуговування кореспондентських рахунків комерційних банків у СЕП НБУ.
4. Проблеми використання чекової та акредитивної форм розрахунків у банківській системі України.
5. Системи дистанційного обслуговування платіжного обороту клієнтів банку.

Теми доповідей та рефератів

1. Шляхи вдосконалення діяльності банку з обслуговування платіжного обороту клієнтів.
2. Роль систем дистанційного обслуговування платіжного обороту клієнтів банку в ринковій економіці.
3. Показники діяльності СЕП НБУ за звітний період.

4. Роль та значення кредиту при здійсненні безготівкових розрахунків.

5. Історія становлення та розвитку систем міжбанківських розрахунків.

Список літератури

25. Банківські операції: Підручник / За редакцією В.І. Міщенка, Н.Г.Слов'янської. – К: Знання, 2006. – 727с.
26. Банківська справа / За ред. Р.І. Тиркала. – Тернопіль: Карт-бланш, 2001. – 316с.
27. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посіб. – 6-те видання перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2008. – 318с.- (Вища освіта XXI століття).
28. Єпіфанов А.О., Маслак Н.Г., Сало І.В. Операції комерційних банків: Навчальний посібник. – Суми: ВТД „Університетська книга", 2007. – 523 с.
29. Мороз А.М., Савлук М.І., Пуховкіна М.Ф. та інші. Банківські операції: Підручник за ред. д-ра екон. Наук Мороза А.М. – К: КНЕУ, 2000. – 384с.
30. Олійник А.В., Шацька В.М. Інформаційні системи і технології у фінансових установах: Навчальний посібник. – Львів:"Новий Світ – 2000", 2006. – 436с.
31. Снігурська Л.П. Банківські операції і послуги: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів – К: МАУП, 2006. – 456с.

Нормативна література

32. Закон України "Про банки і банківську діяльність" від 07.12.2000 № 2121-III // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. – 2001. - №1. – С.3-46 (зі змінами і доповненнями).
33. Інструкція "Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті", затверджена постановою Правління НБУ від 21.01.2004 № 22. / http://www/rada.kiev.ua
34. Інструкція "Про міжбанківський переказ грошей в Україні в національній валюті", затверджена постановою Правління НБУ від 17.03.2004 № 110. / http://www/rada.kiev.ua
35. Інструкція "Про порядок відкриття, використання і закриття рахунків в національній та іноземній валютах", затверджена

постановою Правління НБУ від 12.11.2003 № 492 (зі змінами та доповненнями). / http://www/rada.kiev.ua

Змістовий модуль 7. Організація готівкових грошових розрахунків

- економічна сутність касових операцій та їх види;
- організація діяльності касового вузла;
- порядок касового обслуговування в банківській системі;
- забезпечення касової діяльності комерційного банку.

У змістовному модулі розкрито сутність та організацію діяльності комерційного банку з касового обслуговування юридичних та фізичних осіб.

Тема 7. Операції банків з готівкою

План, логіка викладення матеріалу:

7.1. Сутність касових операцій та правова основа їх здійснення
7.2. Структура операційної каси та види касових операцій
7.3. Організація та порядок касового обслуговування в банках
7.4. Забезпечення касової діяльності комерційного банку

Після вивчення теми студент повинен знати:

- сутність та основи готівково-грошового обігу в банківській системі;
- правову базу щодо здійснення готівкового обігу в платіжному обороті;
- організаційну структуру операційної каси;
- сутність та порядок здійснення касових операцій;
- організацію забезпечення касової діяльності банку.

7.1. Сутність касових операцій та правова основа їх здійснення

Готівка – грошові знаки, які складаються з **банкнот** – паперових грошових знаків різних номіналів та **монет –** металевих грошових знаків.

Готівковий грошовий обіг – це частина грошового обороту, яка являє собою безперервний рух готівки та інших цінностей у сфері обігу і виконує функцію засобу обігу та платежу.

Касові операції – операції, які здійснює банк в операційній касі, філійних касах та торгових точках з метою видачі, приймання,

обміну, вилученя сумнівної та зношеної готівки в національній та іноземній валютах.

Важливим напрямком діяльності комерційних банків є **касове обслуговування** населення та клієнтів банку, тобто надання послуг з приймання, видачі, вилучення та обміну готівки шляхом здійснення касових операцій**. Касове обслуговування здійснюється банком згідно з укладеним договором або угодою про умови надання касових послуг клієнту та їх вартість.**

Банк, виконуючи свої зобов'язання перед клієнтом, має своєчасно і в повному обсязі задовольняти потреби суб'єктів підприємництва та фізичних осіб в готівкових коштах. Саме від цього залежить довіра клієнтів до банку, їх можливість вільно розпоряджатися своїми коштами, виконувати зобов'язання з виплати заробітної плати та інших платежів, що здійснюються готівкою.

З метою регулювання готівкового обігу касові операції в банках базуються на таких заходах:

- складання прогнозних розрахунків касових оборотів;
- контроль за виконанням прогнозних показників надходжень та видачі готівки;
- складання графіка видачі готівки у розрізі днів місяця та клієнтів;
- встановлюють потребу в готівкових коштах;
- визначення та встановлення для кожного клієнта ліміту залишку готівки в касі;
- встановлення строків та порядку інкасації готівки для організацій торгівлі та сфери послуг.

Прогноз готівкового обігу встановлює:

- обсяг і джерела надходжень готівки до кас банків;
- обсяг і цільове спрямування видачі готівки з кас банку;
- обсяг випуску готівки або вилучення її з обігу в цілому.

В установах комерційних банків здійснюється прогнозування касових оборотів. Для цього всі юридичні особи, за 60 днів до початку кварталу, подають заявку-розрахунок в якій показують касові обороти з надходження та видачі готівки на плановий період, а також фактичні дані за аналогічний період минулого року.

Прогноз касових оборотів по Україні в цілому складається НБУ за регіонами, а в регіонах – територіальними управліннями НБУ на квартал в розрізі за місяцями.

НБУ встановлені джерела надходжень та напрями видатків готівки за символами касового плану, які наведені в таблиці 7.1.

Таблиця 7.1. – Джерела надходжень та напрями видачі готівки

Джерела надходжень та напрями видачі готівки	Номер символу касового плану
Надходження торговельної виручки	02
Надходження виручки від усіх платних послуг	05
Надходження на рахунки за вкладами фізичних осіб	16
Надходження від підприємств поштового зв'язку	17
Надходження від продажу іноземної валюти	30
Інші надходження	32
Перерахування готівки із сховища цінностей до оборотної каси	38
Видача на виплати пов'язані з оплатою праці	40
Видача на закупівлю сільськогосподарської продукції	46
Видача на виплату пенсій, допомоги та страхових відшкодувань	50
Видача на купівлю товарів, оплату послуг, виконані роботи	53
Видача з рахунків за вкладами фізичних осіб	55
Видача за придбану іноземну валюту	56
Видача підкріплень підприємствам поштового зв'язку	59
Видача на інші цілі	61
Перерахування готівки з оборотної каси до сховища цінностей	73

З іншого боку касові операції мають велике значення для банків та банківської системи в цілому, адже приймаючи готівку від клієнтів – юридичних та фізичних осіб, банки збільшують свої вільні резерви, за рахунок чого **збільшують об'єми активних операцій** та забезпечують зростання доходів. Відповідно при видачі готівки клієнтам, банки стягують комісійну плату, яка поповнює їхні доходи. В операціях з готівкою банки можуть надавати своїм клієнтам чимало додаткових послуг (з інкасації, самообслуговування тощо), які також дають додаткові доходи.

*Клієнти банків через касові операції надають своїм готівковим коштам **депозитну форму**, що сприяє їх кращому збереженню та використанню, одержанню додаткових доходів від депозитних процентів.*

Банківська система, регулюючи касові операції, залучає готівку у внутрішньобанківський оборот, збільшуючи свої резерви і скорочуючи витрати на готівковий обіг, поліпшує структуру грошової маси, керує грошовим оборотом та обмежує рівень коштів у тіньовій економіці.

Здійснення касових операцій в банківській системі України регулюється Законами України "Про Національний банк України", "Про банки і банківську діяльність", "Про платіжні системи та переказ

грошей в Україні", а також інструкцією “Про касові операції в банках України”, що затверджена постановою НБУ №337 від 14.08.2003 та Положенням “Про ведення касових операцій у національній валюті в Україні”, затверджене постановою Правління НБУ від 15.12.2004 № 637.

Вказаними документами визначені основні вимоги до організації банками касового обслуговування клієнтів та встановлюється порядок і вимоги щодо здійснення банками, їх філіями та відділеннями касових операцій у національній та іноземній валютах, регулюються взаємовідносини комерційних банків з територіальними управліннями Національного банку. Касові операції проводяться банками лише після одержання ліцензії Національного банку. **До касових операцій, які регламентуються нормативною базою, належать:**

- **приймання** готівки національної та іноземної валюти від клієнтів для зарахування на власні рахунки та рахунки інших юридичних і фізичних осіб або на відповідний рахунок банку;
- **видача** готівки національної та іноземної валюти клієнтам з їх рахунків за видатковими касовими документами через касу банку або із застосуванням платіжних карток з їх рахунків чи відповідного рахунку банку через його касу або банкомат;
- **приймання** від фізичних та юридичних осіб готівки національної та іноземної валюти **для переказу і виплати** отримувачу суми переказу в готівковій формі;
- вилучення з обігу **сумнівних грошових знаків**, тобто банкнот і монет, справжність або платіжність яких викликає сумнів, а також тих, що мають ознаки підроблення та надсилання їх на дослідження в НБУ;
- **обмін** клієнтам не придатних до обігу грошових знаків національної валюти на придатні.

Комерційні банки на підставі вище вказаного чинного законодавства та інструкції “Про касові операції в Україні”, а також з урахуванням переліку операцій, що проводяться, **розробляють і затверджують внутрішні положення** або інструкції про організацію роботи щодо здійснення касових операцій, у яких **визначають порядок:**

- роботи операційної каси в операційний та в післяопераційний час;
- переміщення та передавання готівки і цінностей під відповідальність працівників банку, здійснення працівниками банку

касових операцій з приймання та видачі готівки, у тому числі із застосуванням платіжних карток через касу банку або банкомат;

- роботи з банкоматами, контролю за касовими операціями;
- підкріплення готівкою філій (відділень) та приймання від них готівки;
- зведення операційної каси;
- надання в оренду та зберігання цінностей клієнтів банку а індивідуальних сейфах, приймання від клієнтів цінностей на зберігання;
- організації роботи відповідальних осіб у сховищі цінностей, їх кількість та посади;
- приймання, видачі та зберігання готівки операційної каси та інших цінностей;
- відкривання і закривання сховищ цінностей;
- роботи **депозитної системи,** - системи з обладнанням для внесення на збері гання цінностей до приймального блоку, яка відповідає вимогам Державного стандарту України ДСТУ 40І2.2-2001, затвердженого наказом Держстандарту від 02.03.2001 № 93, а саме здавання під охорону та прийняття з-під охорони сховищ цінностей і депозитних систем, а також зберігання ключів (дублікатів ключів) до них та ревізії цінностей.

До роботи з готівкою та іншими цінностями в банківській системі України **допускають працівників**, які склали залік щодо знання вимог інструкції "Про касові операції в Україні" та внутрішнього положення про організацію роботи із здійснення касових операцій у межах тих питань, що належать до їх функціональних обов'язків.

До касової роботі не допускаються неповнолітні особи. Працівники каси мають знати **ознаки справжності і платіжності** грошових знаків. Відповідальними особами у сховищі цінностей, на яких покладаються обов'язки щодо зберігання готівки операційної каси та інших цінностей у сховищі цінностей, мають призначатися посадові особи, стаж роботи яких у банківській системі не менше одного року.

7.2. Структура операційної каси та види касових операцій

Операційна каса – це приміщення банку, філії, відділення, у якому здійснюються касові операції. Касове обслуговування клієнтів та оброблення готівки має здійснюватися в операційній касі. Структуру операційної каси та чисельність касових працівників, а

також потребу встановлення банкоматів банк визначає самостійно. Типова структура касового вузла банку показана на рисунку 7.1.

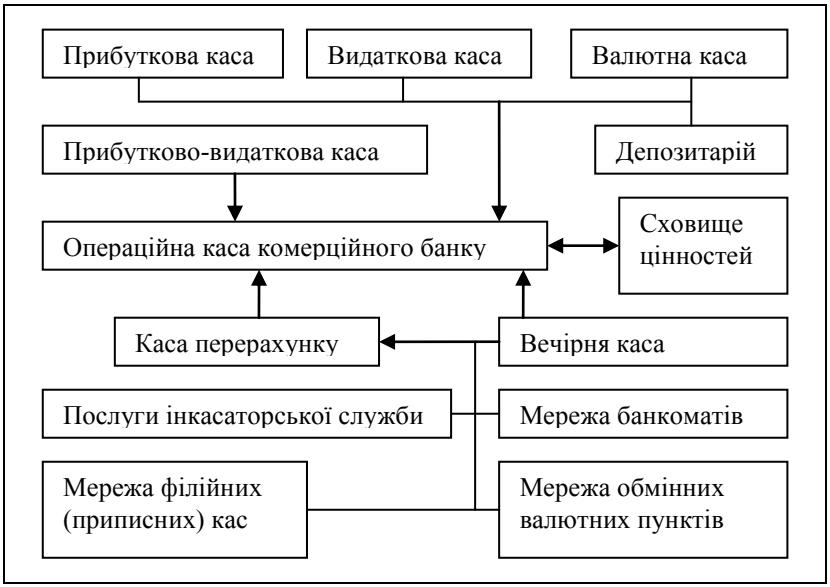

Рисунок 7.1. – Організаційна структура касового вузла банку

Робочі місця касових працівників, які здійснюють приймання та оброблення готівки, мають бути обладнані приладами для контролю захисних елементів банкнот. Крім того, робоче місце з приймання готівки має бути обладнане так, щоб клієнт міг спостерігати за перерахуванням готівки. Платіжність грошових знаків визначається касовими працівниками за правилами, що установлює Національний банк, та з використанням довідникової інформації, яка надається НБУ, банками-емітентами, Інтерполом або іншими уповноваженими установами. Банки здійснюють операції лише з тими видами та номіналами банкнот іноземної валюти, які перебувають в обігу в країнах-емітентах або підлягають обміну в порядку, установленому банком-емітентом.

Таким чином касове обслуговування клієнтів здійснюється банками через спеціальний підрозділ – операційну касу, в складі якого можуть створюватися декілька окремих кас: прибуткова, видаткова, вечірня каси, каса перерахунку, а також обов‘язково створюється сховище. Всі готівкові кошти та інші цінності, що надійшли в

операційну касу і не були в той самий день видані з банку, по завершенню операційного дня поміщаються в сховище.

Сховище цінностей - спеціально обладнане приміщення (сейф, депозитарна система), що використовується для зберігання готівки та інших цінностей, технічний стан якого відповідає нормативно-правовим актам.

Цінності - готівка національної та іноземної валют, сумнівні (включаючи підроблені) банкноти, зразки банкнот, ювілейні, пам'ятні та інвестиційні монети, банківські метали, дорогоцінні метали та дорогоцінне каміння, цінні папери та інші цінності, які мають вартість.

Роботу операційної каси з обслуговування клієнтів банк організовує протягом операційного часу та відповідно до внутрішніх правил, банку в післяопераційний час. Протягом цього часу банки зобов'язані без будь-яких обмежень безкоштовно обмінювати фізичним та юридичним особам платіжні банкноти та монети національної валюти не придатні до обігу на придатні. Такий обмін, якщо справжність та.платіжність банкнот (монет) не викликає сумніву працівника банку, здійснюється безпосередньо під час приймання без відображення в бухгалтерському обліку.

Для здійснення касових операцій установи банків організовують прибуткові каси, в яких здійснюються приймання готівки від клієнтів в операційний час, вечірні каси в яких приймається готівка в після операційний час, видаткові каси в яких здійснюється видача готівки в операційний час. *В банках з не великим обсягом касових операцій можуть організовуватись об'єднані прибутково-видаткові каси.*

Якщо установа банку здійснює інкасацію виторгу клієнтів силами інкасаторського апарату, вона може створити, крім прибуткової каси, ще й касу перерахунку, в якій перераховується вміст інкасаторських сумок. Банки можуть організовувати також вечірні каси для приймання від клієнтів виторгу, який надходить після операційного дня банку. Видаткові операції вечірні каси не здійснюють.

Касові операції комерційних банків поділяються на операції з готівкою в національній та іноземній валютах, а також операції з цінностями, дорогоцінними металами та камінням.

Види касових операцій з національною валютою:

- приймання та видача готівки;
- приймання платежів від фізичних осіб готівкою (квартплата, комунальні платежі, телефонний зв'язок, плата за навчання тощо);
- здійснення переказів та виплата їх сум у готівковій формі;

- виконання приходно-видаткових та платіжних операцій при застосуванні платіжних карток;
- видача монети в обмін на грошові білети;
- операції з чеками;
- обмін не придатних до обігу банкнот;
- обробка, формування і пакування грошових білетів і монет.

Види касових операцій з іноземною валютою:

- купівля у фізичних осіб-резидентів і нерезидентів готівкової іноземної валюти;
- продаж фізичним особам-резидентам готівкової іноземної валюти;
- зворотний обмін фізичним особам-нерезидентам невикористаних готівкових гривень на готівкову іноземну валюту;
- купівля-продаж дорожніх чеків;
- конвертаційні (обмінні) операції між готівковими іноземними валютами 1-ї групи класифікатора валют;
- прийом на інкасо банкнот іноземних держав та іменних чеків.

Касові операції з цінностями:

- зберігання грошей і інших цінностей;
- схоронність та ревізія цінностей;
- перевезення цінностей, готівки і документів із філій установ банків;
- пересилання і одержання цінностей через підприємства Державного комітету зв‘язку України.

Операції з дорогоцінними металами та камінням:

- скупівля;
- приймання на оцінку (визначення проби, зважування, вилучення штифтів);
- приймання дорогоцінних металів і каменів на інкасо;
- приймання на зберігання цінностей від підприємств, установ і організацій.

Від фізичних осіб банки приймають готівку для:

- зарахування на їхні рахунки (поточні, ощадні) на підставі стандартного документа „Заява на переказ готівки” із записом суми внеску в ощадній книжці ;
- здійснення платежів за зобов‘язаннями клієнта на підставі „Повідомлення” та з видачею „Квитанції” про здійснений платіж.

При прийманні готівки касири банку перевіряють банкноти та монети на справжність, виявляють фальшиві та ті, що втратили ознаки платіжності, і вилучають їх з обігу. Решта готівки упаковується в

установленому порядку, оприбутковується до операційної каси банку, передається до сховища чи видаткової каси та зараховується на відповідні рахунки клієнтів. Якщо гроші були прийняті вечірньою касою, то на рахунки клієнтів вони будуть зараховані в наступний робочий день. На суму фактично одержаних від працівника клієнта грошей, за винятком фальшивих, йому видається квитанція про внесення готівки. Виявлені фальшиві банкноти і монети клієнту не повертаються, а передаються правоохоронним органам. На їх суму представнику клієнта видається довідка про вилучення фальшивих грошей.

Важливим моментом приймання готівки касами банків є експертиза банкнот і монет та їх обробка. Метою експертизи є визначення справжності банкнот, їх платіжності та ступеня зносу. Експертиза на справжність банкнот здійснюється з допомогою спеціальних приладів, що дають змогу виявити особливі ознаки справжніх та фальшивих грошей. Умінню здійснювати таку експертизу касири періодично навчаються за спеціальними програмами. Якщо банкнота визнана справжньою і має певний знос та незначні пошкодження, проте від неї залишилося не менше 3/4 початкового розміру і видимі водяний знак, номінал, літери серії та номер, вона вважається платіжною і залишається в обігу. Банкнота з істотними пошкодженнями вважається неплатіжною і має вилучатися з обігу.

Неплатіжні банкноти підприємства не повинні приймати в платежі, але банки приймають їх для обміну на платіжні за таких умов:

- якщо не виникає сумніву в їхній справжності ;
- якщо видимий номінал банкноти ;
- якщо відсутня частина банкноти не може бути прийнята для обміну, тобто вона не становить половини і більше загального розміру банкноти.

Метою оброблення готівки є формування банкнот у стандартну упаковку з єдиним для всіх банків оформленням, на якому зазначається назва банку, хто персонально формував упаковку, номінал та кількість банкнот, сума, дата. Банкноти одного номіналу формуються в одну упаковку по 100 штук, яка називається корінцем. 10 корінців одного номіналу формуються в упаковку, яка називається пачкою. Сформовані пачки обв‘язуються шпагатом і пломбуються. Єдиний порядок оброблення грошових знаків створює значні зручності для їх подальшого переміщення, використання, зберігання, підвищує відповідальність касирів, оскільки дає можливість швидко

виявити винних у недостачі чи пропусканні фальшивих грошей в упаковках.

Установи банків видають готівку через свої видаткові каси протягом операційного дня в таких випадках:

- підприємствам, організаціям, установам з їхніх поточних рахунків на підставі грошових чеків установленої форми із зазначенбням цільового призначення одержаної готівки ;
- фізичним особам з їхніх поточних чи ощадних рахунків за видатковими касовими ордерами встановленої форми ;
- індивідуальним позичальникам одержані ними позички за видатковими касовими ордерами ;
- населенню при виплаті йому пенсій, допомоги переказів з інших банків, заробітної плати працівникам даного банку на підставі, відповідно, доручень пенсійних органів, інших організацій – платників чи за видатковими касовими ордерами.

Під час здійснення касових операцій банки мають забезпечувати:

- своєчасне повне оприбуткування готівки національної та іноземної валюти, що надійшла до кас банку, та зарахування її на зазначені клієнтами рахунки згідно з вимогами нормативно-правових актів;
- своєчасну видачу клієнтам придатних до обігу банкнот (монет) національної та іноземної валюти;
- обмін клієнтам не придатних до обігу банкнот (монет) національної валюти на придатні до обігу банкноти (монети) та вилучення сумнівних банкнот (монет) на дослідження;
- документальне оформлення руху готівки національної та іноземної валюти в операційній касі;
- своєчасне відображення касових операцій у бухгалтерському обліку;
- належний внутрішній контроль за касовими операціями;
- здавання готівки національної валюти до територіальних управлінь згідно із встановленими відповідним договором умовами;
- створення безпечних умов роботи з готівкою та її зберігання;
- задовольнення потреб клієнтів у готівці;
- систематичний аналіз стану надходжень і врщачі готівки в національній валюті;
- ідентифікацію клієнтів, які здійснюють операції з готівкою без відкриття рахунку на суму, що перевищує 50 000 гривень або еквівалент цієї' суми в іноземній валюті.

Операції з видачі та приймання готівки можуть здійснюватися також за допомогою банківських ідентифікаційних карток та банківських автоматів.

7.3. Організація та порядок касового обслуговування в банках

Касові операції, згідно з інструкцією "Про касові операції в банках України", оформляються касовими документами до яких належать:

- заява на переказ готівки (додаток 10);
- прибутково-видатковий касовий ордер (додаток 11);
- заява на видачу готівки (додаток 12);
- прибутковий касовий ордер (додаток 13);
- видатковий касовий ордер (додаток 14);
- грошовий чек (додаток 15);
- видатковий позабалансовий ордер (додаток 16) для обліку цінностей в сховищі;
- прибутковий позабалансовий ордер (додаток 17) для обліку цінностей в сховищі;
- рахунки на сплату платежів та документи, установлені відповідною платіжною системою для відправлення переказу готівки та отримання його в готівковій формі;
- касові документи для обліку валютно-обмінних операцій та операцій з банківськими металами.

Усі обов'язкові реквізити в касових документах мають бути заповнені згідно з відповідними правилами. Крім обов'язкових, касові документи можуть містити й інші реквізити, що необхідні для здійснення окремих операцій з готівкою, які можуть бути дописані в касовому документі від руки ручкою. Заповнює касові документи клієнт від руки ручкою чи за допомогою технічних засобів, а також з допомогою технічних засобів або системи автоматцзації банку (САБ).

Банк визначає **відповідальних** працівників, яким надається право підписувати касові документи за касовими операціями та визначає **систему контролю** за їх здійсненням. Кількість примірників касових документів, крім грошового чека, виписується в залежності від кількості учасників розрахунків.

З метою ідентифікації осіб при здійснення операцій з готівкою **без відкриття рахунку** на суму, що **перевищує 50 000** гривень або еквівалент цієї суми в іноземній валюті, у касових документах мають зазначатися слідуючі реквізити:

- **для фізичних осіб-резидентів**: прізвище, ім'я, по батькові особи, яка здійснює операцію з готівкою, дата народження, серія та номер паспорта (або документа, що його замінює), дата видачі та орган, що його видав, місце проживання. Ідентифікаційний номер згідно з Державним реєстром фізичних осіб - платників податків та інших обов'язкових платежів;

- **для фізичних осіб-нерезидентів**: прізвище, ім'я, по батькові (у разі його наявності) особи, яка здійснює операцію з готівкою, дата народження, серія та номер паспорта (або документа, що його замінює), дата видачі та орган, що 'його видав, громадянство, місце проживання або тимчасового перебування;

- **для юридичних осіб-резидентів**: найменування, юридична адреса, ідентифікаційний код згідно з Єдиним державним реєстром підприємств та організацій України, реквізити банку, у якому відкрито поточний рахунок (із зазначенням його номера), прізвище, ім'я. по батькові особи - представника цієї юридичної особи, яка безпосередньо одержує, вносить або переказує готівку, дата народження, серія та помер паспорта (або документа, що його замінює), дата видачі, та орган, що його видав;

- **для юридичних осіб-нерезидентів**: найменування, місцезнаходження, реквізити банку, у якому відкрито поточний рахунок (із зазначенням його номера), прізвище, ім'я, по батькові, (у разі його наявності) особи, представника цієї юридичної особи, яка безпосередньо одержує, вносить або переказує готівку, дата народження, серія та номер паспорта (або документа, що його замінює), дата видачі та орган, що його видав.

Реквізити для ідентифікації осіб обов'язково мають бути зазначені в касових документах за допомогою технічних засобів або від руки на підставі пред'явлених клієнтом відповідних документів. Під час приймання від клієнтів банку касових документів за операціями з готівкою без відкриття рахунку на суму, що перевищує 50 000 гривень або еквівалент цієї суми в іноземній валюті, банк перевіряє належність пред'явленого паспорта або документа, що його замінює, клієнту та відповідність даних документа тим даним, що зазначені в касовому документі.

У разі ненадання клієнтом документів або відомостей, потрібних для з'ясування його особи, суті діяльності, фінансового стану, або умисного надання неправдивих відомостей банк відмовляє клієнту в проведенні операції з готівкою та повертає йому касовий документ без виконання. На зворотному боці касового документа банк робить напис про причину його повернення (з обов'язковим

посиланням на статтю 64 Закону України "Про банки і банківську діяльність") і зазначає дату його повернення (із засвідченням підписами виконавця або працівника, на якого покладено функції контролера, і відбитком печатки (штампа) банку).

Якщо операція, з готівкою, яку здійснює клієнт, **містить ознаки такої, що підлягає фінансовому моніторингу,** то банк має право відмовити клієнту в її проведенні та повернути касовий документ без виконання. На зворотному боці касового документа банк робить напис про причину його повернення (з обов'язковим посиланням на частину другу статті 7 Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом") і зазначає дату його повернення (це засвідчується підписами виконавця та відповідального працівника, який приймає рішення щодо віднесення операції клієнта до операцій, які підлягають фінансовому моніторингу, і відбитком печатки (штампа) банку).

До операцій прибуткових кас відносяться операції, що здійснюються за такими платіжними документами:

- **заявою на переказ готівки** - від юридичних осіб для зарахування на власні поточні рахунки, від фізичних осіб - на поточні, вкладні (депозитні) рахунки, а також від юридичних та фізичних осіб - на рахунки інших юридичних або фізичних осіб, які відкриті в цьому самому банку або в іншому банку, та переказу без відкриття рахунку;
- **рахунками на сплату платежів** - від фізичних осіб на користь юридичних осіб;
- прибутково-видатковим касовим ордером;
- **прибутковим касовим ордером** - від працівників банку за внутрішньобанківськими операціями;
- документами, установленими відповідною платіжною системою, від фізичних і юридичних осіб (за дорученням) - для відправлення переказу та виплати його отримувачу готівкою в національній валюті.

В таблиці 7.2 наведено перелік документів та встановлена відповідність прибуткових операцій за ними, при касовому обслуговуванні клієнтів банку.

Таблиця 7.2. – Відповідність документів та прибуткових касових операцій при касовому обслуговуванні клієнтів банку

№ пп	Назва документа	Прибуткові касові операції
1	Заява на переказ готівки	Приймання готівки від юридичних та фізичних осіб для зарахування на їх рахунки.

		Переказ коштів без відкриття рахунку в банку.
2	Рахунки на сплату платежів	Приймання готівки від фізичних осіб на користь юридичних осіб за надані послуги (комунальні тощо).
3	Прибутково-видатковий касовий ордер	Отримання (купівля) готівки від інших банків. Приймання готівки від своїх установ та філійних кас. Розвантаження банкоматів. Приймання готівки з під звіту касирів.
4	Документи для оформлення переказу готівки	Приймання готівки від фізичних осіб на відправлення переказу відповідною платіжною системою.
5	Прибутковий касовий ордер	Приймання готівки від працівників банку за внутрішньобанківськими операціями.

Працівник банку в прибуткових касових документах перевіряє правильність і повноту заповнення реквізитів та наявність і тотожність підписів відповідальних працівників із зразками підписів. Прийом платежів від клієнтів може здійснюватися із застосуванням САБ та засобів автоматичного перерахунку грошових знаків. По завершенні прийому готівки клієнту видається квитанція (другий примірник прибуткового касового документа) або інший документ, що є підтвердженням про внесення готівки у відповідній платіжній системі. Квитанція або інший документ, що є підтвердженням про внесення готівки у відповідній платіжній системі, міститить найменування банку, який здійснив касову операцію, дату здійснення касової операції (у разі здійснення касової операції в післяопераційний час - час виконання операції), а також підпис працівника банку, який прийняв готівку, відбиток печатки (штампа) або електронний підпис працівника банку, засвідчений електронним підписом САБ.

Механізм здійснення прибуткових касових операцій показано на прикладі заяви на переказ готівки рисунок 7.2.

Прибутково-видаткові касові ордери застосовуються для оформлення касових операцій з видачі підкріплень готівкою власним філіям (відділенням) та приймання від них готівки, завантаження і розвантаження банкоматів, видачі та приймання готівки під звіт касовим працівникам під час ведення аналітичного обліку, переміщення готівки з рахунку „Банкноти та монети, інкасовані до перерахування" на рахунок „Банкноти та монети в касі банку", а також для оформлення загальної суми проведених операцій (приймання платежів за рахунками, операції, виконані із застосуванням платіжних карток через касу банку та банкомат, тощо).

У прибуткових, видаткових та прибутково-видаткових касових ордерах на видачу готівки працівникам банку, а також інкасаторам територіальних управлінь зазначаються прізвище, ім'я, по батькові отримувача, назва документа (посвідчення, перепустка) та

його номер (крім операцій з видачі та приймання готівки між касовими працівниками).

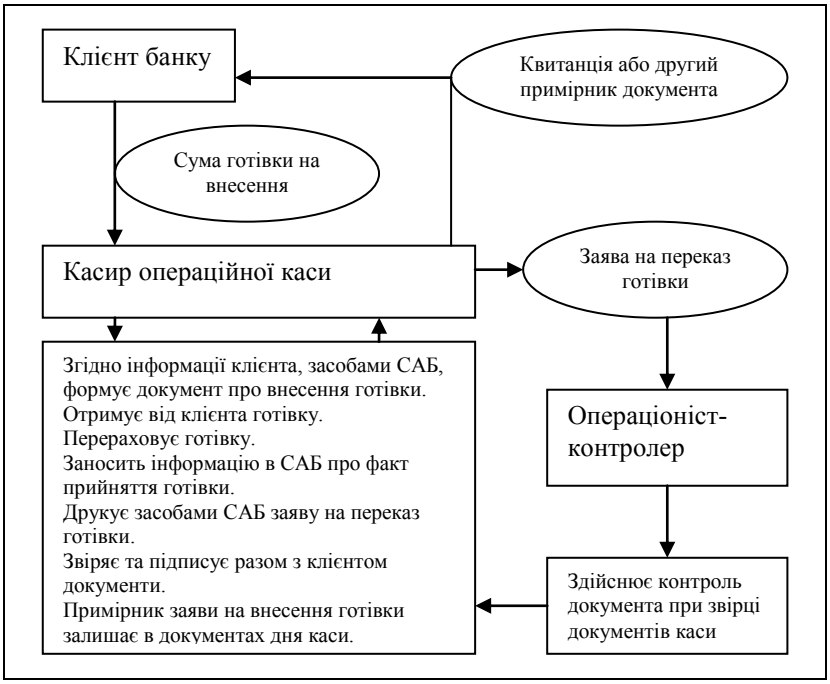

Рисунок 7.2. – Механізм прийняття коштів заявою на переказ готівки

У заявах на переказ готівки для зарахування податків, зборів та інших платежів до бюджету, цільових фондів у додаткових реквізитах зазначається код бюджетної класифікації, ідентифікаційний номер (крім тих випадків, за яких фізична особа через свої релігійні переконання відмовилася від прийняття ідентифікаційного номера і в паспорті якої зроблено відповідну відмітку).

Банк може приймати платежі готівкою за рахунками на сплату **платежів за надані послуги** (квартплата та комунальні послуги, телефонний зв'язок, кабельне телебачення, електроенергія, газ тощо), роздрукованими юридичною особою - отримувачем платежів. Такий документ має містити всі обов'язкові реквізити, які передбачені для виконання цих операцій.

Усі операції з приймання платежів готівкою за відповідними

рахунками мають **фіксуватися в протоколі САБ або реєстрі** у формі, яка не **допускає зміни його змісту** і є документом, що підтверджує виконання зазначених касових операцій.

У разі здійснення касових операцій протягом операційного часу відповідальний працівник банку на касових документах проставляє дату здійснення касової операції, а в післяопераційний час - поточну дату і час приймання документів або напис чи штамп "**вечірня**", або "**післяопераційний час**". Виконані протягом операційного часу касові операції відображаються в бухгалтерському обліку в цей самий день, а в післяопераційний час - не пізніше наступного операційного дня. **Виправлення** в касових документах реквізитів, а саме: номера рахунків, найменування клієнта, суми, прізвища, імені, по батькові отримувача (платника) **не допускаються.**

Клієнт має право зазначити в заяві на переказ готівки **дату валютування**, яка не може перевищувати **10 календарних днів** після складання касового документа (день складання не враховується). Якщо дата валютування перевищує 10 календарних днів, то банк не приймає касовий документ до виконання. Виплату отримувачам сум переказів готівкою банк здійснює, починаючи з визначеної дати валютування. Якщо дата валютування припадає на неробочий день, то банк здійснює виплату переказу, починаючи з першого робочого дня, наступного за днем, який визначений датою валютування. До настання дати валютування клієнт може відкликати кошти, у зв'язку з чим подає відповідному банку лист (для юридичних осіб) або заяву (для фізичних осіб) про відкликання коштів.

Якщо отримувач переказу протягом тридцяти робочих днів з дати валютування не отримав суму переказу, то банк отримувача зобов'язаний протягом трьох робочих днів повернути суму переказу банку платника. Виплата відкликаних (повернутих) коштів готівкою здійснюється фізичним особам як виплата переказу без відкриття рахунку, а юридичним особам - шляхом зарахування на їх поточні рахунки.

З каси банку готівка національної валюти видається за такими видатковими документами:

- **грошовими чеками** - юридичним особам, їх відокремленим підрозділам, а також підприємцям;
- **заявою про видачу готівки** - фізичним особам з поточних, вкладних (депозитних) рахунків та фізичним і юридичним особам переказ без відкриття рахунку (з представленням юридичного особою довіреності на уповноважену особу);
- **прибутково-видатковими касовими ордерами**;

- **документом на отримання переказу** готівкою в національній валюті, установленим відповідною платіжною системою, - фізичним і юридичним особам (з представленням юридичною особою довіреності на уповноважену особу);

- за **видатковим касовим ордером** - працівникам банку за внутрішньобанківськими операціями.

У грошових чеках, заявах на видачу готівки, на підставі яких видається клієнтам готівка незалежно від суми, за винятком реалізації ювілейних, пам'ятних та інвестиційних монет, мають зазначатися дані паспорта особи-отримувача або документа, що його замінює, найменування документа, серія, номер і дата його видачі, найменування установи, що його видала. Грошові чеки дійсні протягом 10 календарних днів з дня їх виписки, не враховуючи день виписки. Дата на чеку зазначається так: дата та рік цифрами, місяць словом. Грошовий чек має містити відбиток печатки та підписи уповноважених осіб клієнта згідно з карткою зразків підписів. Використання факсиміле не допускається.

Для одержання **грошової чекової книжки** клієнт заповнює заяву про видачу чекової книжки (додаток 18) в одному примірнику, на якій після відповідної перевірки проставляється дозвільний напис уповноваженого працівника банку. До видачі клієнту грошової чекової книжки на кожному чеку працівник банку заповнює реквізити (найменування банку, код банку, номер його поточного рахунку, найменування юридичної особи), реєструються їх номери в картках зразків підписів клієнта.

В таблиці 7.3 наведено перелік документів та встановлена відповідність видаткових операцій за ними, при касовому обслуговуванні клієнтів банку.

Таблиця 7.3. – Відповідність документів та видаткових касових операцій при касовому обслуговуванню клієнтів банку

№ пп	Назва документа	Видаткові касові операції
1	Грошовий чек	Видача готівки юридичним особам та їх відокремленим підрозділам Видача готівки підприємцям, що здійснюють діяльність без створення юридичної особи.
2	Заява на видачу готівки	Видача готівки фізичним особам з їх рахунків. Видача фізичним та юридичним (за дорученням) особам за переказами без відкриття рахунків у банку
3	Прибутково-видатковий касовий ордер	Видача (продаж) готівки іншим банкам. Підкріплення власних установ та філійних кас. Завантаження готівкою банкоматів.

		Надання готівки у під звіт касирам.
4	Документи для оформлення переказу готівки	Видача готівкових переказів у національній валюті фізичним особам.
5	Прибутковий касовий ордер	Видача готівки працівникам банку за внутрішньобанківськими операціями.

Механізм здійснення видаткової касової операції показано на рисунку 7.3.

Видану з каси банку готівку клієнт має, не відходячи від каси, перевірити за пачками та корінцями банкнот, монети - за мішечками, пакетами, а окремі грошові знаки перерахувати. Якщо отримувач готівки виявив **бажання перерахувати** в приміщенні банку банкноти в повних пачках поаркушне, а монети в повних мішечках за кружками, то в такому разі перерахування готівки здійснюється у відведеному для цього приміщенні під контролем працівника банку. Якщо готівка не була перерахована клієнтом у приміщенні банку під контролем працівника банку, то **претензії щодо недостачі від клієнта не приймаються.**

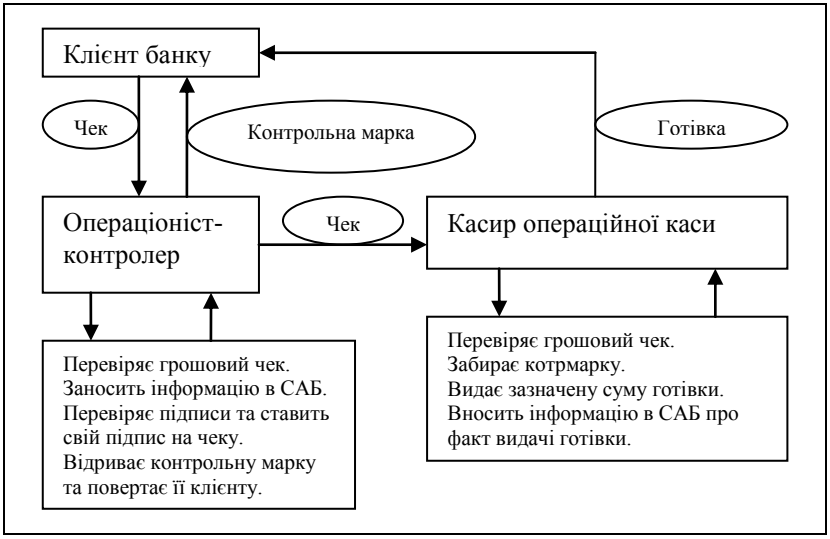

Рисунок 7.3. – Механізм видачі готівки грошовим чеком

Плата за послуги банку готівкою приймається від клієнта за окремою заявою про переказ готівки, оформленою банком. Після

закінчення обслуговування клієнтів підраховуються суми за документами, за якими проведені касові операції, і **звіряються з даними бухгалтерського обліку** та залишком готівки.

Після закінчення обслуговування клієнтів працівник банку підраховує суми за документами, за якими проведені касові операції, і **звіряє їх з даними бухгалтерського обліку** та залишком готівки в касі.

Здійснення касових операцій із застосуванням платіжних карток.

Операції з внесення на рахунки та отримання з рахунків готівкових коштів за допомогою платіжних та інших карток здійснюються згідно з правилами внутрішньодержавних та міжнародних платіжних систем, а також відповідними нормативно-правовими актами через каси банку або банкомати, які можуть встановлюватись як на території банку, так і за його межами.

Видача коштів із застосуванням платіжних карток виконується в межах їх залишку на рахунку клієнта чи витратного ліміту, або його частки на відповідному картковому рахунку. За договором між клієнтом та банком про надання кредиту видача коштів може виконуватися в межах залишку коштів на рахунку або визначеного договором ліміту кредитування.

Після завершення операцій з видачі готівки або внесення її на рахунок клієнту видається відповідно оформлений документ на паперовому носії, який складається за місцем проведення операції та має містити реквізити, визначені відповідними нормативно-правовими актами. Чек банкомата може друкуватися і надаватися держателю платіжної картки за його вимогою. У разі застосування банкоматів у внутрішньобанківських системах автоматизації касових операцій чек може не видаватися. У цьому разі обов'язково з періодичністю, визначеною в договорі між клієнтом і банком, клієнту надається виписка за операціями, здійсненими через банкомат.

Облік прибуткових та видаткових операцій, здійснених із застосуванням платіжних карток через касу банку, формування облікових документів та передавання інформації для відображення операцій на відповідних рахунках здійснюється засобами САБ. У разі виконання касових операцій можуть застосовуватися САБ, що функціонують автономно. Інформація про здійснені в цих системах операції передається каналами зв'язку або через проміжні носії інформації. Усі операції, що виконуються через касу банку, мають фіксуватися в протоколі (звіті) роботи САБ у формі, що **не допускає зміни його змісту.**

Порядок вилучення з обігу та передавання для дослідження сумнівних грошових знаків.

У разі виявлення **сумнівних** щодо справжності грошових знаків під час приймання, видачі, оброблення грошових знаків національної та банкнот іноземної валюти банк має вилучити їх з оформленням довідки про вилучення (прийняття) банкнот (монет) для дослідження (додаток 19) у трьох примірниках. Банкам **категорично забороняється** повертати або тимчасово передавати клієнтам виявлені в них сумнівні щодо справжності банкноти (монети) національної та іноземної валюти. У разі виявлення в одного клієнта двох або більше таких банкнот (монет) банк має терміново по телефону та не пізніше наступного робочого дня письмово **повідомити про це правоохоронний орган** за місцезнаходженням банку. До повідомлення в обов'язковому порядку має додаватися копія довідки про вилучення (прийняття) банкнот (монет) для дослідження (додаток 19).

Банки мають також приймати **для проведення досліджень сумнівні банкноти** (монети) національної та сумнівні банкноти іноземної валюти, які пред'являються тільки з метою отримання висновку установи Національного банку. Фізичні та юридичні особи, які пред'являють такі банкноти (монети) до банку, заповнюють відповідну заяву. На підставі заяви оформляється довідка про вилучення (прийняття) банкнот (монет) для проведення досліджень у трьох примірниках.

На підставі першого примірника довідки про вилучення банкнот (монет) для проведення досліджень або акта про розбіжності **оформляється прибутковий позабалансовий ордер** для зарахування сумнівних банкнот (монет) на позабалансовий рахунок.

Перші примірники прибуткового позабалансового ордера та довідки про.вилучення.банкнот (монет) для проведення досліджень або акта про розбіжності залишаються в касових документах дня.

Другі примірники прибуткового позабалансового ордера, засвідченого відбитком печатки або штампа, працівника банку, та довідки про вилучення банкнот (монет) видаються клієнту, який пред'явив до банку банкноти (монети) для проведення досліджень. Допускається вручення довідки без прибуткового позабалансового ордера, якщо пред'явник не бажає витрачати час на його оформлення.

Третій примірник довідки або другий примірник акта про розбіжності та в разі потреби заява пред'явника разом із сумнівними банкнотами (монетами) підлягають передаванню для дослідження.

Дослідження сумнівних банкнот (монет) національної

валюти здійснюється територіальними управліннями. Центральним сховищем та Департаментом готівково-грошового обігу. Дослідження сумнівних щодо справжності банкнот іноземної валюти здійснюється Департаментом готівково-грошового обігу (банкноти надсилаються банком безпосередньо до Операційного управління Національного банку **не рідше одного разу в три дні).** Перед відправленням для дослідження сумнівних банкнот (монет) банк складає їх опис (додатки 18, 19) у чотирьох примірниках.

Перший примірник опису залишається в касових документах дня разом з видатковим позабалансовим ордером.

Другий та третій примірники опису, довідки про вилучення банкнот (монет) або акти про розбіжності, а в разі потреби і заява пред'явника разом із банкнотами (монетами) укладаються до конверта (пакета) або мішечка, які опечатуються або пломбуються в установленому порядку. На конверті (пакеті) або ярлику мішечка зазначається "Цінності для дослідження"'.

Четвертий примірник опису разом з відповідним конвертом (пакетом) або мішечком, де зазначено "Цінності для дослідження" передається службі інкасації. Доставка конвертів (пакетів) або мішечків з банкнотами для дослідження до територіальних управлінь здійснюється через службу інкасації, власними силами або спецзв'язком.

Дослідження сумнівних банкнот (монет) проводиться безкоштовно протягом п'яти робочих днів з дня їх надходження до відповідної установи Національного банку, якщо немає потреби додаткового дослідження іншою установою Національного банку або банком-емітентом. За результатами досліджень сумнівних банкнот (монет) установи Національного банку оформляють.акт про дослідження банкнот (монет).

Установи Національного банку, які проводили дослідження сумнівних банкнот (монет), **мають забезпечити** наступне:

- проінформувати правоохоронні органи про виявлені підроблені банкноти (монети);

- повернути банкам згідно з результатами досліджень другі примірники описів банкнот (монет) та надіслати разом з цими описами відповідні акти;

- у разі визнання банкноти (монети) національної валюти неплатіжною повернути її банку разом з відповідно оформленими документами (банкноти повертаються .із зазначенням з обох боків слова "НЕПЛАТІЖНА");

- повернути банкам або зарахувати на їх відповідні рахунки суму платіжних банкнот (монет) національної валюти;

- повернути банкам справжні банкноти іноземної валюти незалежно від ступеня їх зношеності (Національний банк не обмінює зношені банкноти іноземної валюти).

Банки, які вилучили сумнівні банкноти (монети) або прийняли їх для дослідження від фізичних та юридичних осіб за заявою, **зобов'язані на підставі результатів досліджень:**

- списати підроблені банкноти (монети) з відповідних позабалансових рахунків;

- проінформувати пред'явників про результати досліджень та за їх бажанням ознайомити під розпис з відповідним актом;

- повністю відшкодувати пред'явникам суму платіжних банкнот (монет) національної валюти;

- повернути пред'явникам справжні банкноти іноземної валюти або обміняти їх, якщо банк здійснює обмін зношених банкнот іноземної валюти;

- повернути пред'явникам за їх вимогою неплатіжні банкноти (монети) протягом шести місяців з дня їх прийняття для дослідження. По закінченні цього терміну відповідна комісія проводить знищення неплатіжних банкнот (монет) з оформленням відповідного акта.

7.4. Забезпечення касової діяльності комерційного банку

Підкріплення територіальними управліннями банків (філій) готівкою національної валюти, здавання до них готівки, у тому числі не придатних до обігу банкнот (монет), здійснюється на підставі укладених між ним договорів про касове обслуговування рисунок 7.4.

Банк (філія), на балансі якого обліковується відділення, подає територіальному управлінню два примірники картки із зразками підписів та відбитка печатки, затверджені керівником і головним бухгалтером, за формою, установленою нормативно-правовимн актами. У картці зазначаються зразки підписів осіб (не менше двох) цього відділення, які відповідають за схоронність цінностей, а також відбиток печатки відділення. Один примірник картки передається до служби перевезення цінностей та організації інкасації територіального управління для користування під час доставки підкріплень готівкою та її вивезення, другий - відділу готівкового обігу і касових операцій. У разі зміни посадових осіб, які відповідають за схоронність цінностей, або печатки відділеная банк (філія), на балансі якого воно обліковується, у тижневий строк подає нові відповідно оформлені

картки із зразками підписів та відбитка печатки.

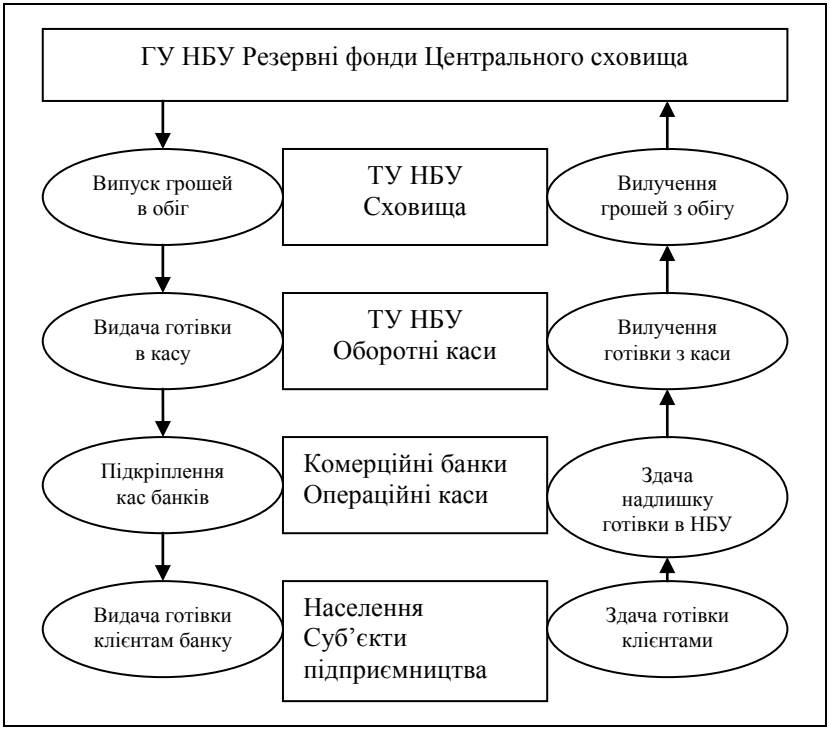

Рисунок 7.4. – Організація забезпечення касової діяльності банків

Для підкріплення готівкою та здавання готівки (придатної та не придатної до обігу) банк (філія) завчасно надсилає засобами електронної пошти Національного банку до територіальних управлінь відповідні заявки за підписом уповноваженої особи банку з розподілом сум у розрізі номіналів (для здавання - з орієнтовним розподілом сум за номіналами). Форма, строк і час подання заявок обумовлюються територіальним управлінням за домовленістю з банками в договорах про касове обслуговування, у яких, зокрема, мають передбачатися можливість та порядок коригування банком заявок.

Територіальне управління розглядає заявки на підкріплення банків (філій) готівкою, здійснює аналіз структури банкнот і монет в обігу, насиченості обігу банкнотами та монетами всіх номіналів, розмінності банкнот і монет, що перебувають в обігу, і,

враховуючи фактичну наявність банкнот і монет у сховищах територіального управління, визначає остаточні обсяги підкріплень готівкою.

Видача банкам підкріплень готівкою з оборотних кас територіальних управлінь здійснюється за умови надходження до територіальних управлінь відповідних сум з кореспондентських рахунків банків, в операційний день отримання готівки. **Банки отримують готівку з доставкою власними силами** безпосередньо з видаткової каси територіальних управлінь за довіреністю типової форми, що затверджена Міністерством фінансів України (далі - довіреність), у разі доставки готівки службою перевезення цінностей та інкасації територіальних управлінь - за описами цінностей у національній валюті, що перевозяться (далі - опис цінностей).

У день отримання готівки від інкасаторів територіальних управлінь банк, що отримав готівку, **зобов'язаний надіслати** через систему електронних платежів (СЕП) територіальним управлінням електронний **інформаційний документ** про отримання готівки до завершення операційного дня територіального управління з такими реквізитами:

- код банку А - код банку, що отримав готівку;
- рахунок клієнта банку А - рахунок, відкритий у банку для обліку отриманої готівки;
- код банку Б – код банку, що відправив готівку;
- рахунок клієнта банку Б - рахунок, відкритий у банку для обліку відправленої готівки;
- "флаг" дебет - кредит - "З" (означає "кредит інформаційний");
- сума. платежу - сума отриманої готівки;
- вид документа - "33" (означає "повідомлення про одержання готівки");
- найменування платника (клієнта А);
- найменування отримувача (клієнта Б);
- зміст операції - "Отримання готівки для підкріплення".

Решта реквізитів електронного документа заповнюється відповідно до загальних правил.

Висновки:

9. Отже, касові операції мають велике значення для банків та банківської системи в цілому, адже приймаючи готівку від клієнтів – юридичних та фізичних осіб, банки збільшують свої вільні резерви, за рахунок чого збільшують об’єми

активних операцій та забезпечують зростання доходів. Відповідно при видачі готівки клієнтам, банки стягують комісійну плату, яка поповнює їхні доходи. В операціях з готівкою банки можуть надавати своїм клієнтам чимало додаткових послуг (з інкасації, самообслуговування тощо), які також дають додаткові доходи.

10. Клієнти банків через касові операції надають своїм готівковим коштам депозитну форму, що сприяє їх кращому збереженню та використанню, одержанню додаткових доходів від депозитних процентів. Банківська система, регулюючи касові операції, залучає готівку у внутрішньобанківський оборот, збільшуючи свої резерви і скорочуючи витрати на готівковий обіг, поліпшує структуру грошової маси, керує грошовим оборотом та обмежує рівень коштів у тіньовій економіці.

Практичне заняття №8. Порядок здійснення касових операцій банків з обслуговування платіжного обороту клієнтів

***Перед практичним заняттям студент має знати*:** правила оформлення та перевірки касових документів, порядок обслуговування клієнтів в операційній касі банку, порядок проведення обмінних операцій в іноземній валюті.

Мета практичного заняття: *поглибити теоретичні знання та набути практичного досвіду щодо оформлення, перевірки касових документів, здійснення касових операцій в національній та іноземній валютах.*

***Після проведення практичного заняття студент повинен уміти*:**

- оформляти та перевіряти касові документи;
- проводити касові операції в національній валюті;
- здійснювати операції купівлі-продажу іноземної валюти.

Питання практичного заняття

1. Порядок здійснення прибуткових касових операцій в національній валюті.
2. Порядок здійснення видаткових касових операцій в національній валюті.

3. Порядок здійснення обмінних валютних операцій.

Ключові поняття: *готівка, монета, банкнота, оборотна каса, операційна каса, приписна каса (філійна каса), видаткова каса, прибуткова каса, прибутково-видаткова каса, касове сховище, вечірня каса, каса перерахунку коштів, депозитарій, грошова чекова книжка, грошовий чек, прибутковий касовий ордер, видатковий касовий ордер, прибутково-видатковий касовий ордер, заява на переказ готівки, заява на видачу готівки, банкомат, зношені банкноти, сумнівні банкноти, касові операції, позабалансовий касовий ордер, фальшиві банкноти, інкасація готівки.*

Типові задачі та ситуаційні завдання.

Задача №1. За даними заявки-розрахунка визначити ліміт каси, якщо кількість робочих днів у кварталі становила 63. Який ліміт залишку готівки буде встановлено на підставі розрахунку:

- середньоденного надходження готівки;
- середньоденної видачі готівки.

№ пп	Показник	Код	Фактично за три будь-які місяці з останніх дванадцяти, що передують встановленню ліміту, коли був найбільший обсяг касових операцій (у гривнях)
1	2	3	4
1	Готівкова виручка (надходження до кас підприємств, крім сум одержаних з установ банків)		389157,65
2	Середньоденна виручка (п.1 : кількість робочих днів підприємства за три місяці)		6177,11
3	Виплачено готівкою на різні потреби (крім виплат пов'язаних з оплатою праці, пенсій, стипендій, дивідендів)		35468,12
4	Середньоденна видача готівки (п.3 : кількість робочих днів підприємства за три місяці)		562,99

Розв'язок.

1) Визначимо середньоденну виручку. Для цього готівкову виручку розділимо на кількість днів: 389157,65 : 63 = 6177,11 грн. Результат заносимо в таблицю.
2) Визначимо середньоденну видачу готівки. Для цього видачу готівки розділимо на кількість днів: 35468,12 : 63 = 562,99 грн. Результат заносимо в таблицю.

Завдання для самостійної роботи.

Завдання 1. В прибутковій касі банку "Імідж" було прийнято готівку від власних клієнтів у наступних ситуаціях:

- оплату за комунальні послуги АТ "Теплокомуненерго" від пана Петренка П.П. за минулий місяць поточного року у розмірі – 240 грн;
- торгову виручку від магазину ТОВ "Браво" у розмірі – 36000 грн;
- кошти на депозитний вклад від пана Іваненка І.І.у розмірі – 2500 грн;
- готівку від працівника банку Кота К.К. для списання коштів з його підзвіту у розмірі – 130 грн;
- кошти на переказ готівки від Сидоренка С.С. своїй матері Сидоренко М.М. у розмірі – 500 грн.

Необхідно оформити та провести дані операції відповідними документами.

Завдання 2. У видатковій касі банку "Імідж" було видано готівку в наступних ситуаціях:

- ТОВ "Компроміс" на відрядження співробітників у господарських справах;
- працівнику банку Петренку П.П. аванс на відрядження у сумі – 480 грн;
- вкладникові Іваненку І.І. з депозитного рахунку у розмірі – 700 грн.

Необхідно оформити та провести дані операції відповідними документами.

Завдання 3. В обмінному пункті банку "Імідж" на протязі операційного дня здійснено наступні операції:

- Іваненко І.І. купив 1000 доларів США;
- Петренко П.П. продав 1500 доларів США;
- Іваненко І.І. продав 500 євро;
- Петренко П.П. купив 400 євро.

Необхідно оформити відповідні документи за даними операціями.

Задача №4. За даними заявки-розрахунка визначити ліміт каси, якщо кількість робочих днів у кварталі становила 65. Який ліміт залишку готівки буде встановлено на підставі розрахунку:

- середньоденного надходження готівки;
- середньоденної видачі готівки.

№ пп	Показник	Код	Фактично за три будь-які місяці з останніх дванадцяти, що передують встановленню ліміту, коли був найбільший обсяг касових операцій (у гривнях)
1	2	3	4
1	Готівкова виручка (надходження до кас підприємств, крім сум одержаних з установ банків)		927345,51
2	Середньоденна виручка (п.1 : кількість робочих днів підприємства за три місяці)		
3	Виплачено готівкою на різні потреби (крім виплат пов'язаних з оплатою праці, пенсій, стипендій, дивідендів)		71384,37
4	Середньоденна видача готівки (п.3 : кількість робочих днів підприємства за три місяці)		

Проблемно-пошукові питання

9. Проаналізуйте за матеріалами "Вісника НБУ" динаміку розвитку касових операцій в банківській системі України за останні 10 років.
10. Дайте та обгрунтуйте пропозиції банкам щодо вдосконалення касового обслуговування клієнтів.
11. Сутність та механізм контролю за виконанням касових операцій клієнтів банку.
12. Бухгалтерський облік касових операцій комерційного банку.
13. Сутність та особливості моніторингу касових операцій банку.

Теми доповідей та рефератів

6. Світовий досвід здійснення касових операцій у банківській системі (зарубіжної країни).
7. Світовий досвід регулювання готівкового обігу.
8. Роль та місце касових операцій у ринковій економіці.
9. Проблеми впровадження систем автоматизації при здійснення касових операцій.
10. Сучасні підходи до організації касового обслуговування в банках України.

Список літератури

13. Банківські операції: Підручник / За редакцією В.І. Міщенка, Н.Г.Слов'янської. – К: Знання, 2006. – 727с.
14. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посіб. – 6-те видання перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2008. – 318с.- (Вища освіта XXI століття).
15. Єпіфанов А.О., Маслак Н.Г., Сало І.В. Операції комерційних банків: Навчальний посібник. – Суми: ВТД „Університетська книга", 2007. – 523 с.
16. Петрук О.М. Банківська справа: Навчальний посібник / За редакцією д.е.н., проф. Ф.Ф. Бутинця. – К.: Кондор, 2004. – 461 с.
17. Снігурська Л.П. Банківські операції і послуги: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів – К: МАУП, 2006. – 456с.

Нормативна література

18. Закон України "Про банки і банківську діяльність" від 07.12.2000 № 2121-III // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. – 2001. - №1. – С.3-46 (зі змінами і доповненнями).
19. Закон України "Про Національний банк України" від 20.05.1999 № 679 – XIV.
20. Інструкція "Про касові операції в банках України", затверджена постановою Правління НБУ від 14.08.2003 № 337. / http://www/rada.kiev.ua
21. Положення "Про ведення касових операцій у національній валюті в Україні", затверджене постановою Правління НБУ від 15.12.2004 № 637. / http://www/rada.kiev.ua

Змістовий модуль 8. Організація розрахунків з використанням банківських платіжних карток

- становлення та розвиток платіжної картки в системі безготівкових розрахунків ;
- сутність та класифікаційні ознаки платіжних карток;
- організація розрахунків з використанням платіжних карток.

У змістовному модулі розкрито історію становлення, сутність, класифікаційні ознаки та організацію розрахунків з допомогою платіжних карток

Тема 8. Операції банків з пластиковими картками

План, логіка викладення матеріалу:

8.1. Становлення платіжної картки як інструменту безготівкових розрахунків

8.2. Сутність та класифікація платіжних карток

8.3. Організація розрахунків з використанням платіжних карток

8.4. Особливості розвитку систем електронної комерції

Після вивчення теми студент повинен знати:

- еволюцію становлення платіжної картки як інструмента безготівкових розрахунків;
- сутність та кластфікатію платіжних карток;
- організацію та порядок розрахунків платіжними картками.

8.1. Становлення платіжної картки як інструменту безготівкових розрахунків

Ідею кредитної картки першим висунув Едуард Белламі (Edward Bellamy) у книзі "Погляд у минуле: 2000-1887" (Looking Backwards: 2000-1887). Вперше прообраз пластикових карток з'явився в США, традиційній країні споживчого кредиту. Ще в 1914 році, з метою залучення постійного та багатого клієнта, великі універмаги стали видавати клієнтурі так звані кредитні картки.

На початку 1920-х років нафтові компанії стали випускати "картки чемності" (courtesy cards), за допомогою яких водії могли здійснювати покупки на будь-якій бензоколонці. У 1928 році

прообразом пластикових карток став металевий ярлик – Charga-Plates, на якому було видавлене ім'я й адреса клієнта.

З 1936 року ряд американських підприємств об'єднались з метою кредитування спільних клієнтів. Так зростаюча індустрія авіаперевезень, очолювана American Airlines, запропонувала власну кредитну схему, що одержала назву Universal Air Travel Plan (UATP). Спочатку випускалася купонна книжка проти депозиту клієнта, а потім кредитний план розвинувся в операцію, подібну до операції за кредитною карткою.

Ряд великих американських банків, оцінивши успіх першовідкривачів, випустили свої кредитні картки, скористатися якими можна було для розрахунків за послуги чи товар. **Так, почали утворюватися платіжні системи:**

- банк випускав картку і відкривав рахунок клієнту;
- на території країни і за рубежем створювалася ціла мережа магазинів, барів, ресторанів, готелів і т.д., де приймали до оплати картки, випущені банком-емітентом;
- створювався центр, що займався обслуговуванням (процесінгом) пластикових карток.

Першопрохідниками в освоєнні ринку пластикових грошей були відомі нині усьому світу Bank of America, Master Card, American Express, Visa International.

У наступні 30 років великі компанії запропонували такі нововведення, як мінімальна місячна плата, плата за фінансові послуги, 30-денний період відстрочки за платежами - і все заради максимального доходу від операцій за картками. Жорстка конкуренція змусила компанії піти на значні витрати і почати емісію кредитних карток.

Ера сучасної універсальної кредитної картки почалася в 1949 році з утворення Diners Club (Обідній клуб). Постійні відвідувачі ресторанів, що мають гарну репутацію, могли одержати картку "DC" і пред'являти її в багатьох ресторанах Нью-Йорка замість готівки. Ресторани передавали копії рахунків у "DC", який щомісяця виставляв клієнту загальний рахунок. Клієнт розплачувався з "DC", а той – з ресторанами.

А.Блумінгдейл, Ф.Макнамара і Р.Снайдер представили проект нового типу карток – універсальних, що забезпечували здійснення купівлі товарів у торгових точках всієї країни. Важливим пунктом плану було введення третьої сторони в кредитних операціях. Diners Club став посередником між покупцем і фірмою, забезпечуючи кредит одному й іншому і беручи плату за послуги.

Зі стартовим капіталом усього в 75 тисяч доларів, Блумінгдейл, Макнамара і Снайдер почали свою справу. Прибуток вони планували одержувати з фірми-продавця, що повинна була давати їм 7% знижки від суми купівлі, а також із власника картки у вигляді щомісячної плати (процент за неоплачену частину балансу було згодом введено компаніями банківських кредитних карток). Однак потенційні клієнти не поспішали ставати власниками картки, поки її не стали приймати всюди. Продавці ж не хотіли брати участь у цій програмі, оскільки не бачили попиту на картки. Їх також не влаштовував розмір знижки за кредит, що вимагала Diners Club. Ще однією перешкодою для універсальних карток став опір з боку авіакомпаній, нафтових компаній і великих торгових фірм, що випускали свої картки. Вони не бажали надавати знижку, тобто дисконт третій стороні і боялися, що нова картка послабить їхні відносини з клієнтами.

Незважаючи на труднощі, засновники Diners Club були впевнені в успіху. Після війни в Америці почався бурхливий ріст індустрії кредиту. Вперше значна частина американців стала заробляти більше, ніж це було необхідно для забезпечення основних потреб. За Diners Club з'явилися T&E (Travel&Entertainment) компанії карток, що займаються туризмом і розвагами. У 1958 році American Express, найбільша компанія дорожніх чеків, і Carte Blanche одночасно вийшли на ринок універсальних кредитних карток. У цьому ж році перший і другий банки країни - Bank of America і Chase Manhattan Bank також приступили до операцій із кредитними картками. Однак в 1962 році Chase Manhattan був змушений припинити свої операції з причин складності при передачі інформації, шахрайства і зловживань. **Основною ж перешкодою в цьому бізнесі стала відсутність єдиної загальнонаціональної мережі, що особливо відбивалося на діяльності дрібних банків, які розвивали локальний ринок карток.**

У 1966 році Bank of America почав надавати ліцензії іншим банкам на проведення операцій з картками BankAmericard. Рішення про розширення операцій по всій країні зазнало опору з боку інших великих банків і привело до утворення другої національної системи карток, що одержала назву Interbank Cards Association.

Наприкінці 1960-х Bank of America і Interbank провели спільну кампанію розсилання карток поштою. За короткий час кількість власників карток збільшилася на мільйони. Одночасно відбувалося стрімке зростання кількості фірм, зв'язаних з національними системами карток. Це змусило банки, що випускали незалежні картки, приєднуватися до однієї з двох національних

систем. В результаті до 1978 року більше 11 тисяч банків приєдналися до однієї чи до двох систем. Об'єми річних продаж досягли 44 млрд. доларів, а 52 млн американців стали власниками принаймі двох банківських карток.

В зв'язку з ростом помилок при обробці великих об'ємів інформації та шахрайства, Федеральна комісія з торгівлі в 1970 році прийняла рішення заборонити розсилання поштою незамовлених клієнтами карток. У 1972 році Федеральна резервна система стала першою установою, що регулює індустрію карток, а закон 1973 року забезпечив захист власників карток від несанкціонованого використання рахунків та інформації з карток.

Міжнародний ринок платіжних карток зростав. З початку 1950–х кредитні картки з'явились в Європі, коли British Hotel & Restaurant Association випустила картку BHR. Серед американських компаній, що діяли в Європі, домінувала Diners Club. У 1972 році Americard заявила про початок операцій у 72 країнах, але швидке поширення відбувалося тільки у Великобританії, де компанія придбала картку Barclay's. Європейські банки не квапилися підписувати угоду, підкоряючи себе найбільшому банку Америки. Ці побоювання спрацювали на руку Interbank, що досяг угод з EuroCard, найбільшою системою універсальних карток у Європі, і з Acsess, найбільшою системою Великобританії.

На український, точніше радянський ринок пластикові гроші прийшли наприкінці 60-х років. Першими були пластикові картки Diners Club International. Представники цієї системи підписали з Держкоммайном в особі ВАТ "Інтурист" агентську угоду про обслуговування в СРСР цієї платіжної системи. У 1974 році аналогічна угода була підписана з Visa International, у 1975 році з Evrocard, Master Card, у 1986 році з JBC International. Обслуговувалися за пластиковими картками винятково іноземці, форма обслуговування носила прихований характер і виконувала сервісні функції, що надавалися Інтуристом виключно для своїх клієнтів. Зміни, що почалися в нашій країні в середині вісімдесятих років, які ознаменували собою початок залучення банківської системи до західних стандартів, створили підгрунтя для появи пластикових карток.

До сучасних платіжних систем відносяться VISA International, Mastercard International, Amarican Express, Diners Club International, JCB International, що значно відрізняються як за кількістю банків-учасників, так і за кількістю емітованих платіжних карток.

VISA International на даний момент є найбільшою

міжнародною платіжною системою, як за кількістю карток, так і за оборотами рисунок 8.1.

Рисунок 8.1. - Платинова картка міжнародної платіжної системи VISA

Міжнародна платіжна система побудована за принципом асоціації фінансових організацій з різних країн. Організаційний принцип – недоходна корпорація, зареєстрована в США, штат Делавар. Члени асоціації одночасно є її співвласниками: більше 19 тисяч членів – найбільших світових фінансових організацій. Керуючий орган – Рада Директорів, яка обирається з числа найбільш активних членів (у залежності від обсягу операцій і числа випущених карток) і затверджує президента. **Україна відноситься до регіону Центральної і Східної Європи, Близького Сходу і Африки. Штаб-квартира регіональної ради директорів знаходиться в Лондоні.**

Mastercard International – консорціум, що складається з двох компаній – американської MasterCard і європейської Europay рисунок 8.2. Платіжна система є другою на світовому ринку. Внутрішня побудова компанії аналогічна до Visa – це асоціація, члени якої є власниками. Європейський центр знаходиться в Бельгії, Ватерлоу.

American Express – третя за величиною компанія на ринку пластику. Компанія була організована більше 100 років тому і спочатку спеціалізувалася на кур'єрських перевезеннях, пізніше зайнялася організацією туристичних поїздок і наданням різних послуг мандрівникам, у тому числі і фінансових (“дорожні чеки”, а потім і пластикові картки). Спеціалізація на ринку надання послуг мандрівникам зберігається і в даний час. В даний час компанія є акціонерним товариством, акції якого в попиті на нью-йоркській біржі. Штаб-квартира знаходиться в Нью-Йорку, а Європейський офіс - у Брайтоні. Картки American Express приймаються в 3,5 млн.

підприємств в, усьому світі (основний акцент на авіаквитки, готелі, ресторани, дорогі магазини, прокат автомашин).

Рисунок 8.2. – Платіжна картка Mastercard International

Участь у міжнародних платіжних системах має наступні особливості:

- одержання доступу до передових і гнучких технологій, що дозволяють надавати клієнтам найрізноманітніші послуги;
- значний вступний внесок;
- необхідність тримати великий обсяг страхових депозитів у закордонних банках;
- обмежений ринок клієнтів і точок обслуговування, що робить подібні проекти досить складними і капіталомісткими.

Українська банківська система сміливо переступила через багато етапів розвитку банківських систем західних країн, і в даний час рівень автоматизації окремих українських банків просто вражає наших, навчених віковим досвідом, західних колег. Для організації систем передачі інформації про платежі і розрахунок за ними в Україні були застосовані найбільш прогресивні з можливих технологій. Особливо явно це проявилося в створенні платіжних систем, побудованих на використанні пластикових карток, різновиди яких розглянемо в наступному розділі.

8.2. Сутність та класифікація платіжних карток

Платіжна картка – це персоніфікований платіжний інструмент, що надає клієнту можливість здійснення безготівкових платежів за куплені товари чи надані послуги і при необхідності отримувати чи поповнювати готівковими коштами поточний

картковий рахунок. Суб'єкти підприємництва, які приймають пластикові картки для розрахунків створюють мережу торгових точок для швидкого та якісного обслуговування клієнтури.

Платіжна картка – спеціальний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується, для ініціювання переказу грошей з рахунка платника або з відповідного рахунку банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування грошей зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання грошей у готівковій формі в касах банків, пунктах обміну іноземної валюти уповноважених банків та через банківські автомати, а також здійснення інших операцій передбачених відповідним договором. Так визначана сутність платіжної картки в Законі України "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні".

Банківська платіжна картка – це ідентифікаційний засіб, за допомогою якого держателю картки надається можливість здійснити оплату товарів та отримати готівку. Так визначено сутність платіжної картки в підручнику Л.П.Снігурської.

Сучасна пластикова картка являє собою пластину стандартних розмірів (85.6 мм 53.9 мм 0.76 мм), виготовлену зі спеціальної, стійкої до механічних і термічних впливів, пластмаси.

Одна з основних функцій пластикової картки – забезпечення ідентифікації особи, що використовує картку, як суб'єкта платіжної системи. Для цього на пластикову картку наносяться логотипи банку-емітента і платіжної системи, що обслуговує картку, ім'я власника картки, номер його рахунку, термін дії картки тощо. Крім цього, на картці може міститись фотографія власника та його власний підпис. Алфавітно-цифрові дані – ім'я, номер рахунку тощо – можуть бути **ембосовані, тобто нанесені рельєфним шрифтом**. Це дає можливість при ручній обробці прийнятих до оплати карток швидко перенести дані на чек за допомогою спеціального пристрою – **імпрінтера**, що здійснює "зчитування" картки.

Графічна інформація, що нанесена на платіжну картку, забезпечує можливість візуальної ідентифікації картки. Картки, обслуговування яких базується на такому принципі, можуть з успіхом використовуватися в малих локальних системах – як клубні, магазинні картки і т.п. Однак для використання в банківській платіжній системі візуальної "обробки" виявляється явно недостатньо. **Доцільним є зберігати дані на картці у формі, що забезпечує проведення процедури автоматичної авторизації.**

Для того, щоб клієнт міг з допомогою платіжної картки

здійснювати операції, - він повинен бути учасником платіжної системи. **Платіжна система** – комплекс правил і засобів, які дозволяють здійснювати розрахунки між покупцем товару чи послуги, торговельно-сервісною організацією й організацією, що видала клієнту картку для здійснення таких операцій.

На наш погляд **платіжну систему** доцільно визначити як сукупність методів і суб'єктів, що їх реалізують, та забезпечують в межах системи умови для використання платіжних карток як засобів платежу. При створенні платіжної системи необхідно узаконити та забезпечити виконання стандартів обслуговування карток банків-емітентів, проведення платежів та взаємозаліків.

Особливістю безготівкових розрахунків за пластиковими платіжними картками є фактична продажа товарів торговими точками в борг. Адже товари та послуги надаються клієнтам відразу, а кошти на поточні рахунки суб'єктів, що надають послуги чи товар будуть зараховані дещо пізніше. Тому гарантом здійснення таких операцій виступає банк, який випустив або кажуть емітував платіжну картку.

Банк, який випускає платіжну картку для обслуговування відповідного карткового рахунку свого контрагента називають **банком-емітентом (issuing bank).** *Саме тому всі картки які надає в користування банк-емітент своїм клієнтам є його власністю*. Клієнти (cardholder), що отримали платіжні картки в користування є фактично орендарями карток на час їх терміну дії.

При видачі картки клієнтові здійснюється її **персоніфікація** - на неї заносяться дані, що дозволяють ідентифікувати картку та її власника, а також здійснити перевірку платоспроможності картки при прийомі її до оплати або видачі готівки.

Звичайно клієнт може використовувати свою картку для отримання послуг в мережі й інших банків, які теж можуть обслуговувати платіжні картки хоча не є їх емітентами. Такі банки називають **еквайрами (acquiring bank, acquirer).**

Банк-еквайр – це банк, що обслуговує рахунки підприємств торгівлі та сфери послуг і виконує операції видачі готівкових коштів за платіжними картками банків-емітентів.

Процес здійснення купівлі чи продажу товарів або видачі чи приймання готівки з допомогою пластикових карток називається **авторизацією**. Для проведення авторизації торгова точка, в якій обслуговується клієнт, робить запит платіжній системі про підтвердження повноважень пред'явника картки та його фінансових можливостей.

Технологія авторизації залежить від побудови платіжної системи, типу картки та технічних засобів обслуговування в торговій точці. В наш час для авторизації в торговій точці використовується **POS-термінал** (POS - Point Of Sale) – пристрій, що забезпечує зчитування даних з картки, введення касиром суми платежу та авторизацію з платіжною системою.

З 1 січня 2004, в банківській системі України, НБУ прийняв рішення використовувати лише POS-термінали з можливістю роботи в ON-line режимі та обов'язковим введенням таємного **ПІН – коду (Персонального ідентифікаційного номеру).**

У випадку видачі готівкових коштів процес носить аналогічний характер, але гроші видаються спеціалізованим пристроєм – **банкоматом,** який працює в автоматичному режимі реального часу і сам проводить авторизацію.

Банкомат – автономний стаціонарний пристрій, призначений для видачі та інкасації готівки в автоматичному режимі за допомогою платіжних карт з магнітною смугою або чіпом.

Процесінговий центр – спеціалізована сервісна організація, що забезпечує обробку транзакцій, які надходять від еквайєрів або безпосередньо з торгових точок на авторизацію. Для проведення авторизації на процесінговому центрі ведеться та постійно знаходиться в актуальному стані база даних, в якій зберігається інформація про банківські установи, що є членами платіжної системи та клієнтів-користувачів пластикових карток. Процесінговий центр виконує запити на авторизацію у випадку коли банк-емітент працює в OFF-Line режимі і не веде своєї власної бази даних. В цьому випадку в базі даних процесінгового центру зберігається інформація про ліміти та залишки коштів на карткових рахунках клієнтів.

З розвитком міжнародних та національних платіжних систем з'явилися різні види пропонованих пластикових карток, що розрізняються за своїм призначенням, функціональними і технічними характеристиками. Існує безліч ознак, за якими можна класифікувати картки міжнародних платіжних систем.

За матеріалом, з якого вони виготовлені: картонні, пластикові, металеві. В наш час масове поширення одержали пластикові картки. Однак для ідентифікації власника картки часто використовуються паперові (картонні) картки, запаяні в прозору плівку. Це ламіновані картки. Ламінування є досить дешевою і легкодоступною процедурою і тому, якщо картка використовується для розрахунків, то з метою підвищення захищеності від підробок застосовують більш складну технологію виготовлення карток із

пластику. На відміну від металевих карток, пластик легко піддається термічній обробці і тиску (ембосуванню), що дуже важливо для персоналізації картки перед видачею її клієнту.

На підставі механізму розрахунків:

- **двосторонні системи** – виникли на базі двосторонніх угод між учасниками розрахунків, за якими власники карток можуть використовувати їх для купівлі товарів у замкнутих мережах, контрольованих емітентом карток (універмаги, бензоколонки тощо);

- **багатосторонні системи** – надають власникам карток можливість купувати товари в кредит у різних торговців і організацій сервісу, що визнають ці картки як платіжний засіб. Багатосторонні системи очолюють національні асоціації банківських карток, а також компанії, що випускають картки туризму і розваг (наприклад, American Express).

За видом проведених розрахунків:

- **кредитні картки**, що зв'язані з відкриттям кредитної лінії в банку, яка дає можливість власнику скористатися кредитом при купівлі товарів і при одержанні касових позичок. Банківські кредитні картки (bank credit cards) призначені для купівлі товарів з використанням банківського кредиту та одержання авансів у грошово-кредитній формі. **Головна особливість цієї картки - відкриття банком кредитної лінії, що використовується автоматично щоразу, коли здійснюється купівля товару чи береться кредит у грошовій формі.** Кредитна лінія використовується в межах встановленого банком ліміту (овердрафтом). У деяких системах банківська кредитна картка може застосовуватися для пільгової оплати деяких видів послуг, а також для одержання грошей у банківських автоматах (АТМ);

- **дебетові картки** призначені для одержання готівки у банківських автоматах чи для одержання товарів з розрахунком через електронні термінали. Гроші при цьому списуються з рахунка власника картки в банку. Різновидом дебетових карток є картки для банківських автоматів (ATM cards), що дають можливість власнику рахунку в банку одержувати готівку в межах залишку коштів на рахунку через автоматичні пристрої, встановлені в банках, торгових залах тощо. Картки для купівлі через термінали в торгових точках також відносяться до розряду дебетових. Вони “прив'язані” до чекового чи ощадного рахунка власника картки (POS-card) і не передбачають автоматичного надання кредиту.

За характером використання:

- **індивідуальна картка**, яка видається окремим клієнтам

банку. Може бути “стандартною” чи “золотою”. Остання призначена для осіб з високою кредитоспроможністю і передбачає пільги для користувачів;

- **сімейна картка**, яка видається членам родини особи, що уклала контракт та несе відповідальність за рахунком. Дана картка фактично є анонімною і виконує роль електронного гаманця. Сімейна картка дозволяє проводити розрахунки в межах виділених, особою, яка уклала контракт з банком, коштів і як правило може використовуватися членами однієї родини для проведення поточних платежів;

- **корпоративна картка**, що видається організації (фірмі), на основі якої можуть надаватись індивідуальні картки обраним особам. Відповідальність перед банком за корпоративний рахунок несе організація, а не клієнти, що є користувачами індивідуальних корпоративних карток. Корпоративні картки можуть використовуватись для незначних поточних господарських розрахунків, надаватись персоналу у випадках відряджень тощо;

- **картки туризму і розваг (travel & entertaiment cards)** – платіжні картки, які випускаються компаніями, що спеціалізуються на обслуговуванні зазначеної сфери (American Express, Dinners Club). Картки приймаються сотнями тисяч торгових і сервісних підприємств в усьому світі для оплати товарів чи послуг, а також надають власникам карт різні пільги з бронювання авіаквитків, номерів у готелях, одержання знижок на ціни за товар, страхуванню;

- **чекові гарантійні картки** видаються власнику поточного рахунку в банку для ідентифікації чекодавця і гарантії платежу за чеком. Картка базується на кредитній лінії, що дозволяє власнику рахунку скористатися кредитом за овердрафтом.

За способом запису інформації на картку:

- **графічний запис** – найперша і проста форма запису інформації, дотепер використовується у всіх картках, включаючи технологічно найвитонченіші;

- **ембосування** – нанесення даних на картку у виді рельєфних знаків, що дозволило значно швидше оформляти операцію оплати карткою, роблячи на ній відбиток сліпу;

- **штрих-кодування** – застосовувалося до винаходу магнітної смуги й у платіжних системах поширення не одержало;

- **магнітна смуга**: картка має на зворотній стороні магнітну смугу, де записані дані, необхідні для ідентифікації особистості власника картки при її використанні в банківських автоматах і електронних терміналах торгових закладів;

- **мікросхема або чіп** вбудована в картку і складається з запам'ятовуючих пристроїв для зберігання інформації (картки пам'яті). **Смарт-картки** (інтелектуальні картки) зовні схожі на картки пам'яті, але в їхню мікросхему включений мікропроцесор, що є комп'ютером і здатний обробляти інформацію, записану в запам'ятовуючих пристроях;

- **лазерний запис (оптичні картки)** – картки мають більшу ємність, ніж картки з мікросхемою, але дані на них можуть бути записані тільки 1 раз. Запис і зчитування інформації виробляється спеціальною апаратурою з використанням лазера. У банківських технологіях поки не одержали широкого поширення.

За приналежністю до установи-емітента:

- банківські картки, емітент яких – банк або консорціум банків;

- комерційні картки, що випускаються нефінансовими установами;

- картки, випущені організаціями, чиєю діяльністю є безпосередньо емісія пластикових карт і створення інфраструктури з їхнього обслуговування.

За територіальною приналежністю:

- **міжнародні**, діючі в більшості країн;
- **національні**, діючі в межах якої-небудь держави;
- **локальні,** використовувані на частині території держави;
- **автономні –** картки, що діють в одній конкретній установі.

За часом використання:

- **термінові** – обмежені яким-небудь проміжком часу, іноді з правом пролонгації;
- **безстрокові.**

В загальному випадку класифікація платіжних карток за різними ознаками приведена на рисунку 8.3.

Основними нормативними документами НБУ, що регулюють діяльність банків у сфері розрахунків платіжними картками є:

- Положення про порядок емісії платіжних карток і здійснення операцій з їх застосуванням, затверджене постановою Правління Національного банку України від 19.04.2005 № 137;

- Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затверджена постановою Правління Національного банку України № 22 від 21. 01. 2004р.

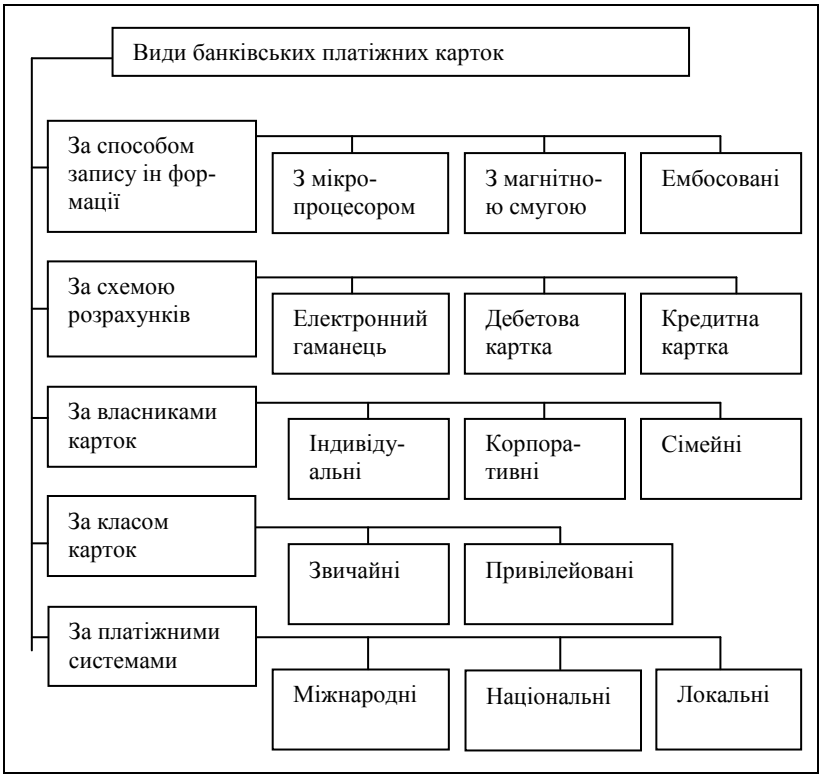

Рисунок 8.3. – Класифікація платіжних карток

Загальні засади емісії та здійснення операцій із застосуванням платіжних карток регулюються нормами Законів України “Про банки і банківську діяльність”, “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні”.

8.3. Організація розрахунків з використанням платіжних карток

Загальна схема карткових розрахунків передбачає наявність трьох окремих видів контрактів:

- між торгівельним підприємством і власником картки – про продаж товарів і надання послуг;
- між банком і торгівельним підприємством – про угоду

останнього прийняти картки в оплату товарів і послуг;

- між банком і власником картки – про відшкодування банку суми, сплаченої торговому підприємству за операцією з платіжною карткою.

Розглянемо загальні правила роботи з платіжною карткою. Клієнт банку подає в банк заявку на одержання банківської, наприклад, кредитної картки. Форма заявки визначається банком. Відомості, надані клієнтом, використовуються банком для оцінки кредитоспроможності клієнта і визначення розміру встановлюваного ліміту.

При позитивному вирішенні питання, банк відкриває клієнту спеціальний картковий рахунок. Одночасно виготовляється персональна пластикова картка, на яку заноситься необхідна інформація: прізвище, ім'я власника, номер карткового рахунку, термін дії картки.

Банк - емітент встановлює два типи обмежень:

- загальний кредитний ліміт суми непогашеної заборгованості за картковим рахунком, що встановлюється на весь період дії картки;
- разовий ліміт (floor limit) на суму однієї покупки.

Різним клієнтам встановлюються різні кредитні ліміти відповідно до прийнятих банком стандартів кредитоспроможності.

У момент купівлі товару або послуги власник картки пред'являє картку. Продавець друкує торговий рахунок (merchant sales draft slip), на якому за допомогою спеціального пристрою віддруковуються відомості з картки. Цей процес називається "**імпрінтенгом**" (imprinting). Торговий рахунок виготовляється в 3 екземплярах. Перший екземпляр одержує власник картки, другий залишається у продавця, а третій відсилається банку - еквайру.

Якщо сума угоди перевищує встановлений разовий ліміт продавець до оформлення торгового рахунку зобов'язаний зробити авторизацію (authorization), тобто одержати дозвіл банку - емітента на виконання операції. При наявності спеціальних касових терміналів авторизація проводиться за кожною угодою в режимі реального часу (on line). У цих випадках ліміт на одну операцію не враховується.

В загальному випадку механізм розрахунку із застосуванням платіжної картки показано на рисунку 8.4.

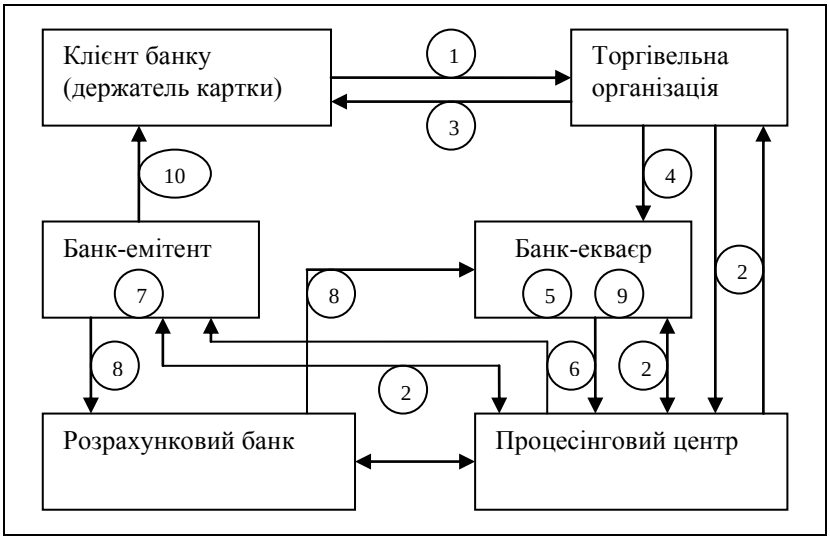

Рисунок 8.4. – Схема розрахунків з допомогою платіжної картки

Процес розрахунку платіжною карткою через банк-екваєр включає такі операції рисунок 8.4:

- 1 – клієнт банку вибирає товар у торгівельній організації;
- 2 – клієнт розраховується платіжною карткою. Торговець зв'язується з процесінговим центром для проведення авторизації платіжної картки і отримує дозвіл на проведення операції;
- 3 – торгівельна організація виписує рахунок на куплений товар, видає товар з рахунком, повертає платіжну картку клієнту;
- 4 – торгівельна організація передає в банк-екваєр рахунки та звіт про розрахунки платіжними картками;
- 5 – банк-екваєр зараховує на поточний рахунок торгівельної організації кошти згідно наданих рахунків за куплений товар з вирахуванням дисконту;
- 6 – банк екваєр через процесінговий центр виставляє вимогу банку-емітенту щодо сплати за товар згідно з рахунком клієнта;
- 7 – банк-емітент списує кошти з карткового рахунку клієнта згідно торгового рахунка та вимоги банку-еквайра;
- 8 – банк-емітент через розрахунковий банк перераховує

суму відповідно до вимоги банку-еквайру;
- 9 – банк-емітент списує заборгованість за торгівельною організацією;
- 10 – клієнт банку отримує витяг про стан карткового рахунку.

Банк продавця (екваєр) одержує від свого клієнта щодня або в інші встановлені терміни відповідно оформлені торгові рахунки. Ці рахунки розглядаються банком як еквівалент грошових сум, що підлягають негайному зарахуванню на рахунок продавця. Продавець може відразу ж використовувати ці гроші незалежно від того, чи відшкодує згодом покупець суму своєї купівлі банку-емітенту. Виключення робиться лише в тому випадку якщо купівля товару або послуги зроблена з порушенням встановлених правил при свідомій участі продавця. При оплаті рахунків із продавця стягується особлива комісія (дисконт - discount) у розмірі від 2 до 5 % від суми операції.

Наприкінці кожного місяця банк здійснює процедуру **білінгу (billing),** тобто відсилає власнику картки спеціальну виписку з його карткового рахунку з указівкою всіх операцій, зроблених за період, а також сум і термінів погашення заборгованості. У власника картки є 2 альтернативних варіанти розрахунків із банком:
- сплатити борг без виплати відсотків протягом пільгового терміну (30-55 днів) із дати платежу, яка вказується у виписці;
- продовжити кредит за межі пільгового терміну з нарахуванням 2 - 3% на місяць на суму непогашеного середньоденного залишку боргу.

В національній системі масових електронних платежів (НСМЕП) поширені розрахунки з допомогою електронного гаманця та чека.

Платіжні картки забезпечують роботу одного або двох одночасно платіжних інструментів: електронного гаманця, що призначений для роботи з невеликими сумами та електронного чека для платежів з середніми і великими сумами.

Електронний гаманець може бути анонімним, коли банк-емітент не відкриває окремого рахунку клієнту, а завантаження картки здійснюється в межах внесеної готівки і зберігається тільки в пам’яті чіпа.

Персоніфікований електронний гаманець передбачає відкриття окремого карткового рахунку клієнту банком-емітентом і проведення завантаження як з рахунку так і шляхом внесення готівки. Електронний гаманець використовується для оплати товару, наданих

послуг та отримання готівки в розмірі, що не перевищує суми, яка була раніше завантажена. Схема розрахунків з використанням смарт-картки типу електронний гаманець на рисунку 8.5.

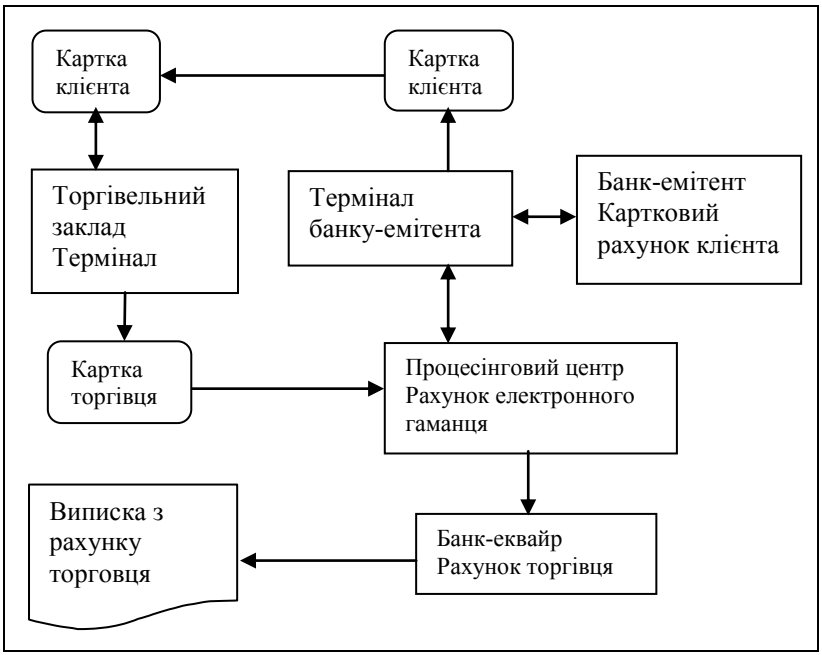

Рисунок 8.5. - Схема розрахунків з допомогою електронного гаманця

Електронний чек забезпечує обслуговування фізичних та юридичних осіб з обов'язковим відкриттям поточних рахунків банком-емітентом та окремого на кожну картку чекового рахунку. Платіжні операції здійсюються у всіх платіжних терміналах та банкоматах системи в off-line режимі. Електронний чек відкриває доступ до поточного рахунку з якого можна робити платежі чи отримувати готівку.

Засобами НСМЕП можна здійснювати операції в режимах непрямого (off-line) доступу та в режимі прямого доступу (on-line). **У випадку off-line режиму в системі виконуються наступні операції:**

- оплата товарів або наданих послуг;
- видача готівки;
- переказ коштів на вказаний рахунок у відповідному банку;

- блокування платіжної картки;
- отримання інформації про суму залишку на картці;
- отримання інформації про 10 останніх платіжних операцій та 4 останні операції поповнення, тобто завантаження картки.

В on-line режимі виконуються операції:

- запит суми коштів на поточному рахунку;
- завантаження картки з поточного рахунку;
- завантаження картки готівкою;
- платіж з поточного рахунку.

8.4. Особливості розвитку систем електронної комерції

Бурхливий розвиток інформаційних технологій в наш час сприяв появі міжнародного інформаційного простору – мережі Інтернет. З розвитком Інтернет-технологій відповідно з'являються та розвиваються нові ринки, що складають відповідний сегмент світової економіки і знаходять своє місце на ринках України.

Суспільство дедалі переходить на якісно новий етап розвитку, де інформація відіграє першочергову роль. Очевидно в недалекому майбутньому через нерівномірність впровадження інформаційних систем і технологій з'явиться зовсім новий вид соціальної нерівності – інформаційна, а напрямок подальшого розвитку держав буде визначати інтелектуальний потенціал народу.

Цілком закономірно, що в таких умовах першочерговою є проблема забезпечення цілісності та захисту інформаційних систем, які використовуються для проведення електронних розрахунків. Можливо для відстеження за роботою таких систем знадобляться національні та міжнародні органи, що будуть виконувати регулюючу та моніторінгову функції на інформаційному просторі, без кордонів, подібно сучасному Інтернету. На роль таких органів можуть претендувати сучасні центральні банки однак за словами М.Кінга "спадкоємці Б.Гейтса витіснять наступників А.Грінспена". Саме тому щоб уникнути вимирання потрібно розвивати широту мислення, швидкість реакції та ставати в першу чергу не фінансовими геніями, а скромними "технарями".

Поява та розвиток нових ринків, що породжуються Інтернет технологіями, привертає увагу міжнародних організацій, провідних фінансистів і банкірів світу, керівників держав та бізнесменів в першу чергу як стратегічну складову економіки майбутнього. Особливо актуальні дослідження в галузі Інтернет-економіки для України в

умовах трансформації та інтеграції в світову економіку, зокрема в європейську. Щоб не стати "інформаційно бідною" державою та ще більше посилити розрив у розвитку та нерівномірності нагромадження капіталу, актуальним для України, є входження в міжнародну систему електронної торгівлі або електронної комерції (е-комерції).

Електронна комерція – це бізнес-процеси та ділові операції, які здійснюються між суб'єктами за допомогою інформаційних і телекомунікаційних технологій і забезпечують досягнення економічних та фінансових цілей суб'єктів, а також сприяють зниженню затрат. Середовищем для електронної комерції може бути не тільки мережа Інтернет, а й будь-яка комп'ютерна мережа. Суб'єктами електронної комерції можуть бути фізичні та юридичні особи, а також урядові організації. Електронна комерція відкриває нові ринки та нові гроші – електронні, з допомогою яких і здійснюються розрахунки.

Електронні гроші в широкому розумінні визначаються як збереження грошової вартості електронно-технічними засобами, яке може масово застосовуватися для здійснення платежів на користь не тільки емітента, а й інших фірм і яке вимагає обов'язкового використання банківських рахунків для проведення трансакцій та діє як предоплачений інструмент на пред'явника. Саме так в серпні 1998 року Європейський центральний банк визначив сутність електронних грошей у доповіді "Про електронні гроші". Тому для запровадження в банківську систему України електронних грошей, з метою забезпечення функціонування нових ринків Інтернет-комерції, необхідно підготувати відповідну правову, нормативну та методичну базу. Сьогодні логічно, що розробка документів, які будуть регламентувати діяльність всіх учасників електронного бізнесу, має ґрунтуватись на основі досвіду впровадження аналогічних систем Євросоюзом.

Визначимо деякі основні поняття та моделі електронної комерції. Перша модель електронної комерції спрямована на залучення клієнтів в основному з фізичних осіб і отримала назву **"компанія-споживач" (business-to-consumer) або B2C – електронна роздрібна торгівля між компаніями та кінцевими споживачами.** Основу електронної комерції типу B2C складають **онлайнові компанії**, що здійснюють свій механізм бізнесу повністю через мережу Інтернет. Найбільш розповсюдженими онлайновими компаніями є інтернет-магазини.

Інтернет-магазин (електронний магазин, онлайновий магазин) – це програмний комплекс, який дозволяє продавати товари

чи послуги через мережу Інтернет та автоматизувати управління бізнес-процесами. Електронні магазини об'єднують елементи прямого маркетингу та традиційної торгівлі. Основними відмінностями інтернет-магазину від традиційного є інтерактивність, велика кількість інформації та асортименту продукції і персоналізований підхід до кожного відвідувача. Найбільшим недоліком електронних магазинів є те, що товар не може бути оцінений візуально та на дотик. Однак цей недолік може компенсуватися великою кількістю інформації з бази даних, яку не завжди зможе надати продавець в традиційному магазині. Загалом онлайновий магазин виконує функції:

- персоналізацію споживачів або відвідувачів;
- надання повної інформації про надані товари та послуги;
- приймання та обробку замовлень;
- взаємодію з платіжною системою банку для проведення платежів та розрахунків за придбаний товар;
- збір та аналіз статистичної інформації.

Створення якісної системи Інтернет-торгівлі неможливе без вивчення споживачів. Саме тому, технічні можливості електронного магазину повинні надавати можливість для ідентифікації відвідувачів та отримання статистики.

Програмне забезпечення електронного магазину має надавати якнайбільше інформації для відвідувача з метою прийняття ним рішення щодо купівлі товару. Очевидно, що клієнту в одному відеокадрі постійно потрібно пропонувати наступну інформацію:

- асортимент товарів;
- ціни на товари;
- повну інформацію про товари та послуги;
- сервісну підтримку;
- вибір способів оплати;
- порядок та своєчасність постачання.

Таким чином, відвідувач електронного магазину повинен легко знайти відповідь на всі запитання, які стосуються товарів та послуг, їх характеристик, способів купівлі, оплати та доставки. Крім того, робота з відвідувачем сайту не повинна закінчуватись після прийняття ним рішення щодо купівлі чи відмови від неї. Тому, як правило відвідувачу Інтернет-магазину пропонується:

- зробити закладку на сайт для використання в майбутньому;
- здійснити підписку на розсилання інформації про нові надходження;
- залишити замовлення на товари, яких в даний момент немає;

- запропонувати прийняти участь у форумі щодо діяльності даного магазину;
- заповнити анкету для персоналізації.

Ефективним технологічним інструментом може бути механізм так званих "гарячих пропозицій", тобто розміщення та виділення з допомогою мультимедійних засобів інформації про товар та ціни для залучення відвідувачів до здійснення імпульсних покупок в електронному магазині. Імпульсна покупка – це не запланована покупка, здійснена в результаті прийняття рішення за короткий проміжок часу.

Відзначимо основні елементи, на основі яких будують взаємовідносини з покупцями служби електронного магазину. Це **каталог товарів**, вся необхідна інформація для здійснення покупки, віртуальна корзина та процедура реєстрації. **Віртуальна корзина** - це список товарів, які вибрав покупець в інтернет-магазині. Важливо, щоб покупець до моменту відправлення заявки міг ефективно управляти вмістом своєї віртуальної корзини та бачити всі суми покупок. Щодо реєстрації відвідувачів, то деякі електронні магазини пропонують реєструватися до початку роботи з віртуальною корзиною, а деякі після формування заказу. Відвідувачі, які зареєструвалися при вході в інтернет-магазин, мають можливість отримувати персоналізовану інформацію та послуги.

Інтернет-магазин повинен підтримувати різні методи замовлень як наприклад, через веб-сторінку, електронною поштою, факсом, телефоном тощо. Також, важливо автоматизувати процес замовлення та розрахунку. Після того, як відвідувач зробив замовлення в інтернет-магазині, йому необхідно відправити підтвердження електронною поштою на випадок уточнення інформації щодо адреси доставки, замовлених товарів, дати і часу очікування. Загалом інтернет-магазин має здійснювати функцію електронного контролю виконання замовлень та доставки. Також, інтернет-магазини повинні надавати своїм покупцям всі можливі, з фінансової точки зору, способи оплати. Звичайно, це залежить від вартості товарів та послуг, які продає інтернет-магазин і, відповідно, від його аудиторії.

Постачання товарів є важливим етапом завершення купівлі. Від того, наскільки оперативною буде доставка, залежать подальші замовлення покупця та його відгуки про роботу інтернет-магазину. Враження про інтернет-магазин доповнюються враженнями від постачання товарів. Адже, в момент доставки товару представники інтернет-магазину зустрічаються з покупцем особисто. Перед постачанням товарів служба електронного магазину підтверджує

отримання заказу по електронній пошті чи телефону та повідомляє про дату доставки. Якщо товар постачається безпосередньо через мережу (програми, інформація чи інша продукція в цифровому форматі), необхідно своєчасно повідомити покупця про надходження коштів на рахунок продавця, з метою надання доступу до товару якнайшвидше, без затримок.

Друга модель електронної комерції отримала назву "бізнес-бізнес" (business-to-business) або B2B. Очевидно, що в умовах поглиблення міжнародного поділу праці, активного розвитку спільної комерції, коли підприємства не тільки купують один у одного продукцію, а й спільно працюють над виробництвом нових товарів та послуг, електронна комерція типу B2B має перспективи подальшого розвитку на українському ринку.

Банківський електронний бізнес все більше пропонує послуги з допомогою систем Інтернет-банкінгу. В клієнтів з'явилась реальна можливість управляти своїми власними поточними рахунками в банках з допомогою своїх комп'ютерів, мобільних телефонів, що виключає необхідність постійно відвідувати банк для проведення операцій. Мобільні телефони глобального широкосмугового зв'язку з виходом в Інтернет, що відповідають стандарту UMTS (третє покоління), дозволяють проводити консультації та ухваляти угоди засобами відеотелефону.

Сьогодні в Україні вже створені і продовжують активно розвиватись корпоративні портали, в яких систематизується та класифікується інформація для споживачів і проводиться реєстрація та надання доступу користувачам. При створенні таких порталів запроваджена практика використання відкритих міжнародних та національних стандартів, зокрема в Україні розроблено технічні умови застосування цих технологій і створено Національний електронний каталог товарів. Прикладом ефективного розвитку електронної комерції типу B2B в Україні може бути корпоративна торгівля фірми "Квазар-мікро". Слід відмітити також мережу магазинів "Фуршет", що пропонує електронну комерцію типу B2C.

В авангарді сучасної української електронної комерції інтернет-магазини Azbooke, Bambook, Molotok.com.ua, Webshop. Kiev.ua. Через мережу UAnet сьогодні добре продаються товари, що не вимагають контакту з покупцем: книги, касети, картки мобільного зв'язку, комп'ютери та комплектуючі. Перспективними в Україні є ринки туристичних послуг, продаж та оренди житла, продаж автомобілів, коштовностей тощо.

Інтернет, у якості фінансового інструмента, надає банкам

прекрасні можливості заощадити на стандартних операціях, що пов'язані з платіжним оборотом. Вартість операції, що здійснюється засобами систем електронного бізнесу, скорочується на 80-90%, тобто банк не несе витрат щодо візуального контролю представлених документів, спілкування з клієнтом та введення наданих документів, а здійснює лише контроль виконання операції засобами електронних систем.

Висновки

1. На початку 1900-х, в США була започаткована, а на середину 1930-х років фактично склалась система безготівкових розрахунків за кредитними картками. Розрахунки за кредитними картками носили масовий характер, як наприклад досвід "Обіднього клубу" чи ряду великих Нью-Йоркських універмагів, нафтових компаній тощо. В результаті з'явилися локальні, національні та міжнародні платіжні системи.
2. В наш час на ринку платіжних карток пропонується велика кількість банківських продуктів, що надають клієнтам можливість швидко, в реальному часі, здійснювати безготівкові розрахунки за надані товари, послуги тощо. Учасниками даного процесу є банки-емітенти, банки-еквайри, розрахункові банки, процесінгові центри, суб'єкти підприємництва, що надають послуги та клієнти, які є споживачами послуг. Платіжна система забезпечує взаємозв'язок всіх учасників розрахункового процесу та надає можливість кожному діяти в межах визначених функцій на відповідному етапі взаєморозрахунків.
3. Можна створити велику кількість платіжних систем, що будуть функціонувати за різними схемами розрахунків, враховуючи можливості та специфіку діяльності банків-учасників. Однак поширення отримали деякі міжнародні платіжні системи, як наприклад VISA international, Master Card в зв'язку з ефективністю та дешевизною проектів. В Україні функціонують міжнародні платіжні системи та Національна система масових електронних платежів, що запроваджена в чотирьох регіонах країни.

Семінарське заняття №9. Сучасний стан та проблеми впровадження платіжних карток як інструмента безготівкових розрахунків

Перед семінарським заняттям студент має знати: сутність та види операцій з платіжними картками, історію становлення та розвитку платіжної картки як платіжного інструменту, організацію та механізм розрахунків платіжними картками.

Мета семінарського заняття: *поглиблення теоретичних знань та вивчення світового досвіду щодо здійснення розрахунків платіжними картками.*

Питання семінарського заняття

1. Світовий досвід розрахунків з використанням платіжних карток.
2. Сучасний стан та проблеми впровадження платіжної картки як інструменту безготівкових розрахунків в Україні.

Ключові поняття: *платіжна картка, платіжна система, кредитна картка, дебетова картка, корпоративна картка, індивідуальна картка, електронний гаманець, електронний чек, поцесінговий центр, розрахунковий банк, банк-емітент, банк-екваєр, білінг, банкомат, pos-термінал, міжнародні платіжні системи, національні платіжні системи, картка з магнітною смугою, картка з чіпом, стоп-лист.*

Проблемно-пошукові питання

1. Економіко-правові проблеми регулювання розрахунків банківськими платіжними картками.
2. Світовий досвід розрахунків за допомогою платіжних карток.
3. Економічна сутність та природа електронних грошей.
4. Тенденції розвитку електронного бізнесу в банківській системі України.
5. Проблеми регулювання емісії електронних грошей у світі та Україні.

Теми доповідей та рефератів

1. Проблеми та напрями вдосконалення діяльності банків на ринку платіжних карток.
2. Сучасний стан та тенденції використання платіжних карток в Україні.

3. Роль платіжних систем у здійсненні операцій за допомогою платіжних карток.

4. Аналіз діяльності міжнародних платіжних систем в Україні.

5. Підсумки діяльності Національної системи масових електронних платежів в Україні за звітний рік.

6. Роль та місце розрахунків у системі електронної комерції на ринку фінансових послуг України.

Список літератури

12. Банківські операції: Підручник / За редакцією В.І. Міщенка, Н.Г.Слов'янської. – К: Знання, 2006. – 727с.
13. Банківська справа / За ред. Р.І. Тиркала. – Тернопіль: Карт-бланш, 2001. – 316с.
14. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посіб. – 6-те видання перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2008. – 318с.- (Вища освіта XXI століття).
15. Єпіфанов А.О., Маслак Н.Г., Сало І.В. Операції комерційних банків: Навчальний посібник. – Суми: ВТД „Університетська книга", 2007. – 523 с.
16. Олійник А.В., Шацька В.М. Інформаційні системи і технології у фінансових установах: Навчальний посібник. – Львів:"Новий Світ – 2000", 2006. – 436с.
17. Снігурська Л.П. Банківські операції і послуги: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів – К: МАУП, 2006. – 456с.

Нормативна література

18. Закон України "Про банки і банківську діяльність" від 07.12.2000 № 2121-III // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. – 2001. - №1. – С.3-46 (зі змінами і доповненнями).
19. Закон України "Про Національний банк України" від 20.05.1999 № 679 – XIV. / http://www/rada.kiev.ua
20. Закон України "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні". / http://www/rada.kiev.ua
21. Інструкція "Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті", затверджена постановою Правління НБУ від 21.01.2004 № 22. / http://www/rada.kiev.ua

22. Положення „Про порядок емісії платіжних карток і здійснення операцій з їх застосуванням”, затверджене постановою Правління Національного банку України від 19.04.2005 № 137. / http://www/rada.kiev.ua
23. Інструкція “Про міжбанківський переказ грошей в Україні в національній валюті”, затверджена постановою Правління НБУ від 17.03.2004 № 110. / http://www/rada.kiev.ua

Контрольні питання до модуля 3

1. Що таке балансові (синтетичні) та аналітичні рахунки, їх призначення та структура?
2. Які рахунки відкриваються підприємствам в банківській системі України?
3. Які особливості та вимоги до відкриття поточних рахунків юридичним особам?
4. Які особливості та вимоги до відкриття рахунків фізичним особам в банках?
5. На яких умовах відкривається рахунок типу “Н”?
6. Які умови функціонування рахунку типу “П”?
7. У чому полягає сутність безготівкових розрахунків?
8. Який механізм здійснення розрахунків платіжним дорученням?
9. Як здійснюються розрахунки платіжною вимогою-дорученням?
10. Який механізм здійснення розрахунків розрахунковими чеками?
11. Що таке платіжна вимога та її призначення?
12. Який механізм здійснення розрахунків акредитивом?
13. Що таке міжбанківські розрахунки?
14. Які системи міжбанківських розрахунків ви знаєте?
15. Який механізм проведення міжбанківських розрахунків в СЕП НБУ?
16. Дайте характеристику принципів функціонування СЕП НБУ?
17. Що таке платіжна картка та платіжна система?
18. Які види платіжних карток ви знаєте?
19. У чому полягає сутність векселя як розрахункового документа?
20. Принципи безготівкових розрахунків та їх характеристика.

21. У чому полягає суть касових операцій та їх значення?
22. Якими правовими та інструктивними документами регламентується здійснення касових операцій в банківській системі України?
23. Які основні види касових операцій ви знаєте, охарактеризуйте їх?
24. Які основні положення щодо організації касової роботи визначають внутрішні банківські інструкції або положення про касові операції?
25. Яку організаційну структуру має операційна каса банку?
26. Які види касових операцій з національною валютою здійснюють банки?
27. Які види касових операцій з іноземною валютою здійснюють банки?
28. Які види касових операцій з цінностями та дорогоцінними металами здійснюють банки?
29. Які особливості приймання готівки в операційних касах банків?
30. В яких випадках видається готівка з касах банків?
31. Які вимоги мають забезпечувати банки при здійсненні касових операцій?
32. Якими документами оформляються касові операції?
33. У чому полягають особливості фінансового моніторингу при здійсненні касових операцій?
34. Як НБУ забезпечує готівкою комерційні банки?
35. Як здійснюються розрахунки платіжною карткою?
36. Сутність розрахунків з допомогою електронного гаманця.
37. Історія становлення та розвитку платіжних карток.
38. Сутність операцій електронної комерції.
39. Характеристика класифікаційних ознак платіжної картки.
40. Що таке платіжна система та процесінговий центр?
41. Які операції виконує процесінговий центр та розрахунковий банк?

Підсумкові тестові завдання до модуля 3

1. Які з елементів входять в структуру балансового рахунку?:

а) специфікація; б) клас;
в) контрольний розряд, ключ рахунку; г) розділ.

2. Які з елементів входять в структуру аналітичного рахунку?:

а) контрольний розряд, ключ рахунку;

б) номер рахунку;

в) номера балансового рахунку;

г) групи.

3. Яким категоріям суб'єктів відкриваються поточні рахунки в банках?:

а) організаціям державної власності;

б) підприємствам усіх форм власності;

в) комерційним банкам;

г) фізичним особам.

4. Датою відкриття банківського рахунку вважається?:

а) дата, що вказана в заяві клієнта на відкриття рахунку;

б) дата отримання повідомлення з ДПА про відкриття рахунку;

в) дата проведення першої операції;

г) дата укладання договору на розрахунково-касове обслуговування.

5. Які із зазначених документів подаються при відкритті рахунку для формування статутного фонду господарського товариства?:

а) довідка про реєстрацію в пенсійному фонді;

б) картка із зразком підпису;

в) копія статуту;

г) копія документа, що підтверджує взяття на податковий облік.

6. Які із зазначених документів подаються при відкритті поточного рахунку фізичній особі – підприємцю?:

а) довідка про реєстрацію в пенсійному фонді;

б) картка із зразком підпису;

в) копія статуту;

г) копія установчого договору.

7. Яким з категорій фізичних осіб можуть бути відкриті рахунки в банках?:

а) громадянам України;

б) іноземцям без громадянства, що законно перебувають в Україні більше року;

в) іноземцям без громадянства, що законно перебувають в Україні менше року;

г) громадянам України, що постійно проживають за межами України.

8. Які із зазначених документів подаються при відкритті поточного рахунку підприємства?:

а) рішення засновників;

б) заява на відкриття поточного рахунку;

в) копія установчого договору;

г) копія документа, що підтверджує взяття на податковий облік.

9. Яким категоріям суб'єктів відкривається рахунок типу "Н"?:

а) іноземним фірмам через які не здійснюється підприємницька діяльність;

б) представництвам іноземних банків в Україні;

в) іноземним дипломатичним представництвам в Україні;

г) іноземним фірмам через які здійснюється підприємницька діяльність.

10. Яким категоріям суб'єктів відкривається рахунок типу "П"?:

а) іноземним фірмам через які не здійснюється підприємницька діяльність;

б) представництвам іноземних банків в Україні;

в) іноземним дипломатичним представництвам в Україні;

г) іноземним фірмам через які здійснюється підприємницька діяльність.

11. Які з документів подаються клієнтом в банк у випадку закриття поточного рахунку?:

а) рішення засновників підприємства;

б) заява власника рахунку;

в) рішення суду про ліквідацію підприємства;

г) розпорядження ДПА про закриття рахунку.

12. Що з нижче перерахованого є основою безготівкових платежів?:

а) платежі здійснюються за дорученням клієнта;
б) платежі здійснюються за дорученням банку;
в) платежі здійснюються за дорученням покупця;
г) платежі здійснюються за дорученням постачальника.

13. Які з нижче наведених інструментів використовуються при здійсненні безготівкових розрахункових операцій?:

а) грошовий чек; б) акредитив;
в) касовий ордер; г) платіжне доручення.

14. За якою з систем міжбанківських розрахунків функціонує СЕП НБУ?:

а) нетто; б) брутто;
в) на валовій основі; г) на чистій основі.

15. За схемою розрахунків пластикові картки бувають?:

а) з мікропроцесором; б) електронним гаманцем;
в) корпоративними; г) кредитними.

16. Що з нижче перерахованого входить до складу готівки?:

а) векселя; б) банкноти;
в) монети; г) грошові чеки.

17. За рахунок приймання готівки банки забезпечують?:

а) збільшення обсягів активних операцій;
б) збільшення обсягів пасивних операцій;
в) збільшення обсягів витрат банку;
г) збільшення обсягів власних вільних резервів.

18. Клієнти банку через касові операції надають своїм готівковим коштам?:

а) кредитну форму; б) депозитну форму;
в) розрахункову форму; г) обігову форму.

19. За своєю суттю вечірня каса банку є?:

а) видатковою касою;
б) прибутковою касою;
в) прибутково-видатковою касою;

г) приписною касою.

20. Які з наступних структурних одиниць є обов'язковими в операційній касі банку?:

а) сховище цінностей; б) каса перерахунку;
в) прибуткова каса; г) вечірня каса.

21. Які з наступних касових операцій здійснюються в національній валюті?:

а) операції з грошовими чеками;
б) операції з векселями;
в) приймання та видача готівки;
г) купівля-продаж дорожніх чеків.

22. Які з наступних касових операцій здійснюються в іноземній валюті?:

а) приймання та видача готівки;
б) купівля-продаж дорожніх чеків;
в) видача монети в обмін на грошові білети;
г) обмін не придатних до обігу банкнот.

23. Якими з перерахованих документів оформляється здача готівкових коштів клієнта в банк?:

а) грошовим чеком;
б) прибутковим касовим ордером;
в) прибутковим позабалансовим ордером;
г) оголошенням на внесення готівки в банк.

24. Якими з перерахованих документів оформляється видача готівки юридичній особі з поточного рахунку?:

а) грошовим чеком; б) розрахунковим чеком;
в) дорожнім чеком; г) видатковим касовим ордером.

25. Якими з перерахованих документів оформляється видача готівки вкладнику?:

а) видатковим позабалансовим ордером;
б) видатковим ордером;
в) грошовим чеком;
г) заявою на видачу готівки;
д) розрахунковим чеком.

МОДУЛЬ 4. ОРГАНІЗАЦІЯ КРЕДИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ

Змістовий модуль 9. Теоретико-організаційні засади банківського кредитування

- економічна сутність, функції, форми та принципи кредитування;
- класифікаційні ознаки банківських кредитів;
- організація кредитної діяльності банку;
- регулювання кредитної діяльності комерційного банку;
- процес банківського кредитування;
- форми забезпечення повернення банківських позичок;
- кредитний ризик та способи його мінімізації.

У змістовному модулі з'ясовано теоретичні та організаційні засади банківського кредитування

Тема 9. Кредитні операції банків

План, логіка викладення матеріалу:

9.1. Економічна сутність, функції та принципи кредитування
9.2. Класифікація банківських кредитів
9.3. Організація кредитної діяльності банку
9.4. Регулювання кредитної діяльності комерційного банку
9.5. Процес банківського кредитування
9.6. Оцінка кредитоспроможності позичальника
9.7. Форми забезпечення повернення банківських позичок
9.8. Позичковий процент та розрахунок ціни кредиту
9.9. Формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями

Після вивчення теми студент повинен знати:

- економічну сутність, функції та принципи кредитування;
- класифікацію банківських кредитів;
- організацію кредитної діяльності в банківській системі;
- вимоги НБУ до здійснення кредитних операцій комерційними банками;
- етапи процесу банківського кредитування та їх характеристику;
- поняття кредитного ризику та методи його мінімізації.

9.1. Економічна сутність, функції та принципи кредитування

Винайдення кредиту, що відбулося на певному етапі розвитку суспільно-економічних відносин, вважають одним з найгеніальніших відкриттів людства поряд із винайденням грошей. *Причини його виникнення слід шукати насамперед не у сфері виробництва, а у* ***сфері обміну****, де продавці товарів протистоять один одному як власники, як юридично самостійні особи.*

Коли товарно-грошові відносини почали ставати більш-менш регулярними, взаємовідносини між товаровиробниками іноді набували особливого характеру: продавцеві потрібно продати товар, а в покупця не було грошей, щоб його купити. За таких умов акт купівлі-продажу товару не міг відбутися. *І тут випадково, як і багато інших винаходів людства, був відкритий кредит –* ***за наявності довіри*** *продавця до покупця товар був проданий з відстрочкою платежу, тобто у кредит.*

Кредит виник і розвивався на основі функції грошей як засобу обігу. Отже, кредит полегшував реалізацію товарів. Саме в цьому й полягає найбільш поширена причина необхідності кредиту. *З подальшим розвитком кредиту стала обумовлюватися необхідність не тільки потребами сфери обміну, а й інших сфер суспільного відтворення –* ***виробництва та споживання.***

Суспільство повинно мати у своєму розпорядженні такі економічні інструменти, з допомогою яких можна було б запобігати перебоям у сфері суспільного виробництва, загалом суспільного відтворення. Одним із найважливіших таких інструментів і став кредит. **Звідси існування товарного виробництва і пов'язаного з ним товарного обігу є найбільш загальною економічною причиною необхідності кредиту.**

Кредит (з латини creditum – позика, борг) є одною з найскладніших економічних категорій, характер об’єктивної необхідності якої обумовлений:

- становищем та розвитком товарно-грошових відносин;
- особливою її специфікою, що проявляється в поворотному русі вартості.

Тому кредит можна визначити як сукупність економічних відносин між кредитором та позичальником з приводу поворотного руху вартості. В кредитних відносинах приймає участь щонайменше двоє суб’єктів – кредитор і позичальник.

Кредитори – це учасники кредитних відносин, які мають у

своїй власності (чи розпорядженні) вільні кошти і передають їх у тимчасове користування іншим суб'єктам. Кредиторами можуть бути фізичні особи, юридичні особи (підприємства, організації, установи, урядові структури тощо), держава. Особливе місце серед кредиторів посідають банки. Вони спочатку мобілізують кошти в інших суб'єктів, у тому числі і на засадах запозичення, а потім самі надають їх у позички своїм клієнтам. Тому банки можна розглядати як колективних кредиторів.

Позичальники – це учасники кредитних відносин, які мають потребу в додаткових коштах і одержують їх у позичку від кредиторів. Характерною ознакою позичальника є те, що він не стає власником позичених коштів, а лише тимчасовим розпорядником. Тому його права стосовно використання цих коштів дещо обмежені – він не може вийти за межі тих умов і цілей, які передбачені його угодою з позичальником. З цього погляду позичальник перебуває в певній залежності від кредитора. Проте це не заперечує рівноправності сторін у кредитних відносинах.

Позичальниками можуть бути всі ті особи, що й кредиторами: фізичні особи, всі юридичні особи, держава. Особливу роль серед позичальників виконують банки – вони є не тільки колективними кредиторами, а й колективними позичальниками: позичають гроші одночасно у великої кількості кредиторів та у великих обсягах.

Кредитори і позичальники набувають цей статус добровільно, на договірних засадах. Це дає їм можливість найповніше задовольнити свої потреби і захистити свої інтереси, які у кожної зі сторін кредиту відмінні. Зробити це у випадку, коли один з економічних суб'єктів примушує іншого бути його кредитором, просто неможливо, оскільки сторони тут не брали на себе відповідних зобов'язань.

До економічних суб'єктів, які хочуть вступити в кредитні відносини, тобто стати кредиторами і позичальниками, ставляться певні вимоги. Вони повинні бути:

- юридично самостійними особами;
- здатними нести майнову відповідальність перед другою стороною, тобто мати дохід як гарантію виконання своїх зобов'язань;
- взаємно заінтересованими у співробітництві один з одним та готовими підписати відповідні угоди.

З сукупністю кредиторів прийнято ототожнювати кредитну систему. У вітчизняній науці прийнято розглядати **кредитну систему** в широкому й вузькому розумінні. Так, у **широкому розумінні під кредитною системою** вважають сукупність кредитних відносин, форм кредиту, методів кредитування і кредитних установ. У свою чергу, **у**

вузькому тлумаченні під кредитною системою розуміють сукупність кредитних або ж фінансово-кредитних установ, які акумулюють тимчасово вільні кошти, а потім перетворюють їх у кредит. Такий підхід дістав назву **інституційного**, оскільки характеризує інституційну форму організації кредитних відносин.

За механізмом впливу на процес суспільного відтворення кредит є також однією з найскладніших економічних категорій, тому в економічній теорії до цього часу ведеться дискусія навколо питання сутності та ролі кредиту. **Найбільш поширеними в економічній літературі є два підходи до визначення сутності кредиту:**

- *ототожнення кредиту з цінністю, яка передається одним економічним суб'єктом іншому в позичку*. При такому підході увага дослідника зміщується на саму позичку, її матеріальний зміст та правову форму, а її економічний зміст відступає на другий план (слід зазначити, що такий підхід носить більш прикладний характер, коли позичкову вартість називають кредитом);

- *ототожнення кредиту з певним видом економічних відносин, які формуються в суспільстві***.** Такий підхід дає можливість глибше дослідити економічні аспекти кредиту, економічні чинники його існування, основи та закономірності його руху. Тому цей підхід у сучасній літературі переважає.

Для конкретизації сутності кредиту потрібно розглянути окремі елементи кредитних відносин. Ними є об'єкти та суб'єкти кредиту. ***Об'єктом кредиту*** *є та вартість, яка передається в позичку одним суб'єктом іншому.*

Таким чином, в широкому розумінні, кредит – це суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах зворотності, платності та добровільності.

Позичена вартість як об'єкт кредиту є реальною, тобто має бути наявною і фактично переданою кредитором позичальнику. Така передача оформляється відповідною угодою з дотриманням вимог чинного законодавства і називається **позичкою**.

Надання позички породжує ***кредитні відносини*** *між партнерами, які стають їх суб'єктами – кредитором та позичальником рисунок 9.1***.** Тому поняття кредиту ширше за поняття позички, бо передбачає не тільки факт надання останньої, а й **відносини між сторонами**, що виникають у зв'язку з наступним погашенням позички, з урегулюванням взаємних претензій, пов'язаних з несвоєчасним поверненням позички позичальником чи порушенням

умов договору кредитором тощо. Тому **позичка є ключовою ланкою кредитних відносин.**

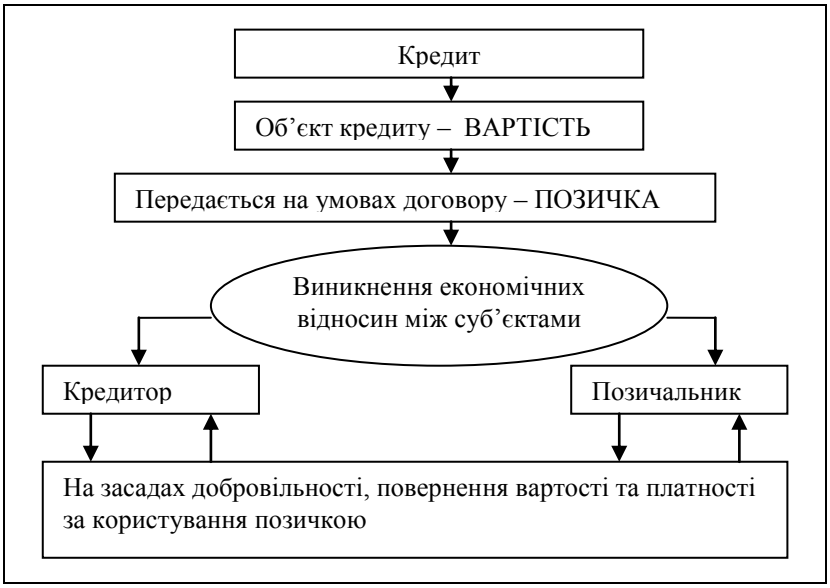

Рисунок 9.1. – Відносини між суб'єктами та об'єктом кредиту

Позичена вартість може бути в **грошовій формі, у формі товарів, виконаних робіт, наданих послуг.** Незалежно від форми позичена вартість є реальною цінністю і має бути збережена в процесі кредитних відносин, але не у своїй первісній формі, а за своїм обсягом. Наприклад, якщо в позичку передані товари, то це не значить, що позичальник повинен повернути кредитору ті самі чи такі самі товари, а лише їх повну вартість у формі, яка задовольняє позичальника, тобто у грошовій формі. Запорукою збереження позиченої вартості є її ефективне використання позичальником, яке забезпечить її відтворення через певний час. Це стосується як використання позиченої вартості на виробничі цілі, так і на особисте споживання.

Закономірності руху кредиту на мікроекономічному рівні: зворотність руху вартості, що передана в позичку; тимчасовість перебування позиченої вартості в обороті позичальника, яка визначається тривалістю одного кругообороту його капіталу; збереження позиченої вартості руху і повернення її кредитора в повному обсязі; залежність маси наданої позички від наявних обсягів

вільних коштів.

Закономірності руху кредиту на макроекономічному рівні: кількісні параметри розвитку кредиту повинні бути адекватними динаміці обсягів ВВП; оскільки кожна позичкова операція є двоякою- як вимога і як зобов'язання, як актив і пасив, загальні суми кредитних вкладень і позичених ресурсів у макромасштабах завжди балансуються; зворотність і платність кредиту робить його найбільш адекватним ринковим умовам інструментом фінансування зростання капіталу в реальному секторі економіки; платність кредиту і здатність приносити дохід обом його суб'єктам визначають таку закономірність міжгалузевого руху кредиту, як спрямування коштів з галузей і секторів економіки з низькою рентабельністю у високорентабельні галузі.

Рух позиченої вартості є відтворювальним рисунок 9.2.

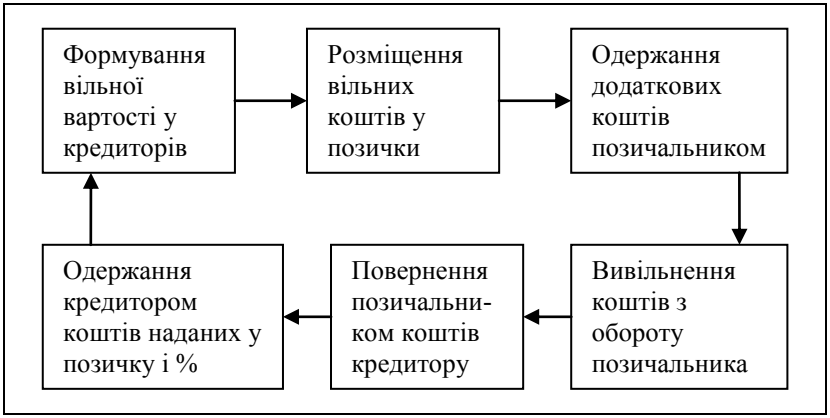

Рисунок 9.2. – Схема відтворювального руху позиченої вартості

На основі відтворювального руху позиченої вартості можна виділити стадії руху кредиту рисунок 9.3. Із стадій руху кредиту слідують принципи кредитування.

Принципи кредитування – це основні умови, що визначають можливість кредитування. Основними умовами надання банками кредитів суб'єктам господарювання є строковість, поверненість, платність, забезпеченість та цільове використання.

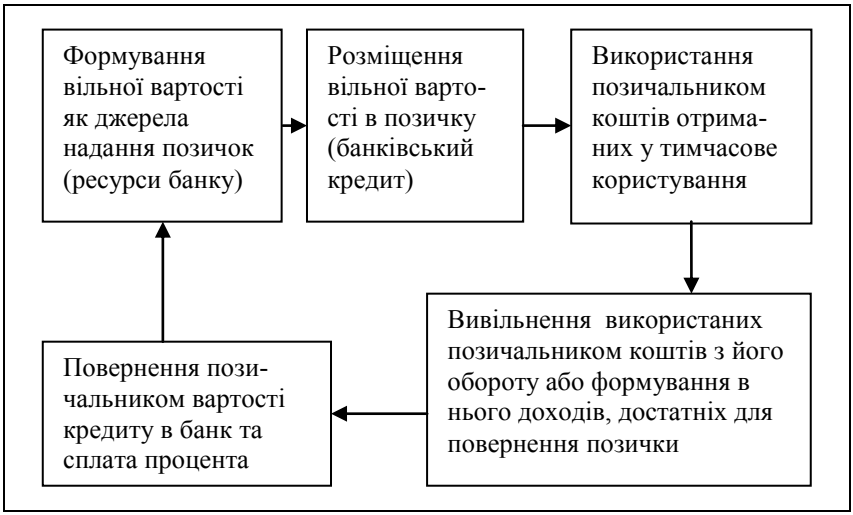

Рисунок 9.3 – Стадії руху банківського кредиту

Коротко охарактеризуємо сутність принципів кредитування:

- **строковість** – кредит повинен бути повернений у термін, що визначений кредитною угодою;

- **поверненість** – виникає із суті кредиту, цим кредит якраз і відрізняється від фінансових відносин;

- **платність** – сплата процентів, об'єктивний супутник кредиту, тому що кредитування – комерційна операція;

- **забезпеченість** – мета цього принципу: захистити інтереси банку, зменшити ризик операції;

- **цільове використання** – вкладання коштів у сферу обігу, виробництво, тобто на конкретні заходи, а не за нагальною потребою у коштах.

Тому банківський кредит – це позичковий капітал банку у грошовій формі, що передається у тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, строковості, платності та цільового використання.

Кредит проявляється в двох формах: товарній і грошовій. Ці форми кредиту є рівноправними і рівнозначними, по суті, двома проявами єдиної **форми кредиту – вартісної**. У ***товарній формі*** кредит надається у разі продажу товарів з відстрочкою платежу (комерційний кредит), при оренді майна (у тому числі лізинг),

надання речей чи приладів у прокат, погашення міждержавних боргів поставками товарів тощо. Як правило, у ***грошовій формі*** надають свої позички банки, міжнародні фінансово-кредитні установи, уряди тощо.

Сутність кредиту, як і його форма, постійно розвивається й ускладнюється. В основі цього процесу лежить розвиток і вдосконалення економічних відносин у суспільстві, що визначають зміни в характері формування вільних коштів, ускладнення і розширення потреб економічних суб'єктів у додаткових коштах, удосконалення організаційних та правових відносин між суб'єктами кредиту тощо. У міру розвитку кредитних відносин та підвищення їх ролі в житті суспільства кредит все більше привертає до себе увагу науковців.

Сьогодні економічна наука визнає **дві провідні теорії кредиту: натуралістичну та капіталотворчу** рисунок 9.4**.**

Рисунок 9.4. – Порівняльна характеристика основних теорій кредиту

Натуралістична теорія кредиту в загальних рисах зводиться

до таких положень:

- об'єктом кредиту є тимчасово вільний капітал у натурально-речовій формі;
- кредит – це форма руху матеріальних благ, а тому роль кредиту полягає в перерозподілі цих благ у суспільстві;
- позичковий капітал є реальним капіталом, тобто капіталом у речовій формі;
- банки є лише посередниками в кредиті, спочатку акумулюючи вільні кошти, а потім розміщуючи їх у позичку;
- пасивні операції банків є первинними порівняно з активними.

Сутність капіталотворчої теорії кредиту визначається наступними положеннями:

- кредит, як і гроші, є безпосередньо капіталом, багатством, а тому розширення кредиту означає нагромадження капіталу;
- банки – це не лише посередники в кредиті, а "фабрики кредиту", творці капіталу;
- активні операції банків є первинними щодо пасивних.

Слід зазначити, що усі сучасні теорії грошово-кредитного регулювання, передусім кейнсіанського напряму, базуються на основних постулатах капіталотворчої теорії кредиту.

Важливим для розуміння сутності кредиту та кредитних відносин є з'ясування **функцій кредиту**. Будучи проявом впливу кредиту на навколишнє економічне середовище, функції характеризують суспільне призначення кредиту, ту "роботу", яку він виконує в суспільстві, тобто його **роль**. Як і сама сутність кредиту, його функції є явищем об'єктивним та динамічним. Кожна з них формується і розвивається в міру розвитку самої сутності кредиту та економічного середовища, в якому він функціонує. Слід зазначити, що серед дослідників є багато суперечок, щодо функцій кредиту: якщо одні виділяють дві –три функції, то інші називають більше шести рисунок 9.5.

Серед дослідників кредиту найменше розходжень спостерігається щодо **перерозподільної функції**. Її загальне визнання, очевидно, ґрунтується на самій сутності кредиту як форми зворотного руху вартості та на чітко вираженій "роботі", яку виконує кредит в економічній системі – переміщення ресурсів між її окремими суб'єктами, секторами тощо на засадах повернення.

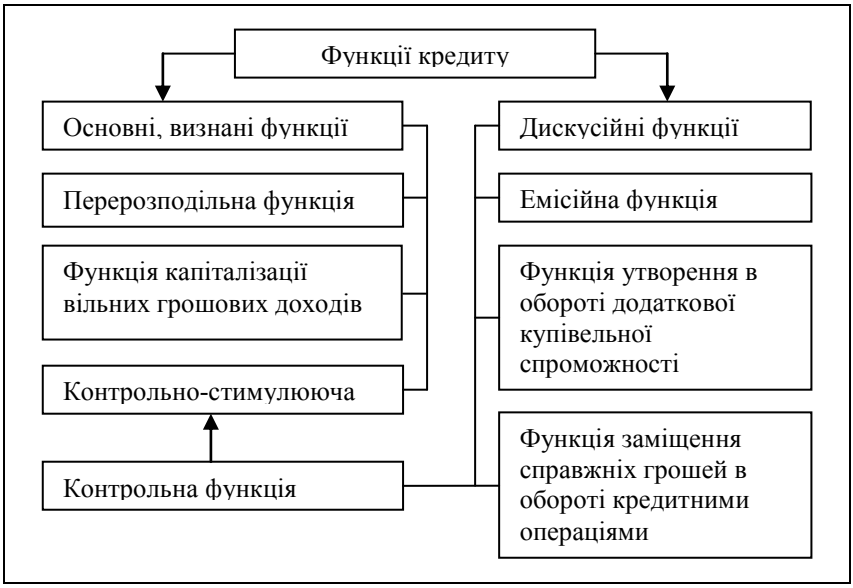

Рисунок 9.5. – Розходження науковців у поглядах щодо функцій кредиту

Перерозподільна функція полягає в тому, що матеріальні та грошові ресурси, які були вже розподілені і передані у власність економічним суб'єктам, через кредит перерозподіляються і спрямовуються у тимчасове користування іншим суб'єктам, *не змінюючи їх первинного права власності*. Такий перерозподіл не є суто механічним явищем, а має велике економічне значення, а саме:

- кошти, вивільнені в одних ланках процесу відтворення, спрямовуються в інші ланки, що **прискорює оборот капіталу, сприяє розширенню виробництва;**

- вільні кошти через кредит спрямовують у ті ланки суспільного виробництва, на продукцію яких передбачається зростання попиту, а отже – **одержання вищих прибутків**. Це створює можливості для запровадження новішої техніки прогресивного коригування всієї структури виробництва, підвищення його ефективності.

Відносно функції кредиту, пов'язаної із **забезпеченням потреб обороту в платіжних засобах**, то вона не набула однозначного тлумачення в літературі. Одні автори називають її просто *емісійною функцією* (Б.С. Івасів), інші - *функцією утворення в обороті*

додаткової купівельної спроможності (А.С. Гальчинський), треті - *функцією заміщення справжніх грошей в обороті кредитними операціями* (О.І. Лаврушин).

Такий різнобій взагалі породжує сумнів у тому, чи виконує кредит подібну функцію. Адже **функцію емісії грошей насправді виконує банківська система**. А той факт, що банківська система здійснює і кредитну діяльність, не дає жодних підстав поширювати її емісійну функцію на кредит як економічну категорію. Те ж саме стосується і сформульованої А.С. Гальчинським функції "утворення додаткової до наявної в економіці купівельної спроможності". Адже це та ж сама емісійна функція, тільки сформульована іншими словами. Істотно відрізняється позиція О. І. Лаврушина щодо цього питання. Цю функцію кредиту він зводить до заміщення справжніх грошей кредитними операціями. У такому формулюванні ця функція теж не сприймається. Адже справжні (золоті) гроші були остаточно замінені неповноцінними грошима давно (1970-ті роки), у разовому порядку і вольовими рішеннями держав та міждержавними угодами, а не кредитом. Це була скоріше державна функція, а не кредитна. То чи залишилося "поле" для такої функції кредиту зараз, коли золота давно немає в обороті? Нині підтримку обороту неповноцінних грошей теж забезпечують держави, а не кредит, і використовують при цьому не тільки кредитні операції, а й казначейські зобов'язання (паперові гроші). Тому ця функція кредиту потребує більш глибокого вивчення, а її формулювання - істотного уточнення.

Функція кредиту, що реалізується в грошовій сфері, полягає в тому, що кредит забезпечує найкращі передумови для ефективного регулювання обороту грошей в інтересах повного задоволення потреб економіки в платіжних засобах і підтримання достатньої для економічного розвитку стабільності грошей. Кредитний механізм дає можливість гнучко розширити масу платіжних засобів в обороті, коли потреба в них зростає: через збільшення маси комерційних векселів та маси банківських депозитів завдяки прискоренню грошово-кредитного мультиплікатора, розширенню рефінансування комерційних банків центральним банком. При скороченні потреб обороту всі ці складові маси платіжних засобів можна також зменшити. Але забезпечує це не кредит сам по собі, а державні органи монетарного управління. А чи захочуть вони це зробити, скориставшись можливостями кредитного механізму, залежить не від кредиту, а від цілей монетарної політики.

Окремі дослідники визнають також **контрольну функцію кредиту,** вбачаючи сутність її в тому, "що в процесі кредитування забезпечується контроль за дотриманням умов та принципів кредиту з

боку суб'єктів кредитної угоди". Проте наявність такої функції кредиту багато хто заперечує, посилаючись на те, що контроль властивий не тільки кредитним відносинам, а й багатьом іншим – фінансовим, страховим, торговельним тощо, тобто він не є суто родовою ознакою кредиту.

Щодо цього прибічники контрольної функції кредиту справедливо вказують на специфічність контрольної складової кожного економічного інструменту. Так, контрольна складова кредиту відзначається **високим стимулюючим ефектом і обмеженістю адміністративно-вольового впливу** на контрагента, тоді як у контрольній складовій інших економічних інструментів (фінансів, податків, страхування тощо) переважає адміністративно-вольовий, а не економічний вплив.

Більше того, сам кредитний контроль не зводиться до перевірки дотримання контрагентами умов угоди, як це загальноприйнято, а включає ґрунтовний економічний аналіз та оцінку стану контрагентів, передусім кредитоспроможності позичальника, прогнозування можливого ризику напередодні укладання угоди. На цьому ґрунті визначаються відповідні умови кредитування, що включаються в угоду, які самі по собі стимулюють економну поведінку суб'єктів кредиту – як позичальників, так і кредиторів. **Тому є підстави розширити назву цієї функції – назвати її контрольно-стимулюючою**. Така назва повніше відповідатиме змісту цієї функції кредиту і краще відбиватиме її відмінність від контрольної функції інших інструментів.

Контрольно-стимулююча функція кредиту не обмежується відповідними заходами кредитора відносно позичальника. Контрольно-стимулюючий вплив відчуває на собі і кредитор. Можливість вивільнити з обороту кошти і вкласти їх у надійні дохідні позички стимулює кредитора до прискорення обороту свого капіталу, нарощування вільних ресурсів, більш економного їх витрачання, підвищення своєї кваліфікації щодо розміщення вільних ресурсів тощо.

При цьому слід мати на увазі, що стимулююча складова цієї функції переважає над суто контрольною. Адже в багатьох випадках суб'єкти кредиту не мають можливості здійснювати формальний контроль за своїми контрагентами. Наприклад, позичальник не може контролювати діяльність банку. А в державному кредиті навіть кредитор (населення, комерційні банки) позбавлені можливості контролювати свого боржника - державу. Але стимулюючий вплив кредиту постійно відчувають на собі всі його суб'єкти – як

позичальники, так і кредитори.

Заслуговує на увагу ще одна функція кредиту, сформульована А.С. Гальчинським, - **функція капіталізації вільних грошових доходів.** Вона полягає в трансформації завдяки кредиту грошових нагромаджень та заощаджень юридичних і фізичних осіб у вартість, що дає дохід, тобто в позичковий капітал. Така трансформація забезпечується через зворотний рух та платність кредиту.

Будь-яка маса вільної вартості, будучи переданою в позичку, не змінюючи власника, приносить йому дохід, тобто **набуває форми позичкового капіталу**. Цей напрям зв'язку кредиту з економічним оточенням має родові ознаки функції: поширюється на кредит у цілому, на всі його види; притаманний переважно лише кредиту; виражає сутнісні ознаки кредиту – зворотність і платність. Отже, є достатньо підстав для визнання і цієї функції кредиту.

9.2. Класифікація банківських кредитів

Залежно від суб'єктів кредитних відносин, їх організації та цільового призначення позичок кредит поділяється на ряд **видів:** ***банківський, державний, міжгосподарський (комерційний), споживчий, лізинговий, міжнародний*** *рисунок 9.6.*

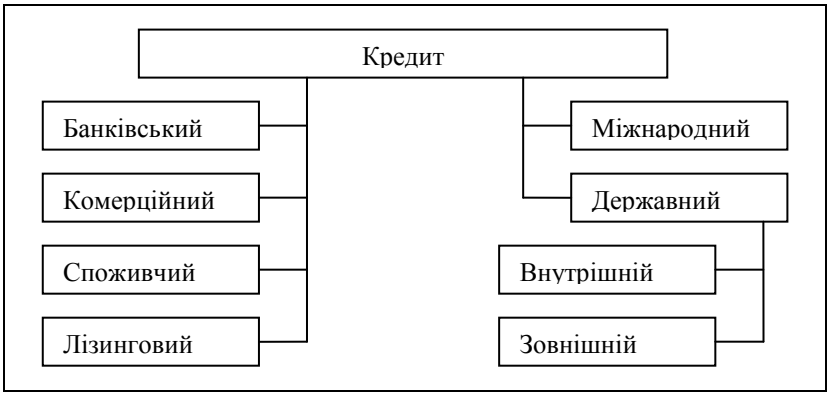

Рисунок 9.6. – Види кредитів

Провідним видом кредиту є **банківський**, тобто кредит, котрий надають і одержують банки. Саме вони акумулюють переважну частину кредитних ресурсів і надають їх у позички.

Державний кредит – це сукупність грошових відносин, котрі втикають між державою та фізичними й юридичними особами з приводу, по-перше, залучення тимчасово вільних коштів та використання їх на фінансування державних витрат, по-друге, надання фінансової допомоги підприємствам та організаціям на умовах строковості, платності та повернення. Слід також зазначити, що держава може надавати (брати) міжнародний кредит в інших держав та їх резидентів.

Таким чином, розрізняють внутрішній та зовнішній державний кредит. У тому випадку, коли держава виступає безпосередньо кредитором, йдеться про активний функціональний прояв суті державного кредиту. Коли держава позичає кошти, йдеться про пасивну форму прояву суті державного кредиту – про державні позики. Державна позика як форма державного кредиту є характерна тим, що тимчасово вільні кошти населення, підприємств, організацій залучають на фінансування суспільних потреб способом випуску облігацій та інших видів цінних державних паперів.

Міжнародний державний кредит становить сукупність економічних відносин, в яких держава виступає на світовому ринку як боржник або як кредитор. Ці відносини оформляють як державну зовнішню позику, так і внутрішні позики. Вони підлягають поверненню у певний термін, з виплатою відсотків за користування ними. Одержують зовнішні позики уряд, місцеві органи влади. Кредиторами виступають уряди, фінансово-кредитні установи, приватні особи, фінансові організації.

Державні зовнішні позики надають у грошовій або у товарній формі. Звичайно, вони бувають середньо терміновими або довготерміновими. Грошові позики випускають у валюті країни-кредитора чи країни-боржника, або у валюті третьої країни. Погашення позик за угодою сторін здійснюється товарними поставками або валютою. Головну увагу у використанні міжнародних кредитів країна-позичальник має приділяти питанням створення ефективної системи управління і регулювання зовнішньою заборгованістю.

Комерційний кредит – це товарна форма кредиту, що виражає відносини з приводу перерозподілу матеріальних фондів серед підприємств. Грошова форма кредиту передбачає наявність тимчасово вільних грошових ресурсів та їх перерозподіл на контрактній основі. У комерційному кредиті у кредитну угоду включаються тільки ресурси постачальника.

Комерційний кредит відображає кредитний договір між двома господарюючими суб'єктами – продавцем (кредитором) та покупцем (позичальником). Комерційний кредит надається постачальником покупцеві. Потреба у ньому виникає тоді, коли підприємство-товаровиробник прагне реалізувати вироблений товар, але у покупця немає грошей для його придбання. У таких випадках товар може бути добровільно переданий постачальником покупцеві в кредит. Ця передача може оформлятися векселем (борговим зобов'язанням). Під вексель постачальник (векселедержатель) отримує в банку кредит; при цьому міжгосподарський кредит трансформується у банківський. Комерційний кредит може мати місце не тільки між постачальником та покупцем. У деяких господарських ситуаціях одне підприємство може надати кредит іншому, коли воно має певний інтерес щодо діяльності свого партнера.

Споживчий кредит відображає відносини між кредитором та позичальником з приводу кредитування кінцевих потреб. Споживчий кредит – кредит, який надається тільки в національній грошовій одиниці фізичним особам на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і який повертається в розстрочку, якщо інше не передбачено умовами кредитного договору. В усіх країнах споживчий кредит виступає системою грошових відносин, пов'язаною з тимчасовим перерозподілом вільних коштів юридичних і фізичних осіб.

Споживчий кредит прискорює реалізацію товарів широкого вжитку і побутових послуг, збільшує платоспроможний попит населення, підвищує його життєвий рівень. **Суб'єктами** кредитування є фізичні особи. У ролі кредиторів виступають комерційні банки, ощадні каси й асоціації, ломбарди, кредитні спілки, підприємства й організації. Між банками і населенням може існувати посередник, наприклад торговельна організація. **Об'єкти** кредитування – це затрати, пов'язані із задоволенням потреб населення для купівлі товарів в особисту власність, а також затрати інвестиційного характеру на будівництво і підтримку нерухомості.

Лізинговий кредит – це відносини між самостійними юридичними особами з приводу надання в оренду засобів праці, а також фінансування, придбання рухомого та нерухомого майна на визначений строк. Лізинг представляє собою форму майнового кредиту. Об'єктом лізингу є будь-яке рухоме майно (автомобілі, устаткування, тощо) та нерухоме (будівлі, споруди) майно, що відносяться до основних фондів і є об'єктом купівлі-продажу. Умовою виникнення кредиту є існування власників товару, які протистоять

один одному як власники, юридично самостійні особи, що готові вступити в економічні відносини: продати товари, здати їх в оренду. Суб'єктами лізингу є лізингодавець, користувач, виробник. Лізингодавець (орендодавець) – це суб'єкт господарювання, який є власником об'єкта лізингу та надає його в оренду. В якості орендодавця може виступати спеціальна лізингова організація (фірма). Це можуть бути дочірні організації комерційних банків. Учасниками лізингової фірми можуть бути підприємства, банки, асоціації тощо.

Міжнародний кредит – це надання валютних та матеріальних ресурсів одними суб'єктами системи світового господарства іншим у тимчасове користування на умовах платності, зворотності та строковості. Кредиторами та позичальниками можуть бути суб'єкти системи світового господарства усіх рівнів: приватні фірми та банки, державні заклади, уряди, міжнародні та регіональні валютно-кредитні і фінансові організації. Розвиток міжнародного кредиту, започаткований виходом виробництва за національні межі, характеризується постійним зростанням його масштабів.

Банківський кредит *надається суб'єктам кредитування усіх форм власності у тимчасове користування на умовах, передбачених кредитним договором. Основними із них є: забезпеченість, повернення, строковість, платність та цільова направленість*.

Банківський кредит має місце тоді, коли однією зі сторін кредитної угоди є банк. У сучасних умовах банківський кредит – провідна форма кредиту, хоч у країнах із розвинутою ринковою економікою останнім часом він почав поступатись перед банківським кредитом, який надають кредитні установи небанківського типу. Його обєктом є грошовий капітал, який відокремдений від просмислового капіталу, а тому він надається тільки у грошовій формі. Угода позички тут відокремлена від акту купівлі-продажу. При цьому банк в його функції посередника в кредиті може бути як позичальником, так і кредитором.

Банківський кредит сприяє не тілльки безперебійному крогообігу і обороту капіталу, а і його нагромадженню. Тому з позицій відтворення суспільного капіталу він умовно поділяється на позичку капіталу і позичку грошей, що залежить від характеру використання кредиту позичальником і його впливу на обсяги функціонуючого капіталу.

Позичка капіталу – це позичка, в результаті якої збільшується дійсний капітал, а **позичка грошей** – це позичка, внаслідок якої лише забезпечується рух грошей як платіжного засобу, який не супроводжується розширенням виробництва.

Сфера використання банківського кредиту значно ширша від сфери застосування комерційного кредиту. Банківський кредит виходить за межі комерційного кредиту, бо з його допомогою може здійснюватись передача вартості не тільки між двома пов'язаними між собою діловими стосунками суб'єктів господарювання, а й між більшим числом таких суб'єктів.

За укрупненими об'єктами кредитування або цільовим спрямуванням банківський кредит поділяється на три групи: **кредит в основний капітал або інвестиційну діяльність** (на технічне переозброєння, реконструкцію тощо); **кредит в оборотний капітал або в поточну діяльність** (на придбання предметів праці, сировини, матеріалів, палива, тари тощо); **на споживчі потреби або споживчий кредит** (на індивідуальне і кооперативне житлове будівництво та придбання житла, будівництво дачних будівель тощо) рисунок 9.7.

До кредитів в поточну діяльність відносять:

- розрахунки за овердрафтом;
- врахування векселів;
- факторингові операції;
- кредити за внутрішніми торгівельними операціями;
- кредити за експортно-імпортними операціями;
- інші кредити в поточну діяльність.

Овердрафт – є специфічним різновидом кредиту, це сума, в межах якої банк кредитує власника поточного рахунку. При овердрафті банк у межах узгодженого ліміту проводить платежі на суму, що перевищує залишок коштів на його поточному рахунку. В результаті на рахунку позичальника виникає дебетове сальдо, яке й виражає суму його заборгованості перед банком. Із від'ємного залишку на рахунку банк стягує відсоток як за звичайний кредит.

Правом на отримання овердрафтного кредиту користуються надійні клієнти банку. Кредитна лінія – оформлена договором згода банку надавати позичальникові кредити протягом певного часу до певної заздалегідь визначеної величини – ліміту кредитування.

До кредитів в інвестиційну діяльність відносять:

- кредити на будівництво та освоєння землі;
- кредити на купівлю будівель, споруд, обладнання, землі;
- кредити на придбання цінних паперів;
- фінансовий лізинг;
- інші кредити в інвестиційну діяльність;

За термінами користування виділяють такі види кредитів:

- короткострокові - до 1 року;
- середньострокові - до 3 років;

- довгострокові - понад 3 років.

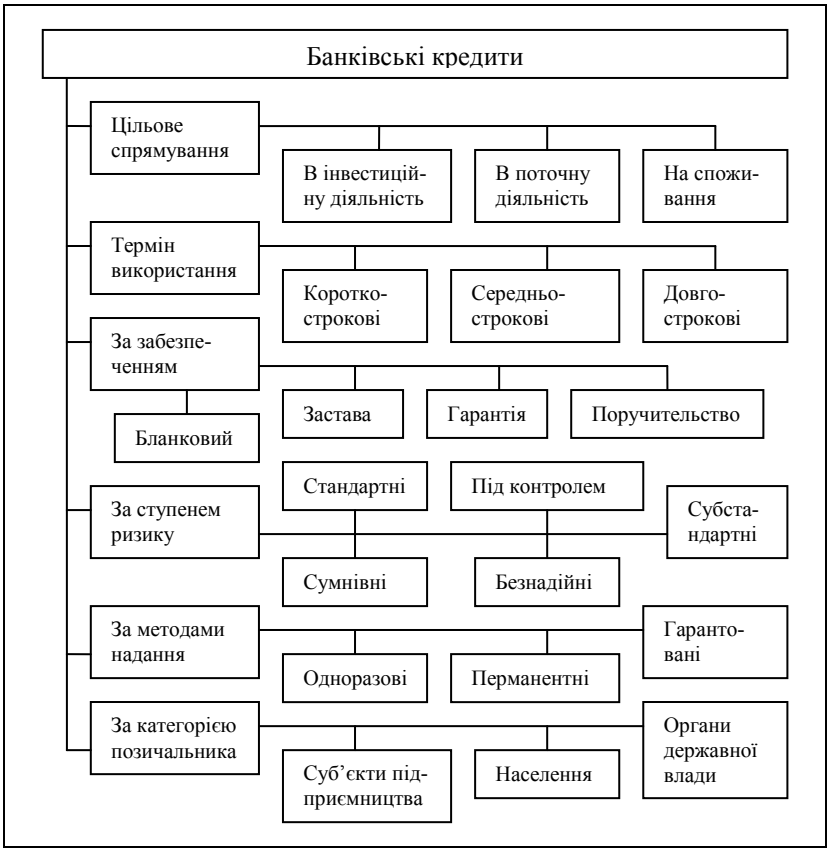

Рисунок 9.7. – Класифікація банківських кредитів

Строк кредиту, а також відсотки за його користування (якщо інше не передбачено умовами кредитного договору) розраховуються з моменту отримання (зарахування на рахунок позичальника або сплати платіжних документів з позичкового рахунку позичальника) до повного погашення кредиту та відсотків за його користування.

Короткострокові кредити можуть надаватись банками у разі тимчасових фінансових труднощів, що виникають у зв'язку із витратами виробництва та обігу, не забезпечених надходженнями коштів у відповідному періоді.

Середньострокові кредити можуть надаватись на оплату обладнання, поточні витрати, на фінансування капітальних вкладень.

Довгострокові кредити можуть надаватись для формування основних фондів. Об'єктами кредитування можуть бути капітальні витрати на реконструкцію, модернізацію та розширення вже діючих основних фондів, на нове будівництво, на приватизацію та інше.

За забезпеченням виділяють такі види банківського кредиту:

- забезпечені заставою (майном, майновими правами, цінними паперами);
- гарантовані (банками, фінансами чи майном третьої особи);
- з іншим забезпеченням (поручительство, свідоцтво страхової організації);
- незабезпечені (бланкові).

Банківський кредит під заставу цінних паперів називається ломбардним кредитом.

За ступенем ризику банківські позики поділяються на:

- стандартні кредити;
- кредити з підвищеним ризиком.

Відповідно до Положення НБУ “Про порядок формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за позиками комерційних банків” банківські позики поділяють на п’ять груп, з відповідним ступенем ризику і відрахувань у резервний фонд:

- стандартні – мінімальні ступінь ризику;
- під контролем – ступінь ризику допустимий;
- субстандартні – позики з підвищеним ризиком;
- сумнівні – кредит може бути не повернутий ;
- безнадійні – ступінь максимальний.

За методами надання виділяють такі види банківських кредитів:

- одноразові, тобто надаються у разовому порядку;
- перманентні – відповідно до відкритої кредитної лінії;
- гарантійні (із заздалегідь обумовленою датою надання, за потребою, із стягненням комісії за зобов'язання).

За методами погашення виділяють такі види банківських кредитів:

- водночас;
- у розстрочку;
- достроково (за вимогою кредитора, або за заявою позичальника);
- з регресією платежів;

- після закінчення обумовленого періоду (місяця, кварталу).

За строками погашення розрізняють такі види кредитів:

- строкові – кредити строк погашення яких ще не настав;
- до запитання – видаються банком на невизначений термін, але позичальник має його погасити за першою вимогою банку;
- відстрочені (пролонговані) – кредити погашення яких на прохання клієнта банк переніс на пізніший термін;
- прострочені – кредити які не погашенні клієнтом у передбачений кредитним договором термін.

За формою залучення (організації) банківський кредит поділяється на:

- двосторонній (комерційний банк – позичальник);
- синдикований (консорціумний);
- багатосторонній (паралельний).

За консорціумного кредиту для кредитування клієнта з метою зниження ризику чи неможливості надання кредиту одним банком (за недостатності кредитних ресурсів або необхідності дотримання економічних нормативів установлених центральним банком) створюється банківський консорціум.

При цьому один банк виступає в ролі банку-менеджера, який укладає з позичальником кредитну угоду і надає кредит, а також стягує заборгованість за позичкою і процентами і розподіляє їх між членами консорціуму. За виконання таких функцій банк-менеджер отримує від інших учасників консорціуму комісійну винагороду.

При паралельному кредиті кожен з банків на свою частку в загальній сумі кредиту, який надається одному позичальнику, укладає з останнім кредитний договір.

9.3. Організація кредитної діяльності банку

Незаперечним є твердження, що правильна організація процесу банківського кредитування, розробка ефективної та гнучкої системи управління кредитними операціями виступають основою фінансової стабільності й ринкової стійкості комерційних банків (враховуючи те визначальне місце, яке посідають кредитні операції в портфелі банківських активів).

У сучасних умовах з метою забезпечення організації ефективної кредитної діяльності комерційні банки розробляють власну внутрішню кредитну політику та впроваджують практичні механізми її реалізації.

Кредитна політика банку визначає завдання й пріоритети

кредитної діяльності банку, засоби і методи їх реалізації, а також принципи і порядок організації власне кредитного процесу. Кредитна політика створює основу організації процесу банківського кредитування відповідно до загальної ринкової стратегії діяльності банку та повинна чітко визначати цілі кредитування, відповідне документально-методичне забезпечення та правила їх реалізації.

Кредитна політика, розробляється з урахуванням стратегії і тактики банку в галузі управління активними операціями та визначає наступні напрямки кредитної діяльності рисунок 9.8:

- стандарти і критерії діяльності банківських працівників, що відповідають за видачу кредитів;
- основні дії менеджерів, що приймають стратегічні рішення щодо кредитування;
- принципи оцінки та контролю за якістю управління кредитною діяльністю у банку.

Рисунок 9.8. – Структура кредитної політики за напрямками діяльності

Відповідальність за розробку кредитної політики та механізмів її реалізації покладається на Кредитний комітет, який очолює, як правило, перший керівник комерційного банку.

Розробка внутрішньої кредитної політики потребує від керівництва банку чіткого формулювання цілей кредитування і визначення, наскільки вони збігаються із загальною політикою і стратегією банку.

У загальному вигляді кредитна політика має відображати такі ключові моменти рисунок 9.9:

- організація кредитної діяльності;
- управління кредитним портфелем;
- контроль над кредитним процесом;

- ліміти з окремих напрямків кредитування;
- механізм супроводження кредитних угод (кредитний моніторинг);
- формування резервів під можливі втрати за наданими кредитами.

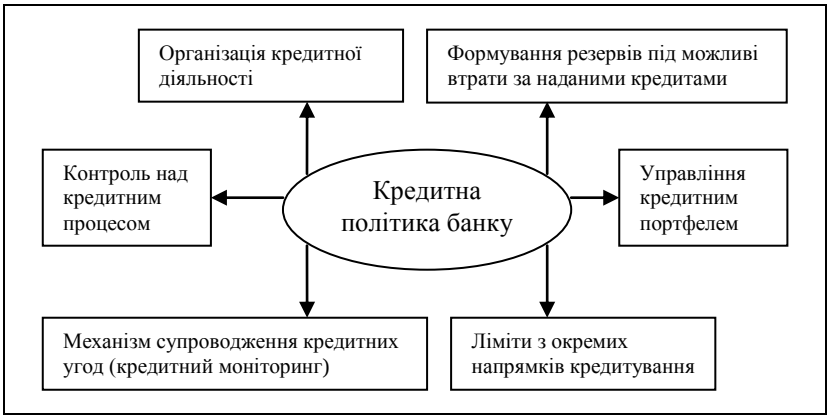

Рисунок 9.9. – Основні компоненти кредитної політики банку

Способи і методи реалізації кредитної політики формалізуються у відповідних внутрішньобанківських документах, основними серед яких є:

- стандарти кредитування;
- кредитні інструкції.

Стандарти кредитування містять зразки документів, з якими працюють кредитні менеджери та виконавці, перелік дій працівників банку, відповідальних за здійснення процесу банківського кредитування. **Основне завдання стандартів кредитування** – визначити практичні дії з реалізації кредитної політики рисунок 9.10.

У стандартах кредитування мають бути відображені такі основні моменти:

- порядок збирання та аналізу фінансової інформації;
- вимоги щодо забезпечення кредитів, гарантій та поручительств;
- правила організації кредитного процесу;
- порядок оцінки кредитоспроможності позичальника;
- вимоги щодо оформлення кредитної документації;

- зразки документів (кредитна угода, договір застави, поручительства тощо).

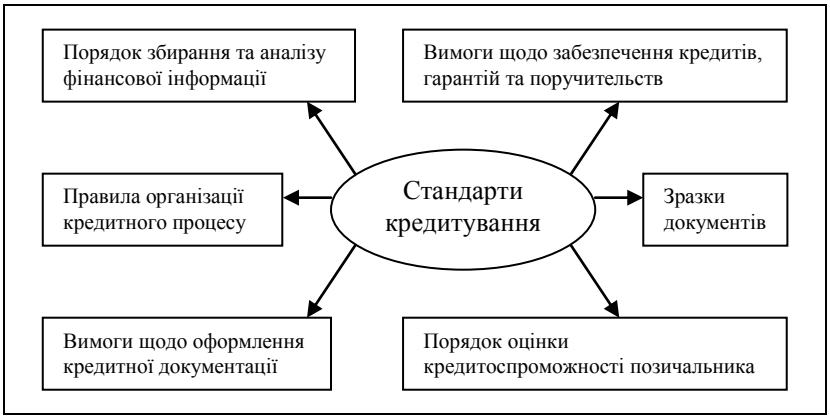

Рисунок 9.10 – Основні компоненти стандартів кредитування

Зміст і структура стандартів кредитування можуть відрізнятись у різних банків, але, як правило, в них містяться такі важливі моменти:

- опис системи кредитних повноважень працівників банку;
- перелік видів кредитів, видача яких відповідає кредитній політиці банку, а також перелік неприйнятних для банку видів кредитів;
- назви сфер господарювання та регіонів, де кредитна активність банку є пріоритетною;
- процедура стягнення простроченої кредитної заборгованості;
- порядок видачі позик працівникам банку тощо.

Другою складовою методичного забезпечення процесу реалізації кредитної політики виступають кредитні інструкції.

Кредитна інструкція – це опис послідовних дій з реалізації конкретної кредитної процедури. Інструкція, що відповідає окремій кредитній процедурі, виглядає як опис послідовності взаємопов'язаних кроків із визначенням відповідальних виконавців та їх повноважень. Наприклад, інструкції можуть визначати, які повинні бути етапи процедури оформлення кредитної документації, які необхідно зробити кроки з відстежуванням кредитної історії або яких заходів необхідно вжити для мінімізації частки проблемних кредитів у портфелі банку.

Отже, порядок кредитування, закріплений у банківських кредитних інструкціях, визначає конкретні етапи процесу банківського кредитування і забезпечує його здійснення відповідно до вимог кредитної політики банку.

Розробка кредитної політики повинна включати підготовку Меморандуму (керівництва) з кредитної політики, покликаного забезпечити реалізацію стратегічних цілей банківської діяльності у сфері кредитування. Підготовкою цього документа, як і здійсненням контролю за виконанням його вимог, повинен займатись Кредитний комітет банку.

Меморандум є конфіденційним документом, оскільки він містить стратегію та методи банківської кредитної політики, і навіть у межах банку доводиться до відома тільки тих працівників, що безпосередньо беруть участь у процесі банківського кредитування.

У цілому в Меморандумі з кредитної політики повинні бути відображені всі етапи кредитного процесу – від збирання інформації і вивчення кредитної історії позичальника до кредитного моніторингу та механізму формування резервів під можливі втрати за наданими кредитами.

Виступаючи головним інструментом реалізації кредитної політики, Меморандум служить основою для контролю та спостереження за організацією кредитного процесу, є інструктивним матеріалом для працівників підрозділів, що здійснюють кредитування, виступає інструментом контролю за виконанням вимог кредитних інструкцій для керівників кредитних підрозділів. Меморандум з кредитної політики встановлює вимоги, на основі яких здійснюються перевірки, позичальників співробітниками відділу кредитного аналізу банку, а також визначає механізм внесення коректив у поточну внутрішню кредитну політику банку.

Отже, в цілому кредитна політика комерційного банку окреслює коло ключових цілей і завдань банківської діяльності, визначає конкретні прийоми, способи і методи її реалізації з метою максимізації доходності кредитних операцій та досягнення прийнятного рівня ризиків банківської діяльності у сфері кредитування.

Але сама по собі кредитна політика, як би якісно вона не була розроблена, ще не гарантує забезпечення виконання встановлених параметрів діяльності банку та запланованого рівня ефективності кредитних операцій. Суттєве значення має організація роботи з підбору кадрів та управління ними, а також оптимальна функціональна побудова організаційної структури кредитного підрозділу комерційного банку.

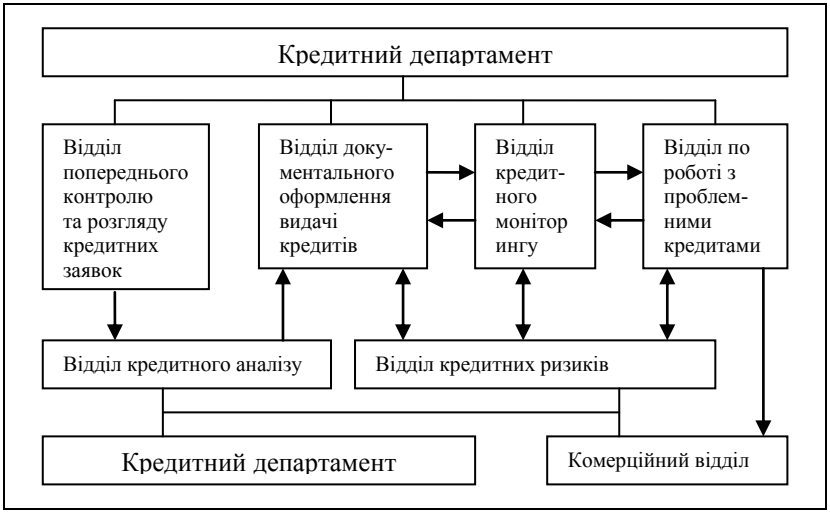

Рисунок 9.11 – Організаційна структура кредитного підрозділу комерційного банку

Спираючись на механізми реалізації кредитної політики, практичне виконання яких є основним завданням кредитного підрозділу банку, а також на структурування процесу надання банківських кредитів, організаційна структура кредитного департаменту банку може бути подана у вигляді схеми на рисунку 9.11.

9.4. Регулювання кредитної діяльності комерційного банку

Державне регулювання банківського кредитного ринку України здійснюється Національним банком України.

Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7). *Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента встановлюється з метою обмеження кредитного ризику, що виникає внаслідок невиконання окремими контрагентами своїх зобов'язань.*

Показник розміру кредитного ризику на одного контрагента визначається як співвідношення суми всіх вимог банку до цього контрагента (за мінусом фактично сформованих резервів) та всіх позабалансових зобов'язань, виданих банком

щодо цього контрагента, до капіталу банку:

$$Н7 = \frac{Зс}{РК} \cdot 100\%, \qquad (9.1)$$

де Зс – сукупна заборгованість за кредитами щодо одного контрагента;

РК – регулятивний капітал.

До вимог банку щодо контрагента включаються:

а*) щодо банків-контрагентів*:

- строкові депозити, які розміщені в інших банках;
- кредити, що надані іншим банкам;
- сумнівна, пролонгована та прострочена заборгованість за кредитами/депозитами, що надані іншим банкам, та заборгованість за простроченими та сумнівними до погашення нарахованими доходами за цими операціями;
- дебіторська заборгованість та сумнівна дебіторська заборгованість за операціями з банками;

б) щодо інших клієнтів (небанківських установ) і фізичних осіб:

- заборгованість за кредитами;
- сумнівна, пролонгована та прострочена заборгованість за кредитами та заборгованість за простроченими та сумнівними до погашення нарахованими доходами;
- дебіторська заборгованість та сумнівна дебіторська заборгованість, прострочені й сумнівні до погашення нараховані доходи;
- заборгованість (у тому числі прострочена й сумнівна) за факторинговими операціями, фінансовим лізингом, урахованими векселями, борговими цінними паперами місцевих органів виконавчої влади та небанківських установ у портфелі банку на продаж та на інвестиції, прострочені й сумнівні і до погашення нараховані доходи за ними;
- акції (крім вкладень у статутні фонди інших банків та фінансових установ, на суму яких зменшено регулятивний капітал).

До позабалансових зобов'язань, що видані банком, включаються:

- гарантії, поручительства, акредитиви та акцепти, що надані банком;

- сумнівні гарантії та поручительства;
- зобов'язання з кредитування, що надані банком.

Нормативне значення нормативу Н7 не має перевищувати 25 відсотків.

Норматив великих кредитних ризиків (Н8). *Норматив великих кредитних ризиків установлюється з метою обмеження концентрації кредитного ризику за окремим контрагентом або групою пов'язаних контрагентів.*

Кредитний ризик, що прийняв банк на одного контрагента або групу пов'язаних контрагентів вважається великим, якщо сума всіх вимог банку до цього контрагента або групи пов'язаних контрагентів і всіх позабалансових зобов'язань, наданих банком щодо цього контрагента або групи пов'язаних контрагентів, становить 10 відсотків і більше регулятивного капіталу банку.

Норматив великих кредитних ризиків визначається як співвідношення суми всіх зобов'язань одного контрагента або групи пов'язаних контрагентів перед банком (за мінусом фактично сформованих резервів) і всіх позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо цього контрагента або групи пов'язаних контрагентів, до регулятивного капіталу банку:

$$Н8 = \frac{Зв}{РК} \cdot 100\%, \qquad (9.2)$$

де Зв – сукупна заборгованість за великими кредитами.

Рішення про надання великого кредиту приймається згідно з відповідним висновком кредитного комітету (комісії) банку, затвердженим його правлінням (радою).

Нормативне значення нормативу Н8 не має перевищувати 8-кратний розмір регулятивного капіталу банку.

Норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9). Норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру, визначається як співвідношення суми всіх зобов'язань цього інсайдера перед банком (за мінусом фактично сформованих резервів) і всіх позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо цього інсайдера, та капіталу банку:

$$Н9 = \frac{Зін}{СК} \cdot 100\%, \qquad (9.3)$$

де Зін – сукупна заборгованість за кредитами щодо першого інсайдера; СК – статутний капітал банку.

Норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру, установлюється для обмеження ризику, який виникає під час здійснення операцій з інсайдерами, що може призвести до прямого та непрямого впливу на діяльність банку. Цей вплив зумовлює те, що банк проводить операції з інсайдерами на умовах, не вигідних для банку, що призводить до значних проблем, оскільки в таких випадках визначення платоспроможності контрагента не завжди здійснюється достатньо об'єктивно.

До зобов'язань одного інсайдера перед банком включаються:

- строкові депозити, що розміщені в інших банках;
- заборгованість за кредитами;
- сумнівна, пролонгована та прострочена заборгованість за кредитами чи депозитами, заборгованість за простроченими й сумнівними до погашення нарахованими доходами;
- дебіторська заборгованість та сумнівна дебіторська заборгованість, прострочені й сумнівні до погашення нараховані доходи;
- заборгованість (у тому числі прострочена й сумнівна) за факторинговими операціями, фінансовим лізингом, урахованими векселями, борговими цінними паперами, прострочені й сумнівні до погашення нараховані доходи за ними;
- акції (крім вкладень у статутні фонди інших банків та фінансових установ, на суму яких зменшено регулятивний капітал).

До позабалансових зобов'язань перед банком включаються:

- гарантії, поручительства, акредитиви та акцепти, що надані банком;
- сумнівні гарантії та поручительства;
- зобов'язання з кредитування, що надані банком.

У разі консорціумного кредитування до розрахунку нормативу головного банку консорціуму включається лише та частина кредиту, що надана безпосередньо цим банком. **Нормативне значення нормативу Н9 не має перевищувати 5 відсотків**.

Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10). *Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та*

поручительств, наданих інсайдерам, установлюється для обмеження сукупної суми всіх ризиків щодо інсайдерів. Набірний обсяг сукупної суми всіх ризиків щодо інсайдерів призводить до концентрації ризиків і загрожує збереженню регулятивного капіталу банку:

$$Н10 = \frac{СЗін}{СК} \cdot 100\%, \qquad (9.4)$$

де СЗін – сукупна заборгованість щодо всіх інсайдерів.

Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам, визначається як співвідношення сукупної заборгованості зобов'язань усіх інсайдерів перед банком (за мінусом фактично сформованих резервів) і 100 відсотків суми позабалансових зобов'язань, виданих банком

Нормативне значення нормативу Н10 не має перевищувати 30 відсотків.

9.5. Процес банківського кредитування

Кредитний процес – це рух банківського кредиту як послідовний перебіг його організаційних стадій. У ході кредитного процесу відбувається послідовна зміна стадій механізму банківського кредиту. Комерційні банки можуть надавати кредити всім суб'єктам господарської діяльності незалежно від їхньої галузевої приналежності, статусу, форм власності за наявності у них реальних можливостей та правових форм забезпечення своєчасного повернення кредиту та сплати відсотків за користування кредитом.

В економічній літературі немає єдиної думки науковців з приводу визначення кількості стадій та етапів кредитного процесу. Аналіз наукової літератури свідчить проте, що в основному ототожнюється поняття стадії та етапу, виділяється від трьох до семи етапів кредитного процесу. **Ми будемо виходити з того, що існують стадії кредитного процесу, які в свою чергу включають певні етапи кредитування**.

Стадія кредитного процесу визначає період, часовий інтервал здійснення заходів із організації кредитування, який логічно завершує одну функціональну групу мірпоприємств. Етапи конкретизують заходи, що здійснюються на кожній стадії. Виходячи з вище сказаного, в **кредитному процесі можна виділити три стадії**:

- попередню: одержання та аналіз кредитної заявки позичальника;
- підготовчу: підготовка та підписання кредитної угоди;
- контрольну: моніторинг кредитних операцій банку.

У теорії та практиці кредитування виокремлюють, як правило, **сім основних етапів кредитного процесу**:

- отримання та розгляд заявки клієнта на кредит;
- інтерв'ю (співбесіда) з потенційним позичальником;
- оцінка кредитоспроможності позичальника;
- підготовка кредитного договору;
- кредитна угода;
- надання банківського кредиту;
- моніторинг і контроль якості виданих кредитів.

Інформаційно-аналітичне забезпечення кредитного процесу у розрізі стадій та етапів показано на рисунку 9.12.

На попередній стадії кредитний працівник вивчає можливість надання кредиту. Кредитний працівник проводить переговори з потенціальним позичальником (для юридичних осіб - з керівниками або відповідальними працівниками) для отримання інформації щодо особливостей його господарської діяльності, ринків збуту продукції або послуг, оцінює рівень компетентності та порядності керівництва позичальника, його наміри щодо використання та повернення кредиту.

Під час переговорів кредитний працівник повинен визначити ціль кредитування, узгодити з позичальником вид кредиту та умови його надання (суму, плату, термін, забезпечення), окреслити можливі шляхи повернення кредиту та виконання всіх інших умов кредитного договору.

Після переговорів для отримання більш повної картини про діяльність потенційного позичальника кредитний працівник разом з представником служби безпеки банку повинен його відвідати та перевірити відомості, отримані під час переговорів, впевнитися в наявності заставленого майна під час перевірки на місці із складанням відповідного акту, підписаного обома сторонами (якщо воно пропонується в забезпечення кредиту).

Якщо позичальник вже кредитувався у філії банку, кредитний працівник повинен ознайомитись з попередніми кредитними справами для вивчення кредитної історії, тобто своєчасності та повноти виконання позичальником його попередніх зобов'язань перед банком.

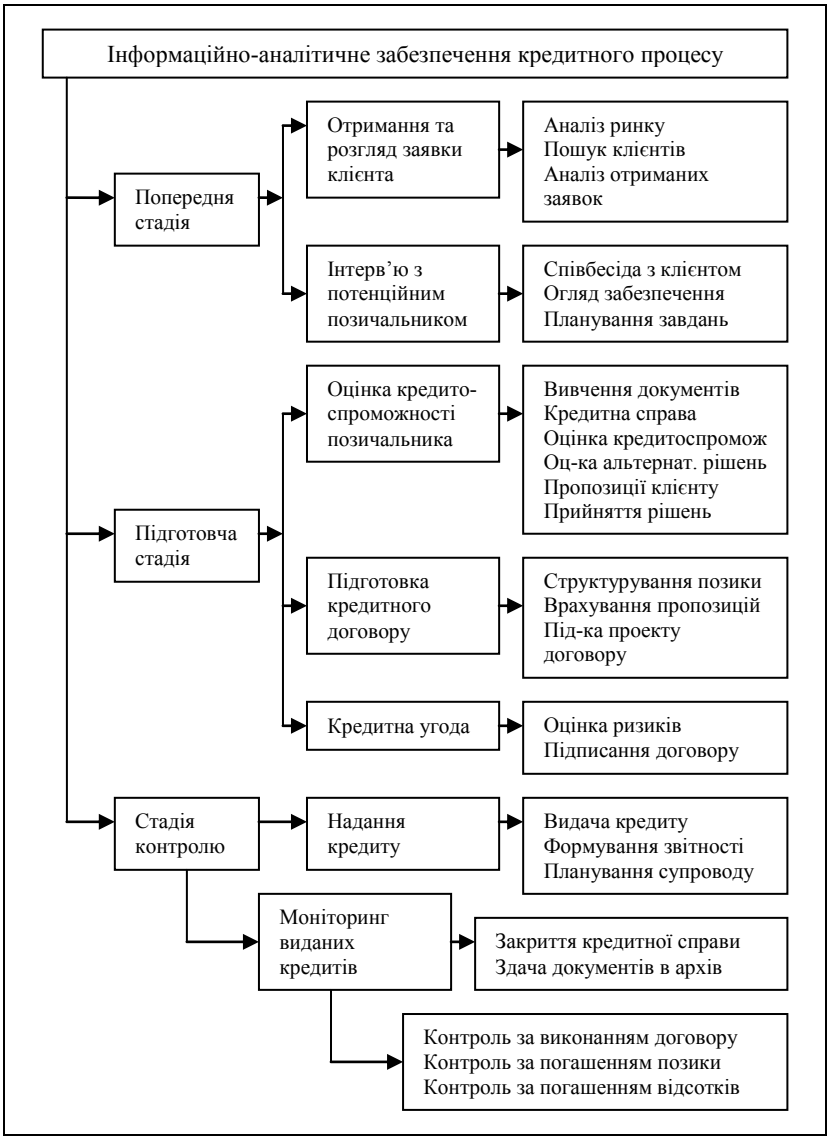

Рисунок 9.12. – Інформаційно-аналітичне забезпечення кредитного процесу

У разі доцільності продовження роботи з потенційним

позичальником кредитний працівник консультує його щодо формування необхідного пакету документів для розгляду кредитного проекту та забезпечує перевірку наданих документів в разі отримання їх від позичальника. Попередня стадія складається з двох етапів.

1-й етап. Кредитні відносини між банком і клієнтом розпочинаються з отримання та розгляду кредитної заявки. У заяві на отримання кредиту зазначається: дата звернення до банку, дата отримання заяви, назва банку, назва позичальника та його поточний рахунок, сума позики, мета кредиту, строк кредиту, перелік документів, що додаються. В заяву включаються також зобов'язання клієнта виконати вимоги банку з питань кредитування.

Необхідною складовою заявки є пакет супровідних документів, ретельний аналіз яких здійснюється на наступних етапах процесу кредитування. **До пакета входять, як правило, такі документи:**

а) заявка на одержання кредиту;
- короткий зміст кредитованого проекту;
- обсяг запитуваного кредиту;
- вид та строк позики;
- пропоноване забезпечення;

б) анкета позичальника;

в) копії установчих документів:
- копії нотаріально завірених юридичних документів щодо створення підприємства і предмету його діяльності (свідоцтво про державну реєстрацію), щодо повноважень підприємства виступати гарантом, поручителем, отримувати кредити, виписку із установчих документів щодо повноважень керівника підприємства на підписання угод і на розпорядження майном підприємства;
- копія правоустановчих документів, що підтверджують право власності на майно, яке пропонується в заставу;
- витяги із статутних документів поручителів або гарантів, що підтверджують право відповідних осіб укладати договори забезпечення в межах, які відповідають сумі поруки або гарантії, якщо в забезпечення кредиту пропонується порука або гарантія;

г) фінансова звітність, що включає баланс підприємства, звіт про фінансові результати та звіт про рух грошових коштів за останні 3 роки. Баланс показує структуру активів, зобов'язань і власного капіталу в динаміці. Звіт про фінансові результати повідомляє про

доходи та витрати в структурному та поелементному розрізі, а також містить показники прибутковості, цінних паперів власного боргу підприємства. Звіт про рух грошових коштів показує обсяги надходжень та видатків грошових ресурсів щодо окремих видів господарської діяльності;

д) комерційні документи:

- бізнес-план;
- техніко-економічний розрахунок окупності витрат, які кредитуються;
- план техніко-економічного обгрунтування (розрахунку) кредитної пропозиції;
- баланси поручителів або гарантів на останню звітну дату, інформацію щодо фінансового стану та боргів перед бюджетом, якщо в забезпечення кредиту пропонується застава або гарантія;
- дані про грошові потоки позичальника для доповнення аналізу фінансового стану клієнта та визначення джерел погашення кредиту;
- копії контрактів і договорів, які складають основу кредитного проекту: підтверджують цільове використання кредиту; свідчать про узгодження термінів надходження та розміру виручки від реалізації (послуг, продукції тощо) з термінами повернення та розміром кредиту і відсотків; висновок (акт) організації, що здійснила незалежну експертну оцінку щодо реальної вартості нерухомості та/або транспортних засобів, які передаються в заставу. Майно повинно бути оцінене незалежними експертами, які мають відповідні ліцензії (або використовуються дані БТІ і нотаріальних органів щодо вартості майна). В разі відсутності цього документу експертизу майна може здійснювати банк.

е) відомості про раніше отримані кредити та наявність (відсутність) заборгованості за ними;

є) документ про відсутність заборгованості перед бюджетом та державними цільовими фондами;

з) документація на предмет застави, гарантії або поручительства;

ж) належним чином оформлені договори на постачання та реалізацію відповідних товарів (послуг).

Для розгляду можливості надання довгострокових кредитів додатково до переліку документів, визначених вище,

кредитний працівник отримує від позичальника:

- проектно-кошторисну документацію, розглянуту і затверджену в установленому порядку;
- контракт на будівництво;
- документи на право землекористування;
- позитивне рішення екологічної експертизи;
- план технічного переозброєння виробництва;
- проект технічного переозброєння діючого підприємства;
- інші нормативні акти, які підтверджують додержання законодавства по будівництву і відповідних рішень центральних і місцевих органів влади.

Якщо за кредитом звернулось підприємство, майно якого знаходиться у загальнодержавній або комунальній власності та щодо якого прийнято рішення про приватизацію, необхідно враховувати наступне. З моменту прийняття такого рішення підприємство не має право отримувати кредит в сумі, що перевищує середньорічний розмір отриманих ним кредитів за останні три роки з урахуванням рівня інфляції, без письмового дозволу на це відповідного державного органу приватизації.

Для розгляду можливості надання кредиту в такому випадку до документів, вказаних попередньо необхідно додати:

- від позичальника, майно якого знаходиться у загальнодержавній власності, необхідно отримати лист від регіонального відділення Фонду державного майна (або безпосередньо Фонду державного майна) з дозволом на одержання кредиту;
- від позичальника, майно якого знаходиться у комунальній власності, необхідно отримати лист від органу місцевої виконавчої влади (або місцевого самоврядування) з дозволом на одержання кредиту.

Надання кредитів в іноземній валюті здійснюється з врахуванням діючих законодавчих та нормативних актів з питань валютного регулювання.

Головне завдання першого етапу кредитування – здійснення аналізу і попередній відбір заявок клієнтів на отримання кредиту. Це можливо тільки за умови ефективної обробки отриманої інформації. На даному етапі оцінюються сильні й слабкі сторони майбутнього позичальника, а також банк приділяє увагу достовірності документів та інформації, на основі яких вирішується питання про надання кредиту.

Як правило на цьому етапі кредитного процесу економіст кредитного відділу банку розглядає заяву клієнта, особисто

знайомиться з ним, вивчає всю необхідну документацію з метою – сформувати об'єктивну характеристику про позичальника. Важливе значення для банку має репутація клієнта, його чесність і порядність. Кредит може бути наданий лише на основі достатнього інформації про клієнта і впевненості в його кредитоспроможності.

Постійні клієнти можуть бути звільнені від необхідності надання банкові певної частини документів. Економістам кредитного відділу слід навести довідки про позики, отримані клієнтом в інших банках. Йдеться про залишки коштів на позичкових рахунках клієнта, строки погашення позик, прострочену заборгованість, а також залишок коштів на поточному рахунку.

Новий для банку клієнт подає нотаріально завірені копії статуту та установчого договору або положення про господарський підрозділ разом із установчими документами. Економісти банку повинні впевнитися у тому, що клієнт зареєстрований як суб'єкт підприємницької діяльності в органах державної реєстрації.

Отже, в загальному випадку для отримання кредиту юридичні особи разом із заявкою подають пакет документів:

- свідоцтво про реєстрацію(копія);
- фінансова звітність за два останніх роки та останній звітний період (Баланс, форма №2, форма №3 (в разі існування)) (копії);
- бухгалтерська довідка про перелік основних засобів та їх залишкову вартість станом на останню звітну дату, розшифровка дебіторської та кредиторської заборгованості (розшифровка 10, 36, 63 рахунку на останню звітну дату);
- розшифровка наступних статей балансу на останню звітну дату: основні засоби, незавершене будівництво, запаси, дебіторська заборгованість (в т. ч. інша), кредиторська заборгованість (довгострокова, короткострокова, в т. ч. інша), короткострокові кредити банків, довгострокові кредити банків;
- ТЕО (крім продуктів «Long term mortgage credit line" та «Credit Line»);
- довідка з банку (ів) про стан заборгованості за кредитами (при наявності кредитів) та по оборотах на рахунках за останні 6 місяців (оригінал).
- анкета-заявка на кредит;
- звіт про незалежну експертну оцінку вартості забезпечення, що оформляється в іпотеку банку.

Фізичні особи-підприємці для отримання кредиту подають в банк пакет документів:

- громадянський паспорт фізичної особи (всі сторінки з інформацією) (копія);

- свідоцтво про державну реєстрацію підприємця та довідка про присвоєння ідентифікаційного номера фізичній особі (копія);

- документи, що підтверджують доходи Позичальника (договори купівлі – продажу, надання послуг та ін. документи), Звіти з ДПІ про прибутки підприємця - фізичної особи за 2 (два) останні роки, а також книга обліку доходів та витрат (копії);

- ТЕО (крім продуктів «Long term mortgage credit line" та «Credit Line»);

- довідка з банку(ів) про стан заборгованості по кредитам (при наявності кредитів в інших банках) та по оборотам по рахунках за останні 6 місяців (оригінал);

- анкета-заявка на кредит;

- звіт про незалежну експертну оцінку вартості забезпечення, що оформляється в іпотеку банку**.**

Фізичні особи для отримання кредиту подають в банк пакет документів:

- громадянські паспорти Позичальника та дружини / чоловіка Позичальника (всі сторінки з інформацією) (копії).

- довідки з податкової інспекції про присвоєння ідентифікаційного номера Позичальнику та дружині / чоловіку Позичальника (копії).

- документи, що підтверджують право власності на нерухомість або інше майно вказане Позичальником в Анкеті-Заяві (оригінал).

- довідка з місця роботи Позичальника та/або дружини/чоловіка Позичальника (згідно стандартів ДПА), засвідчена в бухгалтерії не раніше ніж за 2 тижні до дня її подання в Банк, що підтверджує посаду Позичальника та/або дружини/чоловіка Позичальника та нараховану заробітну плату за останні шість місяців.

- документи, що підтверджують інші доходи Позичальника /або дружини/чоловіка Позичальника (за наявності доходу не за основним місцем роботи), у т.ч. декларація про доходи на останню звітну дату.

- довідка з банку (ів) про стан заборгованості за кредитами (при наявності кредитів) (оригінал).

- анкета-заявка на кредит.

- звіт про незалежну експертну оцінку вартості забезпечення, що оформлюється в іпотеку банку.

Копії документів, які надаються в Банк повинні бути

посвідчені нотаріально чи підписом позичальника, а для юридичних осіб – уповноваженою особою і скріплені печаткою юридичної особи. Для фізичних осіб підпис, а для юридичних осіб – підпис уповноваженої особи і печатка, проставляються на кожній сторінці. У випадку, якщо документ викладений на одному аркуші з обох боків, посвідчується кожна сторона аркуша.

При надходженні до банку великої кількості заявок така інформація створює передумови для попереднього відбору найбільш привабливих пропозицій, а також дає можливість наповнювати інформаційний портфель кредитних заявок для подальшої роботи з ними. Працівник кредитного відділу відіграє роль продавця і експерта у процесі надання позики.

На підставі заповнених та наявних даних слід отримати інформацію про потенційного клієнта. У першу чергу перевірці підлягають засновники фірми, її керівники та головний бухгалтер. Особливу увагу необхідно звернути на ті підприємства та фірми, до яких вони мають або мали стосунок. Вельми бажано також перевірити інформацію щодо кредитів, отриманих фірмою раніше. Усі відомості, наявні у картці реєстрації позичальника, аналізуються та звіряються з базою даних. Дані, що не збігаються, уточнюються в ході інтерв'ю з позичальником. За необхідності можна довідатись про його фінансовий стан в обслуговуючому того банку.

2-й етап. Після ознайомлення з документами економіст кредитного відділу банку проводить особисту бесіду з майбутнім позичальником. Ця бесіда має велике значення для вирішення питання щодо позики: вона дозволяє не тільки з'ясувати окремі деталі кредитної заявки, але й скласти своєрідний психологічний портрет позичальника, оцінити професійну підготовленість керівництва фірми, ступінь реалістичності оцінок ним стану та перспектив розвитку підприємства.

У ході співбесіди кредитний працівник концентрує свою увагу на базових, ключових для банку питаннях, які можуть бути розподілені за наступними групами:

а) загальні відомості про позичальника:

- форма власності та організаційна побудова підприємства;
- термін активної діяльності підприємства;
- основна продукція;
- хто є власником;
- рівень досвіду та кваліфікації менеджерів;
- рівень доходності господарської діяльності;

- хто є основним постачальником та споживачем продукції підприємства.

б) питання щодо кредиту:

- яку суму фірма планує отримати у позику;
- на що і як буде витрачена ця сума;
- чи вірно складено прогноз фінансових потреб;
- чи враховано термін служби активів, що фінансуються за рахунок позики.

в) питання, пов'язані з погашенням кредиту:

- які вхідні грошові потоки отримує фірма в ході операційного циклу;
- які джерела надходження готівки фірма планує використати для погашення кредиту;
- чи є особи, готові надати гарантію або поручительство, та який їх фінансовий стан.

г) питання щодо забезпечення кредиту:

- яке забезпечення може бути передано у заставу;
- хто є власником забезпечення;
- де воно зберігається;
- чи знаходиться забезпечення під повним контролем позичальника;
- як була зроблена оцінка майна, що пропонується як забезпечення;
- які витрати на зберігання забезпечення.

д) питання щодо зв'язків клієнта з іншими банками:

- з якими банками співпрацює клієнт;
- чи отримував, він кредити від інших банків;
- чи є непогашені позики та який їх характер.

Після співбесіди кредитний працівник повинен прийняти дуже важливе рішення: продовжувати роботу з кредитною заявкою цього клієнта або вже на цьому етапі відмовити у видачі кредиту. Якщо пропозиції клієнта не відповідають в якихось аспектах принципам політики та стратегії банку в галузі кредитних операцій, то кредитна заявка має бути відхилена. При цьому необхідно пояснити заявнику, з яких причин кредит не може бути наданий. Якщо ж за результатами співбесіди кредитний працівник приймає рішення щодо продовження роботи з клієнтом, він заповнює відповідний кредитний формуляр та передає його разом із кредитною заявкою та пакетом супровідних документів до підрозділу кредитного аналізу для оцінки кредитоспроможності позичальника.

Під час переговорів з позичальником кредитний працівник

повинен отримати якомога чіткіше уявлення про ступінь поміркованості рішення щодо позички; проаналізувати, наскільки обґрунтована сума позики; з'ясувати рівень врахування можливих несприятливих зовнішніх факторів для того, аби забезпечити безумовне вчасне повернення позики.

У ході розмови інтерв'юерові не слід прагнути з'ясувати всі аспекти роботи фірми-позичальника. Він повинен зконцентрувати увагу на ключових, базових питаннях, що становлять найбільший інтерес для банку. Отже, в загальному запитання поділяються на п'ять груп:

- відомості про фірму;
- відомості щодо планованого кредиту;
- відомості, пов'язані з погашанням кредиту;
- відомості щодо забезпечення кредиту;
- відомості про зв'язки клієнта з іншими банками.

Враховуючи велику значимість цього етапу, в багатьох установах банків створюють спеціальні підрозділи, які називаються відділом чи сектором економічного аналізу. У таких установах банків існує спеціальний працівник у галузі аналізу.

Під час експертизи кредитної заявки використовують різні джерела інформації:

- матеріали, одержані безпосередньо від позичальника у складі кредитної заявки: звітність, клопотання на отримання кредиту, економічне обґрунтування проекту, що буде прокредитований, або бізнес-план;
- відомості про клієнта, що знаходяться в архіві банку (це стосується клієнтів, котрі вже обслуговувалися в даному банку) — це статистичні матеріали згруповані за певними статистичними ознаками, і бухгалтерська звітність (про заборгованість по кредитах, про погашення кредитів, про прострочені борги, про ранішні відносини з банком);
- інформація про клієнта, одержана за межами даного банку (інформація податкової служби, фінансового відділу окремого регіону і т. ін.).

Вивчаючи кредитну заявку, банк може також здійснювати на місці цільові перевірки, які стосуються майбутнього кредиту. Під час відвідувань клієнта з'ясовуються ті питання, які не обговорювалися на попередній бесіді з клієнтом, оцінюється рівень компетентності працівників, що очолюють служби клієнта, які причетні до реалізації заходу, що кредитується, вивчається стан майна позичальника.

Після розмови з позичальником кредитний працівник у

письмовому вигляді підсумовує отримані відомості і приймає рішення: продовжувати роботу з клієнтом чи відмовити йому. Якщо пропозиція клієнта розходиться в якихось важливих аспектах із принципами та положеннями політики, яку провадить банк у галузі кредитних операцій, заявка рішуче відхиляється. Якщо ж кредитний працівник за підсумками попереднього інтерв'ю вирішує продовжувати роботу з клієнтом, то за методикою, прийнятою банком, провадиться оцінка кредитоспроможності позичальника та визначається ступінь ризику даного кредиту.

Коли все вищезазначене зроблено, працівник банку складає певне заключення, в якому відображаються всі критерії оцінки кредитоспроможності за певними напрямками і робиться загальний висновок щодо кредитоспроможності потенційного позичальника та рівня ризику стосовно запитуваного кредиту.

На підготовчій стадій здійснюються підготовчі заходи до укладання та підписання кредитної угоди. На даній стадії працівники філії банку здійснюють всебічне вивчення суб'єкта та об'єкта кредитування та оцінку ризиків за позикою на підставі таких джерел інформації:

- офіційно наданих позичальником в банк документів;
- матеріалів щодо клієнта, отриманих із архівів банку (при наявності "кредитної історії" клієнта);
- відомостей, які можуть бути отримані від служби безпеки банку, від контрагентів потенційного позичальника, податкових адміністрацій, інших банків та інших джерел;
- різних статистичних відомостей із загальних збірників, довідників, відомості з преси тощо.

Кредитний працівник здійснює:

- експертизу кредитного проекту;
- аналіз фінансового стану клієнта;
- прогнозний аналіз грошового потоку клієнта;
- підготовку схеми руху кредитних коштів.

Дана стадія складається з трьох етапів. Третій етап можливий лише за умови позитивного закінчення другого етапу.

3-й етап. Кредитоспроможність – це здатність позичальника повністю та у визначений термін розрахуватись за своїми борговими зобов'язаннями.

Вітчизняні банки розробляють власні внутрішні положення та методики аналізу кредитоспроможності позичальників, в основу яких, як правило, покладено методичні рекомендації Національного банку України щодо оцінки комерційними банка-

ми кредитоспроможності та фінансової стабільності позичальника.

Для оцінки фінансового стану позичальника – юридичної особи НБУ в Положенні "Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків" рекомендує методику розрахунку семи показників. Але для більш ефективної оцінки кредитоспроможності підприємств-позичальників доцільно збільшити кількість фінансових коефіцієнтів. Крім традиційних, доцільно розраховувати коефіцієнти: інвестування; фінансової незалежності (автономії); співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості; оборотність оборотних коштів, матеріальних запасів, готової продукції та кредиторської заборгованості; рентабельність власного капіталу і залучених коштів.

Експертиза кредитного проекту проводиться з метою визначення його окупності та можливості своєчасного погашення кредиту разом з відсотками в результаті отримання економічного ефекту від впровадження (здійснення) проекту в терміни, які відповідають термінам кредитування. На цьому етапі здійснюється детальний аналіз кредитних заявок, тобто:

- визначається ціль кредитування (на нове виробництво або на існуюче, на покриття обігових або основних засобів) та строк відволікання ресурсів;
- перевіряється коректність розрахунку суми кредиту шляхом аналізу техніко-економічного обгрунтування разом з відповідними документами;
- перевіряється обгрунтованість термінів погашення кредиту (більш детальний аналіз здійснюється при прогнозному розрахунку грошових потоків клієнта;
- детально аналізуються доходи, що передбачаються від кредитної угоди, та витрати, пов'язані з кредитним проектом, відповідність рівня процентної ставки за кредитом рівню ризику, який несе банк (витрати по залученню ресурсів, формуванню страхового резерву, страхуванню ризику неповернення кредиту).

Для розгляду довгострокових проектів обов'язкове здійснення банком техніко-економічної експертизи.

Аналіз фінансового стану – розрахунок і оцінка показників фінансової діяльності потенційного позичальника на основі аналізу його фінансової звітності в розрізі наступних компонентів:

- прибутковість: рентабельність балансу, продажу, капіталу;
- платоспроможність: загальна, миттєва ліквідність, чиста виручка;

- ефективність: оберненість балансу, дебіторської, кредиторської заборгованості;

- фінансова стійкість: коефіцієнти левереджу, маневровості власного капіталу, концентрації власного капіталу.

Прогнозний аналіз грошових потоків клієнта на період кредитування до повного погашення кредиту разом з відсотками проводиться для доповнення аналізу фінансового стану клієнта та визначення джерел погашення кредиту. Аналіз руху грошових коштів позичальника є найбільш важливим для кредитного аналізу, оскільки надходження грошових коштів є безпосереднім джерелом погашення кредиту.

Аналіз грошових потоків клієнта має на меті оцінку кредитного ризику на підставі звітних показників. Він побудований на порівнянні надходжень і витрат за даний період. Стійке перевищення надходжень над витратами протягом визначеного періоду дозволяє оцінювати клієнта як кредитоспроможного. В разі різких коливань такого перевищення або у випадку зворотного співвідношення - перевищення витрат над надходженнями - ризик неповернення кредиту підвищується.

Треба аналізувати рух коштів з питань прозорості розрахунків; стану платежів в реальних грошах; стану грошових надходжень в національній та вільноконвертованій валютах; обсягу кредитування в національній та вільноконвертованій валютах; спрямування коштів через свої дочірні або посередницькі фірми; в яких комерційних банках мають рахунки дочірні та посередницькі фірми; мотиви відкриття рахунків в цих банках; обсяг спрямування коштів на рахунок головного позичальника кредиту; відповідності розміру кредиту розміру грошових надходжень на рахунок, відкритий у банку, що надає кредит; в якій мірі кредитні кошти осідають на рахунках інших комерційних банків, що обслуговують дочірні та посередницькі фірми позичальника.

Під грошовими потоками підприємства необхідно розуміти надходження і платежі грошових коштів та їх еквівалентів за визначений проміжок часу. Грошові кошти включають кошти в касі підприємства та на рахунках у банках, які можуть бути використані для поточних операцій. Еквівалентами грошових коштів є фінансові інвестиції в підприємство. Еквівалентами грошових коштів можна вважати також розміщення вільних грошових коштів у вигляді депозитних сертифікатів на короткий термін.

Аналіз руху грошових коштів позичальника проводиться станом на сьогодні, аналізується минулий період та прогнозується їх

рух на майбутній. Аналітичний прогноз може бути зроблений у декількох варіантах, основаних на певних гіпотезах. Наприклад, може бути передбачений як максимальний обсяг реалізації, так і мінімальний.

Рух грошових коштів необхідно вивчати у співставленні зі звітом про фінансові результати, про рух грошових коштів та з балансом. Прогноз грошових потоків надходжень і витрат порівнюється із фактичними даними за минулий період. Наприклад, при розгляді можливості надання кредиту на 6 місяців, аналізується минулий період не менше 6 місяців.

У разі очікування високого рівня інфляції у період, на який запрошується кредит, всі розрахунки необхідно коригувати на очікуваний рівень інфляції. Слід врахувати, що очікуваний рівень інфляції знецінить власні кошти підприємства, що призведе до відповідного погіршення фінансового стану.

Підготовка схеми руху кредитних коштів між позичальником та його партнерами із зазначенням банків, через які проходитимуть грошові потоки.

Мета банку в роботі з підприємствами, яким надається кредитна підтримка – забезпечити успішне виконання проекту, який кредитується, в тому числі за рахунок концентрації коштів на рахунках його партнерів у банку. Це дозволить виключити ризик нестабільності інших банків, що задіяні в розрахунках. Для цього переважною умовою надання кредиту повинна бути наявність у позичальника основних поточних рахунків в установі банку, яка надає кредит. Вказані рахунки повинні бути задіяні для проходження через них основних грошових потоків клієнта та перерахування позичкових коштів (за товари, послуги) переважно контрагентам, які обслуговуються в установах банку, тобто відкриття поточних рахунків його партнерів по бізнесу в установах банку.

При розгляді кредитного проекту необхідно простежити грошові потоки між позичальником та його дочірніми і посередницькими структурами. З метою не допустити відволікання коштів позичальника через дочірні та посередницькі структури, працівник обслуговуючої позичальника установи банку повинен постійно контролювати грошові взаємовідносини між ними.

4-й етап. Підготовка кредитного договору. На цьому етапі здійснюється структурування позики, у процесі якого банк остаточно визначає основні характеристики кредиту:

- вид кредиту;
- суму;

- термін;
- спосіб, погашення;
- забезпечення;
- ціну кредиту.

Оцінивши надійність фінансового стану позичальника та якість забезпечення кредиту, комерційний банк переходить до підготовки укладання кредитного договору і розробки його умов. Процес затвердження умов надання позики – одна з центральних складових механізму банківського кредитування.

При підготовці до укладання кредитного договору банк проводить так зване **структурування кредиту**, тобто визначає структурні компоненти майбутньої кредитної операції. Важливою проблемою для банку у зв'язку з цим є визначення ступеня допустимості й виправданості кредитного ризику та розроблення заходів, які знижують можливість втрат від проведення даної кредитної операції. Невірна оцінка ризику матиме несприятливі фінансові наслідки для банку.

Правильне визначення виду кредиту має важливе значення для обґрунтування реальних джерел погашення позички. Якщо кредит надається на формування оборотного капіталу клієнта і відноситься до короткострокових, то джерелом його погашення будуть поточні грошові надходження, які надійдуть після реалізації проекту, що прокредитований.

Кредит, наданий на відтворення основного капіталу позичальника, є, як правило, довгостроковим і повинен бути повернений за рахунок прибутку від експлуатації прокредитованого проекту.

Важливе значення у структуруванні позички має правильно визначена сума кредиту. Заниження її може привести до порушення строків повернення, оскільки об'єкт, що кредитується, не буде завершений в строк, а завищення призведе до нецільового використання надлишково отриманих в банку коштів, а це викличе проблеми при розрахунках із банком.

Приблизно до таких же наслідків призводять і помилки у визначенні строків кредиту. Якщо будуть встановлені занадто напружені строки кредитування, позичальник може опинитися з браком коштів, що може призвести до спаду у виробництві через невиконання запланованих заходів.

Якщо строки кредиту виявляться занадто ліберальними, тобто завеликими, то це буде стримувати віддачу від позички на більш тривалий час, і клієнт буде користуватися неконтрольованим із боку

банку капіталом.

При структуруванні кредиту велике значення надається достатності та якості забезпечення кредиту.

Пріоритет при цьому, як правило, надається забезпеченню кредиту майном, проте окрім застави може бути використана гарантія, запорука, іпотека, переуступка договорів і т. д.

При визначенні основних параметрів кредиту заслуговують на увагу і такі з них, як порядок надання та погашення кредиту, встановлення плати за кредит.

Визначення плати за кредит залежить від політики, яку банк провадить у галузі кредитування в даному періоді, і, якщо згідно з цією політикою не передбачено конкретні обмеження в рівнях процентної ставки за кредит, цей елемент позички може бути об'єктом обговорення і компромісу.

Банк укладає кредитний договір, як правило, з тими позичальниками, які мають найвищу кредитоспроможність і можуть забезпечити своєчасне погашення позики за рахунок отриманих доходів. У разі укладання договору та надання кредиту позичальникові з недостатньою кредитоспроможністю банку доцільно вжити таких заходів: зменшення розміру кредиту, що надається одному позичальнику; страхування кредитів; одержання достатнього забезпечення за виданими кредитами шляхом укладання договору застави на майно, цінні папери позичальника; надання позичальником поручительств, гарантій інших організацій; скорочення строків користування кредитом.

Для банку важливо чітко визначити, якою мірою він довіряє своєму партнеру, наскільки готовий ризикувати і розміщувати у нього свої кредиті ресурси. Правильне і точне визначення умов кредитного договору залежить від якості інформації, отриманої банком, на попередніх стадіях кредитного процесу.

У кредитному договорі має бути передбачена чітка процедура розгляду і вирішення всіх самих складних проблем, що виникають у процесі здійснення кредитної операції. Підготовка до укладання кредитного договору здійснюють кредитні комітети комерційних банків.

Умови кредитних договорів мають бути органічно взаємозв'язані. Серед них найістотніший вплив на майбутній хід реалізації кредитного процесу здійснюють: рівень концентрації кредитної діяльності банку в певних сферах народного господарства; частка позик, що припадає на клієнтів з недостатньою

кредитоспроможністю; прийняття в заставу цінностей, які по різному реалізуються на ринку. Оцінюючи умови надання кредиту, необхідно також враховувати й майбутні зміни економічної кон'юнктури в тій галузі, в яку буде спрямована отримана позика. Йдеться, насамперед, про реальність умов реалізації продукції на ринку, що зв'язані з динамікою рівня цін та зміною платоспроможного попиту на відповідні види продукції.

Необхідне чітке визначення напрямків використання наданого кредиту: споживчі, промислові, на формування обігових коштів, інвестиційні, сезонні, на усунення тимчасових фінансових труднощів, проміжні, на операції з цінними паперами, імпортні та експортні. Заведено виділяти в поточну діяльність та кредити в інвестиційну діяльність. Кредити в поточну діяльність – це позики, позичальникам на задоволення тимчасової потреби в коштах для фінансування поточних активів у разі розриву між часом надходження коштів і часом здійснення витрат. Кредити в інвестиційну діяльність – це кредити, надані позичальникам на задоволення тимчасової потреби в коштах при здійсненні ними інвестиційних вкладень.

Підготовка кредитного договору – це творчий процес, який вимагає від банківських працівників знань, аналітичного мислення, гнучкості в оцінці, вміння прогнозувати хід економічних подій. Оптимальність умов кредиту визначається на основі співставлення очікуваного прибутку і величини ризику.

Одне з найскладніших завдань для банку – правильно визначити можливу рентабельність проекту, який передбачається кредитувати. Позичальник має аргументовано довести, що позика буде використана ефективно і без проблем повернута в банк у визначений термін з відсотками. У зв'язку з цим економісти кредитного відділу повинні проаналізувати бізнес–план проекту за результатами спеціальних маркетингових досліджень потенціальних позичальників, оцінити перспективи їхньої діяльності на відповідних ринках. Для комерційного банку важливо, щоб у фінансуванні суб'єктів кредитної угоди брали кошти не тільки банку, а й самого позичальника.

Для банку важливою є проблема гарантій повернення кредиту. Тому банківські працівники мають отримати від позичальників найбільш точну інформацію про джерела погашення позики.

Одними із центральних проблем, що мають місце при укладенні кредитного договору, є визначення термінів надання і суми позики. Неправильне визначення термінів надання кредиту призводитиме до погіршення фінансового стану позичальників або до виникнення труднощів у банку. Невигідним буде для банку як

заниження так і завищення суми позики. В першому випадку у позичальника матиме місце дефіцит коштів, що обумовлюватиме збитковість проекту, який кредитується, а отже, і загрозу неповернення кредиту; в другому випадку позичальник отримує надлишкові кошти, що послаблює стимули до їх дійсно раціонального використання.

Через великі обсяги і специфіку аналітичної роботи з майбутніми позичальниками при укладенні кредитного договору в банку можуть бути створені і діяти два окремих структурних підрозділи: відділ кредитного аналізу і кредитний відділ. У відділі кредитного аналізу має бути в наявності і постійно поповнюватися картотека кредитної інформації, що включає найповніші дані про взаємовідносини банку і клієнтів – позичальників. **Працівники кредитного відділу повинні готувати кінцеву кредитну пропозицію з обґрунтуванням доцільності або недоцільності для банку надання позики даному клієнтові під даний проект. Кінцеве рішення щодо кредитної угоди приймає кредитний комітет банку.**

На розгляд кредитного комітету філії банку разом із висновками кредитного працівника, співробітниками юридичної служби та служби безпеки надається заявка на отримання кредиту (надання банківської гарантії) та пакет документів, отриманих від позичальника та схему руху кредитних коштів.

Кредитний комітет філії банку розглядає заявку кредиту та виносить рішення щодо доцільності кредитування, яке оформляється відповідним протоколом, підписаним всіма членами комітету.

Протоколи засідань кредитного комітету зберігаються в окремій справі у металевій шафі у визначеному керівником філії місці.

5-етап. Кредитна угода. Після прийняття банком рішення про надання позики і визначення її умов оформляється кредитний договір і термінове зобов’язання.

При прийнятті позитивного рішення про надання кредиту (відкриття кредитної лінії) здійснюється оформлення кредитної документації працівниками банку: укладання кредитного договору та договору забезпечення виконання обов’язків позичальника за кредитним договором (договору застави, поруки, гарантії, страхування).

Кредитний договір. Кредитний договір укладається в простій письмовій формі додаток 20.

Кредитний договір - цивільно-правовий документ, який визначає взаємні юридичні права і зобов'язання та економічну

відповідальність комерційного банку і клієнта (позичальника) з приводу проведення кредитної операції. Кредитні відносини між кредитором (банком) і позичальником обов'язково набувають договірного характеру. В правовій державі має забезпечуватися повноцінна правова основа кредитного процесу. Здійснення кредитного обслуговування на договірній основі передбачається Законом України "Про банки і банківську діяльність".

Головна вимога до змісту кредитного договору полягає у тому, щоби він містив у собі такі юридичні норми, які б дозволили регулювати весь комплекс взаємовідносин банку з клієнтом (позичальником). У банківській практиці використовуються типові форми кредитних договорів стосовно різних видів позик, хоча чинне законодавство й не встановлює загальних вимог до форми та умов кредитного договору. На основі типової форми кредитного договору банки розробляють власні варіанти цього документа. Конкретний зміст кредитного договору і перелік усіх умов кредитної операції визначаються за згодою сторін. У кожному конкретному випадку зміст кредитного договору пристосовується до особливостей позичальника, враховує специфіку його фінансово-господарської діяльності.

Згідно із Цивільним кодексом України основною відмінністю між кредитним договором і договором позики є безвідплатний характер останнього. Позичальник за договором позики не сплачує позикодавцеві відсотків за позику, що обов'язковою й істотною умовою кредитного договору.

Кредитні договори укладаються в письмовій формі і не можуть змінюватися в односторонньому порядку без згоди сторін. Стороною за кредитним договором є банк, а не кредитне управління (відділ) банку або інший його структурний підрозділ. У разі порушення цієї умови договір, укладений структурною одиницею банку від свого імені, вважається недійсним. Зміни в договір вносяться за погодженням обох сторін. Кредитний договір має бути підписаний повноважними особами сторін, які його укладають. Спірні питання щодо виконання договору у разі недосягнення згоди між сторонами розглядаються арбітражем або судом.

За своєю структурою кредитний договір має включати такі складові:

- преамбулу, в якій зазначаються найменування сторін та їх організаційно-правова форма;
- предмет і суму договору; (уточнюється мета кредиту, його сума, строк надання позики, величина річних відсотків; указується номер і дата договору);

- умови забезпечення кредиту вказується конкретно: договір застави, договір поруки (гарантія), цінні папери або інші документи; зазначається, що кредит, наданий банком, забезпечується всім належним позичальникові майном і коштами);

- порядок надання і погашення позики (розкривається конкретний механізм видачі і погашення позики із зазначенням терміну);

- зобов'язання банку і позичальника (банк зобов'язується відкрити позичальникові певний (вказується номер) позичковий рахунок для видачі кредиту; позичальник зобов'язується використати кредит на зазначені у договорі цілі та забезпечити повернення одержаного кредиту і сплату нарахованих відсотків із свого поточного рахунка у встановлені строки відповідно до строкових зобов'язань;

- права банку і позичальника (банк має право у разі недотримання позичальником умов договору розірвати його і достроково стягнути кредит зі сплатою штрафу — вказується розмір штрафу у відсотках до суми позички позичальник має право достроково розірвати договір, повністю повернувши одержаний кредит, включаючи відсотки за його користування, попередньо повідомивши про це банк);

- санкції у разі невиконання умов договору;

- порядок розгляду спірних питань (вони вирішуються згідно з чинним законодавством в арбітражному порядку);

- особливі умови (наприклад порядок внесення змін у договір; зміни у договорі оформляються додатковою угодою сторін);

- строк дії договору (строк дії кредитного договору встановлюється з дня надання кредиту і до повного погашення позики та відсотків за нею);

- юридичні адреси та реквізити сторін;

- підписи сторін.

У західних країнах до тексту кредитного договору часто включають так звані зобов'язальні умови, заборонні умови, а також обмежувальні умови. До зобов'язувальних умов відносяться умови, що покладають певні зобов'язання на керівництво підприємства-позичальника. Це, приміром, надання банкові через певні проміжки часу фінансових звітів підприємства, а також іншої необхідної фінансово-облікової інформації; підтримання позичальником фіксованої величини оборотного капіталу вище певного мінімального рівня; забезпечення стабільності керівного складу підприємства на час дії договору тощо.

Заборонні умови - це дії, які позичальник зобов'язується не

здійснювати під час кредитної операції без попереднього погодження із банком. Йдеться, наприклад, про заборону підприємству-позичальнику проводити реорганізацію і зміну юридичного статусу в період дії кредитного договору; заборону позичальнику на продаж або надання в оренду активної частини його основного капіталу; заборону виступати гарантом для іншого позичальника тощо.

Обмежувальні умови кредитного договору дозволяють підприємству-позичальнику певні дії, але лише в заздалегідь встановлених межах. Це, приміром, обмеження величини дивідендів, які акціонерне товариство-позичальник має право виплачувати власним акціонерам під час реалізації кредитного до- говору; обмеження величини премій, доплат до заробітної плати, матеріальних допомог, що виплачуються працівникам підприємства-позичальника, тощо.

Кредитний договір може бути укладений як складанням одного документа, підписаного сторонами, так і шляхом обміну листами, телеграмами, телефонограмами та ін., підписаними стороною, яка їх надсилає. Факт укладання кредитного договору підкреслює добровільність участі сторін у даній кредитній операції.

За невиконання або неналежне виконання договірних кредитних зобов'язань винна сторона несе цивільно-правову відповідальність. Арбітражний суд розглядає спори щодо виконання кредитного договору в строк не більше двох місяців з дня одержання позовної заяви. Рішення, постанова, ухвала арбітражного суду підлягають обов'язковому виконанню.

Банк здійснює контроль за виконанням позичальником умов кредитного договору, за цільовим використанням позики, своєчасним і повним її погашенням. При цьому банк протягом усього строку дії кредитного договору підтримує ділові контакти з позичальником, зобов'язаний проводити перевірки стану збереження заставного майна, що повинно бути передбачено кредитним договором.

У разі виявлення фактів використання кредиту не за цільовим призначенням банк має право достроково розірвати кредитний договір, що є підставою для стягнення всіх коштів у межах зобов'язань позичальника за кредитним договором у встановленому чинним законодавством порядку. На договірних засадах шляхом укладання кредитних договорів визначаються також кредитні відносини між комерційними банками (міжбанківські кредити).

Чітке визначення умов кредитного договору дозволяє забезпечити ефективну взаємовигідну для банку і позичальника реалізацію кредитної операції на всіх її стадіях. Правильно складений

кредитний договір служить для захисту інтересів як банку, так і клієнта-позичальника. Для цього необхідно, щоби кожний пункт кредитного договору був конкретним, чітко сформульованим і не допускав різного його тлумачення. Як вже зазначалося вище, в банківській практиці можуть використовуватися різні види кредитних договорів залежно від виду банківської позики. В кредитному договорі на видачу довгострокової позики, як правило, передбачається поетапне надання кредиту в міру виконання будівельно-монтажних робіт, придбання товарно-матеріальних цінностей. При цьому в договорі мають бути визначені конкретні шляхи перерахування коштів на оплату рахунків постачальників чи підрядчиків.

НБУ вимагає, щоб у кредитних договорах передбачалася конкретна відповідальність сторін за порушення умов їх угоди. Йдеться, насамперед, про відповідальність позичальника за несвоєчасне повернення кредиту та відсотків за його користування у вигляді стягнення кредитором пені за кожний день прострочення; відповідальність банку за несвоєчасне перерахування валюти кредиту у вигляді сплати позичальникові пені за кожний день прострочення; відповідальність позичальника за використання не за цільовим призначенням кредитів за рахунок отриманих від НБУ кредитних ресурсів або власних ресурсів комерційного банку у вигляді стягнення з позичальника штрафу у відсотках від розміру використаного не за призначенням кредиту.

На вимогу однієї з сторін, кредитний договір може бути нотаріально посвідченим. Кредитний договір повинен укладатися від імені юридичної особи банку, а не від імені його філії банку. Від банку кредитний договір підписує особа, яка уповноважена на це відповідною довіреністю банку. Неприпустимим є вживання в преамбулі договору назви банку чи позичальника, яка не передбачена їх установчими документами. При укладенні договору банк перевіряє документи, що підтверджують посадовий стан особи, яка підписала кредитний договір, та право цієї особи від імені позичальника підписувати договори. Після укладення договору належним чином завірені копії цих документів залишаються у банку.

В тексті кредитного договору необхідно вказати:

- назва та номер договору;
- дату та місце укладення договору;
- офіційне найменування сторін, які укладають кредитний договір;
- посилання на документи, що підтверджують повноваження осіб, які підписують договір;

- предмет договору (надання кредиту чи відкриття кредитної лінії);
- суму кредиту (ліміт кредитної лінії);
- строк користування кредитом;
- розмір процентної ставки;
- дата (число, місяць, рік) повернення кредиту;
- дати нарахування та сплати відсотків;
- права та обов'язки сторін;
- посилання на договір забезпечення виконання обов'язків по кредитному договору;
- відповідальність сторін;
- штрафні санкції;
- порядок розгляду спорів;
- термін дії договору;
- юридичні адреси та банківські реквізити сторін;
- підписи уповноважених представників сторін, які укладають договір.

Рішення щодо внесення будь-яких змін до умов кредитування (пролонгації кредиту, зміни плати за користування кредитом тощо) оформляється шляхом укладення додаткової угоди до цього договору.

Для укладення додаткової угоди необхідно направити позичальнику письмову пропозицію щодо зміни умов кредитного договору або отримати таку пропозицію від позичальника. Позичальник розглядає пропозицію і дає відповідь у зумовлений пропозицією ініціатора строк. Зміни і доповнення умов кредитного договору оформлюються у тому ж порядку, в якому оформлений сам договір, тобто письмово - додатковою угодою сторін.

Додаткова угода до кредитного договору може укладатися в період його дії. З метою безпомилкового укладення додаткової угоди до кредитного договору необхідно точно вказати реквізити кредитного договору, умови якого змінюються (номер договору, назва договору, дата укладання, сторони договору, сума договору).

Договір застави. При оформленні договору застави необхідно:

- забезпечити наявність в договорі застави детального посилання на кредитний договір, який забезпечується заставою, тобто вказати дату та номер кредитного договору, сторони кредитного договору, суму кредиту (ліміт кредитної лінії);
- вказати в договорі застави, що цим договором забезпечується не тільки повернення кредиту, а й сплата відсотків за користування ним, а також сплата штрафних санкцій у розмірах та випадках,

передбачених кредитним договором та договором застави;

- отримати погодження (дозвіл) відповідних органів на укладення договору застави у випадках, передбачених ст. 11 Закону України “Про заставу”, а саме;

- при заставі цілісного майнового комплексу державного підприємства, його структурних підрозділів, будівель і споруд необхідно отримати дозвіл органу, уповноваженого управляти відповідним державним майном. Таким органом, як правило, виступає відповідне міністерство чи державний комітет;

- відкрите акціонерне товариство, створене в процесі корпоратизації, всі акції якого перебувають у державній власності, здійснює заставу належного йому майна за погодженням із засновником цього товариства;

- з моменту прийняття рішення про приватизацію майна державного підприємства або відкритого акціонерного товариства, створеного в процесі корпоратизації, застава їх майна здійснюється з дозволу відповідного органу приватизації;

- нотаріально посвідчити договір застави нерухомого майна, транспортних засобів чи космічних об’єктів. Відсутність нотаріального посвідчення призведе до визнання недійсними таких договорів застави;

- уникати прийняття майна та майнових прав заставодавця у заставу при наявності заборгованості заставодавця перед бюджетом на момент надання кредиту. В окремих випадках, договір застави може бути оформлено тільки за наявності письмового дозволу органу державної податкової служби на передачу конкретно визначених в дозволі майна (майнових прав) у заставу банку під конкретний кредит та на їх можливу подальшу реалізацію з направленням коштів від реалізації на погашення заборгованості за кредитним договором переважно перед іншими кредиторами.

Невід’ємною частиною договору застави повинен бути опис майна, що передається у заставу, який підписується представниками сторін і скріпляється печатками банку та заставодавця.

В описі майна вказується:

- повне найменування майна;

- кількість одиниць та їх вартість;

- характеристика предмету застави: марка, модель, заводський номер, державний стандарт та технічні умови (при їх наявності), рік випуску, строк експлуатації, процент зношення, тощо;

- балансова та оціночна вартість;

- місце та умови зберігання.

Такий опис робиться незалежно від визначення зазначеної інформації в договорі застави. В договорі застави обов'язково передбачається можливість переоцінки заставленого майна в зв'язку із змінами кон'юнктури ринку.

При укладенні договору застави майнових прав по депозитному договору необхідно передбачати наступне:

- заставодавець до моменту повного виконання зобов'язань по кредитному договору не має права вимагати дострокового повернення депозиту (у відповідності до ст. 17 Закону України "Про заставу");

- право банку без окремого дозволу заставодавця списувати кошти з депозитного рахунку на погашення заборгованості по кредитному договору.

Угода розглядається юристами банку, котрі звертають особливу увагу на відповідність наявних контрактів і угод чинному законодавству та на можливість успішного вирішення питання повернення коштів у разі невиконання позичальником кредитного договору.

За наявності позитивного висновку юристів пакет документів перевіряється службою безпеки банку. Ключовими моментами даної перевірки є:

- перевірка контрактів та угод, що стосуються даного кредитованого проекту, визначення надійності та платоспроможності партнерів позичальника;

- отримання та уточнення конфіденційної інформації про всіх юридичних та фізичних осіб, стосовних даного кредитного проекту;

- перевірка фінансової стабільності гаранта (поручителя) та встановлення його зв'язків з позичальником;

- аналіз отриманої інформації та визначення можливості неповернення позичальником кредиту.

Ґрунтуючись на аналізі наявної та отриманої інформації, служба безпеки банку дає свої висновки про ступінь ризику даного кредиту.

Повний пакет документів подається керівництву банку для прийняття остаточного рішення та укладання кредитного договору або відмови клієнтові.

Посадова особа, яка веде переговори з клієнтом відносно кредиту, повинна довести до нього обов'язкові умови майбутньої кредитної угоди, без виконання яких позичка не може бути надана, і ті умови, відносно яких може бути досягнутий компроміс.

Обов'язковою умовою, наприклад, може бути наявність

майнового забезпечення або гарантії третьої особи, якщо їх відсутність може призвести до неповернення кредиту.

Умовою, щодо якої може бути досягнутий компроміс, як правило, виступає процентна ставка, розмір комісії та інше.

Після вирішення всіх питань і узгодження всіх параметрів майбутньої кредитної угоди робляться відповідні висновки щодо кредиту. Цей висновок за підписом начальника кредитного відділу подається на розгляд кредитного комітету або комісії банку. Після позитивного рішення цього органу відбувається підписання кредитної угоди з боку керівництва банківської установи і клієнта. Після цього на підставі внутрішнього розпорядження банку відкривається позичковий рахунок, з якого і провадиться видача кредиту. При цьому указуються всі реквізити, характеристика рахунка (вид рахунка, сума кредиту, порядок видачі і погашення тощо).

Видача кредиту може здійснюватися одноразово або частинами у строки, визначені у кредитній угоді.

На стадії контролю та супроводу кредиту здійснюється видача кредиту та його супровід до повного погашення клієнтом. Стадія складається з двох етапів.

6-етап. Надання банківського кредиту. Надання банківського кредиту може здійснюватись одночасно, періодично або частинами. Взаємовигідним для банку і позичальника є надання кредиту в повному обсязі шляхом зарахування коштів на відповідний кредитний рахунок із наступним їх використанням тоді, коли в цьому виникає необхідність. У світовій банківській практиці найпоширенішими способами надання позик є кредитна лінія та овердрафт.

Видача кредиту відбувається шляхом оплати з кредитного рахунка платіжних документів за об'єкти кредитування чи перерахування коштів на поточний рахунок позичальника на підставі розпорядження кредитного відділу. Використання окремих кредитних рахунків та оплата з них розрахунково – платіжних документів, встановлених клієнтові, дають банку можливість здійснювати належний контроль за цільовим використанням позик і процедурою їх погашення. Якщо кредит надається шляхом перерахування на поточний рахунок клієнта, банку важче проконтролювати, на які цілі використовуються надані кредити, особливо якщо рахунок позичальника знаходиться в іншому банку.

Кредитні рахунки є активними рахунками: при наданні кредиту вони дебетуються, а при погашенні – кредитуються. Одному і тому ж позичальнику банк може відкрити декілька кредитних рахунків

залежно від специфіки об'єктів кредитування.

Механізм надання кредиту залежить від цільової спрямованості позики, від мети, для реалізації якої вона надається: виробництво, інвестиції, комерційна діяльність.

У разі короткострокового кредитування позика може надаватися під поточну виробничу діяльність, на закупівлю сировини матеріалів, оплату робіт тощо.

Зараховуватися кредит може на поточний рахунок клієнта або перераховуватися на рахунки господарюючих партнерів позичальника, може використовуватися також в іншому порядку, передбаченому в кредитній угоді, наприклад, шляхом одержання готівки. У більшості варіантів позичка при її наданні зараховується на поточні рахунки у безготівковій формі.

7-етап. Моніторинг і контроль якості виданих кредитів. Банк продовжує провадити роботу з клієнтом і після отримання позики. Ця робота передбачає проведення контролю за виконанням кредитного договору та пошук нових форм співпраці з клієнтом. У процесі контролю працівники кредитного відділу використовують різноманітні джерела інформації (інформацію самого банку, інших фінансових інститутів, позичальника). Банк вживає заходів реалізації повернення позики, контролює регулярне надходження процентів за користування нею, провадить перевірки (планові та позапланові) на місцях зі складанням акта перевірки. В ході цих перевірок контролюється відповідність фактичного витрачання позики на її цільове призначення, передбачене кредитною угодою, перевіряються накладні, угоди купівлі-продажу товарно-матеріальних цінностей і т. д., здійснюється аналіз грошових потоків клієнта.

У разі погіршення фінансового стану клієнта та виникнення ризику неповернення позики кредитний працівник ставить до відома керівництво для того, щоб можна було вжити відповідні заходи.

Одразу після надання грошових коштів у кредит банк приступає до найважливішого та визначального етапу кредитування – кредитного моніторингу та контролю якості кредитного портфеля.

Головним завданням кредитного моніторингу є відстежування зміни кредитоспроможності позичальника та визначення конкретних дій, які необхідно вжити у разі виникнення проблем. В основу процесу кредитною моніторингу покладено процедуру аналізу поточного фінансового стану позичальника (згідно з першим етапом механізму оцінки кредитоспроможності) та оцінки якісних показників його діяльності.

Поряд з цим ретельно вивчається та аналізується інформація про здійснення позичальником поточних платежів з погашення процентів та основної суми кредиту.

Первинним джерелом погашення кредиту є доходи позичальника. У разі фінансової неспроможності позичальника джерелом повернення позики може виступати виручка від реалізації заставленого майна, перерахування коштів гарантом або страховою компанією. Позика може бути відшкодована також шляхом продажу активів позичальника, продажу акцій, отримання позики в іншого кредитора.

Згідно з умовами кредитного договору позичальник повинен добровільно виконати свої платіжні зобов'язання перед банком. Погашення позики здійснюється в день настання терміну платежу чи в інший визначений період за наявності коштів на поточному рахунку позичальника. При погашенні позики готівкою клієнт у відповідні терміни вносить гроші в касу банку.

Крім добровільного виділяють також примусовий спосіб погашення позик. Сума боргу в цьому випадку списується з банківського рахунку позичальника без його згоди за виконавчими документами судів.

Погашення кредиту і нарахування за ним відсотків здійснюється позичальником, як уже зазначалося, з поточного рахунку. Якщо поточний рахунок позичальника відкритий в іншому банку, погашення боргу за кредитом та сплата відсотків здійснюється платіжними дорученнями позичальника, а за умови невизнання боргу позичальником – платіжною вимогою банку у встановленому чинним законодавством порядку.

Повернення кредиту з процентами та закриття кредитної справи - завершальний етап кредитних взаємовідносин банку з позичальником. Випадки непогашення позик повинні щорічно аналізуватися (частіше слід розглядати випадки непогашення проблемних кредитів), при цьому вся інформація повинна бути скорегована. Останнє включає аналітичну оцінку позичальника та кредитних послуг, калькуляцію, дотримання кредитних угод і т. д.

Неухильне і послідовне дотримання даних етапів дасть змогу більш ретельно контролювати кредитний процес та, як наслідок, забезпечити якість кредитного портфеля банку, а, отже, ефективність діяльності банківської установи в цілому.

9.6. Оцінка кредитоспроможності позичальника

Вітчизняні комерційні банки розробляють власні внутрішні положення та методики аналізу кредитоспроможності позичальників, в основі яких, методичні рекомендації Національного банку України щодо оцінки комерційними банками кредитоспроможності та фінансової стабільності позичальника.

Для оцінки фінансового стану позичальника – юридичної особи НБУ в Положенні "Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків" рекомендує методику розрахунку семи показників. Але для більш ефективної оцінки кредитоспроможності підприємств-позичальників доцільно збільшити кількість фінансових коефіцієнтів. Крім традиційних, доцільно розраховувати коефіцієнти: інвестування; фінансової незалежності (автономії); співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості; оборотність оборотних коштів, матеріальних запасів, готової продукції та кредиторської заборгованості; рентабельність власного капіталу і залучених коштів.

В сучасних умовах практичної банківської діяльності ряд банків використовують **рейтингову оцінку** визначення кредитоспроможності позичальника. У цілому механізм оцінки кредитоспроможності потенційних позичальників – юридичних осіб, за рейтингом у сучасних умовах, складається з двох основних етапів:

- аналіз фінансового стану;
- аналіз якісних показників діяльності підприємства.

Аналіз фінансового стану – розрахунок і оцінка показників фінансової діяльності потенційного позичальника на основі аналізу його фінансової звітності в розрізі наступних компонентів:

- прибутковість: рентабельність балансу, продажу, капіталу;
- платоспроможність: загальна, миттєва ліквідність, чиста виручка;
- ефективність: оберненість балансу, дебіторської, кредиторської заборгованості;
- фінансова стійкість: коефіцієнти левереджу, маневровості власного капіталу, концентрації власного капіталу.

Показники ліквідності дають змогу оцінити кредитоспроможність підприємства залежно від структури його активів, величина котрих співвідносна із зобов'язаннями і вказує на ліквідність його балансу. Основним критерієм є ліквідність оборотних активів, тобто час, необхідний для перетворення їх у грошову масу.

Серед показників платоспроможності виділяють:

- коефіцієнт загальної ліквідності КЛЗ;
- коефіцієнт миттєвої ліквідності КЛМ;
- коефіцієнт чистої виручки КЧВ.

Коефіцієнт загальної ліквідності КЛЗ показує наскільки обсяг короткострокових зобов'язань можна погасити за рахунок ліквідних активів і визначається за формулою:

$$КЛЗ = \frac{ЗЗ + ГК + ДЗ + КФВ}{ЗК}, \qquad (9.5)$$

де ЗЗ – запаси і затрати; ГК – гроші в касі; ДЗ – дебіторська заборгованість; КФВ – короткострокові фінансові вкладення (в сумі оборотні активи); ЗК – поточні короткострокові зобов'язання (короткострокові кредити і розрахунки з кредиторами).

Оптимальне теоретичне значення КЛЗ не менше 2,0. Тобто на кожну гривню короткострокових зобов'язань позичальник має мати не менше 2 грн ліквідних активів.

Коефіцієнт миттєвої ліквідності КЛМ показує наскільки обсяг короткострокових зобов'язань можна погасити за рахунок високоліквідних активів і визначається за формулою:

$$КЛМ = \frac{ГК + КФВ}{ЗК}, \qquad (9.6)$$

де ГК – гроші в касі; КФВ – короткострокові фінансові вкладення (високоліквідні активи); ЗК – поточні короткострокові зобов'язання (короткострокові кредити і розрахунки з кредиторами).

Оптимальне теоретичне значення КЛМ не менше 0,2.

Коефіцієнт поточної ліквідності КЛП показує наскільки існує можливість погашення короткострокових зобов'язань у встановлені строки і визначається за формулою:

$$КЛП = \frac{Ал}{ЗК}, \qquad (9.7)$$

де Ал– ліквідні активи, що складаються з високоліквідних активів, дебіторської заборгованості, отриманих векселів, ЗК – поточні короткострокові зобов'язання (короткострокові кредити і розрахунки з

кредиторами).

Оптимальне теоретичне значення КЛП не менше 0,5.

Фінансова стійкість позичальника визначається за коефіцієнтами маневренності власних коштів та коефіцієнтом незалежності.

Коефіцієнт маневренності власних коштів КМ, визначає ступінь мобільності використання власних коштів і розраховується за формулою:

$$КМ = \frac{ВК - АО}{ВК}, \tag{9.8}$$

де ВК – власний капітал позичальника; АО – необоротні активи.

Оптимальне теоретичне значення КМ не менше 0,5.

Коефіцієнт незалежності (фінансового левереджу) КН, визначає ступінь фінансового ризику і розраховується за формулою:

$$КН = \frac{З}{ВК}, \tag{9.9}$$

де ВК – власний капітал позичальника; З – усі зобов'язання позичальника.

Оптимальне теоретичне значення КН не більше 1,0. Тобто зобов'язання позичальника не можуть перевищувати його власні кошти.

Показники рентабельності включають: рентабельність продажу та рентабельність активів.

Рентабельність активів РА показує прибутковість активів позичальника та розраховується за формулою:

$$РА = \frac{ЧП}{А} \cdot 100\%, \tag{9.10}$$

де ЧП – чистий прибуток, А – активи позичальника.

Рентабельність реалізації продукції РРП показує прибутковість реалізованої продукції та розраховується за формулою:

$$РРП = \frac{ЧП}{ОРП} \cdot 100\%, \qquad (9.11)$$

де ЧП – чистий прибуток, ОРП – обсяг реалізованої продукції без ПДВ.

Коефіцієнт грошових потоків позичальника КГП показує співвідношення чистих надходжень на всі рахунки позичальника до суми основного боргу за кредитною операцією та відсотками за нею з урахуванням строку дії кредитної угоди і визначається за формулою:

$$КГП = \frac{Нсм \cdot N - Зм \cdot N - Зі}{Ск}, \qquad (9.12)$$

де Нсм – середньомісячні надходження на рахунки позичальника протягом трьох останніх місяців (за винятком кредитних коштів); N – термін дії кредитної угоди у місяцях; Зм – щомісячні умовно-постійні зобов'язання позичальника (адміністративно-господарські витрати тощо); Зі – податкові платежі та сума інших зобов'язань, що мають бути сплачені з рахунку позичальника на протязі періоду дії кредитної угоди; Ск – сума кредиту разом з відсотками за ним.

Оптимальне теоретичне значення КГП не менше 1,5.

Розглянемо коефіцієнти фінансової стійкості позичальника, що приведені в таблиці 9.1.

Таблиця 9.1 – Коефіцієнти фінансової стійкості підприємства

Назва показника	Алгоритм розрахунку
Коефіцієнт інвестування	$KI = \frac{\text{Джерела власних коштів}}{\text{Сума основних засобів}}$
Коефіцієнт фінансової незалежності	$КФН = \frac{\text{Джерела власних коштів}}{\text{Валюта балансу}}$
Співвідношення кредиторської та дебіторської заборгованості	$ККДЗ = \frac{\text{Дебіторська заборгованість}}{\text{Кредиторська заборгованість}}$

Коефіцієнт інвестування характеризує достатність джерел власних коштів щодо вкладених в основні засоби. Якщо коефіцієнт інвестування більший за одиницю, це свідчить про достатність у підприємства власних оборотних коштів.

Коефіцієнт фінансової незалежності дає змогу оцінити частку власників у загальній вартості майна підприємства. Він включений до переліку показників, які характеризують позичальника у перспективі, дає якісну картину фінансової стійкості й солідності підприємства. **Коефіцієнт фінансової незалежності показує ступінь забезпеченості клієнта власними джерелами коштів.**

Практикою встановлено, що загальна сума заборгованості не повинна перевищувати суму власних джерел фінансування, тобто критичне значення коефіцієнта фінансової незалежності – 0,5. Чим більше значення коефіцієнта, тим кращий фінансовий стан підприємства (менша залежність від зовнішніх джерел). Збільшення власних джерел коштів, а відповідно, й підвищення значення цього коефіцієнта відбувається переважно за рахунок прибутку, котрий залишається в розпорядженні підприємства.

Глибше вивчаючи фінансову стійкість підприємства, необхідно проаналізувати розміри, тривалість, причини виникнення дебіторської та кредиторської заборгованостей. Їх співвідношення має бути 2 до 1. Якщо таких пропорцій не дотримуються, то фінансовий стан підприємства оцінюється як несприятливий. Це зумовлено тим, що дебіторська заборгованість може бути швидко перетворена в грошові кошти. Тому вона є одним з основних джерел погашення короткострокових зобов'язань підприємства. Наявність кредиторської заборгованості, не забезпеченої дебіторською, - основна причина неплатоспроможності підприємства.

Показники ліквідності та фінансової стійкості розраховані переважно на основі бухгалтерського балансу й характеризують стан позичальника на час складання звітності, тобто це статистичні оцінки.

Показники оборотності ресурсів і рентабельності характеризують ефективність роботи підприємства в динаміці та відображають реальний хід виробничої діяльності таблиці 9.2, 9.3.

Показники оборотності використовуються тільки для порівняння з аналогічними показниками інших підприємств або показниками попередніх періодів діяльності даного підприємства.

Коефіцієнт оборотності оборотних активів є одним із найважливіших показників ефективності використання оборотного капіталу, вказуючи на швидкість його переходу зі стадії виробничих запасів у готову продукцію та швидкість перетворення останньої у

безпосередньо грошову форму. Розраховуючи та оцінюючи цей коефіцієнт, пропонується брати до уваги всю сукупну величину оборотних активів незалежно від матеріально-речової структури і джерел їх утворення, зі врахуванням їх кругообороту. Причому слід враховувати особливості індивідуальних кругооборотів у кожному виді активів. У зв'язку із цим коефіцієнт оборотності оборотних активів слід доповнювати окремими (індивідуальними) показниками, котрі передбачають вивчення та облік специфіки руху кожного виду активів і дають змогу глибше проаналізувати оборотність усіх оборотних активів підприємства.

Таблиця 9.2 – Коефіцієнти оборотності (ділової активності)

Назва показника	Алгоритм розрахунку
Оборотність оборотних активів	$ООА = \frac{\text{Виручка від реалізації продукції}}{\text{Середня величина оборотних активів}}$
Оборотність матеріальних запасів	$ОМЗ = \frac{\text{Виручка від реалізації продукції}}{\text{Середня вартість матеріальних запасів}}$
Оборотність готової продукції	$ОГП = \frac{\text{Виручка від реалізації продукції}}{\text{Середня вартість готової продукції}}$
Оборотність дебіторської заборгованості	$ОДЗ = \frac{\text{Виручка від реалізації продукції}}{\text{Середня дебіторська заборгованість}}$
Оборотність кредиторської заборгованості	$ОКЗ = \frac{\text{Виручка від реалізації продукції}}{\text{Середня кредиторська заборгованість}}$

Оборотність матеріальних запасів характеризує ефективність виробничо-збутової діяльності підприємства, а її зростання засвідчує оптимізацію формування виробничих запасів і затрат, сприяючи збільшенню обсягів продажу та отриманню вищих доходів. Цей показник відображає забезпеченість виробничого циклу необхідними оборотними активами.

Оборотність дебіторської заборгованості свідчить про швидкість вивільнення коштів з дебіторської заборгованості. Тенденція до збільшення цього показника може вказувати на

підвищення ефективності управління комерційними кредитами, наданими підприємством, а також на скорочення періоду, протягом якого дебіторська заборгованість залишається непогашеною, що загалом позитивно позначається і на платоспроможності клієнта банку.

Система загальних і окремих показників оборотності дає змогу з'ясувати, де і з яких причин виникло сповільнення, і вжити відповідних заходів для поліпшення ефективності використання оборотних активів.

У практиці України показники оборотності оборотних активів застосовуються доволі широко. Нажаль, їх здебільшого розраховують щодо оборотних активів у цілому, а окремі показники оборотності визначають рідко; крім того, вони не посіли чільного місця в оцінюванні перспектив розвитку кредитних відносин банку з конкретним позичальником. Можна як експеримент використовувати подану вище систему показників оборотності при укладенні кредитного договору, визначенні норм процентної ставки за користування позикою, а може, й при виборі суб'єкта і методу кредитування.

Таблиця 9.3 – Коефіцієнти рентабельності (ділової активності)

Назва показника	Алгоритм розрахунку
Рентабельність власного капіталу	$\frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Середня величина власного капіталу}}$
Рентабельність залучених коштів	$\frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Довгострокові та поточні зобов'язання}}$
Рентабельність реалізації продукції	$\frac{\text{Прибуток від реалізації продукції}}{\text{Собівартість реалізації продукції}}$
Рентабельність виробництва	$\frac{\text{Прибуток від реалізації продукції}}{\text{Середня вартість основних засобів + середня вартість оборотних активів}}$

Показники рентабельності відображають глибинний, якісний бік роботи підприємства, тому для оцінювання здатності клієнта своєчасно погашати свої платіжні зобов'язання ці показники слід розраховувати у динаміці за низку років. Це спонукає банк з'ясовувати

загальні тенденції в ефективності роботи позичальника та їх впливу на використання банківських позик. **Чим вищі показники рентабельності, тим більш кредитоспроможне підприємство.**

Рентабельність власних коштів є нормою доходу на власні кошти й важливим показником, котрий характеризує діяльність позичальника та ефективність використання власних джерел фінансування, вказуючи на величину прибутку, який приносить одна гривня ресурсів підприємства.

Рентабельність залучених коштів визначає ефективність політики підприємства у сфері залучення додаткових ресурсів для виробничої діяльності на довгостроковій і короткостроковій основі. Даний показник свідчить, який прибуток отримує підприємство на одну гривню залучених коштів.

Рентабельність реалізації продукції показує скільки прибутку від реалізації продукції приходиться на 1 грн. собівартості реалізованої продукції.

Рентабельність виробництва відображає величину прибутку, що приходиться на 1 грн. виробничих ресурсів підприємства.

Запропонована система показників і коефіцієнтів дає змогу відповісти на низку запитань, які стосуються, по-перше, прогнозу в частині здійснення майбутніх платежів; по-друге, ліквідності та реальності оборотних активів; по-третє, можливих меж зниження обсягу прибутку, за яких усе ж забезпечується погашення ряду фіксованих платежів; по-четверте, оцінки загального фінансового стану позичальника, його стійкості.

Оцінка кредитоспроможності на основі фінансових коефіцієнтів потребує індивідуального підходу до кожного клієнта. Необхідно систематично вести аналітичну роботу з оцінки фінансового стану позичальника. **Дана методика має ряд недоліків: будується наданих про залишки; відображає стан справ тільки за минулий період; розкриває в основному рух оборотних активів.** Такі недоліки певною мірою усуваються при оцінці кредитоспроможності на основі аналізу грошових потоків і ділового ризику.

Аналіз грошових потоків починає набувати поширення у зв'язку з появою інформації підприємства у вигляді звіту про рух грошових коштів, складеного з метою зіставлення їх припливу чи відпливу. Стійке перевищення припливу над відпливом коштів протягом певного періоду дає підставу оцінювати клієнта як кредитоспроможного. Згідно із західними стандартами кредитування аналіз грошового потоку допомагає визначити й межу надання нових

кредитів. Граничною межею при цьому є розмір перевищення надходжень коштів порівняно з їх відпливом.

Аналіз кредитоспроможності на основі показників ділового ризику в Україні рідко застосовується, оскільки потребує оцінки кредитоспроможності з урахуванням показників виробничої діяльності. Діловий ризик пов'язаний із несвоєчасним завершенням кругообороту фондів і неефективним використанням ресурсів (фінансових, технічних, трудових). Тому банківським працівникам необхідно детально оцінити три стадії кругообороту фондів: постачання, виробництво та реалізацію.

Кредитоспроможність позичальника оцінюють шляхом зіставлення фактичного значення коефіцієнтів і показників, котрі характеризують репутацію позичальника, його фінансовий стан, грошові потоки та діловий ризик, з їхніми граничними рівнями. В результаті такого зіставлення визначають клас підприємства, відповідно до якого банк організовує з ним кредитні відносини.

За кожним з цих компонентів нараховуються бали від 1 («сильний» рейтинг) до 5 («незадовільний» рейтинг) залежно від рівня показників та коефіцієнтів таблиця 9.4:

Таблиця 9.4 – Відповідність кількості набраних балів рейтингу

Бал	Рейтинг
1	Сильний
2	Задовільний
3	Середній
4	Граничний
5	Незадовільний

Бали за кожним з компонентів підсумовуються та діляться на 4 (за кількістю компонентів) для отримання сукупної попередньої рейтингової оцінки першого етапу, яка необхідна для подальшого визначення кінцевої рейтингової оцінки й категорії надійності позичальника (числові оцінки та критерії фінансових коефіцієнтів, умови нарахування балів і присвоєння відповідних рейтингів наведені у додатку 21).

Необхідним та важливим доповненням процедури визначення фінансового стану потенційного позичальника виступає другий етап оцінки кредитоспроможності – аналіз якісних показників діяльності підприємства, основними елементами якого є:

- аналіз кредитної історії позичальника;

- ринкова позиція позичальника та ступінь його залежності від циклічних і структурних змін в економіці та відповідній галузі;

- ефективність менеджменту позичальника;

- наявність забезпечення (застава, гарантія, поручительство). Аналіз історії позичальника дозволяє дійти висновку щодо наступної тенденції розвитку на підставі вивчення характеру попередніх взаємовідносин клієнта з банком та історії погашення кредитної заборгованості позичальника у минулому. Дуже важливим моментом є період існування підприємства: практика показує, що найбільш критичними є перші 3-5 років активної діяльності.

Оцінка ринкової позиції позичальника включає ознайомлення з такими елементами:

- місцезнаходження підприємства – дозволяє з'ясувати його ефективність з точки зору відповідності виду діяльності та характеру господарських операцій (віддаленість від постачальників, наявність кваліфікованих трудових ресурсів, доступність для покупців тощо);

- вид діяльності підприємства – надає можливість врахувати фактори, унікальні для даного сегмента ринку. При цьому беруться до уваги капіталомісткість галузі, ефективний розмір підприємства в галузі тощо;

- метод операцій – визначається належність підприємства до однієї з 3 основних груп (виробництво; оптова торгівля; роздрібна торгівля);

- юридична форма підприємства – показує, якою частиною майна підприємство буде відповідати перед кредиторами у разі його ліквідації та якою буде процедура ліквідації;

- наявність державних замовлень та державної підтримки позичальника;

- макроекономічна ситуація в економіці та стан розвитку галузі позичальника – враховується пріоритетність галузі для банку, стадія зрілості галузі, чутливість галузі до змін макроекономічних умов, рівень банкрутства у галузі, середній життєвий цикл підприємств у галузі.

Для визначення ефективності менеджменту позичальника враховується:

- наявність у менеджерів негативного досвіду керівництва іншими підприємствами;

- рівень компетентності менеджерів у ключових сферах управління: виробництві, фінансах, збуті;

- частота зміни керівництва, її причини та наслідки;

- наявність ретельно підготовленого перспективного бізнес-плану;

- наявність позитивних аудиторських висновків.

Дуже важливу роль в оцінці якісного боку діяльності позичальника окрім вищенаведених грають такі компоненти, як наявність (відсутність) прийнятних видів забезпечення, наявність (відсутність) картотеки, тривалість періоду прибуткової (збиткової) діяльності.

Рейтингова оцінка якісних показників діяльності потенційного позичальника визначається шляхом підсумовування відповідних балів, що встановлюються за кожним з компонентів, та діленням на кількість компонентів. Кінцева загальна рейтингова оцінка потенційного позичальника визначається як середнє значення від рейтингової оцінки 2-го етапу і сукупної попередньої рейтингової оцінки 1-го етапу (додаток 22). Виходячи зі значення кінцевої рейтингової оцінки, позичальнику присвоюється відповідна категорія надійності, рисунок 9.13.

Рисунок 7.13. – Визначення за рейтинговою оцінкою категорії позичальника

Класифікація позичальників за результатами оцінки їх фінансового стану здійснюється з урахуванням рівня забезпечення за кредитними операціями.

Клас А – фінансова діяльність дуже добра (прибуткова, рівень рентабельності вищий, ніж середньогалузевий, якщо такий визначається), що свідчить про можливість своєчасного виконання зобов'язань за кредитними операціями, зокрема погашення основної суми боргу та відсотків за ним відповідно до умов кредитної угоди; економічні показники в межах установлених значень (відповідно до прийнятої методики оцінювання фінансового стану позичальника); вище керівництво позичальника має відмінну ділову репутацію; кредитна історія позичальника бездоганна. Забезпечення за кредитною операцією має бути першокласним (застава майнових прав на грошові депозити, безумовні гарантії: урядів країн категорії А, МБРР, ЄБРР, банків із рейтингом не нижчим, ніж "інвестиційний клас" (інвестиційний клас" — кредитний рейтинг, підтверджений у, бюлетені з провідних світових рейтингових компаній, - Fitch IBCA, Standard and Poor's, Moody's); забезпечені гарантії банків України; інше забезпечення, яке можна реалізувати за вартістю, що перевищує суму основного боргу та відсотків за ним і строк реалізації якого не перевищує 60 днів). Одночасно можна зробити висновок, що фінансова діяльність і надалі проводитиметься на такому ж високому рівні.

Клас Б – фінансова діяльність позичальника близька за характеристиками до класу А, але ймовірність підтримування її на такому рівні протягом тривалого часу є низькою. Позичальники, які віднесені до цього класу, потребують більшої уваги через потенційні недоліки, що ставлять під загрозу достатність надходжень коштів для обслуговування боргу та стабільність одержання позитивного фінансового результату їхньої діяльності. Забезпечення кредитної операції має не викликати жодних сумнівів (щодо оцінки його вартості, правильності оформлення угод про забезпечення кредитних операцій тощо). Аналіз коефіцієнтів фінансового стану позичальника може вказувати на негативні тенденції в його діяльності.

Недоліки в діяльності позичальників, які віднесені до класу Б, мають бути лише потенційними. За наявності реальних недоліків клас позичальника потрібно знизити.

Клас В – фінансова діяльність задовільна (рентабельність нижча, ніж середньогалузевий рівень, деякі економічні показники не відповідають мінімально прийнятим значенням). Надходження коштів і платоспроможність позичальника свідчать про ймовірність

несвоєчасного погашення кредитної заборгованості в повній сумі й у строки, передбачені договором. Проблеми можуть стосуватися стану забезпечення за кредитними операціями, необхідної документації, що свідчить про наявність і ліквідність застави, тощо. Одночасно спостерігається можливість виправлення ситуації і покращення фінансового стану позичальника.

Клас Г – фінансова діяльність незадовільна (економічні показники не відповідають установленим значенням) і спостерігається її нестабільність протягом року; високий ризик значних збитків; імовірність повного погашення кредитної заборгованості та відсотків за нею низька.

При проведенні наступної класифікації, якщо немає безсумнівних підтверджень покращення фінансового стану позичальника або рівня забезпечення за кредитною операцією протягом одного місяця, позичальника потрібно класифікувати на клас нижче (клас Д).

Клас Д – фінансова діяльність незадовільна, є збитки; кредитна операція не забезпечена ліквідною заставою або безумовною гарантією; показники не відповідають установленим значенням; імовірність виконання зобов'язань з боку позичальника практично відсутня.

Спираючись на дані кінцевої загальної рейтингової оцінки та присвоєну категорію, відповідальний кредитний працівник повинен визначити, чи відповідає рівень кредитоспроможності позичальника вимогам кредитної політики банку. У разі позитивного висновку здійснюється перехід до наступного етапу банківського кредитування – підготовки до складання кредитного договору.

При кредитуванні фізичних осіб банк також здійснює визначення їх кредитоспроможності, але з деякими відмінностями від аналогічного процесу з юридичними особами. **Основними критеріями високої кредитоспроможності фізичної особи є:**

- стійкі позитивні грошові потоки, підтвердженні документально, з врахуванням перспективи на шість місяців (ця інформація підлягає перевірці зі сторони служби безпеки банку);
- високі моральні якості;
- стабільність відносин в сім'ї і на роботі;
- якісне забезпечення кредиту.

Світовий досвід. Бальні системи оцінки створюються банками на основі емпіричного підходу з використанням регресійного математичного аналізу або факторного аналізу. Ці системи використовують історичні дані про банківські "добрі", "надійні" і "неблагополучні" позики і дозволяють визначити критеріальний рівень

оцінки позичальників.

Все більшого поширення набуває метод, заснований на бальній оцінці позикоотримувача. Критерії, по яких проводиться оцінка позичальника, чітко індивідуальні для кожного банку, базуються на його практичному досвіді і періодично переглядаються.

Система оцінки кандидата в позичальники PARSER і CAMPARI використовуються в англійських клірингових банках.

PARSER:

P – Person – інформація про персону потенційного позичальника, його репутації;

A – Amount – обгрунтування суми кредиту; що запрошується;

R – Repayment – можливість погашення;

S – Security – оцінка забезпечення;

E – Expediency – доцільність кредиту;

R – Renumeration – винагорода банку (процентна ставка) за ризик надання кредиту.

CAMPARI:

C – Character – репутація позичальника;

A – Ability – оцінка бізнесу позичальника;

M – Means – аналіз необхідності звертання за позикою;

P – Purpose – мета кредиту;

A – Amount – обгрунтування суми кредиту;

R – Repayment – можливість погашення;

I – Insurance – спосіб страхування кредитного ризику.

У практиці американських банків застосовується "правило п'яти С":

CAPACITY – здатність погасити позику;

CHARACTER – репутація позичальника (чесність, порядність, старанність);

CAPITAL – капітал, володіння активом як передумова можливості погашення позикової заборгованості;

COLLATERAL – наявність забезпечення. застави;

CONDITIONS – економічна кон'юнктура і її перспективи.

У банківській практиці розрізнюють прямі і непрямі методики аналізу кредитоспроможності клієнтів.

Прямі методики використовуються досить рідко. Вони передбачають, що сума набраних клієнтом балів фактично прирівнюється до тієї суми позики, на яку він має право.

Непрямі методики широко поширені. Їх суть полягає в наданні певної ваги (балів) різним оцінним показникам, а результатом оцінки служить виведення класу кредитоспроможності клієнта.

Очевидно, що використання бальних систем оцінки кредитоспроможності клієнтів – це достатньо об'єктивний і економічно обґрунтований процес прийняття рішень. Хоча їх використання пов′язане із деякими складностями: бальні системи оцінки кредитоспроможності клієнта повинні бути статистично ретельно вивірені і вони вимагають постійного оновлення інформації, що може бути коштовним для банку. Тому невеликі банки, як правило, не розробляють власних моделей аналізу кредитоспроможності клієнтів через високу вартість їх підготовки і обмежену інформаційну базу. До того ж стандартний характер цих моделей не передбачає врахування специфічних особливостей окремих позичальників.

Останнім часом в західних банках розроблюються методи оцінки якості потенційних позичальників за допомогою різного роду статистичних моделей. Мета в тому, щоб розробити стандартні підходи для об'єктивної характеристики позичальників, знайти числові критерії для розділу майбутніх клієнтів на підставі наданих ними матеріалів на надійних та ненадійних, підтверджених ризику банкрутства і тих, для кого небезпека банкрутства малоймовірна.

Прикладом такої "класифікаційної моделі" може бути "модель Зета" (Zeta model), що розроблена групою американських економістів та застосовується банками при кредитному аналізі. Модель призначена для оцінки ймовірності банкрутства ділової фірми. Значення ключового параметру "Z" визначається за допомогою рівняння, змінні якого відображають деякі ключові характеристики аналізуємої фірми - її ліквідність, швидкість обігу капіталу і т.д. Якщо для даної фірми коефіцієнт перевищує підготовлену порогову величину, то фірма зараховується до розряду надійних, якщо ж отриманий коефіцієнт нижче критичної величини, то згідно моделі фінансовий стан такого підприємства підозрілий і надавати кредит йому не рекомендується.

Користуючись вказаним підходом, американський економіст Альтман запропонував рівняння для оцінки вірогідності банкрутства підприємства, що звернулось до банку за кредитом:

$$Z = 1{,}2X1 + 1{,}4X2 + 3{,}3X3 + 0{,}6X4 + 0{,}99X5 \qquad (9.13)$$

Він використав п'ять змінних:

X1 – відношення оборотного капіталу до суми активів фірми;

X2 – відношення нерозподіленого доходу до суми активів;

X3 – відношення операційних доходів (до вирахування процентів і податків) до суми активів;

Х4 – відношення ринкової вартості акцій фірми до загальної суми боргу;

Х5 – відношення суми продажу до суми активів.

Для розрахунку числових параметрів моделі Альтман застосував метод множинного дискримінантного аналізу. Класифікаційне "правило", отримане на підставі рівняння, визначає:

- якщо значення Z менше 2.8, то фірму слід віднести до групи потенційних банкрутів;
- якщо значення Z більше 2.8, то фірмі в найближчій перспективі банкрутство не погрожує.

Дуже широко використовується в західних банках метод кредитного скорингу (credit scoring). Скорингова модель може використовуватись як для оцінки вже наданого кредиту (тобто ступеня вірогідності порушень фірмою умов кредитного договору), так і для відбору потенційних позичальників. Скоринг може бути застосований як до ділових підприємств, так і до індивідуальних позичальників.

Модель оцінки позики, що запропонована американським економістом Чессером, включає шість змінних:

Х1 - відношення касової готівки та ринкових цінних паперів до суми активів;

Х2 - відношення чистої суми продажу до суми касової готівки та ринкових цінних паперів;

Х3 - доход до відрахування процентів і податків до суми активів;

Х4 - загальна заборгованість до суми активів;

Х5 - основний капітал до акціонерного капіталу;

Х6 - оборотний капітал до чистої суми продажу.

Техніка кредитного скорингу була вперше запропонована американським економістом **Д. Дюраном** для відбору позичальників за споживчим кредитом. Дюран відмічав, що виведена ним формула "може допомогти кредитному робітнику легко і швидко оцінити якість звичайного претендента на позику".

Дюран виявив групу факторів, що дозволяють, на його думку, з достатньою достовірністю визначити ступінь кредитного ризику при отриманні споживчої позики. Він використовував наступні коефіцієнти при нарахуванні балів:

- вік: 0,01 за кожний рік більше 20 років (максимум 0,30).
- стать: жіноча - 0,40; чоловіча - 0.
- строк проживання: 0,042 за кожен рік проживання в даній місцевості (максимум 0,42).

- професія: 0,55 за професію з низьким ризиком, 0 - за професію з високим ризиком, 0,16 - для інших професій.

- робота в галузі: 0,21 - підприємства загального користування, державні установи, банки та брокерські фірми.

- зайнятість: 0,059 за кожен рік праці на даному підприємстві (максимум 0,59).

- фінансові показники: 0,45 за наявність банківського рахунку, 0,35 за володіння нерухомістю, 0,19 при наявності полісу по страхуванню життя.

Застосовуючи ці коефіцієнти, Дюран визначив межу, що розподіляє "гарних" та "поганих" позичальників - 1,25 бала. Клієнт, що отримав більше 1,25 балу, може бути віднесений до групи помірного ризику, а той, що отримав менше 1,25 балу, вважається небажаним для банку.

Метод скорингу дозволяє провести експрес-аналіз заявки на кредит в присутності клієнта. У багатьох банках Європи клієнт – фізична особа, запросивши позику і заповнивши спеціальну анкету, може отримати відповідь про можливість надання позики протягом декількох хвилин.

9.7. Форми забезпечення повернення банківських позичок

Основна умова надання кредиту – висока ймовірність його погашення з відповідними відсотками. Цієї умови можна досягти шляхом забезпечення суми наданого кредиту. Тому основна маса кредитів надається під забезпечення, а незабезпеченими (бланковими) кредитами користуються лише клієнти з високими прибутками, ліквідні, з надійною репутацією. **Забезпечення кредитів може бути матеріальним та нематеріальним рисунок 9.14**.

Матеріальне забезпечення може включати в себе:

- заставу рухомого майна;
- заставу нерухомості (іпотеку);
- забезпечення товарними запасами;
- переуступку контрактів та дебіторської заборгованості;
- заставу шляховими документами;
- заставу цінних паперів;
- заставу дорогоцінних металів.

До матеріального забезпечення ставляться такі вимоги:

- висока ліквідність, тобто можливість конвертації активів у грошову форму;

- здатність до тривалого зберігання (як мінімум, протягом періоду кредитування);
- стабільність цін на заставне майно;
- низькі витрати на зберігання і реалізацію застави.

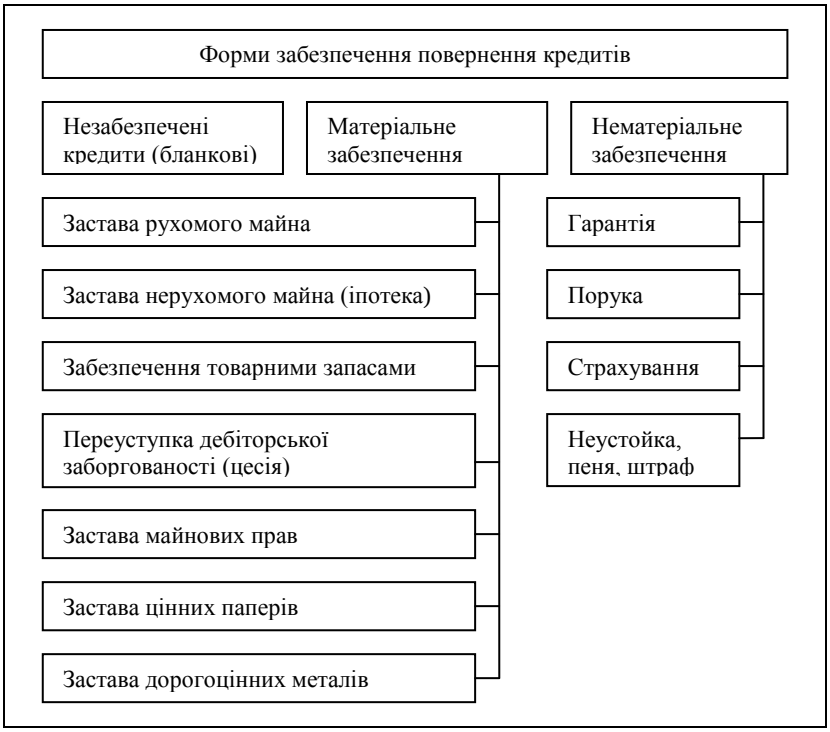

Рисунок 9.14. – Класифікація форм забезпечення повернення кредитів

Кредит вважається матеріально забезпеченим, якщо позичальник уклав договір застави рухомого чи нерухомого майна, майнових цінностей, цінних паперів тощо. Перед укладенням договору застави банк повинен пересвідчитись документально (а в окремих випадках - перевірити на місці) щодо наявності майна, місцезнаходження та умов його зберігання, реальності реалізації тощо.

Нематеріальним забезпеченням кредитів можуть бути:
- гарантія;
- порука;
- страхування.

Під **формою забезпечення повернення банківської позички** слід розуміти конкретне джерело погашення боргу, юридичне оформлення права кредитора на його використання, організацію контролю банку за достатністю даного джерела.

Основною передумовою повернення банківської позички є цільові грошові надходження, дохід, прибуток від реалізації об'єкта, що прокредитований. Але будь-яка кредитна операція пов'язана з певним ризиком. Тобто можлива ситуація, що позичальник не зможе одержати достатню суму цільових грошових надходжень, доходу, прибутку і тому не забезпечить своєчасного повернення боргу. Для страхування цього ризику застосовуються певні форми страхування повернення боргу або певні гарантії. **Отже, в банківській практиці використовується два джерела погашення позичок – первинні і вторинні.**

Для фінансово стабільних позичальників, які належать до першокласних клієнтів банку, цілком достатньо закріпити в кредитній угоді первинне джерело погашення позички. Але першокласні клієнти не є домінуючими в загальній масі позичальників, тому в більшості випадків банки змушені застосовувати, поряд з первинними, і вторинні (додаткові) засоби захисту від кредитного ризику, тобто вимагати від позичальників певного забезпечення.

В Україні згідно з чинним законодавством банки можуть використовувати такі форми забезпечення позичок:

- застава;
- гарантія;
- перевідступлення (цесія) на користь банку вимог і рахунків до третьої особи;
- іпотека;
- страхова угода (поліс).

Застава – це спосіб забезпечення зобов'язання. Найпоширенішою є застава, обумовлена договором, коли боржник добровільно віддає майно в заставу і оформляє це угодою з кредитором. **Заставою може бути забезпечена тільки дійсна вимога**. Це означає, що договір застави не має самостійного характеру, тобто його не можна укладати поза договором, виконання якого він забезпечує. **Предметом застави може бути будь-яке майно, яке відповідно до законодавства України може бути відчужене заставодавцем, а також цінні папери і майнові права.**

Заставне майно мусить мати:

- високу ліквідність, тобто здатність до конвертації в грошові кошти;

- здатність до тривалого зберігання (як правило, протягом терміну користування позичкою);
- стабільні ціни;
- низькі витрати щодо зберігання і реалізації;
- легкий доступ для контролю.

Кредитор-заставодержатель має право реалізувати заставне майно, якщо забезпечене ним зобов'язання не буде виконано. Кредитор має право у разі невиконання боржником-заставодавцем забезпеченого заставою зобов'язання отримати задоволення з вартості заставленого майна раніше інших кредиторів боржника.

Застава повинна забезпечити не тільки повернення позички, а й сплату процентів і пені за договором. Вартість застави має бути вищою, ніж розмір позички. Зразок договору про заставу наведений у додатку .

Згідно із Законом України "Про заставу" застава – це спосіб забезпечення будь-якого зобов'язання. Кредитор, котрий приймає заставу, має право при невиконанні боржником зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати компенсацію з вартості заставного майна шляхом його реалізації.

До оформлення застави та до заставодавця пред'являються певні вимоги. Заставодавець повинен мати книгу запису нерухомості (ст. 15 Закону "Про заставу"), запис у Державному реєстрі застав рухомого майна та повинен бути власником заставленого майна або мати право оперативного управління ним, яке визначено статутом або дорученням.

Вимоги до застави:

- форма договору – письмова;
- у договорі повинен бути визначений порядок користування заставленим майном;
- застава нерухомості транспортних засобів, товарів в обороті або в переробці повинна бути нотаріально засвідчена за правилами ст. 13 Закону України "Про заставу";
- предмет застави не повинен бути національною, культурною або історичною цінністю, що перебуває в державній власності.

Предметом застави можуть бути нерухомість, товарно-матеріальні цінності, цінні папери, готова продукція, сировина, прибутки майбутніх періодів, майнові права тощо. Якщо предметом застави є нерухоме майно: промислові і сільськогосподарські будівлі, комунікації, житлові будинки, квартири, земля, то договір застави (іпотека) має бути не тільки нотаріально завірений, а й накладено заборону на відчуження предмета іпотеки. **Цей вид забезпечення**

кредиту має ряд переваг:

- по-перше, технічно неможливо здійснити передачу заставленого майна;
- по-друге, виключається повторна застава майна третій особі.

При забезпеченні товарними запасами предметом застави є партії сировини, матеріалів, готової продукції. **Банки надають перевагу товарам, торгівля якими ведеться на біржі і на які легко визначити ринкову ціну**. Крім цього, товарні запаси повинні бути застраховані. **Є два способи оформлення такого забезпечення**:

- під складські квитанції – заставлені товари передаються на зберігання складській компанії, а відповідні квитанції використовуються як забезпечення кредиту
- під схоронні розписки - товари перебувають на відповідальному зберіганні у позичальника, але контроль за ними доручають представникам банку – кредитора або третім особам (наприклад, складській компанії). У цьому разі забезпеченням є схоронні розписки.

Засобом забезпечення кредиту товарними запасами може виступати вексель позичальника, який використовується при кредитуванні фірм роздрібної й оптової торгівлі.

Переуступка контрактів як форма забезпечення практикується при кредитуванні будівельних компаній або фірм, які постійно проводять регулярні поставки товарів (надають послуги) за контрактами. Позичальник переуступає контракт банку, після чого всі надходження від покупця із сплати контрактних робіт (товарів, послуг) зараховуються в погашення кредитного боргу.

Переуступка дебіторської заборгованості полягає в передачі банкові належних до сплати рахунків за поставлені позичальником товари (виконані роботи, послуги).

Забезпечення шляховими документами найчастіше використовується при кредитуванні експортно-імпортних операцій. Як заставу тут використовують коносаменти (документ, що засвідчує перевезення товару морським або річковим транспортом), авіанакладні, залізничні й автодорожні накладні. Цей вид забезпечення передбачає обов'язкове страхування вантажу.

У разі заставляння цінних паперів обов'язковою умовою є їх висока ліквідність, тому банки в заставу приймають державні цінні папери і папери відомих корпорацій. Надаючи позики під цінні папери, банк здійснює періодичні перевірки з метою з'ясування можливості реалізації таких паперів за необхідності. Банк має бути впевнений, що дані цінні папери можна передавати в інші руки. Якщо

цінні папери належать одночасно двом особам, то позику можна оформлювати лише тоді, коли обидві ці особи погодяться на передачу їх під заставу. Крім того, банк повинен переконатися у тому, що отримані кошти будуть використані на виробничо-господарські потреби, а не для придбання нових цінних паперів, що пов'язано з обмеженням біржової спекуляції позичальників та зменшенням ризику їхнього банкрутства.

Витрати на зберігання цього виду застави незначні, оскільки як правило, цінні папери зберігаються на спеціальному рахунку депонування цінних паперів. Нескладна й вартісна оцінка заставленого майна. У зв'язку з тим, що вимірювання вартості цінних паперів відбувається тільки на фондовій біржі, банку досить просто оцінити їхню заставну вартість, її беруть дещо нижче за фактичний біржовий курс з огляду на можливі коливання курсу.

Заставою можуть бути монети, зливки дорогоцінних металів, вироби із золота, срібла, платини, коштовні камені та ін., але цей спосіб забезпечення кредиту використовують рідко.

Гарантія (поручительство) – це угода, яка укладається між банком і гарантом шляхом видачі останнім гарантійного листа і прийняття цього листа до виконання банком. Гарантами можуть бути будь-які фінансово стабільні юридичні особи (підприємства) і банки. Найвагомішою вважається банківська гарантія.

Гарантія як спосіб забезпечення кредиту – це зобов'язання третьої особи погасити борг позичальника при настанні гарантійного випадку (гарантійний випадок виникає тоді, коли позичальник сам не може погасити заборгованість і відсотки за кредит).

Строк дії гарантії встановлюється, як правило, на 10 – 15 діб більше від строку погашення позички, повернення якої забезпечене гарантією. Гарантійний лист складається в двох примірниках. Один примірник гарантійного листа з відміткою банку, що обслуговує гаранта, про прийняття гарантії подається до банку позичальника, після чого здійснюється кредитування під гарантію.

Якщо позичальник не повертає у встановлений строк борг, забезпечений гарантією, несплачена позичка стягується у безспірному порядку з рахунку гаранта. Зразок гарантійного листа (договору-поручительства) наведений у додатку.

Перевідступлення (цесія) на користь банку вимог і рахунків позичальника до третьої особи означає передання банку-кредитору права спрямовувати виручку за цими вимогами і рахунками безпосередньо на погашення позички при настанні

строку її повернення. Цесія здійснюється на підставі складеної між банком і позичальником угоди, в якій вказується сума вимог і рахунків, що перевідступляться, та інші умови. Якщо позичальник має поточний рахунок у даному банку, то угоду про перевідступлення можна не складати, а обумовити цю умову (цесію) в кредитній угоді.

Іпотека – це різновид застави нерухомого майна (головним чином землі і будівель) з метою одержання позички в банку. Іпотека надає право банку переважного задоволення його вимог до боржника в межах вартості зареєстрованої застави. У разі неплатоспроможності боржника вимоги кредитора задовольняються за рахунок виручки від реалізованого майна.

Страхування кредитів проводиться банками у двох формах:

- добровільне страхування відповідальності позичальників за непогашення кредитів;
- добровільне страхування ризику непогашення кредитів.

У першому випадку страхувальником є позичальник, об'єктом страхування є відповідальність перед банком, що видав кредит, за своєчасне і повне погашення боргу і відсотків за ним.

У другому випадку страхувальник - банк, а об'єкт страхування - відповідальність усіх чи окремих позичальників перед банком за своєчасне і повне погашення кредиту та відсотків за ним. У цьому разі сума страхових внесків враховується при встановленні відсоткової ставки за кредит.

При використанні такої форми забезпечення зобов'язань позичальника перед банком, як страхування відповідальності, клієнт надає банку страхове свідоцтво (поліс) або інші документи, які підтверджують факт страхування клієнтом кредитної операції. Банк повинен переконатися в наявності у страхователя необхідних фондів страхування, тобто в його платоспроможності.

Банк може самостійно застрахувати позичку, що надається шляхом укладання зі страховою установою угоди про добровільне страхування кредитного ризику. У цьому разі сума страхових внесків додається до плати за користування позичкою. Зразок договору страхування наведений у додатку.

Найбільш важливим моментом у страхуванні є: встановлення розміру відповідальності, яку бере на себе страховик, визначення страхового випадку і відшкодування збитків. *З розвитком страхового ринку страхування кредитів в майбутньому може стати найпоширенішою формою кредитного забезпечення.*

Формою забезпечення виконання зобов'язань є також

стягнення пені і штрафів. Пенею є визначена законом або угодою грошова сума, яку боржник повинен сплатити кредитору у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язань, зокрема у випадку прострочення виконання.

Стягнення пені передбачається в кредитній угоді і застосовується при несвоєчасній сплаті процентів за користування кредитом і несвоєчасному поверненні позички. Пеня визначається в процентному відношенні до суми зобов'язання, яке прострочене, і нараховується у встановленому розмірі за кожний день прострочення платежу.

9.8. Позичковий процент та розрахунок ціни кредиту

Основним видом плати за користування банківським кредитом є *процент.* Поряд з процентом банки можуть установлювати *комісію,* що застосовується як додатковий елемент ціни банківського кредитування. Комісія встановлюється, як правило, у тих випадках, коли в процесі кредитування банк виконує додаткову роботу, пов'язану з оформленням позички і контролем, або наглядом за здійсненням проекту, що кредитується. Комісія може сплачуватися окремо, або додаватися до процента.

Рівень процентної ставки залежить від таких факторів:

- облікова ставка центрального банку;
- рівень інфляції;
- строк позички;
- ціна сформованих ресурсів;
- ризик;
- розмір позички;
- попит на банківські позички;
- якість застави;
- зміст заходів, що кредитуються;
- витрати на оформлення позички і контроль;
- ставка банку-конкурента;
- характер відносин між банком і клієнтом;
- норма прибутку від інших активних операцій.

Вплив цих факторів на рівень процентної плати за користування банківськими позичками є взаємозв'язаним, тому важко визначити кількісне значення кожного з них, але враховувати їх у сукупності доцільно.

*Базовою процентною ставкою за кредитами комерційних банків є **облікова ставка центрального банку**, за якою останній здійснює рефінансування комерційних банків. Базова процентна*

ставка може бути або вищою, або нижчою облікової ставки. Якщо комерційний банк має дешеві ресурси (порівняно з обліковою ставкою), він має право встановлювати проценти за своїми позичками нижчі від облікової ставки.

Облікова ставка центрального банку залежить від характеру його грошово-кредитної політики, процентних ставок на міжнародному ринку позичкових капіталів, стану платіжного балансу країни і курсу національної валюти.

Грошово-кредитна політика центрального банку може бути спрямованою або на експансію, або на рестрикцію кредиту. Проводячи політику *експансії,* центральний банк зменшує облікову ставку, а при політиці *рестрикції* – підвищує її.

Якщо на міжнародному ринку позичкових капіталів норма процента змінюється, то відповідно змінюється й облікова ставка центрального банку. Якщо в країні складається пасивний платіжний баланс і уряд не хоче допустити падіння курсу національної валюти нижче певного рівня, облікова ставка центрального банку звичайно підвищується для стимулювання залучення іноземного капіталу.

Рівень інфляції впливає як на облікову ставку центрального банку, так і на ставки процента за позичками комерційних банків. Незважаючи на те, що Центральний банк встановлює позитивну процентну ставку (тобто з урахуванням інфляції), комерційні банки також враховують інфляційний фактор. Річ у тім, що облікова ставка Центрального банку не змінюється часто, тому в періоди між її змінами і при інфляційній активності у комерційних банків виникає потреба враховувати ту інфляцію, яка не покрита обліковою ставкою.

Фактор терміну кредиту *прямо пропорційно впливає на рівень процентної ставки за позичками банку. Чим триваліший термін користування, тим дорожчим для позичальника є кредит.* Така залежність обумовлена двома причинами. **По-перше,** при тривалішому терміні позички більшим є ризик втрат від неповернення боргу і від знецінення коштів, переданих у позичку у зв'язку з інфляцією, що неминуча в ринковій економіці. **По-друге,** вкладення коштів довготривалого характеру, як правило, забезпечують відносно вищу віддачу.

Ціна сформованих банком ресурсів безпосередньо впливає на рівень процентної ставки за кредитами. Вона складається з депозитного процента й інших видів плати за куплені кредитні ресурси. Чим дорожче обходяться банку ресурси, тим, за інших рівних умов, вища норма позичкового процента.

Ризик – є невід'ємним атрибутом кредитування. Тут

виникають кредитний і процентний ризики. Рівень цих ризиків залежить від виду позички і від порядку сплати процентів. Найризикованішими є незабезпечені (бланкові) позички. Ступінь ризику забезпечених кредитів залежить від повноти і якості застави. Чим вищий ступінь кредитного ризику, тим більша вірогідність для банку зазнати втрат від неповернення позичальником основного боргу і несплати процентів по ньому. Тому більш ризиковані позички видаються під вищий процент, аби компенсувати кредитору витрати від ризикового розміщення коштів.

Розмір позички *зворотно впливає на рівень процентної ставки*. Звичайно її рівень нижчий при більших позичках, оскільки відносні витрати, пов'язані з кредитною послугою, тут нижчі. Крім того, великі позички надаються великим клієнтам, котрі, як правило, менше схильні до ризику банкрутства. Але з такого правила можуть бути і винятки. Банк може не зменшувати процентної ставки за великими кредитами, коли за його розрахунками це може призвести до підвищення ризику у зв'язку з погіршенням структури позичкового портфеля внаслідок порушення правила диверсифікації активів.

Попит на позички *прямо впливає на рівень процентної ставки*. Зростання попиту зумовлює підвищення процентної ставки за позичками. Але в умовах конкуренції між кредитними установами і боротьби за розширення ринку послуг банки можуть не зважати на це ринкове правило. Вони можуть не підвищувати рівень процентних ставок при зростанні попиту на кредит, керуючись тим, що нижчі процентні ставки за кредитами дадуть змогу залучити більшу кількість клієнтів і завоювати конкурентні переваги.

Якість застави *зворотно впливає на рівень процентної ставки за позичками*. Чим вона вище, тим, за інших рівних умов, відносно нижчою може бути процентна ставка за позичкою. Це пов'язано з тим, що якісніша застава зменшує ризик втрат у разі примусового погашення позички за рахунок її реалізації.

На рівень процентної ставки впливає ***зміст заходів, що кредитуються***. Так, кредити, що опосередковують витрати, висока рентабельність яких є результатом спекулятивних дій позичальника, коштують звичайно дорожче тих, котрі забезпечують ефект, пов'язаний з виробництвом продукції, особливо сільського господарства.

Витрати на оформлення позички і контроль *прямо впливають на рівень позичкового процента.* Чим ці витрати більші, тим, за інших рівних умов вища норма процента за позичкою. Іноді витрати, пов'язані з кредитним процесом, не включаються у процентну

ставку, а компенсуються шляхом стягнення з позичальника комісійних платежів.

Ставка банку-конкурента *враховується при встановленні рівня позичкового процента залежно від характеру процентної політики, яку проводить даний банк*. Прагнення додаткового прибутку спонукає встановлювати вищі проценти порівняно з іншими кредиторами. Якщо проводиться політика розширення ринку кредитних послуг, позичковий процент встановлюється на нижчому рівні, ніж у конкурентів.

Норма прибутку від інших активних операцій банку слугує одним з орієнтирів при встановленні норми позичкового процента. Якщо, наприклад, інвестиційні операції забезпечують банку відносно вищий прибуток (на одиницю складеного капіталу), ніж позичкові, то банку необхідно переглянути свою процентну політику в бік підвищення рівня позичкового процента.

Для визначення оптимальної для банку процентної ставки за кредитом розраховується мінімальна норма доходності за формулою:

$$\text{МНД} = (\text{ПЗР} + \text{НД}) \cdot \frac{\text{N}}{360} = \frac{\text{Д} - \text{В}}{\text{К} + \text{Р}}, \qquad (9.14)$$

де ПЗР – процентні витрати за залученими ресурсами в процентах, НД – надбавка для покриття ризику та отримання прибутку в процентах, Д – мінімальний дохід за позикою у вигляді комісійного та процентного доходу, В – операційні витрати банку на оформлення та супровід кредиту, N – термін дії кредиту в днях, К – основна сума кредиту, Р – сума резерву за даним кредитом на коррахунку в НБУ.

Виходячи з формули 9.14 можна визначити оптимальну процентну ставку за кредитом:

$$\text{R}_{\text{о}} = \frac{\text{Д}}{\text{К}} \cdot \frac{360}{\text{N}}, \qquad (9.15)$$

де Д – мінімальний дохід від кредитування, К – основна сума кредиту, N – термін кредитування у днях.

При врахуванні означених факторів треба не забувати про підсумковий результат, який полягає в тому, що визначена в кредитній угоді процентна ставка має бути джерелом отримання прибутку від позичкових операцій.

9.9. Формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями

Одразу після надання грошових коштів у кредит банк приступає до найважливішого та визначального етапу кредитування – кредитного моніторингу та контролю якості кредитного портфеля.

Кредитний ризик – це можливе падіння прибутку банку і навіть втрата частини його акціонерного капіталу в результаті неспроможності позичальника погашати й обслуговувати борг (виплачувати проценти).

З метою розрахунку резерву під кредитні ризики банки здійснюють класифікацію кредитного портфеля за кожною кредитною операцією залежно від фінансового стану позичальника, стану обслуговування позичальником кредитної заборгованості та з урахуванням рівня забезпечення кредитних операцій.

За ступенем ризику кредити класифікуються на групи:

- стандартні кредити;
- кредити під контролем;
- субстандартні кредити;
- сумнівні кредити;
- безнадійні кредити.

Банки створюють і формують резерви для відшкодування можливих втрат на повний розмір чистого кредитного ризику за основним боргом, зваженого на відповідний коефіцієнт резервування, за всіма видами кредитних операцій у національній та іноземних валютах.

Не здійснюється формування резерву за бюджетними кредитами, за кредитними операціями між установами в системі одного банку, а також за операціями фінансового лізингу, якщо об'єктом цих операцій є нерухоме майно. У разі консорціумного кредитування резервуванню в провідному банку підлягає тільки та частина кредиту, що надана безпосередньо цим банком.

Резерв під кредитні ризики поділяється на резерви під стандартну та нестандартну заборгованість за кредитними операціями. Резерви під нестандартну заборгованість формуються за кредитними операціями, класифікованими як «під контролем», «субстандартні», «сумнівні», а також «безнадійні».

Резерв під кредитні ризики має формуватися в тій валюті, в якій враховується заборгованість, і використовується лише для покриття збитків за непогашеною позичальниками заборгованістю за кредитними операціями за основним боргом, стягнення якої є нежливим.

Банки для нарахування резерву класифікують надані кредити з урахуванням таких критеріїв:

- оцінка фінансового стану позичальника;
- погашення позичальником кредиту і процентів за ним та спроможність позичальника надалі обслуговувати борг;
- рівень забезпечення кредитної операції.

Згідно з оцінкою фінансового стану позичальника кредити слід віднести до таких категорій:

- клас «А» - фінансова діяльність дуже добра і є можливість утримувати її на такому рівні надалі;
- клас «Б» - фінансова діяльність добра або дуже добра, але є негативні тенденції в діяльності позичальника;
- клас «В» - фінансова діяльність задовільна, але одночасно спостерігається можливість виправлення ситуації і поліпшення фінансового стану позичальника;
- клас «Г» - фінансова діяльність незадовільна і спостерігається її нестабільність протягом року;
- клас «Д» - фінансова діяльність збиткова.

Головним завданням кредитного моніторингу є відстежування зміни кредитоспроможності позичальника та визначення конкретних дій, які необхідно вжити у разі виникнення проблем. В основу процесу кредитною моніторингу покладено процедуру аналізу поточного фінансового стану позичальника (згідно з першим етапом механізму оцінки кредитоспроможності) та оцінки якісних показників його діяльності. Поряд з цим ретельно вивчається та аналізується інформація про здійснення позичальником поточних платежів з погашения процентів та основної суми кредиту.

Так, за станом погашення позичальником кредитної заборгованості за основним боргом та відсотків за ним обслуговування боргу вважається:

- ***добрим*** – якщо заборгованість за кредитом і відсотки за ним сплачуються у встановлені строки чи з максимальною затримкою до семи календарних днів; або кредит пролонговано без пониження класу позичальника та відсотки за ним сплачуються в установлені строки чи з максимальною затримкою до семи календарних днів; або кредит пролонговано з пониженням класу позичальника до 90 днів та відсотки за ним сплачуються в установлені строки чи з максимальною затримкою до семи календарних днів;
- ***слабким*** – якщо заборгованість за кредитом прострочена від 8 до 90 днів та відсотки за ним сплачуються з максимальною затримкою від 8 до 30 днів; або кредит пролонговано з пониженням

класу позичальника на строк від 91 до 180 днів, але відсотки сплачуються в строк чи з максимальною затримкою до 30 днів;

- ***незадовільним*** – якщо заборгованість за кредитом прострочена понад 90 днів або кредит пролонговано з пониженням класу позичальника більше ніж на 180 днів.

Комерційні банки мають як мінімум один раз на квартал мають здійснювати оцінювання фінансового стану наявних позичальників та щомісяця — оцінку стану обслуговування боргу. Відповідно до, присвоєної позичальнику категорії надійності та визначеного рівня погашення ним кредитної заборгованості й відсотків здійснюється класифікація кредитного портфеля та визначається категорія кредитної операції таблиця 9.5.

Таблиця 9.4 – Класифікація кредитних операцій банків за ступенем ризику

Категорія (клас) позичальника	Погашення заборгованості		
	Добре	Слабке	Незадовільне
А	Стандартна	Під контролем	Субстандартна
Б	Під контролем	Субстандартна	Сумнівна
В	Субстандартна	Сумнівна	Безнадійна
Г	Сумнівна	Безнадійна	Безнадійна
Д	Безнадійна	Безнадійна	Безнадійна

При класифікації кредитних операцій за врахованими векселями банки враховують тільки строк погашення боржником заборгованості:

- стандартна – заборгованість, за якою строк погашення чи повернення, передбачений векселем, ще не настав;

- сумнівна – заборгованість за простроченими векселями зі строком прострочення не більше ніж 30 днів;

- безнадійна – заборгованість за простроченими векселями зі строком прострочення більше ніж 30 днів.

З метою мінімізації збитків від неповернення наданих кредитів комерційні банки зобов'язані здійснювати щомісячне формування резерву для відшкодування можливих втрат за наданими позиками. Резерв формується банками відповідно до розміру чистого кредитного ризику та встановленого коефіцієнта резервування. При цьому чистий кредитний ризик визначається шляхом зменшення суми загальної заборгованості за кредитними операціями; класифікованими за ступенями ризику, на вартість прийнятного забезпечення (гарантій та

застави майна і майнових прав).

Таблиця 9.5 – Коригування кредитного ризику залежно від прийнятого забезпечення за гарантіями

Класифіковані кредитні операції	Відсоток вартості забезпечення, що береться до розрахунку чистого кредитного ризику за окремою кредитною операцією, %			
	Гарантії			
	КМУ	Урядів країн категорії «А»	Міжнародних багатосторонніх банків	Банків з рейтингом не нижче ніж «інвестиційний клас», забезпечені гарантії банків України
стандартні	100	100	100	100
під контролем	100	100	100	100
субстандартна	50	100	100	100
сумнівна	20	20	20	20
безнадійна	0	0	0	0

Сума гарантій та вартість предмета застави беруться до розрахунку резервів під кредитні ризики з урахуванням коефіцієнтів залежно від категорії кредитної операції таблиці 9.5 та 9.6:

- стандартна – враховуються: у розмірі 100% - безумовні гарантії КМУ, урядів країн категорії А, міжнародних багатосторонніх банків, банків із рейтингом "інвестиційний клас", забезпечені гарантії банків України, вартість застави майнових прав на грошові депозити та державних цінних паперів; у розмірі 50% - вартість недержавних цінних паперів, дорогоцінних металів, нерухомого майна та інших майнових прав; у розмірі 25% - вартість рухомого майна;

- під контролем – враховуються: у розмірі 100% - вищезазначені гарантії, вартість застави майнових прав на грошові депозити; у розмірі 80% - вартість державних цінних паперів; у розмірі 40% - вартість недержавних цінних паперів, дорогоцінних металів, нерухомого майна та інших майнових прав; у розмірі 20% - вартість рухомого майна;

- субстандартна – враховуються: у розмірі 100% - вищезазначені гарантії (крім гарантій КМУ), вартість застави майнових прав на грошові депозити; у розмірі 50% - гарантії КМУ, вартість державних цінних паперів; у розмірі 20% - вартість недержавних цінних паперів, дорогоцінних металів, нерухомого майна та інших майнових прав; у розмірі 10% - вартість рухомого майна;

- сумнівна – враховуються: у розмірі 100% - вартість застави, майнових прав на грошові депозити; у розмірі 20% - вартість вищезазначених гарантій та державних цінних паперів; у розмірі 10% - вартість недержавних цінних паперів, дорогоцінних металів,

нерухомого майна та інших майнових прав; у розмірі 0% - вартість рухомого майна;

- безнадійна – враховується у розмірі 0% вартість всіх вищезазначених гарантій та видів застави.

Вартість предмета застави визначається банком при кредитуванні за ринковою вартістю. Загальною вимогою до розміру забезпечення за кредитною операцією є перевищення його ринкової вартості порівняно із сумою основного боргу та відсотків за ним урахуванням обсягу можливих витрат на реалізацію застави в разі невиконання позичальником своїх зобов'язань.

Таблиця 9.6 – Коригування кредитного ризику залежно від прийнятого забезпечення за видом застави

Класифіковані кредитні операції	Відсоток вартості забезпечення, що береться до розрахунку чистого кредитного ризику за окремою кредитною операцією, %			
	Застава			
	Майнових прав на грошові депозити	Державних цінних паперів	Недержавних цінних паперів, дорогоцінних металів, нерухомого майна та іншихмайнових прав	Рухомого майна
стандартні	100	100	50	25
під контролем	100	80	40	20
субстандартна	100	50	20	10
сумнівна	100	20	10	0
безнадійна	0	0	0	0

На підставі класифікації кредитного портфеля та врахування прийнятного забезпечення банк визначає чистий кредитний ризик за кожною кредитною операцією і зважує його на встановлений коефіцієнт резервування таблиця 9.7.

Якщо забезпечення за кредитом є першокласним, клас позичальника можна підвищити. Резерв має бути сформований у повному обсязі відповідно до сум фактичної кредитної заборгованості за групами ризику та встановленого рівня резерву з розподілом за видами валют.

Резерв під кредитні ризики розподіляється на резерви під стандартну та нестандартну заборгованість за кредитними операціями. Резерви під нестандартну заборгованість формуються за кредитними операціями, класифікованими як "під контролем", "субстандартні", "сумнівні", "безнадійні". Резерв під кредитні ризики формується в тій валюті, в якій враховується заборгованість, і використовується лише для покриття збитків за непогашеною позичальниками заборгованістю

за кредитними операціями за основним боргом, стягнення якої є неможливим.

Таблиця 9.7 – Норми резервування в залежності від ступеня ризику

Категорії кредитних операцій	Відсоток резервування за кредитами в національній валюті, %	Відсоток резервування за кредитами в іноземній валюті, %
Стандартна	1	2
Під контролем	5	7
Субстандартна	20	25
Сумнівна	50	60
Безнадійна	100	100

Рішення щодо надання кредитів позичальникам, незалежно від їх розмірів, приймається колегіально (правлінням банку, кредитним комітетом, кредитною комісією тощо) і оформляється протоколом. Про кожен випадок надання позичальникові кредиту в розмірі, що перевищує 15 відсотків власного капіталу (великі кредити), банк повідомляє Національний банк України.

Отже, основною метою контроля якості кредитного портфеля, в основу якого і покладено процедуру класифікації наданих кредитів є:

- зниження кредитного ризику за кожною конкретною позикою;
- зменшення втрат за позиками на рівні кредитного портфеля банку в цілому.

В ході кредитного моніторингу працівники відповідного банківського підрозділу повинні своєчасно розпізнавати та оперативно відстежувати тенденції негативних змін у діяльності позичальника. Найбільш поширеними факторами, що свідчать про погіршення кредитоспроможності позичальника, виступають:

- порушення графіка погашения заборгованості за кредитом та процентів;
- негативні тенденції зміни значень фінансових показників;
- зростання обсягів позареалізаційних доходів та витрат;
- збільшення частки готівкового обороту;
- поява картотеки;
- несвоєчасне надання поточної інформації;
- відсутність аудиторських висновків щодо достовірності фінансової звітності позичальника.

Але для виконання головного завдання, яке стоїть перед процедурою кредитного моніторингу, недостатньо тільки відстежувати негативні фактори діяльності позичальника. Комерційний банк має ретельно розробляти та активно вживати адекватних заходів з метою подолання негативних тенденцій.

Такими заходами для банків є:

- реструктуризація кредиту (зміни умов погашення позики);
- зниження рівня заборгованості за рахунок більш ефективного управління оборотним капіталом;
- залучення консультантів з відповідних питань;
- продаж активів;
- пошук додаткових джерел залучення коштів;
- одержання додаткового забезпечення;
- призначення представників банку на керівні посади підприємства-позичальника.

Ці та інші подібні дії дозволяють банкам більш виважено підходити до визначення, оптимального розміру резерву для відшкодування, можливих втрат за наданими позиками та своєчасного запобігання, потенційним збиткам від неповернення кредитів.

У цілому, якісне, професійне та послідовне виконання всіх необхідних процедур, основних етапів банківського кредитування є необхідною, та найважливішою умовою ефективної реалізації кредитної політики банку та забезпечення необхідного рівня доходності, платоспроможності й ліквідності банківської діяльності.

Висновки:

11. Свої функції кредит може успішно виконувати лише в умовах розвинутої ринкової економіки, коли сутність кредиту і закономірності його руху можуть проявитися найбільш повно. В умовах перехідної економіки України таких можливостей не було. Це негативно впливало як на рівень їх реалізації, що проявилося в низькій ролі кредиту в соціально-економічному житті суспільства, так і на стан теоретичного осмислення цього складного питання. І сьогодні питання про функції кредиту залишається дискусійним, вимагає до себе більш пильної уваги дослідників, особливо визначення загальноприйнятої методологічної основи вирішення цього питання.
12. Сутність, функції та види кредиту знаходяться в постійному розвитку. Якщо функції кредиту в основному визначені, але є наукова полеміка щодо їх сутності, то нові

види кредитування з'являються в залежності від функціонування ринку кредитування та розвитку соціально-економічних відносин.

13. В сучасних умовах кредитні відносини ускладнюються і число суб'єктів кредитування значно зростає. Так, з одного боку, в кредитній угоді можуть приймати участь не лише кредитор і позичальник, але й посередники, гаранти, поручителі тощо. З іншого боку розповсюджена ситуація коли підприємство одночасно є і кредитором і боржником, причому навіть за розрахунками з одним контрагентом. Тенденція до розширення використання кредиту охоплює все більше галузей і економічних суб'єктів.

14. Кредитна політика банку визначає завдання й пріоритети кредитної діяльності банку, засоби і методи їх реалізації, а також принципи і порядок організації власне кредитного процесу. Кредитна політика створює основу організації процесу банківського кредитування відповідно до загальної ринкової стратегії діяльності банку та повинна чітко визначати цілі кредитування, відповідне документально-методичне забезпечення та правила їх реалізації.

15. Правильно визначивши кредитоспроможність потенційного позичальника, банки можуть зменшити до мінімуму кредитний ризик за даною кредитною операцією і забезпечити стабільну роботу на майбутнє. Незаперечним є твердження, що правильна організація процесу банківського кредитування, розробка ефективної та гнучкої системи управління кредитними операціями виступають основою фінансової стабільності й ринкової стійкості комерційних банків (враховуючи те визначальне місце, яке посідають кредитні операції в портфелі банківських активів).

16. Головним завданням кредитного моніторингу є відстежування зміни кредитоспроможності позичальника та визначення конкретних дій, які необхідно вжити у разі виникнення проблем. В основу процесу кредитною моніторингу покладено процедуру аналізу поточного фінансового стану позичальника (згідно з першим етапом механізму оцінки кредитоспроможності) та оцінки якісних показників його діяльності.

17. У цілому, якісне, професійне та послідовне виконання всіх необхідних процедур, основних етапів банківського кредитування є необхідною, та найважливішою умовою ефективної реалізації кредитної політики банку та забезпечення необхідного рівня доходності, платоспроможності й ліквідності банківської діяльності.

Практичне заняття №10. Розрахунок нормативів кредитної діяльності банку та порядок нарахування відсотків за кредитами

Перед практичним заняттям студент має знати: сутність банківського кредиту, класифікацію банківських кредитів, функції кредиту, принципи кредитування, фактори впливу на процентну ставку за кредиом, економічні нормативи НБУ щодо регулювання кредитної діяльності банку.

Мета практичного заняття: *практичне засвоєння методики розрахунку нормативів НБУ, що регулюють кредитну діяльність банку та відсотків за наданими кредитами.*

Після проведення практичного заняття студент повинен уміти:

- розраховувати норматив Н7 – максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента;
- визначати норматив Н8 – великих кредитних ризиків;
- розраховувати норматив Н9 – максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру;
- визначати норматив Н10 – максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств наданих інсайдерам;
- розраховувати відсотки за наданими кредитами.

Питання практичного заняття

1. Практичне засвоєння методики розрахунку нормативів регулювання кредитної діяльності комерційних банків.
2. Засвоєння методики розрахунку відсотків за наданими кредитами.

Ключові поняття: *кредит, об'єкт кредиту, суб'єкти кредиту, позичка, кредитор, позичальник, кредитні відносини, капіталотворча та натуралістична теорія кредиту, перерозподільна функція, емісійна функція, функція заміщення, контрольно-стимулююча функція, принцип забезпеченості, принцип платності, принцип строковості, принцип поверненості, принцип цільового використання, кредитна система, банківський кредит, державний кредит, міжнародний кредит, лізинговий кредит, споживчий кредит, комерційний кредит, кокроткостроковий кредит, довгостроковий кредит, овердрафт, кредитна лінія, консорціумний кредит, паралельний кредит, кредитний ризик, регулювання кредитних операцій.*

Типові задачі та ситуаційні завдання.

Задача №1. За даними балансу банку „Імідж" відомі такі показники:

- загальні активи банку – 1200000 тис. грн;
- зобов'язання банку – 900000 тис. грн;
- фактична заборгованість за всіма великими кредитами – 850000 тис. грн;
- сукупна заборгованість за позиками наданими одному позичальнику (юридичній особі) – 50000 тис. грн;
- сума врахованих векселів цього позичальника – 4000 тис. грн;
- позабалансові зобов'язання за всіма великими кредитами – 150000 тис. грн.

Визначити максимальний розмір кредитного ризику на одного позичальника та розрахувати норматив великих кредитних ризиків, якщо регулятивний капітал банку співпадає з власним капіталом. Проаналізувати отримані результати.

Розв'язок

12) Розрахуємо суму власного капіталу банку (за умовою задачі він співпадає з регулятивним), використавши відоме рівняння балансу:
Капітал = Активи – Зобов'язання = 1200000 – 900000 = 300000 тис. грн.
13) За формулою 9.1 розрахуємо норматив Н7 – максимальний розмір кредитного ризику на одного позичальника:
Н7 = (50000 + 4000) : 300000 · 100% = 18%, що відповідає нормативному значенню, - не перевищує 25%.

14) За формулою 9.2 розрахуємо норматив Н8 – великих кредитних ризиків:
Н8 = (850000 + 150000) : 300000 = 3,33, що не перевищує 8-ми кратного розміру регулятивного капіталу банку.

Задача № 2. Банк "Прогрес" надав кредит у розмірі 50000 грн на півроку за такими умовами:

- процентна ставка – 20% річних;
- комісійна винагорода за розрахункове обслуговування – 1% щомісячно від суми кредиту;
- погашення кредиту здійснюється рівними строковими платежами щомісячно.

Необхідно визначити розмір щомісячних платежів та побудувати графік погашення боргових зобов'язань клієнтом.

Розв'язок

1) Сума рівних щомісячних платежів щодо погашення тіла кредиту становить: 60000 грн : 6 місяців = 10000 грн
2) Визначимо суму нарахованих поцентів за формулою:

$$Sr = \frac{\text{Sk}}{p} \cdot R \cdot \frac{p \cdot n + 1}{2} = \frac{60000}{6} \cdot 0{,}2 \cdot \frac{6 \cdot 0{,}5 + 1}{2} = 4000 \text{ грн}$$

де Sk – сума кредиту, p – кількість виплат на протязі відповідного терміну, R – процентна ставка, n – термін видачі кредиту у роках.

Тоді сума щомісячного платежу: 4000 : 6 = 666,66 грн

3) Сума комісійної винагороди, щомісячно становить:
60000 · 0,01 = 600 грн
4) Складаємо графік погашення кредитної заборгованості клієнта:

Місяць	Кредитна заборг на початок	Сума погашення кредиту	Сума нарахованих відсотків	Сума нарахованих комісійних	Щомісячна виплата	Кредитна заборгов на кінець
1	60000	10000	666,66	600	11266,66	50000
2	50000	10000	666,66	600	11266,66	40000
3	40000	10000	666,66	600	11266,66	30000
4	30000	10000	666,66	600	11266,66	20000
5	20000	10000	666,66	600	11266,66	10000
6	10000	10000	666,70	600	11266,70	0
Разом		60000	4000	3600	67600	

Завдання для самостійної роботи

Задача №1. За даними балансу банку „Імідж" відомі такі показники:

- загальні активи банку – 1500000 тис. грн;
- зобов'язання банку – 1350000 тис. грн;
- фактична заборгованість за всіма великими кредитами – 1300000 тис. грн;
- сукупна заборгованість за позиками наданими одному позичальнику (юридичній особі) – 25000 тис. грн;
- сума врахованих векселів цього позичальника – 5000 тис. грн;
- позабалансові зобов'язання за всіма великими кредитами – 100000 тис. грн.

Визначити максимальний розмір кредитного ризику на одного позичальника та розрахувати норматив великих кредитних ризиків, якщо регулятивний капітал банку співпадає з власним капіталом. Проаналізувати отримані результати.

Задача № 2. Банк "Імідж" надав кредит у розмірі 20000 грн на півроку за такими умовами:

- процентна ставка – 25% річних;
- комісійна винагорода за розрахункове обслуговування – 1,25% щомісячно від суми кредиту;
- погашення кредиту здійснюється рівними строковими платежами щомісячно.

Необхідно визначити розмір щомісячних платежів та побудувати графік погашення боргових зобов'язань клієнтом.

Задача №3. За наступними показниками діяльності банку "Імідж" (в тис грн) необхідно визначити норматив Н7 – максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента та проаналізувати результат:

- дебіторська заборгованість – 120;
- сформований резерв за дебеторською заборгованістю – 10;
- кредиторська заборгованість – 90;
- сформований резерв за кредиторською заборгованістю – 10;
- заборгованість за строковими депозитами – 1300;
- сформований резерв за строковими депозитами – 130;
- надані кредити – 1500;
- сформований резерв за кредитами – 200;
- факторинг – 500;
- сформований резерв за факторинговими операціями – 20;
- лізинг – 200;
- сформований резерв за лізинговими операціями – 10;

- інші активи – 700;
- сформований резерв за іншими активами – 50;
- боргові цінні папери – 900;
- сформований резерв за борговими цінними паперами – 90;
- основний капітал банку – 12000;
- додатковий капітал – 5000;
- відвернення – 500.

Задача №4. За наступними показниками діяльності банку "Імідж" (в тис грн) необхідно розрахувати норматив Н8 – великих кредитних ризиків та проаналізувати результат:

- сукупний розмір великих кредитів – 3500;
- надані міжбанківські позики – 700;
- отримані міжбанківські позики – 900;
- зформовані резерви за великими кредитами – 300;
- поточні рахунки клієнтів – 800;
- резерви за зобов'язаннями на поточних рахунках – 20;
- статутний капітал банку – 380.

Задача №5. За наступними показниками діяльності банку "Імідж" (в тис грн з розрахунку на одного інсайдера) необхідно розрахувати норматив Н9 – максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств наданих одному інсайдеру та проаналізувати результат:

- дебіторська заборгованість – 100;
- сформований резерв за дебеторською заборгованістю – 10;
- кредиторська заборгованість – 90;
- сформований резерв за кредиторською заборгованістю – 10;
- заборгованість за строковими депозитами – 1500;
- сформований резерв за строковими депозитами – 150;
- надані кредити – 2000;
- сформований резерв за кредитами – 200;
- вексельні операції – 120;
- сформований резерв за вексельними операціями – 10;
- інші активи – 700;
- сформований резерв за іншими активами – 50;
- статутний капітал банку – 55000.

Задача №6. За наступними показниками діяльності банку "Імідж" (в тис грн) необхідно розрахувати норматив Н10 – максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств наданих інсайдерам та проаналізувати результат:

- дебіторська заборгованість – 100;
- сформований резерв за дебеторською заборгованістю – 10;

- заборгованість за строковими депозитами – 1500;
- сформований резерв за строковими депозитами – 150;
- надані кредити – 2000;
- сформований резерв за кредитами – 200;
- вексельні операції – 120;
- сформований резерв за вексельними операціями – 10;
- інші активи – 700;
- сформований резерв за іншими активами – 50;
- регулятивний капітал банку – 12000;

Задача №7. Банк "Імідж" надав кредит ПрАТ "Фарма" у розмірі 50000 грн терміном на 6 місяців під 17% річних. За кредитним договором встановлена комісія за розрахунково-касове обслуговування у розмірі 2% від суми кредиту щомісячно. Необхідно скласти графік щомісячного погашення суми кредиту, відсотків за ним та сплати комісії за розрахунково-касове обслуговування. Нарахування відсотків здійснюється щомісячно в залежності від суми залишку заборгованості за кредитом.

Проблемно-пошукові питання

1. За матеріалами "Вісника НБУ" дослідіть структуру кредитного портфеля вітчизняних банків. Визначте тенденції в зміні структури кредитного портфеля за останні 5 років.

2. Визначте за матеріалами "Вісника НБУ" за п'ять останніх років динаміку кредитів наданих в іноземній та національній валюті. Побудуйте діаграму або графік та зробіть висновки.

3. За матеріалами "Вісника НБУ" за останні 5 років проаналізуйте динаміку і структуру кредитів наданих суб'єктам господарювання за галузями економіки. Проаналізуйте отриманий результат.

4. Дослідіть за статистичними матеріалами звітності у "Віснику НБУ" динаміку коливання процентних ставок за виданими кредитами на протязі 10 останніх років. Зробіть відповідні висновки.

5. Проаналізуйте та обгрунтуйте вплив кризових явищ в економіці на розвиток і функціонування ринку кредитування.

Теми доповідей та рефератів

1. Кредитний ризик та методи управління ним.

2. Особливості організації кредитної діяльності в банках України.

3. Способи забезпечення банківських позик: світовий та вітчизняний досвід.

4. Поняття та характеристика елементів кредитної системи.

5. Проблеми законодавчого регулювання кредитного механізму в банківській системі України.

Практичне заняття №11. Оцінка кредитоспроможності позичальника

***Перед практичним заняттям студент має знати*:** основні показники діяльності позичальника для оцінки його фінансового стану, методи оцінки кредитоспроможності позичальника, сутність рейтингової оцінки кредитоспроможності позичальника, критерії класифікації кредитних операцій.

Мета практичного заняття: *засвоїти на практиці методику визначення кредитоспроможності позичальника та оцінки його фінансового стану для прийняття рішення щодо видачі кредиту банком.*

Після проведення практичного заняття студент повинен уміти:

- розраховувати показники кредитоспроможності позичальника;
- оцінювати фінансовий стан підприємства-позичальника;
- використовувати рейтингову оцінку кредитоспроможності позичальника.

Питання практичного заняття

1. Інформаційне забезпечення оцінки кредитоспроможності позичальника.

2. Розрахунок ліквідності балансу та аналіз показників фінансового стану позичальника.

3. Аналіз руху грошових потоків та показників рентабельності позичальника.

Ключові поняття: *ліквідність балансу позичальника, поточна ліквідність, миттєва ліквідність, загальна ліквідність, коефіцієнт фінансової незалежності, коефіцієнт маневреності капіталу, метод коефіцієнтів, кількісна оцінка, якісна оцінка, рейтингова оцінка кредитоспроможності позичальника, рентабельність капіталу.*

Типові задачі та ситуаційні завдання.

Задача №1. За даними балансу ПАТ „Мрія” на звітну дату оцініть платоспроможність, фінансову стійкість, рентабельність позичальника та проаналізуйте його кредитоспроможність.

Баланс ПАТ „Мрія” станом на 01.01. поточного року

Розділ	Назва статті балансу	На початок звітного періоду У тис. грн	На кінець звітного періоду У тис. грн
	АКТИВ		
1.	**Необоротні активи – всього**	**45300**	**148100**
	у тому числі: Основні засоби:		
	- залишкова вартість	32450	98630
	- первісна вартість	49100	120400
	- знос	(16650)	(21770)
2.	**Оборотні активи - всього**	**51200**	**94700**
	У тому числі:		
	- виробничі запаси і товари	800	1100
	- векселі одержані	2000	1000
	- дебіторська заборгованість	32400	55600
	- грошові кошти та їх еквіваленти	300	2700
	- поточні фінансові інвестиції	15700	34300
3.	**Витрати майбутніх періодів**	**250**	**34**
	Баланс	**96750**	**242834**
	ПАСИВ		
1.	**Власний капітал**	**65000**	**140000**
2.	Забезпечення майбутніх витрат і платежів	-	-
3.	**Довгострокові зобов’язання**	**18200**	**65800**
4.	**Поточні зобов’язання усього:**	**13550**	**37034**
	У тому числі:		
	- кредиторська заборгованість	10700	15600
	- поточні зобов’язання за розрахунками	750	19034
	- інші поточні зобов’язання	2100	2400
5.	Доходи майбутніх періодів	-	-
	Баланс	**96750**	**242834**

Згідно звіту про фінансові результати позичальника відомо наступне: дохід від реалізації – 83751 тис. грн, чистий дохід від реалізації – 69841 тис. грн, чистий прибуток – 15087 тис. грн.

Розв'язок

1) Розрахуємо коефіцієнти платоспроможності позичальника. Коефіцієнт миттєвої ліквідності визначаємо за формулою 9.6. Тоді коефіцієнт миттєвої ліквідності на початок періоду:

$$КЛМп = \frac{ГК + КФВ}{ЗК} = \frac{300 + 15700}{13550} = 1{,}18$$

Відповідно на кінець періоду:

$$КЛМк = \frac{ГК + КФВ}{ЗК} = \frac{2700 + 34300}{37034} = 0{,}999$$

Незважаючи на тенденцію до зниження показника на кінець звітного періоду, отримані коефіцієнти миттєвої ліквідності значно перевищують допустиме значення (не менше 0,2), що свідчить про можливість повного погашення поточних зобов'язань позичальника швидколіквідними активами.

Розрахуємо коефіцієнт поточної ліквідності за формулою 9.7 відповідно на початок та кінець звітного періоду:

$$КЛПп = \frac{Ал}{ЗК} = \frac{300 + 15700 + 32400 + 2000}{13550} = 3{,}72$$

$$КЛПк = \frac{Ал}{ЗК} = \frac{2700 + 34300 + 55600 + 1000}{37034} = 2{,}53$$

Коефіцієнт поточної ліквідності хоч і знизився на протязі звітного року, однак значно перевищує оптимальне значення (не менше 0,5). Отже, позиальник може погашати зобов'язання в установлені строки.

Розрахуємо коефіцієнт поточної ліквідності за формулою 9.5 відповідно на початок та кінець звітного періоду:

$$КЛЗп = \frac{ЗЗ + ГК + ДЗ + КФВ}{ЗК} = \frac{51200}{13550} = 3{,}78$$

$$КЛЗк = \frac{ЗЗ + ГК + ДЗ + КФВ}{ЗК} = \frac{94700}{37034} = 2,56$$

Коефіцієнт загальної ліквідності за звітний період дещо знизився, але перевищує оптимальне значення (не менше 2,0). Отже, позичальник може погасити взяті зобов'язання за рахунок оборотних активів.

2) Розрахуємо показники фінансової стійкості позичальника. Спочатку визначимо коефіцієнт маневреності власного капіталу за формулою 9.8:

$$КМп = \frac{ВК - АО}{ВК} = \frac{65000 - 45300}{65000} = 0,3$$

$$КМк = \frac{ВК - АО}{ВК} = \frac{140000 - 148100}{140000} = -0,06$$

Отримані коефіцієнти значно нижчі оптимального значення (не менше 0,5), що говорить про низький рівень мобільності використання власного капіталу. На протязі звітного періоду маємо тенденцію до значного зниження показника.

Розрахуємо коефіцієнт фінансової незалежності позичальника, що визначає ступінь фінансового ризику і розраховується за формулою 9.9:

$$КНп = \frac{З}{ВК} = \frac{18200 + 13550}{65000} = 0,49$$

$$КНк = \frac{З}{ВК} = \frac{65800 + 37034}{140000} = 0,73$$

Отримані показники перебувають в межах оптимальних значень (менше 1,0), що свідчить про незначний ризик в діяльності позичальника, - в основному він використовує власні кошти. Однак є на протязі звітного року тенденція до зростання показника.

3) Розрахуємо показники рентабельності позичальника. Визначимо рентабельність активів позичальника за формулою 9.10:

$$РА = \frac{ЧП}{А} \cdot 100\% = \frac{15087}{(96750 + 242834) : 2} \cdot 100\% = 8{,}88\%$$

Рентабельність реалізації продукції розрахуємо за формулою 9.11:

$$РРП = \frac{ЧП}{ОРП} \cdot 100\% = \frac{15087}{69841} \cdot 100\% = 21{,}6\%$$

Показники рентабельності свідчать, що ВАТ „Мрія" є рентабельним підприємством.

4) Ділову активність позичальника визначаємо за формулою:

$$Кда = \frac{Виручкавід реалізації}{Валюта балансу} = \frac{83751}{169792} = 0{,}49$$

Отже, кожна гривня балансової вартості майна позичальника забезпечує отримання 49 коп. виручки від реалізації продукції.

Таким чином, отримані результати проведених розрахунків показують, що позичальник є ліквідним та платоспроможним, але має проблеми з мобільним використанням власного капіталу. Враховуючи належний рівень ліквідності, платоспроможності та ділової активності позичальника, а також невисокий рівень ризиковості його діяльності, - є всі підстави вважати ПАТ „Мрія" кредитоспроможним. Оскільки є проблеми з маневреністю власного капіталу, то позичальник може бути віднесений до класу „В" за умови відсутності високоякісної застави. У випадку наявності високоліквідної застави його клас може бути не вищим ніж „Б".

Завдання для самостійної роботи.

Задача №1. За балансом ПАТ "Верес" визначити показники платоспроможності, фінансової стійкості, платоспроможності та ефективності діяльності потенційного позичальника. Проаналізувати отримані результати щодо оптимальних теоретичних значень показників.

Зробити висновки щодо кредитоспроможності позичальника, якщо згідно звіту про фінансові результати позичальника відомо

наступне: дохід від реалізації – 83751 тис. грн, чистий дохід від реалізації – 69841 тис. грн, чистий прибуток – 15087 тис. грн.

Баланс ПАТ „Верес” станом на 01.01. поточного року

Розділ	Назва статті балансу	На початок звітного періоду У тис. грн	На кінець звітного періоду У тис. грн
	АКТИВ		
1.	**Необоротні активи – всього**	**4400**	**5500**
	у тому числі: Основні засоби:		
	- залишкова вартість	4400	5500
	- первісна вартість	5600	7000
	- знос	(1200)	(1500)
2.	**Оборотні активи - всього**	**32100**	**49300**
	У тому числі:		
	- виробничі запаси і товари	250	600
	- векселі одержані	18500	10000
	- дебіторська заборгованість	8400	17700
	- грошові кошти та їх еквіваленти	4900	7100
	- поточні фінансові інвестиції	50	13900
3.	**Витрати майбутніх періодів**	**100**	**-**
	Баланс	**36600**	**54800**
	ПАСИВ		
1.	**Власний капітал**	**24700**	**33800**
2.	Забезпечення майбутніх витрат і платежів	-	-
3.	**Довгострокові зобов’язання**	**50**	**-**
4.	**Поточні зобов’язання усього:**	**11850**	**21000**
	У тому числі:		
	- кредиторська заборгованість	9900	19600
	- поточні зобов’язання за розрахунками	250	550
	- інші поточні зобов’язання	1700	850
5.	Доходи майбутніх періодів	-	-
	Баланс	**36600**	**54800**

Задача №2. В банк “Імідж” звернувся клієнт ПАТ “Мрія” із заявою щодо отримання кредиту. В заяві міститься наступна інформація:

- мета кредиту – придбання сировини для випуску нової продукції;
- сума кредиту – 20000 грн;
- термін кредиту – 6 місяців;
- щомісячні адміністративно-господарські витрати позичальника – 20000 грн;
- щомісячні податкові платежі – 5000 грн;
- заборгованість за іншими кредитами – 0 грн;
- середньомісячні надходження коштів на поточному рахунку – 30200 грн;
- забезпечення – застава оргтехніка в сумі 30000грн.

За проведеним аналізом грошових потоків позичальника зробіть попередній висновок щодо можливого надання кредиту ПАТ “Мрія”, якщо банк надає кредити юридичним особам під 20% річних.

Задача №3. За балансом ПАТ ”Верес” необхідно здійснити нарахування балів за системою значень показників фінансової діяльності позичальника та визначити рейтингову оцінку для надання короткострокового кредиту. До якого класу можна віднести даного позичальника.

Проблемно-пошукові питання

14. Вітчизняний та зарубіжний досвід оцінки кредитоспроможності позичальника.
15. Кредитний скоринг: сутність, проблеми та шляхи їх вирішення.
16. Практичні підходи до оцінки банківських ризиків.
17. Напрями вдосконалення методик оцінки кредитоспроможності позичальника

Теми доповідей та рефератів

1. Значення оцінки кредитоспроможності позичальника для проведення ефективної кредитної політики.
2. Роль кредитоспроможності позичальника в системі кредитного моніторингу банку.
3. Сучасні підходи до управління кредитним ризиком банку.
4. Рейтингова оцінка кредитоспроможності позичальника.

Практичне заняття №12. Порядок розрахунку резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями

Перед практичним заняттям студент має знати: методику визначення оптимальної для банку процентної ставки за кредитом, порядок розрахунку резерву під кредитні ризики, етапи банківського кредитування, процедуру оформлення пакета документів щодо надання позики.

Мета практичного заняття: *розширити знання студентів щодо процесу банківського кредитування та засвоїти методику розрахунку резерву під кредитні ризики.*

Після проведення практичного заняття студент повинен уміти:

- розраховувати оптимальну для банку процентну ставку за кредитом;
- визначати кредитний потенціал банку;
- порядок оформлення пакета документів з надання кредиту;
- визначати обсяг вільних кредитних ресурсів банку;
- порядок розрахунку резервів під кредитні ризики.

Питання практичного заняття

1. Розрахунок оптимальної для банку процентної ставки за кредитом.
2. Порядок розрахунку резерву під кредитні ризики.
3. Формування пакета кредитних документів для надання кредиту.

Ключові поняття: *кредитний ризик, стандартний кредит, кредит під контролем, субстандартний кредит, сумнівний кредит, безнадійний кредит, страхування ризику непогашення кредиту, страхування кредитних операцій, проблемні позики.*

Типові задачі та ситуаційні завдання.

Задача №1. За наступними показниками діяльності банку “Імідж” визначте оптимальну процентну ставку за кредитом у сумі – 100000 грн, терміном на 1 рік:

- процентні витрати за залученими ресурсами – 18% річних;
- операційні витрати банку на обслуговування кредиту – 10000 грн;

- норма обов'язкового резерву – 5%;
- встановлена норма прибутку від кредитних операцій 4%.

Розв'язок

1) Процентні витрати на обслуговування кредиту складають (10000 : 100000)·100% = 10%. Тоді за формулою 9.14 визначимо мінімальну норму дохідності за даним кредитом:

$$\text{МНД} = (ПЗР + НД) \cdot \frac{\text{N}}{360} = (18\% + 10\% + 5\% + 4\%) \cdot \frac{365}{360} = 38\%$$

2) За мінімальною нормою доходності знайдемо мінімальний дохід від кредитування: Д = 100000 · 0,38 = 38000 грн. Оптимальну процентну ставку за кредитом визначаємо за формулою 9.15:

$$\text{R}_{\text{о}} = \frac{\text{Д}}{\text{К}} \cdot \frac{360}{\text{N}} = \frac{38000}{100000} \cdot \frac{360}{365} = 0{,}37$$

Отже, оптимальна процентна ставка за кредитом 37%.

Задача № 2. За наведеним в таблиці кредитним портфелем розрахувати суму резерву для відшкодування можливих втрат від кредитних операцій, якщо резерв за даним портфелем раніше не формувався.

Кредитний портфель		Вид забезпечення			Розрахунок резерву		
Група ризику	Сума тис.грн	Недержавними ЦП тис.грн	Коефіцієнт %	Сума коригування тис.грн	Чистий кредит. ризик тис.грн	Норма рез. %	Сума резерву тис.грн
1	2	3	4	5	6	7	8
Стандартні	70000	100000	50	50000	20000	1	200
Під контролем	25000	30000	40	12000	13000	5	650
Субстандартні	45000	60000	20	12000	33000	20	6600
Сумнівні	30000	70000	10	7000	23000	50	11500
Безнадійні	5000	2000	0	0	5000	100	5000
Всього:	175000	262000		81000	94000		23950

Необхідно здійснити розрахунок резерву та заповнити таблицю.

Розв'язок

1) Згідно таблиці 9.6 визначаємо коефіцієнт коригування для недержавних цінних паперів та заносимо його в 4-й стовпчик таблиці. Аналогічно проставляємо норму резервування в 7-му стовпчику за таблицею 9.7.

2) В залежності від коефіцієнта коригування розраховуємо суму коригування для забезпечення та заносимо в 5-й стовпчик таблиці. Наприклад, для стандартних кредитів 100000 ·0,5 = 50000 тис. грн.
3) Далі розрахуємо суму чистого кредитного ризику (від сум 2-го стовпця віднімаємо суми 5-го) та записуємо отримані результати в 6-му стовпчику. Наприклад, для стандартних кредитів: 70000 – 50000 = 20000 тис. грн.
4) Суму резерву визначаємо помноживши суму чистого ризику на коефіцієнт резервування, результат заносимо у 8-й стовпчик таблиці.
5) Отже, банку необхідно створити резерв у розмірі 23950 тис. грн.

Завдання для самостійної роботи

Задача №1. За наступними показниками діяльності банку "Імідж" визначте оптимальну процентну ставку за кредитом у сумі – 500000 грн, терміном на 6 місяців:

- процентні витрати за залученими ресурсами – 14% річних;
- операційні витрати банку на обслуговування кредиту – 50000 грн;
- норма обов'язкового резерву – 5%;
- встановлена норма прибутку від кредитних операцій 3%.

Задача №2. За наведеним в таблиці кредитним портфелем розрахувати суму резерву для відшкодування можливих втрат від кредитних операцій, якщо резерв за даним портфелем раніше не формувався.

Кредитний портфель		Вид забезпечення			Розрахунок резерву		
Група ризику	Сума тис.грн	Держа вними ЦП тис.грн	Кое фіціє нт %	Сума коригув ання тис.грн	Чистий кредит. ризик тис.грн	Нор ма рез. %	Сума резерв у тис.грн
1	2	3	4	5	6	7	8
Стандартні	250000	200000					
Під контролем	350000	450000					
Субстандартні	150000	100000					
Сумнівні	70000	90000					
Безнадійні	50000	40000					
Всього:	870000	880000					

Необхідно здійснити розрахунок резерву та заповнити таблицю.

Задача №3. Структура кредитного портфеля банку "Імідж" на поточну дату така (в тис грн):

- стандартні – 2000;
- під контролем – 2500;
- субстандартні – 1000;
- сумнівні – 500;
- безнадійні –100.

Забезпеченням за видані кредити є нерухоме майно та кошти на депозиті, що обліковується на позабалансових рахунках (в тис грн):

- за стандартними кредитами (нерухоме майно) – 1200;
- за кредитами під контролем (депозити) – 2300;
- за субстандартними кредитами (нерухоме майно) – 300.

Необхідно визначити:

- розмір чистого кредитного ризику за кожною групою кредитів;
- розмір страхового резерву за кожною групою кредитів;
- загальну суму страхового резерву.

Проблемно-пошукові питання

1. За матеріалами "Вісника НБУ" дослідіть структуру кредитного портфеля вітчизняних банків. Проаналізуйте динаміку проблемних кредитів у структурі кредитного портфеля за останні 5 років. Побудуйте відповідні діаграми та графіки.

2. Вимоги Базельського комітету щодо регулювання кредитного ризику та проблеми адаптації їх в Україні.

3. Напрями вдосконалення процесу управління кредитним ризиком у банках України.

4. Методи мінімізації кредитного ризику в банківській системі України.

5. Світовий досвід створення резервів для можливих втрат за кредитними операціями.

Теми доповідей та рефератів

1. Сутність та роль кредитного ризику в банківській діяльності.

2. Сучасні методики оцінки кредитного ризику.

3. Стратегії управління кредитним ризиком у банківській діяльності.

Список літератури

15. Банківські операції: Підручник / За редакцією В.І. Міщенка, Н.Г.Слов'янської. – К: Знання, 2006. – 727с.
16. Банківська справа / За ред. Р.І. Тиркала. – Тернопіль: Карт-бланш, 2001. – 316с.
17. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посіб. – 6-те видання перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2008. – 318с.- (Вища освіта XXI століття).
18. Вовк В.Я., Хмеленко О.В. Кредитування і контроль: Навчальний посібник – К.: Знання, 2008. - 463 с.
19. Гетманцев Д.О., Шукліна Н.Г. Банківське право України.- К.: ЦУЛ, 2007.- 344 с.
20. Гроші та кредит / За ред. М.І. Савлука. – К.: 2002. – 598 с.
21. Дмитренко М.Г., Потланюк В.С. Кредитування і контроль: Навчальн-методичний посібник (у схемах і коментарях). К: Кондор, 2005. – 296 с.
22. Єпіфанов А.О., Маслак Н.Г., Сало І.В. Операції комерційних банків: Навчальний посібник. – Суми: ВТД „Університетська книга", 2007. – 523 с.
23. Михайловська І.М., Ларіонова К.Л. Гроші та кредит: Навч. посіб. - Львів: Новий Світ-2000, 2006.- 432 с.
24. Мороз А.М., Савлук М.І., Пуховкіна М.Ф. та інші. Банківські операції: Підручник за ред. д-ра екон. Наук Мороза А.М. – К: КНЕУ, 2000. – 384с.
25. Павлишин О.П., Ричаківська В.І. Банківські операції. Практикум: Навч.-метод. посібник. К.: Алерта, 2005. – 158 с.
26. Снігурська Л.П. Банківські операції і послуги: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів – К: МАУП, 2006. – 456с.

Нормативна література

27. Закон України "Про банки і банківську діяльність" від 07.12.2000 № 2121-III // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. – 2001. - №1. – С.3-46 (зі змінами і доповненнями).
28. Методика розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління НБУ від 28.11.2003 № 489.
29. Положення "Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків", затверджене постановою Правління НБУ від 13.12.2002 № 508 (зі змінами і доповненнями).

Змістовий модуль 10. Організація діяльності банку з обслуговування кредитування малого та середнього бізнесу, споживчих, лізингових та вексельних кредитів

- організація кредитування суб'єктів малого та середнього бізнесу;
- процес надання банківських споживчих кредитів;
- лізингове та вексельне кредитування.

У змістовному модулі розкрито сутність операцій з обслуговування кредитування малого та седнього бізнесу, надання та погашення споживчих, лізингових та вексельних кредитів.

Тема 10. Особливості операцій з надання та погашення окремих видів кредитів

План, логіка викладення матеріалу:

10.1. Організація кредитування суб'єктів малого та середнього бізнесу

10.2. Споживче банківське кредитування

10.3. Вексельне та інші види кредитування

Після вивчення теми студент повинен знати:

- порядок кредитування суб'єктів малого та середнього бізнесу;
- особливості надання та погашення споживчих кредитів;
- сутність лізингового та вексельного кредитування.

10.1. Організація кредитування суб'єктів малого та середнього бізнесу

Суб'єкти малого підприємництва - фізичні особи, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи, та юридичні особи, що є суб'єктами підприємництва будь-якої організаційно-правової форми, які відповідають кваліфікаційним вимогам, встановленим чинним законодавством України.

Мікрокредит - це кредит, розмір якого не перевищує у гривневому еквіваленті 15000 євро, що надається на термін, як правило, не більше одного року і не потребує обов'язкового забезпечення заставою.

Мікрокредитування – це процес здійснення операцій по

наданню мікрокредитів суб'єктам малого підприємництва.

Мікрокредити надаються суб'єктам малого бізнесу на комерційній, договірній основі за умови дотримання принципів забезпеченості, зворотності, терміновості, платності та цільового використання. Основна мета мікрокредитування – надати малим підприємствам (до 250 чоловік) і дрібним підприємцям надійне та стабільне джерело фінансування для розвитку їх бізнесу.

Кредитні послуги для малого та середнього бізнесу показані на рисунку 10.1.

Рисунок 10.1. – Види кредитів для суб'єктів малого бізнесу

Програма ЄБРР з мікрокредитування в Україні. У листопаді 1998 р. Європейський банк реконструкції та розвитку розпочав програму мікрокредитування в Україні. Ця програма є розширенням кредитної лінії для малих та середніх підприємств, що існує в Україні з 1995 року. Програма мікрокредитування має на меті підтримку розвитку мікро- та малих підприємств шляхом створення сприятливих умов для отримання банківських кредитів. Особлива

увага приділяється тим бізнес-групам, які зазвичай не отримують належної уваги, наприклад, малі підприємці, які займаються дрібною торгівлею на місцевих ринках. Більшість з них – жінки. Реалізація програми проходить за підтримки TACIS – програми Європейського Союзу та USAID – Агентства США з Міжнародного Розвитку. З українського боку відповідальним за виконання проекту є Національний банк України.

На рисунку 10.2 показані вимоги до позичальників малого та середнього бізнесу за лінією Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР).

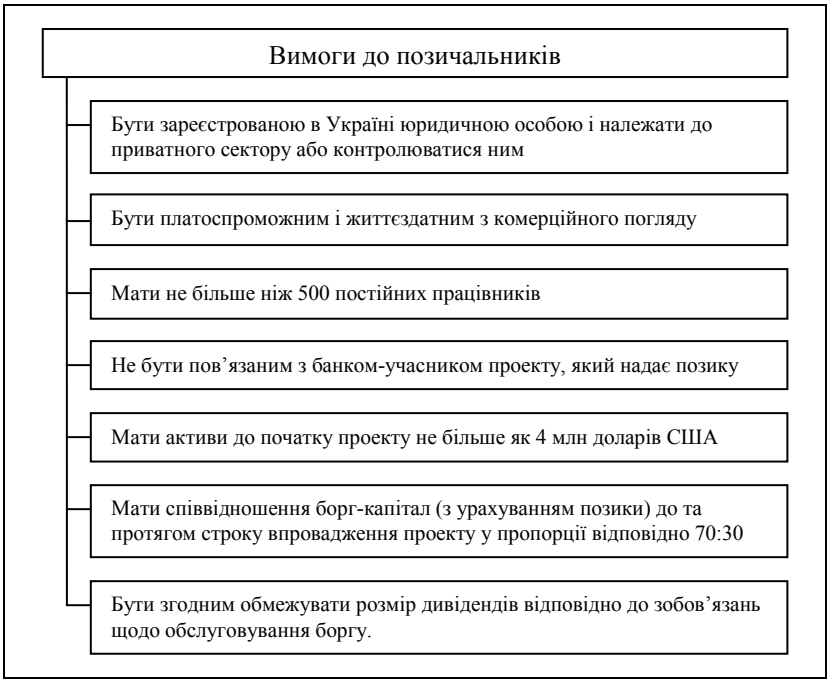

Рисунок 10.2 – Вимоги до позичальників за лінією ЄБРР

Програма Німецько-Українського Фонду. Після офіційного візиту Федерального Канцлера Німеччини Гельмута Коля в Україну у вересні 1996 р. було прийнято рішення про створення кредитного фонду – Німецько-Українського Фонду (НУФ), метою якого є поліпшення доступу до кредитів для малих і середніх підприємств в Україні і який служить доповненням до вже існуючих проектів в

рамках програми Уряду Німеччини 'Трансформ". Статутний фонд НУФ становить 16.36 млн. євро, з яких 6.14 млн. євро надані Україні Кредитною Установою для Відбудови (KfW) від імені Уряду Німеччини у вигляді гранту, Національний банк України та Кабінет Міністрів України в особі Міністерства фінансів України, в свою чергу, виступили засновниками НУФ зі статутними внесками по 5,11 млн. євро. НУФ був створений як неприбуткова організація, що діє як "вічний" револьверний фонд.

Цілі міжнародних програм:

- надання кредитних коштів мікро- та малим підприємствам;
- надання технічної підтримки українським банкам в питанні сприяння розвитку зазначених цільових груп;
- створення умов для довготривалого фінансування мікро- та малих підприємств на базі українських банків.

Цільовими групами програми є, з одного боку, мікро та малі підприємства України, а з іншого – банки, які зацікавлені в отриманні систематичної технічної допомоги, метою якої є навчання та підготовка цих банків до кредитування мікро та малого бізнесу.

У країнах Східної Європи з перехідною економікою мікро та малі підприємства стикаються з великою кількістю проблем і перешкод, однією з яких є майже повна відсутність доступу до кредитних ресурсів банківської системи. Це стосується як короткострокового обігового капіталу, так і довгострокового інвестиційного капіталу. Саме тому, впровадження кредитних ліній міжнародним співтовариством для місцевих банків України набуває особливого значення. Метою програми є надання послуг по всій країні. На сьогоднішній день, було розпочато діяльність програми в таких містах: Бердянськ, Дніпропетровськ, Донецьк, Запоріжжя, Київ, Кривий Ріг, Крим, Луганськ, Луцьк, Львів, Миколаїв, Рівне, Сімферополь, Харків, Хмельницький, Херсон, Чернівці, Чернігів.

Провідну роль в успішній реалізації програми, яка орієнтована на певні цільові групи, відіграє підготовка місцевих кредитних експертів. Завдяки консультативно-технічній допомозі, яка надається TACIS, USAID та німецькою програмою TRANSFORM, в українських банках-учасниках програми засновуються відділи мікрокредитування. Відбір кредитних експертів проводиться банком-партнером спільно з його радником від консультативної фірми. Підготовка нових кредитних експертів на початковому етапі фінансується за рахунок міжнародних донорських організацій і здійснюється, головною мірою, консультантом разом з банком – партнером безпосередньо під час роботи, а також включає в себе певні теоретичні курси.

Процедура кредитування малого бізнесу не має суттєвих відмінностей від існуючої, за винятком певних спрощень: скорочення часу з моменту подання заявки до моменту отримання кредиту та в окремих випадках відсутність вимоги щодо наявності бізнес-плану. Етапи мікрокредитування показані на рисунку 10.3.

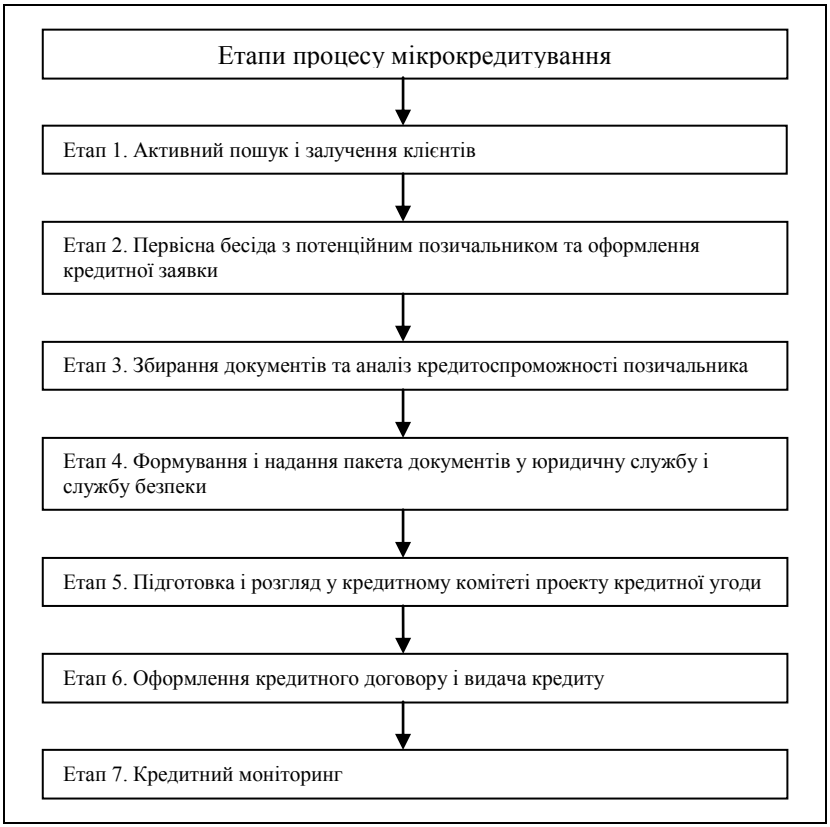

Рисунок 10.3. – Етапи процесу мікрокредитування

Головним завданням компоненту технічного співробітництва є запровадження кредитної технології, що базується, в першу чергу, на аналізі характеру та історії підприємця, якості його/її бізнесу, вірогідності та прибутковості запропонованого проекту. Питання забезпечення кредиту також залишається поза увагою, але високо цінується і заохочується персональна відповідальність позичальника

(особистим майном) за кредит, що надається на розвиток його бізнесу. Аналіз соціально-економічного стану клієнта в цілому є невід'ємною частиною фінансового аналізу. Хто має право на отримання кредиту?

У рамках програми можуть отримати кредит юридичні особи та приватні підприємці. Кредити мають бути спрямовані на фінансування діяльності в галузі виробництва, послуг та торгівлі, з певними обмеженнями.

Для отримання мікрокредиту позичальник має надати пакет документів, перелік яких наведено в таблиці 10.1.

Таблиця 10.1 – Перелік документів, необхідних для отримання мікрокредиту

Для позичальника – юридичної особи	**Для позичальника – фізичної особи-підприємця**
1. Заява на одержання кредиту	
2. Засновницькі документи	2. Копія паспорта і довідки про присвоєння кода
3. Копія свідоцтва про державну реєстрацію	
4. Копія довідки ДПА про реєстрацію як платника податків	4. Копія свідоцтва про реєстрацію платника ПДВ
5. Копії патентів, ліцензій, дозволів	
6. Документи, що підтверджують право власності на заставне майно	
7. Договори, пов’язані з веденням господарської діяльності (оренди, спільну діяльність, тощо) у випадку їх наявності	
8. Копії контрактів, пов’язаних з проектом, що фінансується	
9. Бухгалтерська звітність підприємства за останні 3(6) місяців (Виписка про рух коштів за поточними рахунками за три останні місяці; розшифровка основних засобів і товарно-матеріальних запасів; розшифровка дебіторської і кредиторської заборгованості)	9. Декларація про доходи і звіт підприємницької діяльності – фізичної особи – платника єдиного податку; інформація про рух грошових коштів за рахунками у банках.
10. Картка із зразками підписів осіб, що мають право розпоряджатися коштами.	–

Процедура надання кредитів за лінією ЄБРР містить ряд умов і критеріїв відбору позичальників, які показані в таблиці 10.2.

Таблиця 10.2 – Критерії відбору позичальників для мікрокредитування

Основні критерії	**Вимоги**
Цільова група	Резиденти України: приватні підприємці, малі та середні підприємства (частка іноземного капіталу або держави не більше 25%), виторг від реалізації в яких не перевищує еквівалент 200 тис. доларів США на місяць
Вид діяльності	Торгівля, виробництво, надання послуг
Строк роботи позичальника в бізнесі	Для торгівлі – не менше 3 місяців, для виробництва та сфери надання послуг – не менше 6 місяців
Індивідуальний розмір кредиту	Сума еквівалентом до 125 тисяч доларів США
Строк кредиту	На поновлення оборотного капіталу – до 12 місяців (в окремих випадках до 18 місяців); на купівлю основних засобів – до 24 місяців (в окремих випадках до 36 місяців)
Валюта	Гривня, долар США, євро
Відсоткова ставка	Встановлюється за рішенням кредитного комітету за згодою тарифного комітету банку

Забороняється видача мікрокредитів на:
- цілі споживчого характеру;

- фінансування виробництва та торгівлі зброєю або військовим обладнанням, виготовлення нарковміщуючих, тютюнових та лікеро-горілчаних виробів;
- ігорний бізнес та казино;
- валютні спекуляції;
- інвестиції у цінні папери;
- діяльність, що входить до переліку видів виробництва, фінансування яких заборонено з екологічних міркувань.

10.2. Споживче банківське кредитування

Споживчий кредит - кошти, що надаються кредитодавцем (банком або іншою фінансовою установою) споживачеві на придбання продукції. Так визначено сутність споживчого кредиту в Законі України „Про захист прав споживачів" (стаття 1, законопроект №3161-IV від 01.12.2005).

Споживчий кредит - це кредит, що надається споживачеві на придбання продукції для особистих потреб, які безпосередньо не пов'язані з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника. Згідно з листом НБУ „Про розміщення Пам'ятки позичальника банку за споживчим кредитом" (Пам'ятка, розділ 1) від 10.11.2008 № 40-511/ 4640-15577.

Споживчий кредит - це позичка, яка надається тільки в національній грошовій одиниці фізичним особам - резидентам України на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і повертається в розстрочку, якщо інше не передбачено умовами кредитного договору. На нашу думку визначення споживчого кредиту має бути уточнене саме на предмет валюти та резидентсва. Вважаємо, що обіг іноземної валюти недопустимий при здійсненні споживчого кредитування.

У залежності від цільового спрямування споживчі кредити поділяються на:

- поточні потреби (придбання товарів тривалого користування та послуг);
- витрати капітального характеру.

Банки надають споживчі кредити фізичним особам на поточні потреби у розмірах, що визначаються виходячи з вартості товарів і послуг, які є об'єктом кредитування, в межах вартості майна, майнових прав, які можуть бути передані банку в забезпечення фізичною особою з урахуванням суми її поточних доходів.

При видачі кредиту на придбання товарів тривалого користування жодних звітів про цільове використання коштів позичальник банку не надає.

Споживчий кредит надається тим громадянам, які мають постійне джерело доходів. Максимальний розмір позички на придбання товарів тривалого користування встановлюється в залежності від середньомісячної заробітної плати позичальника, але сума кредиту не повинна перевищувати розмір, встановлений правлінням банку. Строк користування кредитом визначається залежно від об'єкта кредитування, розміру позички, платоспроможності клієнта. Як правило, строк користування кредитом не перевищує двох років, а в окремих випадках - трьох.

Щодо споживчого кредиту на витрати капітального характеру, то він потребує від населення надання банкам звітів про цільове використання одержаних коштів.

Комерційні банки можуть надавати споживчий кредит під такі об'єкти:

- на капремонт садових будиночків, будинків у сільській місцевості, на будівництво гаражів, покупку квартир, господарче улаштування;
- на будівництво індивідуальних будинків;
- на купівлю у громадян індивідуальних жилих будинків, реконструкцію і капремонт таких будинків;
- інше.

Розмір кредиту на зазначені заходи обмежується вартістю забезпечення, що може бути надана позичальником (іншою особою) банку, та сумою поточних доходів позичальника, які він може спрямувати на погашення боргу.

Строк користування кредитом встановлюється залежно від об'єкта кредитування, розміру позички, платоспроможності позичальника.

Однією з умов надання кредиту на будівництво жилих і садових будинків, купівлю житла повинно бути обов'язкове страхування об'єктів кредитування на користь банку протягом усього періоду користування кредитом.

Кредити на будівництво, купівлю, капітальний ремонт жилих будинків, квартир, садових будинків надаються, як правило, в розмірі від 70 до 90% від вартості об'єкта кредитування, але в межах, визначених правлінням банку.

При одержанні кредиту на купівлю квартири чи будинку позичальник надає банку копію договору про купівлю-продаж.

При одержанні кредиту на будівництво надвірних будівель, капітальний ремонт квартири, будинку чи його реконструкцію позичальник подає копію документа, що засвідчує право власності на квартиру чи будинок та перелік робіт із зазначенням їх вартості.

Видача кредиту на будівництво жилих будинків здійснюється в міру виконання робіт і має компенсаційний характер. Позичальник повинен використати спочатку власні кошти, а потім кредит. Для придбання будівельних матеріалів чи побутового обладнання з метою облаштування будинку позичальник може одержати аванс у рахунок відкритого кредиту в розмірі до 15% від суми кредиту за договором. Кожна наступна видача кредиту здійснюється на підставі звіту про обсяг виконаних робіт і розрахунку розміру коштів, що належать до видачі з урахуванням раніше одержаних коштів.

Видача кредиту здійснюється у безготівковій формі, у виняткових випадках - готівкою.

Позичальники погашають кредити і сплачують відсотки шляхом перерахування коштів з особистого вкладу, депозитного рахунку, переказами через пошту або готівкою. Погашення кредиту здійснюється у строки, передбачені кредитним договором і графіком. При незабезпеченні повернення кредиту у визначений термін сума непогашеного платежу відноситься на рахунок прострочених кредитів.

Однією з форм споживчого кредиту є кредитна картка, яка являє собою платівку з ідентифікатором власника. Умовою її отримання є платоспроможність клієнта. По кожній картці встановлюється ліміт кредитування.

У зарубіжній банківській практиці набули поширення позички по кредитних картках з окремих позичкових рахунків у банках; позички у формі овердрафту по поточному рахунку клієнта; кредити на індивідуальних умовах; позички на освіту дітей, студентам тощо.

Кредит повинен періодично погашатися клієнтом, оскільки у разі непогашення боргу вичерпується ліміт кредитування.

Іпотечний кредит. Іпотека - це особливий вид економічних відносин з приводу надання кредитів під заставу нерухомого майна.

Позичальниками можуть бути юридичні та фізичні особи, у власності яких є об'єкти нерухомості або які мають поручителів, що надають під заставу об'єкти нерухомості на користь позичальника. Предметом іпотеки при наданні кредиту можуть бути: жилі будинки, квартири, виробничі споруди, магазини, земельні ділянки тощо, що є власністю позичальника і не є об'єктом застави за іншою угодою.

Характерною ознакою іпотечного кредиту є залишення заставного майна у боржника. Боржник може експлуатувати об'єкти,

що передані у заставу. Іпотека дає право кредитору переважного задоволення своїх вимог до боржника в межах суми зареєстрованої застави. Також у процесі дії кредитної угоди кредитор має право і повинен перевіряти наявність, розмір, умови експлуатації об'єкта застави і т. д.

До іпотеки банки вдаються, як правило, при великих розмірах кредиту, але частіше іпотечний кредит надається спеціалізованими іпотечними банками, фінансовими компаніями, земельними банками і т. д. Ресурси для надання іпотечного кредиту можуть надходити з двох джерел: залучені ресурси комерційних банків та кошти, отримані за рахунок реалізації іпотечних облігацій (заставні листи).

Іпотечні облігації - це довгострокові цінні папери, які емітуються фінансовими і нефінансовими інститутами під забезпечення нерухомістю, і приносять твердий процент. У багатьох країнах іпотечні облігації є значною частиною ринку цінних паперів.

Механізм надання іпотечного кредиту такий: позичальник звертається до банку за кредитом під забезпечення нерухомості, землі. Банк вимагає від клієнта виписку з реєстру для того, щоб дізнатись про вартість застави і наявність чи відсутність інших заставних прав на неї. Такий реєстр, в якому фіксується інформація про власників майна, землі, зміни у власності, про видані та погашені іпотечні кредити, ведеться державними органами. Задоволення вимог кредиторів відбувається у порядку черговості запису їх номерів у реєстрі. Тому банки зацікавлені бути першими в списку кредиторів. Також важливо правильно оцінити вартість застави, щоб за рахунок реалізації майна можна було б погасити заборгованість.

Проблемами розвитку іпотечного кредитування українськими банками є: недостатня ресурсна база банків, що має в основі низький платоспроможний попит на нерухомість, відсутність у банків досвіду розміщення коштів на строки понад один рік, а також високий рівень інфляції. За оцінками спеціалістів банків, що займаються іпотечним кредитуванням, переважним кредитним періодом для клієнтів є термін до трьох років. Для банків великою проблемою ліквідності є розрив між строками залучення короткострокових ресурсів і довгими строками розміщення ресурсів при іпотечному кредитуванні.

10.3. Характеристика інших видів кредитування

Кредити, пов'язані з вексельним обігом. Законом України «Про підприємства в Україні» передбачено, що підприємство може

виконувати роботи, відвантажувати продукцію, надавати послуги в кредит зі сплатою покупцем (споживачем) процентів за користування цим кредитом. З 1992 року в Україні впроваджено вексельний обіг з використанням простого та переказного векселів. Згідно з цим комерційні банки можуть проводити операції з обліку векселів, видавати кредити під заставу векселів, надавати послуги клієнтам при отриманні платежів і виплаті заборгованості по векселях.

Обліковий кредит надається банками при обслуговуванні платіжного обороту клієнта. Кредитна угода виникає в результаті купівлі банком векселя, по якому одержувачем коштів є його клієнт. Ціна купівлі векселя являє собою його номінальну вартість, за вирахуванням облікової ставки. Клієнт отримує гроші готівкою чи переказом на поточний рахунок. Передача векселя банку здійснюється шляхом індосаменту на його користь. Отримувачем коштів за індосованим векселем стає банк. Внаслідок цієї операції комерційний кредит трансформується на банківський.

Умовою прийняття векселів до обліку в комерційних банках є їх висока ліквідність, яка визначається надійністю платника за векселем, строком погашення боргового зобов'язання. Оскільки векселі, як правило, виставляються на строк не більше 90 днів, обліковий кредит є короткостроковим.

Обліковуючи вексель, банк отримує його у своє розпорядження і стає кредитором-векселедержателем. Векселі, які обліковуються банком, повинні мати не менше двох підписів - векселедавця та першого векселедержателя. Кількість передавальних написів свідчить про надійність векселя (чим більше, тим краще).

Сума дисконту утримується банком одночасно з обліком векселя. За векселями з платежем не у місці врахування стягуються також поштово-телеграфні витрати і комісія.

Якщо платіж за векселем надходить достроково, то платнику повертається відповідна сума дисконту за ті дні, які залишились до строку, виходячи зі ставки банківського процента, який сплачується за вкладами до запитання. У випадку сплати за векселем після строку платежу платник, окрім вексельної суми, сплачує банку за прострочені дні, а також відшкодовує витрати, пов'язані з опротестуванням, відправкою повідомлень тощо.

Кредит під заставу векселів є найвигіднішим для тих підприємств, які активно використовують векселі як засіб платежу. Цей кредит характеризується тим, що, по-перше, власником векселя залишається векселедержатель, який лише передає вексель у заставу на визначений строк з наступним викупом після погашення кредиту.

По-друге, векселі приймаються як забезпечення кредиту не на їх повну номінальну вартість, а на 60 - 90 % від неї (залежно від розміру, визначеного банком кожному конкретному клієнтові, виходячи з його кредитоспроможності і надійності пред'явлених векселів).

Видача кредитів під заставу векселів може мати як разовий, так і постійний характер. В останньому випадку банки відкривають клієнту спеціальні позичкові рахунки і відображають на них суми наданих і погашених кредитів. Спеціальний позичковий рахунок є формою обліку кредитів до запитання, що надає банку право в будь-який момент вимагати від клієнта повного або часткового погашення позички, або внесення додаткового забезпечення векселями.

Умови надання та погашення кредитів обумовлюються у кредитному договорі:

- ліміт кредитування (кредитна лінія);
- граничне співвідношення між забезпеченням і можливою заборгованістю;
- розмір процента за кредит і комісії на користь банку;
- право банку самостійно підвищувати розмір процентів та комісії;
- право банку обертати на погашення боргу суми, що надходять для оплати прийнятих в заставу векселів, або необхідну частину із сум, що належать клієнту і знаходяться у банку на інших рахунках клієнта;
- право банку закрити рахунок і вимагати погашення заборгованості чи додаткового забезпечення;
- ініціатива клієнта і згода банку на заміну одних векселів іншими до строку їх оплати.

Кредит, наданий під заставу векселів зі спеціального позичкового рахунку, погашається, як правило, шляхом перерахування коштів за розпорядженням позичальника з його поточного рахунку на спеціальний позичковий рахунок або шляхом зарахування платежів, які надходять від векселедавців по векселях, прийнятих у забезпечення кредиту безпосередньо на спецпозичковий рахунок.

При проведенні операцій з векселями комерційні банки накопичують значну їх кількість. При правильному веденні цих операцій вексельний портфель є для банку надійною статтею активів, більш стабільною, ніж такі цінні папери, як акції.

Акцептний кредит надається векселедавцю і виступає як гарантійна послуга. Векселедавець, виставляючи вексель, вказує платника, який повинен акцептувати його. Клієнт виставляє тратту на банк, котрий її акцептує за умови, що до настання строку платежу по

векселю клієнт внесе в банк необхідну для погашення векселя суму. Позичальник (векселедавець) може використати акцептований банком вексель як платіжний засіб для купівлі товарів або облікувати його в іншому банку. Облік векселя може бути здійснено в банку, який його акцептував. У цьому випадку банк стає не тільки гарантом, але й безпосереднім кредитором клієнта. За здійснення акцептної операції банк стягує комісію.

Якщо позичальник до настання строку платежу по векселю не вніс до банку суму коштів, необхідних для погашення векселя, то вексель в цьому випадку оплачується за рахунок банку. Таким чином, гарантійна послуга перетворюється на кредитну і згідно з вексельним правом банк виставляє зворотню вимогу до векселедавця з подальшим примусовим стягненням боргу з позичальника.

Авальний кредит застосовується банками як гарантійна послуга. Він призначений покрити зобов'язання клієнта, якщо останній не зможе виконати їх самостійно. Аваль може бути здійснено при видачі векселя або на будь-якому наступному етапі його обігу. У разі несплати платником пред'явленого йому векселя векселедержатель звертається з пропозицією про оплату до банку-аваліста. Після оплати авальованого векселя банк-аваліст набуває право регресної вимоги проти особи, за яку він надав аваль, а також проти всіх зобов'язаних за векселем осіб (акцептант, векселедавець, індосант).

Авальний кредит існує у вигляді різноманітних форм гарантій або доручень:

- доручень по кредиту;
- гарантій платежу;
- гарантій постачання тощо.

По авальному кредиту нараховується комісія, а також сплачується процент у відповідності з діючими ставками.

Кредити під заставу цінних паперів. В умовах ринкової економіки більшість підприємств володіють значною кількістю цінних паперів, які можуть бути використані для забезпечення банківських кредитів. Кредити під заставу цінних паперів - зручна форма кредитних відносин, оскільки вони грунтуються на досить нескладній операції прийому у заставу і визначенні вартості цінних паперів. Витрати на зберігання такої застави незначні. Також досить простою є оцінка їх заставної вартості, яка, як правило, визначається на фондовій біржі.

Приймаючи в забезпечення кредиту цінні папери, банки повинні враховувати:

- якість цінних паперів, на яку впливає безліч факторів, котрі не завжди можна врахувати в момент прийняття цих паперів у заставу;
- ліквідність цінних паперів;
- характеристику емітента і вид цінних паперів, що ним емітовані;
- ризики, характерні для цінних паперів.

Для одержання кредиту позичальник подає до банку заяву разом з реєстром цінних паперів, які передаються в заставу. Якщо банк прийняв рішення про надання кредиту, то укладається кредитний договір і договір застави. Розмір кредиту встановлюється у процентах до вартості застави на момент укладання кредитної угоди. Цей процент визначається по кожному виду цінних паперів. Його розмір прямо пропорційно залежить від ліквідності цінних паперів: чим ліквідність вища, тим і процент кредиту від вартості застави вищий. Дивіденди, які надходять від акцій, що передані в заставу, повинні перераховуватися на рахунок клієнта. Позичкові кошти не повинні використовуватися на покупку нових цінних паперів.

Погашення кредиту під цінні папери здійснюється з регресією платежів:

- за бажанням позичальника - достроково;
- за вимогою кредитора - з попереднім повідомленням позичальника.

Лізинговий кредит. Лізинговий кредит - це відносини між юридичними особами, які виникають у разі оренди майна і супроводжуються укладанням лізингової угоди. Лізинг є формою майнового кредиту.

Об'єктом лізингу є рухоме майно (машини, обладнання, транспортні засоби, обчислювальна та інша техніка тощо) та нерухоме майно (будинки, споруди, система телекомунікацій тощо).

Лізингова послуга виникає так. На прохання клієнта банк закуповує за власні гроші певне майно і бере на себе практично всі зобов'язання власника, включаючи відповідальність за збереження майна, внесення страхових платежів, оплату майнових податків.

Клієнт на прохання якого було куплене майно, укладає з банком строковий договір оренди, в котрому визначаються, поряд з іншими умовами, розмір орендної плати і періодичність її внеску. Орендна плата складається з двох величин: вартості майна і комісійної винагороди за лізингові послуги, що дорівнює відсотку за кредит.

Прибуток банку від лізингових операцій складається з лізингового відсотка і залишкової вартості майна до моменту

закінчення строку оренди; податкових пільг, зв'язаних з інвестуванням в устаткування.

Відсоткова плата за лізингову послугу нижча від позичкового відсотка, тому клієнту вигідніше користуватись лізингом, ніж брати грошову позику для купівлі коштовного обладнання.

Висновки

11. Таким чином, на відміну від інших кредитів, об’єктом споживчого кредиту можуть бути як товари, так гроші. Товарами, що реалізуються в кредит (і сплачуються за рахунок банківських позичок), є предмети споживання тривалого використання. Суб’єктами кредиту, з одного боку, виступають кредитори, у даному випадку - це банки, а з іншого боку позичальники – фізичні особи.
12. Характерною ознакою іпотечного кредиту є перебування заставленого майна у боржника. Боржник може експлуатувати об’єкти передані в заставу. Іпотека дає право кредитору переважного задоволення своїх вимог до боржника в межах суми зареєстрованої застави. У процесі дії кредитної угоди банк має право перевіряти наявність та умови експлуатації предмета застави. Під забезпечення нерухомістю банки та інші фінансові посередники можуть емітувати іпотечні цінні папери, що мають обіг на фондовому ринку.
13. Стимулювання розвитку мікрокредитування в банківській системі України потребує комплексного підходу. Складовими такого підходу можуть стати: спрощення механізму отримання мікрокредиту, державна підтримка програм мікрокредитування, удосконалення законодавчо-нормативного забезпечення, створення державних програм пільгового кредитування малого та середнього бізнесу.
14. До перспективних сфер лізингового кредитування в Україні належать будівництво, сільське господарство, харчова та легка промисловість, які потребують запровадження нових технологій. Відсутність державної програми розвитку лізингу, сформованого вторинного ринку обладнання, механізмів страхування лізингу стримує розвиток лізингових операцій в Україні.

Семінарське заняття №13. Сучасні тенденції впровадження нових банківських продуктів на ринку кредитування

Перед семінарським заняттям студент має знати: сутність та порядок обслуговування іпотечного, споживчого, вексельного, лізингового кредитування в банківській системі.

Мета семінарського заняття: *поглиблення теоретичних знань та використання світового досвіду щодо кредитування суб'єктів малого та середнього бізнесу, обслуговування споживчих, вексельних, лізингових та інших кредитів у банківській системі.*

Питання семінарського заняття

1. Використання світового досвіду кредитування суб'єктів малого та середнього бізнесу в банківській системі України.
2. Роль споживчого кредитування у забезпеченні розвитку соціальних програм.
3. Значення лізингового кредитування для інноваційного розвитку економіки.

Ключові поняття: *суб'єкти малого та середнього бізнесу, мікрокредитування, експрес-кредитування, міжнародні програми кредитування малого та середнього бізнесу, акцептний кредит, вексельний кредит, врахування векселів, авальний кредит, споживчий кредит, іпотека, іпотечний кредит, дисконтування векселів, кредит під заставу векселів, лізинговий кредит* .

Проблемно-пошукові питання

1. Проблеми та перспективи розвитку іпотечного кредитування в Україні.
2. Правове регулювання іпотечного кредитування в Україні.
3. Мікрокредитування: аналіз сучасного стану, проблеми та перспективи розвитку.
4. Перспективи розвитку лізингових операцій у банківській діяльності.
5. Світовий досвід банківського кредитування суб'єктів малого та середнього бізнесу.

Теми доповідей та рефератів

1. Тенденції розвитку споживчого кредитування в банківській системі України.

2. Роль та значення інвестиційного кредитування в розширенні суспільного відтворення.

3. Міжнародне інвестиційне кредитування та його роль у розвитку економічних відносин в Україні.

4. Роль банків в інвестиційній активності суспільства.

5. Організація лізингових операцій в банківській системі України.

6. Роль лізингового кредиту в іноваційному розвитку економіки.

7. Механізм вексельного кредитування в банківській системі України.

Список літератури

36. Балюк В., Яцура А. Довгострокове кредитування інвестиційних проектів. // Банківська справа. – 2005. – № 2. - С.17-29.
37. Банківські операції: Підручник / За редакцією В.І. Міщенка, Н.Г.Слов'янської. – К: Знання, 2006. – 727с.
38. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посіб. – 6-те видання перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2008. – 318с.- (Вища освіта XXI століття).
39. Вовк В.Я., Хмеленко О.В. Кредитування і контроль: Навчальний посібник – К.: Знання, 2008. - 463 с.
40. Гроші та кредит / За ред. М.І. Савлука. – К.: 2002. – 598 с.
41. Дмитренко М.Г., Потланюк В.С. Кредитування і контроль: Навчальн-методичний посібник (у схемах і коментарях). К: Кондор, 2005. – 296 с.
42. Єпіфанов А.О., Маслак Н.Г., Сало І.В. Операції комерційних банків: Навчальний посібник. – Суми: ВТД „Університетська книга", 2007. – 523 с.
43. Кудінов А.С. Стан та перспективи розвитку мікрокредитування в Україні. // Актуальні проблеми економіки. - 2004. - № 7. - С.37.
44. Михайловська І.М., Ларіонова К.Л. Гроші та кредит: Навч. посіб. - Львів: Новий Світ-2000, 2006.- 432 с.
45. Міщенко В.І. та інші. Основи лізингу: Навч. посібник. – К.:Знання, КОО,1997. – 138 с. – (серія "Бібліотека банкіра").
46. Павлишин О.П., Ричаківська В.І. Банківські операції. Практикум: Навч.-метод. посібник. К.: Алерта, 2005. – 158 с.

47. Снігурська Л.П. Банківські операції і послуги: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів – К: МАУП, 2006. – 456с.

Нормативна література

48. Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 07.12.2000 № 2121-III // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. – 2001. - №1. – С.3-46 (зі змінами і доповненнями).
49. Закон України “Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати” від 19.06.2003 № 0979. / http://www/rada.kiev.ua
50. Закон України “Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю” від 19.03.2003 № 0978. / http://www/rada.kiev.ua
51. Закон України „Про захист прав споживачів” від 01.12.2005 №3161-IV / http://www/rada.kiev.ua

Контрольні питання до модуля 4

1. У чому полягає економічна сутність кредиту?
2. Які функції та форми кредиту ви знаєте?
3. Як класифікуються кредити?
4. Які принципи банківського кредитування ви знаєте?
5. За якими ознаками класифікуються банківські кредити?
6. Як ви розумієте кредитну систему?
7. Охарактеризуйте об’єкт та суб’єкти кредитних відносин?
8. У чому полягає регулювання кредитної діяльності банків з боку НБУ?
9. На які цілі забороняється надання банківських кредитів?
10. Кредитна політика банку та її призначення.
11. Сутність та призначення стандартів кредитування.
12. Зміст кредитних інструкцій.
13. Організація кредитної діяльності комерційного банку.
14. Охарактеризуйте основні етапи процесу банківського кредитування.
15. Кредитоспроможність позичальника та основні підходи до її оцінки.
16. Методика розрахунку оптимальної процентної ставки за кредитом.
17. Які основні джерела погашення кредиту?

18. У чому сутність та призначення кредитного моніторингу?

19. Як класифікуються кредити за ступенем ризику?

20. Порядок формування резервів для відшкодування можливих втрат за кредитами.

21. Світовий досвід оцінки кредитоспроможності позичальника.

22. Сутність та організація іпотечного кредитування.

23. Сутність та організація споживчого кредитування.

24. Сутність та оцінка кредитного ризику.

25. Чим визначаються межі кредиту як економічної категорії?

26. Особливості кредитування малого та середнього бізнесу в Україні.

27. Дайте характеристику основних параметрів мікрокредитування.

28. Які ознаки притаманні лізинговому кредитуванню?

29. У чому полягає сутність вексельного кредитування?

30. Яким критеріям мають відповідати позичальники для отримання кредиту за лінією ЄБРР?

31. Які документи подаються у банк для отримання мікрокредиту?

32. Які види кредитів надають банки суб'єктам малого та середнього бізнесу?

33. Які фактори стримують розвиток кредитування суб'єктів малого та середнього бізнесу в Україні?

34. У чому полягає сутність авального кредиту?

35. У чому полягає сутність акцептного кредиту?

Підсумкові тестові завдання до модуля 4

Тест підсумкового контролю

1. Яка з сфер суспільного відтворення є причиною виникнення кредиту?:

а) виробництво; б) обмін;

в) споживання; г) благочинство.

2. В яких формах проявляється кредит?:

а) товарній; б) капіталотворчій;

в) натуралістичній; г) грошовій.

3. Які з наведених принципів є принципами банківського кредитування?:

а) заміщення грошей; б) поверненість;
в) строковість; г) емісія грошей.

4. Які з наведених функцій кредиту не є дискусійними?:
а) емісійна;
б) заміщення;
в) перерозподільна;
г) капіталізація вільних грошових доходів.

5. Яку роль виконують банки згідно з натуралістичною теорією кредиту?:
а) банки є творцями капіталу;
б) банки є посередниками в кредиті;
в) банки є "фабриками кредиту";
г) банки акумулюють вільні кошти з метою розміщення їх у позичку.

6. Лізинговий кредит це відносини між кредитором і позичальником з приводу:
а) кредитування задоволення кінцевих потреб;
б) перерозподілу матеріальних фондів серед підприємств;
в) надання в оренду засобів праці;
г) використання вільних коштів для фінансування державних витрат.

7. Які з кредитів є кредитами, що надаються в поточну діяльність?:
а) кредити за експортно-імпортними операціями;
б) кредити на придбання цінних паперів;
в) кредити на будівництво;
г) розрахунки за овердрафтом.

8. Овердрафт – це різновид кредиту, що надається?:
а) терміном на одну добу;
б) у вигляді лімітованої суми на поточний рахунок позичальника;
в) протягом певного часу до певної, раніше визначеної, суми ліміту;
г) на будівництво та освоєння землі.

9. Які з перерахованих кредитів надаються в інвестиційну діяльність?:

а) факторингові операції;
б) кредити на купівлю нерухомості;
в) фінансовий лізинг;
г) кредити на купівлю сировини.

10. Які з наведених кредитів відносяться до класифікації за ступенем ризику?:

а) перманентні; б) гарантійні;
в) сумнівні; г) стандартні.

11. Які з ланок включає супрабанківська кредитна система?:

а) центральний банк; б) міжнародний валютний фонд;
в) світовий банк; г) страхові компанії.

12. Що, з нижче перерахованого, складає структуру кредитної політики банку?:

а) кредитна інструкція;
б) стандарти кредитування;
в) норми обов'язкового резервування за кредитами;
г) кредитний комітет.

13. Які з підрозділів входять в структуру кредитного департаменту?:

а) комерційний відділ;
б) відділ кредитного моніторингу;
в) відділ внутрішньобанківських операцій;
г) відділ безпеки.

14. Що з перерахованого зазначається в кредитній заявці?:

а) дата видачі кредиту;
б) мета отримання кредиту;
в) сума кредиту;
г) перелік документів, що додаються.

15. До показників платоспроможності позичальника відносяться?:

а) рентабельність реалізації продукції;
б) коефіцієнт миттєвої ліквідності;

в) коефіцієнт фінансового левереджу;
г) коефіцієнт оборотності оборотних активів.

16. Які з показників характеризують фінансову стійкість позичальника?:
а) коефіцієнт загальної ліквідності;
б) коефіцієнт фінансового левереджу;
в) рентабельність активів;
г) коефіцієнт маневренності власних коштів.

17. Які з перерахованих кінцевих рейтингових оцінок в балах відповідають позичальнику класу В:
а) 2,1; б) 2,8; в) 2,0; г) 2,4.

18. Що з перерахованого є матеріальним забезпеченням повернення банківських позичок?:
а) іпотека; б) застава цінних паперів;
в) гарантія; г) страхування.

19. Які з перерахованих предметів не можуть бути заставою?:
а) сировина для випуску продукції у вигляді металевого профілю;
б) будівля цеху державного фармацевтичного заводу;
в) сільхозугіддя, що знаходяться в оренді позичальника;
г) власний офіс фірми.

20. Який з коефіцієнтів резервування під кредитні ризики встановлений для субстандартних кредитних операцій?:
а) 50%; б) 20%; в) 2%; г) 5%.

МОДУЛЬ 5. ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ НА РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Змістовий модуль 11. Організаційно-правові засади вексельного обігу

- економічна сутність та класифікація векселів;
- кредитні операції з векселями;
- розрахункові операції банків з векселями;
- гарантійні та комісійні операції з векселями;
- довірчі операції банків з векселями.

У змістовному модулі розкрито теоретико-правові та організаційні засади здійснення вексельних операцій у банківській діяльності.

Тема 11. Операції банків з векселями

План, логіка викладення матеріалу:
11.1. Економічна сутність та класифікація векселів
11.2. Кредитні операції з векселями
11.3. Розрахункові операції банків з векселями
11.4. Гарантійні операції з векселями
11.5. Комісійні операції з векселями
11.6. Торговельні та довірчі операції банків з векселями

Після вивчення теми студент повинен знати:
- сутність векселя як елемента грошового обігу;
- види векселів та їх характеристику;
- механізм здійснення вексельних операцій.

11.1. Економічна сутність та класифікація векселів

У сучасній ринковій економіці вексель відіграє помітну роль у господарській практиці та у діяльності комерційних банків. Розрахунки за допомогою векселів є однією з найскладніших форм розрахунків. Адже вона вимагає знання досить великого за обсягом вексельного законодавства та вільного володіння термінами, що вживаються при таких розрахунках.

З метою уніфікації вексельного законодавства й усунення колізій вексельних законів на конференції в Женеві (Швейцарія) були

розроблені й 07.06.1930 року прийняті три вексельні конвенції:

- Конвенція №358, що встановлює Уніфікований вексельний закон (УВЗ) про переказний і простий вексель;
- Конвенція №359, яка має за мету вирішення деяких колізій законів про переказні й прості векселі;
- Конвенція №360 про гербовий збір щодо переказних і простих векселів.

Радянський Союз приєднався до Женевських вексельних конвенцій 25.11.36 року, і постановою ЦВК і РНК СРСР у 1937р. на території СРСР набрало чинності Положення про переказний і простий вексель, яке текстуально майже повністю збігалося з УВЗ. Законом України від 18.06.91 р. «Про цінні папери і фондову біржу» вексель був визнаний цінним папером в Україні. А Законом України від 12.09.1991 року «Про правонаступництво України» і Постановою Верховної Ради України за тією ж датою «Про порядок тимчасової дії на території України актів законодавства Союзу РСР» фактично підтверджено дію названих конвенцій і Положення на території України. Пізніше, прийнявши три закони від 06.07.99 р., Україна вже самостійно приєдналася до всіх трьох Женевських вексельних конвенцій. Згідно з повідомленням Генерального секретаря ООН на адресу Міністерства закордонних справ України, Женевські вексельні конвенції 1930р. набрали сили закону для України 06.01.2000 р.

В наш час вексельні операції комерційних банків в Україні регулюються у відповідності з Законами України: “Про банки і банківську діяльність”, “Про цінні папери і фондовий ринок”, “Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні”, “Про обіг векселів в Україні”, “Про Національний банк України”, “Про підприємства в Україні”, “Про платіжні системи та переказ грошей в Україні”. Механізм здійснення вексельних операцій регламентується положенням “Про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України” затверджене постановою Правління НБУ від 16.12.2002 № 508.

У країнах з розвиненим вексельним обігом вексельне законодавство не регламентує форму складання векселя і його реквізитів. Однак це не стосується України. Векселі складаються в документарній формі на бланках з відповідним рівнем захисту від підробок і не можуть бути переведені в бездокументарну форму.

Законом України «Про обіг векселів в Україні» затвердження форми і порядку виготовлення бланків векселів покладене на Державну комісію з цінних паперів і фондового ринку за погодженням з Національним банком України з урахуванням норм УВЗ.

У науковій літературі та нормативно-правових документах існують різні підходи до визначення векселя. Наявність великої кількості визначень векселя характеризує його як грошовий інструмент багатогранного застосування. Наведемо ряд поширених визначень.

Вексель (wechsel, change – розмін) – це документ, складений за встановленою формою, який підтверджує безумовний обов'язок векселедавця сплатити у зазначений термін вказану у векселі суму.

У загальному значенні **вексель** – це цінний папір, у якому зазначено безумовне грошове зобов'язання однієї особи щодо сплати іншій особі визначеної суми коштів у зазначений строк.

Вексель – це цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання терміну певну суму грошей власникові векселя (векселедержателю).

Вексель – це цінний папір, який є засобом оформлення кредиту, що надається в товарній формі продавцями покупцям шляхом відтермінування оплати за продані товари. Вексель допомагає прискорити реалізацію товарів і збільшує швидкість руху обігових коштів. Вексель – це вид кредитних грошей.

Вексель – безумовне грошове зобов'язання, за яким одна особа зобов'язана сплатити іншій визначену суму коштів у визначений строк, правовий статус якого регулюється законодавством про вексельний обіг.

У практичній банківській діяльності найчастіше використовуються простий (соло-вексель) та переказний (тратта) вексель.

Простий вексель (соло-вексель) – вексель, виданий у формі безумовного зобов'язання здійснити платіж.

Переказний вексель (тратта) – вексель, виданий у формі безумовного наказу здійснити платіж.

Економічна сутність векселя полягає в наступному:

- **вексель це свідоцтво боргу**. Право власності на вексель зумовлює право на зобов'язання, покладені в основу векселя, а вексель є символом цих зобов'язань. Реалізація прав згідно з векселем можлива лише при його прид'явленні;
- **вексель – це грошове зобов'язання**, предметом якого можуть бути лише гроші;
- **вексель є абстрактним борговим зобов'язанням**, тобто незалежним від причин виникнення боргу, відносин між

суб'єктами вексельної операції, часу і місця здійснення угоди;

- **вексель – безумовне боргове зобов'язання**, за яким одна особа зобов'язана сплатити іншій визначену суму коштів у визначений термін незалежно від причин виставлення векселя. Правовий статус векселя регулюється законодавством про вексельний обіг.
- **вексель – це безспірне боргове зобов'язання**, згідно з яким платник ніяким чином не може ухилятись від сплати боргу чи продовжувати термін використання кредиту. Власник векселя має беззаперечне право вимагати від боржника сплатити вказану у векселі суму в зазначений у ньому термін;
- **вексель є письмовим документом**, виписаним суворо за встановленою формою і не може існувати поза письмовою формою.

Векселі, які застосовуються в господарському обороті України та міжнародних розрахунках, досить різноманітні. Вони різняться за емітентом, угодами, які вони обслуговують, суб'єктом, що здійснює оплату, наявністю застави, порядком оплати, можливістю передавання іншій особі, місцем платежу, формою пред'явлення та іншими ознаками таблиця 11.1.

Векселі казначейські – один із видів державних цінних паперів, які випускаються для покриття видатків державного бюджету. Вони можуть бути використані для здійснення розрахунків; для зарахування сплати податків до державного бюджету; як застава для забезпечення інших платежів та кредитів. Векселедавцем і, відповідно, платником за казначейськими векселями є Головне управління Державного казначейства. Такі векселі видаються на пред'явника зі строком платежу не більше одного року.

Приватні векселі емітуються корпораціями, фінансовими групами, комерційними банками. Спеціального забезпечення ці папери не мають і як гарантія їхньої надійності виступає рейтинг векселедавця, стабільність його фінансового стану та авторитет на ринку цінних паперів.

Товарний (комерційний) вексель з'являється в обігу в результаті реальної угоди купівлі-продажу товарів, виконаних робіт, наданих послуг.

Фінансовий вексель виникає внаслідок фінансової операції і засвідчує отримання грошової позики. Векселі в основу яких покладено ревльні фінансові угоди і котрі витписані чи акцептовані в

першу чергу банками мають достатню широку сферу обігу.

Таблиця 11.1. – Класифікаційні ознаки векселів

№ пп	Ознака класифікації	Види векселів
1	За емітентом	Казначейські Приватні
2	За характером угод, що спричинили появу векселя	Фінансові Товарні (комерційні) Зустрічний Дружній Підроблений Бронзовий (дутий) Фіктивний
3	За суб'єктом, що здійснює оплату	Простий Переказний
4	За наявністю застави	Забезпечений Незабезпечений
5	За рівнем гарантованості платежу	Авальований Неавальований
6	За можливістю передавання іншій особі	Індосується Не індосується
7	За способом отримання доходу	Процентні Дисконтні
8	За місцем і межами дії	Місцеві Національні Міжнародні
9	За формою існування	Паперові Безпаперові

Бронзовий (дутий) вексель є безвалютним (тобто не підлягає відшкодуванню), який фактично не має майнового забезпечення. Він виписується на ім'я неіснуючої або неплатоспроможної особи. Його видача має за мету облік і отримання грошей у третьої особи (зазвичай кредитної установи), яка не бере участі в складанні векселя. Іноді він використовується з метою штучного збільшення боргів платника у разі його неспроможності (тобто створюються фальшиві кредитори, за рахунок яких частина майна боржника, яка по праву належить справжнім кредиторам, може зберігатися у збанкрутілої особи або компаньйонів). Такі векселі недійсні і можуть бути оскаржені в

установленому порядку зацікавленими особами.

Дружній вексель також не передбачає реальної кредитної операції. Як правило він акцептується з метою надання допомоги в отриманні кредиту під вексель неплатоспроможній особі. У даному випадку обидва суб'єкти, за домовленністю, акцептують векселі один на одного, щоб в майбутньому отримати під них кредит у банку. Розрізняють **зустрічні векселі** за якими в даному випадку стоять реальні фінансові операції.

Підроблений вексель – це вексель, в якому міститься підроблений підпис векселедавця або акцептанта, фальсифіковано суму чи строк погашення.

Забезпечений вексель – це вексель, гарантований заставою, яка надається кредиторові, банку або продавцю доти, доки борг не буде сплачено. Заставою може бути дебіторська заборгованість, товарні запаси, цінні папери, основні виробничі засоби, обладнання.

Комерційні банки можуть здійснювати наступні операції з векселями рисунок 11.1:

- кредитні – операції з надання грошових коштів проти врахування векселів та надання кредитів під заставу векселів;
- торговельні – операції з купівлі та продажу векселів;
- гарантійні – операції з надання гарантій оплати векселів третіх осіб за певних обставин та в обумовлений строк: авалювання векселів, видача гарантій на забезпечення оплати векселів;
- розрахункові – операції з оформлення заборгованості векселями: прийняття до сплати переказних векселів кредиторам банку, видача переказнихвекселів боржникам банку, видача банку простих векселів боржниками банку, вексельні платежі;
- комісійні та довірчі – операції з інкасування векселів, доміциляція векселів, купівля, продаж і обмін векселів за дорученням клієнтів;
- урахування векселів – операція з кредитування банком суб'єкта господарювання шляхом придбання векселя до настання строку платежу за ним з дисконтом за грошові кошти з метою одержання прибутку від погашення векселя за номінальною вартістю.
- Розрахункові операції банків з векселями поділяються на: операції з оформлення заборгованості векселями та суто розрахункові вексельні операції.

Рисунок 11.1. – Класифікація банківських операцій з векселями

До операцій з **оформлення векселями кредиторської заборгованості банку** належать:

- акцептація переказних векселів банками, виданих на банк його кредитором;
- видача простих векселів банком своєму кредиторові.

До операцій з **оформлення векселями дебіторської заборгованості** перед банком належать:

- видача банком переказних векселів на боржника банку і акцептація векселів боржником;
- видача боржником банку простих векселів на користь банку.

Борг може бути оформлений векселями як повністю, так і частково, на номінальну суму векселя можуть також нараховуватися проценти згідно з чинним законодавством про вексельний обіг. Приймання або передавання банком оформлених векселів здійснюють з використанням реєстрів і реєстрації у відповідному журналі. **Відшкодування коштів за виставленим банком векселем можна одержати такими способами**:

- оплатою векселя платником чи авалістом;
- врахуванням векселя в іншому банку;
- продажем векселя;
- зарахуванням коштів для погашення власних зобов'язань банку.

Суто розрахункові вексельні операції банків включають:

- здійснення вексельних платежів на користь кредитора банку;
- здійснення вексельних платежів боржником на користь банку.

До комісійних операцій з векселями слід зарахувати:

- інкасування векселів;
- оплата векселів, де банк виступає особливим платником - доміцілатом.

Вексельні реквізити – обов'язкові елементи тексту, що в сукупності становлять вексельне зобов'язання, яке регулюється нормами законодавства про вексельний обіг.

Векселі заповнюються друкарським способом із заповненням обов’язкових реквізитів, що вказані в таблиці 11.2. Вексель, у якому відсутній будь-який із вказаних реквізитів є недійсним. Сума – обов’язково цифрами і літерами. Жодні виправлення суми не допускаються. При виникненні суперечностей правильною вважається сума літерами.

Дуже важливо правильно і повністю вказати

векселедержателів у простому векселі та ремітентів у переказному векселі. Якщо немає підпису векселедавця в простому векселі чи трасанта в переказному, то вексель зовсім не має змісту. Підпис повинен бути від руки. Вексель юридичної особи підписують керівник і головний бухгалтер, проставляючи відбиток гербової печатки, а перед підписами – штамп юридичної особи.

Таблиця 11.2. – Обов'язкові реквізити векселя

№ пп	Обов'язкові реквізити векселя	Простий	Переказний
1	Найменування «вексель»	+	+
2	Безумовний наказ сплатити визначену суму		+
3	Звичайна і нічим не обумовлена пропозиція сплатити визначену суму	+	
4	Термін платежу	+	+
5	Місце, в якому має бути здійснено платіж	+	+
6	Назва того, кому або за наказом кого платіж повинен бути здійснений	+	+
7	Найменування того, хто повинен платити (платник)	+	
8	Дата і місце складання векселя	+	+
9	Підпис векселедавця	+	+

На переказному векселі відомості про трасата проставляються зліва в нижньому кутку на лицьовому боці векселя.

Векселі можуть бути видані на термін:

- за пред'явленням;
- на такий-то час від пред'явлення;
- на такий-то час від складання;
- на визначений день.

Вексель, що містить інше призначення терміну чи послідовні терміни платежу, недійсний.

Банки, що мають статус юридичної особи, мають право виступати суб'єктами вексельного права, тобто приймати на себе всі права й обов'язки, що випливають зі змісту векселя. Установи банку, що не мають статусу юридичної особи, можуть одержати від головного банку – юридичної особи повноваження на здійснення всіх чи окремих операцій із векселями в установленому порядку.

Операції з векселями проводять на підставі угод з клієнтами,

що укладені в письмовій формі. Розрахункові операції можуть здійснюватися без угод (договорів) з використанням лише первинних документів (реєстрів, актів тощо).

Загальні правила документального оформлення вексельних операцій можна коротко охарактеризувати так:

- підписи на векселі від імені банку здійснюють керівник та головний бухгалтер, підписи завіряються печаткою;
- необхідно складати первинні документи за операціями (реєстри, розписки, повідомлення, доручення, заяви тощо);
- необхідно складати реєстри аналітичного обліку (журнали, відомості, картки), для хронологічного обліку відкривати щороку журнали в розрізі операцій.

11.2. Кредитні операції з векселями

До вексельного кредитування комерційних банків належать операції з врахування (дисконтування), переврахування (передисконтування) векселів та надання позик під забезпечення векселями.

Врахування векселя – кредитна операція, що полягає у придбанні векселя виключно банком до настання строку платежу за ним у векселедержателя за грошові кошти з дисконтом. Операція врахування дисконту векселя полягає в купівлі банком векселя за іменним індосаментом у векселедержателя до настання строку платежу. В даному випадку банк стає власником векселя з усіма правами та обов'язками згідно з вексельним правом, а векселедержатель отримує суму за векселем зменшену на суму дисконту.

Дисконт – різниця між повною (номінальною) сумою векселя та сумою, що сплачена при придбанні векселя, за умови, що остання сума менше повної (номінальної).

Векселедавець – особа, яка видала вексель.

Векселедержатель – особа, яка володіє векселем на підставі чинного законодавства (у разі правонаступництва, як розпорядник майна, викупу з конкурсної маси тощо). Векселедержатель – особа, яка володіє векселем, що виданий або індосований цій особі чи її наказу, або індосований на пред'явника, або ж шляхом бланкового індосаменту, чи на підставі інших законних прав.

Індосамент - спеціальний надпис на векселі, за яким векселедержатель передає всі або тільки певні права придбавачу векселя. Індосамент має бути безумовним. Частковий індосамент

недійсний. Індосамент буває передаточним, передорученим і заставним, кожний з яких у свою чергу може бути іменним, бланковим і на пред'явника;

Іменний індосамент – індосамент, за яким векселедержатель передає всі або тільки певні права придбавачу векселя та в якому зазначається особа, якій або наказу якої має бути здійснений платіж.

Індосамент на пред'явника – передаточний індосамент із зазначенням невизначеної особи - пред'явника. Має силу бланкового індосаменту.

Трасант – векселедавець переказного векселя.

Трасат – особа, яка зазначена як платник за переказним векселем.

Трасування – видача переказного векселя на трасата;

Тратта – переказний вексель відносно трасата (акцептанта).

Акцепт – засвідчена підписом трасата або іншої особи (посередника в акцепті) згода оплатити переказний вексель у тому вигляді, в якому він пред'явлений до платежу. Акцепт має бути безумовним. Він має бути надписаний на векселі і може складатися лише з підпису трасата на лицьовому боці векселя. Акцепт трассата може бути обмежений частиною вексельної суми. Якщо за час від акцепту до пред'явлення векселя до платежу в текст векселя були внесені зміни без згоди акцептанта, останній відповідає згідно з умовами наданого ним акцепту.

Акцептант – особа, яка бере на себе зобов'язання платежу за переказним векселем (трасат або посередник в акцепті). Акцептант відповідає згідно з умовами свого акцепту.

Акцептування – проставлення на векселі акцепту.

Вексель може бути прийнятий до врахування або в заставу тільки за таких умов:

а) на векселі є підписи не менше ніж двох осіб, а саме:

- прості векселі - з підписами векселедавця та індосаментом векселедержателя;

- переказні векселі, видані на іншу особу на користь третьої особи, з підписами трасанта, акцептанта та індосаментом ремітента (на таких векселях не може бути менше трьох підписів);

- переказні векселі, видані на іншу особу на користь трасанта, з підписами трасанта, акцептанта та індосаментом трасанта;

- переказні векселі, видані трасантом на самого себе і на користь третьої особи, з підписами трасанта (акцептанта) та індосаментом ремітента;

б) вексель належним чином індосований (на векселях, частково оплачених до строку, має бути відповідний надпис);

в) подані до врахування і в заставу векселі мають перевірятися з позицій їх юридичної дійсності та фінансової надійності.

Не рекомендується приймати до врахування і в заставу:

- векселі, які мають перерив у повних індосаментах;
- неакцептовані переказні векселі (незалежно від кількості примірників);
- іменні векселі;
- опротестовані векселі.

Метою проведення фінансової експертизи векселя є встановлення можливості його оплати в строк. Крім перевірки кредито- та платоспроможності пред'явника рекомендується аналізувати фінансове становище платника, індосантів, які не зняли з себе відповідальність безоборотним застереженням, і авалістів. Для цього можуть використовуватись усі можливості банку, в тому числі послуги аудиторських, консалтингових і рейтингових організацій, а також інформація тих банків, у яких зобов'язаним за векселем особам відкриті поточні рахунки.

Про причини відмови в прийманні векселів банк не зобов'язаний давати клієнту пояснення. Векселі, що не оплачені в строк, мають бути опротестовані.

Переказні векселі у всіх випадках мають опротестовуватися, оскільки трасант не може зняти з себе відповідальність за платіж, але несе відповідальність лише за наявності протесту, якщо тільки він не обумовив, що протест не вимагатиметься (абзац четвертий цього пункту). Для опротестування векселі передаються нотаріусу в строки, встановлені чинним законодавством.

За економічним змістом операція врахування векселів є трансформацією комерційного кредиту у кредит банківський. Це пов’язано з тим, що купуючи вексель, банк фактично кредитує векседержателя на термін, що залишився до погашення векселя. Цей кредит ще носить назву **облікового кредиту**.

Врахування векселів є формою кредитування банком суб'єкта господарювання шляхом придбання векселя до настання строку платежу за ним зі знижкою (дисконтом) за грошові кошти з метою одержання прибутку від погашення векселя в повній сумі.

Особа, яка має бажання пред'явити векселі до врахування, подає в банк заяву встановленого банком зразка. До такої заяви за вимогою банку можуть додаватися інші документи, що зокрема б

характеризують її фінансовий стан, кредитоспроможність, а також угоди, на підставі яких придбавалися векселі тощо.

В загальному випадка схема використання векселя для надання кредиту подана на рисунку 11.2.

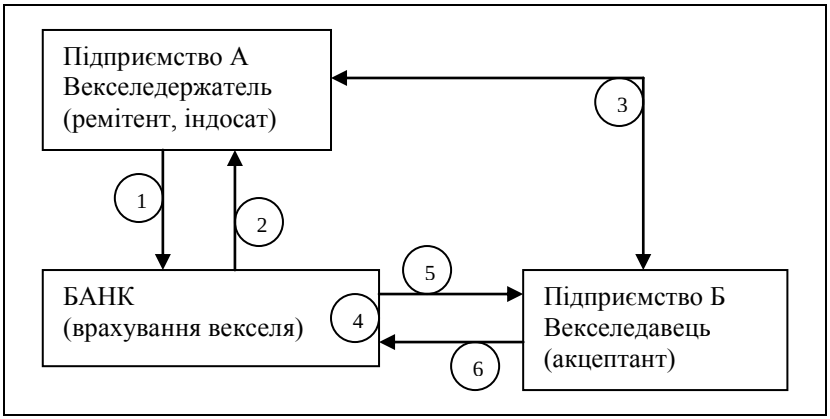

Рисунок 11.2. – Схема використання векселя для надання кредиту

Як бачимо на рисунку 11.2 процес врахування векселя складається з етапів:

- 1 – підприємство А пред'являє вексель у банк для врахування, тобто на користь банку з метою погашення кредиту;
- 2 – банк виплачує підприємству А суму за векселем з вирахуванням дисконту;
- 3 – підприємство А відвантажило товар (надало послуги) підприємству Б;
- 4 – банк здійснює необхідні оформлення документів;
- 5 – банк пред'являє підприємству Б вексель для сплати;
- 6 – підприємство Б сплачує гроші банку за векселем.

Рішення щодо можливості прийняття до врахування (відмови у врахуванні) приймається уповноваженим органом банку або уповноваженою на це особою. Банкам рекомендується встановлювати ліміти з врахування векселів щодо кожного платника за векселем або пред'явника векселя.

Врахування векселів банк здійснює на підставі укладеного з векселедержателем договору про врахування. Договір може

укладатися на певний строк (генеральна угода про врахування) або врахування визначених векселів (окремий договір про врахування).

Після прийняття банком позитивного рішення про врахування всіх або окремих векселів встановлюється сума дисконту та інших утримань з клієнта за кожним векселем. Сума, яка підлягає утриманню на користь банку як дисконт, розраховується на підставі дисконтної ставки банку і може погоджуватися з пред'явником.

Сума дисконту і відсотків (щодо векселів, в тексті яких передбачено нарахування відсотків на номінальну суму векселя) утримується наперед і вираховується відповідно із номінальної суми векселя і суми відсотків, нарахованих на номінальну суму векселя, виходячи з числа днів, що залишаються до строку платежу за кожним векселем, при цьому і день врахування, і день платежу беруться до розрахунку.

Нарахування суми дисконту за врахованими векселями розраховується за формулою:

$$D = \frac{S \cdot r \cdot t}{n \cdot 100\%}, \tag{11.1}$$

де S – номінальна сума векселя; r – річна процентна ставка дисконту; t – строк у днях від дати врахування до дати погашення векселя; n – кількість днів у році.

Розрахунок суми, яку належить сплатити пред'явнику векселя у момент його врахування банком, здійснюється за формулою:

$$P = S \cdot \left(1 - \frac{r \cdot t}{n \cdot 100\%}\right), \tag{11.2}$$

де P – сума, що виплачується пред'явнику за врахований вексель, S – номінальна вартість векселя.

Дисконтна ставка за врахованими векселями пов'язана з процентною ставкою за кредитними операціями і може розраховутися за формулою:

$$D = \frac{R \cdot \frac{n}{360}}{1 + R \cdot \frac{n}{360}} \cdot \frac{360}{n} \cdot 100\%, \tag{11.3}$$

де D – річна процентна ставка дисконту, R – річна процентна ставка за кредитами, n – кількість днів до погашення векселя.

Крім дисконту за врахованими іногородніми векселями можуть утримуватися комісія, дамно і порто. Тому у загальному випадку розрахунок суми, яка належить до сплати пред'явнику векселя, може здійснюватися за формулою:

$$P = S \cdot \left(1 + \frac{r \cdot t}{n \cdot 100\%}\right) \cdot \left(1 - \frac{d \cdot k}{n \cdot 100\%} - v - g\right) - p, \qquad (11.4)$$

де P – сума, що виплачується пред'явнику за врахований вексель; S – номінальна сума векселя; r – процентна ставка, за якою нараховуються відсотки на номінальну суму векселя; d – дисконтна ставка, за якою розраховується дисконт і відсотки, що утримуються на користь банку; v – процентна ставка, за якою нараховується комісія; g - процентна ставка, за якою нараховується дамно; p - сума порто; n - кількість днів у році; к – кількість днів від дня врахування до дня платежу за векселем; t – кількість днів від дня, з якого нараховуються відсотки на номінальну суму векселя, до дня платежу за векселем.

До різновидів врахування належать безоборотне врахування і врахування з реверсом, які відрізняються від звичайного врахування порядком і обсягом відповідальності векселедержателя-пред'явника.

Безоборотне врахування – різновид врахування, за якого пред'явник векселя вибуває з числа зобов'язаних за векселем осіб, що здійснюється шляхом вчинення пред'явником в тексті індосаменту безоборотного застереження (проставлення безоборотного індосаменту) або шляхом передавання банку векселя пред'явником без вчинення індосаменту, якщо останній індосамент бланковий, або на пред'явника.

Банки можуть використовувати цей різновид врахування у разі врахування короткострокових векселів при безумовній впевненості в кредитоспроможності платника за векселем або можливості переврахувати (продати) вексель.

Врахування з реверсом – різновид врахування, за якого пред'явник векселя дає банку позавексельне зобов'язання викупити враховані векселі до настання строку їх оплати або при настанні (ненастанні) певних обставин. Із технічного боку врахування векселів з реверсом подібне до позики, забезпеченої векселями, і є операцією репо з відкладальними або скасувальними умовами. Від звичайного врахування цей різновид врахування відрізняється тим, що платіж за

векселем виконує не безпосередньо зобов'язана за векселем особа - платник, а пред'явник, який підписує реверс і викуповує вексель.

Реверс – це письмове зобов'язання пред'явника викупити векселі до настання їх строку погашення або при настанні певних обставин.

Причинами (підставами) опротестування векселя в несплаті є: повна відмова платника від оплати ; часткова оплата векселя; відсутність платника у вказаному місці; здійснення платником платежу в неефективній валюті. Однак опротестування не здійснюється. Якщо вексель був раніше опротестований в неакцепті, якщо платник оголошений у законодавчо встановленому порядку неспроможнім, якщо вексель оголошено неспроможнім.

Опротестування векселя в неакцепті виконується у разі: відмови платника в здійсненні акцепту; здійснення платником часткового акцепту; здійснення платником акцепту в неефективній валюті; здійснення платником умовного (тобто із зміною інших реквізитів векселя) акцепту; відсутність платника у вказаному місці (опротестування у повітря).

Підставою опротестування векселя у недатуванні акцепту є випадок, коли платник не вказав дати акцепту на векселі, виписаному з терміном платежу в певний термін від пред'явлення або з особливою умовою, внаслідок чого вексель повинен бути пред'явлений до акцепту в певний термін.

Векселетримач для вчинення опротестування повинен подати нотаріусу такі документи:

- вексель (оригінал і копію – зазвичай ксерокопію, яка залишається у нотаріуса);
- лист-заява з проханням вчинити опротестування векселя довільної форми, підписаний керівником і головним бухгалтером (якщо його посада передбачена штатним розкладом) і засвідчений печаткою векселетримача;
- опис (реєстр) векселів;
- статут підприємства-векселетримача (оригінал або нотаріально засвідчена копія, якщо його немає у нотаріуса, який постійно обслуговує векселетримача);
- свідоцтво про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності;
- підтвердження повноважень особи, що звернулася до нотаріуса для вчинення опротестування;
- паспорт фізичної особи – пред'явника векселя.

Опротестований вексель з написом про протест і актом

протесту повертається векселетримачу. Законом України “Про обіг векселів в Україні” встановлено, що векселі, опротестовані нотаріусами у встановленому порядку, є виконавчими документами, тобто є підставою для стягнення заборгованості в примусовому порядку. Порядок опротестування векселя показано на рисунку 11.3.

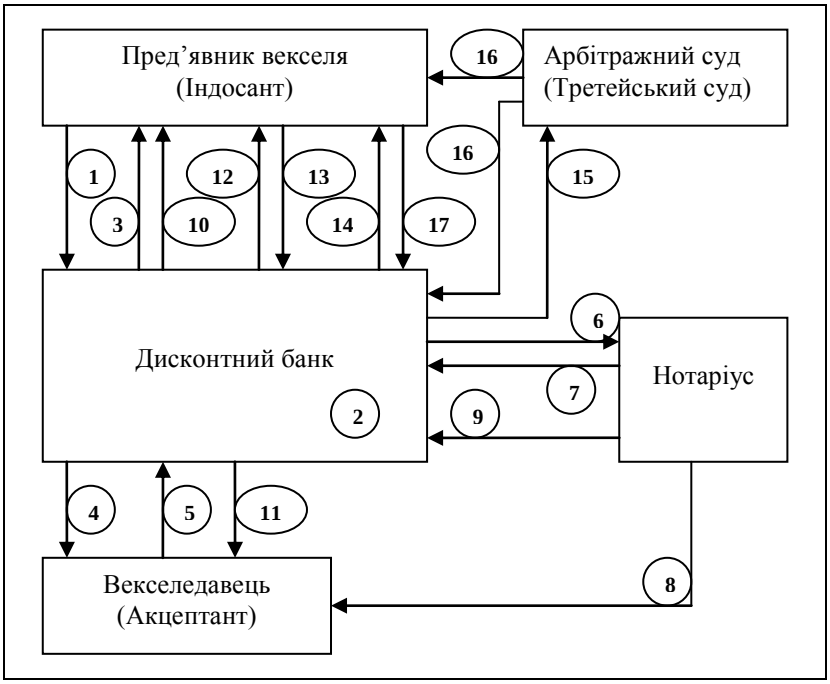

Рисунок 11.3. – Порядок опротестуванням векселя

Стягнення заборгованості за опротестованим векселем здійснюється з рахунків платника шляхом пред'явлення до банку платіжної вимоги та оригіналу опротестованого векселя. Як видно з рисунку 11.3 порядок опротестування векселя включає такі етапи:

- 1 – індосант пред’являє вексель до врахування;
- 2 – банк враховує вексель та оформляє необхідні документи;
- 3 – банк виплачує індосанту суму за векселем мінус дисконт;
- 4 – банк пред’являє вексель для оплати;
- 5 – векселедавець відмовляється оплатити вексель;
- 6 – банк пред'являє вексель до протесту;

- 7 – нотаріус приймає вексель до опротестування та видає квитанцію;

- 8 – нотаріус здійснює протест за векселем;

- 9 – нотаріус повертає опротестований вексель банку;

- 10 – банк повідомляє векселедавця про здійснення протесту;

- 11 – банк повідомляє пред'явника про здійснення протесту;

- 12 – банк надає вимогу про оплату векселя пред'явником у порядку регресу;

- 13 – відмова пред'явника здійснити платіж;

- 14 – припинення кредитування пред'явника векселя;

- 15 – банк подає позов до суду про стягнення боргу;

- 16 – рішення суду про примусове стягнення боргу на користь банку;

- 17 – беззаперечне погашення боргу пред'явником векселя.

Кредити під заставу векселів. Надання банком кредитів під заставу векселів здійснюється за загальними принципами банківського кредитування. **Особливістю цього виду кредитування є порядок надання, зберігання та реалізації застави, якою є векселі.**

Прийняття векселів у заставу банк здійснює на підставі укладеного з векселедержателем-позичальником договору застави, в якому також встановлюється місце зберігання заставлених векселів. Вексель на зберігання може бути переданий банку, державному чи приватному нотаріусу. Банку надається право вимагати, якщо це не стосується іншого банку, щоб заставлені векселі зберігалися саме у банку. Доцільно в заставу приймати векселі, строк платежу за якими є більш віддаленим у часі, ніж термін дії кредиту.

Векселі подаються пред'явником у заставу згідно з реєстром векселів, пред'явлених у заставу, щонайменше в двох примірниках (додаток 25). Векселі в реєстрах, як правило, розташовуються у порядку настання строків платежу, починаючи з найближчого.

На векселях пред'явник зобов'язаний виконати заставний або передавальний іменний чи бланковий індосамент, навіть якщо останній індосамент бланковий або на пред'явника. Вид індосаменту встановлюється договором застави. Банку надається право вимагати, щоб позичальник вчинив саме передавальний індосамент.

За заставним індосаментом банку передаються такі права:

- на пред'явлення до платежу та одержання платежу за векселем;
- на здійснення протесту в разі неоплати чи часткової оплати векселя;

- на звернення з позовом про стягнення належної суми платежу до зобов'язаних за векселем осіб.

При прийманні реєстрів банк перевіряє відповідність даних пред'явника і реквізитів векселів. Реєстри з неправильними даними повертаються на переоформлення.

У разі прийняття векселів банком до розгляду, пред'явнику надається розписка про одержання векселів, як правило на копії реєстру та призначається орієнтовний термін кредитування або день, коли він має забрати не прийняті в заставу векселі.

Остаточне рішення щодо прийняття в заставу конкретних векселів приймається банком (його уповноваженим органом чи особою) на підставі проведеної юридичної та фінансової експертизи відповідно до внутрішньобанківського порядку і доводиться до відома позичальника.

Після прийняття банком позитивного рішення про прийняття в заставу всіх або окремих векселів визначається оціночна вартість кожного векселя і сума кредиту, що надається, а з позичальником укладається договір застави. Неприйняті в заставу векселі повертаються представнику пред'явника під розписку.

Вексель може бути переданий у заставу згідно з відповідним договором шляхом:

- здійснення заставного індосаменту і передаванням його заставодержателю;
- здійснення іменного індосаменту на користь заставодержателя чи бланкового індосаменту та передаванням векселя на зберігання у депозит державної нотаріальної контори, приватного нотаріуса чи банку;
- здійснення іменного чи бланкового індосаменту і передаванням векселя заставодержателю;
- простого передавання векселя на зберігання в депозит державної нотаріальної контори, приватного нотаріуса чи банку без вчинення на користь заставодержателя будь-якого індосаменту;
- простого передавання векселя на зберігання заставодержателю без вчинення на його користь будь-якого індосаменту.

Договір надання кредиту під заставу векселів може містити такі положення, що стосуються специфіки застави:

- право банку при потребі звертати на погашення боргу суми, що надходять в оплату прийнятих у заставу векселів;

- право банку дозволяти позичальнику за його ініціативою замінювати одні векселі до строку їх оплати іншими.

У разі належного виконання позичальником своїх зобов'язань щодо погашення кредиту банк може повертати векселі, передані в заставу, пропорційно сумі погашеної заборгованості з урахуванням поточної оціночної вартості векселів.

Банки можуть надавати надійним клієнтам спеціальні кредити до запитання (онкольні кредити) під заставу векселів.

11.3. Розрахункові операції банків з векселями

Розрахунки з використанням векселів. До операцій з розрахунку векселями щодо погашення кредиторської заборгованості банку належать вексельні платежі на користь кредитора. Їх зміст полягає в тому, що кредитор банку погоджується прийняти від банку-боржника виконання іншого (вексельного) зобов'язання від платника за векселем. Прийняття вексельного зобов'язання відбувається шляхом передавання векселя, придбаного банком-боржником, кредитору банку.

До операцій за розрахунками векселями з погашення дебіторської заборгованості перед банком належать вексельні платежі боржником на користь банку. Їх зміст полягає в тому, що банк-кредитор погоджується прийняти від клієнта-боржника виконання іншого (вексельного) зобов'язання від платника за векселем. Прийняття вексельного зобов'язання відбувається шляхом передавання векселя, придбаного клієнтом-боржником, банку-кредитору.

Порядок розрахунків за допомогою векселів відрізняється в залежності від виду векселя, що використовується. Вексель є одним із головних платіжних засобів при товарній формі кредиту.

Простий вексель – вексель, виданий у формі безумовного зобов’язання здійснити платіж.

Простий вексель – письмове, чітко встановленої форми абстрактне і безумовне боргове зобов’язання векселедавця векселетримачу сплатити зазначену в ньому суму у вказаний термін і в певному місці. Розглянемо механізм розрахунку простим векселем на рисунку 11.4.

Механізм розрахунків простим векселем включає наступні етапи:

1 - Покупець вручає вексель продавцю (векселетримачеві).

2 - Продавець (векселетримач) відвантажує товар, продукцію, виконує роботи, надає послуги покупцю, замовнику, та пред'являє

вексель до акцепту.

3 - Продавець пред'являє вексель до оплати.

4 - Покупець оплачує вексель.

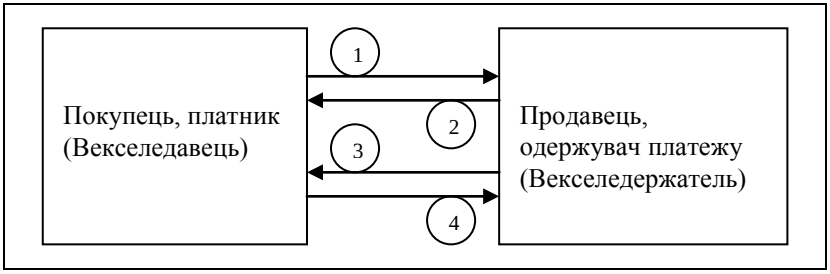

Рисунок 11.4. – Механізм розрахунків простим векселем

Переказний вексель (тратта) – вексель, виданий у формі безумовної пропозиції (наказу) здійснити платіж.

Переказний вексель (тратта) – наказ кредитора (трасанта) боржнику (трасату) про сплату у вказаний термін і в певному місці зазначеної у векселі суми третій особі (ремітенту) або самому кредитору, тобто кредитор може виступати одночасно і як ремітент .

В операціях з переказним векселем, як правило, беруть участь три сторони: кредитор – **трасант**, боржник – **трасат** і одержувач – **ремітент**. Виписує і підписує переказний вексель кредитор. Щоб такий вексель мав законну силу, боржник – трасат повинен підтвердити свою згоду заплатити за векселем у письмовій формі на лицьовому боці векселя, тобто **акцептувати вексель.**

Акцептант переказного векселя, як і векселедавець простого векселя є головним вексельним боржником і несе відповідальність за оплату векселя у встановлений термін. Це так званий боржник першого порядку.

Механізм розрахунків переказним векселем показано на рисунку 11.5. Механізм розрахунків переказним векселем складається з таких етапів:

- 1 – векселедавець (трасант) направляє платнику (трасату, тобто особі боржнику) товар, а також переказний вексель (тратту);

- 2 – платник (трасат) повертає акцептований вексель векселедавцю (трасанту);

- 3 – векселедавець направляє акцептований вексель ремітентові – одержувачу грошей за переказним векселем;

- 4 – ремітент направляє вексель трасату до оплати;

- 5 – трасат оплачує і одночасно погашає вексель, роблячи відмітку про оплату на його зворотній стороні.

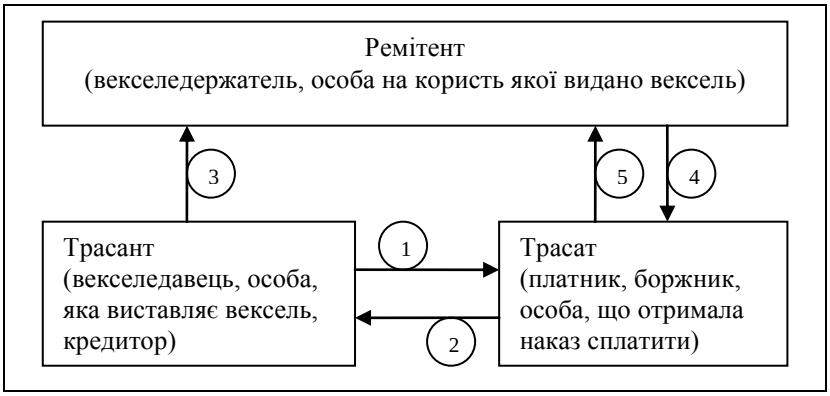

Рисунок 11.5. – Механізм розрахунків переказним векселем

Переказний вексель уявляє з себе документ, в якому зазначена письмова вказівка векселедержателя, трассанта особі, на яку виставлений вексель, тобто платнику (трассату), сплатити зазначену суму грошей пред'явнику векселя чи особі, що вказано у векселі (ремітенту) через певний термін або на вимогу. Трассат стає боржником за векселем тільки після того, як він акцептує його, тобто згодиться на сплату поставивши на векселі свій підпис.

Оформлення заборгованості векселями. Оформлення заборгованості векселями між банком і другою особою (боржником або кредитором банку) полягає у заміні одних зобов'язань іншими - вексельними.

Борг може бути оформлений векселями як повністю, так і частково. За угодою сторін на номінальну суму векселя можуть нараховуватися відсотки згідно з вимогами законодавства про вексельний обіг.

До операцій з оформлення векселями кредиторської заборгованості банку належать:

- видача простих векселів банком кредитору банку;
- акцепт переказних векселів банком, виданих на банк кредитором банку.

До операцій з оформлення векселями дебіторської заборгованості перед банком належать:

- видача банком переказних векселів на боржника банку й акцепт векселів боржником;
- видача боржником банку простих векселів на користь банку.

Сутність операцій акцептування векселів полягає в тому, що банк гарантує оплату своїм клієнтам поставленої продукції шляхом акцептування замість векселедавця переказного векселя. Механізм акцептування векселів показано на рисунку 11.6.

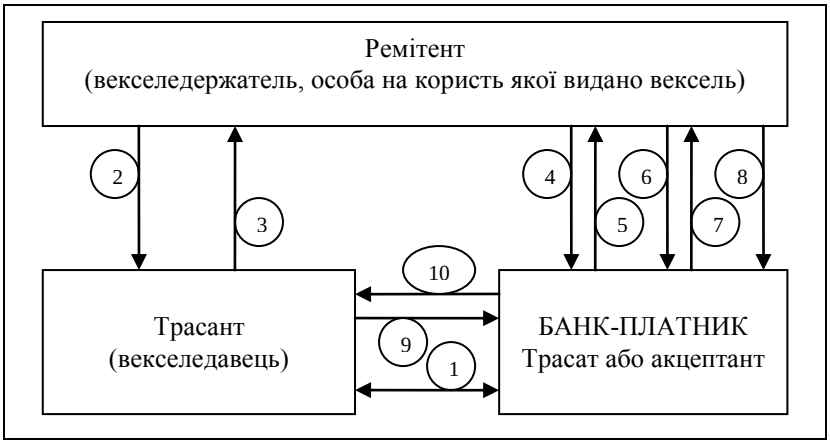

Рисунок 11.6. – Механізм акцептування векселів

Механізм акцептування векселів складається з таких етапів рисунок 11.6:

- 1 – укладання угоди між векселедавцем та банком-платником про акцептування векселів;
- 2 – відвантаження товару чи надання послуг під вексель;
- 3 – оформлення векселедавцем векселя в якому платником зазначений банк;
- 4 – надання векселя до акцепту банку-платнику;
- 5 – повернення акцептованого векселя векселедержателю;
- 6 – надання векселя банку-платнику для оплати;
- 7 – здійснення платежу за векселем банком-платником;
- 8 – повернення погашеного векселя банку-платнику;
- 9 – векселедавець погашає заборгованість перед банком;
- 10 – банк повертає погашений вексель векселедавцю.

Акцепт переказного векселя оформляється як надпис на векселі, зокрема "Акцептований", "Прийнятий до платежу" або іншого

рівнозначного. Достатнім для акцепту є один лише підпис трасата на лицьовій стороні векселя. Акцепт набуває сили після передавання векселя або після повідомлення про акцепт, зробленого трасатом у письмовій формі векселедержателю або одному з надписувачів векселя. В останньому випадку трасат відповідає згідно з умовами свого акцепту тільки перед тією особою, якій він відіслав або вручив таке повідомлення. Якщо трата підлягає оплаті у визначений строк після пред'явлення і акцептант не вказує дати акцепту, векселедержатель може здійснити протест у недатуванні акцепту. В такому разі дата протесту буде вважатися датою пред'явлення до акцепту. При відсутності протесту недатований акцепт вважається відносно до акцептанта вчиненим в останній день строку, передбаченого для пред'явлення до акцепту.

За виданими простими векселями векселедавцем зазначається сам боржник - юридична особа. За виданими переказними векселями трасантом зазначається сам кредитор - юридична особа (в цьому разі вексель може бути виданий на користь самого трасанта). Приймання або передавання банком оформлених векселів здійснюється з використанням реєстрів.

У загальному випадку обіг переказного векселя з наданням кредиту показано на рисунку 11.7.

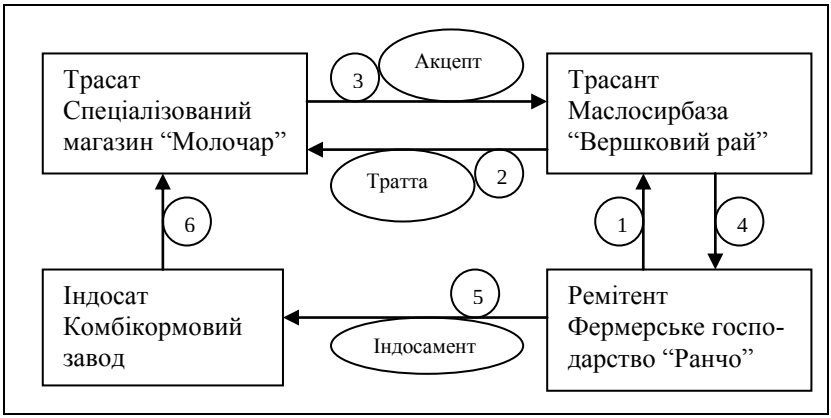

Рисунок 11.7. – Загальна схема обігу переказного векселя

Розглянемо механізм обігу переказного векселя на прикладі рисунок 11.7:

- 1 – Нехай фермерське господарство “Ранчо” поставило

маслосирбазі “Вершковий рай” партію молока на суму 10000 грн з умовою оплати через 1 місяць.

- 2 – Згідно з попередньою домовленістю маслосирбаза зобов’язалася реалізувати магазину “Молочар” партію сиру на таку ж суму 10000 грн з умовою надання комерційного кредиту на 1 місяць. Тому маслосирбаза виписує переказний вексель (тратту) і разом з партією сиру направляє його магазину (трасату) для акцепта.
- 3 – Магазин “Молочар” акцептує вексель на всю суму, стає акцептантом і пересилає вексель маслосирбазі.
- 4 – Маслосирбаза передає вексель фермерському господарству “Ранчо” як покриття своєї кредиторської заборгованості за молоко.
- 5 – Ремітент прийняв рішення розплатитись даним векселем за партію комбікорму з Комбікормовим заводом. Тому зробив передавальний надпис – індосамент “Замість нас заплатіть Комбікормовому заводу. Фермерське господарство “Ранчо””.
- 6 – Комбікормовий завод передає вексель магазину “Молочар” для оплати.

Акцепт (accipere – приймаю) **–** означає згоду платника оплатити вексель, тобто фактично прийняти на себе зобов’язання за векселем. **Акцептант** переказного векселя так саме як і векселедавець простого векселя є головним вексельним боржником і несе відповідальність за оплату векселя у встановлений термін. **Ремітент** – векселедержатель, вказаний у тратті, в результаті передачі йому трасантом права на отримання грошей від трасата.

Передача права здійснюється шляхом передаточного надпису **– індосаменту. Індосамент** – це передаточний надпис на векселі чи іншому цінному папері, який означає перехід прав по цьому документу до іншої особи (ремітенту), і в свою чергу **індосант** – це особа, яка здійснює індосамент. **Індосамент на векселі крім передаточного надпису виконує також функцію гарантії.** Кожний індосант за векселем несе солідарну відповідальність за платіж разом з векселедавцем і акцептантом.

У розрахунках простим векселем зазвичай беруть участь дві особи. Виписує і підписує його боржник. Однак до простого векселя можуть застосовуватися положення, що відноситься до переказного векселя і стосуються індосамента терміну платежу, регресу у випадку неакцепта або неплатежу, платежу в порядку посередництва, копій, змін, терміну давності, святкових днів, обчислення термінів і заборони

граційних днів (днів відстрочки). Також до переказного векселя, що підлягає оплаті в третьої особи або в іншому місці, ніж місцезнаходження платника, можуть застосовуватися такі положення, як умова про відстрочки, розбіжності в позначеннях суми, що підлягає оплаті тощо.

Передача права за векселем або гарантія платежу за векселем у разі неплатежу з боку платника (прийняття на себе відповідальності платежу в порядку регресу) оформлюється передавальним написом – індосаментом. Він повинен бути простим і нічим не обумовлений. Причому частковий індосамент не допускається.

Індосамент учиняють на зворотному боці векселя або на додатковому листі – **алонжі,** якщо зворотний бік векселя повністю списаний. Алонж приєднується до векселя клейовим способом. При цьому індосамент, що розміщується першим на алонжі, повинен починатися на векселі і закінчуватися на алонжі, а печатку потрібно ставити на з'єднанні векселя і алонжа.

В разі виконання у векселі запису "**не за наказом**" або будь-якого іншого рівнозначного формулювання документ може бути передано тільки з наслідками звичайної цесії. **Цесія** – це поступка вимоги в зобов'язанні іншій особі, передача будь-кому своїх прав на що-небудь, наприклад, передача кредитором належних йому прав вимоги іншій особі. Договір цесії не вимагає згоди боржника та може бути укладений без його повідомлення.

Індосамент буває передаточним, передорученим і заставним. **У залежності від змісту операції на векселі можуть бути виконані наступні написи:**

- передаточна – передача векселя у власність іншої особи, в результаті якої всі права індосанта переходять до індосату, а індосант приймає на себе відповідальність за оплату векселя;
- передоручена – вексель передається (без права власності) індосату з правом здійснення визначених юридичних дій від імені та з доручення індосанта;
- забезпечувальна – вексель передається в заставу з усіма правами, що випливають із передаточного індосаменту, але виконаний індосамент має силу передорученого.

Передаточний індосамент може бути іменним, бланковим і на пред'явника. Відповідно до ст. 13 Уніфікованого закону іменним індосамент є за наявності найменування особи, на користь якої його зроблено. Якщо індосамент не містить найменування особи або складається тільки з одного підпису індосанта, то такий індосамент

має силу бланкового.

Якщо індосамент є бланковим, то векселедержатель може:

- заповнити бланк на своє ім'я або на ім'я будь-якої іншої особи;
- індосувати вексель на ім'я будь-якої іншої особи;
- реіндосувати вексель за допомогою бланкового індосаменту;
- передати вексель третій особі, не заповнюючи бланк і не виконуючи індосамент.

Векселі, що містять інші терміни платежу або передбачають оплату частинами, є недійсними. Вексель за пред'явленням підлягає оплаті при його пред'явленні. Він має бути пред'явлений для оплати протягом одного року від дати його складання. Векселедавець може скоротити цей термін або обумовити триваліший термін.

Термін платежу за векселем, що підлягає сплаті в певний термін від пред'явлення, визначається датою акцепту чи датою протесту.

Держатель векселя, в якому зазначено терміни платежу – на певний день або в певний термін від дати складання або пред'явлення, повинен пред'явити вексель для оплати в призначений день або протягом двох наступних робочих днів (ст. 38 Уніфікованого закону).

Трасат, здійснюючи платіж за простим або переказним векселем, може вимагати, щоб вексель вручено йому держателем разом із розпискою про одержання платежу. Зобов'язання вважається виконаним належним чином, якщо платіж здійснено в установлений термін. Оплата трасатом за векселем до настання терміну платежу здійснюється з ризиком.

11.4. Гарантійні операції з векселями

Гарантування оплати векселів полягає в наданні банком забезпечення платежу за векселем за будь-яку із зобов'язаних за векселем осіб. За своїм змістом надання гарантії в забезпечення оплати векселів є операцією страхування ризику неоплати визначеної суми зобов'язаною за векселем особою.

Гарантування оплати векселів є формою кредитування банком суб'єкта господарювання і здійснюється на загальних принципах банківського кредитування за дорученням і за рахунок клієнтів.

Гарантія платежу за векселем може надаватися шляхом:

- авалювання векселя;

- письмової гарантії в забезпечення оплати векселя.

Вексельні зобов'язання платника, векселедавця й індосанта можуть бути додатково гарантовані повністю або в частині вексельної суми за допомогою аваля. **Аваль то є:**

- напис про забезпечення платежу за векселем;
- забезпечення платежу за векселем. Забезпечення може бути надане третьою особою або навіть однією з осіб, які поставили свій підпис на векселі.

Аваль – вексельна гарантія, внаслідок якої особа, що надала цю гарантію (аваліст) бере на себе відповідальність повністю або частково за зобов'язаннями однієї із сторін (векселедавця, індосанта, акцептанта).

Авалювання - це взяття банком на себе зобов'язання оплатити вексель повністю або частково за одну із зобов'язаних за векселем осіб, якщо платник не оплатив вексель у строк чи неможливо одержати платіж за векселем у строк. Авалюючи вексель, банк надає такій особі строковий кредит або кредит до запитання (залежно від строку платежу за векселем). Як правило, можуть бути авальовані векселі, в яких точно визначений строк платежу.

Аваліст – це особа, що поручилася за повний або частковий і своєчасний платіж за векселем шляхом прийняття на себе зобов'язання за чужим вексельним боргом. Аваліст несе відповідальність на рівні з особою, зобов'язання якої він забезпечив. Вважається, що для здійснення аваля досить одного підпису аваліста на лицьовому боці векселя.

Аваль оформляється як надпис на векселі або алонжі:

- "Вважати за аваль";
- "Як аваліст за (назва особи, за яку наданий аваль)";
- "Авальований";
- інше рівнозначне формулювання.

В авалі повинно бути зазначене, за кого його видано. Якщо такі відомості відсутні, то він вважається виданим за векселедавця (трасанта). Зобов'язання аваліста є дійсним навіть у тому випадку, якщо забезпечене ним зобов'язання виявиться недійсним з будь-яких причин, крім дефекту форми самого векселя.

Авалювання векселів банк здійснює на підставі укладеного з позичальником **договору про авалювання**. Договір може укладатися на певний термін (генеральна угода про авалювання) або авалювання визначених векселів (окремий договір про авалювання).

Векселі подаються для авалювання пред'явником позичальником або іншою особою (векселедержателем) разом із

реєстром векселів, пред'явлених для авалювання, щонайменше у двох примірниках. Банк може вимагати, щоб векселі подавалися для авалювання саме позичальником.

Після прийняття банком позитивного рішення про авалювання всіх або окремих векселів на кожному реєстрі розраховується сума нарахувань, які має сплатити позичальник, а з останнім укладається договір про авалювання, якщо він до цього ще не був укладений. Авальовані та неавальовані векселі повертаються представнику пред'явника під розписку на реєстрах.

Сума, яка підлягає нарахуванню на користь банку як плата за надання авального кредиту, розраховується на підставі процентної ставки банку і погоджується з позичальником. Порядок нарахування і сплати відсотків здійснюється згідно з умовами договору про авалювання.

Розрахунок загальної суми винагород банку за авальований вексель здійснюється за формулою:

$$K = S \cdot \left(1 + \frac{r \cdot t}{n \cdot 100\%}\right) \cdot \left(\frac{j \cdot k}{n \cdot 100\%} + v + g\right) + p, \qquad (11.5)$$

де К – сума винагороди банку за надання авального кредиту; S – номінальна сума векселя; r – процентна ставка, за якою нараховуються відсотки на номінальну суму векселя; j – процентна ставка, за якою нараховуються відсотки за авальний кредит; v – процентна ставка, за якою нараховується комісія; g - процентна ставка, за якою нараховується дамно; p - сума порто; n - кількість днів у році; к – кількість днів від дня авалювання до дня закінчення строку кредиту за векселем; t – кількість днів від дня, з якого нараховуються відсотки на номінальну суму векселя, до дня платежу за векселем.

Здійснюючи платіж за векселем, аваліст купує права за векселем проти особи, зобов'язання якої він забезпечив, і проти осіб, зобов'язаних йому за векселем. Платіж здійснюється не пізніше дня, що настає за останнім днем, установленим для здійснення протесту за несплату. Він повинен погасити всю суму, що підлягає сплаті особою, за яку вона здійснюється, та засвідчується розпискою про одержання платежу, написаною на векселі.

Особа, що здійснила платіж у порядку посередництва, купує права, що випливають із векселя стосовно особи, за яку вона здійснила платіж, а також до осіб, що мають перед ним зобов'язання.

Якщо існує кілька пропозицій про сплату в порядку

посередництва, перевага надається пропозиції, що звільняє від зобов'язань більшу кількість осіб. Будь-яка особа, що виступає як посередник і навмисно порушує правило сплати, втрачає своє право регресу проти осіб, що виявилися б звільненими від зобов'язання. Посередник не має права реіндосувати вексель.

Термін позовної давності за векселем відповідно до ст. 70 Уніфікованого закону настає через 3 роки від дати настання терміну платежу. Позовні вимоги держателя до індосантів і векселедавця (трасанта) погашаються по закінченні 1 року від дати протесту, здійсненого в установлений термін, або від дати настання терміну платежу в разі попередження "Оборот без витрат".

Позовні вимоги індосантів одного до іншого погашаються по закінченні 6 місяців, розрахованих із дня здійснення індосантом платежу за векселем або з дня пред'явлення йому позову.

Відповідно до ст. 30 Уніфікованого закону платіж за векселем може бути забезпечений авалем цілком або частково. У разі неакцепту, недатування (відсутності на векселі дати його акцепту) та несплати за векселем вчиняється опротестування векселів.

Видача гарантій на забезпечення оплати векселів. Гарантія платежу за векселем – це безвідзивне зобов'язання платежу за векселем зі строком за пред'явленням вимоги. Платіж має бути виконаний проти пред'явлення письмової вимоги платежу і, можливо, інших документів у відповідності з умовами гарантії та чинним законодавством.

Гарантія на забезпечення оплати векселів має бути складена в письмовій формі чітко і точно. Усі гарантії вважаються безвідзивними, якщо не зазначено інше.

Гарантія платежу за векселем має мати такі реквізити:

- повне найменування позичальника (особи, від імені якої видається гарантія);
- повне найменування бенефіціара - особи, на користь якої видана гарантія;
- посилання на угоду, на підставі якої видана гарантія;
- строк платежу або подію, яка обумовлює строк платежу;
- умови пред'явлення вимоги платежу;
- можливе врегулювання скорочення гарантійної суми;
- застереження про витрати.

Питання про те, за яких обставин та на яких умовах банк має виконувати гарантію, а також строк та умови її погашення і право банку на регрес визначаються змістом гарантії та чиним законодавством.

11.5. Комісійні операції з векселями

У процесі розрахунково обслуговування клієнтів комерційні банки виконують такі операції з комерційними векселями:

- інкасування (за дорученням векселедержателя);
- доміцилювання (за дорученням векселедавця або трасата).

Інкасування векселів разом із супровідними комерційними документами (рахунками, транспортними документами, товаророзпорядчими документами або іншими подібними документами), полягає у здійсненні банком за дорученням комітента (векселедержателя) операцій з векселями і супровідними комерційними документами (якщо такі є) на підставі одержаних від комітента інструкцій з метою:

- одержання платежу або акцепту за векселями;
- передавання векселів і комерційних документів протии платежу або акцепту;
- передавання векселів і комерційних документів на інших умовах.

Інкасування векселів і супровідних документів здійснюється за двома видами:

- чисте інкасо – інкасування векселів без супровідних комерційних документів;
- документарне інкасо – інкасування векселів із супровідними комерційними документами.

Чисте і документарне інкасо векселів банк здійснює на підставі укладеного з векселедержателем договору про інкасування. За здійснення операцій з інкасування банки утримують на свою користь комісію, а за іногородніми векселями, крім того **дамно і порто.**

Сторонами в операції інкасування виступають:

- принципал (комітент, клієнт) - особа, яка доручає банку операцію інкасування;

- банк-ремітент - банк, якому принципал доручив операцію інкасування;

- інкасуючий банк - будь-який банк, крім банку-ремітента, який бере участь в операції інкасування;

- пред'являючий банк - інкасуючий банк, який здійснює пред'явлення векселів і комерційних документів платнику;

- платник - особа, якій повинно бути зроблене пред'явлення векселів та комерційних документів згідно з дорученням на інкасування.

Інкасування векселів – здійснення банком за дорученням комітента (законного векселетримача) операцій з векселями та супровідними комерційними документами, а також стягти з боржника платіж рисунок 11.8.

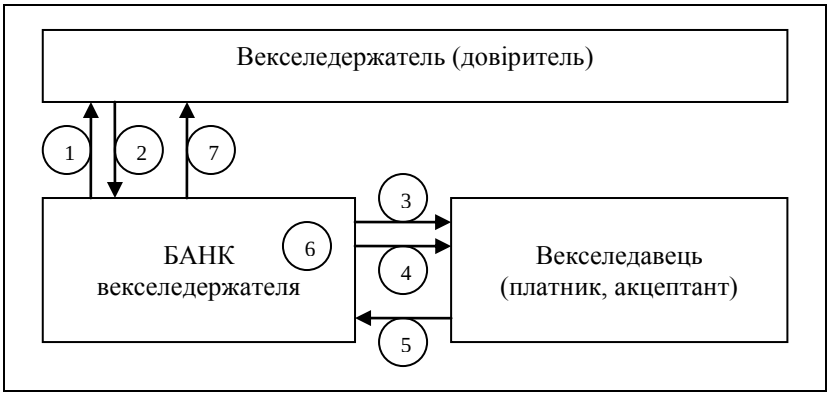

Рисунок 11.8. – Механізм інкасування векселів

Механізм інкасування векселів включає наступні етапи рисунок 11.8:

- 1 – Банк укладає з клієнтом договір про інкасування векселів.
- 2 – Клієнт дає доручення банкові інкасувати вексель, роблячи на його звороті надпис: ”Сплатіть за моїм наказом банку. Валюта на інкасо”, і передає вексель банкові.
- 3 – Банк векселетримача повідомляє платникові про надходження векселя на інкасо.
- 4 – Банк векселетримача пред’являє вексель до оплати в зазначений у ньому термін.
- 5 – Кошти списують з рахунку платника.
- 6 – Банк векселетримача зараховує кошти на поточний рахунок свого клієнта.
- 7 – Банк векселетримача повідомляє свого клієнта про виконання доручення.

Чисте і документарне інкасо векселів банк здійснює на підставі укладеного з векселедержателем договору про інкасування. Договір може укладатися на певний термін або інкасування визначених векселів і супровідних комерційних документів.

Доміциляція векселів – це доручення оплатити векселі в особливому місці платежу, яке відрізняється від місцезнаходження

(доміциль) особи, котра зазначена як платник за векселем. Банк у такому разі виконує функцію особливого платника - доміциліанта. Відповідно вексель, що підлягає оплаті в місці доміциляції, називається доміцильованим.

Іногородній вексель – вексель, який підлягає оплаті в іншому, ніж місце знаходження векселетримача, населеному пункті.

Дамно – особлива комісія за інкасування іногородніх документів, яка включає в себе комісійну плату банку своєму кореспондентові і власні витрати банку на організацію та проведення операцій з інкасуванням іногородніх документів.

Порто – особливий збір на покриття поштових та інших витрат банку на розсилку й одержання платежів за іногородніми документами.

Доміцилювання векселів – виконання банком доручення клієнта-векселедавця або трасата прийняти вексель до оплати та оплатити його за рахунок довірителя. За доміцілювання векселів банки одержують дохід у вигляді комісійної винагороди.

Механізм доміцилювання векселів показано на рисунку 11.9.

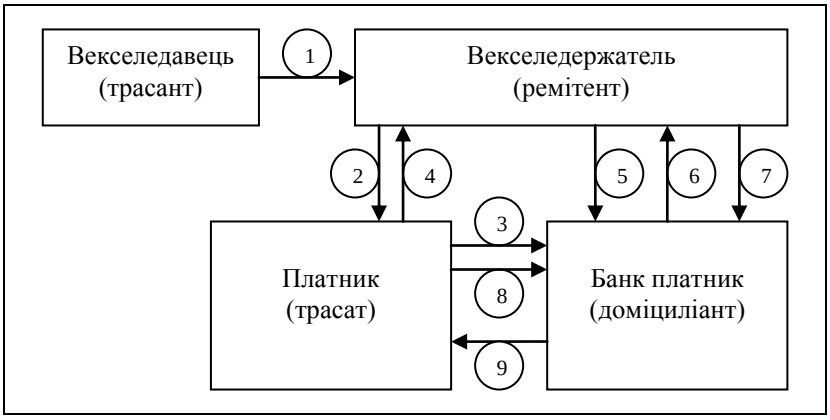

Рисунок 11.9. – Механізм доміцилювання векселів

Як видно з рисунка 11.9 порядок доміциляції векселів складається з наступних етапів:

- 1 – векселедавець видає вексель ремітенту;
- 2 – векселедержатель пред'являє вексель платнику для акцепта;

- 3 – платник укладає договір з банком про доміциляцію (призначається особливий платник за векселем – доміциліант);
- 4 – платник підтверджує акцепт і повертає вексель ремітенту;
- 5 – векселедержатель подає вексель на оплату доміциліанту зазначеному у векселі;
- 6 – відповідно до угоди банк-доміциліант здійснює платіж свого клієнта-платника за векселем;
- 7 – вручення оплаченого векселя доміциліантові з розпискою про платіж;
- 8 – трасат перераховує кошти доміциліанту згідно з договором за надані послуги в повного обсязі;
- 9 – доміциліант повертає оплачений вексель платнику.

Вексель до оплати слід подавати в місці платежу платникові або третій особі, якій платник за векселем доручає оплатити вексель, тобто доміциліантові. Доміциліантом звичайно виступає банк, згодою якого треба попередньо заручитися уклавши відповідний договір.

Банк ні чим не ризикує, бо оплачує вексель тільки у тому разі, якщо платник заздалегідь вніс до нього зазначену у векселі суму або якщо на його поточному рахунку достатньо для оплати за векселем. У цьому випадку банк не виступає відповідальною за векселем особою, якщо кошти не депоновано або їх недостатньо на поточному рахунку, він відмовляється в платежі, і вексель опротестовують, як звичайно, проти векселедавця.

11.6. Торговельні та довірчі операції банків з векселями

Торгівля векселями. Купівля та продаж векселів дійснюються на підставі кладеного з продавцем (покупцем) договору ро купівлю (продаж) векселів у порядку, визначеному чиним законодавством.

Договором визначаються:

- ціна купівлі (продажу) векселів;
- строк та порядок здійснення розрахунку;
- умови переходу права власності на векселі та строк і порядок передавання векселів;
- інше.

Ціна векселя при купівлі (продажу) встановлюється за домовленістю сторін у відсотках до повної суми векселя. Строк та порядок розрахунку, дата переходу прав власності, строк і порядок

передавання векселів встановлюються договором за домовленістю сторін з урахуванням вимог цивільного законодавства.

Продавець може на векселі скласти один із таких передавальних індосаментів: іменний - на користь покупця, бланковий, або індосамент на пред'явника, або ж передати вексель без складання індосаменту, якщо останній індосамент є бланковим, або на пред'явника.

Зберігання векселів. Зберігання векселів – це здійснення банком за дорученням, від імені і за рахунок довірителя (векселедержателя) операцій з векселями на підставі одержаних від довірителя інструкцій з метою:

- схову;
- передавання оригіналу векселя законному векселедержателю копії векселя;
- передавання примірника переказного векселя, що призначався для акцепту, законному векселедержателю іншого примірника векселя;
- передавання оригіналів, примірників і копій векселів іншій особі на умовах, вказаних довірителем.

Зберігання векселів здійснюється за двома видами:

- закрите зберігання - зберігання векселів шляхом надання довірителю депозитного вічка у сховищі (сейфі) банку без будь-яких інструкцій щодо дій банку з векселями;

- відкрите зберігання - зберігання векселів шляхом подання в банк супровідного векселі доручення на зберігання з точними і повними інструкціями щодо дій банку з векселями.

Закрите зберігання здійснюється на підставі договору схову. Векселі, що передаються банку на зберігання, повинні супроводжуватись дорученням на зберігання, в якому повинні міститися точні та повні інструкції довірителя. Доручення на зберігання повинно містити реєстр векселів, що передаються. При здійсненні схову достатньо лише реєстру векселів, переданих на зберігання.

Незалежно від мети зберігання векселів банк бере на себе зобов'язання зберігати їх, відповідати за всі наслідки в зв'язку з їх знищенням та псуванням, за винятком випадків форс-мажорних обставин, гарантуючи повернення або передавання векселів за призначенням як щодо якості й кількості, так і зовнішнього вигляду.

Банк не бере на себе ніякої відповідальності за зменшення вартості векселів, що приймаються на зберігання, за їх неналежне оформлення і добросовісність придбання векселів довірителем, а

також за затримку затребування векселя особою, якій вони мають бути передані згідно з інструкціями доручення на зберігання, втрату або знищення векселів під час їх пересилання.

Зберігання векселів банк здійснює на підставі укладеного з довірителем договору про зберігання (схову). Договір може укладатися на певний строк, без зазначення строку або до запитання та на зберігання визначених векселів. Він може містити умови про майнову відповідальність банку.

Договір повинен передбачати:

- приймання векселів у схов для зворотного повернення довірителю за його першою вимогою незалежно від строку схову;
- приймання оригіналів векселів у схов для їх передавання законному векселедержателю копій векселя;
- приймання примірників для вручення у схов для їх передавання законному векселедержателю іншого примірника;
- приймання векселів у схов для їх передавання вказаним у дорученнях на зберігання особам на визначених дорученням умовах;
- вчинення інших дій з векселями відповідно до інструкцій, викладених в дорученнях на зберігання.

Купівля, продаж і обмін векселів за дорученням. Купівлю, продаж і обмін векселів за дорученням клієнтів банк здійснює на підставі договорів комісії і доручення. На виконання договору з клієнтом банк укладає договори купівлі-продажу векселів.

Приймання або передавання банком куплених, проданих або обміняних векселів здійснюється за реєстрами. При купівлі векселів за дорученням клієнта банк може надавати останньому кредит або забезпечувати виконання його зобов'язань поручительством чи гарантією на загальних принципах банківського кредитування. При цьому банк бере на себе кредитний, а в певних випадках і процентний ризики.

Висновки:

18. Вексель є елементом сучасного грошового обігу і тому як платіжний засіб може використовуватись для погашення заборгованості між суб'єктами ринку. Водночас вексель є інструментом комерційного кредиту, що виступає у вигляді відстрочення платежу за надані товари та послуги

і являється цінним папером, що може купуватись та продаватись на фондовому ринку.

19. Розвиток міжнародних економічних відносин призвів до уніфікації вексельного права. Так в 1930 році було прийнято Женевську вексельну конвенцію, якою встановлювався Уніфікований вексельний закон. У відповідність до Женевських вексельних конвенцій привели своє законодавство більшість країн світу.
20. Векселі у портфелі комерційного банку, є надійною і ліквідною статеюйого активу. Це дає змогу направляти на формування даних активів найбільш схильні до несподіваного вилучення зобов'язання банку, наприклад кошти на поточних рахунках клієнтів. У разі потреби банк може рефінансуватись в інших комерційних банках шляхом переврахування векселів.
21. Вексельний обіг – складний економіко-правовий процес, але його розширення має надзвичайно важливе народногосподарське значення. Застосування векселів в обороті дає змогу створювати умови уповільнення інфляційних процесів на ґрунті суттєвого скорочення потреби в готівкових коштах і обмеження їх обігу.

Практичне заняття №14. Механізм вексельного обігу та методика визначення дисконту при врахуванні векселів

Перед практичним заняттям студент має знати: економічну сутність векселя, види та класифікаційні ознаки векселів, механізм здійснення вексельних операцій, методику розрахунку суми дисконту за врахованими векселями.

Мета практичного заняття: *поглиблення теоретичних знать щодо механізму вексельного обігу та практичне застосування методики визначення суми дисконту за операціями з врахування векселів.*

Після проведення практичного заняття студент повинен уміти:

- приймати рішення щодо здійснення вексельних операцій;
- визначати дисконтну процентну ставку за врахованими векселями;

- розраховувати суму доходу банку від урахування векселів.

Питання практичного заняття

1. Механізм здійснення банками операцій з векселями.
2. Визначення ефективності здійснення операцій з векселями.

Ключові поняття: *вексель, простий вексель, соловексель, переказний вексель, тратта, трасант, трасат, комерційний вексель, фінансовий вексель, підроблений вексель, дружній вексель, дутий вексель, зустрічний вексель, векселедавач, векселедержатель, ремітент, акцепт, індосамент, індосат, кредитні вексельні операції, торговельні вексельні операції, гарантійні операції, розрахункові вексельні операції, комісійні та довірчі операції, врахування векселів, аваль, аваліст, авалювання, переврахування векселів, інкасування векселів, доміциляція векселів.*

Типові задачі та ситуаційні завдання.

Задача №1. Банк "Імідж" врахував переказний вексель на суму 35000 грн за 60 днів до погашення за ставкою 18% річних від ПАТ „Верес". Необхідно визначити суму дисконту за векселем та яку суму сплатить банк "Імідж" ПАТ "Верес" за врахованим векселем. Яка фактична ставка дисконтного проценту за даною операцією.

Розв'язок

15) Розрахуємо суму дисконту за векселем згідно формули 11.1:

$$D = \frac{S \cdot r \cdot t}{n \cdot 100\%} = \frac{35000 \cdot 18\% \cdot 60}{365 \cdot 100\%} = 1035{,}62 \text{грн}$$

16) Банк „Імідж" сплатить ПАТ „Верес" за векселем суму:
P = 35000 – 1035,62 = 33964,38 грн

3) Фактичну ставку дисконтного проценту за даною операцією визначаємо з формули 11.1 підставивши фактично отримані дані:

$$r = \frac{D \cdot 100\% \cdot n}{P \cdot t} = \frac{1035{,}62 \cdot 100\% \cdot 365}{33964{,}38 \cdot 60} = 18{,}55\%$$

Задача № 2. Необхідно розрахувати суму кредиту, що може бути наданий під заставу векселів, якщо відомо:

- співвідношеня заборгованості до забезпечення – 80%;
- встановлений ліміт заборгованості за кредитом – 110 тис.грн;

- сума векселів, що прийняті у заставу – 97 тис.грн;
- фактична заборгованість за позикою - 60 тис.грн.

Визначити та обгрунтувати розмір додаткової позички, що може бути надана під заставу векселів.

Розв'язок

Задачі такого типу доцільно розв'язувати з допомогою таблиці, що наведена нижче.

№ пп	Показник	Значення
1.	Встановлене банком співвідношеня заборгованості до забезпечення, %	80
2.	Встановлений ліміт заборгованості за кредитом, тис.грн	110
3.	Сума векселів, що прийняті у заставу, тис.грн	97
4.	Фактична заборгованість за позикою, тис.грн	60
5.	Фактичне співвідношення між позикою і забезпеченням, (р.3/р.4)·100%, %	61,8
6.	Можлива заборгованість за кредитом, виходячи з фактичного забезпечення і прийнятого співвідношення заборгованості до забезпечення (р.3 · р.1/100%), тис.грн	77,6
7.	Вільний ліміт заборгованості (р.2 – р.4), тис.грн	50
8.	Можлива додаткова сума позички (р.6 – р.4 або (р.1 – р.5) · р.3/100%, але не більше суми в р.7, тис.грн	17,6

Отже, можлива додаткова позичка у розмірі 17,6 тис.грн.

Завдання для самостійної роботи

Задача №1. Поточною датою в банк "Імідж" ПАТ "Денді" подало для врахування переказний вексель на суму 25000 грн, векселедавцем якого є – приватне підприємство "Реноме". Необхідно оформити документи для врахування векселя в банку: заяву на приймання векселя до дисконту, реєстр векселів, акт приймання векселів, розпорядження про перерахування суми векселя.

Задача №2. Приватне підприємство "Реноме" 26 листопада поточного року подало в банк "Імідж" переказний вексель терміном до 25 грудня поточного року для врахування на суму 48000 грн. Розрахуйте суму, яку сплатить банк "Імідж" ПП "Реноме" за врахованим векселем, якщо дисконтна ставка – 17% річних.

Задача №3. Приватне підприємство "Реноме" продало товар з відстрочкою платежу на 60 днів на умовах оформлення покупцем простого векселя номінальною вартістю 50 тис грн. Через 25 днів, з моменту оформлення векселя, підприємство передало його в банк "Імідж" для врахування. Розрахуйте суму, яку отримає ПП "Реноме" від банку за врахований вексель, якщо дисконтна ставка 15% річних.

Задача №4. Приватне підприємство "Реноме" продало товар з відстрочкою платежу на 90 днів на умовах оформлення покупцем простого векселя номінальною вартістю 500 тис грн. Через 30 днів, з моменту оформлення векселя, підприємство передало його в банк "Імідж" для врахування. Розрахуйте суму, яку отримає ПП "Реноме" від банку за врахований вексель, якщо процентна ставка за кредитними операціями банку 18% річних.

Задача №5. Поточною датою в банку "Імідж" проведено врахування векселя термін погашення якого наступить через 45 днів та виплачено власнику векселя дисконтну суму за векселем у розмірі – 175000 грн. Визначте номінальну суму векселя, якщо дисконтна ставка – 16% річних.

Задача №6. Поточною датою в банку "Імідж" проведено врахування векселя термін погашення якого наступить через 45 днів та виплачено власнику векселя дисконтну суму за векселем у розмірі – 175000 грн. Визначте номінальну суму векселя, якщо ставка за кредитними операціями банку – 20% річних.

Задача № 7. Необхідно розрахувати суму кредиту, що може бути наданий під заставу векселів, якщо відомо:

- співвідношеня заборгованості до забезпечення – 70%;
- встановлений ліміт заборгованості за кредитом – 20 тис.грн;
- сума векселів, що прийняті у заставу – 10 тис.грн;
- фактична заборгованість за позикою – 6 тис.грн.

Визначити та обгрунтувати розмір додаткової позички, що може бути надана під заставу векселів.

Проблемно-пошукові питання

1. Сучасний стан та перспективи розвитку вексельного обігу в Україні.
2. Аналіз факторів, що не сприяють розвитку вексельного обігу в Україні.
3. Ефективність використання механізму вексельного обігу в платіжному обороті.

Теми доповідей та рефератів

1. Розвиток вексельного права в світі та Україні.
2. Історія розвитку вексельних операцій та їх значення в платіжному обороті.
3. Роль вексельних операцій та їх значення в кредитній діяльності банку.
4. Роль та значення векселя як цінного паперу.

5. Застосування векселя в міжнародних розрахунках.

6. Досвід вексельного обігу в Європейському союзі.

7. Женевська конвенція 1930 року та її роль в регулюванні вексельного обігу.

8. Історія розвитку та становлення векселя як платіжного інструмента.

Список літератури

30. Банківські операції: Підручник / За редакцією В.І. Міщенка, Н.Г.Слов'янської. – К: Знання, 2006. – 727с.
31. Банківська справа / За ред. Р.І. Тиркала. – Тернопіль: Карт-бланш, 2001. – 316с.
32. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посіб. – 6-те видання перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2008. – 318с.- (Вища освіта XXI століття).
33. Гетманцев Д.О., Шукліна Н.Г. Банківське право України.- К.: ЦУЛ, 2007.- 344 с.
34. Єпіфанов А.О., Маслак Н.Г., Сало І.В. Операції комерційних банків: Навчальний посібник. – Суми: ВТД „Університетська книга", 2007. – 523 с.
35. Мороз А.М., Савлук М.І., Пуховкіна М.Ф. та інші. Банківські операції: Підручник за ред. д-ра екон. Наук Мороза А.М. – К: КНЕУ, 2000. – 384с.
36. Снігурська Л.П. Банківські операції і послуги: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів – К: МАУП, 2006. – 456с.

Нормативна література

37. Закон України "Про обіг векселів в Україні" від 05.04.2001 №2374-III. / http://www/rada.kiev.ua
38. Положення "Про порядок здійснення банком операцій з векселями в національній валюті на території України", затверджене постановою Правління НБУ від 16.12.2002 № 508. / http://www/rada.kiev.ua
39. Положення "Про порядок здійснення банками операцій за гарантіями в національній та іноземній валютах", затверджене постановою Правління НБУ від 13.01.2005 № 639. / http://www/rada.kiev.ua

Змістовий модуль 12. Організаційно-правові засади діяльності банку на ринку цінних паперів

- сутність та класифікація операцій банків з цінними паперами;
- характеристика емісійних операцій банків;
- інвестиційні операції банків.

У змістовному модулі розкрито сутність та характеристика операцій банків з цінними паперами.

Тема 12. Операції банків з цінними паперами

План, логіка викладення матеріалу:

12.1. Діяльність банків на ринку цінних паперів
12.2. Класифікація банківських операцій з цінними паперами
12.3. Емісійні операції банків
12.4. Інвестиційні операції банків на фондовому ринку

Після вивчення теми студент повинен знати:

- сутність та види банківських операцій з цінними паперами;
- порядок проведення банками операцій з цінними паперами;
- методи оцінки ефективності інвестиційних операцій банків;
- нормативи регулювання інвестиційної діяльності банків.

12.1. Діяльність банків на ринку цінних паперів

Найближчим часом саме банки будуть здатні стати основною ланкою між вільними фінансовими коштами та інвестиційними потребами. Вагомий потенціал комерційних банків в активізації інвестиційної діяльності пояснюється можливістю діяти одночасно у двох важливих напрямах – на ринку цінних паперів і на кредитному ринку, які відповідають за перетворення заощаджень населення в інвестиції.

Інвестиційний капітал живиться з двох джерел: власних заощаджень підприємця і позичених заощаджень. Безпосередньо перетворюватися в інвестиції можуть тільки власні кошти підприємця, позичені кошти перетворюються в інвестиції через фінансовий ринок, що має дві взаємопов'язані складові:

- ринок цінних паперів;
- ринок позикового капіталу.

Через ринок позикового капіталу здійснюється передача грошових коштів кредитними установами до позичальників на умовах повернення та платності.

Ринок цінних паперів – це система економічних відносин, пов'язаних з емісією, розміщенням, купівлею-продажем цінних паперів. За своєю структурою ринок цінних паперів є багаторівневим рисунок 12.1.

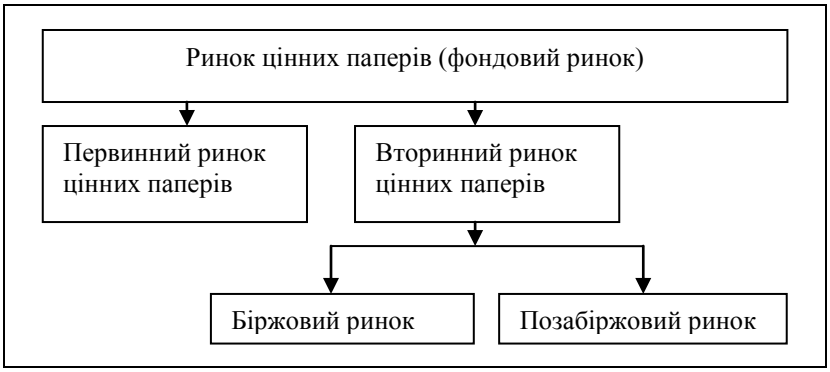

Рисунок 12.1 – Структура ринку цінних паперів

На первинному ринку здійснюється емісія і первинне розміщення цінних паперів, на вторинному ринку відбуваються купівля-продаж (обіг) цінних паперів, випущених раніше. Суб'єктами фондового ринку є: покупці та професійні учасники.

Продавці на ринку – це емітенти цінних паперів, споживачі інвестиційного капіталу. Емітенти бажають залучити у свій господарський оборот тимчасово вільні кошти покупців цінних паперів для одержання в кінцевому результаті прибутку. Емітентами можуть виступати: держава (уряд), органи місцевого самоврядування, акціонерні товариства, спільні та іноземні підприємства, банки, біржі тощо. Так, наприклад, емітент-держава залучає грошові кошти інвесторів на покриття дефіциту бюджету, погашення внутрішнього і зовнішніх боргів.

Покупці на ринку цінних паперів виступають у ролі інвесторів. Інвестори поділяються на дві самостійні групи:

- індивідуальні інвестори (фізичні особи);
- інституційні інвестори (фінансово-кредитні інститути: банки, інвестиційні та пенсійні фонди, страхові товариства).

Багато інвесторів об'єднують свої тимчасово вільні кошти і

шукають можливості вкласти їх у дохідні цінні папери, заволодіти контрольними пакетами акцій або розмістити свої капітали в різні галузі економіки, для диверсифікації ризикованості вкладень.

Професійними учасниками ринку цінних паперів є брокери і дилери. Вони мають доступ до ринкової інформації, тісні зв'язки з іншими учасниками, тому працюють на ринку надзвичайно активно і їх операції мають відкрито спекулятивний характер.

Щодо інструментів (об'єктів) даного ринку, то ними є цінні папери, тобто грошові документи, що засвідчують право володіння чи кредитні відносини, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випускатиме, та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у формі дивідендів або процентів, а також можливість передачі грошових та інших прав, що випливають із цих документів, іншим способом. Кожному виду матеріальних ресурсів відповідають свої цінні папери таблиця 12.1.

Таблиця 12.1 – Класифікація видів цінних паперів залежно від виду матеріальних ресурсів

Види метаріальних ресурсів	Цінні папери, що відповідають даному виду матеріальних ресурсів
Земля	Заставне (іпотечне) свідоцтво, земельний приватизаційний сертифікат, земельні бони
Нерухомість	Акція, заставне свідоцтво, приватизаційний чек (сертифікат), житловий і компесаційний сертифікати
Продукція	Коносамент, складське свідоцтво, ф'ючерсний контракт, товарний опціон
Гроші	Акція, облігація, нота – вексель, депозитний чи ощадний сертифікат, чек, банківський акцепт

Крім цього, цінні папери класифікуються ще за іншими ознаками:

а) за економічною природою фінансових активів цінні папери поділяються на:

- пайові цінні папери, що виражають відносини співвласності (акції, ваучери тощо);
- боргові цінні папери, що опосередковані в кредитні відносини (облігації, казначейські векселі і зобов'язання, ощадні і депозитні сертифікати);

- похідні цінні папери, що засвідчують право купівлі-продажу паперів за фіксованою в договорі ціною (опціони, ф'ючерсні контракти, варанти);

б) за строками залучення інвестиційного капіталу на:

- капітальні (фондові) цінні папери (акції, облігації, приватизаційні сертифікати), що обертаються на довгостроковому ринку;
- грошові (комерційні) цінні папери (векселі, чеки), що обертаються на короткостроковому ринку і навіть виконують функції грошей як засобу платежу;

в) залежно від виплати доходів можна поділити на:

- цінні папери з фіксованим доходом (облігації та інші боргові зобов'язання);
- цінні папери з плаваючим (нефіксованим) доходом (звичайні акції акціонерних товариств);

г) залежно від території обігу на:

- регіональні цінні папери (муніципальні облігації);
- національні цінні папери (обертаються тільки на внутрішньому ринку);
- міжнародні цінні папери (обертаються на зовнішніх ринках).

Відповідно до Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок», в Україні можуть випускатися й перебувати в обігу такі види цінних паперів:

- акції;
- облігації внутрішніх державних і місцевих позик;
- облігації підприємств;
- казначейські зобов'язання;
- ощадні сертифікати;
- векселі;
- приватизаційні папери.

Також можуть перебувати в обігу похідні цінних паперів та цінні папери іноземних інвесторів, які допущені до обігу в Україні. Сьогодні дедалі більша кількість цінних паперів випускається в **бездокументарній формі.** Папери оформляються як електронні записи на рахунках цінних паперах, а цінні папери в **документарній (паперовій)** формі випускаються все рідше.

В Україні діяльність банків на фондовому ринку регламентується низкою законів, дозволів, положень, зокрема: Закону «Про банки і банківську діяльність», статуту банку, дозволів Міністерства фінансів України, Державної комісії з цінних паперів та

фондового ринку, ліцензії Фонду державного майна.

У даний час банки на фондовому ринку працюють за такими напрямами:

- операції з державними цінними паперами;
- купівля-продаж цінних паперів;
- депозитарно-реєстраторські функції;
- операції на ринку приватизації;
- випуск власних цінних паперів.

На ринку державних цінних паперів банки виконують функції: інвестора, торговельного та платіжного агента, дилера та комісіонера, депозитарію державних цінних паперів. **Як торговцю цінними паперами банкові притаманні такі функції:**

- комісійна діяльність з цінними паперами інших емітентів;
- комерційна діяльність із власними цінними паперами та паперами інших емітентів;
- управління фондовими портфелями на довірчих засадах.

Розвиток фондового ринку в Україні призвів до необхідності роботи на ньому депозитаріїв та незалежних реєстраторів. При здійсненні банками цих операцій можна виділити такі напрями як: виконання депозитарно-реєстраторського обслуговування власних цінних паперів, депозитарне обслуговування клієнтів банку, виконання функцій депозитарію інвестиційного фонду або інвестиційної компанії та виконання функції незалежного реєстратора.

Інвестиційні операції комерційних банків пов'язані в основному з операціями з цінними паперами, що здійснюються банками на комісійних засадах або за власний рахунок. Діяльність банків на ринку цінних паперів багатогранна. Вони виступають у ролі емітентів, інвесторів, фінансових посередників та інфраструктурних учасників ринку.

Банки зазвичай є активними інвесторами на ринку державних цінних паперів. А що стосується ролі банків на ринку корпоративних цінних паперів, то тут існують істотні розбіжності в законодавстві різних країн. *Залежно від ролі банків на цьому ринку умовно можна виділити три моделі організації ринку цінних паперів:* ***банківську, небанківську і змішану.***

Банківська (європейська) модель характеризується найактивнішою роллю банків на ринку цінних паперів. Вони вкладають кошти як у державні цінні папери, так і в акції та облігації нефінансових компаній, здійснюють розміщення (андеррайтинг) цінних паперів, торгують ними, тобто займаються брокерською і ди-

лерською діяльністю, формують інфраструктуру ринку. У найдосконалішому вигляді ця модель діє в Німеччині.

Небанківська (американська) модель обмежує інвестиційну і посередницьку діяльність банків (депозитно-кредитних) на ринку корпоративних цінних паперів. Так. у США, згідно з законом Гласса-Стігала (1933р.) банкам забороняється займатися розміщенням (андеррайтингом), купівлею і продажем акцій нефінансових компаній, також обмежена їхня діяльність з корпоративними облігаціями.

Змішана модель характеризується присутністю і діяльністю на ринку корпоративних цінних паперів як банків, так і спеціальних інвестиційних інститутів. **В Україні, згідно з законодавством, формується змішана модель організації ринку цінних паперів.**

Купівля-продаж цінних паперів на комісійних засадах розглядається як посередницька діяльність банку, де він виступає за дорученням клієнта (за домовленістю банк може діяти від свого імені і за його рахунок). Клієнт може доручити банку купити акції конкретної фірми за мінімальною ціною. При цьому банк зовсім не повинен інформувати клієнта де і в кого він їх купує. Папери можуть бути придбані на біржі, або ж банк може продати їх клієнту з власних запасів, за біржовим курсом. За аналогією, при дорученні клієнта продати якісь цінні папери за максимальною ціною, банк може закупити їх для себе, спираючись на діючий курс. Якщо банк не залучає власний капітал, то за свої послуги він одержує комісійні у відсотках від суми угоди. Якщо банк вкладає власні кошти в цінні папери, то він керується різницею курсів куплених і проданих цінних паперів.

Інвестиційна діяльність банків на ринку цінних паперів тісно пов'язана з їхньою кредитною діяльністю. Цінні папери можуть використовуватися банками як застава для одержання кредиту на міжбанківському ринку, для рефінансування через НБУ.

Банки беруть активну участь у формуванні інфраструктури ринку цінних паперів. Вони можуть виконувати депозитарні функції, займатися клірингово-розрахунковою діяльністю, вести реєстр власників цінних паперів (реєстраторська діяльність).

Окремі види діяльності банків на ринку цінних паперів підпадають під визначення професійної діяльності, зокрема, це діяльність з випуску та обігу цінних паперів, депозитарна, розрахунково-клірингова, реєстраторська тощо. Для здійснення професійної діяльності банки повинні одержати дозвіл Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку (ДКЦПФР).

Емісійні операції банків на ринку цінних паперів можна

систематизувати залежно від виду цінних паперів, що випускаються в обіг, а саме:

- операції з випуску пайових цінних паперів (акцій);
- операції з випуску боргових зобов'язань (облігацій, депозитних сертифікатів, векселів, комерційних цінних паперів);
- операції з випуску похідних цінних паперів.

Крім операцій з цінними паперами як інвестиційних операцій, банк здійснює прямі банківські інвестиції, які можна класифікувати так:

а) інвестиції у власну діяльність. Це. насамперед, інвестиції у власні основні фонди та інші вкладення, які збільшують вартість власних активів банку;

б) інвестиції в інші види діяльності. Ці інвестиції здійснюються:

- за рахунок коштів банку. Вони спрямовуються на створення підприємств чи участь у їхній діяльності (окрім купівлі акцій), які передусім є елементами інфраструктури банківської діяльності;
- за рахунок кредитних ресурсів. Кредитування клієнтів банків на інвестиційні потреби здійснюється як за рахунок кредитних ресурсів, залучених власними силами банку, так і за рахунок обслуговування цільових кредитних ресурсів на інвестиційні цілі зовнішнього походження.

Згідно з Законом України "Про банки і банківську діяльність", банки мають право здійснювати прямі інвестиції без письмового дозволу Національного банку України у разі, якщо:

- інвестиція в будь-яку юридичну особу становить не більше 5 відсотків регулятивного капіталу (регулятивний капітал (власні кошти) – це капітал, що складається з основного та додаткового капіталу, зваженого на ризики, що визначаються нормативно-правовими актами Національного Банку України) банку;
- юридична особа, в яку здійснюється інвестиція, веде виключну діяльність з надання фінансових послуг;
- регулятивний капітал банку повністю відповідає вимогам для інвестиції, встановлених нормативно-правовими актами Національного Банку України.

Отже, комерційні банки можуть брати участь в інвестуванні таким чином: обслуговувати рух коштів, що належать інвесторам-клієнтам і призначені для інвестування; мобілізувати накопичення для

заощаджень і спрямовувати їх на інвестування через ринок цінних паперів; вкладати в інвестиційні проекти власні і залучені ресурси.

Під банківськими інвестиціями розуміють, як правило, вкладання коштів у цінні папери з терміном погашення понад один рік, що переслідують ціль одержання прибутку. Проте в сучасних умовах України, зважаючи на інфляційні процеси та недостатній розвиток ринку цінних паперів, враховуючи низьку ліквідність більшості об'єктів інвестиційних вкладань, до банківських інвестицій також відносять вклади у ЦП з терміном обігу до одного року. Банківські інвестиції класифікуються за ознаками на рисунку 12.2.

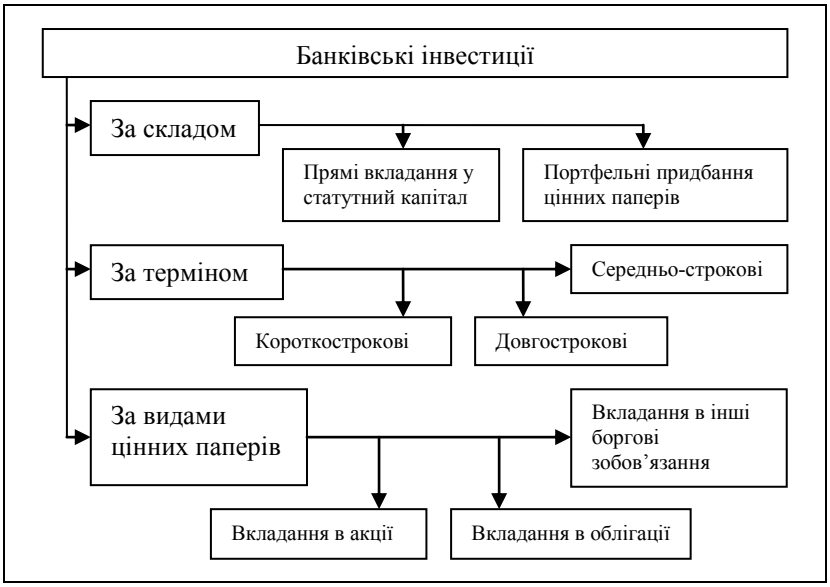

Рисунок 12.2 – Класифікація банківських інвестицій

Як правило, банки здійснюють розміщення коштів у цінні папери різних емітентів, на різні терміни та у різні види інструментів, що дозволяє створювати диференційовані банківські інвестиційні портфелі. **Основні цілі банківських інвестицій стандартні:**

- отримання доходу;
- збереження капіталу і забезпечення його приросту на основі росту курсової вартості ЦП;
- регулювання та забезпечення ліквідності банку.

Цілі, що переслідує банк здійснюючи інвестиційну діяльність,

реалізуються через вироблення інвестиційної політики. При її виробленні банки керуються традиційними критеріями: ліквідність, дохідність, ризик та величина банківських процентних ставок. **Таким чином, прийнято розрізняти два основні види інвестиційної політики банків:**

- ***агресивну:*** надається перевага ЦП із великим ступенем ризику, проте із значною потенційною дохідністю (акції);
- ***консервативну:*** значну частину інвестицій займають вклади в облігації та інші короткострокові боргові зобов'язання, що призводить до зменшення ризику, підвищення ліквідності, проте до зменшення дохідності.

Таблиця 12.2 вміщує порівняльну характеристику портфелів цінних паперів агресивного та консервативного інвесторів.

Таблиця 12.2 – Структура інвестиційного портфеля інвестора

Вид цінних паперів	Портфель агресивного інвестора, у %	Портфель консервативного інвестора, у %
Акції	65	20
Облігації	25	45
Короткострокові цінні папери	10	35
Усього:	100	100

Роль банків на ринку цінних паперів у різних державах неоднакова. Найбільш активно банки беруть участь на фондовому ринку в Німеччині. У США, Канаді, Японії їх роль законодавчо обмежена. Банки цих країн знаходять опосередковані шляхи участі в інвестиційній діяльності через трастові операції, кредитування інвестиційних фондів і банків, співпрацю з брокерськими фірмами тощо.

Намагання банків розширити операції з цінними паперами стимулюється, з одного боку, високою дохідністю цих операцій, з іншого - відносним скороченням сфери використання прямих банківських кредитів.

У зв'язку з інтернаціоналізацією ринку цінних паперів банки зарубіжних країн розширюють обсяги своїх операцій з іноземними цінними паперами, які приносять їм значні прибутки за рахунок змін курсових різниць. Отже, вони виходять на міжнародний фондовий ринок, створюючи мережу закордонних інвестиційно-банківських філій, дочірніх компаній, а у США - банківських холдингів.

Крім цього, банки започатковують застосування

нетрадиційної форми послуг у своїй діяльності з цінними паперами, а саме: надання консалтингу (консультацій), пов'язаного з інвестуванням капіталу у фондові інструменти, тобто допомагають клієнтам у страхуванні інвестиційних ризиків, здійснюють глибокий аналіз їх вкладень у цінні папери, накреслюють для клієнтів алгоритм дій при інвестуванні.

12.2. Класифікація банківських операцій з цінними паперами

Чинне законодавство України у сфері банківської діяльності, цінних паперів (ЦП), операцій з ними та фондового ринку не передбачає будь-яких принципових обмежень для здійснення операцій із цінними паперами комерційними банками. Таким чином, банки України мають можливість здійснювати увесь спектр операцій із ЦП. Рисунок 12.3 відображає загальну класифікацію операцій банків із ЦП.

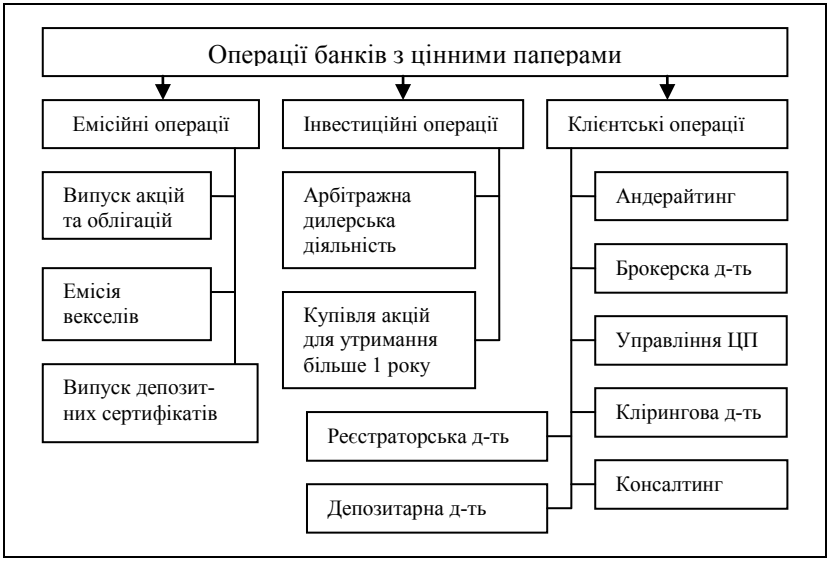

Рисунок 12.3 – Класифікація операцій банків з цінними паперами

Портфель цінних паперів це сукупність придбаних (отриманих) банком сторонніх цінних паперів, право володіти, користуватися та розпоряджатися якими належить банкові.

Деривативи (ф'ючерси, форварди, опціони тощо) обліковуються поза балансом і тому не включаються до складу балансового портфеля ЦП КБ.

Балансовий портфель ЦП КБ поділяється на портфель ЦП на продаж та портфель ЦП на інвестиції.

Операції банків із цінними паперами ще можна поділити на балансові та позабалансові. **У свою чергу, балансові операції класифікують (таблиця 12.3) на:** пасивні операції та активні операції.

Таблиця 12.3 – Види операцій банків з цінними паперами за їх фукціональною суттю

Активні операції банків із цінними паперами	Пасивні операції банків із цінними паперами
1. Підтримка ліквідності активів	1. Формування і збільшення банківського капіталу
1.1 Кредитні операції: - ломбардні кредити під заставу цінних паперів - врахування векселів - операції репо 1.2 Депозитні операції - вкладення коштів у депозитні сертифікати НБУ 1.3 Інвестиційні операції - купівля високоліквідних цінних паперів – формування інвестиційних портфелів на продаж	1.1 Первинна емісія засновницьких акцій, повторні емісії акцій
2. Досягнення високої ліквідності	2. Акумуляція залучених коштів
2.1 Кредитні операції: - довгострокові ломбардні кредити під заставу цінних паперів 2.2 Інвестиційні операції - формування інвестиційних портфелів, портфелів пайової участі, вкладень у дочірні компанії 2.3 Арбітражні фондові операції (спекулятивні)	2.1 Емісія цінних паперів власного боргу 2.2 Емісія облігацій

Позабалансові операції з цінними паперами розпо-

діляються на:

- андерайтинг - операції, пов'язані з первинним випуском і розміщенням цінних паперів іншого емітента;
- брокерські операції - виконання банками доручень клієнтів про продаж (купівлю) цінних паперів;
- дилерські операції - комерційна діяльність банків з купівлі-продажу цінних паперів від свого імені та за свій рахунок;
- депозитарні операції - зберігання й управління цінними паперами.

Під клієнтськими або посередницькими операціями з цінними паперами розуміють виконання доручень клієнтів у процесі емісії, або обігу ЦП шляхом вираження КБ інтересів перших, за їх рахунок та з правом контролю за здійсненням операцій клієнтами. Усі посередницькі **операції КБ з ЦП** можна поділити на дві основні групи: *емісійно-посередницькі* та *торгово-посередницькі.*

Комплекс емісійно-посередницьких операцій комерційного клієнтам таких послуг:

- розробка техніко-економічного обґрунтування інвестиційних проектів, що включає оцінку потенційної ефективності й реалізованості проекту; розробка інвестиційних програм та підготовка проектної документації відповідно до міжнародних стандартів;
- формування оптимальних емісійних портфелів, тобто розробка програм залучення інвестицій клієнтами, підбір інструментів залучення грошових ресурсів, складання планів-графіків емісії боргових та пайових цінних паперів із обґрунтуванням оптимального співвідношення між ними, оцінки можливостей залучення грошових коштів у різних регіонах, обґрунтування раціонального рівня дохідності за цінними паперами, що емітуються.
- андерайтинг (розміщення цінних паперів емітентів на ринку) здійснюється шляхом управління випуском цінних паперів за їх номінальною вартістю, тобто через визначення кількості цінних паперів, що реалізуються, з урахуванням інтересів та можливостей дилерів, структури капіталу і надійності партнерів. Операція андерайтингу як правило доповнюється гарантією емісії, що означає зобов'язання придбати нереалізовану частину випуску цінних паперів за фіксованою ціною, таким чином певною мірою звільняючи емітента від ризику нереалізації емісії. При таких умовах

проходить короткострокове поєднання дилерських та емісійно-посередницьких операцій банку.

Андерайтинг передбачає два варіанти діяльності банку: в якості покупця, або в якості агента. Діяльність у якості агента урізноманітнюється трьома основними способами:

- прийняття зобов'язання реалізувати якомога більше ЦП з випуску, проте без повної фінансової відповідальності;
- прийняття зобов'язань реалізувати якомога більше ЦП з випуску, проте у межах певного терміну;
- прийняття зобов'язання виступити у ролі резервного каналу реалізації емісії при настанні певних умов (умовна гарантія).

Торгово-посередницькі операції комерційних банків із цінними паперами включають:

- формування оптимальних індивідуальних портфелів цінних паперів для великих інвесторів на основі аналізу поточного стану фінансового ринку та побудову цільових функцій інвестування на заданий період або дату;

- брокерські послуги (здійснення цивільно-правових угод із цінними паперами в якості повіреного або комісіонера), а також дилерські послуги (укладання угод із цінними паперами від свого імені та за свій рахунок шляхом здійснення котирувань цінних паперів із подальшим їх терміновим перепродажем клієнтам);

- надання коротко-, середньо- й довгострокових позик у процесі здійснення посередницької діяльності.

Таким чином, при виконанні дилерських послуг проходить короткострокове поєднання інвестиційних і торгово-посередницьких операцій банків, а при наданні кредитів для купівлі цінних паперів - кредитних і торгово-посередницьких операцій. Дані особливості відкривають перед банками значні можливості для розвитку торгово-посередницьких операцій.

Під трастовими (довірчими) операціями з цінними паперами розуміють діяльність КБ у ролі довіреної особи своїх клієнтів з управління ЦП від свого імені на власний розсуд із зобов’язанням збереження та примноження капіталу клієнта за визначену, як правило, процентну винагороду від приросту активів клієнта.

Виконання класичних трастових операцій, що засновані на конструкції «розщепленої» власності англосаксонської моделі права в Україні неможливе, через функціонування римсько-континентальної моделі права, яка є суворо нормативною. У

таких умовах виконання трастових операцій КБ України здійснюється у ролі агента клієнтів.

У трастовій угоді беруть участь три особи:

- засновник трасту,
- довірительний власник (йому належить право вилучення доходу);
- бенефіціар або вигодоотримувач (йому належить право отримання доходу).

Створення трасту відбувається двома шляхами: або на основі письмової угоди, або на основі заповіту.

За терміновою ознакою трасти поділяються на строкові та безстрокові. Для здійснення трастових операцій при комерційному банку організовується окремий траст-відділ, який, як правило, є відокремленим підрозділом, зі своїми власними коштами та балансом. Така організація траст-відділів покликана не допустити безпосереднього розпорядження активами клієнтів комерційного банку, окрім винагороди, що передбачена трастовим договором

12.3. Емісійні операції банків

В Україні більшість банків організовано як акціонерні товариства, а в недалекій перспективі всі банки будуть реорганізовані у відкриті акціонерні товариства. Власний акціонерний капітал вони формують за рахунок грошових внесків засновників і учасників банків, що забезпечуються випуском акцій.

Акція акціонерного банку – це цінний папір без установленого строку обігу, що засвідчує пайову участь у статутному капіталі акціонерного банку та право на участь в управлінні ним, дає право його власникові на одержання частини прибутку – дивіденду, а також на участь у розподілі майна при ліквідації банку.

Банки випускають прості та привілейовані акції, іменні акції та акції на пред'явника.

Прості акції (як правило – іменні) розміщуються серед юридичних і фізичних осіб. Власник простих акцій має право:

- участі в загальних зборах акціонерів особисто або через свого представника, який діє за дорученням;
- голосу, пропорційно кількості акцій;
- одержання копій протоколу загальних зборів акціонерів;
- одержання дивідендів, пропорційно вартості його акцій;
- одержання частини майна (пропорційно вартості акцій) у разі ліквідації банку;

- пріоритету на придбання акцій додаткових випусків;
- продажу акцій як банкові, так і третім особам;
- на пільгове касово-розрахункове обслуговування банком.

Обіг іменних акцій фіксується в Книзі реєстрації, що ведеться банком чи реєстратором.

Привілейовані акції розміщуються серед фізичних осіб. Ці акції можуть бути випущені на суму, що не перевищує 10 відсотків статутного капіталу акціонерного банку. Насамперед власниками цих акцій можуть бути працівники акціонерного банку, працівники підприємств-засновників.

Власник привілейованих акцій має право:

- на гарантоване одержання дивідендів (за привілейованими акціями встановлюється плаваюча процентна ставка в розмірі на 10 пунктів вище, аніж дивідендна ставка за простими акціями);
- пріоритету перед власниками простих акцій на одержання частини майна банку в разі його ліквідації.

Власники привілейованих акцій не мають права голосу у вирішенні питань діяльності банку. Акціонерам банку можуть видавати сертифікат на сумарну кількість акцій і купонний лист на виплату дивідендів. Акціонери зобов'язані:

- оплатити до встановленого строку вартість акцій;
- зберігати комерційну таємницю банку;
- не допускати дій, що шкодять репутації банку.

Порядок випуску цінних паперів акціонерними акціонерними банками України ґрунтується на міжнародній банківській практиці і на основних законодавчих актах держави, а саме: на підставі Законів «Про банки і банківську діяльність», «Про цінні папери і фондовий ринок», Положення Національного банку і Міністерства фінансів України «Про умови здійснення комерційними банками діяльності з випуску та обігу цінних паперів».

Процедура випуску (емісії) акцій включає:

- прийняття рішення про випуск;
- підготовку проспекту, який містить необхідну інформацію про випуск;
- державну реєстрацію випуску акцій та реєстрацію проспекту емісії в Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку;
- публікацію проспекту емісії в засобах масової інформації;
- виготовлення акцій (сертифікатів акцій), якщо емісія здійснюється в документарній формі;

- організацію розповсюдження акцій;
- реєстрацію і публікацію результатів випуску акцій.

Рішення про первинний випуск акцій приймається загальними зборами акціонерів банку, оформляється протоколом.

Проспект емісії розробляється правлінням банку, підписує його голова правління (при первинній емісії проспект готують засновники банку). У проспекті вміщуються всі дані про банк, його фінансовий стан, загальні дані про умови випуску акцій, їх розповсюдження і сплату доходу.

До державної реєстрації проспекту емісії банки не мають права проводити рекламу про випуск акцій. Публікація проспекту емісії в засобах масової інформації можлива тільки після такої реєстрації.

При заснуванні акціонерного банку всі акції первинного випуску повинні бути розподілені серед засновників банку, тому публікація проспекту емісії в цьому випуску не передбачена.

Щоб отримати право на первинну емісію акцій, засновники банку повинні сформувати на тимчасовому коррахунку в НБУ заявлену суму статутного капіталу не менше встановленого законодавством відсотка. Решта суми вноситься засновником протягом року. **При повторних емісіях банк повинен виконувати такі умови:**

- не мати протягом трьох останніх років (або з часу утворення) збитків;
- не мати санкцій з боку державних органів за порушення чинного законодавства;
- не мати простроченої заборгованості кредиторам банку і заборгованості до бюджету.

Для одержання дозволу на випуск акцій правління акціонерного банку подає до Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку такі документи:

- заяву;
- копію рішення про реєстрацію банку в НБУ;
- нотаріально завірену копію статуту;
- список засновників;
- перелік усіх відділень, філій, представництв банку, що здійснюватимуть операції з акціями;
- копію платіжного доручення про сплату податку за реєстрацію проспекту емісії.

Розміщення акцій за рішенням правління банку здійснюється шляхом прямої передплати або через фондову біржу. Учасниками передплати акцій можуть бути фізичні та юридичні особи.

Акції продаються за курсовою вартістю, яка визначається як сума номінальної вартості плюс сума курсової надбавки. Рішення про мінімальний розмір курсової надбавки приймає правління банку.

Прості акції розповсюджуються шляхом укладення між банком і клієнтом договору-замовлення або договору купівлі-продажу акцій у 2-х примірниках. У цих документах вказується статус обох сторін, кількість простих іменних акцій, їх номінальна і загальна сума, яка оплачена акціонером, права й обов'язки банку та акціонера.

Учасник передплати може в тижневий строк з моменту підписання договору оплатити з власних коштів загальну суму акцій. Фізичні особи вносять у касу банку кошти готівкою або перераховують кошти зі свого рахунку в безготівковому порядку; юридичні особи перераховують кошти безготівково з поточних рахунків. Після проведення розрахунків акціонерові видається свідоцтво про кількість і номінальну вартість акцій з підписами керівників та печаткою установи банку.

Розміщення акцій через фондову біржу здійснюється так, як і всі операції купівлі-продажу цінних паперів на фондовому ринку.

Після завершення розповсюдження акцій банк аналізує підсумки випуску і складає звіт, який направляється в Державну комісію з цінних паперів і фондового ринку для реєстрації, а також для публікації в річному звіті банку.

Звіт про підсумки емісії має містити таку інформацію:

- строки (початок і завершення) розповсюдження акцій;
- фактична ціна їх реалізації;
- кількість реалізованих акцій;
- розподіл коштів у статутному капіталі (номінальна вартість акцій та емісійна різниця);
- список зареєстрованих у банку акціонерів;
- комісійні та інші види винагород.

Звіт підписують керівники даного акціонерного банку і затверджує незалежна аудиторська фірма. Прості та привілейовані іменні акції можуть передаватись іншим юридичним та фізичним особам. Передача таких акцій здійснюється на підставі угоди про передачу акцій і оформлення на акціях передавального напису – індосаменту.

Банк може викуповувати акції в акціонерів за їх заявою за номінальною чи курсовою вартістю для їх наступного акумулювання або для перепродажу.

Для збільшення статутного капіталу згідно з вимогами Національного банку щодо мінімального його розміру акціонерні банки вдаються до повторних емісій, які проводяться при повній оплаті акціонерами всіх раніше випущених акцій. Рішення про повторну емісію

приймають загальні збори акціонерів банку. Якщо сума такої емісії не перевищує 1/3 статутного капіталу, то рішення про її проведення приймає правління банку.

Банк-емітент при повторних емісіях реєструє проспект емісії в Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку, сплачуючи при цьому необхідні податки на операції з цінними паперами.

Для залучення ресурсів на тривалий термін банки вдаються до емісії облігацій, які є дуже ліквідними і дохідними цінними паперами для інвесторів, а в деяких випадках надають їм можливість конвертувати облігації в акції банку-емітента.

Згідно із законодавством України облігації можуть випускатися:

- іменні;
- на пред'явника;
- процентні, дисконтні, безпроцентні (цільові);
- з обмеженим або вільним колом обігу.

Облігації можуть випускатись на суму, що не перевищує 25% розміру статутного капіталу і тільки після повної оплати всіх випущених раніше акцій.

Рішення про випуск облігацій приймається правлінням банку-емітента й оформляється протоколом, який містить інформацію про банк-емітент, умови випуску та погашення облігацій і сплату доходів за ними. Процедура випуску і реєстрації облігацій подібна на процедуру випуску банківських акцій.

Сума позикового капіталу в банку залежить від певної кількості факторів, не останнім з яких є процент, що банк сплачує власникам облігацій. Під час зниження облікової процентної ставки банку вигідно мобілізувати капітал у такий спосіб. Перевагами цього методу є постійна вартість капіталу протягом певної кількості років, звичайно, якщо за облігаціями пропонується фіксована процентна ставка.

Недоліком випуску облігацій є те, що процент, який сплачується власникам облігацій, - це витрати, які банк несе щороку, і, крім цього, банк може мати ускладнення в ті роки, коли в нього очікуються невисокі прибутки.

У банках України досвіду мобілізації капіталу Шляхом випуску довготермінових облігацій ще немає.

До цінних паперів власного боргу банків відносять також ощадні (депозитні) сертифікати та векселі - своєрідні фінансові інструменти, які відіграють роль депозитів разом з тим, можуть використовуватися як інструменти фондового ринку, заставні документи при банківському кредитуванні або як документи при розрахунках

(наприклад, векселі). Ці властивості роблять цінні папери банківського боргу високоліквідними, і банки часто застосовують випуск цих цінних паперів як для збільшення залучених коштів, так і для формування своїх вторинних резервів.

У банківській практиці ощадні сертифікати розглядаються також як керовані пасиви, тому що завдяки продажу їх на вторинному ринку власник може отримати прибуток, не змінивши при цьому суми залучених банком коштів.

Ощадний (депозитний) сертифікат в Україні визначається як письмове свідоцтво банку-емітента про вкладення в ньому коштів фізичної, юридичної особи, яке засвідчує право власника або його представника на отримання після закінчення встановленого строку суми депозиту (вкладу) та процентів на нього.

Сертифікати можуть бути випущені тільки в національній валюті:

- одноразово або серіями;
- іменні або на пред'явника;
- строкові або до запитання.

Строк обігу сертифіката встановлюється від дати його видачі до дати, коли власник отримує право вимоги депозиту та процентів за сертифікатом, відповідно до укладеного договору. Номінал сертифікатів і депозитні процентні ставки визначають банки-емітенти.

У зарубіжній банківській практиці передача ощадних (депозитних) сертифікатів здійснюється за індосаментом, тобто сертифікати є ордерними цінними паперами. Уступка вимоги за сертифікатом на пред'явника у вітчизняних банках здійснюється шляхом простого його вручення, а уступка права вимоги за іменним сертифікатом здійснюється на підставі двосторонньої угоди за правилами простої цесії. Цесія оформляється на зворотному боці сертифіката і підписується особою, що відступає свої права на цінний папір (цедентом), так і особою, що одержує ці права (цесіонарієм).

Умови та строк випуску сертифікатів банки повинні зареєструвати в Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку.

Територіальне управління НБУ після реєстрації умов випуску сертифікатів записує ці умови в окремому журналі із зазначенням дати реєстрації в ДКЦПФР, дати реєстрації в територіальному управлінні НБУ, після чого банку-емітентові видається дозвіл на випуск в обіг цих сертифікатів.

Бланки іменних сертифікатів можуть виготовлятися банками-емітентами самостійно, виготовлення сертифікатів на пред'явника здійснюється лише поліграфічними підприємствами України, які мають

право виготовляти бланки цінних паперів. Випуск банками сертифікатів може проводитися і в недокументарній формі.

Розповсюдження сертифікатів банки здійснюють через свої філії і відділення, а також через брокерські контори на фондовому ринку.

При продажу сертифікатів заповнюються всі реквізити сертифіката і корінця до нього. Корінець сертифіката підписує власник, він зберігається в банку.

У разі, якщо до бланка сертифіката корінець не передбачений, банк веде реєстраційний журнал випущених сертифікатів, до якого заносяться всі реквізити корінця сертифіката й інші необхідні банкові реквізити.

Сертифікат, який виписаний на користь юридичної особи, отримує в банку керівник юридичної особи, розрахунки за придбаний сертифікат юридична особа здійснює безготівково. Фізична особа має право внести кошти за сертифікат готівкою або безготівково. В обох випадках оформляється договір на відкриття в банку такого виду депозиту.

При настанні строку погашення сертифіката власник подає його до банку разом із заявою. У банку сертифікат перевіряється із записами в корінці чи реєстраційному журналі і на підставі розпорядження операційному відділу сума сертифіката та проценти за ним перераховуються власникові на поточний рахунок чи видаються готівкою. Сертифікат погашається штампом **«Погашено»** у правому верхньому куті.

У разі, якщо власник сертифіката вимагає повернення депонованих коштів за строковим сертифікатом раніше обумовленого в ньому строку, то йому виплачується процент, рівень якого визначається в договорі при внесенні депозиту.

Деякі банки України почали випускати такі цінні папери, як векселі. Випуск може здійснюватись або для використання власних векселів як інструментів відтермінування боргів, або для залучення коштів. В обох випадках вважається, що банки оперують власними банківськими векселями.

Банк, що випускає вексель, засвідчує грошове зобов'язання сплатити після настання строку визначену суму грошей власникові векселя (векселедержателеві).

Найчастіше банки випускають прості векселі, випуск відбувається одноразово або серіями. Розповсюджуються такі векселі з дисконтом. Якщо ж векселі випускаються терміном за пред'явленням або на певний строк від пред'явлення, то вони розповсюджуються за номіналом і за ними визначається процентна ставка доходу.

При емісії векселів банки-емітенти керуються Положенням про простий і переказний вексель від 1937 року. Випуск векселів не реєструється в Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку. Якщо векселі банки випускають як депозитні інструменти, то порядок одержання інвесторами (вкладниками) векселів такий, як і порядок одержання ощадних сертифікатів.

Інвестори можуть використовувати банківські векселі не тільки для заощадження власних коштів і одержання за ними доходу, а й як інструменти фондового ринку, що вільно на ньому обертаються, як інструменти застави при одержанні від банків-емітентів кредиту, можуть подавати ці векселі до деяких банків до врахування. Векселі, депозитні сертифікати та інші боргові цінні папери, емітовані банком, Боргові зобов'язання можуть продаватися:

- за номіналом;
- зі знижкою (дисконтом);
- з надбавкою (премією).

У бухгалтерському балансі зобов'язання до сплати повинні показуватися згідно з їх реальною (номінальною) вартістю, яка підлягає сплаті у визначену дату, за вирахуванням будь-якої неамортизованої частки дисконту який був наданий при продажу; чи з урахуванням (додаванням) будь-якої неамортизованої частки премії, яку було отримано при їх початковому продажу (випуску).

Кожна складова вартості цінного папера обліковується окремо: номінальна вартість, дисконт, премія. Боргові зобов'язання можуть бути продані в проміжку часу між датами сплати процентів. Незалежно від того, чи були вони продані в день початку процентного періоду, чи всередині, чи лише за кілька днів до встановленого строку сплати процентів, сума процентів за ними має бути сплачена банком у визначені строки. Покупець, який купує боргові зобов'язання в проміжку часу між датами сплати процентів, крім звичайної ринкової ціни цих паперів, мусить додатково сплатити суми процентів, які фактично нараховані з моменту останньої сплати процентів до поточного моменту. На суму сплачених покупцем процентів зменшуються процентні витрати емітента за даними паперами.

12.4. Інвестиційні операції банків на фондовому ринку

Якісне проведення банками активних операцій неможливе без здійснення ними інвестиційної діяльності. Надаючи кредити, банки, безперечно, отримують високий дохід, але наражаються на суттєвий кредитний ризик. Отже, вкладаючи вільні кредитні ресурси, вони

повинні потурбуватися про диверсифікацію ризиків та достатню ліквідність активів. Цим вимогам цілком відповідають інвестиційні операції банків.

Інвестиційні операції банків – це вкладення коштів у інвестиційні цінні папери, їх ще називають портфельними інвестиціями.

Портфельні інвестиції лише частково спрямовуються на збільшення реального капіталу, вкладення коштів у цінні папери передбачає:

- досягнення ліквідності;
- одержання доходу;
- зростання вкладень;
- збереження коштів;
- мінімізацію банківських ризиків.

Досягти банкам усіх цілей одночасно неможливо, необхідно найти компромісне рішення, з'ясувати, що для банку на даний час є пріоритетним, а що - другорядним. Так, наприклад, банки як інституційні інвестори, вкладаючи кошти в цінні папери, можуть сформувати вторинні ліквідні резерви для поліпшення своєї ліквідності і ця мета буде для них настільки важливою, що на ринку цінних паперів банки встановлюватимуть таку ціну на свої фінансові активи, аби як найшвидше їх конвертувати в готівку, незважаючи на інші цілі інвестування.

Збереження вкладених коштів знову ж таки досягається за рахунок зменшення дохідності паперів та зменшення капіталу. Найбезпечніше вкладати кошти в облігації державних позик, у муніципальні облігації, в акції фінансово стійких фірм, оскільки такі цінні папери забезпечені державними ресурсами чи багатством фірми, їх дохідність не дуже велика, оскільки досить висока купівельна ціна у зв'язку із значним попитом на них.

Максимальний дохід від інвестицій у цінні папери одержить інвестор тоді, коли вкладе кошти в акції фірм, які щойно створилися. Ці фірми виплачують високі дивіденди як плату за ризик.

Стосовно примноження капіталу, то суттєве його зростання можливе у власників звичайних (простих) акцій економічно стійких акціонерних компаній. Дивіденди тут невисокі, але капітал інвестора зростатиме.

Сукупність придбаних банком цінних паперів, право на володіння, користування та розпорядження якими належить банку та які згруповані за їх типами та призначенням, називається портфелем цінних паперів (інвестиційним портфелем).

Банківські портфелі цінних паперів класифікують залежно від мети вкладень:

- портфель цінних паперів на продаж;
- портфель цінних паперів на інвестиції;
- портфель цінних паперів до погашення;
- торговий портфель цінних паперів;
- портфель пайової участі (вкладень в асоційовані компанії);
- портфель вкладень у дочірні компанії.

Класифікація цінних паперів та їх віднесення до портфеля цінних паперів на продаж чи портфеля цінних паперів на інвестиції визначається за такими критеріями:

- наміру банку щодо групи цінних паперів, який свідчить про початкове бажання банку на час їх придбання щодо напрямів їх подальшого використання;
- спроможності банку дотримуватися свого початкового наміру, що передбачає наявність у банку реальної можливості виконувати свій намір.

Потрібно зазначити, що на спроможність банку впливають такі фактори, як наявність ліквідних коштів, рівень достатності капіталу та платоспроможності, наявність ринку цінних паперів. При класифікації груп цінних паперів спроможність банку має виступити основним фактором.

Якщо банк має намір утримувати цінні папери до настання строку погашення, але немає спроможності щодо цього (немає достатньої кількості ліквідних коштів для здійснення поточних операцій, недотримується показник достатності капіталу внаслідок наявності вільної суми різнопланових активів), то вони відносяться до портфеля цінних паперів на продаж. З іншого боку, при намірі продати цінні папери, але за відсутності реальної можливості цього (відсутність ринку таких цінних паперів), вони відносяться до портфеля на інвестиції.

Отже, можна зробити висновок, що цінні папери в портфелі банку на продаж - це папери, які придбані для подальшого продажу й отримання торговельного доходу від різниці між ціною продажу та ціною купівлі та які відповідають одразу двом вимогам:

- вільно обертаються на ринку;
- мають визначений короткостроковий період дієздатності (не більше одного року).

У той час, коли цінні папери є в портфелі на продаж, вони можуть принести додатково дивідендний або процентний дохід.

Портфель цінних паперів банку на інвестиції складається із цінних паперів, що були придбані банком для їх утримання до настання строку погашення (для безстрокових цінних паперів - довічно) і отримання дивідендного доходу, а також для використання інших прав, що випливають із володіння цінними паперами.

Портфель пайової участі включає довгострокові вкладення капіталу (акції, паї) банку в асоційовані компанії, де банк володіє 20% або більшою частиною їх капіталів і на його частку виплачуються дивіденди.

Портфель вкладень у дочірні компанії передбачає вкладення капіталу банку в дочірні компанії, при цьому банк повинен володіти 50% або більшою частиною капіталу дочірніх компаній.

Доходи від вкладень у дані інвестиційні портфелі можуть бути невеликими, але банк переслідує такі цілі, як контроль за управлінням цими компаніями і навіть вплив на їх діяльність.

Під депозитарною діяльністю розуміють надання послуг зі зберігання (депонування) цінних паперів та виконання доручень зі реалізації прав, що засвідчені цінними паперами. Для цього при банках створюються спеціалізовані підрозділи - депозитарії цінних паперів.

Основними функціями депозитаріїв комерційних банків є:

- знерухомлення або дематеріалізація цінних паперів при прийнятті їх на збереження;
- виконання за допомогою ЕОМ бухгалтерських проводок із переказу та вилучення з обігу цінних паперів, що знаходяться на збереженні;
- створення комп'ютерної бухгалтерської заставної системи цінних паперів, що знаходяться на зберіганні;
- вилучення цінних паперів на звичайній і терміновій основі;
- надання комплексних послуг зі зберігання цінних паперів: ведення реєстру акціонерів, нарахування, виплата процентів і дивідендів та ін.

Клієнтами депозитарію комерційних банків є емітенти, індивідуальні та інституціональні інвестори. **Депозитарний облік цінних паперів може організовуватись банками у двох основних формах:**

- знерухомлення заміна емітованих цінних паперів єдиним глобальним сертифікатом, що зберігається у депозитарії, з відкриттям кожному з власників даного сертифіката окремих ДЕПО-рахунків;

- повна дематеріалізація цінних паперів - емісія цінних паперів у вигляді електронних записів за допомогою комп'ютерної системи.

Зберігання цінних паперів у депозитаріях організовується за двома видами:

- відокремленим (закритим) - сертифікати цінних паперів, довірені депозитарію власниками даних цінних паперів, зберігаються окремо від цінних паперів інших клієнтів та цінних паперів, що належать самому депозитарію (тобто банку);
- колективним (відкритим) - цінні папери, передані на зберігання до депозитарію, є частковою власністю всіх клієнтів депозитарію, що здали йому на зберігання цінні папери того ж випуску. Належність цінних паперів конкретним клієнтам не ідентифікується за номерами та серіями. Клієнти депозитарію є власниками певної кількості цінних паперів, рівної кількості внесених ними на зберігання паперів.

Зберігання цінних паперів у депозитарії комерційного банку здійснюється на основі їх поділу на класи залежно від їх якісного стану. Основним завданням депозитарію, поряд із знерухомленням та дематеріалізацією цінних паперів, є організація їх обліку на основі ведення рахунків ДЕПО та забезпечення їх переказу по рахунках ДЕПО згідно з укладеними угодами. Виходячи з життєвого циклу кожного випуску цінних паперів, операції переказу, що здійснюються депозитарієм, поділяються на три класи:

- перекази в процесі емісії випуску;
- перекази на стадії вторинного обігу ЦП;
- перекази в процесі погашення (вилучення з обігу) ЦП.

Кожен клас операцій поєднує, в свою чергу, операції в межах депозитарію одного комерційного банку і операції переказу цінних паперів по рахунках депозитаріїв різних комерційних банків (міждепозитарні операції).

Таким чином, депозитарії комерційних банків дозволяють максимально наблизити у часі момент платежу та переходу прав власності за операціями з цінними паперами, прискорити їх фізичне надходження до нового власника, що значно пришвидшує завершення угод із цінними паперами та сприяє розвитку фондового ринку в цілому.

Інвестиційні операції підлягають ризикам, які можна поділити таким чином:

- зовнішні;
- ринкові;
- ризики формування інвестиційних портфелів.

До зовнішніх ризиків відносять: політичні, що спричинені нестійкою політично-економічною ситуацією в країні; та соціальні, що пов'язані з нестійкою соціальною ситуацією

Із виходом країни з кризи в цілому інвестори можуть очікувати пониження зовнішніх ризиків. Ринкові ризики розподіляються на:

- кредитний (діловий) ризик - пов'язаний з тим, що емітент, який випустив боргові цінні папери, опиниться в скрутному фінансовому становищі. Погіршення фінансового стану емітента ставить під сумнів його спроможність погасити борговий цінний папір у повному обсязі та в установлені строки і сплатити нараховані проценти, а також спроможність повернути власникові пайового цінного папера частину капіталу та належну цьому інвесторові частку нерозподіленого прибутку або виконати інші зобов'язання за цим папером;
- інфляційний ризик - ризик того, що при високій інфляції доходи інвесторів не зможуть перекривати швидке знецінення вкладених інвестиційних коштів;
- процентний ризик - це ризик втрат, що можуть мати інвестори чи емітенти у зв'язку із зниженням процентних ставок на ринку. Зниження ринкової вартості цінних паперів унаслідок зміни ринкової норми дохідності змінює рівень дохідності поточних та можливих інвестиційних вкладень;
- відкличний ризик виникає для інвестора тоді, коли емітент відкликає свої відкличні цінні папери раніше, аніж інвестор отримає від них очікуваний дохід;
- ризик ліквідності - ризик, пов'язаний із можливістю втрат при реалізації цінних паперів у зв'язку із зниженням їх привабливості й можливості швидкої реалізації.

Ризики формування інвестиційного портфеля можуть очікувати інвестора, якщо він бажатиме виконати всі цілі інвестування одночасно - досягти ліквідності, дохідності, безпечності вкладень, зростання його капіталу.

До методу управління інвестиційними ризиками відноситься диверсифікація вкладень, тобто формування інвестиційного портфеля за рахунок багатьох видів цінних паперів і паперів, які мають різний рівень якості; підтримка ступінчастої (сходинкової) структури портфеля -кошти так вкладаються в цінні папери, щоб у майбутньому кожного поточного року закінчувався термін погашення деякої частини вартості цінних паперів, тоді сума одержаних коштів від

погашення реінвестуватиметься в цінні папери з максимальним терміном погашення.

Для зменшення ризиків при інвестуванні в цінні папери застосовують також стратегію «штанги». У цьому разі суттєва частина інвестиційного портфеля складається із довгострокових зобов'язань, зрівноважених короткостроковими паперами при відсутності середньострокових.

Якщо прогнози на ринку цінних паперів вказують на зниження довгострокових процентних ставок, то банки здійснюють купівлю довгострокових цінних паперів. При зменшенні короткострокових процентних ставок доцільно вкладати кошти в короткострокові зобов'язання, увесь час при цьому зрівноважуючи інвестиційний портфель за строками.

Однак найсуттєвішими методами управління інвестиційними ризиками для банків є дотримання ними економічного нормативу інвестування, який не повинен перевищувати 50% власного капіталу банків, та створення резерву на відшкодування можливих збитків від операцій з цінними паперами, що виникають у разі погіршення фінансового стану емітента цінного папера, унаслідок зміни норми ринкових процентних ставок, зміни інвестиційної політики банку.

Резерв на відшкодування можливих збитків від операцій з цінними паперами формується в разі зниження їх ринкової вартості нижче рівня балансової вартості. Резерв для портфеля цінних паперів на продаж створюється за окремими групами цінних паперів, а для цінних паперів на інвестиції - на весь портфель цінних паперів.

При розрахунку резерву береться до уваги тільки балансовий портфель цінних паперів, крім деривативів цінних паперів, цінних паперів власної емісії, врахованих векселів тощо. Резервуванню підлягають усі групи цінних паперів, що є в портфелі банку: на продаж - 15 і більше робочих днів та на інвестиції - 30 і більше робочих днів.

Для цілей резервування визначено чотири категорії класифікації цінних паперів, що базуються за факторами наявності чи відсутності активного ринку для певного типу цінних паперів (рисунок 12.4).

Залежно від категорії цінного папера застосовується різна методика визначення ринкової вартості, яка має бути затверджена внутрішнім банківським Положенням про порядок розрахунку резерву на відшкодування можливих збитків від операцій з цінними паперами. І хоча, відповідно до принципу послідовності облікової політики, зміна методики, як правило, не допускається, враховуючи поточну ситуацію на

фондовому ринку України, банк може, як виняток, змінювати методику визначення ринкової вартості цінних паперів.

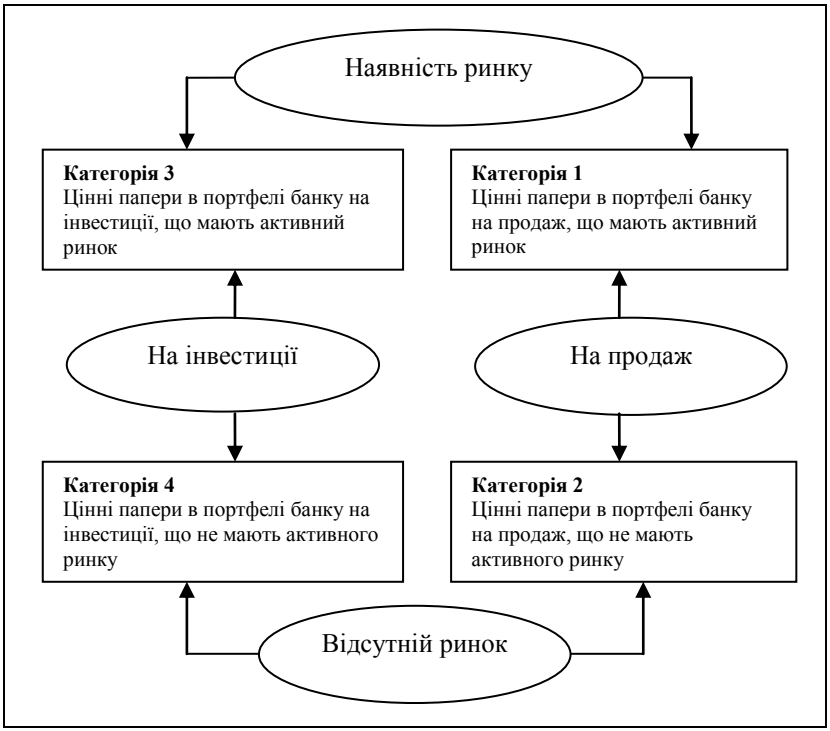

Рисунок 12.4 – Класифікація портфелів банку для створення резервів

Рішення про зміну методики має в обов'язковому порядку містити таку інформацію:

- назву та кількість цінних паперів, з яких складається група та їх основні характеристики;
- класифікацію цінного папера;
- балансову вартість цінного папера з урахуванням сформованого резерву;
- причини зміни методики визначення поточної ринкової вартості.

Планова переоцінка портфеля цінних паперів на продаж проводиться щомісяця, станом на 1-ше число місяця, наступного за звітним, а за інвестиційними цінними паперами - один раз на рік

станом на 1 січня наступного року. За результатами переоцінки банк зобов'язаний здійснити коригування суми сформованого резерву відповідно до розрахункової суми до дати зведення місячного балансу.

Визначення ринкової вартості цінних паперів залежить від визначення наявності або відсутності активного ринку, на якому обертаються ці папери.

Слід зазначити, що ринкова вартість цінних паперів у разі наявності ринку здебільшого розраховується як середня вартість за певний період. Визначення ринкової вартості цінних паперів на продаж і на інвестиції відрізняється, але не суттєво.

При відсутності активного ринку, перш за все, визначається економічна сутність і фінансовий дохід за цінними паперами. Для капітальних цінних паперів із нефіксованим прибутком ринкова вартість обчислюється як мінімальна з двох можливих:

- одна розраховується за методом дисконтних грошових потоків;
- друга - за методом пайової участі.

Крім цього, проводиться коригування ринкової (розрахункової) вартості інвестиційних паперів залежно від класу надійності емітентів таблиця 9.4.

Таблиця 12.4 – Додатковий процент коригування розрахункової ринкової вартості груп цінних паперів

Клас емітента	Процент коригування, %
Клас “А”	0
Клас “Б”	5
Клас “В”	20
Клас “Г”	50
Клас “Д”	100

Слід зазначити, що розрахункова вартість цінних паперів на продаж, які не мають активного ринку, коригуванню на ступінь надійності емітента не підлягає. Це спричинено досить частою переоцінкою таких паперів, а також щоб уникнути банкам витрат на аналітичну роботу, які не завжди будуть перекриті економічною вигодою.

З метою мініімізації ризику інвестування банки здійснюють попередне формування портфеля інвестиційних пропозицій, основними принципами якого є:

- оптимальний розподіл ресурсів за типами цінних паперів з рангуванням за ступенем дохідності й ризику рисунок 12.5;

- врахування можливого відхилення реальних характеристик від планових;
- оперативна реструктуризація портфеля цінних паперів;
- формування портфеля з урахуванням конкретного стану макро- та мікросередовища.

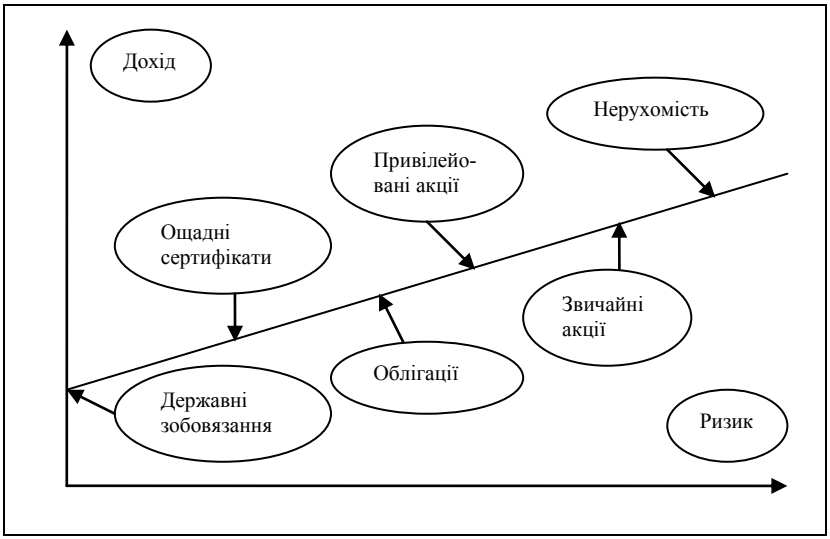

Рисунок 12.5 – Графік залежності доходу і ризику банківського інвестування

Зупинимося на основних показниках дохідності облігацій. На ринку облігація оцінюється за курсом (К), який визначається відношенням ринкової ціни облігації (PV) до номінальної (FV):

$$К = \frac{PV}{FV} \cdot 100\%. \qquad (12.1)$$

Купонна дохідність облігації (КДО) визначається відношенням купонного доходу (С) до номіналу облігації (FV) і показує, який річний відсоток доходу нараховується власнику:

$$КДО = \frac{C}{FV} \cdot 100\%. \qquad (12.2)$$

Показник середньої норми доходу, що визначається як відношення середньоперіодного доходу до середньої ціни облігації:

$$MM = \frac{C + \frac{FV - PV}{K}}{\frac{FV + PV}{2}}, \qquad (12.3)$$

де ММ – норма доходу облігації, FV – номінальна вартість облігації, С – купонний платіж за окремий період, PV – вартість купівлі облігації, К – кількість періодів нарахування та здійснення купонних платежів, що залишилисьдо погашення.

Показник поточної дохідності, який розраховується як відношення купонного доходу за відповідний період до фактичних витрат на придбання облігації:

$$CM = \frac{C}{PV}, \qquad (12.4)$$

де СМ – поточна дохідність облігації, С – купонний платіж за період, PV – вартість купівлі.

Показник загальної дохідності облігації до моменту її погашення розраховується як відношення суми купонного платежу за окремий період і частини різниці між номінальною вартістю і ціною придбання облігації, що припадає на відповідний період, до вартості фактичних витрат на придбання облігації:

$$GM = \frac{C + \frac{FV - PV}{K}}{PV}, \qquad (12.5)$$

де GM – загальна дохідність облігації.

Основним показником дохідності безкупонних облігацій є дохідність облігації до моменту погашення, що розраховується за формулою:

$$YTM = \frac{FV - PV}{PV} \cdot \frac{365}{n}, \qquad (12.6)$$

де n – кількість календарних днів до погашення облігації.

У загальному вигляді внутрішня вартість цінного паперу розраховується як сумарна теперішня вартість усіх грошових потоків, що можуть бути отримані від цінного паперу:

$$P = \sum \frac{ГП_k}{(1+r)^k}, k = 1,2,...,n \qquad (12.7)$$

де $ГП_k$ - грошовий потік від цінного паперу в k – му періоді;

r – запланована або очікувана дохідність;

n – кількість періодів надходження грошових потоків.

Важливим в банківській діяльності є показник дюрації. Дюрація – це середньозважений термін погашення цінного паперу. Тобто показник дюрації містить інформацію про те коли інвестиція в цінний папір почне банку приносити потік грошових доходів. Очевидно, що з допомогою дюрації визначається термін окупності для банку вартості фактичних витрат на придбання цінного паперу:

$$D = \frac{\frac{\sum CF_k k}{(1+YTM)^k}}{PV}, \qquad (12.8)$$

де CF – потоки процентного доходу і виплати номінальної вартості цінного паперу за n періодів до погашення, k – періоди виплат.

Розмір очікуваної зміни ринкової ціни облігації у зв'язку зі зміною норми дохідності на ринку розраховується за формулою:

$$\Delta PV = -D \cdot \frac{\Delta r}{1+r} \cdot PV, \qquad (12.9)$$

де D – середньозважений термін погашення облігації, r - ринкова процентна ставка.

З метою регулювання діяльності комерційних банків на ринку цінних паперів НБУ встановив нормативи інвестування.

Норматив інвестування в цінні папери за кожною окремою установою Н11 визначається за формулою:

$$Н11 = \frac{К_{ін}}{РК + ЦП + В_{ак}} \cdot 100\%, \qquad (12.10)$$

де $К_{ін}$ – кошти банку, що інвестуються на придбання цінних паперів окремо за кожною установою, РК – регулятивний капітал, ЦП – цінні папери на продаж та інвестування в портфелі банку з урахуванням резерву, $В_{ак}$ – вкладення у капітал інших банків та установ у розмірі 10% і більше їх статутного капіталу.

Значення нормативу Н11 не може перевищувати 15%.

Норматив загальної суми інвестування Н12 визначається за формулою:

$$Н12 = \frac{К_{юо}}{РК + ЦП + В_{ак}} \cdot 100\%, \qquad (12.11)$$

де $К_{юо}$ – кошти банку, що інвестуються на придбання цінних паперів будь-яких юридичних осіб, РК – регулятивний капітал, ЦП – цінні папери на продаж та інвестування в портфелі банку з урахуванням резерву, $В_{ак}$ – вкладення у капітал інших банків та установ у розмірі 10% і більше їх статутного капіталу.

Значення нормативу Н12 не може перевищувати 60%.

Для визначення класу емітента проводиться аналіз якісних та кількісних факторів оцінки емітента. До якісних факторів оцінки емітента можна віднести ризик галузі, який оцінюється за допомогою визначення основного виду економічної діяльності емітента.

Кількісні фактори оцінки емітента базуються на оцінці його фінансово-майнового стану та результатів фінансово-господарської діяльності. Для цього банки самостійно розробляють внутрішньобанківські положення про порядок та систему оцінки емітентів.

Слід зазначити, що проведення аналізу якісних і кількісних факторів оцінки емітента можливе лише за наявності в банку регулярної фінансової (податкової) звітності емітента. При відсутності такої звітності неможливо визначити достовірну фінансову оцінку емітента, що є підставою для автоматичного віднесення такого

емітента до класу «Д». Розглянемо показники, за якими емітенти цінних паперів відносяться до класів за ступенем ризику таблиця 12.5.

Таблиця 12.5 – Класифікація емітентів за ступенем ризику

Класи емітентів	Показники
1	2
Клас «А» Відносяться емітенти, щодо яких немає ніяких сумнівів з питань своєчасності та повноти погашення боргових цінних паперів і сплати процентів за ними, а також щодо стабільності дохідності пайових цінних паперів	- не менше 5 років з часу державної реєстрації; - не менше 1 року з часу останньої структурної реорганізації, зміни в складі засновників чи керівництва; наявність повністю позитивних аудиторських висновків за останні 3 роки діяльності; - наявність перспективного бізнес-плану; відсутність фактів несплати чи несвоєчасної сплати нарахованих процентів за борговими зобов'язаннями та користування кредитами; - прибуткова діяльність протягом останніх 3 років; - розмір власного капіталу перевищує суму статутного та резервного фондів
Клас «Б» До цього класу відносяться емітенти, щодо здатності яких до своєчасного та повного погашення боргових цінних паперів, сплати процентів, а також до стабільності доходів від пайових цінних паперів на час класифікації офіційних претензій немає, але певні внутрішні (передбачена реорганізація, зміна профілю діяльності, регіону роботи тощо) чи зовнішні фактори (загальний стан галузі основної діяльності тощо) не дозволяють віднести їх до вищого класу	- не менше 3 років з часу державної реєстрації; - не менше 1 року з часу останньої структурної реорганізації, зміни в складі засновників чи керівництва; - наявність повністю позитивних аудиторських висновків за попередній рік діяльності; - наявність бізнес-плану; відсутність фактів несплати чи несвоєчасної сплати нарахованих процентів за борговими зобов'язаннями; - прибуткова діяльність за попередній господарський рік, але рівень прибутку порівняно з минулими роками зменшується; сума капіталу перевищує суму статутного фонду
Клас «В» До цього класу відносяться емітенти, до яких є претензії щодо своєчасного та повного погашення боргових та пайових цінних паперів, затримки сплати процентів, а також значного скорочення рівня дохідності пайових цінних паперів	- менше 3 років з часу державної реєстрації; - менше 1 року з часу останньої структурної реорганізації, зміни в складі засновників чи керівництва; наявність повністю позитивного (чи позитивного) аудиторського висновку за останній рік діяльності; наявність бізнес-плану чи проекту бізнес-плану; - наявність фактів періодичного затримання сплати процентів за борговими зобов'язаннями чи оголошених дивідендів; - сума капіталу позитивна, але менша статутного фонду
Клас «Г»	- менше 1 року з часу державної реєстрації,

До цього класу відносяться емітенти, які не зможуть у строк погасити боргові цінні папери, а також емітенти, щодо яких банк не може розраховувати на повернення суми внеску до статутного капіталу в разі їх реорганізації	останньої структурної реорганізації, зміни в складі засновників чи керівництва; - наявність частково негативного (чи негативного) аудиторського висновку або відсутність аудиторського висновку; - відсутність бізнес-плану; наявність фактів непогашення або несвоєчасного погашення боргових цінних паперів; - наявність фактів несплати або несвоєчасної сплати нарахованих процентів за борговими зобов'язаннями; збиткова діяльність за попередній рік, негативні фінансові результати поточного року; - нестабільна динаміка показників на квартальні дати, значення показників погіршуються; - чітка тенденція до від'ємного розміру власного капіталу на звітні дати
Клас «Д» До цього класу відносяться емітенти, подальше інвестування яких неприпустиме, а придбані боргові цінні папери практично неможливо погасити на час проведення класифікації (однак можна буде погасити за рішенням арбітражного суду або після санації), а також ті емітенти пайових цінних паперів, за якими банк може не тільки не повернути свою частку в статутному капіталі, але й виступити правонаступником деяких боргових зобов'язань	- менше 1 року з часу державної реєстрації, останньої структурної реорганізації, зміни в складі засновників чи керівництва; - наявність негативного аудиторського висновку або відсутність аудиторського висновку; - відсутність бізнес-плану; - наявність фактів непогашення або несвоєчасного погашення боргових цінних паперів; - наявність фактів несплати чи несвоєчасної сплати нарахованих процентів за борговими зобов'язаннями; - емітента визнано банкрутом або проти нього порушено справу про банкрутство чи кримінальну справу; - збиткова діяльність протягом останніх 3 років, негативні фінансові результати протягом поточного року; - стабільно від'ємний розмір власного капіталу

Якщо показники емітента не відповідають принаймні половині перелічених показників відповідного класу, то такий емітент не може бути прокласифікований і віднесений до будь-якого класу.

Банки розвинутих країн найбільше доходів одержують від вкладень своїх власних і залучених коштів у державні цінні папери. Державні цінні папери є об'єктом операцій центрального банку на відкритому ринку для регулювання грошово-кредитної політики даної держави та покриття дефіциту державного бюджету.Крім цього, державні цінні папери можуть випускатися для:

- погашення раніше розміщених державних позик;
- забезпечення касового виконання державного бюджету;

- фінансування цільових програм, що здійснюються місцевими органами влади.

Емітентами державних цінних паперів є уряд чи інші урядові структури. Агентами із розповсюдження цих паперів найчастіше виступають центральні банки. Безперечно, масштаби позикових коштів держави за рахунок емісії державних цінних паперів у кожній державі неоднакові. Наприклад, у Великобританії, Франції, США вони становлять понад 60 - 80% неоплаченого внутрішнього боргу, в Німеччині, Канаді, Україні - 30 -40% внутрішнього боргу.

Основні види державних цінних паперів такі:

Казначейські векселі - короткострокові цінні папери на пред'явника, що випускаються Казначейством на термін до одного року для ефективного касового виконання держбюджету;

Казначейські зобов'язання - вид цінних паперів на пред'явника, що розміщуються на добровільних засадах серед населення, засвідчують внесення їх власниками коштів до бюджету і дають право на одержання фіксованого доходу. Казначейські зобов'язання випускають до одного року - короткострокові, від року до п'яти - середньострокові та більше п'яти років – довгострокові.

Державні облігації - цінні папери, що засвідчують внесення їх власниками коштів до бюджету і підтверджують зобов'язання емітента відшкодувати власникові номінальну вартість паперів у передбачений у них термін з виплатою фіксованого доходу, якщо інше не передбачено умовами випуску.

Первинне розміщення боргових зобов'язань держави може здійснюватися трьома способами:

- відкритого продажу;
- індивідуального продажу;
- шляхом аукціону.

Відкритий продаж державних цінних паперів здійснюється протягом тривалого часу (від кількох тижнів до кількох місяців), у цей час цінні папери продаються всім бажаючим на єдиних умовах, що опубліковані раніше. При цьому емітент боргових зобов'язань залучає до продажу не тільки центральний банк, а й інші банки та фінансові установи.

При індивідуальному розміщенні цінних паперів держави уряд безпосередньо або через посередників проводить переговори з одним або кількома провідними інвесторами, у ході яких обумовлюються умови одержання державного кредиту під випуск боргових зобов'язань.

Україна, як і більшість ринкових держав світу, обрала аукціонну форму розміщення своїх державних цінних паперів. Потенційні покупці при цій формі розміщення подають державному агентові Національного банку України заявки, в яких вказують обсяг цінних паперів і умови, за якими вони можуть їх придбати.

Доходи за державними цінними паперами також можна виплачувати кількома способами:

- встановленням фіксованого процентного платежу;
- застосуванням плаваючої ставки доходу;
- використанням ступінчастої процентної ставки;
- індексуванням номінальної вартості цінних паперів;
- реалізацією боргових зобов'язань із скидкою (дисконтом) проти їх номінальної вартості;
- проведенням виграшних позик.

Встановлення фіксованого процентного платежу є найбільш простою і розповсюдженою формою виплати доходу за цінними паперами держави. Якщо папери випущені в документарному вигляді, то фіксований дохід виплачується за купонним листом, що додається, наприклад, до цінних паперів. Купони розраховані на певний період часу, після сплати доходів за купонами та номінальної вартості цінних паперів вони вважаються погашеними.

Плаваюча процентна ставка залежить від облікової ставки рефінансування центрального банку. Використання ступінчастої процентної ставки дозволяє встановити кілька дат, після закінчення яких власники цінних паперів можуть погасити їх або залишити на наступний період, але ставка дохідності весь час зростатиме.

Індексування номінальної вартості боргових зобов'язань використовується як антиінфляційний захід.

Безпроцентні (дисконтні) облігації (чи інші цінні папери держави) вигідні тим, що їх купують за ціною, нижчою від номінальної вартості, а погашають за номінальною вартістю. Дохід - це різниця між цими вартостями.

Дохід у формі виграшів також досить цікавий для власників цінних паперів, тому що після кожного проведеного тиражу виграшів стають відомі суми виграшів за тими чи іншими борговими зобов'язаннями.

Сьогодні в Україні основним типом державних цінних паперів є облігації внутрішньої державної позики, хоча знаходять застосування і казначейські векселі.

Умови випуску облігацій затверджуються Постановою Кабінету Міністрів України. Емітентом і гарантом своєчасного їх

погашення виступає Міністерство фінансів України, генеральним агентом з їх розповсюдження і обслуговування є Національний банк України.

Облігації - це електронні записи на рахунках у системі електронного обігу цінних паперів, кожний випуск оформляється глобальним сертифікатом.

Перші облігації внутрішньої державної позики (ОВДП) були випущені на початку 1995 року із терміном погашення один рік і виплатою доходу в розмірі 140% річних. Другий випуск того року здійснювався вже на терміни 90; 180; 270 днів і до року з виплатою доходу - 90% річних.

Обсяг випуску становив 1 трлн українських карбованців. В умовах нагромадження провідними банками значних фінансових ресурсів і особливої ризикованості спрямування їх на кредитування об'єктів господарської діяльності цей вид цінних паперів мав підвищений попит: максимальна ціна аукціонного продажу перевищувала номінальну на 25 відсотків.

Умови випуску ОВДП 1996 року були такими - облігації випускались номінальною вартістю 100 млн крб для юридичних осіб і 10 млн крб - для фізичних осіб на термін 91, 182, 273 дні та на один рік із щоквартальною виплатою доходу.

Щороку умови випуску цих облігацій удосконалювалися, а також було передбачено випуск окремих облігацій внутрішньої державної ощадної позики, а з 1999 року здійснено випуск зовнішньої позики - євро-облігацій.

У зв'язку із азійською і серпневою російською фінансовою кризою, наслідки якої були відчутні в Україні, у січні 1999 року облігації внутрішньої державної позики в Україні були конверсовані на конверсійні облігації внутрішньої державної позики (КОВДП) з погашенням в 2001-2004 роках.

Придбання облігацій на первинному ринку за власні кошти та за дорученням і за кошти клієнтів може здійснюватися банками за умови:

- наявності дозволу Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку на здійснення діяльності з випуску та обігу цінних паперів;
- виконання встановлених економічних нормативів та задовільного фінансового стану;
- наявності договору з НБУ як депозитарієм державних цінних паперів про депозитарне обслуговування облігацій;

- наявності договору з клієнтами на придбання облігацій на аукціоні та відкриття клієнтам рахунків у цінних паперах.

Розміщення ОВДП за допомогою аукціону проводиться Національним банком України на базі використання відповідної комп'ютерної системи. Банки, що бажають придбати облігації, надсилають в аукціонний комітет НБУ заявки двох типів:

- конкурентні (з конкурентною пропозицією) – у заявках банки встановлюють кількість облігацій за фіксованими цінами;
- неконкурентні (з неконкурентними пропозиціями) - у заявках банки встановлюють кількість облігацій за середньозваженими цінами, що встановляться підчас проведення аукціону.

У день проведення аукціону заявки, що надійшли від банків, відкриваються і формується аналітична інформація, яка характеризує склад пропозицій щодо придбання ОВДП.

На підставі даних відповідних аналітичних таблиць аукціонний комітет ухвалює рішення щодо допущення заявок банків до участі в аукціоні і характеризує можливі варіанти встановлення ціни відсікання при продажу облігацій та середньозваженої ціни торгів, за якою задовольняються неконкурентні заявки.

Ціна відсікання встановлюється з урахуванням:

- загального обсягу реалізації облігацій;
- розрахункової дохідності облігацій;
- встановленої облікової ставки рефінансування НБУ

Заявки, що за ціновими умовами нижчі за ціну відсікання, не задовольняються.

Після проведення аукціону НБУ на підставі доручення Міністерства фінансів України надсилає банкам, аукціонні заявки яких задоволене, повідомлення про результати його проведення та про необхідність перерахування коштів за придбані облігації.

Кошти банки перераховують на відповідний рахунок в операційне управління Національного банку України. Національному банку України надається право застосовувати до банків штрафні санкції, якщо вони несвоєчасно перерахували кошти за придбані облігації. Наступного дня після проведення розрахунків за ОВДП НБУ надає учасникам аукціону витяги з їхніх рахунків у цінних паперах, що є підставою для зарахування облігацій на рахунки в цінних паперах їх власників у депозитаріях.

Операції з ОВДП на вторинному ринку банки здійснюють як брокерські.

Депозитний сертифікат Національного банку України – ще один із монетарних інструментів НБУ, який є його борговим зобовязанням у бездокументарній формі, що засвідчує розміщення в НБУ коштів інших банків та їх право на отримання внесеної суми і процентів після закінчення встановленого строку.

Рішення щодо доцільності здійснення первинного розміщення сертифікатів Національного банку України шляхом проведення аукціонів НБУ приймає залежно від стану загальної ліквідності банківської системи та кон'юнктури грошово-кредитного ринку.

Операції з розміщення сертифікатів НБУ здійснюються на договірній основі виключно з банками - юридичними особами, які уклали з НБУ угоди про участь у депозитних аукціонах на відповідний рік.

До участі в цих аукціонах допускаються банки, які не мають заборгованості за кредитами НБУ, забезпечують формування резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями, своєчасне і в повному обсязі формування обов'язкових резервів.

Максимальна або мінімальна сума заявки від банку, номінальна вартість сертифіката, строк його дії визначаються залежно від ситуації, що склалася на грошово-кредитному ринку в період оголошення про проведення аукціону. Платежі за сертифікатами здійснюються в національній валюті України безготівково.

Право власності банку на сертифікат НБУ виникає з часу зарахування оплаченої кількості депозитних сертифікатів на рахунки в цінних паперах власників у депозитарії. При цьому банкам видається витяг із цих рахунків.

Погашення сертифікатів здійснюється Національним банком України в безготівковій формі шляхом перерахування на кореспондентський рахунок банку номінальної вартості сертифіката та процентного доходу за ним на дату погашення.

Висновки

15. Банки беруть участь у формуванні інфраструктури ринку цінних паперів. Вони можуть виконувати депозитарні функції, займатися клірингово-розрахунковою діяльністю, вести реєстр власників цінних паперів. Окремі види діяльності банків на ринку цінних паперів підпадають під визначення професійної діяльності, зокрема, це діяльність з випуску та обігу цінних паперів, депозитарна, розрахунково-клірингова, реєстраторська тощо.

16. Цінні папери в портфелі банку на продаж – це папери, які придбані для подальшого продажу й отримання торговельного доходу від різниці між ціною продажу та ціною купівлі і які відповідають одразу двом вимогам: вільно обертаються на ринку; мають визначений короткостроковий період дієздатності (не більше одного року).
17. Комерційні банки можуть брати участь в інвестуванні таким чином: обслуговувати рух коштів, що належать інвесторам-клієнтам і призначені для інвестування; мобілізувати накопичення для заощаджень і спрямовувати їх на інвестування через ринок цінних паперів; вкладати в інвестиційні проекти власні і залучені ресурси.
18. Україна, як і більшість ринкових держав світу, обрала аукціонну форму розміщення своїх державних цінних паперів. Потенційні покупці при цій формі розміщення подають державному агентові Національного банку України заявки, в яких вказують обсяг цінних паперів і умови, за якими вони можуть їх придбати.

Практичне заняття №15. Методика розрахунку вартості та дохідності цінних паперів

Перед практичним заняттям студент має знати: *суть емісійних та інвестиційних операцій банків з цінними паперами, порядок формування портфеля цінних паперів на інвестиції, методику визначення ефективності банківських інвестиційних вкладень, методику розрахунку нормативів НБУ щодо інвестиційної діяльності банків.*

Мета практичного заняття: *поглибити теоретичні знання та набути практичного досвіду щодо визначення ефективності банківських інвестиційних вкладень та економічних нормативів інвестиційної діяльності банків.*

Після проведення практичного заняття студент повинен уміти:

- визначати ефективність операцій з цінними паперами;
- розраховувати та аналізувати нормативи НБУ щодо інвестиційної діяльності.

Питання практичного заняття

1. Порядок здійснення банком операцій з цінними паперами
2. Визначення ефективності інвестиційних операцій банку
3. Розрахунок нормативів НБУ щодо інвестиційної діяльності банків

Ключові поняття: *цінний папір, акція, проста акція, привілейовані акції, облігації, фондовий ринок, первинний фондовий ринок, вторинний фондовий ринок, біржовий ринок, позабіржовий ринок, депозитний сертифікат, інвестування, інвестиційні операції, емісійні операції, депозитарні операції, довірчі операції, трастові операції, номінальна вартість цінного паперу, балансова вартість цінного паперу, вартість купівлі-продажу цінного паперу, портфель цінних паперів, портфель цінних паперів на продаж, портфель цінних паперів в інвестиційну діяльність.*

Типові задачі та ситуаційні завдання

Задача №1. Облігація номіналом 1000 грн розміщується терміном на 4 роки з купоноою дохідністю 14%. Визначити внутрішню вартість облігації, якщо прийнятна норма дохідності для банку за облігацією – 16%, а купон сплачується один раз на рік. Чи доцільно банку купувати дану облігацію, якщо її ринкова вартість 890 грн.

Розв'язок

1) Купонний дохід за облігацією становить: 1000 грн · 0,14 = 140 грн
2) Згідно з формулою 12.7 розрахуємо внутрішню вартість облігації:

$$P = \sum \frac{ГП_k}{(1+r)^k} + \frac{FV}{(1+r)^n} = \frac{140}{(1+0{,}16)^1} + \frac{140}{(1+0{,}16)^2} +$$

$$+ \frac{140}{(1+0{,}16)^3} + \frac{140}{(1+0{,}16)^4} + \frac{100}{(1+0{,}16)^4} = 944{,}47 \text{ грн}$$

3) Банку є сенс купити дану облігацію за ринковою вартістю 890 грн, тому що з точки зору банку вона є недооціненою (внутрішня вартість 944,47 грн).

Задача №2. Банк „Інвест" оцінює облігацію за такими умовами випуску:

- номінал – 1000 грн;
- купонна дохідність – 10%;
- термін дії облігації – 3 роки;
- прогнозований дохід незмінний протягом трьох років – 12%;

- купонний дохід сплачується в кінці кожного року і погашається пропорційно частка номіналу.

Скласти графік грошових виплат за облігацією та розрахувати внутрішню вартість.

Розв'язок

1) Складемо таблицю грошових виплат за облігацією по роках:

Рік	Частка номіналу, що погашається, грн	Купонний дохід, грн	Всього надходжень, грн
1-й	1000 : 3 = 333,33	1000·0,1=100	433,33
2-й	333,33	(1000-333,33)·0,1=66,67	400
3-й	333,34	(666,67-333,33)·0,1=33,33	366,67
Разом	1000	200	1200

2) Розрахуємо внутрішню вартість облігації за формулою 12.7:

$$P = \sum \frac{ГП_k}{(1+r)^k} = \frac{433,33}{(1+0,12)^1} + \frac{400}{(1+0,12)^2} + \frac{366,67}{(1+0,12)^3} =$$

$$= 386,90 + 320 + 261,91 = 968,81$$

Задача №3. Облігація емітована банком „Імідж" має такі характеристики:

- номінал – 1000 грн;
- ринковий курс – 75%;
- купонна ставка – 12% річних.

Розрахуйте поточну дохідність облігації.

Розв'язок

1) Визначимо ринкову ціну облігації за формулою 12.1: PV= 1000 · 0,75 = 750 грн
2) Розрахуємо купонний дохід облігації за формулою 12.2: C= 1000 · 0,12 = 120 грн
3) Поточну дохідність облігації визначаємо за формулою 12.4:

$$СМ = \frac{C}{PV} \cdot 100\% = \frac{120}{750} \cdot 100\% = 16\%$$

Завдання для самостійної роботи

Задача №1. Облігація номіналом 1000 грн розміщується терміном на 4 роки з купоноою дохідністю 14%. Визначити внутрішню вартість облігації, якщо прийнятна норма дохідності для банку за облігацією – 16%, а купон сплачується один раз на рік. Чи доцільно банку купувати дану облігацію, якщо її ринкова вартість 890 грн.

Задача №2. Банк „Інвест" оцінює облігацію за такими умовами випуску:

- номінал – 1000 грн;
- купонна дохідність – 10%;
- термін дії облігації – 3 роки;
- прогнозований дохід незмінний протягом трьох років – 12%;
- купонний дохід сплачується в кінці кожного року і погашається пропорційно частка номіналу.

Скласти графік грошових виплат за облігацією та розрахувати внутрішню вартість.

Задача №3. Облігація емітована банком „Імідж" має такі характеристики:

- номінал – 1000 грн;
- ринковий курс – 75%;
- купонна ставка – 12% річних.

Розрахуйте поточну дохідність облігації.

Задача №4. У портфелі банку "Імідж" знаходиться пакет купонних облігацій номінальною вартістю 500 тис. грн із терміном погашення через три роки і 20% річним купоном. Визначте середню ринкову норму доходу пакета облігацій, якщо ринкова ціна пакета облігацій на даний момент – 400 тис. грн.

Задача №5. У портфелі банку "Імідж" знаходиться пакет облігацій із строком погашення через три роки, що оцінюється на даний момент в 50 тис грн. Як зміниться ринкова ціна пакета облігацій, якщо норма дохідності на ринку грошових вкладень знизилась від поточного рівня дохідності з 16,5% до 14% річних.

Задача №6. Банк "Імідж" інвестує на придбання акцій ПАТ "Нафтопереробний завод" 500 тис грн. Визначте норматив інвестування в цінні папери за даною установою, якщо відомо наступне щодо діяльності банку:

- регулятивний капітал – 35 млн грн;
- цінні папери у портфелі банку на продаж – 250 тис грн;
- цінні папери у портфелі банку на інвестиції – 1 млн грн;
- створений резерв під знецінення цінних паперів – 50 тис грн;
- вкладення в капітал дочірніх установ – 100 тис грн.

Задача №7. Банк "Імідж" інвестував на придбання акцій юридичних осіб – 22 млн грн. Визначте норматив загальної суми інвестування в цінні папери, якщо відомо наступне щодо діяльності банку:

- регулятивний капітал – 35 млн грн;
- цінні папери у портфелі банку на продаж – 250 тис грн;
- цінні папери у портфелі банку на інвестиції – 1 млн грн;
- створений резерв під знецінення цінних паперів – 50 тис грн;
- вкладення в капітал інших банків – 600 тис грн;
- вкладення в капітал дочірніх установ – 100 тис грн.

Задача№8. Банк "Імідж" 20.05 минулого року купив 20000 акцій номінальною вартістю 2 грн ПАТ "Нафтопереробний завод" за ринковою ціною на суму 50000 тис грн. 15.03 поточного року банк отримав дивіденди за даним пакетом акцій у розмірі 12% річних. В зв'язку з тим, що в поточному році ціна на акції ПАТ "Нафтопереробний завод" зросла до 5 грн за акцію банк продав весь пакет акцій через брокера на біржі заплативши йому 3% від загальної суми пакета акцій комісійної винагороди. Визначте загальну суму доходу банку після проведення цих операцій.

Проблемно-пошукові питання

1. Проблеми та перспективи розвитку ринку цінних паперів в Україні.
2. Правове регулювання ринку цінних паперів в Україні.
3. Аналіз діяльності банківської системи України на ринку цінних паперів.
4. Підходи до оцінки інвестиційних проектів.
5. Світовий досвід діяльності банків на ринку цінних паперів.

Теми доповідей та рефератів

1. Операції комерційних банків з державними цінними паперами.
2. Депозитарна діяльність комерційних банків.
3. Сутність, роль та значення банківських інвестицій.
4. Порядок здійснення емісійних операцій банків.
5. Роль довірчих операцій у банківському бізнесі.
6. Управління банківськими ризиками при здійсненні операцій з цінними паперами.
7. Порядок створення резервів для покриття збитків від інвестиційної діяльності банків.

52. Банківські операції: Підручник / За редакцією В.І. Міщенка, Н.Г.Слов'янської. – К: Знання, 2006. – 727с.
53. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посіб. – 6-те видання перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2008. – 318с.- (Вища освіта XXI століття).
54. Єпіфанов А.О., Маслак Н.Г., Сало І.В. Операції комерційних банків: Навчальний посібник. – Суми: ВТД „Університетська книга", 2007. – 523 с.
55. Лапішко З. Національна депозитарна система – основа інфраструктури фондового ринку. // Вісник НБУ. – 2006. - №4. - С.49-52.
56. Луців Б.Л. Банківська діяльність у сфері інвестицій. – Тернопіль: Економічна думка – Карт-бланш, 2001. – 320 с.
57. Мендрул О.Г., Павленко І.А. Фондовий ринок: операції з цінними паперами: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2000. – 156 с.
58. Мороз А.М., Савлук М.І., Пуховкіна М.Ф. та інші. Банківські операції: Підручник за ред. д-ра екон. Наук Мороза А.М. – К: КНЕУ, 2000. – 384с.
59. Павлишин О.П., Ричаківська В.І. Банківські операції. Практикум: Навч.-метод. посібник. К.: Алерта, 2005. – 158 с.
60. Роуз П. Банковский менеджмент: предоставление финансовых услуг: Пер. С англ. – М.: Дело, 1997. – 768 с.
61. Снігурська Л.П. Банківські операції і послуги: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів – К: МАУП, 2006. – 456с.
62. Яценюк А. Фондовий ринок України: проблеми та перспективи розвитку. // Вісник НБУ. – 2004. - №11. - С.4-9.

Нормативна література

63. Закон України "Про банки і банківську діяльність" від 07.12.2000 № 2121-III // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. – 2001. - №1. – С.3-46 (зі змінами і доповненнями).
64. Закон України "Про цінні папери і фондовий ринок" / http://www/rada.kiev.ua
65. Положення "Про депозитарну діяльність Національного банку України", затверджене постановою Правління НБУ від 19.03.2003 № 114. / http://www/rada.kiev.ua

Контрольні питання до модуля 5

1. Якими законодавчими та нормативними документами регламентується вексельний обіг в Україні?
2. Що таке уніфікація вексельного законодавства?
3. Чим відрізняється переказний вексель від простого?
4. Які реквізити є обов'язковими для простого та переказного векселя?
5. За якими ознаками класифікуються векселі?
6. Які види векселів ви знаєте?
7. Що таке фіктивні векселя?
8. Які операції можуть здійснювати комерційні банки з векселями?
9. За якими основними правилами оформляються вексельні операції?
10. Як можна класифікувати вексельні банківські операції?
11. Якими способами можна отримати відшкодування коштів за векселем?
12. У чому полягає механізм розрахунків простим векселем?
13. Які особливості обігу переказного векселя?
14. Що таке індосамент та яким він буває?
15. Як ви розумієте операцію інкасування векселів?
16. Що таке аваль та сутність операції авалювання?
17. У чому суть доміцилювання векселів?
18. Що таке іногородній вексель, дамно та порто?
19. У чому полягає сутність операції врахування векселів банком?
20. Як розраховується дисконтна ставка та сума дисконту за врахованими векселями?
21. Який механізм опротестування векселя?
22. У чому сутність розрахункових вексельних операцій?
23. У чому полягає економічна сутність векселя.
24. Як організовано фондовий ринок?
25. Якими правовими та інструктивними документами регламентується діяльність комерційних банків на фондовому ринку?
26. Які види цінних паперів купуються та продаються на фондовому ринку?
27. Як функціонують біржовий та позабіржовий ринки цінних паперів?

28. За якими групами класифікуються банківські операції з цінними паперами?
29. Дайте характеристику учасників фондового ринку?
30. Що таке портфель цінних паперів банку та як здійснюється управління ним?
31. У чому полягає сутність інвестиційних операцій комерційних банків?
32. Які види вартості цінних паперів ви знаєте?
33. Як розраховується ринкова вартість акції з постійним темпом приросту дивідендів?
34. Які основні показники дохідності облігацій ви знаєте?
35. Як розраховується ринкова вартість облігації з постійним купонним доходом?
36. Які показники дохідності акцій ви знаєте?
37. Що таке дюрація та як вона визначається?
38. Які категорії цінних паперів ви знаєте та як визначається їх ринкова вартість?
39. Як класифікуються цінні папери за ступенем ризику?
40. Яка залежність існує між дохідністю та ризиком цінних паперів?
41. У чому полягає сутність емісійних операцій банків з цінними паперами?
42. Як банки здійснюють клієнтські або довірчі операції з цінними паперами?
43. Якими нормативами НБУ регулює інвестиційну діяльність банків.

Підсумкові тестові завдання до модуля 5

Тест підсумкового контролю

1. У чому з нижче перерахованого полягає економічна сутність векселя?:

а) вексель – це свідоцтво про надання кредиту;

б) вексель – це грошове зобов'язання;

в) вексель – це свідоцтво боргу;

г) вексель – це розрахункова операція.

2. Вексель виданий у формі безумовного наказу сплатити вказану суму є:

а) траттою; б) соловекселем;

в) простим векселем; г) переказним векселем.

3. За наявністю застави вексель може класифікуватись як?:

а) доміцильований; б) індосований;

в) незабезпечений; г) товарний.

4. Які з перерахованих векселів відносяться до фіктивних?:

а) бронзові; б) казначейські;

в) дружні; г) товарні.

5. Які із наступних вексельних операцій є гарантійними?:

а) врахування векселів; б) продаж векселів;

в) інкасування векселів; г) авалювання векселів.

6. Які із зазначених вексельних операцій є розрахунковими?:

а) оформлення заборгованості; б) доміциляція;

в) авалювання; г) інкасування.

7. Які з банківських операцій з векселями є позабалансовими?:

а) надання кредитів під заставу;

б) оформлення заборгованості;

в) торговельні операції;

г) комісійні та довірчі операції.

8. Які із вексельних операцій відносяться до торговельних?:

а) купівля-продаж за дорученням клієнта;

б) урахування векселів;

в) купівля векселів;

г) доміциляція векселів.

9. Які з вексельних операцій є балансовими?:

а) купівля-продаж за дорученням клієнта;

б) видача гарантій;

в) вексельні платежі;

г) урахування векселів.

10. Який із вказаних суб'єктів у векселі може бути ремітентом?:

а) одержувач; б) кредитор;

в) боржник; г) акцептант.

11. Який із вказаних суб'єктів у векселі може бути боржником?:

а) ремітент; б) трасат;

в) трасант; г) акцептант.

12. Який із суб'єктів виписує простий вексель?:

а) боржник; б) одержувач коштів;
в) кредитор; г) ремітент.

13. Напис на векселі про передачу прав іншій особі є?:

а) цесія; б) доміциляція;
в) індосамент; г) аваль.

14. Комісія за інкасування іногородніх векселів є?:

а) цесія; б) дамно;
в) порто; г) акцепт.

15. Що з наведеного є написом про забезпечення платежу за векселем?:

а) індосамент; б) аваль;
в) цесія; г) акцепт.

16. На які з наведених груп поділяються інвестори?:

а) біржові; б) позабіржові;
в) індивідуальні; г) інституційні.

17. Які з наведених категорій є професійними учасниками ринку цінних паперів?:

а) інвестори; б) брокери;
в) банки; г) дилери.

18. З яких компонент складається вторинний ринок цінних паперів?:

а) позабіржового ринку; б) інституційного ринку;
в) банківського ринку; г) біржового ринку.

19. За строками залучення інвестиційного капіталу цінні папери поділяються на?:

а) капітальні; б) муніципальні;
в) похідні; г) грошові.

20. Які з перерахованих інструментів можуть мати обіг на ринку цінних паперів в Україні?:

а) векселя; б) акредитиви;
в) бони; г) облігації.

21. За якою з моделей організований фондовий ринок в Україні?:

а) банківською; б) європейською;
в) змішаною; г) небанківською.

22. Банківські інвестиції за складом бувають?:

а) вкладанням в облігації;
б) вкладанням в статутний капітал;
в) вкладанням в боргові зобов’язання;
г) вкладанням в портфельні придбання цінних паперів.

23. Що з наведеного нижче є цілями банківських інвестицій?:

а) забезпечення незалежності банку;

б) забезпечення ліквідності банку;

в) мінімізація банківських ризиків;

г) забезпечення дохідності.

24. Які з видів інвестиційної політики проводять банки на фондовому ринку?:

а) агресивну політику; б) демократичну політику;

в) консервативну політику; г) кредитну політику.

25. Які з наступних операцій є емісійними операціями з цінними паперами?:

а) андерайтинг;

б) брокерські операції;

в) випуск депозитних сертифікатів;

г) депозитарні операції.

26. Які з наступних операцій є інвестиційними операціями з цінними паперами?:

а) консалтинг;

б) арбітражна дилерська діяльність;

в) купівля акцій на термін більше року;

г) реєстраторська діяльність.

27. Які з наступних операцій є клієнтськими операціями з цінними паперами?:

а) андерайтинг;

б) емісія векселів;

в) випуск депозитних сертифікатів;

г) депозитарні операції.

28. Яких видів бувають акції?:

а) прості; б) складні;

в) іменні; г) привілейовані.

29. Яких видів бувають облігації?:

а) прості; б) іменні;

в) дисконтні; г) на пред'явника.

30. Які з прав має власник привілейованих акцій?:

а) право голосу у вирішенні питань діяльності банку;

б) право гарантованого одержання дивідендів;

в) право керувати розподілом майна банку при ліквідації;

г) право на одержання частини майна банку у разі його ліквідації.

31. Які з цінних паперів входять до складу портфеля ЦП на продаж?:

а) мають короткий термін дієздатності до року;

б) мають термін дієздатності більше року;

в) вкладені в дочірні компанії;

г) вільно обертаються на ринку.

32. За якими з наступних принципів формується портфель інвестиційних пропозицій?:

а) оперативна реструктуризація портфеля цінних паперів;

б) урахування конкретного стану мікро- та макросередовища;

в) урахування пропозицій інвестора;

г) урахування можливих відхилень реальних характеристик від планових.

33. Які з категорій цінних паперів мають найменший ризик та найменший дохід?:

а) ощадні сертифікати; б) облігації;

в) привілейовані акції; г) державні зобов'язання.

34. Який додатковий процент коригування розрахункової ринкової вартості встановлено для класу емітента "В"?:

а) 10%; б) 20%; в) 50%; г) 5%.

МОДУЛЬ 6. ОПЕРАЦІЇ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ З ІНОЗЕМНОЮ ВАЛЮТОЮ

Змістовий модуль 13. Економічна сутність та організаційно-правові засади здійснення операцій в іноземній валюті

- економічна сутність валютних цінностей;
- поняття та класифікація іноземних валют;
- сутність валютних операцій та їх класифікація;
- характеристика валютного ринку;
- організація діяльності банку на валютному ринку.

У змістовному модулі розкрито теоретико-правові та організаційні засади здійснення операцій банків на валютному ринку.

Тема 13. Економіко-правові та організаційні основи здійснення банками операцій в іноземній валюті

План, логіка викладення матеріалу:

13.1. Поняття валюти та організація валютного ринку
13.2. Сутність валютних операцій та їх класифікація
13.3. Організація діяльності банку на валютному ринку

Після вивчення теми студент повинен знати:

- економічну сутність та класифікацію валютних цінностей;
- характеристику міжбанківського валютного ринку;
- організаційно-правові засади діяльності банків на валютному ринку;
- сутність та види операцій з іноземною валютою.

13.1. Поняття валюти та організація валютного ринку

Валютними цінностями називають цінності, відносно яких валютним законодавством країни встановлений особливий режим обігу на території країни та при перетині її кордонів.

Валютні цінності – національна валюта, іноземна валюта, платіжні документи та цінні папери, виражені у валюті України і монетарних металах, монетарні метали.

Відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України № 15-93 від 19.02.1993р. “Про систему валютного регулювання і контролю” (зі

змінами і доповненнями від 04.10.2001) **до валютних цінностей належать рисунок 13.1:**

- **валюта України** – це грошові знаки, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, кошти на рахунках, а також у внесках, у банківських та інших кредитно-фінансових установах на території України;

- **іноземна валюта** – іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або відносяться до банківських та інших кредитно-фінансових установ за межами України;

- **платіжні документи та інші цінні папери** – акції, облігації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи, виражені у валюті України, в іноземній валюті та монетарних металах;

- **монетарні метали** – золото і метали іридієво – платинової групи в будь-якому вигляді та стані, за винятком ювелірних, промислових і побутових виробів із цих металів та їх брухту.

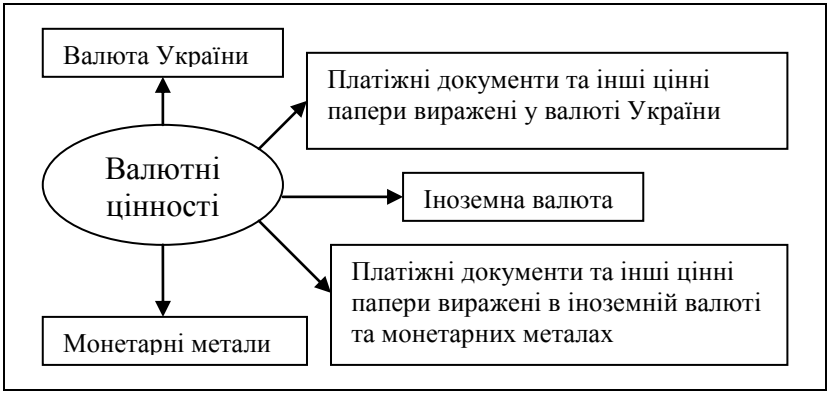

Рисунок 13.1 – Склад валютних цінностей

Особливе місце серед валютних цінностей належить **іноземній валюті (від латинського valuta – цінність, вартість)** –

грошові знаки іноземних держав, кредитні та платіжні документи, цінні папери, виражені в іноземній валюті або монетарних металах.

Валюта – це грошова одиниця, що використовується для вимірювання величини вартості товару. Дане визначення є далеко не повним, оскільки грошова одиниця - це лише одна незначна складова явища грошей, пов'язана з масштабом цін, і вона не спроможна вичерпати таку складну функцію грошей, як світові гроші.

Поняття «валюта» використовується в трьох значеннях:

- національна валюта - грошова одиниця даної країни (українська гривня, американський долар, російський рубль та ін.);
- іноземна валюта - це грошові знаки іноземних держав;
- міжнародна (регіональна) валюта - це спеціальні права запозичення (СПЗ) та євро.

Найбільш прийнятним є визначення валюти як будь-яких грошових коштів, формування та використання яких прямо чи опосередковано пов'язано із зовнішньоекономічними відносинами. При цьому не обов'язково, щоб ці гроші виконували всю гаму функцій світових грошей.

Іноземна валюта може купуватись та продаватись в залежності від діяльності суб'єктів підприємництва. Купівля іноземної валюти – це операція з купівлі іноземної валюти за гривні. Продаж іноземної валюти – це операція з продажу іноземної валюти за гривні

Вартість валюти, так само як при торгівлі товарами, виражається в ціні, яка залежить від попиту та пропозиції. **Ціна іноземної валюти називається валютним курсом (обмінним курсом).**

Обмін (конвертація) іноземної валюти – це операція з купівлі (продажу) однієї іноземної валюти за іншу іноземну валюту. Валюта, залежно від режиму використання, поділяється на конвертовану і неконвертовану, від сфери і цілей використання – на валюту платежу, валюту ціни, валюту операцій, валюту клірингу, валюту векселя.

Вільно конвертована валюта (ВКВ) - це валюта, яка вільно і необмежено обмінюється на інші іноземні валюти. Вона володіє повною зовнішньою і внутрішньою зворотністю, тобто однаковим режимом обміну як для резидентів, так і для нерезидентів.

Сфера обміну ВКВ поширюється на поточні операції зовнішньоекономічної діяльності, неторговельні платежі, туризм, а також на операції руху зовнішніх кредитів і закордонних інвестицій. У даний час до числа ВКВ відносяться американський долар, валюта країн європейського союзу - євро, валюта Японії та інші. Вільно

конвертовану валюту ще називають резервною валютою, оскільки в ній центральні банки інших країн нагромаджують і зберігають резервні кошти для міжнародних розрахунків.

Часткова конвертованість валюти означає, що на деякі галузі зовнішньоекономічної діяльності або на деякі категорії власників режим конвертованості не поширюється.

Замкнута (неконвертована) валюта - це національна валюта, яка не обмінюється на інші валюти і яка функціонує тільки в межах однієї країни. До замкнутих валют відносяться валюти країн, що розвиваються. У цих країнах застосовуються різні обмеження на ввезення і вивезення валюти, продаж і купівлю, обмін національної валюти та іноземних валют.

Клірингова валюта – це розрахункова валютна одиниця, в якій ведуться поточні інвалютні розрахунки, здійснюються записи на балансових рахунках.

Внутрішня (резидентська) конвертованість національної валюти – це можливість обміну національної валюти на іноземну для резидентів даної країни.

Зовнішня конвертованість національної валюти спостерігається тоді, якщо в країні надано можливість обміну національної валюти на іноземну тільки нерезидентам.

Поточна конвертованість національної валюти – це можливість обміну для здійснення платежів за поточними статтями платіжного балансу (торгівля, транспортування, туризм).

Капітальна конвертованість – це конвертованість за капітальними статтями платіжного балансу (рух інвестицій, кредитів і т. п.). Перехід до капітальної конвертованості, як правило, відбувається через деякий час після введення поточної конвертованості.

Для забезпечення конвертованості валюти необхідна наявність певних умов:

- реальний та єдиний курс валюти;
- вільний доступ до іноземної валюти;
- офіційний або вільний валютний ринок;
- зняття обмежень на використання національної грошової одиниці в зовнішньоекономічній діяльності;
- виконання грошовою одиницею всіх функцій грошей усередині країни.

Котирування валюти – це встановлення курсу валют. Пряме і непряме котирування єдині за своєю економічною природою, оскільки відображають вартість однієї валюти, виражену через іншу.

Пряме котирування – це еквівалент деякої кількості іноземної валюти в одиниці національної валюти. **Непряме котирування** – визначає кількість національної валюти за одиницю іноземної. Валютний курс виступає як ціна валюти однієї країни, виражена у валюті іншої країни.

При міжнародній торгівлі валюта, яку купують (або продають) називають **торгуюча валюта (базова)**, а валюта, що використовується для оцінки торгуючої валюти – **валюта котирування.**

Існує два методи котирування валюти:

- **прямий** – ціна іноземної валюти виражається у певній кількості національної валюти;

- **непрямий** – ціна стандартної одиниці місцевої валюти виражається у певній кількості іноземної валюти

При прямому методі котирування:

- Bid – це курс, по якому банк купує іноземну валюту і продає національну;

- Offer – курс по якому банк продає іноземну валюту і купує національну.

Різниця між курсами Bid (покупця) та Offer (продавця) називається **маржою** або **спредом**, що є основним джерелом доходів банку за операціями з іноземною валютою.

Маржа – це величина, на яку курс купівлі чи продажу валюти відрізняється від міжбанківського курсу (премія/ дисконт).

Потреба встановлення валютного курсу зумовлена тим, що національна валюта за межами внутрішнього ринку не може виступати фактичним купівельним платіжним засобом. Розрізняють фіксований та гнучкий (ринковий) валютні курси. Фіксований валютний курс передбачає закріплення золотого вмісту грошових одиниць або фіксацію у твердій валюті.

Гнучкий валютний курс поділяється на:

- плаваючий курс, що передбачає режим вільного ринкового коливання курсу і формується під впливом попиту та пропозиції (характерний для твердих валют);

- керований плаваючий курс (коливний) курс - ринковий курс, що іноді коригується валютними інтервенціями центральних банків. Згідно з прийнятими засадами грошово-кредитної політики НБУ на 2009 рік Україна запровадила керований плаваючий курс.

Процедура котирування, яка складається із визначення та реєстрації курсу шляхом послідовного порівняння попиту і пропозиції валют, називається фіксингом і на основі фіксингу встановлюються

курси продавця і покупця на кожну валюту. Курс продавця - це ціна, за якою учасники ринку продають валюту. Курс покупця - це ціна, за якою учасники купують валюту.

При прямому котируванні курс покупця вищий, а курс продавця нижчий; при непрямому котируванні, навпаки - курс продавця вищий, а курс покупця - нижчий.

У випадку обміну готівкової іноземної валюти однієї держави на готівкову валюту іншої держави виникає поняття крос-курсу. Такі операції здійснюються тільки з вільно конвертованою валютою із застосуванням крос-курсу – курсу обміну між двома іноземними валютами.

Крос-курс – це співвідношення між двома валютами, яке встановлюється стосовно третьої. Крос-курс визначається через розрахунковий курс гривні до відповідних валют на день здійснення операції:

$$\mathrm{KROS} = \frac{\mathrm{KURSbv}}{\mathrm{KURSvk}}, \qquad (13.1)$$

де KROS – крос-курс валюти котирування до базової валюти;

KURSbv – курс базової валюти до гривні;

KURSvk – курс валюти котирування до гривні.

Існує безліч чинників, що впливають на коливання валютних курсів на ринку:

- зміни обсягів ВВП;
- рівень цін і темпи інфляції;
- підсумкове сальдо платіжного балансу;
- процентні ставки;
- ступінь довіри і спекуляції;
- хеджування валютних ризиків;
- інтервенція центрального банку;
- валютне регулювання в державі.

Операції з обміну валют відомі з давніх часів. Однак валютні ринки в сучасному розумінні сформувалися у XIX ст. Цьому сприяли такі передумови:

- розвиток міжнародних економічних зв'язків;
- розвиток світової валютної системи, поширення кредитних засобів міжнародних розрахунків;
- розвиток банківських систем та кореспондентських зв'язків між банками різних країн;
- удосконалення засобів зв'язку та інформації – модемний,

мережевий зв'язок, телеграф, телефон, телекс.

Успішний розвиток валютних відносин можливий за умови існування особливого ринку, на якому можна вільно продати та купити валюту. Без такої можливості економічні контрагенти просто не змогли б реалізувати свої валютні відносини - не мали б іноземної валюти для здійснення своїх зовнішніх зобов'язань, не могли б перетворити одержану інвалютну виручку в національні гроші для виконання своїх внутрішніх зобов'язань.

Валютний ринок – це сфера економічних відносин з купівлі-продажу іноземної валюти і цінних паперів в іноземній валюті, а також операцій з інвестування валютного капіталу. Функціональне призначення валютного ринку – забезпечення свободи дій власника валюти. У процесі здійснення валютних операцій суб'єкти ринку намагаються отримати певний дохід.

Валютний ринок – це сукупність валютообмінних (конверсійних) та депозитно-кредитних операцій в іноземних валютах, які здійснюються учасниками валютного ринку за відповідним ринковим курсом або ринковою процентною ставкою.

Валютний ринок у широкому розумінні – це сфера зовнішньоекономічних відносин, які проявляються при здійсненні операцій купівлі-продажу іноземної валюти та цінних паперів в іноземній валюті, експортно-імпортних операцій між резидентами та нерезидентами, а також операцій з інвестування валютного капіталу та залучення і розміщення вільних валютних коштів.

Валютні ринки з інституціональної точки зору – це сукупність комерційних і центральних банків, бірж, брокерських фірм, корпорацій (особливо транснаціональних), міжнародних валютно-кредитних і фінансових організацій.

Валютні ринки безпосередньо – це офіційні центри, де відбувається купівля-продаж іноземних валют на основі попиту та пропозиції. Вони обслуговують міжнародний платіжний обіг, пов’язаний з оплатою грошових зобов’язань юридичних або фізичних осіб різних країн.

На валютному ринку купують і продають валюту не тільки для здійснення платежів, а й для інших цілей: для спекулятивних операцій, операцій хеджування валютних ризиків тощо. Причому ці операції набувають все ширшого розмаху, що виводить валютний ринок за межі простого придатка до міжнародних розрахунково-платіжних відносин і надає йому статусу відносно самостійної економічної структури.

За економічним змістом валютний ринок – це сектор

грошового ринку, на якому урівноважуються попит і пропозиція на такий специфічний товар, як валюта. **За призначенням і організаційною формою валютний ринок** – це сукупність спеціальних інститутів та механізмів, які у взаємодії забезпечують можливість вільно продати-купити національну та іноземну валюту на основі попиту та пропозиції.

Міжбанківський валютний ринок України – це сукупність відносин у сфері торгівлі іноземною валютою в Україні між суб'єктами ринку, між суб'єктами ринку та їх клієнтами (у тому числі банками-нерезидентами), а також між суб'єктами ринку і Національним банком;

Міжнародний валютний ринок – це сукупність відносин у сфері торгівлі іноземною валютою за межами України між суб'єктами ринку та іноземними контрагентами, які за дорученням і за рахунок суб'єктів ринку здійснюють торгівлю іноземною валютою за межами України;

Валютний ринок має всі атрибути звичайного ринку: об'єкти і суб'єкти, попит і пропозицію, ціну, особливу інфраструктуру та комунікації тощо.

Об'єктом купівлі-продажу на цьому ринку є валютні цінності, іноземні - для резидентів, коли вони купують чи продають їх за національну валюту, та національні - для нерезидентів, коли вони купують чи продають ці цінності за іноземну валюту. Оскільки на ринку одночасно здійснюють операції обох цих видів, то об'єктом купівлі-продажу водночас виступають національні та іноземні валютні цінності.

Суб'єктами валютного ринку можуть бути будь-які економічні агенти (юридичні та фізичні особи, резиденти і нерезиденти) та посередники, насамперед банки, брокерські компанії, валютні біржі, які організаційно забезпечують операції купівлі-продажу, регулятивні органи (НБУ, ДПА) рисунок 13.2.

Спільним для всіх суб'єктів валютного ринку є бажання одержати прибуток від своїх операцій. Одні з них одержують прибуток (або збиток) безпосередньо після завершення відповідної операції, наприклад спекулянти; інші прибуток одержують згодом, після завершення подальших господарських операцій, оплачених купленою на ринку валютою, наприклад підприємці.

З функціональної точки зору валютні ринки забезпечують: своєчасне здійснення міжнародних розрахунків; диверсифікацію валютних резервів банків, підприємств, держав, регулювання валютних курсів; страхування валютних і кредитних ризиків; взаємозв'язок світових валютних, кредитних і фінансових ринків;

отримання спекулятивного прибутку учасниками ринку у вигляді різниці курсів валют; регулювання економіки.

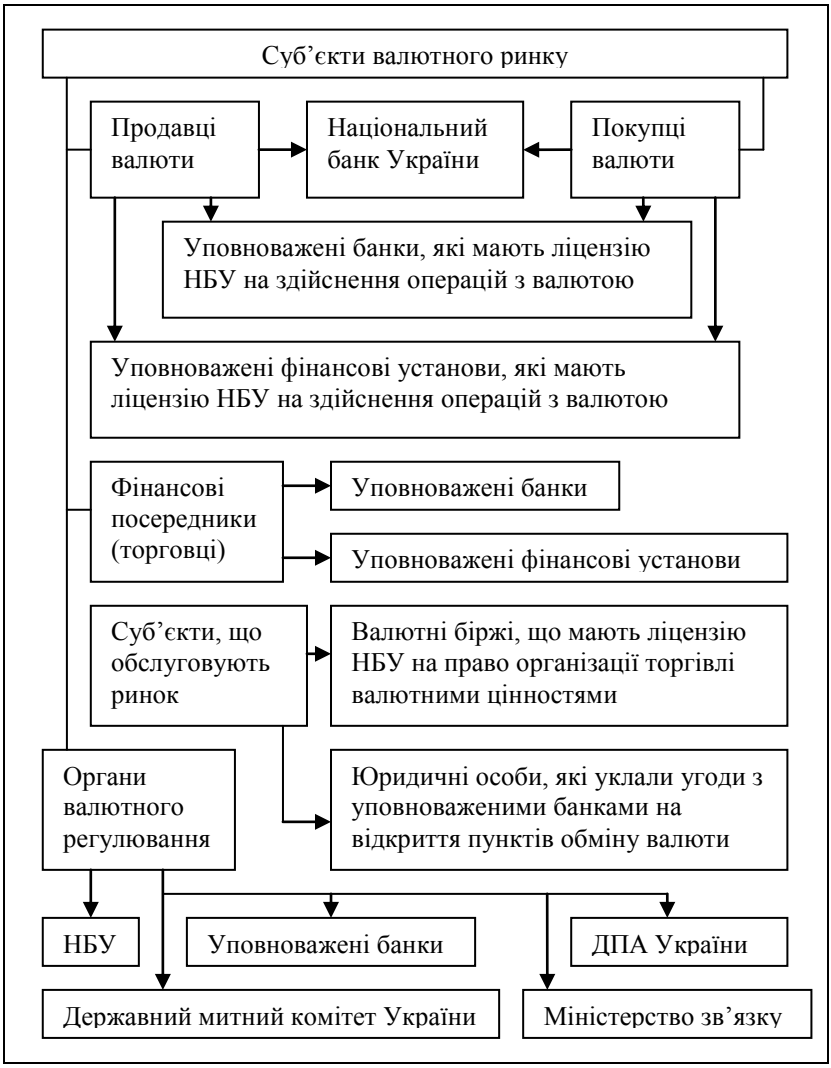

Рисунок 13.2 – Класифікація суб'єктів валютного ринку

Основними учасниками валютних ринків виступають

центральні банки, комерційні банки, брокерські фірми, найбільші корпорації, інші фінансові інститути, валютні біржі, приватні особи рисунок 13.2.

Центральні банки виконують функцію управління валютними резервами, проведення валютних інтервенцій, що впливають на рівень обмінного курсу, а також регулювання рівня відсоткових ставок за вкладами у національній валюті. Найбільший вплив на світові валютні ринки мають центральні банки США (Федеральна резервна система), Германії (Бундесбанк), Великобританії (Банк Англії).

Валютні брокерські фірми є юридичними особами і звичайно працюють з біржами та банками. Вони виконують функцію зведення покупців і продавців валюти та здійснення між ними конверсійної, кредитної чи депозитної операції. За своє посередництво брокерські фірми отримують комісійні у вигляді процента від суми угоди. Брокерські фірми та комерційні банки володіють інформацією про валютні курси і беруть участь у формуванні поточних, форвардних валютних курсів та відсоткових ставок.

Валютні біржі – це зазвичай некомерційні підприємства, оскільки їх головна мета полягає не в отриманні прибутку, а в організації торгів валютою і в мобілізації тимчасово вільних валютних ресурсів. У деяких країнах (наприклад, в Японії, Німеччині, Франції, Росії, Україні тощо) роль валютних бірж полягає у встановленні офіційного курсу валют, який практично не відрізняється від міжбанківського курсу.

Фірми, що проводять зовнішньоторговельні операції створюють постійний попит на іноземну валюту (в основному імпортери) та пропозицію іноземної валюти (експортери), а також розміщують та запозичують вільні валютні залишки в короткотермінові депозити. При цьому такі організації прямого доступу на валютний ринок, як правило, не мають і проводять конверсійні та депозитні операції через комерційні банки.

Компанії, що здійснюють закордонні вкладення активів (інвестиційні фонди, фонди грошового ринку, міжнародні корпорації) проводять політику диверсифікованого управління портфелем активів, розміщуючи кошти в цінних паперах урядів та корпорацій різних країн. До даного виду фірм відносяться також великі міжнародні корпорації, що здійснюють іноземні виробничі інвестиції: створення філіалів, спільних підприємств тощо. Це такі фірми, як Ксерокс, Нестле, Дженерал Моторс та інші.

Учасниками валютного ринку є також **приватні особи** –

фізичні особи, які проводять широкий спектр неторговельних операцій у сфері закордонного туризму, переведення заробітної плати, пенсій, гонорарів, купівлі та продажу готівкової валюти.

До 85-95% валютних угод, що здійснюються на валютному ринку припадає на комерційні банки. Їх головна роль зумовлена тим, що вони відкривають і утримують валютні рахунки інших учасників ринку з метою здійснення необхідних конверсійних та кредитно - депозитних операцій у валюті. Банки акумулюють (через операції з клієнтами) сукупні потреби ринку у конверсіях, залучають і розміщують кошти через співробітництво з іншими банками.

Крім задоволення заявок своїх клієнтів, банки проводять валютні операції самостійно за рахунок власних коштів. У зв'язку з цим валютний ринок розглядається як ринок міжбанківських угод, головне місце на якому відводиться комерційним банкам. Однак не всі банки можуть в рівній мірі приймати участь в операціях валютного ринку. Величина банку, його репутація, рівень розвитку зарубіжної мережі відділень та філіалів, обсяг здійснюваних через банк міжнародних розрахунків – ці фактори в значній мірі визначають його роль на валютних ринках. Тому найбільший обсяг валютних операцій припадає на долю найбільших банків: Японії, Великобританії, США, Німеччини, Швейцарії, Франції.

Для обліку та розрахунків за валютними угодами широко використовується комп'ютерна техніка. Використання інформаційних технологій дозволяє щохвилини контролювати позиції банків у різних валютах, а також операції з окремими банками. Автоматизована обробка операцій збільшує можливості оборотів, гарантує точність та вчасність переведення і контролю за надходженням валюти. Розвиток системи телекомунікацій на базі дозволяє швидше та з меншими затратами здійснювати угоди і переведення коштів за ними, зокрема отримувати підтвердження надходження валюти зранку наступного дня після укладання угоди, тобто раніше реального зарахування її на рахунки банків. Електронна система Рейтер - дилінг дає можливість банкам моментально встановлювати контакт і здійснювати угоди із зацікавленими банками, під'єднаними до цієї системи, скорочуючи час пошуку партнерів на ринку.

Дилерський апарат валютних відділів складається з дилерів, економістів - аналітиків, менеджерів. **Дилери** - це спеціалісти з купівлі - продажу валюти. Робота між ними розподіляється за валютами і видами операцій (з торговельно - промисловою клієнтурою, міжбанківські, готівкові, строкові та інші). У невеликих банках дилер одночасно виступає як експерт та оператор. Головні дилери мають

право здійснювати арбітражні операції та створювати спекулятивні позиції з валютою.

Економісти - аналітики прогнозують рух валютних курсів і відсоткових ставок на підставі вивчення тенденцій розвитку економіки, політики, міжнародних розрахунків, розробляють економетричні моделі оцінки валютних ризиків і найефективніші способи їх страхування, які використовуються для рекомендацій у відносинах з клієнтурою. Загальне керівництво валютними операціями покладено на **менеджерів**, які керуються у своїй діяльності валютною політикою, затвердженою валютним комітетом - робочим органом банку.

Український валютний ринок є складовою частиною світового ринку, де здійснюються обмінні та кредитно - депозитні операції з іноземною валютою відповідно до чинного законодавства у сфері валютного регулювання та валютного контролю. Суб'єктами міжбанківського валютного ринку виступають НБУ, уповноважені банки та кредитно-фінансові установи, а також валютні біржі.

Уповноваженими банками (їх ще називають девізними або валютними) є комерційні банки офіційно, зареєстровані на території України, що мають генеральну банківську ліцензію та отримали письмовий дозвіл НБУ на здійснення валютних операцій, а також здійснюють валютний контроль за операціями своїх клієнтів. Відповідно уповноваженими кредитно-фінансовими установами називають установи, що мають генеральну ліцензію на здійснення валютних операцій і здійснюють валютний контроль за операціями своїх клієнтів.

Можливість спілкування між усіма учасниками валютного ринку забезпечують міжнародні стандарти і правила відповідно до них проведено кодування валют за допомогою ISO-кодів (ISO – міжнародна організація по стандартизації). Код окремої валюти складається з 3-х букв: перші дві букви – означають країну, третя буква – валюту. Наприклад, для гривні введено код валюти – UAH, російського рубля – RUR, євро – EUR, англійський фунт стерлінгів – GBP, швейцарський франк - CHF, долар США - USD.

Торговельна сесія – комплекс організаційно-технічних засобів (дилінгове обладнання REUTERS, BLOOMBERG та Система підтвердження угод на міжбанківському валютному ринку України Національного банку України), який забезпечує можливість укладення та підтвердження договорів з купівлі, продажу іноземної валюти та банківських металів згідно з вимогами нормативно-правових актів

Національного банку протягом часу, що встановлюється та змінюється на підставі постанови Правління Національного банку України.

По мірі розвитку національних ринків та їх взаємозв'язку склався єдиний світовий валютний ринок для провідних валют в світових фінансових центрах. **Сучасні валютні ринки характеризуються такими особливостями:**

- посилення інтернаціоналізації валютних ринків на базі інтернаціоналізації господарських зв'язків;
- широке використання електронних засобів зв'язку і здійснення операцій і розрахунків через їх канали;
- операції здійснюються безперервно протягом доби по черзі в різних країнах світу;
- техніка валютних операцій уніфікована та ірунтується на записах на кореспондентських рахунках банків;
- широкий розвиток операцій з метою страхування валютних та кредитних ризиків;
- спекулятивні та арбітражні операції набагато перевищують комерційні валютні операції;
- нестабільність курсів валют;
- високий ступінь довіри;
- децентралізований характер здійснення валютних операцій.

13.2. Сутність валютних операцій та їх класифікація

Валютні операції – це урегульовані національним законодавством або міжнародними угодами операції з валютними цінностями.

В Україні проведення валютних операцій регулюється Декретом Кабінету Міністрів «Про систему валютного регулювання і валютного контролю». У ньому визначено принципи здійснення юридичними і фізичними особами валютних операцій.

Відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України № 15-93 від 19.02.1993р. (зі змінами і доповненнями) “Про систему валютного регулювання і валютного контролю” **до валютних операцій** належать:

- операції, пов’язані з переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій між резидентами у валюті України;
- операції, пов’язані з використанням валютних цінностей у міжнародному обігу як засобу платежу, з передаванням заборгованостей та інших зобов’язань, предметом яких є валютні цінності;

- операції, пов'язані із ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію України та вивезенням, переказуванням і пересиланням за її межі валютних цінностей.

Валютні операції можуть здійснюватися як громадянами України, так і громадянами іноземних держав. Відповідно до цього існують такі поняття, як "резидент" та "нерезидент". Такий поділ пов'язаний із різним характером регулювання діяльності тих, хто здійснює свою діяльність відповідно до вітчизняного законодавства, та тих, хто функціонує в законодавчому оточенні іноземних держав.

До **резидентів** на українському валютному ринку належать:

- фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання на території України, у тому числі ті, що тимчасово перебувають за кордоном;

- юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з місцезнаходженням на території України, які здійснюють свою діяльність на підставі законів України;

- дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва України за кордоном, які користуються імунітетом і дипломатичними привілеями, а також філії та представництва підприємств та організацій України за кордоном, що не здійснюють підприємницької діяльності.

Нерезидентами на українському валютному ринку є:

- фізичні особи (іноземні громадяни, громадяни України, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання за межами України, у тому числі ті, що тимчасово перебувають на території України;

- юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з постійним місцезнаходженням за межами України, які створені й діють відповідно до законодавства іноземної держави, у тому числі юридичні особи та інші суб'єкти підприємницької діяльності з участю юридичних осіб та інших суб'єктів підприємницької діяльності України;

- розташовані на території України іноземні дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва, міжнародні організації та їх філії, що користуються імунітетом і дипломатичними привілеями, а також представництва інших організацій і фірм, які не здійснюють підприємницької діяльності на підставі законів України.

Широкий спектр валютних операцій, що здійснюються комерційними банками, вимагає їх систематизації. В процесі аналізу економічної літератури з даного питання виявлені різноманітні класифікаційні підходи до валютних операцій банку (рисунок 13.3).

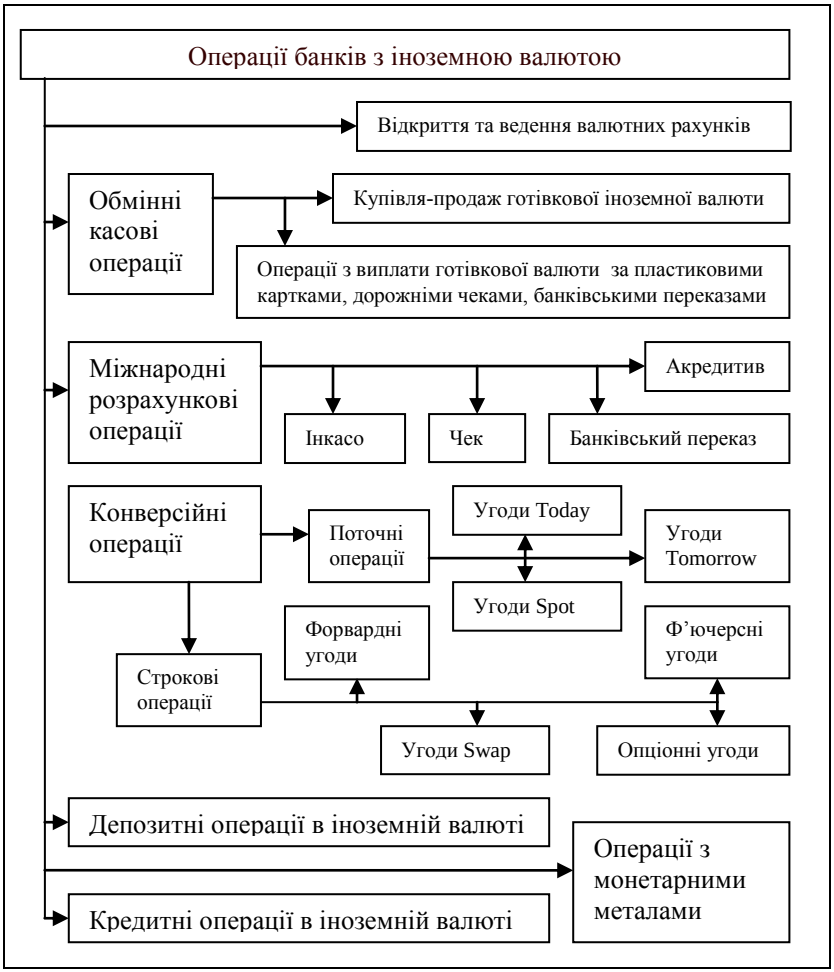

Рисунок 13.3 – Операції банків з іноземною валютою

Як видно з рисунка 13.3 валютні операції банків, за узагальненою класифікацією, поділяються на такі:

- операції з відкриття та ведення валютних рахунків клієнтів;

- обмінні (неторговельні) операції в іноземній валюті. Всі операції з готівковою іноземною валютою, такі як купівля-продаж готівкової іноземної валюти, виплата іноземної валюти за операціями з дорожніми чеками, пластиковими картками, банківськими переказами;

- операції з міжнародних розрахунків: інкасо, банківський переказ, акредитив;

- конверсійні операції банків, що здійснюються на валютному ринку;

- операції із залучення і розміщення валютних ресурсів: депозитні та кредитні.

Відкриття та ведення валютних рахунків. Банки можуть відкривати валютні рахунки зареєстрованим у встановленому чинним законодавством порядку:

- юридичним особам (резидентам) та фізичним особам (резидентам і нерезидентам) – суб'єктам підприємницької діяльності;

- філіям, представництвам, відділенням та іншим відокремленим підрозділам підприємств, у тому числі структурним підрозділам, що відокремлені в процесі приватизації;

- представництвам юридичних осіб – нерезидентів;

- іноземним інвесторам;

- фізичним особам (резидентам і нерезидентам) на умовах, викладених у договорі між установою банку та власником рахунку.

Ведення валютних рахунків клієнтів передбачає надання банком наступних послуг:

- відкриття валютних рахунків вище зазначеним клієнтам;

- нарахування відсотків по залишкам на рахунках;

- видача виписок з валютних рахунків по мірі виконання операцій;

- надання довідок з архіву щодо здійснених операцій;

- здійснення розрахунків за дорученням клієнта.

Поряд з цим банк здійснює контроль за експортно-імпортними операціями.

Існують класифікації валютних операцій за іншими ознаками. Операції з валютними цінностями можна поділити на поточні, операції пов'язані з рухом капіталу та валютно-обмінні.

Є сенс поділу валютних операцій на власні банківські, коли банк отримує торговельний дохід чи збиток та клієнтські у випадку отримання банком комісійного доходу, як винагороди за послуги. Ще одна класифікація валютних операцій наведена на рисунку 13.4.

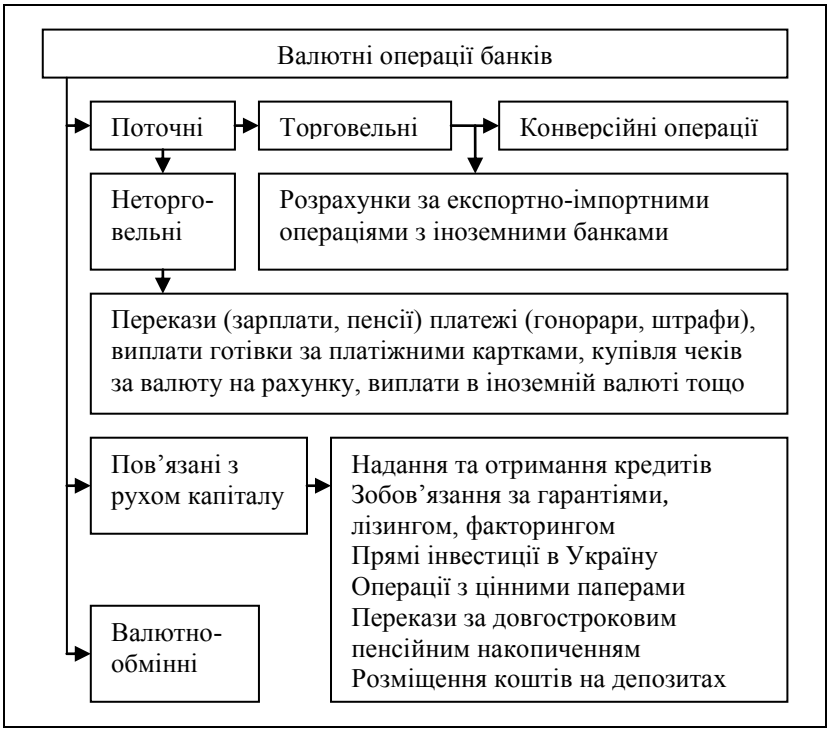

Рисунок 13.4 – Класифікація валютних операцій

Банківські рахунки в іноземній валюті поділяються на поточні, розподільчі та депозитні (вкладні). **Поточний рахунок в іноземній валюті** відкривається для проведення розрахунків у межах чинного законодавства України в безготівковій та готівковій іноземній валюті при здійсненні поточних операцій, визначених чинним законодавством України, та для погашення заборгованості по кредитах в іноземній валюті.

Розподільчі рахунки – призначені для попереднього зарахування коштів в іноземній валюті, що надійшли на адресу юридичної особи-резидента згідно з чинним законодавством України.

Депозитні (вкладні) рахунки відкриваються підприємствам, їх відокремленим підрозділам, фізичним особам на підставі укладеного депозитного договору між власником рахунку та установою банку на визначений у договорі строк. Кошти на ці рахунки перераховуються з поточного рахунку і після строку зберігання повертаються на

поточний рахунок. Проведення розрахункових операцій та видача коштів готівкою з вкладного рахунку підприємств забороняється. Нараховані проценти за цими депозитами відповідно до умов депозитного договору можуть перераховуватися на поточний рахунок або зараховуватися на поповнення депозиту. Кошти на вкладні (депозитні) рахунки фізичних осіб можуть бути внесені готівкою, перераховані з іншого власного вкладного або поточного рахунку. Нараховані проценти за цими депозитами можуть перераховуватися на поточний рахунок, на поповнення депозиту або видаватися готівкою власнику рахунку.

У зв'язку з входженням України у світовий політичний та економічний простір у країні створено та функціонує значна кількість дипломатичних, консульських, торговельних та інших представництв, представництв міжнародних організацій, іноземних юридичних осіб – нерезидентів, включаючи банки, установи, організації, які залучаються до реалізації програм та проектів міжнародної технічної допомоги. Ці всі представництва та установи не здійснюють на території України підприємницької діяльності від свого імені і не мають власних грошових доходів. Тому всім таким клієнтам банки не можуть відкривати звичайні поточні чи бюджетні рахунки, а відкривають дещо специфічні рахунки типу "Н" і типу "П".

Рахунок типу "Н" більше подібний до бюджетного рахунку і відкривається *представництвам і установам, які не займаються підприємницькою діяльністю* ні від свого імені, ні від імені та за дорученням організації чи фірми, яку вони представляють на території України, та військовим частинам Чорноморського флоту РФ, що дислокуються на території України. За цими рахунками здійснюються розрахунково – касові операції, пов'язані з надходженням та витрачанням коштів на утримання зазначених організацій та виконання статутної діяльності юридичних осіб – нерезидентів в Україні, включаючи реалізацію програм та проектів технічної допомоги. **Рахунок типу "П"** подібний до поточного рахунку і відкривається для *представництв іноземних фірм - нерезидентів*, які здійснюють (*повністю чи частково*) підприємницьку діяльність на території України, фірм, які вони представляють, *не будучи юридичними особами*. За цими рахунками здійснюють ті самі операції і за тими самими правилами, що й за поточними рахунками резидентів України, за винятком купівлі іноземної валюти на валютному ринку України та інвестицій.

Операції по залученню і розміщенню валютних коштів включають в себе:

- залучення коштів фізичних та юридичних осіб в іноземній валюті (депозитні операції), в тому числі міжбанківські депозити;

- видача кредитів в іноземній валюті фізичним та юридичним особам, в тому числі розміщення кредитів на міжбанківському ринку.

13.3. Організація діяльності банку на валютному ринку

Характеризуючи діяльність банків на валютному ринку їх необхідно розглядати з позицій:

- суб'єкта господарювання, який здійснює діяльність, спрямовану на забезпечення власного функціонування та можливості проводити операції з валютними цінностями. Це операції для задоволення власних потреб та виконання власних зобов'язань в іноземній валюті;

- безпосередніх учасників валютного ринку, які мають право проводити операції купівлі-продажу валюти на вітчизняному та міжнародному валютних ринках для власних потреб та за дорученням клієнтів;

- проведення банківських операцій, метою яких є отримання прибутку від ефективного розміщення залучених коштів.

Комерційні банки можуть здійснювати валютні операції на основі отриманої в НБУ генеральної ліцензії. Генеральні ліцензії видаються НБУ комерційним банкам та іншим кредитно-фінансовим установам на весь період дії режиму валютного регулювання на здійснення валютних операцій, що не потребують індивідуальної ліцензії.

У загальному випадку діяльність комерційних банків на валютному ринку показана на рисунку 13.5.

Індивідуальних ліцензій потребують операції:

- вивезення, переказування і пересилання за межі України валютних цінностей за винятком вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами - резидентами іноземної валюти на суму, що визначається НБУ; фізичними особами - резидентами і нерезидентами іноземної валюти, яка була раніше ввезена ними в Україну на законних підставах; здійснення платежів за межі України в погашення кредитів, наданих в іноземній валюті; вивезення за межі України прибутку в іноземній валюті від іноземних інвестицій (репатріація прибутку) тощо;

- надання й одержання резидентами кредитів в іноземній валюті, якщо терміни і суми таких кредитів перевищують встановлені законодавством межі;

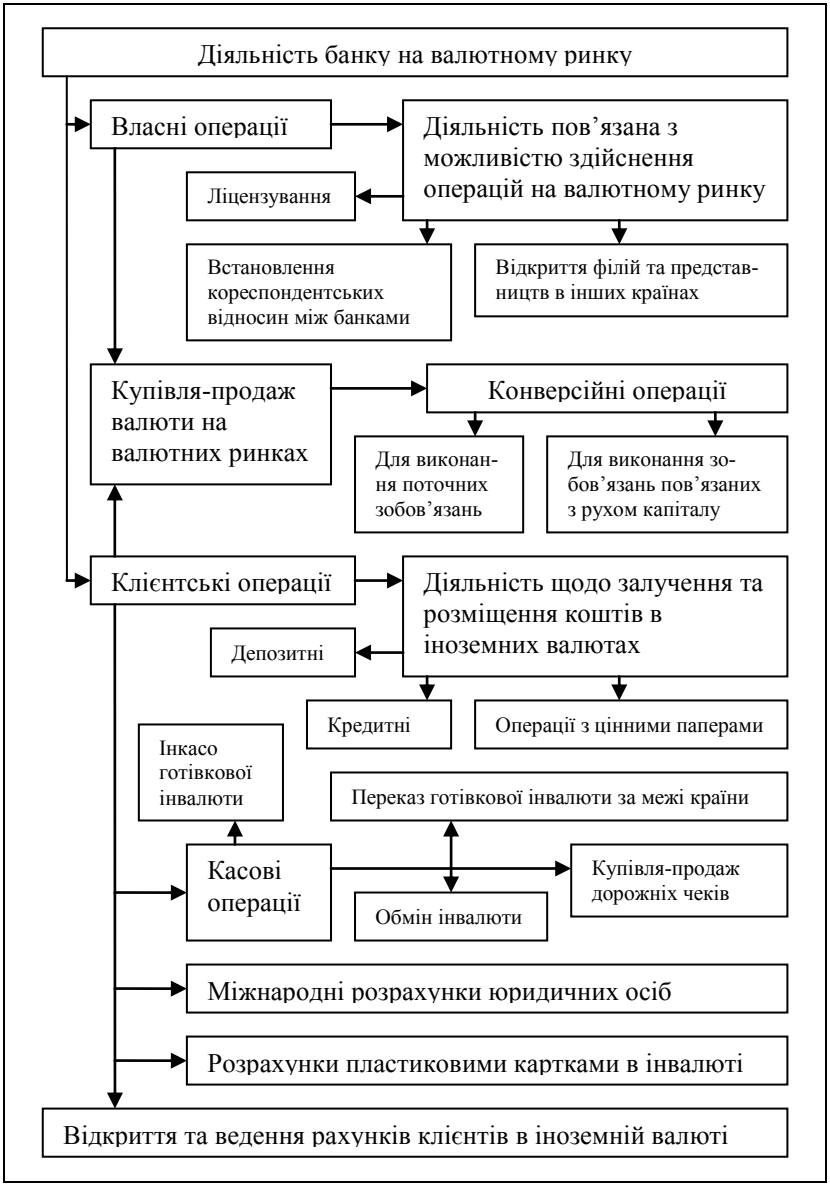

Рисунок 13.5 – Діяльність комерційних банків на валютному ринку

- використання іноземної валюти на території України як засобу платежу або як засобу застави;

- розміщення валютних цінностей на рахунках і у вкладах за межами України за винятком відкриття: фізичними особами - резидентами рахунків в іноземній валюті на час їх перебування за кордоном; кореспондентських рахунків уповноваженими банками; рахунків в іноземній валюті філіями та представництвами підприємств і організацій України за кордоном, які не здійснюють підприємницької діяльності;

- здійснення інвестицій за кордон, у тому числі через придбання цінних паперів, за винятком цінних паперів або інших корпоративних прав, отриманих фізичними особами - резидентами як дарунок або у спадщину.

За умови отримання письмового дозволу НБУ, комерційні банки мають право здійснювати:

- неторговельні операції з валютними цінностями;

- ведення рахунків клієнтів (резидентів і нерезидентів) в іноземній валюті та клієнтів-нерезидентів у грошовій одиниці України;

- ведення кореспондентських рахунків банків (резидентів і нерезидентів) в іноземній валюті і коррахунків банків нерезидентів у грошовій одиниці України;

- відкриття коррахунків в уповноважених банках України в іноземній валюті та здійснення операцій за ними;

- відкриття коррахунків у банках (нерезидентах) в іноземній валюті та здійснення операцій за ними;

- залучення та розміщення іноземної валюти на валютному ринку України та на міжнародних ринках;

- операції з банківськими металами на валютному ринку України та на міжнародних ринках;

- інші операції з валютними цінностями на міжнародних ринках.

Уповноважені банки України мають право здійснювати **міжнародні розрахунки** за дорученням своїх клієнтів в трьох загальноприйнятих формах: **акредитив, інкасо** та **банківський переказ.** Необхідною умовою для проведення банками міжнародних розрахунків є *кореспондентські відносини* з зарубіжними банками. Для цього банки відкривають один одному рахунки, які поділяються на рахунок **“Ностро”** (поточний рахунок, відкритий на ім’я комерційного банку в банку кореспондента, тобто рахунок резидента в банку нерезидента) та **“Лоро”** (поточний рахунок банку-кореспондента, відкритий у себе, тобто рахунок нерезидента в банку резидента). До

80% платежів у світовій торгівлі здійснюється за допомогою акредитива. Це пов'язано з тим, що з усіх форм міжнародних розрахунків документарний акредитив є найменш ризикованим та найбільш дійовим інструментом забезпечення платежів.

Висновки:

22. Український валютний ринок є складовою частиною світового ринку, де здійснюються обмінні та кредитно - депозитні операції з іноземною валютою відповідно до чинного законодавства у сфері валютного регулювання та валютного контролю. Суб'єктами міжбанківського валютного ринку виступають НБУ, уповноважені банки та кредитно-фінансові установи, а також валютні біржі.
23. В Україні єдиною розрахунковою валютою є гривня. Однак сьогодні дозволені депозитні операції та кредитування в іноземній валюті, що має свої негативні наслідки в економічному розвитку країни та банківської системи. Фактично іноземна валюта має обіг на території країни, що суперечить Конституції України.
24. Засадами Грошово-кредитної політики України на 2009 рік впроваджено керований плаваючий валютний курс. Однак проблема валютних кредитів та депозитів ще більше загострюється. За умови плаваючого валютного курсу іноземна валюта має вільно продаватись та купуватись, але коло її застосування обмежується міжнародними розрахунковими операціями та валютно обмінними з причин відряджень чи поїздки за кордон, переказів тощо.

Список літератури

40. Банківські операції: Підручник / За редакцією В.І. Міщенка, Н.Г.Слов'янської. – К: Знання, 2006. – 727с.
41. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посіб. – 6-те видання перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2008. – 318с.- (Вища освіта ХХІ століття).
42. Гетманцев Д.О., Шукліна Н.Г. Банківське право України.- К.: ЦУЛ, 2007.- 344 с.
43. Гроші та кредит / За ред. М.І. Савлука. – К.: 2002. – 598 с.
44. Єпіфанов А.О., Маслак Н.Г., Сало І.В. Операції комерційних банків: Навчальний посібник. – Суми: ВТД „Університетська книга", 2007. – 523 с.

45. Михайловська І.М., Ларіонова К.Л. Гроші та кредит: Навч. посіб. - Львів: Новий Світ-2000, 2006.- 432 с.
46. Снігурська Л.П. Банківські операції і послуги: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів – К: МАУП, 2006. – 456с.

Нормативна література

47. Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 07.12.2000 № 2121-III // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. – 2001. - №1. – С.3-46 (зі змінами і доповненнями).
48. Декрет Кабінету Міністрів України № 15-93 від 19.02.1993р. “Про систему валютного регулювання і валютного контролю” (зі змінами і доповненнями)

Змістовий модуль 14. Організація обслуговування суб'єктів підприємництва за міжнародними торговельними розрахунками

- сутність та види торговельних операцій;
- економічна сутність розрахунків за імпортно-експортними операціями;
- механізм здійснення операцій за операціями зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів підприємництва.

У змістовному модулі розкрито сутність та порядок здійснення операцій з обслуговування зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання.

Тема 14. Торговельні операції банків в іноземній валюті

План, логіка викладення матеріалу:

14.1. Сутність та види торговельних операцій банків

14.2. Економічна сутність та форми міжнародних розрахунків

14.3. Порядок здійснення операцій за міжнародними розрахунками

Після вивчення теми студент повинен знати:

- сутність та види торговельних операцій;
- сутність міжнародних розрахунків;
- механізм розрахунків за операціями зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання.

14.1. Сутність та види торговельних операцій банків

Поточні валютні операції поділяються на торговельні і неторговельні. **До поточних торговельних валютних операцій належать:**

- розрахунки між юридичними особами-резидентами і юридичними особами-нерезидентами під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності у межах торговельного обороту, включаючи кредитування експортно-імпортних операцій на термін не більше як 90 днів;

- розрахунки у межах торговельного обороту, які здійснюються на території України в іноземній валюті за умови наявності індивідуальної ліцензії Національного банку України або у

грошовій одиниці України за умови, що хоча б однією зі сторін операції є нерезидент;

- розрахунки у межах торговельного обороту між юридичними особами-нерезидентами та юридичними особами-резидентами через інших юридичних осіб-резидентів відповідно до посередницьких договорів (контрактів), інші розрахунки, що здійснюються відповідно до чинного законодавства України;
- операції на міжбанківському валютному ринку України;
- оплата фізичними особами товарів (робіт, послуг) з використанням пластикових карток та чеків.

Загальний порядок проведення поточних торговельних валютних операцій резидентами та нерезидентами в Україні визначається відповідними законодавчими актами. Детальні правила встановлюються інструкціями та іншими нормативними актами Національного банку України, який здійснює валютну політику згідно з принципами загальної економічної політики України та є головним органом валютного контролю.

Значна частина поточних торговельних валютних операцій в іноземній валюті пов'язана з обслуговуванням зовнішньоекономічної діяльності резидентів, зокрема з розрахунками за експорт-імпорт товарів (робіт, послуг). Відповідно до чинного законодавства України право на здійснення такої діяльності мають юридичні та фізичні особи, які зареєстровані як підприємці.

Порядок проведення таких розрахунків регламентується законодавством країни, а також міжнародними правилами оформлення та оплати платіжних документів. Валюта розрахунків та форма розрахунків за експортно-імпортними операціями визначаються сторонами самостійно і фіксуються в умовах договору. **Кабінет Міністрів України та Національний банк України розробили для суб'єктів підприємницької діяльності України всіх форм власності типові платіжні умови зовнішньоекономічних договорів і типові форми захисних застережень до таких договорів.** Вони у розрахунках з нерезидентами передбачають застосовувати документарний акредитив та документарне інкасо (з гарантією).

Платежі в іноземній валюті за межі України на виконання зобов'язань у цій валюті перед нерезидентами за продукцію, послуги, роботи, права інтелектуальної власності та інші майнові права здійснюються резидентами України без будь-яких обмежень. Виняток установлено тільки для випадків закупівлі імпортних товарів для державних потреб за рахунок коштів Державного бюджету та

позабюджетних коштів. У цьому разі резиденту необхідно дістати дозвіл прем'єр-міністра України.

Усі розрахунки в іноземній валюті, пов'язані з експортом-імпортом товарів, здійснюються через уповноважені банки України. Для відкриття рахунків за кордоном і використання їх для проведення таких розрахунків, резидент мусить отримати ліцензію Національного банку України.

Зовнішньоекономічні розрахунки за строками проведення платежів поділяються на негайні та платежі у кредит. Під платежем у кредит розуміють кредит, який експортер або імпортер надають один одному у вигляді відстрочки платежу або попередньої оплати (авансового платежу).

Чинним законодавством України встановлено 90-денний термін надходження товарів та платежів за експортно-імпортними операціями резидентів. Перевищення цього терміну дозволяється тільки за наявності ліцензії Національного банку України. Перелік видів договорів, для яких передбачена можливість продовження термінів розрахунків, визначено законодавством України.

Недотримання зазначених вище норм тягне за собою застосування до резидентів-порушників штрафних санкцій. Уповноважені банки України зобов'язані здійснювати контроль за своєчасністю та повнотою надходження експортного виторгу або імпортованих товарів в Україну і у разі виявлення фактів порушень своєчасно повідомляти обласні управління Національного банку України та податкові органи за місцем реєстрації порушника.

Розрахунки за експортно-імпортними операціями між резидентами України та юридичними особами-нерезидентами України проводяться через кореспондентські рахунки банків-нерезидентів, відкриті в уповноважених банках України у гривні, а також через рахунки у гривні, які відкриваються постійним представництвам нерезидентів в Україні відповідно до ліцензій Національного банку України.

Оскільки Україна оголосила про приєднання до статті VIII Статуту Міжнародного валютного фонду, проведення розрахунків між резидентами і нерезидентами за поточними торговельними валютними операціями у національній грошовій одиниці не може бути обмежене. Україна також зобов'язана викуповувати в інших членів фонду залишки коштів у своїй національній грошовій одиниці за умови, що вони утворилися внаслідок здійснення таких операцій і конверсія в іноземну валюту необхідна також для здійснення поточних валютних операцій.

В Україні єдиним законним засобом платежу є національна грошова одиниця, а право реалізації на території України товарів (робіт, послуг) з оплатою в іноземній валюті і проведення розрахунків в іноземній валюті як у безготівковому, так і в готівковому вигляді може надавати резидентам лише Національний банк України через видачу індивідуальної ліцензії на використання іноземної валюти як засобу платежу в Україні. На сьогодні усі винятки з цього правила встановлені Національним банком України. **Готівкова вільно конвертована валюта приймається в оплату без згаданої ліцензії за умов:**

- товари та послуги, що реалізуються під митним контролем без стягнення мита та податків на митних територіях України;
- продаж квитків на території портів, аеропортів та вокзалів;
- оформлення багажу на міжнародні туристичні рейси та путівок на закордонні туристичні рейси;
- продаж нерезидентам паливно-мастильних матеріалів, продуктів харчування, медикаментів та надання послуг з обслуговування іноземних транспортних засобів (літаків, суден, автобусів) та їхніх пасажирів і членів екіпажу на території портів, аеропортів та вокзалів України;
- готельні послуги фізичним особам-нерезидентам, які перебувають в Україні у відрядженні, та іноземних туристів.

Операції купівлі-продажу валюти покликані забезпечувати потреби резидентів в іноземній валюті, що викликані необхідністю проведення розрахунків за торговельними валютними операціями або захисту від небезпеки валютних витрат унаслідок коливань валютного курсу.

Усі операції купівлі-продажу безготівкової іноземної валюти мають здійснюватися через уповноважені банки та інші кредитно-фінансові установи України, що отримали ліцензію Національного банку України на торгівлю іноземною валютою. Такі операції, проведені в інший спосіб, відповідно до чинного законодавства України вважаються недійсними.

Резиденти можуть купувати іноземну валюту з метою виконання своїх зобов'язань перед нерезидентами у цій валюті за поточними торговельними валютними операціями без обмежень. Загальною підставою купівлі іноземної валюти є правильно оформлений імпортний контракт. Валютна операція проводиться на підставі заявки резидента, у якій уповноваженому банку доручається купити або продати іноземну валюту. Купівля іноземної валюти здійснюється як за умови фактичного імпорту товарів (робіт, послуг),

так і на умовах попередньої оплати (авансового платежу). Можливий продаж іноземної валюти резидентам-посередникам, які здійснюють переказування валютних коштів нерезидентам за реалізовані в Україні товари на підставі договорів комісії та консигнації.

Відповідно до чинного законодавства України куплена іноземна валюта має бути використана резидентом за призначенням протягом п'яти банківських днів. У разі перевищення цього терміну придбана валюта продається уповноваженим банком на міжбанківському валютному ринку України протягом п'яти днів. При цьому позитивна курсова різниця, що може виникнути за такою операцією, щоквартально переказується до Державного бюджету України, а негативна курсова різниця відноситься на результати господарської діяльності резидента.

Валютні кошти, куплені на міжбанківському валютному ринку України і переказані на користь нерезидента, у разі повернення на рахунок платника у зв'язку з тим, що взаємні зобов'язання частково або повністю не були виконані, не можуть бути використані резидентом на інші цілі, а підлягають продажу у повному обсязі протягом п'яти банківських днів на міжбанківському валютному ринку України.

14.2. Економічна сутність та форми міжнародних розрахунків

Економіка сучасного світу все більше стає взаємопов'язаною. Специфіка міжнародних розрахунків заключається в тому, що в якості валюти ціни і платежу використовуються звичайно іноземні валюти, оскільки поки що відсутні загальновизнані світові кредитні гроші, обов'язкові для приймання в усіх країнах. Поряд з цим в кожній суверенній державі в якості законного засобу платежу використовується її національна валюта.

Тому необхідною умовою розрахунків по зовнішній торгівлі, послугах кредитах, інвестиціях, міждержавних платежах є обмін однієї валюти на іншу у формі купівлі чи продажу іноземної валюти платником чи отримувачем.

Міжнародні розрахунки – це система двосторонніх платежів і розрахунків між суб'єктами підприємництва та громадянами різних країн, обумовлені відповідними міжнародними правовими документами: актами, угодами та контрактами. Засобами проведення таких розрахунків є міжнародні платіжні та телекомунікаційні системи.

Значна частина поточних торговельних операцій в іноземній

валюті пов'язана з обслуговуванням зовнішньоекономічної діяльності резидентів за експорт – імпорт товарів (робіт, послуг). Порядок проведення таких розрахунків регламентується законодавством України і міжнародними правилами оформлення та оплати платіжних документів.

Валюта (найчастіше вільно конвертована) та форми розрахунків при здійсненні зовнішньо-економічної діяльності визначаються контрагентами самостійно і фіксуються в умовах зовнішньоекономічного контракту. В цьому контракті обумовлюють також умови поставок товарів відповідно до міжнародних правил, затверджених Міжнародною торговельною палатою (ІМКОТЕRMS – International Commercial Terms 1990), ціну одиниці виміру товару та загальну вартість контракту, валюту платежу. Валюта ціни може не збігатись із валютою платежу, тому обумовлюють також у контракті обмінний курс однієї валюти на іншу.

Зовнішньоекономічні розрахунки за строками здійснення платежів можуть бути негайними (сконто) і у формі відтермінування платежу: за векселем або як попередня оплата. При платежах сконто, якщо оплата здійснена протягом 5-10 днів, товар може оплачуватися зі знижкою близько трьох відсотків його вартості.

Розрахунки за експортно-імпортними операціями між резидентами України та юридичними особами-нерезидентами України проводяться через кореспондентські рахунки банків-нерезидентів, відкриті в уповноважених банках України в гривнях, а також через рахунки в гривнях, які відкриваються постійним представництвам нерезидентів в Україні відповідно до ліцензій Національного банку України.

Здійснення міжнародних розрахунків регулюється Законом України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті». При проведенні експортно-імпортних операцій встановлено термін - 90 календарних днів. При цьому виторг резидентів-експортерів у іноземній валюті повинен бути зарахований на рахунки експортерів в уповноважених банках у терміни виплати заборгованостей, зазначені в зовнішньоекономічному контракті, але не пізніше 90 календарних днів з дати оформлення митної декларації, а в разі експорту послуг - з моменту підписання акта про надання послуг. При імпортних операціях поставки товару повинні бути здійснені протягом 90 днів.

Для продовження термінів розрахунків за експортно-імпортними операціями територіальне управління НБУ надає відповідним суб'єктам індивідуальний дозвіл. Контроль за

дотриманням резидентами встановленого порядку за експортно-імпортними операціями покладено на уповноважені банк і податкову адміністрацію.

При експортно-імпортних розрахунках, крім платіжних документів, використовують ще комерційні документи рисунок 14.1.

Рисунок 14.1 - Класифікація документів необхідних при міжнародних розрахунках

Торговельна фактура – містить повний опис відвантаженого товару та суму його вартості і виставляється на покупця. Кожен комерційний документ має свої особливості.

Коносамент – це цінний папір, що містить умови на перевезення вантажів морським чи річковим транспортом. Він відноситься до розпорядчих документів, бо надає його держателеві право розпоряджатися вантажем. Коносамент, як правило, може передаватися за допомогою індосаменту іншій особі.

Страхові поліси та страхові сертифікати – це свідоцтва, які підтверджують те, що на термін транспортування вантаж застраховано.

Митні документи – це митна фактура, консульська фактура, декларація про походження товару тощо.

Отже, у зовнішньоторговельних операціях документи про поставку товарів та послуг оформляються таким чином, що вони:

- гарантують безпроблемне проведення ділових операцій;
- спрощують процес переходу права власності.

Форми міжнародних розрахунків – це система врегульованих законодавством країн-учасниць способів виконання грошових зобов'язань за зовнішньоторговельними контрактами.

Оплата зовнішньоторговельних контрактів відбувається в одній із загальноприйнятих форм розрахунків рисунок 14.2:

- авансовими платежами;
- інкасо;
- акредитивом;
- розрахунками за відкритим рахунком.

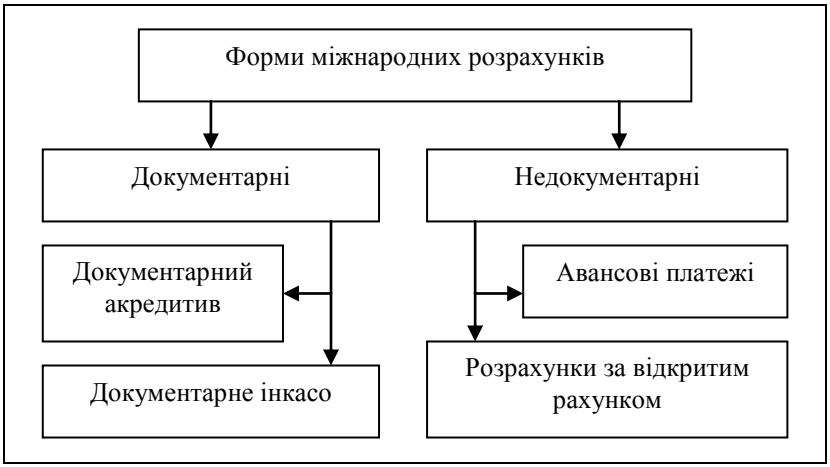

Рисунок 14.2 – Форми міжнародних розрахунків

Поряд з формами міжнародних розрахунків виокремлюються засоби міжнародних розрахунків до яких відносяться рисунок 14.3:

- банківський переказ;
- чек;
- вексель;
- пластикова картка.

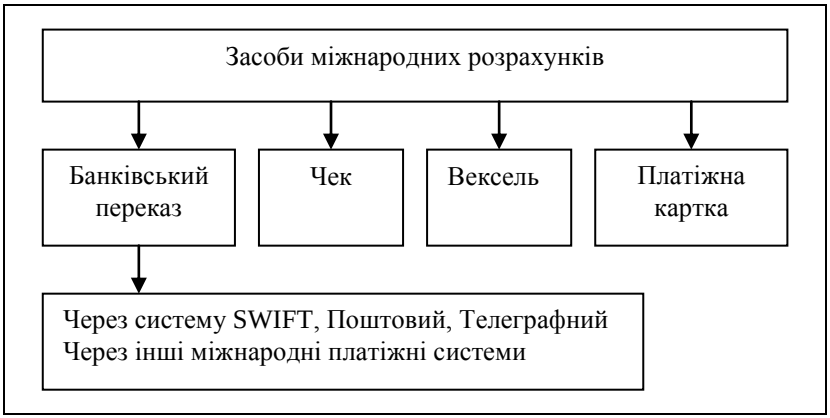

Рисунок 14.3 – Засоби міжнародних розрахунків

Контрагенти можуть передбачити в контракті найбільш доцільну для них форму розрахунку з урахуванням чинного законодавства, що регламентує норми і терміни здійснення міжнародних розрахунків та бере до уваги технічні можливості банку щодо техніки розрахунків

14.3. Порядок здійснення операцій за міжнародними розрахунками

Інкасо – це доручення експортера своєму банкові одержати від імпортера безпосередньо або через інший банк певну суму, яку зазначено в платіжних документах, або підтвердження (акцепт), що цю суму буде виплачено у відповідний строк. Інкасо використовується в розрахунках як при умовах платежу готівкою (валютою), так із використанням комерційного кредиту (векселя). При здійсненні інкасо банки керуються Уніфікованими правилами про інкасо Міжнародної торговельної палати (ERI).

Термін „інкасо" означає обробку банками відповідно до отриманих інструкцій документів з метою:

- отримати акцепт або оплату;
- вручити документи проти акцепта або проти оплати;
- вручити документи на інших умовах.

Відповідно до них постачальник-експортер після відвантаження товару імпортерові передає в обслуговуючий його банк комерційні та фінансові документи. Банк перевіряє документи і

пересилає їх банкові імпортера. Банк імпортера передає документи покупцеві-імпортерові і в разі згоди клієнта з оплатою списує суму з його поточного рахунку. Після переказу коштів від банку імпортера до банку експортера останній розраховується з постачальником-експортером.

Чисте інкасо – це інкасо фінансових документів, а саме - векселів, чеків та інших, що не супроводжуються комерційними документами.

Документарне інкасо – це інкасо фінансових документів, які супроводжуються комерційними документами, або інкасо тільки комерційних документів. Документарне інкасо – це доручення своєму банкові про інкасування певної суми проти переказу відвантажувальних документів. Документарне інкасо застосовують у розрахунках у випадках, коли політичні, економічні чи правові умови країни-імпортера вважаються добрими (там немає імпортних обмежень або вже отримано всі необхідні ліцензії) та платоспроможність покупця і його готовність до сплати не викликає сумнівів.

Згідно з Уніфікованими правилами в угоді за документарним інкасо беруть участь:

- **довіритель (експортер)** - клієнт, який доручає операцію з інкасування своєму банкові;
- **банк-ремітент (банк експортера)** - банк, якому довіритель-експортер доручає операцію інкасо;
- **інкасуючий банк (банк імпортера)** - банк, що безпосередньо здійснює платіж чи акцепт і подає документи платникові;
- **платник (імпортер)** - особа-імпортер, якій повинні подаватися документи відповідно до інкасового доручення.

Виконання документарного інкасо виконується за двома умовами, які визначає експортер:

- документи проти платежу - коли репрезентуючий банк здійснює оплату суми без відтермінування платежу і видає товаророзпорядчі документи платникові після здійснення оплати;
- документи проти акцепту - коли репрезентуючим банком здійснюється відтермінування платежу, платникові документи передаються тільки проти акцепту останнім доданого до них переказного векселя (тратти).

Розрахунки у формі документарного інкасо здійснюються за наведеною схемою на рисунку 14.4 і складаються з наступних етапів:

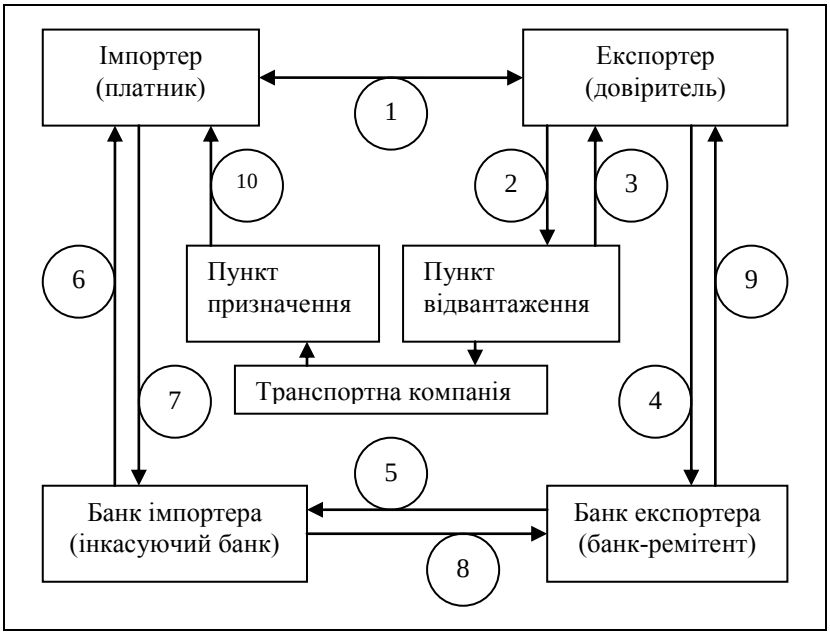

Рисунок 14.4 – Схема механізму розрахунків міжнародним інкасо

- 1 - укладення зовнішньоекономічного контракту;
- 2 - відвантаження експортером товару;
- 3 - одержання експортером документів від транспортних організацій;
- 4 - подання експортером комплекту документів при інкасовому дорученні;
- 5 - пересилання банком-ремітентом документів банку країни-імпортера;
- 6 - передача банком-інкасатором документів платникові для перевірки і платежу або акцепту векселя, залежно від інструкції в інкасовому дорученні. Передача документів платникові може бути здійснена через інший репрезентуючий банк;
- 7 - оплата платником документів;
- 8 - переказ суми коштів банком платника банку експортера;
- 9 - зарахування банком-ремітентом суми на рахунок експортера;
- 10 – отримання товару імпортером.

Інкасова форма розрахунків – зручна для імпортерів, оскільки

вона передбачає оплату дійсно поставленого товару, крім цього, імпортер перебуває під захистом свого банку і отримані ним для перевірки документи залишаються в розпорядженні його банку до моменту розрахунку. У разі несплати документи повертають банку-емітентові із зазначенням причин несплати або відмови від акцепту. Експортерові належить юридичне право розпоряджатися товаром до повної його оплати (якщо це передбачено контрагентом у зовнішньоекономічному контракті).

Значний розрив у часі між відвантаженням товару та одержанням валютного виторгу є певним недоліком інкасової форми розрахунків.

Акредитив – це умовне грошове зобов'язання банку, яке виставляється за дорученням і за рахунок його клієнта - імпортера, здійснити платіж на користь експортера (акцептування його тратти), або забезпечити платіж (акцепт тратт) іншим банком у межах певної суми та у визначений строк проти документів, що супроводжують акредитив.

Документарні акредитиви – це акредитиви, платежі за якими проводяться за умови подання в банк комерційних і фінансових документів. Розрахунки акредитивами регламентуються Уніфікованими правилами та звичаями для акредитивів (ERA).

Згідно з цими правилами визначають такі тлумачення різних термінів:

- **покупець (імпортер),** який звертається у свій банк з проханням про відкриття акредитива;

- **бенефіціар (експортер)** - контрагент, якому адресується акредитив і на користь якого буде виконано платіж за умови подання документів, указаних в акредитиві;

- **банк-емітент** - банк, який відкриває акредитив за дорученням клієнта або просить інший банк відкрити акредитив за його рахунок і за його дорученням;

- **підтверджуючий банк** - банк, який бере на себе зобов'язання як додаток до зобов'язань банк- емітента здійснити платіж (акцепт тратт) бенефіціарові при дотриманні ним умов акредитива. Підтверджуючим може бути банк експортера чи інший банк;

- **банк-платник** (виконуючий банк) - банк, вказаний в акредитиві як той, що здійснює платіж бенефіціарові проти документів, передбачених акредитивом. Ним може бути банк-емітент, підтверджуючий, авізуючий банк, будь-який інший банк, уповноважений банком-емітентом;

- **авізуючий банк** - банк, який повідомляє бенефіціара про відкриття на його ім'я акредитива, ним може бути банк-емітент, виконуючий банк чи третій банк;

- **негоціюючий банк** - банк, який здійснює платіж проти документів і який бере на себе ризик, якщо навіть він немає відношення до акредитива. Негоціюючим банком може бути банк, який здійснює платіж, чи підтверджуючий банк.

Крім банків, в акредитивній операції беруть участь:

- транспортні компанії, які здійснюють транспортування вантажів і видають транспортні документи;

- митні брокери, які виступають як агенти імпортера, - контролюють документи, перевіряють вантажі, передають документи і товари імпортерові;

- страхові компанії – здійснюють страхування вантажів і видачу страхових полісів, а також відшкодовують збитки при настанні страхового випадку.

Документарні акредитиви є надійною формою платіжної гарантії для експортера. Ця форма розрахунків найбільш поширена у зовнішній торгівлі ринкових країн, однак у зовнішніх розрахунках України займає незначну частину. Механізм здійснення розрахунків документарним акредитивом показано на рисунку 14.5.

Як бачимо механізм розрахунків акредитивом складається з наступних етапів:

- 1 - укладення контракту, де вказані умови і вид акредитива, назва авізуючого і виконуючого банків, перелік документів тощо;

- 2 – подання до банку емітента заяви про виставлення акредитива;

- 3 – пересилання банком покупця акредитива банку експортера або виконоючому банку;

- 4 – передання акредитива експортеру;

- 5 - відвантаження товарів;

- 6 - одержання експортером транспортних документів;

- 7 - пред'явлення для оплати транспортних та інших документів;

- 8 – перевірка банком експортера документів і пересилання документів банку-емітенту;

- 9 - переказування суми платежу в авізуючий банк;

- 10 - зарахування суми платежу на рахунок експортера;

- 11 – отримання комерційних документів і одержання права на володіння товаром;

- 12 - отримання іпортером товарів у власність від

транспортної компанії.

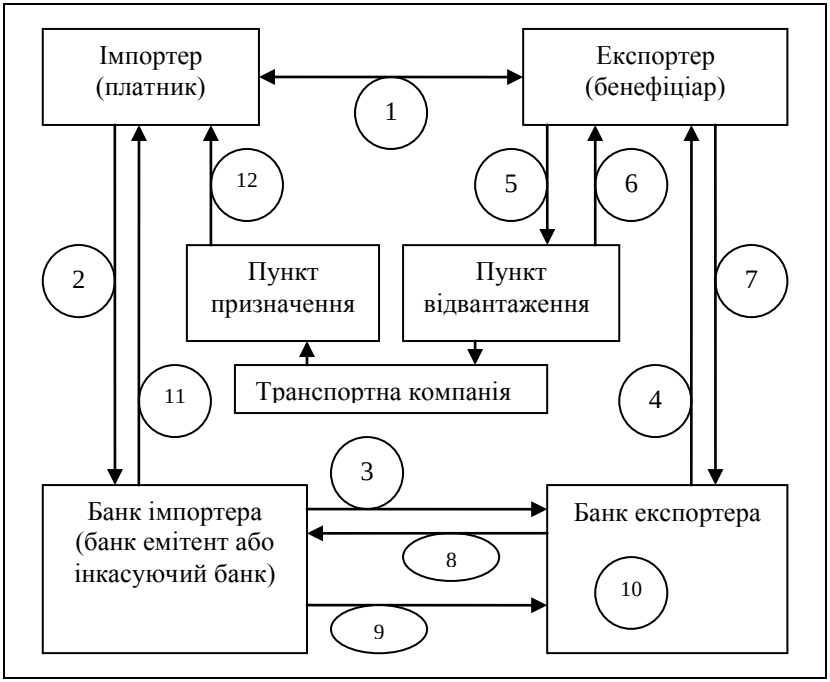

Рисунок 14.5 – Схема механізму розрахунків міжнародним акредитивом

В Уніфікованих правилах і звичаях про акредитив містяться також характеристики різних видів документарних акредитивів, а саме:

- **відкличний акредитив** – це акредитив, який може бути анульований або умови якого може змінити банк-емітент за вказівкою клієнта (імпортера) без попереднього повідомлення бенефіціара. Оскільки він не забезпечує належної гарантії, то рідко і використовується;

- **безвідкличний акредитив** – це акредитив, який не можна анулювати або змінювати без згоди експортера (бенефіціара). У заяві на акредитив повинно чітко зазначатися: акредитив є відкличним чи безвідкличним. Якщо такого зазначення немає, то правилами передбачено, що акредитив вважається безвідкличним;

- **підтверджений акредитив** означає гарантію платежу з боку двох банків, один з яких - у країні імпортера, другий - у країні експортера; непідтверджений акредитив – це акредитив, за яким відповідальність за оплату несе тільки банк-емітент, а банк експортера тільки повідомляє бенефіціара про відкриття акредитива, оплату банк-експортер здійснює після надходження коштів від банку-імпортера на відповідну суму;

- **трансферабельний (переказний) акредитив** дає змогу здійснювати платежі не тільки на користь бенефіціара, а й третіх осіб. Якщо умовами акредитива не передбачена можливість його переказування, бенефіціар не є постачальником товару, то в розрахунках використовують компенсаційний акредитив. Він відкривається бенефіціаром за основним акредитивом як зустрічний на користь виробника товару або субпостачальника. Ці два акредитиви є повністю самостійними при розрахунках;

- **револьверний акредитив** використовується при постійному постачанні товарів рівними партіями і поповнюється він на певну суму (квоту). При відкритті револьверного акредитива, як правило, вказується загальна сума акредитива, розмір однієї квоти і кількість квот, а також строк використання квот;

- **покритий акредитив** - це акредитив, під який банк-емітент надає в розпорядження іноземного банку, що виконуватиме акредитив, валютні кошти шляхом відкриття депозиту у виконуючому банку;

- **непокритий акредитив** - це той, під який валютні кошти не надаються, тобто не заморожуються, і тому вони частіше використовуються при міжнародних розрахунках;

- **акредитив з червоною смугою** - це такий акредитив, за яким банк експортера може видавати аванси експортерові для відправлення ним товарів;

- **резервний (гарантійний) акредитив** – це зобов'язання банку-емітента перед бенефіціаром здійснювати оплату в межах зазначеної суми в разі невиконання імпортером своїх зобов'язань за контрактом. Іншими словами, це повна гарантія оплати акредитива банком-емітентом. Такий акредитив може відкриватись і на користь імпортера.

Якщо імпортером-покупцем є клієнт уповноваженого банку України, то банк фактично бере на себе зобов'язання забезпечити платіж за рахунок вільного залишку коштів на поточному рахунку клієнта або за рахунок виданого клієнтові кредиту. До інших форм міжнародних розрахунків можна віднести розрахунки за відкритим рахунком.

Суть розрахунків за відкритим рахунком полягає в тому, що експортер веде рахунок заборгованості імпортера, а імпортер у себе веде рахунок платежу експортерові. **Між експортером та імпортером укладається для цього угода, в якій визначається**:

- порядок погашення заборгованості;
- періодичність платежів;
- остаточне регулювання заборгованості за відкритим рахунком.

Розрахунок за відкритим рахунком здійснюється так: експортер після відвантаження товару і відправлення комерційних документів імпортерові записує суму вартості відвантаження (заборгованості) у дебет відкритого імпортерові рахунку.

Імпортер, згідно з отриманими комерційними документами, робить запис у кредит рахунку експортера, оплачує цю заборгованість у формі переказу чеками або векселями у відповідні терміни.

Після платежу контрагенти (експортер та імпортер) здійснюють на рахунках зворотні записи. Розрахунки за відкритим рахунком - це оплата після одержання товарів.

Ця форма розрахунків є вигідною тоді, коли контрагенти мають регулярні ділові контракти, довіряють один одному, оскільки невиконання зобов'язань імпортера тягне за собою припинення постачання товарів експортером.

Банківський переказ – це просте доручення банку своєму банкові-кореспонденту виплатити певну суму коштів за дорученням та за рахунок переказодавця іноземному одержувачеві з вказівкою способу відшкодування виплаченої суми. Банківський переказ здійснюється за допомогою платіжних доручень, адресованих одним банком іншому. За такої форми розрахунків в обов'язки банку входить лише переказ платежу з рахунку переказодавця на рахунок переказоодержувача в момент подання платіжного доручення.

Платіжне доручення оформляється на підставі вказівок відправника переказу - клієнта банку і містить такі дані: найменування платника; найменування й номер рахунку одержувача; найменування банку бенефіціара; суму і валюту платежу; призначення платежу тощо.

Банківський переказ є найпоширенішою формою розрахунків у зовнішній торгівлі в Україні і використовується при авансових платежах (попередня оплата), за товарними документами, при перерахуванні штрафів, погашенні заборгованості.

Механізм розрахунку банківським переказом наведено на рисунку 14.6 і складається з наступних етапів:

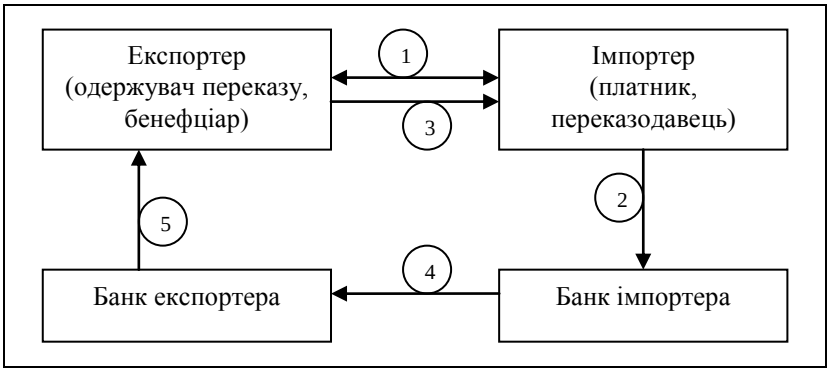

Рисунок 14.6 – Механізм розрахунку міжнародним банківським переказом

- 1 - укладення зовнішньоекономічного контракту;
- 2 - заповнення імпортером заяви на переказ і подання її у свій банк;
- 3 - поставка товару (може передувати переказу або відбуватися за ним);
- 4 - проведення розрахунку банком імпортера на підставі платіжного доручення;
- 5 - зарахування банком експортера коштів на рахунок експортера.

Розрахунки чеками в міжнародній практиці здійснюються на підставі Єдиного чекового закону, прийнятого 1931 року Женевською чековою конвенцією.

Аналогічно векселю чеки поділяються на:

- іменні;
- ордерні;
- на пред'явлення.

Ордерні чеки можна передати іншій особі за допомогою індосаменту. Чек має стандартну форму, внизу чека є магнітна смуга, що містить інформацію для автоматизованого опрацювання чеків (зліва направо - номер чека, код банку, номер рахунку чекодавця, сума).

Кросований чек відрізняється тим, що на лицьовому боці його проставляються дві паралельні лінії, які означають, що сума чека повинна бути зарахована на рахунок чекоодержувача тільки безготівковим шляхом. Найчастіше між паралельними лініями вказують назву банку і номер рахунку одержувача коштів за чеком.

Підтверджений чек для контрагентів міжнародних розрахунків вигідний тим, що банк підтверджуєособов'язкову оплату за ним спеціальним штампом і підписом. Сума чека в цьому разі списується банком із рахунку чекодавця і резервується на окремому рахунку. У міжнародних розрахунках чеки можна безпосередньо переслати бенефіціарові (експортерові) або через банк імпортера рисунок 14.7.

Механізм розрахунку міжнародним чеком складається з наступних етапів:

- 1 - передача чека своєму банкові;
- 2 - передача чека експортерові;
- 3 - дебетування на суму чека рахунку імпортера;
- 4 - передача чека для кредитування рахунку експортера;
- 5 - пересилка чека до оплати;
- 6 - здійснення розрахунку;
- 7 - кредитування рахунку експортера.

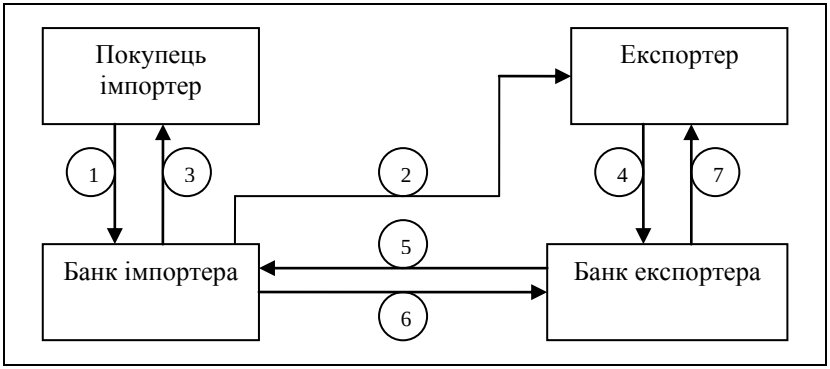

Рисунок 14.7 – Схема механізму розрахунку міжнародним ордерним чеком

Банки країн з розвинутою економікою часто здійснюють кліринг чеків (безготівковий залік). Є декілька способів клірингу:

- усередині одного банку;
- через місцеві розрахункові палати;
- через мережу банків-кореспондентів;
- через розрахункову мережу центральних банків.

Висновки

19. Уповноважені банки України мають право здійснювати міжнародні розрахунки за дорученням своїх клієнтів у загальноприйнятих формах: акредитивом, інкасо тощо. Необхідною умовою для проведення банками міжнародних розрахунків є кореспондентські відносини з зарубіжними банками. Для цього банки відкривають один одному рахунки, які поділяються на рахунок "Ностро" (поточний рахунок, відкритий на ім'я комерційного банку в банку кореспондента, тобто рахунок резидента в банку нерезидента) та "Лоро" (поточний рахунок банку-кореспондента, відкритий у себе, тобто рахунок нерезидента в банку резидента).
20. До 80% платежів у світовій торгівлі здійснюється за допомогою акредитива. Це пов'язано з тим, що з усіх форм міжнародних розрахунків документарний акредитив є найменш ризикованим та найбільш дійовим інструментом забезпечення платежів. На вітчизняному ринку пошерені розрахунки міжнародними переказами.

Практичне заняття №16. Практичне засвоєння механізмів міжбанківських розрахунків

Перед практичним заняттям студент має знати: сутність та порядок здійснення операцій з іноземною валютою, класифікацію валютних операцій, порядок здійснення валютних операцій.

Мета практичного заняття: *практичне засвоєння механізму здійснення валютних операцій та отримання практичного досвіду щодо визначення валютних курсів, маржі, дисконту та премії при здійснення операцій з валютою.*

Після проведення практичного заняття студент повинен уміти:

- здійснювати операції за міжнародними торговельними розрахунками;
- визначати валютні курси та крос-курси;

Питання практичного заняття

1. Механізм здійснення операцій з міжнародних торговельних розрахунків.
2. Розрахунок валютних курсів та крос-курсів.

Ключові поняття: *іноземна валюта, валютний ринок, учасники валютного ринку, валютний курс, офіційний валютний курс, комерційний валютний курс, крос-курс, котирування валютного курсу, пряме котирування, непряме котирування, маржа, спред, обмінні валютні операції, валютні операції банків, торговельні операції банків віноземній валюті, неторговельні операції банків в іноземній валюті, конверсійні операції, операції з міжнарожних торговельних розрахунків, міжнародний переказ, міжнародне інкасо, міжнародний акредитив, міжнародний чек, комерційні документи.*

Типові задачі та ситуаційні завдання.

Задача №1. На поточну дату встановлені такі курси іноземних валют до гривні:

- USD/UAH – 7.7;
- EUR/UAH – 11.9;

Визначити крос-курс USD/EUR.

Розв'язок

Згідно з формулою 13.1 USD/EUR = 7,7 : 11,9 = 0,65 євро за долар.

Завдання для самостійної роботи

Задача №1. На поточну дату встановлені такі курси іноземних валют до гривні:

- USD/UAH – 7,99;
- EUR/UAH – 12,35;

Визначити крос-курс EUR/USD.

Завдання № 2. ПАТ „Верес" імпортує технологічне обладнання з Франції. За домовленістю, експортер погоджується на оформлення розрахунку за даною поставкою безвідкличним документарним переказним акредитивом.

Необхідно згідно Уніфікованих правил та звичаїв для акредитиву пояснити:

- можливі вимоги постачальника;
- які можливі варіанти здійснення даної операції та який оптимальний варіант для експортера щодо оформлення;
- які пропозиції щодо захисту імпортера можна запропонувати.

Завдання № 3. Експортер отримав через свій банк повідомлення про умови відкритого на його ім'я документарного акредитива. Необхідно згідно Уніфікованих правил та звичаїв для

акредитиву пояснити:

- які питання необхідно вирішити експортеру в залежності від отриманих умов в першу чергу;
- на чому необхідно зосередити увагу експортера при підготовці відповідних документів.

Проблемно-пошукові питання

1. За матеріалами статистичної звітності необхідно визначити обсяги за імпортно-експортними операціями в Україні на протязі останніх трьох років та побудувати діаграму їх динаміки. Проаналізуйте результати та зробіть висновки.
2. Дослідіть які форми та засоби міжнародних розрахунків найчастіше використовують контрагенти вітчизняних банків. Обгрунтуйте чому.
3. Проаналізуйте та обгрунтуйте вплив кризових явищ в економіці на розвиток і функціонування валютного ринку.

Теми доповідей та рефератів

1. Сутність та особливості розвитку валютного ринку в Україні.
2. Особливості діяльності комерційних банків на валютному ринку.
3. Види та способи виконання документарних акредитивів.
4. Конструкції документарних акредитивів.
5. Засоби міжнародних розрахунків та їх характеристика.

Список літератури

1. Банківські операції: Підручник / За редакцією В.І. Міщенка, Н.Г.Слов'янської. – К: Знання, 2006. – 727с.
2. Банківська справа / За ред. Р.І. Тиркала. – Тернопіль: Карт-бланш, 2001. – 316с.
3. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посіб. – 6-те видання перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2008. – 318с.- (Вища освіта XXI століття).
4. Єпіфанов А.О., Маслак Н.Г., Сало І.В. Операції комерційних банків: Навчальний посібник. – Суми: ВТД „Університетська книга", 2007. – 523 с.
5. Мороз А.М., Савлук М.І., Пуховкіна М.Ф. та інші. Банківські операції: Підручник за ред. д-ра екон. Наук Мороза А.М. – К: КНЕУ, 2000. – 384с.

6. Снігурська Л.П. Банківські операції і послуги: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів – К: МАУП, 2006. – 456с.

Нормативна література

7. Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 07.12.2000 № 2121-III // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. – 2001. - №1. – С.3-46 (зі змінами і доповненнями).

Змістовий модуль 15. Організація діяльності банку з обслуговування касових операцій в іноземній валюті

- сутність та класифікація неторговельних операцій з іноземною валютою;
- порядок здійснення касових операцій з іноземною валютою.

У змістовному модулі розкрито сутність та порядок здійснення касових операцій з іноземною валютою.

Тема 15. Неторговельні операції банків в іноземній валюті

План, логіка викладення матеріалу:

15.1. Сутність та види неторговельних валютних операцій

15.2. Операції з касового обслуговування клієнтів в іноземній валюті

Після вивчення теми студент повинен знати:

- сутність та види неторговельних операцій в іноземній валюті;
- особливості здійснення касового обслуговування в іноземній валюті.

15.1. Сутність та види неторговельних валютних операцій

Економіка сучасного світу все більше стає взаємопов'язаною. Специфіка міжнародних розрахунків заключається в тому, що в якості валюти ціни і платежу використовуються звичайно іноземні валюти, оскільки поки що відсутні загальновизнані світові кредитні гроші, обов'язкові для приймання в усіх країнах. Поряд з цим в кожній суверенній державі в якості законного засобу платежу використовується її національна валюта.

Неторговельні операції з іноземною валютою в банківській системі України можуть здійснюватися наступними способами:

- через валютні каси уповноважених банків;
- через обмінні валютні пункти уповноважених банків;
- через обмінні пункти, які відкриті юридичними особами-резидентами, що уклали з уповноваженими банками агентські угоди.

Поточними неторговельними операціями в іноземній валюті є такі:

- перекази з оплати праці, стипендій, пенсій, аліментів, державної допомоги, матеріальної допомоги, допомоги родичів, благодійної та гуманітарної допомоги, виплат і компенсацій, уключаючи виплати з відшкодування шкоди, заподіяної робітникам унаслідок каліцтва, професійного захворювання або іншого ушкодження здоров'я, що пов'язані з виконанням ними трудових обов'язків, жертвам політичних репресій, жертвам нацистських переслідувань, членам їх родин і спадкоємцям, відшкодування за страховими випадками, премій, призів, успадкованих коштів, коштів за договорами дарування, коштів, заощаджених на рахунках, і прибутків за ними;

- виплати на підставі вироків, рішень, ухвал і постанов судових, слідчих та інших правоохоронних органів;

- оплата витрат, пов'язаних із смертю громадян (транспортні витрати і витрати на поховання);

- оплата витрат іноземним судовим, слідчим, арбітражним, нотаріальним та іншим повноважним органам (у тому числі сплата податків, зборів та інших обов'язкових платежів), витрат іноземних адвокатів;

- оплата зборів (мита) за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти права інтелектуальної власності, уключаючи оплату послуг, які надаються патентними відомствами інших країн, і послуг патентних повірених за кордоном;

- оплата за рахунок коштів фізичних осіб витрат на лікування в медичних закладах іншої держави, а також оплата витрат на транспортування хворих;

- оплата за рахунок коштів фізичних осіб витрат на навчання і стажування в навчальних закладах іншої держави, витрат на проведення тестів, іспитів тощо;

- оплата фізичними особами участі в міжнародних симпозіумах, семінарах, конференціях, конгресах, виставках, ярмарках, культурних і спортивних заходах, а також інших міжнародних зустрічах, що відбуваються на територіях іноземних країн;

- оплата витрат фізичних осіб на придбання літератури та передплатних видань, що видаються за кордоном;

- оплата витрат, пов'язаних з відрядженням за кордон;

- платежі у зв'язку з прийняттям спадщини;

- перерахування на утримання дипломатичних представництв, консульських установ України за кордоном та іноземних держав в Україні, представництв міжнародних та іноземних організацій,

представництв іноземних банків та представництв юридичних осіб, які не займаються підприємницькою діяльністю;

- перекази з оплати авторських гонорарів, премій, призів та інших виплат за використання об'єктів права інтелектуальної власності фізичних осіб;

- оплата фізичними особами послуг за договорами (страховими полісами, свідоцтвами, сертифікатами) страхування життя, укладеними з нерезидентами, за наявності індивідуальної ліцензії Національного банку;

- оплата фізичними особами продукції, робіт, послуг, прав інтелектуальної власності, що набуваються в нерезидентів за кордоном для власного споживання;

- перерахування фізичними особами в разі виїзду за кордон на постійне місце проживання;

- виконання зобов'язань за укладеними договорами з юридичними особами-нерезидентами стосовно відшкодувань витрат, здійснених ними на користь фізичних осіб-резидентів, які тимчасово перебувають за межами України, як оплата праці або інших витрат, пов'язаних з виконанням ними професійних обов'язків;

- на оплату вступних, членських внесків до міжнародних організацій.

15.2. Операції з касового обслуговування клієнтів в іноземній валюті

Купівля-продаж готівкової іноземної валюти. Уповноважені банки мають право відкривати на території України пункти обміну іноземних валют, у тому числі на основі агентських угод з іншими юридичними особами-резидентами.

Пункт обміну іноземної валюти банку (фінансової установи) – це складова частина власного операційного залу банку (фінансової установи), де здійснюються валютно-обмінні операції з іноземною валютою і дорожніми чеками для фізичних осіб-резидентів і нерезидентів з дотриманням вимог законодавчих та нормативно-правових актів НБУ.

Пункт обміну іноземної валюти, що працює на підставі агентської угоди, - це складова частина власного операційного залу банку (фінансової установи) або приміщення, що на правах власності або оренди належить агенту, у якому юридична особа – резидент, що уклала агентську угоду з банком (фінансовою установою) згідно з законодавством України, здійснює валютно-обмінні операції з

іноземною валютою для фізичних осіб-резидентів і нерезидентів.

Зазначені пункти обміну валюти можуть здійснювати наступні *операції:* купівля у фізичних осіб-резидентів і нерезидентів готівкової іноземної валюти за готівкові гривні; продаж *фізичним особам-резидентам* готівкової іноземної валюти за готівкові гривні; зворотний обмін фізичним особам-нерезидентам невикористаних готівкових гривень на готівкову іноземну валюту; купівля – продаж дорожніх чеків за готівкову іноземну валюту, а також купівля – продаж дорожніх чеків за готівкові гривні; конвертація (обмін) готівкової іноземної валюти однієї держави на готівкову іноземну валюту іншої держави; прийняття на інкасо банкнот іноземних держав, які мають значні пошкодження або вилучені іноземною державою з обігу, та іменних чеків.

До неторговельних операцій в іноземній валюті належать також **операції банків з дорожніми чеками та пластиковими картками**.

Дорожній чек - паперовий розрахунковий документ, що виражений в іноземній валюті та використовується як засіб міжнародних розрахунків неторговельного характеру і є грошовим зобов'язанням чекодавця виплатити зазначену в чеку суму чекодержателю (власнику), підпис якого проставляється в зазначеному місці під час продажу.

Учасниками операцій з дорожніми чеками виступають: *клієнт* – будь-яка фізична або юридична особа, яка здійснює через центр обслуговування операції з чеками; *платник* – іноземний банк, іноземна компанія, банк (установа), що здійснює сплату за дорожніми чеками; *установа-емітент* – іноземний банк, іноземна компанія, що здійснюють випуск (емісію) дорожніх чеків; *центр обслуговування* – банк, філія банку або безбалансове відділення банку яке здійснює обслуговування клієнтів – фізичних та/або юридичних осіб;

Дорожні чеки, які подаються клієнтами у центр обслуговування до сплати, мають містити чітко визначені реквізити, а саме:

- назву документа - "дорожній чек" ("travellers cheque");
- назву компанії емітента, що випустила чек: American Express, VISA, Thomas Cook, Citicorp, Bank of America, Swiss Bakers Travelers Cheques тощо;
- назву платника та його реквізити;
- підписи уповноважених осіб компанії емітента;
- номінал та назву іноземної валюти;
- серію та номер чека;

- місце для підпису особи, що має намір купити чек;
- місце для підпису чекодержателя при сплаті чека.

Дата та місце заповнення чека зазначаються в інформаційному повідомленні про продаж дорожнього чека. Дорожні чеки емітуються в іноземній валюті різних номіналів і являють собою платіжні документи, що використовуються головним чином як засіб забезпечення валютою туристів. Тобто вони можуть бути використані як засоби платежу за товари та отримані послуги або обміняні на готівкову валюту, в якій виписаний чек, або на іншу валюту, в тому числі і гривні. На відміну від іменних чеків, дорожні чеки не мають обмежень за строком дії. При вивозі їх за кордон також не потрібно спеціального дозволу, як для готівкової валюти.

Дорожні чеки оплачуються тільки першому власнику, зразок підпису якого є на чеку, і в повній сумі (часткова оплата не допускається). За видачу валюти готівкою за дорожніми чеками утримується комісія у встановленому банком порядку.

Найсучаснішим засобом платежу вважаються **пластикові картки.** В Україні розрахунки з їх допомогою ведуться з 1997 року. Мати платіжні картки престижно. Доцільність їх використання не викликає сумніву: немає потреби носити із собою великі суми готівки; автоматичне надання банківського кредиту; можливість відстрочення погашення боргу; на залишок коштів, які обліковуються за рахунком, як правило, нараховуються відсотки; регулярне отримання повної інформації по здійснених операціях; навіть якщо картку вкрадено чи загублено, кошти власника рахунку будуть збережені (звичайно, за умови, що він дотримувався правил безпеки платіжної системи і вчасно повідомив банк-емітент про втрату картки).

Банки України здійснюють такі види операцій з пластиковими картками:

- еквайринг пластикових карток – діяльність банку, що включає в себе проведення розрахунків з підприємствами торгівлі (послуг) за операції, які здійснені держателями платіжних карток, і виконання операцій з видачі готівки держателям платіжних карток;
- емісія корпоративних та особистих (їх ще називають індивідуальними або приватними) пластикових карток;
- емісія зарплатних пластикових карток.

Поточні неторговельні валютні операції - це операції, що не пов'язані з комерційною діяльністю підприємств, організацій, громадян, експортом та імпортом товарів (послуг), а також рухом капіталу.

Ці операції здійснюються уповноваженими банками та уповноваженими фінансово-кредитними установами як для фізичних осіб - громадян України та іноземців, так і для юридичних осіб-резидентів та представництв юридичних осіб-нерезидентів.

До поточних неторговельних валютних операцій, що здійснюються через уповноважені банки та уповноважені фінансово-кредитні установи, належать:

- операції з обміну іноземної валюти та платіжних документів в іноземній валюті на грошову одиницю України чи іншу іноземну валюту;
- виплата фізичним особам готівкової іноземної валюти та грошової одиниці України за чеками та пластиковими картками міжнародних платіжних систем;
- продаж дорожніх чеків в іноземній валюті для вивезення їх фізичними особами за межі України з метою здійснення розрахунків за дорожні послуги або обмін цих чеків на національну валюту інших країн для здійснення необхідних розрахунків;
- одержання фізичними особами готівкової іноземної валюти і дорожніх чеків в іноземній валюті на витрати, пов'язані з відрядженнями;
- виплата фізичним особам авторських гонорарів та інших платежів, пов'язаних з авторськими правами;
- оплата праці нерезидентів, які згідно з укладеними трудовими угодами (контрактами) працюють в Україні;
- переказування коштів в іноземній валюті за межі України за навчання, лікування, оплата патентів, послуг адвокатів, сплата митних платежів та членських внесків за вступ та участь у міжнародних організаціях;
- платежі за межі України у вигляді відшкодування витрат судових, арбітражних, нотаріальних та інших правоохоронних органів;
- виплата готівкової іноземної валюти за переказами з-за кордону: пенсії, аліменти, заробітна плата, допомога родичів тощо;
- переказування за межі України коштів в іноземній валюті: пенсії, аліменти, допомога родичам тощо.
- операції з відкриття та ведення рахунків в іноземній валюті фізичних осіб.

Велике значення в міжнародному обміні мають соціальні та культурні послуги, до яких належать туризм, охорона здоров'я, освіта, спорт, мистецтво тощо. З огляду на те, що на території кожної країни в обігу перебуває своя національна грошова одиниця, виникає потреба здійснювати операції з обміну валют одних країн на валюту країни, до

якої їдуть фізичні особи у приватних справах та у службові відрядження.

Для забезпечення зазначених та особистих потреб фізичних осіб у тій чи іншій валюті уповноважені банки та уповноважені фінансово-кредитні установи здійснюють обмінні операції з іноземними валютами, платіжними документами в іноземній валюті та в грошовій одиниці України.

Готівкова іноземна валюта – це іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу.

Платіжні документи в іноземній валюті, які застосовуються при здійсненні неторговельних операцій, - це чеки та пластикові картки міжнародних платіжних систем.

Для отримання готівкової іноземної валюти за платіжними документами в іноземній валюті (чеками та пластиковими картками міжнародних платіжних систем) фізичні особи мають звертатися до каси уповноваженого банку чи уповноваженої фінансово-кредитної установи, оскільки операції виплати іноземної валюти за дорожніми та іменними чеками належать до інкасових операцій, які здійснюються уповноваженими банками.

Через мережу пунктів обміну іноземної валюти, метою яких є забезпечення потреб фізичних осіб – резидентів та нерезидентів – в обміні валюти однієї держави на валюту іншої держави, можуть здійснюватися тільки окремі валютно-обмінні операції, а саме: купівля-продаж готівкової іноземної валюти, конверсія, обмін іноземної валюти та продаж дорожніх чеків на суму, встановлену Національним банком України, а також виплата в грошовій одиниці України за операціями купівлі цих чеків.

Юридичні особи-резиденти, представництва та філії іноземних організацій і установ у разі необхідності здійснюють через уповноважений банк обмін грошової одиниці України на іноземну валюту для забезпечення поїздок до інших країн світу у службові відрядження своїх працівників. При відрядженні за кордон із рахунку установи видається іноземна валюта, в тому числі дорожні чеки в іноземній валюті, для оплати добових та витрат на наймання житлового приміщення, а також транспортних витрат.

Вивезення готівкової іноземної валюти та дорожніх чеків в іноземній валюті за межі України фізичними особами (резидентами та нерезидентами), які виїжджають як у приватних, так і в службових

справах, здійснюється згідно з «Порядком переміщення іноземної валюти через митний кордон України». Національним банком та Державною митною службою України встановлені обмеження на вивезення іноземної валюти, дорожніх чеків в іноземній валюті та готівкової грошової одиниці України за кордон. Вивезення валюти на суму, що перевищує встановлені норми, здійснюється за дозволом уповноваженого банку чи за індивідуальною ліцензією відповідної установи Національного банку України.

При здійсненні операцій конверсії та обміну готівкової іноземної валюти, купівлі та продажу платіжних документів в іноземній валюті, прийнятті на інкасо банкнот іноземної валюти, які мають пошкодження й викликають сумнів, та платіжних документів в іноземній валюті уповноваженими банками й уповноваженими фінансово-кредитними установами стягується комісійна винагорода в іноземній валюті чи грошовій одиниці України відповідно до затверджених уповноваженим банком тарифів.

Операції купівлі-продажу готівкової іноземної валюти проводяться за курсом, що самостійно встановлюється уповноваженим банком чи уповноваженою фінансово-кредитною установою. Різниця між курсом купівлі і курсом продажу іноземної валюти (маржа) з урахуванням комісійної винагороди не може перевищувати розмір, що встановлюється Національним банком України.

Курс, що використовується для здійснення валютно-обмінних операцій з готівковою іноземною валютою, та розмір комісійної винагороди встановлюється на початку операційного дня банку і не змінюється протягом робочого дня.

Відповідно до майнових прав фізичних осіб щодо розпорядження власними коштами вони можуть здійснювати перекази за межі України через уповноважені банки, уповноважені кредитно-фінансові установи та відділення зв'язку. До таких коштів, за цільовим спрямуванням, відносяться:

- допомога родичам, аліменти, платежі, пов'язані зі смертю громадян;
- суми, що сплачуються на підставі вироків, рішень судових та слідчих органів;
- переказ спадкоємних коштів та коштів від реалізації спадщини та належного нерезиденту майна в Україні;
- оплата фізичною особою-резидентом товару іноземній фірмі за імпортним контрактом (договором, інвойсом) для власного споживання;

- переказ нерезидентом прибутків, одержаних унаслідок здійснення іноземних інвестицій в Україну, коштів, отриманих від оплати праці, премій, гонорарів, а також іноземної валюти, ввезеної (переказаної) в Україну в установленому чинним законодавством порядку;

- сплата іноземної валюти на ім'я юридичної особи-нерезидента за лікування, навчання, участь у конференціях та сплата страхових і членських внесків, а також оплата послуг адвокатів та придбання науково-методичної літератури і передплатних видань;

- переказ власником рахунку коштів в іноземній валюті з цього рахунку у разі виїзду за кордон на постійне місце проживання. Переказування коштів фізичними особами за межі України та їх виплата в Україні за неторговельними платежами здійснюються як в іноземній валюті, так і в грошовій одиниці України.

Зазначені перекази в грошовій одиниці України за межі України та їх виплата в Україні здійснюються відділеннями зв'язку тільки з країнами СНД на підставі підписаної у вересні 1994 року угоди між країнами СНД про переказування коштів за соціально значущими платежами та двосторонніх угод між відповідними міністерствами цих країн.

Перекази в іноземній валюті за межі України та їх виплата в Україні здійснюються лише через кореспондентські рахунки уповноважених банків України.

До неторговельних операцій також: належать операції з відкриття та ведення рахунків в іноземній валюті фізичних осіб-резидентів та нерезидентів, які здійснюють уповноважені банки та уповноважені фінансово-кредитні установи України за наявності відповідної ліцензії Національного банку України. Згідно з чинним законодавством України уповноважені банки та уповноважені фінансово-кредитні установи зобов'язані зберігати таємницю вкладу на банківському рахунку.

Фізичні особи-резиденти та нерезиденти за бажанням можуть відкривати поточний та вкладний рахунок в іноземній валюті. З поточного рахунку в іноземній валюті фізичної особи (резидента чи нерезидента) за розпорядженням власника чи за його дорученням проводяться такі операції:

а) в іноземній валюті:

- переказування за межі України через кореспондентські рахунки уповноважених банків України відповідно до «Правил переказу іноземної валюти за межі України за рахунок особистих коштів фізичних осіб - резидентів і нерезидентів»;

- виплата готівкою (вивезення готівкової валюти за межі України здійснюється згідно з «Порядком переміщення валюти через митний кордон України»);

- виплата платіжними документами (вивезення платіжних документів за межі України здійснюється згідно з «Порядком переміщення валюти через митний кордон України»);

- переказування на власний поточний рахунок в іншому уповноваженому банку України чи на інший вкладний рахунок;

- переказування в межах України: громадянами України на поточний рахунок іншої фізичної особи - резидента, іноземцями на поточний рахунок іншої фізичної особи - резидента чи нерезидента;

- переказування фізичною особою-нерезидентом на поточний рахунок юридичної особи-резидента як інвестиція згідно з чинним законодавством України;

б) у грошовій одиниці України:

- виплата готівкою (під час здійснення операції продажу іноземної валюти уповноваженому банку України використовується офіційний курс Національного банку України);

- переказування коштів для сплати юридичній особі за продаж товару чи надання послуг на території України (під час здійснення операції продажу іноземної валюти використовується офіційний курс Національного банку України).

З вкладного рахунку в іноземній валюті фізичної особи (резидента чи нерезидента) за розпорядженням власника чи за його дорученням проводяться операції (уразі закриття рахунку):

- переказування за межі України через кореспондентські рахунки уповноважених банків України (тільки з рахунків нерезидентів);

- виплата готівкою та платіжними документами;

- переказування на власний поточний чи інший вкладний рахунок в іноземній валюті в іншому уповноваженому банку України. Протягом останніх п'яти років в Україні відбулися значні зміни у порядку проведення неторговельних операцій уповноваженими банками України. Значно розширені можливості фізичних осіб-резидентів та нерезидентів щодо переказування належних їм коштів в іноземній валюті за межі України за неторговельними операціями. Фізичні особи можуть користуватися пластиковими картками міжнародних платіжних систем для забезпечення розрахунків за придбані товари та надані послуги. Продаж іноземної валюти фізичним особам-резидентам здійснюється без обмежень через мережу пунктів обміну і в уповноважених банках.

Висновки

1. Для забезпечення зазначених та особистих потреб фізичних осіб у тій чи іншій валюті уповноважені банки та уповноважені фінансово-кредитні установи здійснюють обмінні операції з іноземними валютами, платіжними документами в іноземній валюті та в грошовій одиниці України.

2. Велике значення в міжнародному обміні мають соціальні та культурні послуги, до яких належать туризм, охорона здоров'я, освіта, спорт, мистецтво тощо. З огляду на те, що на території кожної країни в обігу перебуває своя національна грошова одиниця, виникає потреба здійснювати операції з обміну валют одних країн на валюту країни, до якої їдуть фізичні особи у приватних справах та у службові відрядження.

Список літератури

66. Банківські операції: Підручник / За редакцією В.І. Міщенка, Н.Г.Слов'янської. – К: Знання, 2006. – 727с.
67. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посіб. – 6-те видання перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2008. – 318с.- (Вища освіта XXI століття).
68. Єпіфанов А.О., Маслак Н.Г., Сало І.В. Операції комерційних банків: Навчальний посібник. – Суми: ВТД „Університетська книга", 2007. – 523 с.
69. Снігурська Л.П. Банківські операції і послуги: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів – К: МАУП, 2006. – 456с.

Нормативна література

70. Закон України "Про банки і банківську діяльність" від 07.12.2000 № 2121-III // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. – 2001. - №1. – С.3-46 (зі змінами і доповненнями).

Змістовий модуль 16. Організація діяльності банку на міжбанківському валютному ринку

- сутність операцій на міжбанківському валютному ринку;
- характеристика видів конверсійних операцій банків;
- управління валютною позицією банку.

У змістовному модулі розкрито сутність та види валютних операцій на міжбанківському валютному ринку, а також розглянуто процес управління валютною позицією банку.

Тема 16. Операції банків в іноземній валюті на міжбанківському ринку

План, логіка викладення матеріалу:

16.1. Економічна сутність конверсійних операцій банку

16.2. Поточні та строкові операції на міжбанківському валютному ринку

16.3. Управління валютною позицією банку

Після вивчення теми студент повинен знати:

- сутність та особливості здійснення конверсійних операцій банків;
- порядок управління валютною позицією банку.

16.1. Економічна сутність конверсійних операцій банку

Конверсійні операції – це угоди суб'єктів валютного ринку з купівлі-продажу або кажуть конверсії відповідних сум валюти однієї країни на валюту іншої країни за погодженим курсом на вказану дату.

Торгівля іноземною валютою на території України юридичними особами - резидентами і нерезидентами здійснюється через уповноважені банки та інші фінансові установи, що одержали ліцензію НБУ на ці операції, виключно на міжбанківському валютному ринку.

Суб'єктами міжбанківського валютного ринку України є:

- Національний банк України;
- уповноважені банки;
- уповноважені фінансові установи, що отримали індивідуальні ліцензії НБУ.

Суб'єкти міжбанківського валютного ринку України мають

право купувати іноземну валюту для власних потреб (як за готівкові, так і безготівкові кошти) та за дорученням клієнтів (резидентів і нерезидентів), з метою перерахування інвалюти за межі України чи в інших випадках, що не суперечать чинному законодавству.

Загальна класифікація видів валютних угод на міжбанківському валютному ринку подана на рисунку 16.1.

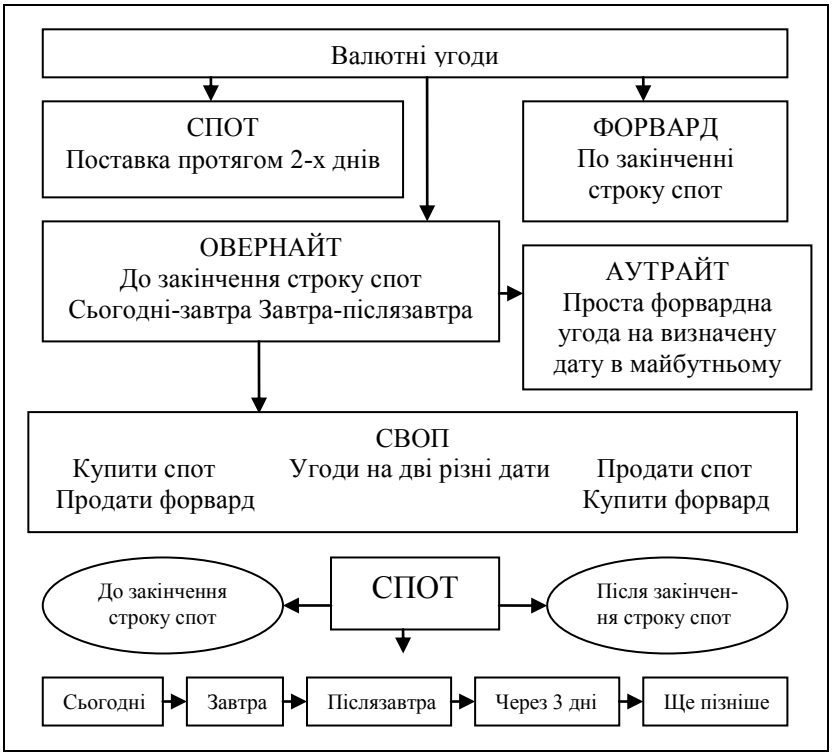

Рисунок 16.1 – Загальна класифікація видів валютних угод

У практиці функціонування валютних ринків використовують найчастіше **поточні (касові) і строкові** типи валютних угод. Якщо куплена валюта має бути поставлена покупцеві того ж дня, коли укладалась угода, то угода має назву **тод (today),** якщо розрахунки здійснюватимуться завтра - має місце **том-угода (tomorrow).** Ці угоди можна ще назвати угодами **овернайт (overnight).**

Якщо від дати укладення валютної угоди до дати

валютування два робочих дні - це угода спот (spot). Усі перераховані угоди об'єднуються в касові валютні угоди.

Валютний курс, за яким укладаються угоди на касовому ринку, називається спот-курсом, ризик зміни курсу тут невеликий.

До строкових валютних угод відносять угоди форвард і своп-угоди.

Угоди форвард (outright) – це контракти на купівлю чи продаж певної суми валюти в даний час, але розрахунок (сама валютна операція) буде проводитися в майбутньому за фіксованим курсом валюти даного часу.

Угоди своп - це валютні операції, які поєднують операції спот і форвард, тобто купівля або продаж валюти на ближчу дату з одночасною контругодою на встановлений строк у майбутньому. Угоди своп можна виділити як:

- **угода своп-репорт** - це продаж інвалюти на умовах спот з одночасною купівлею на умовах форвард;
- **угода своп-депорт** – це купівля інвалюти за умовами спот з одночасним продажем на умовах форвард.

Отже, укладення вищевказаних угод на міжнародних чи внутрішніх валютних ринках дозволяють банкові уникати валютного ризику при зміні валютних курсів.

Для купівлі іноземної валюти банками приймаються заявки клієнтів – юридичних та фізичних осіб (резидентів і нерезидентів) на такі цілі:

- для оплати імпортних контрактів;
- для переказу за кордон прибутку, отриманого іноземним інвестором від інвестицій в Україну;
- для здійснення проліцензованих НБУ валютних операцій, пов'язаних з рухом капіталів;
- для погашення та обслуговування резидентом кредиту, одержаного в іноземній валюті від нерезидента чи в уповноваженому банку.

До заявок повинні бути прикладені копії документів про статус юридичної особи й обов'язкові копії контрактів, що підтверджують суму та строки платежів, вантажні митні декларації (у разі ввезення товару на територію України); довідки Державної податкової адміністрації, в якій резидент зареєстрований як платник податків, та інші документи.

Продаж уповноваженими банками іноземної валюти своїм клієнтам можливий лише за наявності необхідного еквівалента в гривнях на їх поточних рахунках.

Уповноважені банки протягом 3-х робочих днів від дня зарахування коштів на розподільчі рахунки експортерів одержують від них заявки на обов'язковий продаж іноземної валюти і викуповують її (у разі ненадходження заявок здійснюють продаж у примусовому порядку).

Національна валюта, одержана від продажу іноземної валюти, має бути зарахована на поточний рахунок суб'єкта торгів протягом 2-х робочих днів.

Куплена клієнтом іноземна валюта має бути використана на зазначені в заявці цілі протягом 5-ти банківських днів.

Виконати заявки клієнта на купівлю-продаж валюти банк може такими способами:

- узяти участь у торгах Української міжбанківської валютної біржі (УМВБ) за дорученням клієнтів;
- укласти угоду щодо купівлі-продажу валюти на міжбанківському валютному ринку України (МВРУ) на замовлення клієнтів;
- виконати замовлення в межах одного банку за умови, що продавець і покупець є клієнтами даного банку;
- продати клієнтові або викупити в нього валюту за власний рахунок у межах ліміту відкритої валютної позиції.

У перших трьох випадках банк, що обслуговує клієнта, є посередником між покупцем і продавцем, тому доходи від операції одержує як комісійні.

Заявки клієнтів на купівлю-продаж безготівкової іноземної валюти разом з необхідними підтвержуючими документами надходять до операційного відділу уповноваженого банку, де перевіряються, а потім у валютний відділ.

Визначивши, які заявки повинні виконуватися, дилери валютного відділу засобами «Системи підтвердження угод на міжбанківському валютному ринку України» укладають конверсійні угоди з іншими уповноваженими банками.

Система підтвердження угод (СПУ) на міжбанківському валютному ринку України - це комплекс організаційно-технічних засобів, що забезпечує підтвердження договорів (угод) про купівлю-продаж іноземної валюти і банківських металів за безготівкові гривні протягом часу, що встановлюється і змінюється на підставі відповідних постанов НБУ.

Під час переговорів сторони визначають такі умови угоди:

- тип угоди (тод, том, спот);
- суму валюти, яку купують-продають;

- курс купівлі-продажу;
- дати валютування при розрахунках за обома валютами;
- реквізити платежів;
- інші умови.

Прямий міжбанківський валютний ринок – це сукупність взаємин учасників ринку між собою і з НБУ у сфері купівлі-продажу іноземної валюти в Україні за безготівкові гривні під час функціонування СПУ. Банки зобов'язуються здійснювати операції купівлі-продажу іноземної валюти на прямому міжбанку.

Передбачаються певні обмеження на діяльність банків на міжбанку:

- банк має право виступати на прямому міжбанківському валютному ринку України одночасно як покупець і продавець іноземної валюти у випадку виконання заявок і доручень його клієнтів (крім суб'єктів ринку), якщо курс покупки інвалюти в одній заявці його клієнта відповідає курсу продажу цієї ж інвалюти в іншій заявці його клієнта;

- банк може виступати на прямому міжбанку одночасно як покупець і продавець, у випадку покупки за власні кошти в рамках лімітів відкритої валютної позиції в клієнтів протягом робочого дня, інвалюти в загальному обсязі, що не перевищує 100 тис. доларів, або еквівалент в іншій інвалюті за офіційним курсом на день здійснення операції;

- суб'єкт ринку зобов'язаний виставити за дорученням клієнта на покупку або продаж на прямому міжбанківському валютному ринку України інвалюту з використанням засобів СПУ, - винятково в сумі і за курсом, що визначений клієнтом у його заяві або дорученні;

- купівля-продаж інвалюти за дорученням клієнтів банків повинні здійснюватися в день надходження відповідної заявки або наступного дня, якщо вона надійшла пізніше, ніж за годину до завершення роботи СПУ;

- якщо за курсом, що визначив клієнт, інвалюта не була куплена або продана, то зазначена сума інвалюти виставляється суб'єктом ринку на покупку або продаж, починаючи з наступного дня функціонування СПУ до дня її покупки або продажу, або до зміни клієнтом заявленого курсу купівлі або продажу;

- банки можуть звертатися до НБУ щодо купівлі-продажу інвалюти, якщо за три години до завершення роботи СПУ відповідні його потреби (або його клієнтів) не були задоволені.

Уповноважені банки зобов'язані здійснювати поставку валюти, яку продають, на кореспондентський рахунок іншому банкові взамін

на валюту, яку купують, в обсягах і з датою валютування згідно з умовами конверсійної угоди.

Операції з купівлі-продажу іноземної валюти за іноземну валюту можуть здійснюватися суб'єктами міжбанківського валютного ринку України на міжнародних валютних ринках. Найбільші міжнародні валютні центри розміщені в країнах, де до мінімуму зведено валютні обмеження. Це валютні ринки в Нью-Йорку, Лондоні, Токіо, Парижі, Цюріху, Франкфурті, Сан-Франциско, Торонто, Гонконгу, Сінгапурі.

16.2. Поточні та строкові операції на міжбанківському валютному ринку

В банківській діяльності надзвичайно важливо знати не тільки курс конвертації валют, а й дату зарахування купленої іноземної валюти. Клієнтам банківських установ не менш важливо знати, коли на їх рахунок зарахують куплену валюту для здійснення міжнародних розрахунків. При великих грошових оборотах є необхідність у контролі власної ліквідності та платоспроможності. **Тому в банківській практиці важливого значення набуває «дата валютування» - дата виконання умов угоди, тобто фізичного переміщення коштів.**

Датами валютування даної валюти можуть бути тільки робочі дні, крім вихідних і святкових. У світовій практиці заведено проводити конверсійні операції між банками на другий робочий банківський день, тобто на умовах спот (spot). Умови розрахунків спот необхідні для контрагентів угоди для того, щоб протягом поточного і наступного днів зручно обробити необхідну документацію, оформити платіжні документи для виконання умов угоди.

Дата операції - це дата укладення угоди, коли продавець погоджується продати, а покупець придбати іноземну валюту. На цю дату операції відображаються в бухгалтерському обліку, також починається нарощування результату переоцінювання та інших доходів (видатків).

Сутністю **поточних конверсійних операцій** є купівля-продаж валюти на умовах її поставки банками-контрагентами не пізніше другого робочого дня з дня укладення угоди за курсом, зафіксованим у момент укладання угоди. Ринок поточних конверсійних операцій дає можливість контрагентам здійснювати обмін однієї валюти на іншу.

Операції з купівлі-продажу валюти з терміном оплати більше двох банківських днів, не рахуючи дня укладення угоди, відносять до

строкових операцій. Строкові операції можуть здійснюватися на організованому фінансовому ринку - біржі (ф'ючерси, ф'ючерсні операції) та поза ним (форварди, форвардні операції). Умовно строкові операції можна поділити на конверсійні, страхові та спекулятивні. Але варто наголосити, що майже у кожній строковій операції присутній елемент спекуляції.

Валютною спекуляцією є діяльність на фінансовому ринку, розрахована на отримання прибутку від зміни валютних курсів. Ця діяльність передбачає свідоме прийняття валютного ризику.

Багато спільного з валютною спекуляцією мають операції «лідз-енд-легз» (leads-and-lags). «Лідз-енд-легз» - це маніпулювання термінами здійснення міжнародних розрахунків в очікуванні зміни валютного курсу, відсоткових ставок, оподаткування, введення або відміни валютних обмежень, погіршання платоспроможності боржника.

До спекулятивних операцій можна віднести також **операції валютного арбітражу.** Валютний арбітраж є операцією, що поєднує купівлю (продаж) валюти з подальшим здійсненням контроперації з метою отримання прибутку за рахунок різниці в курсах валют на різних ринках (просторовий валютний арбітраж) або за рахунок курсових коливань протягом певного періоду (часовий валютний арбітраж). Основний принцип валютного арбітражу - купити валюту дешевше, а продати її дорожче. На сучасному етапі в результаті розвитку електронних засобів зв'язку, швидкого обміну інформацією та розширення обсягу валютних операцій курсові різниці між різними фінансовими ринками виникають рідше. Тому просторовий валютний арбітраж поступився місцем часовому.

Форвардні операції (fwd) здійснюються не на біржі, а на банківському ринку, тобто у вигляді міжбанківських операцій та операцій банків з клієнтурою. Ці строкові операції, як правило, закінчуються поставкою активів, які були предметом угоди. Форвардні операції є угодами з обміну валют за наперед узгодженим курсом, які укладені сьогодні, але дату валютування відкладено на певний термін у майбутньому.

Кожний форвардний контракт включає три основні елементи:

- угода-зобов'язання купити чи продати певну суму валюти в обмін на іншу;
- валютний курс фіксується в момент укладення контракту на майбутнє і він буде збігатися (найчастіше) з курсом спот;
- виконання контракту (оплата, поставка валюти) здійснюється в домовлений час у майбутньому.

Форвардні операції здійснюються за форвардним курсом, який відрізняється від курсу за поточними операціями на величину форвардної маржі. Остання може бути у вигляді премії (курс «форвард» вищий за курс «спот») або дисконту (курс «форвард» нижчий за курс «спот»).

Курси валют за строковими операціями, визначені методом премії чи дисконту, мають назву «курси аутрайт».

Найчастіше форвардні угоди укладаються на 1,2,3,6,9,12 місяців. **На момент укладання угоди визначається форвардний валютний курс як сума поточного курсу спот і форвардної маржі. Якщо форвардний курс вищий від поточного, то для його визначення до спот курсу додається премія, а якщо нижчий, то від спот курсу віднімається дисконт.**

Розмір премії (дисконту) для форвардного курсу аутрайт на купівлю можна розрахувати за формулою:

$$ПД_{куп} = \frac{СК_{bid} \cdot (R_{д.к} - R_{кр.б}) \cdot n}{360 \cdot 100 + (R_{кр.б} \cdot n)}, \qquad (16.1)$$

де $ПД_{куп}$ – премія (дисконт) для форвардного курсу купівлі певної валюти, $СК_{bid}$ – спот курс bid для даної валюти, $R_{д.к}$ – процентна ставка за міжбанківськими депозитами у валюті котирування, $R_{кр.б}$ – процентна ставка за міжбанківськими кредитами у базовій валюті, n – термін на який розраховуєтьсяфорвардний валютний курс.

Форвардна маржа валютного курсу аутрайт на продаж валюти розраховується за формулою:

$$ПД_{прод} = \frac{СК_{offer} \cdot (R_{кр.к} - R_{д.б}) \cdot n}{360 \cdot 100 + (R_{д.б} \cdot n)}, \qquad (16.2)$$

де $ПД_{прод}$ – премія (дисконт) для форвардного курсу продажу певної валюти, $СК_{offer}$ – спот курс offer для даної валюти, $R_{д.б}$ – процентна ставка за міжбанківськими депозитами у базовій валюті, $R_{кр.к}$ – процентна ставка за міжбанківськими кредитами у валюті котирування, n – термін на який розраховуєтьсяфорвардний валютний курс.

Величина форвардної маржі залежить в основному від різниці між відсотковими ставками за однотипними кредитними

інструментами у відповідних валютах. Валюти з відносно низькими відсотковими ставками котируються з премією проти валют з відносно високими відсотковими ставками.

Розмір дисконту (знижки) або премії стабільніший за курс «спот». Тому, визначаючи курс строкової операції на міжбанківському ринку, як правило, вказують тільки величину премії або дисконту. За умов прямого котирування премія додається до курсу «спот», дисконт - віднімається. За непрямого котирування - премія віднімається від курсу «спот», дисконт - додається.

Форвардний курс outright може бути визначений на купівлю валюти за формулою (16.3), а на продаж аналогічно за (16.4):

$$ФК_{bid} = СК_{bid} + ПД_{куп}, \quad (16.3)$$

$$ФК_{offer} = СК_{offer} + ПД_{прод}, \quad (16.4)$$

При розгляді валютних форвардних курсів зазвичай нараховується премія або скидка (дисконт) щодо спот-курсу.

Форвардні операції поділяються на два види:

- угоди «аутрайт» (outright) - одинична конверсійна операція з датою валютування, відмінною від дати «спот»;

- угоди «своп» (swap) - комбінація протилежних конверсійних операцій з різними датами валютування.

Форварди використовуються здебільшого великими зовнішньо-торговельними фірмами для хеджування валютних ризиків, їм значно зручніше укласти індивідуальну угоду з банком щодо майбутньої конверсії однієї валюти в іншу, аніж виходити на біржу для купівлі ф'ючерсних угод, оскільки:

- форвардна угода дає можливість вибору необхідного терміну обміну валют;

- форвардний ринок гнучкий у визначенні суми форварду.

Разом з тим вадою форвардних угод порівняно з ф'ючерсами є те, що гарантією виконання форвардної угоди є тільки банк, тоді як за ф'ючерсною угодою гарантом є біржа.

Своп-операція – валютна операція, що поєднує купівлю-продаж двох валют на умовах негайної поставки з одночасною контроперацією на визначений строк з цими валютами. Не створюють відкритої позиції та тимчасово забезпечують валютою без ризику, пов’язаного зі зміною курсу. **Укладаються на термін від 1 дня до 6 місяців.**

Спочатку термін «своп» використовувався у форвардних, аутрайтних та опціонних угодах для позначення добавок або дисконтів до спот-курсів. Поступово поняття «своп» набуло нового змісту і термін «своп» став вживатися для позначення одночасної купівлі та продажу іноземної валюти на приблизно рівні суми за умови розрахунків по них на різні дати.

Своп-операції здійснюються між: комерційними банками; комерційними й центральними банками; центральними банками країн.

Операції «своп» надзвичайно зручні для банківської практики. У цих операціях два партнери домовляються про зустрічні платежі. Поточна (касова) операція здійснюється за курсом «спот». У строковій контругоді цей курс коригується з урахуванням премії або дисконту залежно від руху валютного курсу. Операції «своп» дуже часто застосовуються при роботі на спот-ринку і є одноденними свопами.

Своп-операції застосовуються:

- як інструмент для придбання іноземної валюти на обмежений період за фіксованим обмінним курсом (на основі схеми «своп» - спот проти форварду);
- для швидкого реагування на зміни в очікуваних вхідних та вихідних валютних потоках скороченням чи подовженням строків своп-контрактів, які вже було укладено (на основі схеми «своп» - спот форвард проти форварду)

Операції «своп» майже повністю усувають валютний ризик. Якщо валюта не може бути куплена або продана, вона може бути отримана або надана у кредит на період «своп».

Існують такі види «свопів»:

- відсоткові «свопи» - фіксована ставка проти плаваючої ставки; плаваюча ставка проти плаваючої;
- валютні «свопи» - постійний обмінний курс проти змінного обмінного курсу;
- валютно-відсоткові «свопи» - будь-які комбінації відсоткових та валютних свопів;
- диференційні «свопи» - свопи з нетто-платежем однієї сторони на користь іншої при укладанні угоди.

Класичні свопи, залежно від послідовності виконання операцій «спот» та «форвард», поділяються на репорт та депорт.

Репорт - це продаж валюти на умовах «спот» і одночасно купівля на умовах «форвард».

Депорт - купівля валюти на умовах «спот» і продаж на умовах «форвард».

Класифікація свопів:

- звичайні (операції репорт та депорт);

- тижневі - своп s/w (spot-week swap), коли перша угода виконується на умовах «спот», а друга - на умовах тижневого споту;

- одноденні - своп t/n (tomorrow-next swap), коли перша операція здійснюється з датою валютування «завтра», а зворотна - на умовах «спот»;

- форвардні (форвард-форвард).

Для класичних своп-угод (репорт і депорт) використовуються два валютні курси - спот і аутрайт. Останній визначається за стандартною методикою: курс спот плюс (мінус) форвардна маржа (премія або дисконт).

Структура контракту на укладення своп-угод:

- предмет контракту;
- умови анулювання свопу;
- умови кредитування;
- відповідальність сторін;
- інші умови.

Угоди «своп» широко використовуються також в операціях із золотом. Операції «своп» можна описати і як такі, що пов'язані з купівлею або продажем іноземної валюти на найближчу дату з одночасною контругодою на певний термін. Тобто одна валюта продається, а інша купується. Одна з цих валют може бути національною, хоча це й не обов'язково. Рідко трапляється, щоб дві складові операції «своп» (поточна та строкова) були здійснені без того, щоб валютна позиція по одній з валют залишилася непокритою. Якщо обидві складові операції «своп» рівні за сумою і застосовується один і той самий валютний курс, це є наслідком того, що відсоткові ставки по обох валютах практично однакові. Таке хоча й рідко, але трапляється.

Як правило, досягти приблизної рівності сум неможливо, особливо коли структури відсоткових ставок по обох валютах суттєво різняться. У цьому випадку форвардна маржа відображає цю різницю. Угоди «своп» застосовуються для покриття валютного ризику та отримання можливого зиску у майбутньому. Для міжбанківських відносин угоди «своп» є обміном зобов'язаннями або вимогами, формою страхування від ризиків, диверсифікації та поповнення валютних резервів. Угоди «своп» між центральними банками використовуються при здійсненні валютних інтервенцій. Банки обмінюються валютними сумами (позиками) на короткий термін, купуючи іноземну валюту за курсом «спот» і повертаючи її за відповідним курсом.

Крім цього, суб'єкти ринку можуть укладати угоди з опціоном

чи ф'ючерсні угоди.

Валютний опціон – угода, що дає право (для покупця) і зобов'язання (для продавця) купити або продати певну кількість однієї валюти в обмін на іншу за фіксованим у момент укладання угоди курсом у визначений момент у майбутньому.

Валютний опціон – це цінний папір, який дає право його власникові (але не зобов'язує) на купівлю-продаж обумовленої суми інвалюти за фіксованим курсом на визначену дату або протягом визначеного періоду в майбутньому.

Опціонна премія - грошова сума, яку покупець опціону сплачує за його придбання. Премія, тобто вартість опціону, залежить від співвідношення спот-курсу валюти в момент укладення угоди та курсу опціона, а також від тривалості дії опціона.

Види опціонів:

- опціон-пут - дає право продати валюту в майбутньому за ціною, зафіксованою в даний момент;
- опціон-кол - дає право купити валюту в майбутньому за ціною, зафіксованою в нинішній момент;
- опціон пут-кол - «стелаж».

Стилі опціонів:

- європейський - опціони можуть бути реалізовані тільки в день закінчення терміну дії контракту;
- американський - опціони дають право купити чи продати базовий актив у будь-який час від дня закінчення терміну дії контракту.

Валютні опціони дають можливість обмежити ризик, пов'язаний з коливанням курсів валют, зберігаючи при цьому шанси на отримання прибутку.

Опціон на купівлю дає власнику право придбати валюту, високо оцінену ринком, за нижчим курсом і отримати прибуток. Цей прибуток визначається за такою формулою:

$$П_к = (P_s - P_o - Ц) \cdot n, \qquad (16.5)$$

де Пк - прибуток від опціону на купівлю;

Ps - курс валюти на ринку на момент виконання опціону (курс спот);

Ро - ціна страйк, опціонний курс;

n - кількість валюти, яка купується за опціоном;

Ц - премія опціону, ціна опціону.

Опціон на продаж дає право власнику продати валюту, низько оцінену ринком, за вищим курсом та отримати прибуток.

У цьому випадку прибуток визначається за такою формулою:

$$П_к = (Р_о - Р_s - Ц) \cdot n. \quad (16.6)$$

Опціони класифікуються на:

- позабіржові опціони - виписуються клієнту банком або брокерською фірмою, пристосовані до вимог клієнта як за сумою, ціною (тобто обмінним курсом), величиною премії, так і за строком дії опціонного контракту, який може бути подовжений за згоди сторін (контракти не мають стандартних умов, а все залежить від взаємної згоди сторін);

- біржові опціони - це стандартні контракти, у яких зазначено вид опціону (кол або пут), ціну страйк, дату виконання, обсяги контракту, величину премії та якими торгують на біржах.

Опціон як одна з форм строкових угод надає інвесторам великі можливості. Використовуючи комбінації з опціонів різних видів з неоднаковими цінами страйк і датами виконання, інвестор може побудувати цікаві стратегії та отримати додатковий прибуток.

Стратегії проведення опціонних угод:

а) стратегія «спред» (вертикальні та горизонтальні спреди):

- «колл-спред ведмедя»;
- «колл-спред бика»;
- «пут-спред бика»;
- «пут-спред ведмедя»;
- «спред метелика»;

б) комбінації:

- «короткий стредл»;
- «довгий стредл»;
- «короткий стринг»;
- «довгий стринг».

Якщо опціон дає право продажу визначеної валюти, то це - опціон ПУТ (PUT) за даною валютою. При наданні права купівлі валюти опціон називається КОЛЛ (CALL) за даною валютою. Зазначення виду валюти з назвою опціона обов'язкове, оскільки опціон ПУТ є одночасно й опціоном КОЛЛ, тільки за іншою валютою.

Опціон покупця (КОЛЛ) дає право покупцеві одержати валюту у визначений день за обумовленим курсом або покупець може відмовитися від купівлі валюти, заплативши за це продавцеві премію.

Опціон продавця (ПУТ) дає право продавцеві продати валюту

в будь-який час, обраний ним до обумовленого строку угоди за раніше зафіксованим курсом, значить тут власник опціона продавця платить премію продавцеві за право вибору найбільш вигідного поточного курсу для конверсії (обміну валюти).

Механізм здійснення угоди з валютними опціонами складається з наступних операцій рисунок 16.2:

- 1 – купівля опціону, сплата опціонної премії покупцем опціону цього продавцю (емітенту) за надане право реалізувати або відмовитися від реалізації даного опціону, визначення страйкової ціни (курсу обміну);

- 2 – купівля або продаж (залежно від виду опціону) іноземної валюти за визначеним курсом, або відмова від реалізації опціону без повернення опціонної премії.

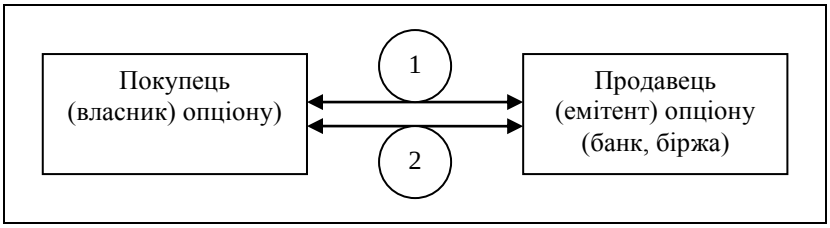

Рисунок 16.2 – Схема здійснення угоди з валютними опціонами

Що стосується особливостей механізмів реалізації валютних опціонів, принципів ціноутворення на ринку та інших параметрів цих деривативів, можна сказати, що це є чи не найскладніші з існуючих сьогодні валютних інструментів. Торгівля валютними опціонами проходить на валютній ф'ючерсній біржі, тому між правилами торгівлі цими цінними паперами є багато спільного. Тут діють єдині положення.

Фінансовий ф'ючерс - це контракти на купівлю чи продаж певного фінансового інструменту за завчасно узгодженою ціною протягом визначеного місяця в майбутньому (у певний день цього місяця).

Види фінансових ф'ючерсів:

а) за суб'єктами*:*

- угоди хеджерів;
- угоди спекулянтів;
- арбітражні;
- торгівля спредами;

- відкриття позицій;

б) за об'єктами*:*

- процентні ф'ючерси;
- короткострокові;
- довгострокові;
- валютні ф'ючерси.

Валютний ф'ючерс - це контракт на купівлю-продаж валюти в майбутньому, за яким продавець бере на себе зобов'язання продати, а покупець - купити визначену її кількість за встановленим курсом у вказаний строк.

Учасники ф'ючерсних ринків

- клієнт;
- банк (дилер);
- біржа;

Особливості ф'ючерсних угод:

- будь-яка сторона ф'ючерсного контракту має право відмовитися від його виконання лише зі згоди іншої сторони контракту;
- покупець ф'ючерсного контракту має право продати такий контракт протягом строку його дії іншим особам без погодження умов такого продажу з продавцем контракту;
- стандартизована форма валютних контрактів зі специфічно обумовленою сумою валюти та стандартизованими датами валютування;
- правила випуску та обігу валютних деривативів поширюються також на ф'ючерсні валютні контракти;
- торгівля ними здійснюється тільки на біржовому ринку.

Механізм здійснення угоди з валютними ф'ючерсами показано на рисунку 16.3. Він складається з наступних операцій:

- 1 – наказ клієнта наказодавця брокеру на купівлю відповідної кількості ф'ючерсних угод;
- 2 – вихід брокера на валютну біржу та купівля там необхідної кількості ф'ючерсних угод за визначеним курсом;
- 3 – внесок гарантійного депозиту 5%-10% від базової сумин на спеціальний рахунок у розрахунковій палаті;
- 4 – надання інформації валютній біржі про внесення гарантійного депозиту;
- 5 – передача куплених угод через брокера клієнту;
- 6 – сплата клієнтом комісійних брокеру;
- 7 – перерахунок сум у валюті, що здійснюється банком щодено в залежності від зміни офіційного курсу, і характеризує

валютну позицію клієнта;

- 8 – внесення клієнтом при необхідності і в залежності від курсової різниці варіаційної маржі на рахунок в розрахунковій палаті;
- 9 – реалізація ф'ючерсних контрактів, проведення конверсії валют на визначену угодами дату;
- 10 – повернення гарантійного депозиту.

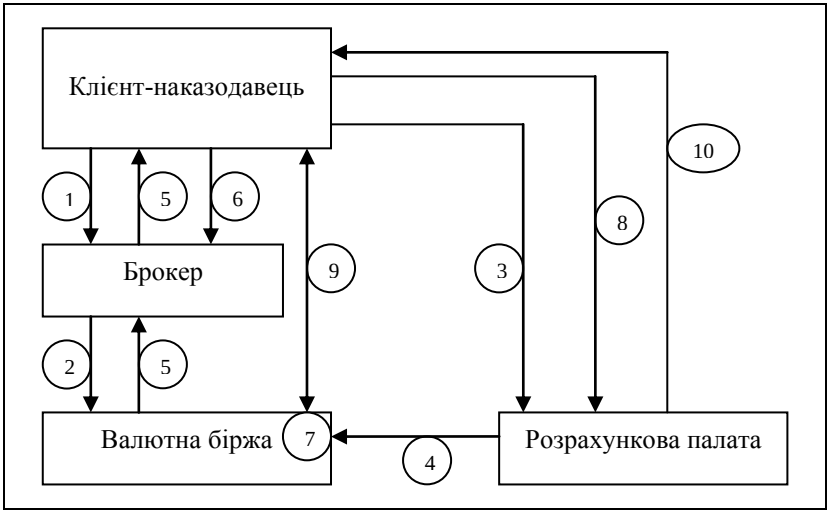

Рисунок 16.3 – Механізм здійснення угоди з валютними ф'ючерсами

Ф'ючерсний контракт - це угода між двома сторонами про майбутню поставку валюти. Від форвардного контракту ф'ючерсний відрізняється тим, що він укладається тільки на біржі, яка розробляє його умови, що є стандартними для кожного виду валюти.

Отже, ф'ючерси високоліквідні, вони можуть продаватись на вторинному ринку, крім цього, його виконання гарантується розрахунковим центром біржі, що також дає великі переваги партнерам угоди.

16.3. Управління валютною позицією банку

Валютна позиція – це співвідношення активів і пасивів, а також позабалансових вимог і зобов'язань банку за кожною іноземною валютою, яке складається внаслідок проведення уповноваженим банком валютних операцій. **До активів та позабалансових вимог в**

іноземній валюті належать:

- готівкова іноземна валюта;
- кошти на коррахунках “Ностро”;
- кредитний портфель в іноземній валюті;
- інвестиційний портфель в іноземній валюті;
- надані гарантії в іноземній валюті;
- укладені строкові контракти на придбання валюти.

До пасивів та позабалансових зобов’язань в іноземній валюті відносяться:

- депозити в іноземній валюті;
- отримані кредити в іноземній валюті;
- кошти на коррахунках “Лоро”;
- укладені строкові контракти на продаж валюти.

Валютна позиція банку може бути відкритою та закритою. В свою чергу відкрита валютна позиція може бути довгою та короткою рисунок 16.4.

У випадку відкритої валютної позиції банку сума активів і позабалансових вимог в іноземній валюті не дорівнює сумі пасивів і позабалансових зобов’язань у цій же валюті. І навпаки, **у випадку закритої валютної позиції банку** сума активів і позабалансових вимог в іноземній валюті дорівнює сумі пасивів і позабалансових зобов’язань у цій же валюті.

При **довгій відкритій валютній позиції** банку валютні активи і позабалансові вимоги в іноземній валюті перевищують валютні пасиви і позабалансові зобов’язання. У випадку **короткої відкритої валютної позиції** банку сума активів і позабалансових вимог в іноземній валюті є меншою від суми пасивів і позабалансових зобов’язань у тій же валюті.

Уповноважені банки отримують право на відкриту валютну позицію при отриманні від НБУ дозволу на здійснення операцій з валютними цінностями. Відповідно дане право втрачається у випадку відкликання ліцензії НБУ на здійснення операцій банком або у випадку закінчення терміну дії наданого дозволу.

З метою зменшення ризику в діяльності банку за валютними операціями комерційні банки мають контролювати власну валютну позицію, адже обмежується ризик загальної довгої відкритої позиції і ризик загальної короткої відкритої позиції банку.

Різниця між сумою активів в іноземній валюті й пасивів у тій же валюті називається експозицією щодо даної валюти. Експозиція визначає величину валютного ризику банку у випадку незбалансованості активів і пасивів в іноземній валюті. Збільшення

експозиції призводить до збільшення валютного ризику.

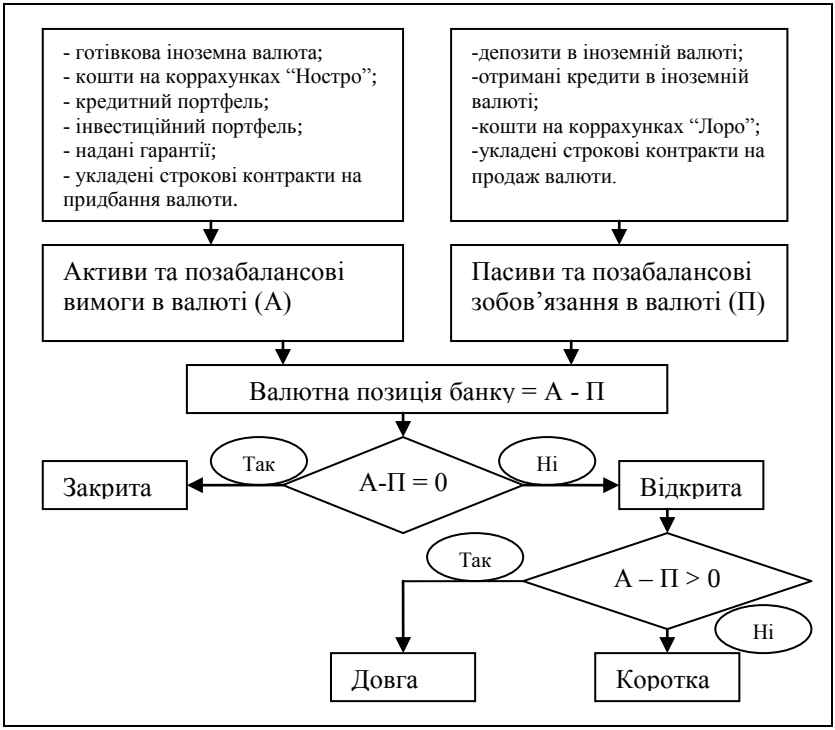

Рисунок 16.4 – Критерії класифікації валютної позиції банку

У межах допустимого ризику загальної валютної позиції уповноважений банк може здійснювати такі операції з іноземною валютою:

- купівлю іноземної валюти для виконання зобов'язань перед нерезидентами за власними зовнішньоекономічними договорами;
- купілю валюти для виконання власних зобов'язань за виданими гарантіями, поручительствами, векселями;
- купівлю іноземної валюти за власні кошти за дорученням клієнтів для виконання їх зобов'язань перед нерезидентими за зовнішньоекономічними договорами, а також за виданими кредитами в іноземній валюті;
- купівлю іноземної валюти для виконання зобов'язань перед клієнтами за неторговельними операціями;

- купівлю-продаж за іноземну валюту основних засобів і товарно-матеріальних цінностей;

- залучення коштів в іноземній валюті до статутного капіталу банку та розрахунки з резидентами та нерезидентами за капітальними операціями;

- з погашення банком безнадійної заборгованості в іноземній валюті;

- з організації безготівкових розрахунків уповноважених банків з міжнародними платіжними системами за платіжними картками.

Маючи певну валютну позицію, можна отримати прибутки чи навпаки мати збитки внаслідок зміни валютного курсу. В даному випадку слід знати наступне:

- довга валютна позиція приносить прибутки у випадку підвищення курсу іноземної валюти і завдає збитків у разі його зниження;

- коротка валютна позиція приносить прибутки у разі зниження курсу іноземної валюти, але завдає збитків у випадку підвищення курсу.

Незважаючи на те, що кожна з перелічених операцій впливає на валютну позицію банку, не всі вони однаковою мірою можуть бути використані для регулювання її величини та швидкого приведення у відповідність до взятого ризику, оскільки потребують певного часу та проведення підготовчих робіт.

Як правило в банківській практиці, для управління валютною позицією, використовуються: методи структурного балансування валютних потоків, метод випередження та відставання, проведення конверсійних операцій.

Висновки

1. Торгівля іноземною валютою на території України юридичними особами - резидентами і нерезидентами здійснюється через уповноважені банки та інші фінансові установи, що одержали ліцензію НБУ на ці операції, виключно на міжбанківському валютному ринку. Суб'єкти міжбанківського валютного ринку України мають право купувати іноземну валюту для власних потреб (як за готівкові, так і безготівкові кошти) та за дорученням клієнтів (резидентів і нерезидентів), з метою перерахування інвалюти за межі України чи в інших випадках, що не суперечать чинному законодавству.

2. На валютному ринку сформувався широкий набір специфічних валютних операцій, використання яких дає можливість суб'єктам ринку вирішувати три групи завдань: забезпечувати потреби в платіжних засобах для погашення своїх зовнішніх зобов'язань; забезпечувати страхування своєї діяльності від валютних ризиків; одержувати додаткові прибутки від спекулятивних операцій. Операції валютного ринку поділяються на поточні (операції "спот") та строкові (операції з форвардними угодами, ф'ючерсами, свопами, валютними опціонами тощо).
3. З метою зменшення валютного ризику комерційні банки здійснюють управління загальною валютною позицією банку. Управління здійснюється шляхом обмеження ризику загальної довгої відкритої позиції і ризику загальної короткої відкритої позиції банку в залежності від коливань валютного курсу в сторону збільшення чи зниження.

Практичне заняття №17. Практичне засвоєння методів розрахунку фордвардних курсів, дохідності конверсійних операцій та валютної позиції банку

Перед практичним заняттям студент має знати: сутність та порядок здійснення конверсійних валютних операцій, основи функціонування міжбанківського валютного ринку, методику розрахунку валютних курсів, маржі, дисконту за валютними угодами та валютної позиції банку.

Мета практичного заняття: *практичне засвоєння механізму здійснення клнверсійних валютних операцій та отримання практичного досвіду щодо розрахунку форвардних курсів, маржі, дисконту, премії при здійснення валютних угод та визначення валютної позиції банку.*

Після проведення практичного заняття студент повинен уміти:

- розраховувати форвардні курси, маржу, дисконт, премію за угодами на міжбанківському валютному ринку;
- визначати валютну позицію банку;

Питання практичного заняття

1. Методика розрахунку форвардних курсів, маржі, дисконту, премії за угодами на міжбанківському валютному ринку;

2. Визначення валютної позиції банку;

Ключові поняття: *конверсійні операції, валютні угоди, поточні конверсійні операції, строкові конверсійні операції, операції типу спот, операції типу своп, операції типу форвард, валютні опціони, валютні ф'ючерси, форвардні операції своп, своп-репорт, своп-депорт, валютна позиція банку, відкрита валютна позиція, закрита валютна позиція, довга відкрита валютна позиція, коротка відкрита валютна позиція.*

Типові задачі та ситуаційні завдання.

Задача №1. Банк "Імідж" поточною датою встановив наступні процентні ставки та спот-курс долара США до гривні:

- за депозитами в доларах США – 12% річних;
- за кредитами в доларах США – 15% річних;
- за депозитами в гривні – 25% річних;
- за кредитами в гривні – 36% річних;
- спот-курс купівлі долара США – 7,70;
- спот-курс продажу долара США – 7,90.

Визначте форвардний курс банку на купівлю валюти за угодою через 3 місяці.

Розв'язок

1) Спочатку визначимо розмір премії (дисконту) для форвардного курсу аутрайт на купівлю валюти за формулою (16.1). Підставивши відповідні значення, за умовою задачі, отримаємо:

$$ПД_{куп} = \frac{СК_{bid} \cdot (R_{д.к} - R_{кр.б}) \cdot n}{360 \cdot 100\% + (R_{кр.б} \cdot n)} = \frac{7.7 \cdot (12\% - 15\%) \cdot 90}{36000 + 15\% \cdot 90} = -0.056$$

3) За формулою 16.3 визначаємо форвардний курс купівлі:

$$ФК_{bid} = СК_{bid} + ПД_{куп} = 7.70 - 0.056 = 7.644$$

Задача № 2. На поточну дату вимоги та зобов'язання банку "Імідж" по долару США відповідно в гривні становлять:

- кошти на поточних рахунках в USD – 2000 тис. грн.;
- кошти на коррахунках в інших банках в USD – 5000 тис. грн.;

- кошти інших банків на коррахунках в банку в USD – 1000 тис. грн.;
- депозити юридичних осіб в USD – 1500 тис. грн.;
- кредитний портфель банку в USD – 2500 тис. грн.;
- депозити в інших банках в USD – 300 тис. грн.;
- позабалансові зобов'язання в USD – 500 тис. грн.;
- позабалансові вимоги в USD – 1000 тис. грн.

Визначити характер та величину валютної позиції банку. Проаналізувати отримані результати.

Розв'язок

1)Згрупуємо та знайдемо суму активів і позабалансових вимог банку щодо долара США:

- кошти на коррахунках в інших банках в USD – 5000 тис. грн.;
- кредитний портфель банку в USD – 2500 тис. грн.;
- депозити в інших банках в USD – 300 тис. грн.;
- позабалансові вимоги в USD – 1000 тис. грн.

Отже, сума всіх активів: 5000+2500+300+1000=8800 тис. грн

2)Згрупуємо та знайдемо суму зобов'язань банку щодо долара США:

- кошти на поточних рахунках в USD – 2000 тис. грн.;
- кошти інших банків на коррахунках в банку в USD – 1000 тис. грн.;
- депозити юридичних осіб в USD – 1500 тис. грн.;
- позабалансові зобов'язання в USD – 500 тис. грн.;

Отже, сума всіх зобов'язань: 2000+1000+1500+500=5000 тис. грн

3) Валютна позиція ВП=8800-5000=3800 тис. грн є відкритою довгою.

Завдання для самостійної роботи

Задача №1. Банк "Імідж" поточною датою встановив наступні процентні ставки та спот-курс долара США до гривні:

- за депозитами в доларах США – 11% річних;
- за кредитами в доларах США – 14% річних;
- за депозитами в гривні – 20% річних;
- за кредитами в гривні – 25% річних;
- спот-курс купівлі долара США – 8,10;
- спот-курс продажу долара США – 8,25.

Визначте форвардний курс банку на продаж валюти за угодою через 6 місяців.

Задача №2. Банк "Імідж" поточною датою встановив наступні процентні ставки та спот-курс долара США до гривні:

- за депозитами в доларах США – 10% річних;
- за кредитами в доларах США – 13% річних;
- за депозитами в гривні – 17% річних;
- за кредитами в гривні – 22% річних;
- спот-курс купівлі долара США – 5,0158;
- спот-курс продажу долара США – 5,1354.

Визначте форвардний курс банку на купівлю валюти за угодою через 3 місяці.

Задача № 3. Страхова компанія "Капітал" хоче розмістити тимчасово вільні кошти в сумі 1 млн грн. на депозит у банку "Імідж" терміном на пів року. Банк "Імідж" пропонує клієнтам депозити на півроку в гривні за ставкою – 16,5% річних та в доларах США за ставкою – 10% річних. Визначте як краще розмістити страховій компанії кошти на депозит в гривні чи депозит у доларах США, якщо банком встановлений наступний спот-курс долара США до гривні: купівля – 5.0212, продаж – 5.1271.

Задача № 4. Страхова компанія "Капітал" хоче розмістити тимчасово вільні кошти в сумі 2 млн доларів США на депозит у банку "Імідж" терміном на 3 місяці. Банк "Імідж" пропонує клієнтам депозити на півроку в гривні за ставкою – 15% річних та в доларах США за ставкою – 9% річних. Визначте як краще розмістити страховій компанії кошти на депозит в гривні чи депозит у доларах США, якщо банком встановлений наступний спот-курс долара США до гривні: купівля – 5.0154, продаж – 5.2301.

Задача № 5. Страхова компанія "Капітал" хоче розмістити тимчасово вільні кошти в сумі 500 тис доларів США на депозит у банку "Імідж" терміном на 6 місяців. Банк "Імідж" запропонував депозит на півроку в гривні за ставкою – 16% річних або в доларах США за ставкою 8% річних. Визначте як краще розмістити страховій компанії кошти на депозит в гривні чи депозит у доларах США, якщо банком встановлений наступний спот-курс долара США до гривні: купівля – 5.0105, продаж – 5.2403. Проаналізуйте чи вигідно страховій компанії дана угода через 6 місяців у випадку форвардного курсу, якщо банк надає кредити в гривні за ставкою – 25% річних, а в доларах США – 16% річних.

Задача № 6. На поточну дату вимоги та зобов'язання банку "Імідж" по долару США відповідно в гривні становлять:

- кошти на поточних рахунках в USD – 1550 тис. грн.;
- кошти на коррахунках в інших банках в USD – 520 тис. грн.;

- кошти інших банків на коррахунках в банку в USD – 470 тис. грн.;
- депозити юридичних осіб в USD – 800 тис. грн.;
- кредитний портфель банку в USD – 1300 тис. грн.;
- депозити в інших банках в USD – 250 тис. грн.;
- позабалансові зобов'язання в USD – 350 тис. грн.;
- позабалансові вимоги в USD – 970 тис. грн.

Визначити характер та величину валютної позиції банку. Проаналізувати отримані результати.

Задача № 7. На поточну дату вимоги та зобов'язання банку "Імідж" по долару США відповідно в гривні становлять:
- кошти на поточних рахунках в USD – 1350 тис. грн.;
- готівкова валюта в касі в USD – 60 тис. грн.;
- кошти на коррахунках в інших банках в USD – 520 тис. грн.;
- кошти інших банків на коррахунках в банку в USD – 470 тис. грн.;
- депозити юридичних осіб в USD – 300 тис. грн.;
- кредитний портфель банку в USD – 1400 тис. грн.;
- депозити в інших банках в USD – 150 тис. грн.;
- позабалансові зобов'язання в USD – 250 тис. грн.;
- позабалансові вимоги в USD – 170 тис. грн.

Визначити характер та величину валютної позиції банку. Проаналізувати отримані результати.

Проблемно-пошукові питання

1. Дослідіть які форми та засоби міжнародних розрахунків найчастіше використовують контрагенти вітчизняних банків. Обгрунтуйте чому.
2. Проаналізуйте та обгрунтуйте вплив кризових явищ в економіці на розвиток і функціонування валютного ринку.

Теми доповідей та рефератів

1. Діяльність комерційних банків на міжбанківському валютному ринку.
2. Система валютного регулювання та контроль НБУ за проведенням валютних операцій.
3. Перспективи розвитку конверсійних операцій на валютному ринку України.
4. Валютний ризик та способи його мінімізації.
5. Світовий досвід функціонування валютних ринків.

Список літератури

1. Банківські операції: Підручник / За редакцією В.І. Міщенка, Н.Г.Слов'янської. – К: Знання, 2006. – 727с.
2. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посіб. – 6-те видання перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2008. – 318с.- (Вища освіта XXI століття).
3. Гроші та кредит / За ред. М.І. Савлука. – К.: 2002. – 598 с.
4. Єпіфанов А.О., Маслак Н.Г., Сало І.В. Операції комерційних банків: Навчальний посібник. – Суми: ВТД „Університетська книга", 2007. – 523 с.
5. Михайловська І.М., Ларіонова К.Л. Гроші та кредит: Навч. посіб. - Львів: Новий Світ-2000, 2006.- 432 с.

Нормативна література

6. Закон України "Про банки і банківську діяльність" від 07.12.2000 № 2121-III // Законодавчі та нормативні акти з банківської діяльності. – 2001. - №1. – С.3-46 (зі змінами і доповненнями).

Контрольні питання до модуля 6

1. Що являє собою валютний ринок та його основні учасники?
2. Як організований міжбанківський валютний ринок в Україні?
3. Що таке валюта, валютний курс, котирування валюти?
4. Як визначається офіційний курс гривні до іноземних валют?
5. Які види котирування поточного валютного курсу ви знаєте?
6. Які види міжнародних торговельних операцій в іноземній валюті ви знаєте?
7. Як діє механізм розрахунків міжнародним переказом?
8. Як здійснюються розрахунки міжнародним акредитивом?
9. У чому сутність інкасо та які його види ви знаєте?
10. Як класифікуються міжнародні акредитиви?
11. Які види котирування поточного валютного курсу ви знаєте?
12. Сутність та класифікація конверсійних валютних операцій.
13. Цілі проведення конверсійних операцій банками.
14. У чому полягає сутність валютних операцій аутрайт?

15. Який механізм здійснення та види операцій своп?

16. Як розраховується форвардна маржа та форвардний курс?

17. Що таке валютні ф'ючерси?

18. Класифікація валютних ф'ючерсів.

19. Як класифікуються валютні опціони?

20. Як ви розумієте сутність валютної позиції банку?

21. Алгоритм розрахунку валютної позиції банку.

22. У чому полягає механізм управління валютною позицією банку?

23. У чому полягає сутність операцій спот.

24. Сутність системи підтвердження валютних угод на міжбанківському валютному ринку України.

25. Класифікація валютних операцій комерційних банків.

26. Сутність та характеристика торговельних операцій в іноземній валюті.

27. Сутність та характеристика неторговельних операцій в іноземній валюті.

28. Типи рахунків та порядок відкриття поточних рахунків в іноземній валюті.

29. Встновлення кореспондентських відносин при здійсненні валютних операцій.

Підсумкові тестові завдання до модуля 6

Тест підсумкового контролю

1. Курс за яким банк продає іноземну валюту і купує національну є?:

а) крос-курсом; б) bid-курсом;

в) offer-курсом; г) плаваючим курсом.

2. Що справедливо у випадку прямого котирування валюти?:

а) курс покупця вищий, а курс продавця нижчий;

б) курс продавця вищий, а курс покупця нижчий;

в) курс покупця нижчий, а курс продавця вищий;

г) курс продавця нижчий, а курс покупця вищий.

3. Які з суб'єктів є учасниками валютного ринку?:

а) Державна податкова адміністрація;

б) Національний банк України;

в) валютні біржі;

г) Державне казначейство.

4. Які з перерахованих операцій є операціями з міжнародних розрахунків?:

а) депозитні; б) акредитив;
в) інкасо; г) конверсійні.

5. Які з перерахованих операцій відносяться до конверсійних?:

а) банківські перекази; б) форвардні;
в) акредитив; г) ф'ючерсні.

6. Цінний папір, що містить умови на перевезення вантажів морським або річковим транспортом називається:

а) опціон; б) коносамент;
в) індосамент; г) ф'ючерс.

7. Які з перерахованих суб'єктів беруть участь в угоді за документарним інкасо?:

а) бенефіціар; б) банк-емітент;
в) репрезентуючий банк; г) негоціюючий банк.

8. Які з перерахованих угод відносяться до строкових?:

а) спот; б) своп; в) tomorrow; г) форвард.

9. Які з перерахованих угод відносяться до поточних (касових)?:

а) тод; б) аутрайт; в) овернайт; г) ф'ючерс.

10. Продаж валюти на умовах спот з одночасною купівлею на умовах форвард відповідає угоді?:

а) своп; б) своп-репорт; в) своп-депорт; г) спот.

11. Які з валютних угод поєднують операції спот і форвард?:

а) валютні опціони; б) своп;
в) ф'ючерс; г) своп-репорт.

12. За спот угодою поставка валюти здійснюється в термін?:

а) в той же день; б) через день;

в) через два дні; г) через три дні.

13. Яка з угод відповідає купівлі валюти за умовами спот з одночасним продажем на умовах форвард?:

а) форвард-репорт; б) своп-депорт;
в) своп-репорт; г) своп.

14. Де укладається ф'ючерсний контракт?:

а) на валютній біржі;
б) у валютній брокерській компанії;
в) в уповноваженому банку;
г) у приватних дилерів.

15. Яких видів бувають валютні опціони?:

а) today; б) put; в) call; г) tomorrow.

16. Які з перерахованих міжнародних чеків можна передавати іншій особі за індосаментом?:

а) кросовані; б) ордерні;
в) підтверджені; г) на пред'явника.

17. Величина, на яку відрізняється курс купівлі чи продажу валюти від міжбанківського, називається:

а) маржа; б) дисконт;
в) премія; г) спред.

МОДУЛЬ 7. НЕТРАДИЦІЙНІ БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

Змістовий модуль 17. Нетрадиційні банківські операції та послуги

- економічна сутність та види банківських послуг;
- лізингові операції комерційних банків;
- факторинг та форфейтинг;
- гарантійні операції банків;
- трастові послуги.

У змістовному модулі розкрито сутність і механізм здійснення нетрадиційних операцій та послуг у діяльності комерційних банків.

Тема 17. Операції з надання банківських послуг

План, логіка викладення матеріалу:

17.1. Банківські послуги та їх види
17.2. Лізингові операції банків
17.3. Факторинг і форфейтинг
17.4. Гарантійні операції банків
17.5. Трастові послуги комерційних банків

Після вивчення теми студент повинен знати:

- види нетрадиційних банківських операцій;
- механізм здійснення факторингових та форфейтингових операцій;
- сутність лізингових операцій;
- основи здійснення трастових послуг;
- сутність гарантійних операцій банків.

17.1. Банківські послуги та їх види

В умовах подальшого загострення конкуренції на ринку фінансових послуг, банки все більше уваги приділяють наданню клієнтам послуг. Тобто разом з наданням традиційних або базових банківських операцій банки надають ще й нетрадиційні операції та послуги.

До нетрадиційних для банків операцій та послуг можна віднести:

- факторингові операції;
- форфейтинг;
- лізингові операції;
- трастові послуги;
- гарантійні, посередницькі послуги;
- банківський консалтинг;
- операції з дорогоцінними металами.

Виникнення та розвиток нетрадиційних банківських операцій та послуг зумовлено наступними причинами:

- зниження рівня дохідності традиційних банківських операцій;
- загострення конкуренції між учасниками на ринку фінансових послуг;
- необхідність підвищення якості обслуговування клієнтури;
- необхідність підвищення ліквідності та платоспроможності банку;
- диверсифікація банківських доходів;
- залучення нових клієнтів з метою розширення структури ресурсної бази;
- зменшення ризиків пов'язаних із здійсненням традиційних операцій.

Загалом слід відмітити, що поняття "банківські операції" та "банківські послуги" не є тотожними і мають різний зміст та сутність, хоча в практичній діяльності є тісно пов'язаними. Іноді цей факт заважає чітко визначити операцію та послугу, адже надаються вони клієнту одночасно в одному пакеті.

Банківським послугам притаманні наступні ознаки:

- для надання банківських послуг не потрібні додаткові ресурси;
- винагороду за надані послуги банки отримують у вигляді комісії.

Банківські послуги можна класифікувати за наступними ознаками рисунок 17.1.

Основні види операцій та послуг кожний банк здійснює на основі наданих йому ліцензій НБУ. Відповідно до суб'єктів отримання послуг надаються:

- банкам та іншим фінансовим установам;
- суб'єктам господарської діяльності;
- фізичним особам.

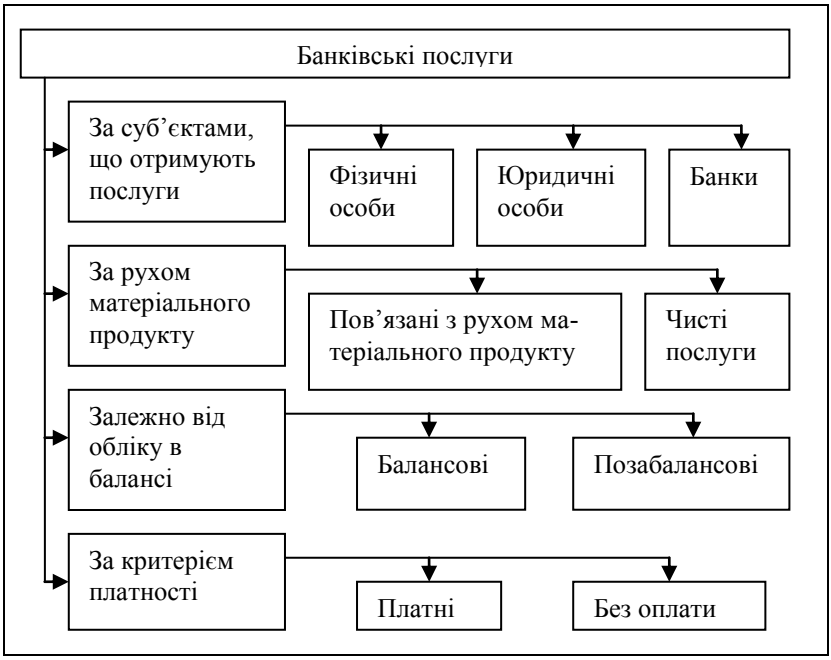

Рисунок 17.1 – Класифікація банківських послуг

Відповідно до оплати за надання:

- платні послуги;
- послуги без оплати.

Важливою властивістю банківських операцій є їх продуктивний характер. Банк не просто акумулює гроші - він перетворює «неробочі» грошові кошти в працюючі активи, що дають прибуток, сприяють, урешті-решт, розвиткові виробництва.

Прибуток банків - це економічний показник його діяльності, визначається як різниця між доходами і витратами банку. Кожний вид банківських операцій може бути прибутковим або збитковим, залежно від того, що приносять ці операції - дохід чи витрати.

Спинимося тут тільки на банківських доходах і витратах, тобто таких, які безпосередньо пов'язані із банківською діяльністю. До них належать:

- процентні доходи і витрати;
- комісійні доходи і витрати;
- результат від торговельних операцій;

- інші.

До категорії процентних доходів (витрат) входять:

- доходи (витрати) за кредитами і депозитами та за іншими фінансовими процентними інструментами (борговими цінними паперами з фіксованим прибутком);

- доходи (витрати) у вигляді амортизації дисконту (премії) за цінними паперами;

- комісійні, схожі за природою на проценти.

Можна навести приклад. Банки, що надали кредити, одержують процентні доходи, але, отримавши кредит від інших банків, вони несуть процентні витрати. Аналогічно із депозитами - за вкладеними грошовими коштами клієнтів банк має процентні витрати, а вкладення тимчасово вільних коштів банку в інших кредитних установах приносить йому процентний дохід.

Банки одержують процентні доходи за цінними паперами, що містяться в їх інвестиційних портфелях, але мають процентні витрати за цінними паперами власного боргу.

Комісійні доходи виникають за всіма послугами банків, наданими клієнтам. Комісійні витрати банки несуть за одержані ними послуги. До цієї категорії включаються:

- комісійні за гарантії розміщення кредитів від імені інших кредиторів та за операціями з цінними паперами;

- комісійні за розрахунково-касове обслуговування кредитних (депозитних) рахунків, за зберігання цінностей та здійснення операцій із цінними паперами;

- комісійні за проведення операцій з іноземною валютою та за продаж або купівлю монет для третіх осіб;

- комісійні за іншими операціями.

Результати від торговельних операцій - це чисті прибутки (збитки) від цих операцій на:

- валютному ринку і ринку банківських металів;

- ринку цінних паперів;

- від торгівлі іншими фінансовими інструментами.

Отже, комерційний банк – прибуткове і, разом з тим, ризиковане підприємство, але ризикує банк тільки величиною власного капіталу, тобто свою діяльність повинен будувати на основі такої аксіоми: усе для клієнта, для його безпеки на основі партнерських відносин, на принципах взаємної зацікавленості.

17.2. Лізингові операції банків

Лізинг – слово англійського походження, дослівно перекладається «брати в оренду». Виходячи з цього, лізинг можна охарактеризувати як господарську угоду, за якою підприємство має право користуватися майном, що йому не належить, протягом визначеного терміну за відповідну плату.

За визначенням Європейської федерації національних асоціацій з лізингу (1988 р.), лізинг – це договір оренди машин і обладнання, а також інших товарів для їх використання у виробничих цілях лізингоодержувачем, у той час як ці товари купуються лізингодавцем і він зберігає право власності до кінця цієї угоди.

Практично ідея лізингу зводиться до наступного: щоб одержати прибуток - зовсім не обов'язково мати власне обладнання чи майно, а достатньо лише взяти його в оренду, використовувати й отримувати дохід.

Об'єктами лізингових операцій виступають:

- оргтехніка (електронні обчислювальні машини, конторське, медичне, поліграфічне обладнання);
- обладнання для виробництва (верстати з програмним управлінням, автонавантажувачі);
- транспортні засоби (автомобілі, морські судна, літаки);
- будівлі, споруди, складські приміщення, інше нерухоме майно.

Суб'єктами лізингу є окремі лізингові компанії, банки, інші кредитно-фінансові установи. Банки можуть бути і непрямими суб'єктами лізингу .

Лізинг у державах з ринковою економікою використовують уже понад 50 років, найпоширеніші лізингові операції у США, Західній Європі, Японії, використовується також у Чехії, Угорщині, Польщі, Китаї. Головним стимулом для лізингових операцій є податкова політика. Так, наприклад, у Великобританії лізингові операції звільнені повністю від податків, а на міжнародний лізинг є певні пільги в оподаткуванні.

В Україні в грудні 1997 року прийнято Закон «Про лізинг», але він недостатньо стимулює розвиток лізингового бізнесу. Тільки суб'єкти господарювання мають право укладати лізингові угоди, повністю не задіяні бюджетні установи, фізичні особи, не врегульоване питання амортизаційних нарахувань, оподаткування, оперативності оформлення тощо. Досі ці питання чекають на вирішення.

Лізингові операції поділяються на кілька груп, залежно від:

- характеру відносин власності;
- природи об'єкта лізингу;
- ринку, на якому здійснюються лізингові операції.

За характером відносин власності лізинг класифікується на такі види:

- оперативний лізинг;
- фінансовий;
- поворотний;
- чистий лізинг;
- револьверний (відновлювальний) лізинг.

Оперативний лізинг - оренда майна, обладнання на термін, менший за термін його функціонування (повної амортизації), і витрати за термін оренди не покриваються для лізингодавця. Лізингоодержувач розпоряджається майном невеликий період часу (2-5 років) і до закінчення терміну лізингової угоди може завершити лізингові платежі та повернути майно лізингодавцю, яке стане об'єктом нової лізингової угоди, або відновити договір на нових умовах чи викупити майно за погодженою з орендодавцем ціною. При оперативному лізингу майно обліковується на балансі лізингодавця.

Фінансовий лізинг - це основний вид договору на оренду засобів фінансового характеру, який базується на тому, що лізингодавець купує обладнання на замовлення клієнта, якому і здає його в довготермінову оренду, при цьому вартість обладнання й експлуатаційні витрати повністю скуповуються лізингодавцю протягом терміну оренди. Лізингоодержувач після закінчення терміну договору викуповує предмети лізингу за залишковою вартістю. При фінансовому лізингу майно обліковується на балансі лізингоотримувача.

Поворотний лізинг характерний тим, що власник обладнання (постачальник) продає його лізинговій компанії й одночасно бере це обладнання в неї в оренду. Найчастіше використовується тоді, коли власник обладнання таким шляхом поліпшує своє фінансове становище.

Чистий лізинг - це відносини, при яких лізингоодержувач бере на технічне обслуговування орендне майно і в платежі за лізингом не додаються витрати лізингодавця з експлуатації майна, тобто це - чисті платежі.

Револьверний лізинг характерний тим, що в лізинговій угоді передбачається періодична заміна обладнання, за вимогою лізингоодержувача, на найсучасніші зразки.

За природою орендованого об'єкта лізинг поділяється на:

- лізинг рухомого майна;
- лізинг нерухомого майна;
- лізинг споживчих товарів тривалого користування;
- лізинг секонд-хенд.

Залежно від лізингового ринку лізинг класифікують на внутрішній і міжнародний. Міжнародний лізинг може бути двох видів:

- прямий лізинг - це лізингова угода, при якій дві сторони перебувають у різних державах і підпорядковуються різним юридичним і податковим положенням;
- непрямий лізинг - це лізингова угода, при якій дві сторони є юридичними особами однієї країни, але капітал однієї з них, хоча б частково, належить іноземним банкам чи іноземним лізинговим компаніям.

Крім цього, міжнародний лізинг поділяють на:

- експортний лізинг - коли постачальник і лізингова фірма - в одній країні, а лізингоодержувач - за кордоном;
- транзитний лізинг - коли всі три сторони належать до різних країн;
- імпортний лізинг, коли лізингоодержувач і лізингова компанія - в одній країні, а поста чальник - в іншій.

Хоча лізингові операції можна класифікувати за різними ознаками, до кредитних банківських операцій відносять тільки операції з фінансового лізингу, які з економічного погляду розглядаються як кредити в інвестиційну діяльність.

Організація і технологія здійснення операцій з фінансового лізингу визначаються в кожній країні власними законодавчими актами, але в загальному можна **виділити три основні етапи лізингової угоди, як і при будь-якому кредитуванні**: підготовчий етап; юридичне закріплення угоди; етап укладення лізингової угоди і виплати лізингових платежів.

На першому етапі здійснюється пошук потенційних клієнтів, зацікавлених у фінансовому лізингу, або ініціатива може виходити від лізингоодержувача, який самостійно підбирає постачальників устаткування. Майбутній лізингоодержувач подає лізингодавцю заяву-клопотання, де вказує технічну характеристику устаткування, його комерційні параметри, найменування і реквізити постачальника цього

устаткування. Крім заяви, подаються всі звітні документи для визначення кредитоспроможності лізингоодержувача.

Лізингодавець, оцінюючи кредитоспроможність клієнта, бере до уваги загальну кон'юнктуру лізингового ринку, місце і перспективи даного клієнта в ринковій конкуренції, а також технічні характеристики об'єкта лізингу, можливість його заміни.

На наступному етапі при позитивному вирішенні питання лізингу лізингодавець інформує потенційного клієнта про готовність до вступу в лізингові відносини, а постачальникові скеровує замовлення на поставку устаткування, та між постачальником і лізингодавцем укладається договір купівлі-продажу об'єкта лізингу.

Лізингодавець є власником об'єкта лізингу, тому має право перевірити якість і комплектність його; при виявленні недоліків може доручити постачальнику усунути їх у визначений термін або взагалі розірвати договір купівлі-продажу.

Постачальник найчастіше відвантажує об'єкт лізингу лізингоодержувачеві, який зобов'язується його прийняти, але монтаж і введення в експлуатацію здійснює постачальник. Після закінчення монтажу обладнання складається акт, який підписується трьома сторонами, а лізингодавець оплачує шляхом переказу на ім'я постачальника загальну суму об'єкта лізингу.

Третій етап лізингових операцій – укладення лізингової угоди, договору страхування та інших документів і сплата лізингових платежів.

Лізинговий договір укладається між лізингодавцем і лізингоодержувачем про надання останньому в користування для виробничої експлуатації об'єкта лізингу. **Лізинговий договір (контракт) включає такі елементи:**

- об'єкт лізингу;
- термін договору;
- доставка об'єкта;
- порядок його експлуатації;
- ринкова вартість об'єкта лізингу;
- лізингові внески, податки, мито тощо;
- інші умови;
- права та обов'язки обох сторін;
- підписи сторін та їх юридичні адреси.

Згідно з лізинговою угодою, основне зобов'язання лізингодавця - це купівля та передача об'єкта лізингу лізингоодержувачеві, а лізингоодержувача - його експлуатація, страхування, зберігання, сплата лізингових платежів тощо.

В загальному випадку механізм функціонування лізингу складається з таких операцій рисунок 17.2:

- 1 – суб'єкт господарювання (лізингоодержувач) звертається до лізингодавця з проханням надати йому в оренду необхідне обладнання;
- 2 – лізингоодержувач вибирає постачальника обладнання;
- 3 – лізингодавець аналізує фінансовий стан та показники діяльності лізингоодержувача та укладається лізингова угода;
- 4 – лізингодавець укладає угоду купівлі необхідного обладнання;
- 5 – лізингодавець укладає кредитну угоду з банком;
- 6 – лізингодавець купує обладнання за рахунок кредиту;
- 7 – передача майна в користування лізингоодержувачу;
- 8 – лізингоотримувач укладає угоду страхування майна зі страховою компанією;
- 9 – сплата страхових внесків лізингоотримувачем;
- 10 – сплата лізингових платежів лізингодавцю;
- 11 – сплата кредиту та відсотків банку лізингодавцем;
-12 – повернення майна по закінченню лізингової угоди або його викуп за залишковою вартістю.

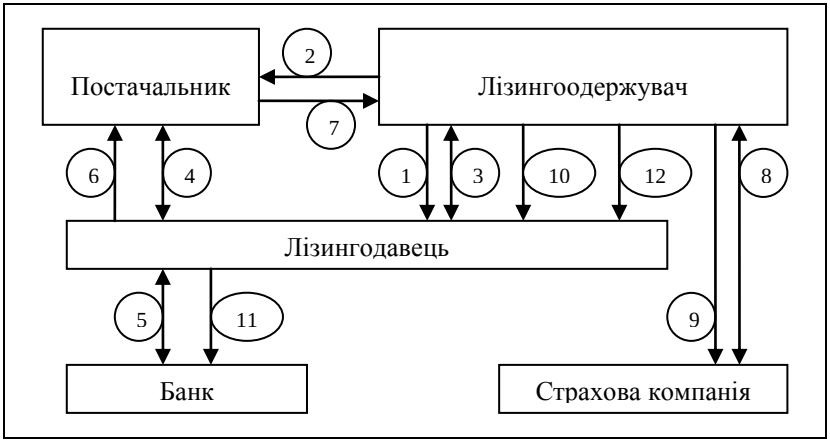

Рисунок 17.2 – Механізм здійснення лізингових операцій

Особливу складність становить розрахунок платежів за лізингом. Платежі можуть виступати в трьох формах - платежі з фіксованою загальною сумою; авансові платежі; мінімальні платежі.

Лізингоодержувач щомісяця сплачує лізингодавцю суму за використання орендованого майна у вигляді лізингової плати.

Лізингова плата включає в себе суму частин вартості об'єкта лізингу; суму, що сплачується як проценти за залучений кредит для придбання майна за договором лізингу; винагороду, інші витрати лізингодавця, які передбачені договором лізингу.

17.3. Факторинг і форфейтинг

Однією із форм короткострокових кредитів у поточну діяльність є факторинг.

Факторинг – це придбання банком (чи фактор-фірмою) права вимоги щодо виплат за фінансовими зобов'язаннями, що виникли між контрагентами в процесі реалізації продукції (товарів, робіт, послуг).

Факторинг – це придбання права вимоги на використання зобов’язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги із взяттям на себе виконання таких вимог і приймання платежів. Факторинг є цілим комплексом фінансових послуг, які комерційні банки надають переважно малим і середнім фірмам-клієнтам в обмін на поступку щодо дебіторської заборгованості.

Факторинг – це операція, яка поєднує у собі низку посередницько-комісійних послуг з кредитуванням оборотного капіталу суб’єкта господарювання. Основою факторингу є перевідступлення першим кредитором прав вимоги боргу третьої особи другому кредитору з попередньою або наступною компенсацією вартості такого боргу першому кредитору. Фактично банк (факторингова компанія) купує рахунки-фактури постачальника за відвантажену продукцію, виконані роботи чи надані послуги.

Головна функція факторингу в сучасних умовах полягає у зменшенні неплатежів, прискорення товарообігу й створенні стабільної системи фінансового забезпечення виробничої сфери. Застосування факторингу дає змогу перетворити дебіторську заборгованість у наявні кошти, які можуть бути одразу ж використані на виробничі цілі, що позитивно вплине на розвиток економіки.

Учасниками факторингової операції можуть бути:

- посередник (фактор), тобто комерційний банк або факторингова компанія;
- постачальник товарів (робіт, послуг);
- покупець.

Здійснення факторингу для комерційних банків дає можливість розширити сферу їх діяльності залучити нових клієнтів,

збільшити і диверсифікувати джерела доходів. До того ж це поліпшення фінансової звітності клієнта. Основним недоліком факторингу для комерційного банку є висока ризикованість цієї операції в умовах нестабільності економіки, кризи неплатежів через недостатню і недосконалу законодавчу базу в цій сфері. Усі ці фактори змушують бони підвищувати плату за здійснення факторингових операцій. З метою мінімізації ризику комерційні банки лімітують кредитну заборгованість постачальників, страхують окремі угоди.

Метою факторингового обслуговування є своєчасне інкасування боргів для скорочення втрат унаслідок затримки платежів, що пов'язує цю операцію з різновидом торговельно-комісійних операцій банків. З кредитною операцією факторинг пов'язує те, що постачальник отримує попередню оплату боргової вимоги у формі короткострокового кредиту.

Узагалі, відповідно до Конвенції про міжнародний факторинг, прийнятої 1988 року Міжнародним інститутом уніфікації приватного права, операція вважається факторингом, коли вона відповідає, як мінімум, двом із чотирьох ознак:

- наявності кредитування у формі попередньої оплати боргових вимог;
- ведення бухгалтерського обліку реалізації продукції;
- інкасування заборгованості (управління кредитом);
- страхування постачальника від кредитного ризику.

Розрізняють два типи факторингу: конвенційний та конфіденційний рисунок 17.3.

Факторинг конвенційний – це універсальна система факторингового кредиту, який виконує всі чотири вищезазначені функції. Клієнт у цьому разі відповідає лише за виробництво продукції.

Разом з тим у деяких країнах (в Україні також) використовують **факторинг конфіденційний**, що полягає тільки в обліку фактор-фірмою (чи банком) рахунків клієнта, виписаних на його боржників, та наданні кредиту в рахунок майбутньої сплати боргів боржниками.

Конвенційний (відкритий) факторинг – це тип факторингу, коли підприємство-постачальник повідомляє підприємство-покупця (дебітора) про те, що права на одержання оплати переуступлено банку або факторинговій компанії.

Конфіденційний (закритий) факторинг передбачає, що ніхто з контрагентів постачальника не знає про переуступку ним прав на одержання оплати банку чи факторинговій компанії.

Основний принцип факторингу полягає в тому, що фактор купує у своїх клієнтів їх дебіторські вимоги до покупців, оплачує їм від

80 до 90% суми вимог, решту 10-20% клієнти одержують після сплати боргу покупцями. Таким чином компенсується кредитний ризик банку.

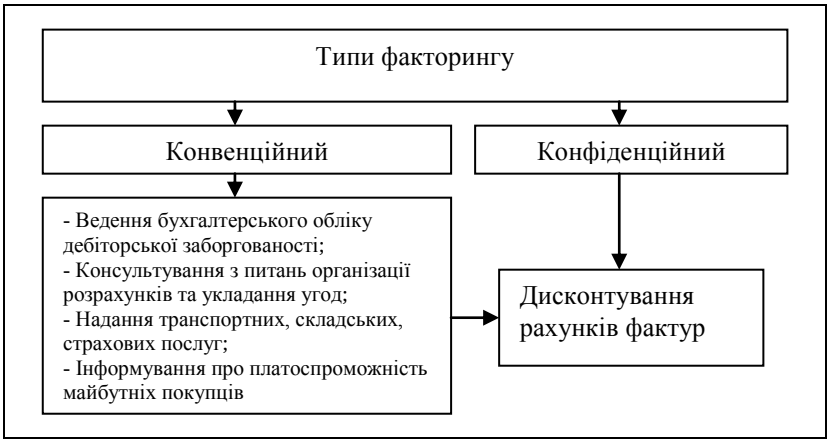

Рисунок 17.3 – Типи факторингу

Факторингові операції можна класифікувати за різними ознаками рисунок 17.4.

Внутрішній факторинг передбачає, що постачальник, його контрагент та банк перебувають у тій самій країні.

Міжнародний факторинг передбачає, що одна зі сторін факторингової угоди перебуває за кордоном.

Факторинг з правом регресу дозволяє банку (факторинговій компанії") повернути підприємству-постачальнику розрахункові документи, від оплати яких відмовився покупець, і вимагати повернення підприємством-постачальником коштів.

Факторинг без права регресу означає, що банк (факторингова компанія) бере на себе весь ризик щодо платежу.

Повне факторингове обслуговування включає, крім суто факторингових послуг, і надання ряду інших: аудиторських, обліку дебіторської заборгованості, повного управління борговими зобов'язаннями тощо.

Частковий факторинг – це оплата банком (факторинговою компанією) лише рахунків-фактур постачальника.

Факторинг з попередньою оплатою передбачає негайну оплату розрахункових документів постачальника, як тільки їх буде надано банку (факторинговій компанії).

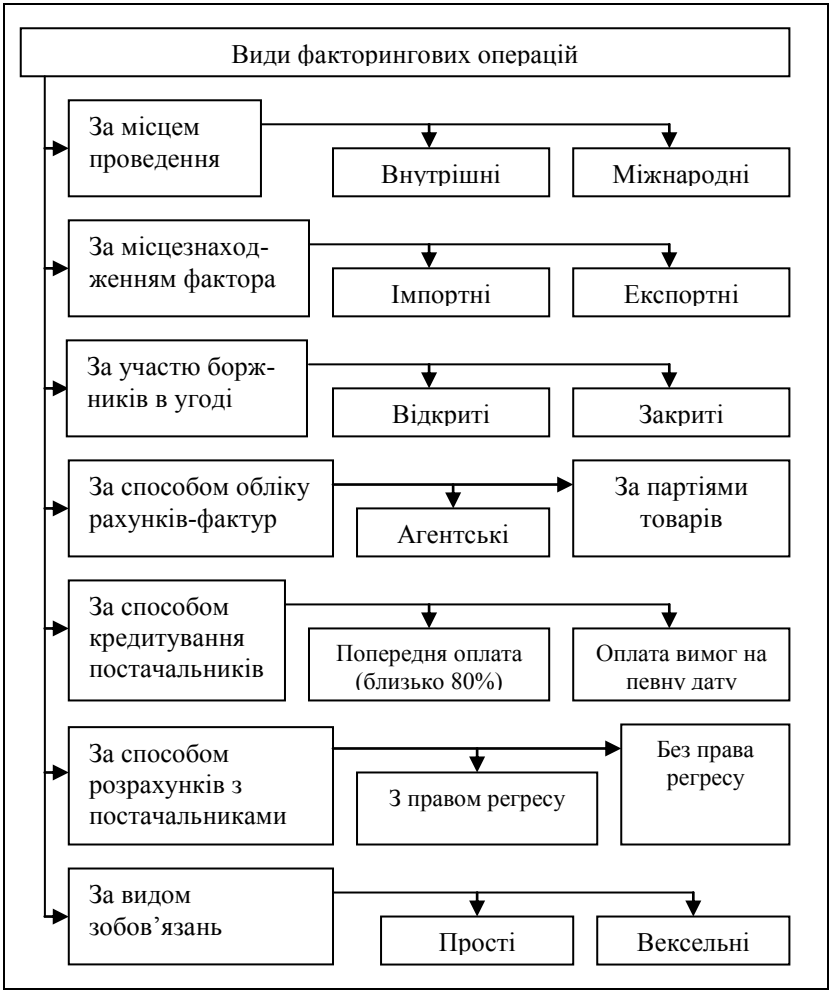

Рисунок 17.4 – Класифікація факторингових операцій

Факторинг без попередньої оплати – це такий вид факторингу, коли банк (факторингова компанія) зобов'язується оплатити передані йому постачальником розрахункові документи лише в день оплати документів боржником.

Клієнтами факторингових фірм виступають найчастіше малі та середні торговельно-промислові компанії, торговельні агенти, дилери тощо.

Взаємовідносини між банком-фактором і клієнтом-постачальником регулюються угодою про факторингове обслуговування. Перед укладенням угоди в банк подають заяву і всі документи для кредитування, а також документи, що вказуватимуть про фінансовий стан клієнта, сферу його діяльності, вид реалізованої продукції, кон'юнктуру ринку.

Здійснення класичної факторингової операції показано на рисунку 17.5.

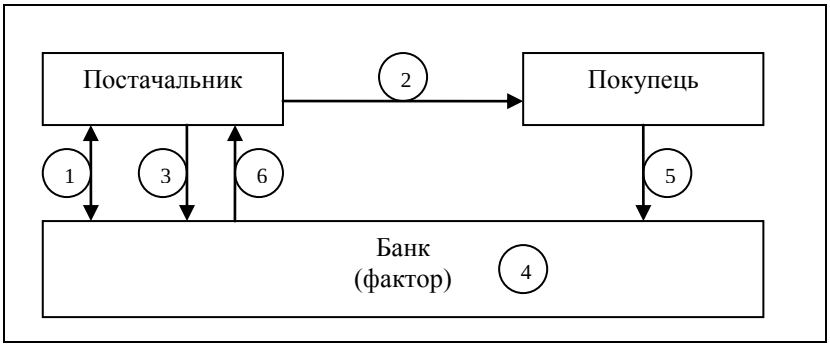

Рисунок 17.5 – Механізм здійснення факторингової операції

Як видно з рисунку 17.5 факторингова операція складається з таких процесів:

- 1 – постачальник укладає з банком (фактором) договір факторингу;
- 2 – постачальник відгружає товари або надає послуги боржнику;
- 3 – постачальник передає в банк (факторові) документи, які засвідчують виконання цих дій відгрузку продукції чи надання послуг;
- 4 – банк (фактор) здійснює авансоване фінансування в розмірі до 90% від суми дебіторської заборгованності;
- 5 – покупець (боржник) розраховується із банком фактором;
- 6 - фактор передає решту грошових коштів постачальнику.

При виконанні факторингових операцій факторинговою компанією є деякі особливості. Факторингова компанія створює фонд оборотних коштів факторингу. Він формується із трьох джерел:

- тимчасово вільних коштів клієнтів банку, вкладених на депозити;

- кредитів, одержаних від свого чи інших банків (факторингові компанії найчастіше є дочірніми фірмами при великих банках, отже, вони одержують пільговий кредит від «батьківського» банку чи інших банків);

- прибутку від факторингових операцій, який є різницею між доходами і витратами.

Доходи від факторингу складаються: із комісійної винагороди (у відсотках до суми дебіторської заборгованості - 2,5-5%), процентів за кредит та пені при затримці оплати боргових вимог дебітором. Крім фонду оборотних коштів, створюється факторинговою компанією ще резервний фонд у розмірі до 10% від основного фонду.

Форфейтинг – це придбання у кредитора боргу, вираженого в оборотному документі, на безповоротній основі. Тобто в даному випадку покупець боргу (форфейтер) бере на себе зобов'язання відмовитися (форфейтинге) від свого права регресної вимоги до кредитора у разі неможливості одержання коштів від боржника.

Форфейтинг – це придбання у кредитора боргу, вираженого в обіговому документі, на безобіговій основі. Це означає, що покупець боргу (форфейтер) бере на себе зобов'язання відмовитися від свого права регресної вимоги до кредитора у разі неможливості одержання грошових коштів від боржника. Фактично форфейиер (комерційний банк або спеціалізована компанія) бере на себе такі ризики, як ризик неплатежу, ризик переказування коштів, валютний, процентний ризик.

Основними документами, якими оформляється форфейтинг є векселі, хоча можуть бути й інші цінні папери, що мають обіг на фондовому ринку. Загалом популярність векселів в даному випадку зумовлена простотою їх оформлення та використання.

Учасниками форфейтингової операції виступають: експортер, імпортер, банк експортера, банк імпортера та форфейтер – банк або форфейтингова компанія. Як правило ініціатором форфейтингу виступає експортер або його банк. Форфейтером може бути банк експортера.

Форфейтинг надає можливість експортеру скоротити дебіторську заборгованість за рахунок додатково мобілізованих коштів. Тому як правило експортер погоджує угоду з форфейтером у наступних випадках:

- власне фінансове становище експортера не дає йому змоги надовго вилучати свої кошти з обороту;

- імпортер (контрагент експортера) недостатньо кредитоспроможний;

- експортер не може отримати гарантію.

Механізм здійснення форфейтингової операції показано на рисунку 17.6.

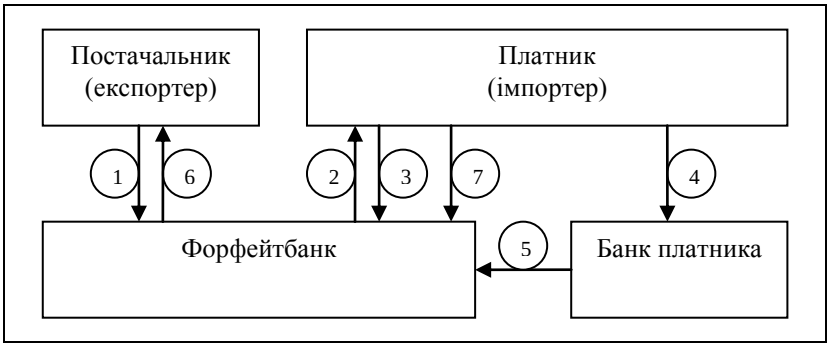

Рисунок 17.6 – Механізм здійснення форфейтингової операції

Як бачимо на рисунку 17.6 факторингова операція включає такі процеси:

- 1 – оформлення та виставлення постачальником переказного векселя на оплату відвантажених товарів на експорт;
- 2 – вимога форфейтбанку до імпортера щодо акцепта платіжних документів;
- 3 – акцепт імпортером наданих платіжних документів;
- 4 – прохання імпортера до свого банку надати гарантію оплати боргу;
- 5 – гарантія банку платника перед форфейтбанком про оплату боргу імпортером;
- 6 – придбання форфейтбанком векселів без права регресу з їх оплатою;
- 7 – погашення імпортером боргу перед форфейтбанком.

17.4. Гарантійні операції банків

Гарантія - це спосіб забезпечення виконання зобов'язань, відповідно до якого банк-гарант приймає на себе грошове зобов'язання перед бенефіціаром сплатити кошти за принципала в разі невиконання останнім своїх зобов'язань у повному обсязі або їх частину в разі пред'явлення бенефіціаром вимоги. Гарантія не залежить від основного зобов'язання.

Види гарантій:

а) за цілями:

- платіжна гарантія (це гарантія здійснення принципалом платежу на користь бенефіціара);
- гарантія авансового платежу;
- тендерна гарантія (це гарантія, яка надається організатору тендера щодо виконання особами, які беруть участь у тендері, своїх зобов'язань);
- гарантія повернення кредиту та інші;

б) за умовами:

- відклична та безвідклична (відклична – це гарантія, умови якої можуть бути в будь-який час змінені і вона може бути відкликана банком-гарантом за заявою принципала);
- умовна і безумовна (умовна – це гарантія, за якою банк-гарант у разі порушення принципалом свого зобов'язання, забезпеченого гарантією, сплачує кошти бенефіціару);

в) за резидентністю бенефіціара:

- бенефіціар-резидент;
- бенефіціар-нерезидент;

г) за забезпеченням:

- забезпечені;
- незабезпечені.

Одним з видів забезпечення можна вважати **контргарантію** – це гарантія, яку надає банк-контргарант. Контргарантія має закінчуватись пізніше строку дії самої гарантії.

За надання гарантії стягується комісійна винагорода або з принципала, або з бенефіціара. Для резидентів гарантія надається лише в національній валюті.

У загальному випадку механізм надання гарантії (рисунок 17.7) складається з таких процесів:

- 1 – між продавцем і покупцем укладається комерційна угода;
- 2 – принципал подає до банку-гаранта заяву про надання гарантії, в якій обов'язково зазначається: назва та місцезнаходження банка-гаранта; дата складання, яку зазначає банк-гарант; повна або скорочена назва принципала та його місцезнаходження; назва національної або іноземної івлюти, в якій надається гарантія; сума гарантії; номер договору або іншого документа про основне зобов'язання; назва бенефіціара; назва банку-бенефіціара; вид гарантії; умови гарантії; строк дії гарантії; посилання на уніфіковані правила для гарантії (міжнародні стандарти); відбиток печатки та підписи. В заяві може бути передбачено: списання коштів в національній або іноземній валютах з поточного рахунку принципала для резервування

грошового покриття; надання гарантії за рахунок банківського кредиту; дозвіл на списання коштів з поточного рахунку як оплату послуг банку-гаранту;

- 3 – після прийняття рішення про надання гарантії готується проект договору про надання гарантії, в якому зазначаються права та обов'язки банка-гаранта та принципала;

- 4 – проект договору передається принципалу для узгодження;

- 5 – надання гарантії бенефіціару банком-гарантом.

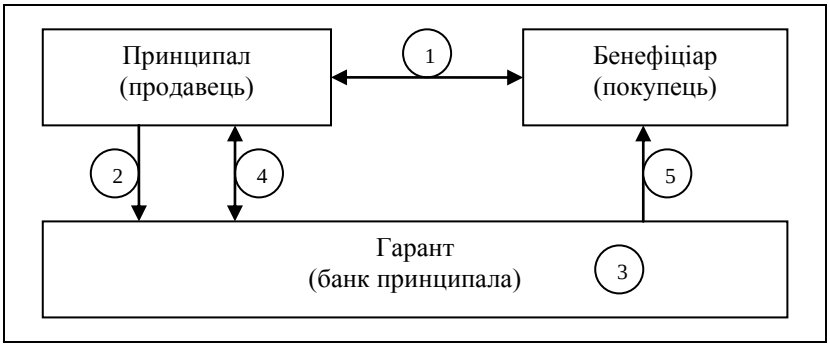

Рисунок 17.7 – Механізм надання гарантії

Оригінал гарантії видається бенефіціару, а копії – у банка-гаранта та принципала.

Реквізити гарантії: назва "Гарантія", №, дата складання, назва принципала, назва валюти, сума гарантії, договір на основі якого укладена гарантія, назва бенефіціара, назва банку-бенефіціара, назва банку-гаранта, термін дії гарантії, умови виконання гарантії, умови внесення змін до гарантії, підпис, відбиток печатки банка-гаранта або електронний підпис. Гарантії обліковуються у спеціальному журналі, який може вестися як у паперовій, так і в електронній формі. Якщо журнал ведеться в електронній формі, то наприкінці дня він роздруковується і підшивається до папки з печаткою і підписом.

17.5. Трастові послуги комерційних банків

Трастові операції – це операції з виконання довірчих функцій для фізичних і юридичних осіб, тобто управління майном або фондовими цінностями за дорученням клієнтів та в їх інтересах на

правах довіреної особи. Такі операції здійснюються на основі угоди, відповідно до якої банк бере на себе зобов'язання розпоряджатися довіреними йому цінностями з прибутком і отримує за це певну винагороду.

Трастові (довірчі) послуги – це вид діяльності комерційних банків по управлінню майном, що за домовленістю з клієнтом передається банку.

Трастові послуги - це відносини між заінтересованими сторонами, одна з яких передає, а інша бере на себе відповідальність за управління власністю, майном. Управління майном за своєю специфікою близьке до банківської справи і пов'язане з виконанням операцій з обліку, збереження цінностей, розміщення грошових коштів, фінансового аналізу тощо.

Трастові (довірчі) послуги комерційних банків – це довірчі послуги з управління і розпорядження коштами клієнтів банку, їхніми цінними паперами та іншими активами. Надаючи трастові послуги, банк проводить операції з майном клієнта (довірителя) і стає повноважним посередником між ринком і клієнтом, приймаючи інвестиційні й управлінські рішення в інтересах свого клієнта і розподіляючи у разі необхідності кошти для забезпечення зобов'язань клієнта.

До трастових послуг належать придбання і продаж цінних паперів клієнта з метою максимізації його прибутку, контроль за отриманням прибутків на користь клієнта (дивідендів, процентів та ін.), ведення особистих банківських рахунків клієнта (оплата його рахунків, одержання належних йому платежів та ін.).

Діяльність банку як довіреного агента в інтересах клієнтів здійснюється в тих напрямах, які передбачені контрактом між банком (гарантом) і клієнтом (довірителем) протягом певного часу. Проведення трастових операцій потребує більш широкого діапазону професійних навичок, ніж інші види банківської справи: необхідне знання законодавства, досвід інвестиційної діяльності, навички в управлінні власністю та ін.

У трастових операціях беруть участь декілька сторін:

- довірена особа (траст) - суб'єкт, що здійснює управління майном за дорученням на користь довірителя;

- довіритель - юридична або фізична особа, яка передає право управління своїм майном довіреній особі;

- бенефіціар - особа, на користь якої надаються довірчі послуги. Це може бути як сам довіритель, так і третя особа.

Зміст договору про трастове обслуговування може мати багато варіантів, наприклад, розпорядження майном за заповітом, агентські послуги, обслуговування та зберігання коштів тощо. Види трастових послуг в залежності від характеру розпорядження майном класифікуються таким чином:

- активні операції - власність на майно, що знаходиться в довірчому управлінні, може відчужуватись шляхом продажу, надання застави без згоди довірителя;

- пасивні операції - коли майно, передане в довірче управління, не може використовуватись без згоди довірителя.

Активи, якими розпоряджаються банки в інтересах своїх клієнтів, належать не банку, а довірителям. Будь-які прибутки або збитки від активів, гарантом яких виступає банк, також належать не банку, а довірителям. Банк, як правило, не одержує процентного прибутку від управління активами довірителя, його винагородою є комісія за надання послуги. Надаючи трастові послуги, банк передусім враховує інтереси своїх клієнтів, тоді як в інших банківських послугах більше уваги приділяється інтересам банку.

Банки можуть розпоряджатися активами, об'єднаними в пули, які складаються з наборів цінних паперів та інших активів, що належать кільком приватним співвласникам, кожний із яких володіє своєю часткою прибутку від пулу. Таким чином, навіть клієнти з невеликими заощадженнями можуть одержувати прибуток при добре диверсифікованому портфелі активів і низьких комісійних винагородах за посередництво.

Можна виділити два напрями надання трастових послуг:

- на користь фізичних осіб (розпорядження спадком; управління персональними трастами; опікунство на збереження майна; агентські функції);

- на користь юридичних осіб.

Трастові послуги, що надаються приватним особам. Банки можуть надавати приватним особам широкий спектр трастових послуг у вигляді управління власністю за їх дорученням, розрахунків за нерухомість, за наявності довгострокових зобов'язань клієнтів, інші посередницькі послуги. Приватні особи, які мають неповнолітніх дітей, використовують послуги банку як попечителя їхніх сімейних активів у випадку загибелі батьків або їхньої тривалої непрацездатності. У такому разі банк бере на себе зобов'язання зберігати і захищати ці активи доти, доки діти не стануть повнолітніми і не зможуть самостійно розпоряджатися ними.

Трастові послуги, що надаються суб'єктам господарської діяльності. Банки можуть діяти як довірені агенти суб'єктів господарської діяльності (підприємств). їхня діяльність може включати випуск боргових зобов'язань в інтересах підприємств, виплату дивідендів або процентів за будь-якими борговими зобов'язаннями, реінвестування дивідендів за вимогою акціонерів і погашення боргових зобов'язань після закінчення терміну їх дії.

Банки можуть розпоряджатися переданням прав власності на акції компанії, здійснювати їх конверсію в боргові цінні папери; можуть брати участь у зборах акціонерів. Надаючи трастові послуги, банки повинні володіти всією обліковою діловою інформацією відносно тієї сфери, в якій заінтересований клієнт, і допомагати своїм клієнтам оцінювати існуючі в ній ризики.

Пропонуючи кваліфіковані послуги з управління власністю, банки надають підприємствам послуги типу «майстер траст», що передбачає управління коштами пенсійних фондів або груп інших компаній загальним рахунком довірителів з метою максимі-зації прибутку останніх.

В наш час досить поширеним є управління майном на користь пенсійних фондів, страхових компаній. До розпорядження спадком належать операції з отримання рішень суду, збору та забезпечення зберігання спадку, сплати адміністративних витрат по розрахунках з кредиторами, сплати податків, розподілу майна.

Управління персональними трастами (майном, що було передано банку для управління) передбачає: розміщення коштів; депозитні операції; отримання доходів; виплату доходу клієнтові; облікові операції; фінансовий аналіз.

Агентські послуги дещо відрізняються від трастових тим, що клієнт не втрачає повноважень власника, а лише доручає банку проведення операцій від свого імені. Агентські послуги включають: страхування майна, інвестиційні та комерційні операції за дорученням власника, сплата рахунків, податків та інші.

Підприємствам комерційні банки надають такі види агентських послуг: розпорядження активами, агентські операції, ліквідація підприємств тощо.

Доходи від трастових послуг формуються за рахунок комісійних винагород (щорічні відрахування від доходів трасту, щорічний внесок з первинної суми трасту тощо). Ставки внесків диференційовані залежно від видів трастів та пов'язаних з ними послуг по управлінню трастами.

Трастові послуги на сьогодні є одними з найбільш важливих і перспективних послуг серед усіх інших традиційних і нетрадиційних послуг банків.

Висновки:

25. Поняття “банківські операції” та “банківські послуги” не є тотожними і мають різний зміст та сутність, хоча в практичній діяльності є тісно пов’язаними. Іноді цей факт заважає чітко визначити операцію та послугу, адже надаються вони клієнту одночасно в одному пакеті. Від банківських операцій банківські послуги відрізняються наступними ознаками: для надання банківських послуг не потрібні додаткові ресурси; винагороду за надані послуги банки отримують у вигляді комісії
26. Основний принцип факторингу полягає в тому, що фактор купує у своїх клієнтів їх дебіторські вимоги до покупців, оплачує їм від 80 до 90% суми вимог, решту 10-20% клієнти одержують після сплати боргу покупцями. Таким чином компенсується кредитний ризик банку.
27. Форфейтинг – це придбання у кредитора боргу, вираженого в оборотному документі, на безповоротній основі. Тобто в даному випадку покупець боргу (форфейтер) бере на себе зобов’язання відмовитися (форфейтинге) від свого права регресної вимоги до кредитора у разі неможливості одержання коштів від боржника. Основними документами, якими оформляється форфейтинг є векселі, хоча можуть бути й інші цінні папери, що мають обіг на фондовому ринку. Загалом популярність векселів в даному випадку зумовлена простотою їх оформлення та використання.
28. За визначенням Європейської федерації національних асоціацій з лізингу (1988 р.), лізинг – це договір оренди машин і обладнання, а також інших товарів для їх використання у виробничих цілях лізингоодержувачем, у той час як ці товари купуються лізингодавцем і він зберігає право власності до кінця цієї угоди. Практично ідея лізингу зводиться до наступного: щоб одержати прибуток - зовсім не обов'язково мати власне обладнання чи майно, а достатньо лише взяти його в оренду, використовувати й отримувати дохід.

Список літератури

7. Банківські операції: Підручник / За редакцією В.І. Міщенка, Н.Г.Слов'янської. – К: Знання, 2006. – 727с.
8. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посіб. – 6-те видання перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2008. – 318с.- (Вища освіта XXI століття).
9. Внукова Н.М. Основы факторинга. – К.: Знання, 1998. – 174 с.
10. Горемыкин В.А. Лизинг.- М.: ИНФРА. М.: 1997.- 384 с.
11. Єпіфанов А.О., Маслак Н.Г., Сало І.В. Операції комерційних банків: Навчальний посібник. – Суми: ВТД „Університетська книга", 2007. – 523 с.
12. Кривенко Л.В., Лук'янець О.В. Методичні підходи до визначення оцінки фінансової стійкості банківської системи. // Вісник університету банківської справи Національного банку України. – 2008. – № 3. – С. 108-111.
13. Міщенко В.І. та інші. Основи лізингу: Навч. посібник. – К.:Знання, КОО,1997. – 138 с. – (серія "Бібліотека банкіра").
14. Снігурська Л.П. Банківські операції і послуги: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів – К: МАУП, 2006. – 456с.

Нормативна література

15. Закон України "Про лізинг" http://www/rada.kiev.ua (зі змінами і доповненнями).

Змістовий модуль 18. Оцінка фінансової стійкості комерційного банку

- економічна сутність стійкості банку;
- ліквідність та платоспроможність банку;
- аналіз фінансового результату діяльності банку.

У змістовному модулі розкрито сутність стійкості, ліквідності, платоспроожності банку та підходи їх оцінки.

Тема 18. Операції із забезпечення фінансової стійкості банку

План, логіка викладення матеріалу:

18.1. Економічна сутність стійкості комерційного банку
18.2. Інформаційне забезпечення діяльності банку
18.3. Ліквідність та платоспроможність банку
18.4. Аналіз фінансового результату діяльності банку

Після вивчення теми студент повинен знати:

- сутність стійкості комерційного банку;
- методи оцінки ліквідності банку;
- підходи до аналізу фінансових результатів діяльності банку.

18.1. Економічна сутність стійкості комерційного банку

Успішне функціонування банківської системи загалом залежить від фінансового стану кожного окремого банку зокрема та його здатності протидіяти негативним чинникам та динамічно розвиватися. Необхідно зазначити, що діяльність комерційних банків тісно пов'язана із загальним станом національної економіки, яка знаходиться в умовах коливань рівня пропозиції та попиту на банківські послуги, конкуренції, наявності різноманітних ризиків тощо. Тому підтримання банком фінансової стійкості є вкрай складним завданням, вирішення якого можливе за умови узагальненої оцінки всебічного аналізу діяльності комерційного банку.

На відміну від проблем стійкості інших суб'єктів господарювання, проблема стійкості банків має свої особливості, які проявляються в джерелах формування їхніх фінансових ресурсів, структурі активів, оцінці результатів діяльності.

У вітчизняній економічній літературі поки що немає єдиного підходу до визначення фінансової стійкості банку. Відсутність чіткого визначення цього поняття призводить до ототожнення його з іншими економічними категоріями.

На думку багатьох вчених «фінансова стійкість банку» є найфундаментальнішим поняттям, що найкраще відображає проблеми та тенденції розвитку банківського сектору. Дослідження змісту банківської стійкості не отримало належного розвитку у вітчизняній літературі. В основному порушуються проблеми аналізу та управління стійкістю, в той час як надзвичайно важливим є визначення її сутності. В працях українських та зарубіжних вчених поняття стійкості часто пов'язуються із поняттями «стабільність», «рівновага», «надійність». Причому в економічній теорії особлива увага концентрується на концепції економічної рівноваги, де стійкість розглядається як одна із складових. Натомість, у прикладних дослідженнях, більшою мірою наголошується на стійкості та надійності.

При цьому різні наукові школи обґрунтовували свої концепції макроекономічної рівноваги. Найвідомішими концепціями є: "Економічна таблиця" відтворення Ф. Кене; схеми простого і розширеного суспільного виробництва й обігу К. Маркса; модель загальної економічної рівноваги в умовах дії закону вільної конкуренції Л. Вальраса; модель короткострокової економічної рівноваги Дж. Кейнса; модель рівноважної економіки, що розширюється, Дж. Неймана.

У багатьох визначеннях стабільності стійкість є неодмінною складовою. Так, термін "стабільний" тлумачиться як міцний, стійкий, постійний; стійкий, постійний, що затвердився на певному рівні, не мінливий. Натомість А. Юданов зауважує, що ознакою стійкості є стабільність як здатність перебувати в привілейованому, відносно менш уразливому становищі під час криз та здатність їх переборювати.

Проте, Г. Фетисов зазначає, що стійкість банку з економічної точки зору слід розглядати лише в значенні його стійкої рівноваги, або стабільності.

О. Крухмаль наголошує, що стабільність і стійкість як характеристики якості банківської системи достатньо близькі поняття. Та на відміну від стійкості, яка передбачає здатність системи протистояти силі, стабільність акцентує увагу на здатності до постійного відтворення.

І. Ларіонова вважає, що слід розмежовувати поняття стабільності, стійкого розвитку та стійкості, оскільки стабільність - багатогранне поняття, що характеризує якісний стан системи в динаміці;

стійка рівновага - одна із складових стабільності, а стійкість більш вузьке поняття стосовно попередніх.

Поняття стійкості і стійкої рівноваги застосовуються щодо складних систем. Це виправдано стосовно економіки в цілому і банківської системи зокрема. Зважаючи на те, що час є активним системоутворювальним і системоруйнуючим чинником, визначення поняття стабільності банківської системи є теоретичною проблемою, яка має велике практичне значення.

Стабільність банківської системи можна визначити як здатність протистояти зовнішнім та внутрішнім впливам, зберігаючи стійку рівновагу і надійність протягом часу. Інакше кажучи, стабільність має дві важливі характеристики: стійку рівновагу (збалансований стан, за якого відсутня тенденція до зміни) і надійність.

Стосовно банківської системи стійку рівновагу можна визначити як здатність системи виконувати властиві їй функції та операції, за умови дотримання її цілісності й фінансової стійкості її елементів, що дає змогу системі після впливу зовнішніх та внутрішніх сил повертатися до стану рівноваги. Стійкість є більш вузьким поняттям, оскільки на конкретний момент часу (в статиці) чи порівняльній статиці, що ґрунтується на історичних даних, визначає здатність системи виконувати властиві їй функції і відповідати основним нормативним показникам. Під час аналізування стійкості визначальним є внутрішній час, сучасне і минуле. З цього випливає, що стійкість банківської системи можна оцінити лише в імовірнісній формі, оскільки оцінка проводиться в статиці чи порівняльній статиці і не враховує можливий вплив зовнішніх та внутрішніх чинників на внутрішній стан у майбутньому. Негативний вплив зовнішніх чинників визначає ступінь банківської нестійкості чи крихкості. Це доводить, що ототожнення понять стійкості і стійкої рівноваги не виправдане.

За всієї подібності термінів "надійність" банківської системи і "стійкість" банківської системи вони не є тотожними. Внутрішньо їх об'єднує те, що й перша, і друга характеристики виражають якісний стан банківської системи, її внутрішню структурну збалансованість між сукупними активами і пасивами, ліквідністю і дохідністю, умовами діяльності комерційних банків і рівнем їх менеджменту тощо. Водночас ці поняття різняться, оскільки визначають різні рівні й аспекти якісного стану банківської системи.

В. Н. Живалов пов'язує обидва поняття і дає визначення стійкості банку як його здатності у динамічних умовах ринкового середовища чітко та оперативно виконувати свої функції, забезпечити надійність вкладів юридичних і фізичних осіб та своїх зобов'язань з

обслуговування клієнтів. Позитивний бік такого визначення, полягає в тому, що стійкість банку розглядається як основа, на базі якої забезпечується надійність. Але все ж таки при всій подібності, поняття стійкості та надійності мають право на самостійне існування.

Основні підходи до визначення понять „стійкість", „стабільність" та „надійність" банку зібрано в таблиці 18.1.

Таблиця 18.1 – Підходи до визначення понять „стійкість", „стабільність" та „надійність" банку

Автор	Визначення
А. Юданов	Зауважує, що ознакою стійкості є стабільність як здатність перебувати в привілейованому, відносно менш уразливому становищі під час криз та здатність їх переборювати.
Г. Фетисов	Зазначає, що стійкість банку з економічної точки зору слід розглядати в значенні його стійкої рівноваги, або стабільності.
О. Крухмаль	Наголошує, що стабільність і стійкість як характеристики якості банківської системи достатньо близькі поняття. Та на відміну від стійкості, яка передбачає здатність системи протистояти силі, стабільність акцентує увагу на здатності до постійного відтворення.
І. Ларіонова	Вважає, що слід розмежовувати поняття стабільності, стійкого розвитку та стійкості, оскільки стабільність - багатогранне поняття, що характеризує якісний стан системи в динаміці; стійка рівновага - одна із складових стабільності, а стійкість більш вузьке поняття стосовно попередніх.
В. Живалов	Пов'язує поняття «стійкості» та «надійності» банку, і дає визначення стійкості банку як його здатності у динамічних умовах ринкового середовища чітко та оперативно виконувати свої функції, забезпечити надійність вкладів юридичних і фізичних осіб та своїх зобов'язань з обслуговування клієнтів.

Надійність банку - це скоріше його суб'єктивна оцінка з боку вкладників та кредиторів як такого, що вселяє довіру. Тобто на надійність банку впливають місце банку на ринку, його імідж тощо. З позиції клієнта дотримання партнерських відносин краще використовувати термін

надійність, але з макроекономічних позицій доцільно використовувати термін «стійкий банк» як більш ємне поняття.

Нерівнозначним є і ставлення дослідників до сутності самого поняття стійкості. Відсутність єдиного загальноприйнятого концептуального підходу до самого поняття "стійкість банківської системи" спричиняє те, що в багатьох випадках важко розмежувати природну циклічність економічного розвитку і нестійкість як прояв впливу чинників неефективності трансформації й регулювання банківської системи, а також наслідків зовнішньоекономічних шоків та фінансових потрясінь (таблиця 18.1).

У загальному розумінні стійкість тлумачиться як властивість системи так реагувати на зміни зовнішнього середовища, щоб не лише генерувати чинники, які зумовлюють її врівноважений стан, а й забезпечувати подальший розвиток. Тобто стійкість системи характеризується її здатністю зберігати рівновагу і повертатись у вихідний стан незалежно від зовнішнього впливу. Трактується стійкість і як стан макро- і мікросистеми, близький до стагнації.

Як правило, стійкою визнається така система, в якій сукупність зміни окремих економічних параметрів у кінцевому підсумку приводить всю систему до стану рівноваги. І навпаки, нестійкою визнається така система, в якій зміни окремих економічних параметрів мають не лише різноспрямований характер і зрештою під впливом цих змін вся система відхиляється від стану рівноваги.

Під стійкістю банківської системи в цілому розуміють певний вихідний стан, що дає змогу ефективно і повноцінно реалізовувати функцію банків як кредитно розрахункових установ у напрямі забезпечення економічного зростання, а також здатність відновлювати цей стан після будь-яких відхилень від вихідних параметрів, викликаних кризовими явищами в різних секторах економіки.

Визначається стійкість і як комплексний позитивний стан, що характеризується розвитком якісних параметрів діяльності банківської системи в цілому і окремих її структурних складових у взаємодії з інтересами економіки, за якого банківський сектор забезпечує ефективний розподіл економічних ресурсів у просторі і часі і здатний протистояти в своєму розвиткові внутрішнім та зовнішнім дестабілізуючим впливам, не перешкоджаючи функціональній ролі в економіці країн.

У цьому аспекті доцільно розглядати загальну, внутрішню і зовнішню стійкість, а також успадковану стійкість, яка визначає наявність певного запасу міцності, що захищає банківську систему від несприятливих дестабілізуючих чинників. Серед структурних складових

змісту стійкості банківської системи слід виокремлювати: комерційну, організаційну, функціональну, операційну і фінансову стійкість.

Слід розглядати й особливості різних рівнів стійкості банківської системи - абсолютної, нормальної, неналежної, крихкої, незадовільної, кризової, макро- і мезоекономічної, бажаної, припустимої, відносної (рисунок 18.1).

Рисунок 18.1 – Класифікаційні ознаки видів фінансової стійкості банку

Однак, стійкість банку як якісний стан може бути класифікована за різними ознаками. Так, за характером впливу можна виділити економічну та політичну стійкість. Виходячи з її загальної оцінки розрізняють реальну та удавану стійкість. За часом забезпечення розрізняють довгострокову та короткострокову стійкість. За характером збалансованості можна виділити збалансовану стійкість та з нестійкою рівновагою.

Поняття «стійкість банку» інтегрує в собі різні складові та базується на кількох детермінантах:

- стабільності діяльності;
- стійкості проти впливу факторів зовнішнього та внутрішнього характеру;
- спроможності відновити свої функції після потрясінь.

Досвід, що банки процвітають в умовах ринку, переконує в тому, що їхній стійкий розвиток залежить від сукупності таких властивостей, як гнучкість і швидкість реакції на зміни кон'юнктури ринку, конкурентоздатність продуктів та банку в цілому, інвестиційна активність, висока ліквідність і фінансова стабільність, широке використання інноваційних факторів для саморозвитку.

Комерційна стійкість банку визначається такою його діяльністю, яка відповідає ідеології та практиці ринкових відносин та виражає рівень зв'язків банку з іншими суб'єктами ринкової інфраструктури, розвиненість і міцність взаємовідносин із державою, якість співробітництва з кредиторами, дебіторами, клієнтами і вкладниками, залежність банківської сфери від стану економіки в цілому тощо.

Організаційна стійкість банку характеризує стан структури апарату управління адекватної цілям банку. Організаційна структура банку і механізм її управління повинні відповідати як реалізації основної його функції, так і певному асортименту послуг, що пропонуються банком.

Операційну стійкість банку характеризує надання банківських послуг, адекватних потребам ринку. В умовах міжбанківської конкуренції успішність банку виявляється залежною від пропозиції банківського продукту, різноманітності послуг, що відповідають потребам клієнтів. Вміння адаптуватися до потреб ринку, вистояти в конкурентній боротьбі забезпечує стійкий розвиток банку.

Функціональна стійкість, з одного боку, залежить від рівня спеціалізації банку, з іншого - універсалізація банку також веде до підвищення функціональної стійкості, оскільки це сприяє тому, що клієнти мають можливість задовольнити весь асортимент своїх потреб у

банківських продуктах в одному банку. І перший, і другий із зазначених критеріїв визначення операційної стійкості банку мають як позитивні, так і негативні аспекти. Так, високий рівень спеціалізації комерційного банку посилює його залежність від змін кон'юнктури на товарному й кредитному ринках і зумовлює перешкоди для можливості розширення банківських операцій у складних для банку ситуаціях. У свою чергу, універсалізація комерційного банку створює умови диверсифікації структури залучення грошових ресурсів від вкладників та інших клієнтів. Це послаблює залежність фінансово - кредитної установи від одного клієнта. Разом із тим розширення обсягу та асортименту послуг та продуктів, що надаються банком, може зумовити надмірне ускладнення організації й управління банком і, як наслідок, зниження його доходності, конкурентоспроможності, чутливості до потреб ринкового середовища.

Фінансова стійкість банку характеризує підсумки банківської діяльності, його ресурси, капітал, доходи та витрати, прибутки та збитки. Ця характеристика діяльності банку вміщує зазначені вище основні показники, що розкривають і синтезують результативність інших складових стійкості банку.

В основі капітальної стійкості як складової фінансової стійкості банку лежить обсяг власного капіталу, що забезпечує достатню суму грошових коштів, яку за необхідності можна використати для повернення депозитів, сформувати резерв для погашення непередбачених збитків чи боргів. Власний капітал банку є також джерелом фінансування розвитку банку, подолання негативних ситуацій, зумовлених форс мажорними обставинами, запорукою необхідного реагування на кон'юнктуру кредитного ринку.

Ресурсна стійкість як важлива складова фінансової стійкості комерційного банку охоплює, зокрема, такі аспекти, як зміст і рівень співробітництва банку із суб'єктами ринкової інфраструктури, ступінь інтегрованості у систему міжбанківських відносин, залежність діяльності банку від стану економіки країни в цілому, концентрація вкладів фізичних осіб у загальному обсязі пасивів банку, стабільність поповнення ресурсної бази банку, контроль галузевих (відомчих) фінансових потоків, обслуговування коштів бюджету тощо.

Дослідження поняття фінансової стійкості має особливе значення. Саме до оцінки фінансової стійкості звертається більшість спеціалістів при оцінці діяльності банків. Але у теоретичному плані сутність фінансової стійкості комерційного банку також недостатньо досліджена.

Деякі автори вважають, що стійкість будь-якого банку визначається збалансованістю його портфелів активів і пасивів, якістю

кредитно-інвестиційного портфеля і кількістю клієнтів, що обслуговуються. Схожим є визначення фінансової стійкості як такого стану структури активів і пасивів банку, що забезпечує постійну його ліквідність та платоспроможність. Таке твердження є непереконливим. По-перше, в ньому взагалі не йде мова про прибутковість банку як необхідну умову його фінансової стійкості. По-друге, не визначається важливість платоспроможності та ліквідності для визначення фінансової стійкості.

Інші автори визначають фінансову стійкість комерційного банку як «відповідність» (невідповідність) діяльності банку основним плановим (нормативним) узагальнюючим показникам, які синтезують характеристики економічних складових фінансової стійкості банку: обсягу й структури власних коштів, рівня доходів і прибутку, норми прибутку на власний капітал, достатності, ліквідності, мультиплікативної ефективності власного капіталу, створення доданої вартості банком. Зазначене твердження викликає декілька зауважень. По-перше, фінансова стійкість банку не може визначатись відповідністю чи невідповідністю діяльності банку плановим нормативам, бо останні є орієнтовними і нерідко невірно розрахованими. По-друге, у визначення не включені такі важливі елементи, як величина заборгованості та платоспроможності банку.

Визначення фінансової стійкості як стану фінансів суб'єкта фінансово-господарської діяльності, що характеризується певним набором показників, можна загалом охарактеризувати як спробу визначити поняття фінансової стійкості лише у статиці в рамках набору показників. Зважаючи на відсутність єдиних нормативних критеріїв щодо показників, які характеризують фінансову стійкість, а також на їхню залежність від багатьох факторів, автори на власний розсуд формують перелік і пріоритетність показників.

Межі поняття «фінансова стійкість комерційною банку» об'єктивно зумовлені середовищем його вживання: банк - це економічна система, її складові повинні діяти скоординовано і синхронно, як єдина система заходів у сфері грошей та кредиту, спрямованих на ефективне виконання установою своїх функцій та забезпечення розвитку.

Інтегральну характеристику фінансової стійкості комерційного банку не можна обмежувати лише набором кількісних показників (ліквідність, платоспроможність, прибутковість тощо), це результат детального та всеохоплюючого аналізу. Фінансова стійкість банку не є конкретним числовим показником його діяльності, це якісна характеристика, отже, остаточна формалізація оцінки не можлива.

Отже, фінансова стійкість комерційного банку - це якісна динамічна інтегральна характеристика спроможності банку як економічної системи трансформації ресурсів та ризиків ефективно виконувати свої функції та забезпечувати цілеспрямований розвиток, витримуючи вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища.

18.2. Інформаційне забезпечення діяльності банку

Всю сукупність інформації, що використовується в фінансовому аналізі діяльності комерційного банку можна умовно розділити на п'ять груп:

- законодавчо-правова;
- нормативна;
- планово-бюджетна;
- обліково-статистична;
- аналітично-пошукова.

Схематично поділ інформації на ці групи з виділенням у них складових частин показано на рисунку 18.2.

Законодавчо-правова інформація визначає правове поле щодо створення і діяльності комерційних банків. Вона включає сукупність Законів та інших юридичних актів, що регламентують права і відповідальність банків у формуванні засновницького капіталу, за фінансовими зобов'язаннями перед інвесторами, вкладниками, позичальниками і державою, по міжбанківських угодах з нерезидентами і резидентами, з створення обов'язкових резервів, фондів тощо. Ця інформація визначає законодавчо прийняті у державі обмеження на створення, умови і характер діяльності комерційних банків в Україні.

Нормативна інформація є поглибленням законодавчо-правової. Вона деталізує регламентацію умов, характеру і особливостей роботи комерційних банків за їх видами на території України. Вона може також розроблятися центральним апаратом будь-якого комерційного банку.

Блок планово-бюджетної інформації включає матеріали з тактичного і стратегічного планування в комерційному банку. Стратегічне планування охоплює чітко визначену мету і пріоритети фінансово-господарської діяльності мережі установ та банку в цілому на перспективу, довгострокові проекти, короткострокові цілі, стратегію і тактику їх реалізації, бюджет витрат на проведення заходів.

Рисунок 18.2 – Інформаційна база фінансового аналізу банку

У цьому відношенні з допомогою тактичних планів реалізуються стратегічні задуми, а матеріали тактичного планування є складовими матеріалів стратегічних планів. Крім того, воно повинно бути чітко пов'язане з передплановим аналізом зовнішнього середовища і внутрішньої ситуації, спостереженнями і оцінкою за результатами і витратами на впровадження запланованих заходів.

Цей блок представлений фінансовою та статистичною звітністю грошово-кредитного і банківського характеру, внутрішньою даних бухгалтерського обліку, сформованого за матеріалами операційного дня банку, банківські валютні операції, інших підсистем інформаційної системи банку та іншими аналітичними і первинними даними.

Державному комітету статистики подається звітність згідно з табелем форм, затвердженим Правлінням НБУ. За переліком входять загальнобанківська, монетарна, емісійно-кредитна звітність, статистика банківського нагляду, статистика операцій з іноземною валютою, готівкового грошового обігу. Ця звітність складається за даними бухгалтерського обліку.

На базі статистичного обліку складають звіт про внутрішній аудит, взаємовідносини з правоохоронними органами та ін.

Фінансова звітність представлена бухгалтерським балансом, звітом про прибутки і збитки, звітом про рух грошових коштів і додатками залежно від потреби користувачів. Більш детально роль і значення фінансової звітності буде розглянуто нижче.

Аналітично-пошукова інформація дозволяє установі комерційного банку визначити своє місце на фінансовому ринку конкурентних послуг і суперників. Ця несистемна інформація є основою в оцінці міри просування нових послуг і технологій обслуговування клієнтів на ринку. Вона багатогранна за характером і видами, пов'язана з певними труднощами чи відсутністю таких у доступі до неї.

Основна мета аналізу діяльності банку - забезпечити оптимальну структуру активних і пасивних операцій задля отримання в кінцевому підсумку максимального прибутку. За аналізом звітності визначають фінансову стабільність і надійність банку, доцільність і перспективи його подальшої діяльності.

Аналіз фінансових форм звітності - це процес оцінки поточного й минулого фінансового стану банку та основних результатів його діяльності. Першочерговим завданням аналізу є

визначення узагальнюючих оцінок і прогноз майбутніх результатів діяльності банку.

Інформаційна база фінансового аналізу повинна задовольняти таким вимогам рисунок 18.3:

- доступність;
- значущість;
- матеріальність;
- надійність;
- достовірність;
- порівнянність.

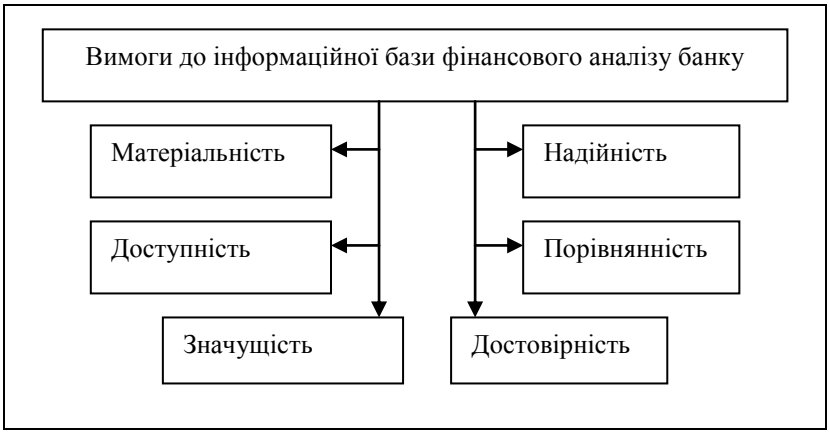

Рисунок 18.3 – Вимоги до інформаційної бази фінансового аналізу

Інформаційними джерелами для аналізу діяльності банку є**:**

- балансовий звіт комерційного банку (форма 11 (місячна);
- звіт про кредитний портфель (форма 309 (місячна);
- звіт про залишки за депозитами (форма 341 (місячна);
- звіт про прибутки та збитки комерційного банку;
- звіт про дотримання економічних нормативів (форма 611);
- звіт про дотримання нормативів відкритої валютної позиції (форма 542);
- звіт про відкриті валютні позиції (форма 540, що розраховується на підставі даних 01 файла).

Форми звітності банків поділяються на щоденні, щомісячні та квартальні. До щоденних форм звітності належать :

- форма 1Д-КБ "Баланс комерційного банку";

- форма "Звіт про структуру активів та пасивів за строками";
- форма "Звіт про відкриті валютні позиції";
- форма "Інформація щодо обсягу валюти, яка знаходиться на окремому депозитному рахунку в Національному банку для розрахунку значень відкритої валютної позиції".

Разом із щоденним балансом (форма 1Д-КБ) надається відповідна інформація за спеціальним файлом 26 для розрахунку нормативу адекватності регулятивного капіталу (Н2) та за спеціальним файлом 42 - для розрахунку таких економічних нормативів, як:
- максимальний розмір кредитного ризику на одного контрагента (Н7);
- великі кредитні ризики (Н8);
- максимальний розмір кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9);
- максимальний сукупний розмір кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10);
- інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11).

До щомісячних форм звітності належать:
- форма 1-КБ "Баланс комерційного банку" (щомісячна);
- форма "Балансовий звіт комерційного банку";
- форма "Звіт про дотримання економічних нормативів";
- форма "Звіт про кредитний портфель";
- форма "Звіт про класифіковані кредитні операції за формами власності";
- форма "Звіт про залишки за депозитами";
- форма "Звіт про списану безнадійну заборгованість";
- форма "Розрахунок резерву на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями комерційних банків";
- форма "Інформація про формування комерційним банком резерву для відшкодування можливих втрат від дебіторської заборгованості";
- форма "Інформація про включення субординованого боргу в розрахунок регулятивного капіталу банку";
- форма "Розрахунок резерву на відшкодування можливих збитків від операцій з цінними паперами";
- форма "Розрахунок резерву під прострочені нараховані доходи за активними операціями банків";
- форма "Звіт про 20 найбільших кредиторів банку".

До квартальних форм звітності належить форма звітності "Інформація про вклади фізичних осіб у комерційних банках".

Порядок складання та подання щоденних і щомісячних форм банківської звітності наведено в правилах організації фінансової та статистичної звітності банків України.

Щоденна форма звітності "Інформація щодо обсягу валюти, яка знаходиться на окремому депозитному рахунку в Національному банку для розрахунку значень відкритої валютної позиції подається банками - юридичними особами відповідним територіальним управлінням Національного банку в установлений ними термін, а територіальними управліннями Національного банку - Генеральному департаменту банківського нагляду - до 16-ї години щодня.

Щомісячні форми звітності "Звіт про кредитний портфель", "Звіт про залишки за депозитами" подаються банками - юридичними особами відповідним територіальним управлінням Національного банку до 10-го числа місяця, наступного за звітним, а територіальними управліннями - Генеральному департаменту банківського нагляду до 15-го числа місяця, наступного за звітним.

Щомісячна форма звітності "Інформація про формування комерційним банком резерву для відшкодування можливих втрат від дебіторської заборгованості" подається комерційними банками - юридичними особами відповідним територіальним управлінням Національного банку до 10-го числа місяця, наступного за звітним, а територіальними управліннями - Генеральному департаменту банківського нагляду - до 12-го числа місяця, наступного за звітним.

Щомісячна форма "Балансовий звіт комерційного банку" подається банками - юридичними особами в обласному розрізі територіальним управлінням Національного банку в установлений ними термін, а територіальними управліннями Національного банку - Департаменту бухгалтерського обліку через Центральну розрахункову палату 10-го числа після звітного періоду.

Щомісячні форми звітності "Звіт про класифіковані кредитні операції за формами власності", "Звіт про списану безнадійну заборгованість", "Розрахунок резерву на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями комерційних банків" та "Розрахунок резерву на відшкодування можливих збитків від операцій з цінними паперами" подаються банками - юридичними особами територіальним управлінням Національного банку в установлений ними термін, а територіальними управліннями Національного банку - Генеральному департаменту банківського нагляду до 10-го числа місяця, наступного за звітним періодом.

Щомісячна форма звітності "Інформація про включення субординованого боргу в розрахунок капіталу банку" подається

банками - юридичними особами відповідним територіальним управлінням Національного банку до 12-ї години в перший робочий день після звітного періоду, а територіальними управліннями - Генеральному департаменту банківського нагляду до 16-ї години в перший робочий день після звітного періоду.

Квартальна форма звітності "Інформація про вклади фізичних осіб в комерційних банках" подається банками - юридичними особами відповідним територіальним управлінням Національного банку до 10-го числа першого місяця поточного кварталу, а територіальними управліннями - Генеральному департаменту банківського нагляду до 15-го числа першого місяця поточного кварталу.

Результати економічного аналізу діяльності кожного банку та висновки щодо його діяльності щомісяця подаються територіальними управліннями Генеральному департаменту банківського нагляду Національного банку до 15-го числа місяця, наступного за звітним.

Висновок щодо діяльності банку має містити:

- загальну оцінку фінансового стану банку;
- оцінку дотримання банком економічних нормативів і розмір регулятивного капіталу;
- інформацію територіального управління Національного банку про застосування заходів впливу до банків за порушення банківського законодавства;
- відомості про суми нарахованих, стягнених або нестягнених штрафів;
- основні відомості про проведені перевірки діяльності банку.

18.3. Ліквідність та платоспроможність банку

Ліквідність банку – це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші витрати).

Банківська ліквідність залежить від багатьох чинників, які поділяються на дві групи: внутрішні та зовнішні. **До внутрішніх чинників належать:**

- дисбаланс грошових потоків, викликаний невідповідністю структури вимог та зобов’язань банку;
- структура та стабільність депозитної бази банку;
- достатність капіталу;

- якість активів;
- фінансовий стан позичальників;
- репутація банку, яка впливає на здатність швидкого запозичення коштів на ринку;
- неправильна стратегія управління ліквідністю (наприклад, пріоритетність прибутковості над ліквідністю).

До комплексу зовнішніх належать чинники загальноекономічного характеру:

- грошово-кредитна політика;
- стан грошового ринку;
- низька ліквідність окремих сегментів фінансового ринку для конкретних видів активів, що ускладнює їх продаж за прийнятною ціною в короткі строки;
- можливості запозичення коштів у центральному банку;
- регулятивні обмеження в країні;
- загальні кризові явища в економіці, які унеможливлюють безперебійне залучення коштів.

Ліквідність банку тісно пов'язана з поняттям ліквідності балансу. Цей показник визначається співвідношенням вимог (статей активу) та зобов'язань (статей пасиву) на певний момент часу. Отже, ліквідність банківського балансу є складовою загальної ліквідності банку, а відтак процедура визначення ліквідності балансу є необхідним етапом аналізу рівня ліквідності банку.

Проте ліквідність балансу є лише необхідною, але не достатньою умовою для висновків про те, що банк ліквідний. Насправді може виникнути ситуація, коли банк повністю чи частково неліквідний (тобто не має можливості постійно підтримувати свою ліквідність), і разом з тим його баланс достатньо ліквідний. Виникнення такої ситуації пов'язане із невідповідністю між строками розміщення активів та строками виконання зобов'язань банку.

У банку потреба в ліквідних коштах може виникнути як під час здійснення пасивних операцій, так і внаслідок проведення активних операцій, якщо рішення про розміщення коштів приймається раніше, ніж знайдено відповідні джерела фінансування (таблиця 18.2).

Отже, банк вважається ліквідним, якщо він має можливість постійно і безперебійно виконувати свої зобов'язання, проводити активні операції та забезпечити поповнення ліквідних коштів у будь-який момент часу через запозичення коштів на ринку за середньою ставкою або реалізацію своїх активів без суттєвої втрати їх вартості.

Таблиця 18.2 – Джерела формування та напрями використання ліквідних коштів

Операції	Попит	Пропозиції
Активні операції	Надходження кредитних заявок, які банк вирішує задовольнити Вихід на ринок цінних паперів	Настання строків погашення наданих банком кредитів Продаж активів банку Доходи від надання недепозитних банківських послуг
Пасивні операції	Настання строків погашення заборгованості за позиками, одержаними банком Настання термінів платежів до бюджету Виплата дивідендів акціонерам Зняття клієнтами коштів зі своїх рахунків	Залучення депозитів від клієнтів Запозичення коштів на грошовому ринку Випуск депозитних сертифікатів Проведення операцій РЕПО

Сутність проблеми банківської ліквідності полягає в тому, що попит на ліквідні кошти рідко дорівнює їх пропонуванню в будь-який момент часу, тому банк постійно має справу або з дефіцитом ліквідних коштів, або з їх надлишком. Дефіцит ліквідних коштів призводить до виникнення ризику втрати ліквідності, порушення нормативних вимог центральних банків, штрафних санкцій і - що найнебезпечніше для банку - до втрати депозитів. І навпаки, невиправдано високий рівень ліквідності породжує дилему «ліквідність - прибутковість», адже найліквідніші активи не генерують доходів. Якщо фактична ліквідність значно перевищує необхідний рівень або встановлені нормативи, то діяльність банку негативно оцінюється акціонерами, адже не використані можливості щодо отримання прибутку призводять до зниження вартості бізнесу.

Банківська діяльність піддається ризику ліквідності - ризику недостатності надходжень грошових коштів для покриття їх відпливу, тобто ризику того, що банк не зможе розрахуватися в строк за власними зобов'язаннями у зв'язку з неможливістю за певних умов швидкої конверсії фінансових активів у платіжні засоби без суттєвих втрат.

У зв'язку з цим банки повинні постійно управляти ліквідністю, підтримуючи її на достатньому рівні для своєчасного виконання всіх прийнятих на себе зобов'язань з урахуванням їх обсягів, строковості й валюти платежів, забезпечувати потрібне співвідношення між власними та залученими коштами, формувати оптимальну структуру активів із збільшенням частки високоякісних

активів з прийнятним рівнем кредитного ризику для виконання правомірних вимог вкладників, кредиторів і всіх інших клієнтів.

З метою контролю за станом ліквідності банків Національний банк установлює такі нормативи ліквідності:

- миттєвої ліквідності (Н4),
- поточної ліквідності (Н5)
- короткострокової ліквідності (Н6).

Нормативи ліквідності комерційних банків наведено в таблиці 18.3.

Таблиця 18.3 – Нормативи ліквідності комерційних банків

№	Зміст нормативу	Формула визначення	Нормативні значення
Н4	Норматив миттєвої ліквідності	$Н4 = \frac{Ккр + Ка}{Рп} \cdot 100\%,$ де Ккр – кошти на коррахунку; Ка – кошти в касі; Рп – кошти на поточних рахунках клієнтів.	Не менше - 20%.
Н5	Норматив поточної ліквідності	$Н5 = \frac{Апв}{Рп + З} \cdot 100\%,$ де Апв – активи первинної та вторинної ліквідності. З – зобов'язання банку.	Не менше – 40%.
Н6	Нормативи короткостро-кової ліквідності	$Н6 = \frac{Ал}{Рп + Зк} \cdot 100\%,$ де Ал – високоліквідні активи; Зк – короткострові зобов'язання.	Не менше - 20%.

Норматив миттєвої ліквідності встановлюється для контролю за здатністю банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань за рахунок високоліквідних активів (коштів у касі та на кореспондентських рахунках).

Норматив миттєвої ліквідності визначається як співвідношення суми коштів у касі та на кореспондентських рахунках до зобов'язань банку, що обліковуються за поточними рахунками.

Нормативне значення нормативу Н4 має бути не менше ніж 20 відсотків.

Норматив поточної ліквідності встановлюється для визначення збалансованості строків і сум ліквідних активів та зобов'язань банку.

Для розрахунку нормативу поточної ліквідності враховуються вимоги і зобов'язання банку з кінцевим строком погашення до 31 дня (включно).

Норматив поточної ліквідності визначається як співвідношення активів первинної та вторинної ліквідності до зобов'язань банку з відповідними строками виконання.

До активів первинної та вторинної ліквідності при розрахунку нормативу поточної ліквідності належать:

- готівкові кошти;
- банківські метали;
- кошти на кореспондентських рахунках, які відкриті в Національному банку та інших банках;
- строкові депозити, які розміщені в Національному банку та інших банках;
- боргові цінні папери, що рефінансуються Національним банком, у торговому портфелі банку, у портфелі банку на продаж та в портфелі банку до погашення
- боргові цінні папери, емітовані Національним банком, у портфелі банку на продаж та в портфелі банку до погашення;
- боргові цінні папери в торговому портфелі банку, у портфелі банку на продаж та в портфелі банку до погашення;
- надані кредити.

До зобов'язань належать:

- кошти до запитання;
- короткострокові та довгострокові кредити, які одержані від Національного банку та інших банків;
- кошти бюджету України;
- строкові депозити інших банків та клієнтів;
- цінні папери власного боргу, емітовані банком;
- субординований борг банку;
- зобов'язання і вимоги за всіма видами гарантій, порук, авалів;
- зобов'язання з кредитування, що надані клієнтам і банкам.

Нормативне значення нормативу Н5 має бути не менше ніж - 40 відсотків.

Норматив короткострокової ліквідності встановлюється для контролю за здатністю банку виконувати прийняті ним короткострокові зобов'язання за рахунок ліквідних активів.

Норматив короткострокової ліквідності визначається як співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань.

До розрахунку нормативу короткострокової ліквідності включаються ліквідні активи та короткострокові зобов'язання з початковим строком погашення до одного року.

До ліквідних активів при розрахунку нормативу короткострокової ліквідності включаються:

- готівкові кошти;
- банківські метали;
- кошти на кореспондентських рахунках, що відкриті в Національному банку та інших банках;
- короткострокові депозити, що розміщені в Національному банку та інших банках;
- короткострокові кредити, що надані іншим банкам;
- боргові цінні папери органів державної влади в торговому портфелі банку, у портфелі банку на продаж та в портфелі банку до погашення

До короткострокових зобов'язань включаються:

- кошти до запитання;
- кошти бюджету України;
- короткострокові кредити, які одержані від Національного банку та інших банків;
- короткострокові депозити інших банків і клієнтів;
- короткострокові цінні папери власного боргу, емітовані банком;
- зобов'язання і вимоги за всіма видами гарантій, порук, авалів;
- зобов'язання з кредитування, які надані банкам і клієнтам.

Нормативне значення нормативу Н6 має бути не менше ніж 20 відсотків.

18.4. Аналіз фінансового результату діяльності банку

Фінансовий аналіз в комерційному банку як складова частина управління його операціями включає:

- визначення значень показників, які визначають виконання нормативів діяльності комбанків, які встановлюються регулюючими органами;

- визначення і аналіз показників ефективності процесу управління капіталом (власними засобами) банку;

- визначення і аналіз показників, які характеризують процес управління активами і зобов'язаннями банку в цілому і управління окремими видами його активних операцій з врахуванням забезпечення ліквідності вкладених в нього засобів;

- проведення розрахунків, пов'язаних з визначенням доходності різних активних операцій банку, як на етапі їх планування, так і при поточному управлінні.

При проведенні фінансового аналізу в комерційному банку слід враховувати, що, по-перше, суть і кількості значення показників, які характеризують обмеження, введені регулюючими органами на діяльність комерційних банків, в різних країнах різні і можуть змінюватися. По-друге, крім показників, які характеризують виконання нормативів регулюючих органів, при фінансовому аналізі в комерційних банках можуть визначатись і аналізуватись різні додаткові внутрішні показники і нормативи, пов'язані, наприклад, із структурою активів і зобов'язань, плановим прибутком комерційного банку в цілому і по окремих видах його операцій, підрозділах.

Показники, які характеризують результати управління активами і зобов'язаннями банку, залежать від різних зовнішніх і внутрішніх факторів. Тому при фінансовому аналізі слід розглядати ті впливові внутрішні фактори, вибором котрих можна керувати. Зовнішні фактори, які безпосередньо не залежать від банку, повинні використовуватись при аналізі шляхом їх можливих (прогнозованих) значень - мінімальних, максимальних, найбільш ймовірних та ін. Основним показником при аналізі результатів діяльності банку є одержаний прибуток за звітний період. Прибуток визначається як різниця між отриманими доходами і понесеними витратами, тому узагальнюючими факторами,які впливають на його суму, є сума доходів і сума витрат. Дані про це даються в звітах банку. В літературі з питань управління банківськими операціями наводиться така схема про прибутки і збитки банку (таблиця 18.4).

Таблиця 18.4 включає доходні і витратні статті, які відображають основні узагальнюючі операції банку і включають процес формування прибутку із вказанням одержаного доходу, тобто прибутку на проміжних етапах.

Таблиця 18.4 - Механізм формування прибутків і збитків банківської установи

Показник	Збільшується	Зменшується
Процентний дохід		
Процентний дохід		Процентні витрати
Чистий процентний дохід	Інші операційні доходи	Інші операційні витрати
Валовий операційний дохід (витрати)		
Операційний дохід (витрати)		
	Операційні витрати	
Чистий операційний дохід (витрати)	Витрати на створення резервів на покриття витрат по кредитах	
Доходи (витрати) від непередбачених обставин		
Дохід (витрати) від непередбачених ситуацій		
	Збитки від непередбачених обставин	Прибутки від непередбачених обставин
Чистий дохід (витрати) від сплати податків		
	Податок на прибуток	
Чистий прибуток		

Тому, слід відмітити, що в процесі проведення аналізу слід розрізняти дистанційний нагляд і інспекторські перевірки на місцях. Дистанційний нагляд, чи моніторинг - це метод раннього

розпізнавання негативної поведінки банку і раннього повідомлення про негативну ситуацію, яка склалася, органи банківського нагляду. В основі дистанційного нагляду лежить аналіз фінансової звітності банку (місячної, квартальної, піврічної і річної). Дистанційний нагляд здійснює НБУ з одного боку, а також комерційні банки здійснюють міжбанківський нагляд. Причому для виявлення проблем в діяльності банків, як відзначають західні експерти, необхідно використовувати розумний банківський нагляд.

Світова практика останніх 15-20 років свідчить про ріст популярності банківського нагляду.

Основні об'єкти дистанційного нагляду за діяльністю банку:

- порядок чи заходи по формуванню капіталу банку;
- якість активів;
- доходність, ефективність роботи банку;
- ліквідність банку;
- темпи росту (розвитку) банку;
- чи чутливий банк до зміни процентних ставок;
- ризики.

У світовій практиці форми фінансової звітності комерційних банків представлені такими основними документами: баланс, звіт про прибутки і збитки, звіт про рух джерел фінансування, рух і зміни в акціонерному капіталі, пояснення до фінансової звітності і аудиторський висновок.

Основний документ для аналізу фінансового стану - це баланс комерційного банку. Баланси, які публікуються, складені за уніфікованою системою, яка діє в Україні. Для аналізу балансу необхідно співставити різні частини активу і пасиву, доходи по різних активах і пасивах (витрати на різні групи). Доцільно проводити аналіз банківського балансу в динаміці, в порівнянні з іншими комерційними банками (таблиця 18.5).

В зарубіжній економічній літературі широко використовується метод аналізу «SWOT» (S- strong (сильний), W- weak (слабкий), O- opportunities (задовільний), T- threat (загрозливий)), який дозволяє виявити сильні і слабкі сторони діяльності банку, його потенційні можливості і ризики в роботі. Наприклад, Англійський банк звертає особливу увагу на такі два фактори у балансових звітах:

- стійкість - як відношення ресурсів власного (або в цілому акціонерного) капіталу до поточних фінансових зобов'язань (що прирівнюються до депозитів). Якщо банк бажає підвищити обсяг кредитування, то обмеження коефіцієнта, який відображає згадане вище відношення, неминуче підвищить рівень залучення, тобто

використання депозитів для збільшення кредитування. Адже таке обмеження змусить банк або звертатися до акціонерів за фондами, або підвищувати доходність фондів, що збільшують його фінансові ресурси;

- процент ризикового капіталу - як відношення ресурсів капіталу до суми всіх інвестованих активів (наприклад, позик, гарантій тощо), помноженої на специфічний для кожного класу активів коефіцієнт ризику. Обмеження на процент ризикового капіталу втримує банки від гарантій щодо високо ризикового бізнесу, якщо ці банки не мають адекватних ресурсів для покриття втрат. Банк повинен забезпечувати віддачу і доходність стосовно кожного класу ризику, який він гарантував, і адекватно покривати всі збитки щодо нього. Це базовий принцип співвідношення ризику і винагороди.

Таблиця 18.5 – Характеристика методів аналізу балансу банку

Види операцій	Зміст операцій	Методи аналізу, які використовуються
Структурування Контроль Калькуляція Аналіз Експертна оцінка	1. Попередній етап - попереднє групування статей активу і пасиву - перевірка відповідності окремих груп статей активу і пасиву за різними критеріями - розрахунок оціночних і нормативних абсолютних і відносних показників 2. Аналітичний етап. - опис одержаних показників. 3. Заключний етап. - викладення результатів аналітичного етапу, надання рекомендацій.	Метод групування Метод порівняння Метод коефіцієнтів, економіко-математичні і статистичні методи

Дотриманню фінансової стійкості комерційного банку та зміцненню його відповідальності за цей стан сприяє інструкція НБУ “Про нормативне регулювання діяльності банків України”.

Згідно із цим документом посилюються контрольні функції НБУ в ході нагляду за діяльністю комерційних банків, забезпечення їх фінансової стійкості, захисту інтересів їх вкладників та акціонерів.

Вказана інструкція розкриває принципи визначення узагальнюючої оцінки (рейтингу) фінансового стану комерційного банку. Система рейтингу включає такі складові:

- достатність капіталу - оцінка розміру капіталу банку з точки зору його достатності для захисту інтересів вкладників та підтримання платоспроможності.
- якість управління (менеджменту) - оцінка методів управління банком із точки зору ефективності діяльності, встановлення порядку роботи, методів контролю, дотримання існуючих нормативних актів та чинного законодавства.
- якість активів - спроможність забезпечити повернення активів, аналіз позабалансових рахунків, а також вплив наданих проблемних кредитів на загальний фінансовий стан банку.
- доходність - оцінка банку з точки зору достатності його доходів для перспективи розвитку.
- ліквідність - спроможність банку виконати як звичайні, так і непередбачені зобов'язання.

Перераховані пункти істотною мірою визначають надійність комерційних банків для його партнерів. Деякі спеціалісти звертають увагу на складність однозначної й об'єктивної оцінки надійності комерційного банку: «...Складність полягає не лише в тому, що відсутня в достатньому обсязі необхідна інформація, але також і в тому, що немає обґрунтованої методики зведення цілого ряду різнорідних одиничних показників в один загальний інтегральний показник. У підсумку все це призводить до дуже приблизних висновків про фінансовий стан кредитного закладу...». В Україні така методика поки що відсутня.

У світовій практиці існує багато методик для визначення рейтингу банків. Різні методики застосовуються в різних економічних умовах. За ринкової моделі економіки рейтинг комерційних банків більшою мірою впливає на ринкову ціну акцій банку.

Висновки

21. Функціонування банківської системи загалом залежить від фінансового стану кожного окремого банку зокрема та його здатності протидіяти негативним чинникам та динамічно розвиватися. Діяльність комерційних банків тісно пов'язана із загальним станом національної економіки,

яка знаходиться в умовах коливань рівня пропозиції та попиту на банківські послуги, конкуренції, наявності різноманітних ризиків тощо. Отже, підтримання банком фінансової стійкості є вкрай складним завданням, вирішення якого можливе за умови узагальненої оцінки всебічного аналізу діяльності комерційного банку.

22. Отже, фінансова стійкість комерційного банку - це якісна динамічна інтегральна характеристика спроможності банку як економічної системи трансформації ресурсів та ризиків ефективно виконувати свої функції та забезпечувати цілеспрямований розвиток, витримуючи вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища.

23. Основна мета аналізу діяльності банку - забезпечити оптимальну структуру активних і пасивних операцій задля отримання в кінцевому підсумку максимального прибутку. За аналізом звітності визначають фінансову стабільність і надійність банку, доцільність і перспективи його подальшої діяльності.

Практичне заняття №18. Практичне засвоєння методів оцінки ефективності нетрадиційних банківських операцій та фінансової стійкості банку

Перед практичним заняттям студент має знати: сутність стійкості комерційного банку, чинники, що впливають на фінансову стійкість банку, економічні нормативи НБУ щодо регулювання ліквідності банку.

Мета практичного заняття: *практичне засвоєння методик оцінки ефективності нетрадиційних банківських операцій та розрахунку нормативів ліквідності.*

Після проведення практичного заняття студент повинен уміти:

- розраховувати лізингові платежі;
- визначати ефективність факторингових операцій;
- розраховувати норматив Н4 – миттєвої ліквідності;
- визначати норматив Н5 – поточної ліквідності;
- розраховувати норматив Н6 – короткострокової ліквідності.

Питання практичного заняття

1. Практичне засвоєння методики розрахунку нормативів ліквідності комерційних банків.

2. Засвоєння методики оцінки нетрадиційних банківських операцій.

Ключові поняття: *баланс банку, фінансовий звіт, фінансова стійкість банку, надійність банку, ліквідність банку, миттєва ліквідність, поточна ліквідність, короткострокова ліквідність, платоспроможність банку.*

Типові задачі та ситуаційні завдання.

Задача №1. За даними балансу банку „Імідж" відомі такі показники:

- залишок готівки в операційній касі – 800000 тис. грн;
- кошти на коррахунку в НБУ – 1200000 тис. грн;
- кошти на поточних рахунках юридичних осіб – 5000000 тис. грн;
- вклади до запитання фізичних осіб – 4000000 тис. грн;

Розрахувати норматив миттєвої ліквідності банку. Проаналізувати отримані результати.

Розв'язок

Підставимо у формулу для визначення нормативу миттєвої ліквідності відповідні значення та й отримаємо:

$$Н4 = \frac{Ккр + Ка}{Рп} \cdot 100\% = \frac{1200000 + 800000}{5000000 + 4000000} \cdot 100\% = 22{,}2\%$$

Отже, банк виконує норматив миттєвої ліквідності 22,2% > 20%.

Задача № 2. Банк "Прогрес" придбав у лізинг оргтехніку на суму 200000 грн строком на 5 років під 10% річних. Визначити загальну суму лізингових платежів та теперішню вартість лізингового зобов'язання в цілому, якщо ліквідаційна вартість лізингу – 1000 грн, а платежі сплачуються на початку року.

Розв'язок

5) Визначимо теперішню вартість ліквідаційної вартості:

$$PVF_{lik} = \frac{PV}{(1+r)^n} = \frac{1000}{(1+0{,}1)^5} = 1000 \cdot 0{,}621 = 621 \text{ грн}$$

6) Загальна сума лізингових платежів:

PVFzag = 200000 – 621 = 199379 грн

7) Теперішня вартість серії лізингових платежів:

$$PVF_{орг} = PVF_{zag} : \frac{1-\frac{1}{(1-r)^n}}{r} = 199379 : 4{,}17 = 47812{,}71 \text{ грн}$$

Отже, банк повинен сплачувати лізингодавцю щороку 47812,71 грн і в кінці п'ятого року повернути оргтехніку вартістю 1000 грн

8) Теперішня вартість за лізинговим договором у цілому становитиме:

47812,71 грн · 5 років + 1000 грн = 240063,55 грн

9) Сума процентів за відстрочення платежу складає:

240063,55 – 200000 – 1000 = 39063,55 грн

Завдання для самостійної роботи

Задача №1. Фірма-позичальник "Денді" пред'явила в банк "Імідж" платіжну вимогу на суму 10000 грн за факторинговою угодою. Необхідно визначити процентну ставку за факторинг та накреслити схему здійснення факторинової операції, якщо:

- розмір комісійної винагороди – 3%;
- середня річна ставка за кредитами – 21%;
- середній термін обороту коштів – 35 днів.

Задача №2. Фірма-позичальник "Реноме" пред'явила в банк "Імідж" платіжну вимогу на суму 20500 грн за факторинговою угодою. Необхідно визначити процентну ставку за факторинг та загальну суму винагороди, яку отримає банк, якщо:

- розмір комісійної винагороди – 5%;
- середня річна ставка за кредитами – 20%;
- середній термін обороту коштів – 45 днів.

Задача №3. Розрахуйте загальний розмір лізингових платежів, якщо відомо наступне:

- об'єкт лізингу оргтехніка на суму – 100000 грн;
- термін лізингу – 5 років;
- норма амортвідрахувань – 10%;
- процентна ставка – 8,5% річних.

Задача №4. Визначте загальний розмір лізингових платежів, якщо відомо наступне:

- об'єкт лізингу прилади на суму – 82000 грн;
- термін лізингу – 3 роки;
- норма амортвідрахувань – 5%;

- процентна ставка за кредитними ресурсами – 9%;
- комісія за лізингом – 4%.

Задача №5. За даними балансу банку „Імідж" відомі такі показники:

- залишок готівки в операційній касі – 1500000 тис. грн;
- кошти на коррахунку в НБУ – 3000000 тис. грн;
- кошти на поточних рахунках юридичних осіб – 80000000 тис. грн;
- вклади до запитання фізичних осіб – 4000000 тис. грн;

Розрахувати норматив миттєвої ліквідності банку. Проаналізувати отримані результати.

Проблемно-пошукові питання

1. Сучасний стан та перспективи розвитку нетрадиційних банківських послуг.
2. Сутність та механізм здійснення трастових операцій.
3. Консалтингові та інформаційні послуги в банківській системі України.
4. Посередницькі послуги банків.

Теми доповідей та рефератів

1. Міжнародна конвенція про факторинг та її основні положення.
2. Класифікаційні ознаки факторингових операцій.
3. Міжнародна конвенція про лізинг та її основні положення.
4. Сутність та види лізингових операцій.
5. Економічна сутність факторингу та форфейтингу в розрахункових операціях суб'єктів господарювання.

Список літератури

1. Банківські операції: Підручник / За редакцією В.І. Міщенка, Н.Г.Слов'янської. – К: Знання, 2006. – 727с.
2. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посіб. – 6-те видання перероблене і доповнене. – К.: Знання, 2008. – 318с.- (Вища освіта XXI століття).
3. Єпіфанов А.О., Маслак Н.Г., Сало І.В. Операції комерційних банків: Навчальний посібник. – Суми: ВТД „Університетська книга", 2007. – 523 с.

4. Кривенко Л.В., Лук'янець О.В. Методичні підходи до визначення оцінки фінансової стійкості банківської системи. // Вісник університету банківської справи Національного банку України. – 2008. – № 3. – С. 108-111.
5. Снігурська Л.П. Банківські операції і послуги: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів – К: МАУП, 2006. – 456с.

Нормативна література

6. Положення "Про регулювання Національним банком України ліквідності банків України шляхом рефінансування, депозитних та інших операцій", затверджене постановою Правління НБУ від 24.12.2003 № 584.
7. Положення "Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків", затверджене постановою Правління НБУ від 13.12.2002 № 508.

Контрольні питання до модуля 7

1. У чому полягає економічна сутність факторингу?
2. Які види факторингових операцій ви знаєте?
3. Що таке форфейтинг та як ви розумієте його сутність?
4. Чим відрізняються банківські операції від банківських послуг?
5. Які з банківських операцій відносяться до нетрадиційних?
6. Який механізм здійснення факторингу?
7. Які з причин появи нетрадиційних банківських послуг ви знаєте?
8. Який механізм здійснення форфейтингу?
9. У чому полягає економічна сутність лізингу?
10. Які ознаки притаманні банківським послугам?
11. Як можна класифікувати банківські послуги?
12. Які види лізингу ви знаете?
13. Чим відрізняється оперативний лізинг від фінансового?
14. Який механізм здійснення лізингових операцій?
15. У чому полягає специфіка лізингових відносин?
16. Економічна сутність стійкості банку.

17. Інформаційне забезпечення фінансового аналізу діяльності банку.
18. Нормативи ліквідності комерційних банків.
19. Методика фінансового аналізу банку.
20. Сутність ліквідності банку.

Підсумкові тестові завдання до модуля 7

Тест підсумкового контролю

1. Які з наведених банківських операцій та послуг є нетрадиційними?:

а) операції з банківськими металами;
б) вексельні операції;
в) трастові послуги;
г) валютні опціони.

2. Які з наступних ознак притаманні банківським послугам?:

а) винагорода у вигляді комісійного доходу;
б) винагорода у вигляді процентного доходу;
в) для здійснення потрібні додаткові ресурси;
г) для здійснення не потрібно додаткових ресурсів.

3. Які з банківських послуг класифікуються за ознакою обліку в балансі?:

а) активні; б) пасивні;
в) балансові; г) позабалансові.

4. Що з нижче наведеного є метою факторингу?:

а) інкасування боргів для скорочення втрат унаслідок недостатності капіталу;
б) інкасування боргів для скорочення втрат унаслідок затримки платежів;
в) інкасування боргів для скорочення втрат унаслідок погашення кредитів;
г) інкасування боргів для скорочення втрат унаслідок випуску продукції.

5. Яким двом з наступних ознак має відповідати факторингова операція?:

а) страхування банку від кредитного ризику;
б) ведення бухгалтерського обліку основних засобів;
в) інкасування заборгованості;
г) наявності кредитування у формі попередньої оплати боргових вимог.

6. В яких випадках експортер погоджує з форфейтером угоду?:

а) імпортер недостатньо кредитоспроможний;
б) експортер недостатньо кредитоспроможний;
в) експортер не може отримати гарантію;
г) імпортер не може отримати гарантію.

7. Як правильно перекладається слово "лізинг"?:

а) оренда; б) давати в оренду;
в) брати в оренду; г) здавати в оренду.

8. Які з перерахованих учасників є непрямими суб'єктами лізингу?:

а) постачальник предмету лізингу;
б) лізингова компаня;
в) лізингоодержувач;
г) банк.

9. Яких видів може бути міжнародний лізинг?:

а) лізинг секонд-хенд; б) прямий лізинг;
в) непрямий лізинг; г) чистий лізинг.

10. За природою орендованого об'єкта лізинг буває?:

а) транзитним; б) нерухомого майна;
в) рухомого майна; г) експортним.